UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
CATEDRA ISTORIA ROMÂNILOR ŞI ANTROPOLOGIE

Cu titlu de manuscris

CZU: 902/904 ”653” (398) (043.2) = 135.1

POSTICĂ GHEORGHE

CIVILIZAŢIA MEDIEVALĂ TIMPURIE DIN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN (SECOLELE V-XIII)

Specialităţile: 07.00.06 – Arheologie
07.00.02 – Istoria Românilor

Teză de doctor habilitat în ştiinţe istorice

Consultant ştiinţific:
prof. univ. dr. hab. Ion Niculiţă

Autor:
conf. univ. dr. Gheorghe Postică

Chişinău 2006

Cuprins

INTRODUCERE...3
CAPITOLUL I. SURSELE ŞI ISTORIOGRAFIA...10
1.1. Surse scrise...10
1.2. Surse arheologice...14
1.3. Surse numismatice...21
1.4. Istoriografia...22
CAPITOLUL II. CADRUL DEMOGRAFIC...41
2.1. Populaţia autohtonă...41
2.2. Populaţia alogenă...46
CAPITOLUL III. HABITATUL...64
3.1. Habitatul populaţiei sedentare...64
3.2. Habitatul populaţiei nomade...108
CAPITOLUL IV. ECONOMIA...115
4.1. Agricultură...115
4.2. Meşteşuguri...124
4.3. Ocupaţii auxiliare...141
4.4. Comerţ şi circulaţie monetară...142
CAPITOLUL V. SPIRITUALITATEA...152
5.1. Credinţe religioase...152
5.2. Complexe de cult...153
5.3. Necropole şi practici funerare...157
5.4. Obiecte şi simboluri religioase...165
CAPITOLUL VI. ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ ŞI MILITARĂ A AUTOHTONILOR...169
6.1. Obştea sătească...169
6.2. Uniunile de obşti săteşti...173
6.3. Organizarea militară...178
CAPITOLUL VII. RELAŢIILE CU STATELE VECINE...180
7.1. Relaţiile cu Bizanţul...180
7.2. Relaţiile cu Ţaratul Bulgar...181
7.3. Relaţiile cu Cnezatul Kievului...183
7.4. Relaţiile cu Cnezatul Haliciului...188
CONCLUZII...193
Bibliografie...196
Tabele...247
Diagrame...269
Hărţi...303
Anexa nr. 1. Repertoriul aşezărilor...356
Anexa nr. 2. Repertoriul necropolelor populaţiei sedentare...372
Anexa nr. 3. Repertoriul complexelor funerare tumulare...374
Anexa nr. 4. Istoricul cercetării arheologice...382
Lista tabelelor, diagramelor, hărţilor...403
Rezumat, Summary, Резюме...410
Termeni-cheie, Key words, Ключевые слова...413

INTRODUCERE

Actualitatea temei. Civilizaţia medievală din spaţiul pruto-nistrean a reprezentat o componentă inalienabilă a civilizaţiei româneşti, răspândite în regiuni întinse din nordul şi sudul Dunării. Formată pe baza substratului antic daco-roman, în perioada medievală timpurie această civilizaţie avea să constituie, chiar de la începuturile ei, puntea de legătură dintre lumea românească, cea a slavilor de răsărit şi cea a nomazilor din stepele euroasiatice. Poziţia periferică a ţinutului pruto-nistrean în raport cu nucleul carpatic a influenţat, într-o anumită măsură, cursul istoric al acestei zone, contribuind la formarea anumitor particularităţi, dar care n-au schimbat esenţa general-romanică a civilizaţiei din aceste locuri.

Caracterul civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a fost determinat, în linii mari, de procesul etnogenezei poporului român, care a şi reprezentat fundamentul de perspectivă al evoluţiilor istorice din acest ţinut. Din păcate însă, relaţia dintre civilizaţia medievală de la răsărit de Prut şi procesul etnogenezei românilor a fost neglijată un timp de către cercetători, faptul conducând la formarea unui vid ştiinţific în acest sens şi la crearea unui teren favorabil speculaţiilor istorice. Cercetările de până la sfârşitul anilor '80 ai secolului XX privind etnogeneza românilor se axau, de regulă, pe surse documentare referitoare la nucleul Daciei istorice din spaţiul intracarpatic, mai puţin din preajma munţilor şi, practic, deloc pe cele referitoare la periferia de răsărit a lumii româneşti. Acest lucru era cauzat de factori subiectivi, ce raportau aceste materiale la procese istorice imaginare. Această situaţie a generat instituirea unui tabu în tratarea obiectivă a realităţilor din trecut, impunând folosirea doar a anumitor date în studiile privind problema etnogenezei românilor.

Procesul etnogenezei românilor, în opinia majorităţii specialiştilor, a avut loc pe un teritoriu foarte vast, care cuprindea spaţii importante din nordul peninsulei Balcanice şi regiunile Daciei istorice, inclusiv spaţiul pruto-nistrean. În acest context, civilizaţia medievală timpurie dintre râurile Prut şi Nistru constituie o parte constituantă a procesului de etnogeneză a românilor, dar care nu a fost pe deplin valorificată de către cercetători.

Abordând această problemă, trebuie amintit faptul că în istoriografia contemporană s-au lansat mai multe viziuni privitor la interpretarea noţiunii de „civilizaţie" [v.: N. Bagdasar, S. Mehedinţi, O. Drimba]. Având în vizor cercetările marilor şcoli istoriografice europene şi americane [v.: F. Braudel, O. Spengler, A. Toynbee, S.Huntington, J. Goff, L. Bréhier, D. Erasov, N. Danilevski] şi tendinţele istoriografice româneşti [Al. Tanase, N. Djuvara, O. Tatar, R. Theodorescu, Ş. Papacostea, Dan Gh. Teodor, I. Ioniţă, A. Eşanu], vom interpreta noţiunea *civilizaţie* ca *ansamblu de valori sociale (materiale, spirituale, politice etc.) elaborate, la anumite etape istorice, de către comunităţile umane din anumite spaţii geografice.* Altfel-spus, în accepţia noastră, civilizaţia reprezintă totalitatea elementelor culturii materiale şi spirituale umane, privite în timp şi spaţiu. Pornind de la aceste determinări, civilizaţia se prezintă ca un salt calitativ în evoluţia societăţii umane, salt manifestat odată cu depăşirea nivelului gentilic de dezvoltare.

În funcţie de dimensiuni, civilizaţiile se grupează în civilizaţii *naţionale, supranaţionale, continentale, regionale, locale etc.* Raportându-le la modul de existenţă, deosebim *civilizaţii sedentare* şi *civilizaţii nomade*. Din punctul de vedre al religiei, se evidenţiază *civilizaţiile creştină, musulmană, hindusă etc.*

În procesul cercetării ştiinţifice, fenomenul civilizaţiei poate fi abordat integral, parţial, pe segmente geografice sau cronologice. Lucrarea de faţă abordează civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean ca segment zonal al unei civilizaţii mult mai extinse din regiunea carpato-danubiano-nistreană. Această civilizaţie de factură sedentară, la anumite etape, în special în secolele X-XIV, s-a intercalat, într-o anumită măsură, cu civilizaţia de tip nomad, vehiculată de către triburile migratoare venite din Orient, fapt ce a generat interferenţe culturale şi civilizaţioniste în această regiune.

Din această perspectivă, problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean reprezintă o temă de cercetare ştiinţifică deosebit de actuală, capabilă să elucideze noi aspecte ale istoriei românilor din perioada încheierii procesului de etnogeneză, să completeze un gol regretabil din tabloul general al acestui proces, să stabilească locul şi importanţa spaţiului pruto-nistrean în cadrul etnogenezei româneşti.

Totodată, problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean este actuală şi din perspectiva elucidării premiselor de formare a statalităţii la români, în general, şi a statului medieval moldovenesc, în particular.

În altă ordine de idei, studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean are o actualitate stringentă şi din perspectiva stabilirii locului şi rolului factorului alogen atât în procesul etnogenezei românilor, cât şi al constituirii celor mai vechi formaţiuni politice româneşti.

Deoarece spaţiul pruto-nistrean este amplasat la periferia de răsărit a lumii est-romanice, unde contactele cu lumea migratoare (*iranieni, slavi, turanici etc.*) erau mult mai frecvente şi mai intense decât în alte regiuni româneşti, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din acest teritoriu vine să furnizeze date semnificative privind relaţiile interetnice şi impactul lor asupra evoluţiei populaţiei autohtone pe parcursul unei perioade de circa un mileniu.

Gradul de studiere a temei. Problema abordată în prezenta lucrare n-a fost studiată în toată complexitatea de către istorici şi arheologi. Cercetările realizate până acum reprezintă abordări parţiale ale problemei, restrânse mai mult sau mai puţin din punct de vedre *spaţial* (regiunea Cernăuţi[1], RSSM/ Republica Moldova, sudul Basarabiei) sau *cronologic* (secolele V-VII, VIII-IX, X-XI, XI-XIII). În acelaşi timp, până la momentul de faţă, ştiinţa istorico-arheologică nu dispune de o lucrare monografică de ansamblu ce ar trata problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean. Unele generalizări mai mult sau mai puţin ample au fost realizate în acest context de pe poziţiile bine direcţionate ale istoriografiei sovietice, în cadrul unor lucrări oficiale ale fostului stat totalitar, acestea reprezentând sinteze referitoare la istoria RSS Moldoveneşti sau culegeri de articole scrise ca ilustrare a aceleiaşi atitudini.

1 Regiunea Cernăuţi constituie o unitate teritorial-administrativă a Ucrainei, alcătuită din trei componente istorice: Bucovina de Nord, ţinutul Herţa şi partea de nord a fostului judeţ Hotin. În istoriografia sovietică, la fel ca şi în istoriografia ucraineană contemporană, spre deosebire de istoriografia românească, denumirea „Bucovina de Nord" este extinsă asupra întregii regiuni Cernăuţi.

Aceste publicaţii, cu unele excepţii, poartă amprenta evidentă a subiectivismului, motiv din care nu pot servi drept repere ştiinţifice veritabile în procesul cercetării problemei date.

Pe de altă parte, în aceeaşi perioadă au fost lansate şi lucrări ce tratau aspecte particulare ale civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean. Studiile în cauză vizau fenomene culturale regionale şi materiale arheologice obţinute în urma săpăturilor de teren, anume acestea fiind, în ultimă instanţă cele mai preţioase.

Dintre cercetătorii care, sub diferite forme, au valorificat vestigii arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean pot fi nominalizaţi: *G. B. Fedorov*, *Ion Hîncu*, *I. A. Rafalovič*, *Gh. F. Cebotarenco*, *D. Gh. Teodor*, *V. Spinei*, *I. Mitrea*, *V. D. Baran*, *I. P. Rusanova, B. A. Tymoščuk, O. M. Prihodniuk, L. V. Vakulenko, A. T. Smjlenko, Gh. Postică, N. P. Tel'nov, L. P. Mihajlina, V. I. Kozlov, A. A. Kozlovskji, I. Tentiuc*, *M. Andronic, R. Rabinovič, I. Corman*, *S. Musteaţă etc.*

Scopul cercetării. În baza noilor descoperiri arheologice, a realizărilor monografice şi altor studii de ultimă oră în care, într-o măsură sau alta, şi-au găsit reflectare anumite aspecte ale culturii materiale şi spirituale ale populaţiei din spaţiul pruto-nistrean, precum şi a investigaţiilor de specialitate mai vechi, prezenta lucrare îşi propune scopul de a elabora o viziune ştiinţifică de ansamblu asupra civilizaţiei medievale timpurii din regiunea pruto-nistreană, de a determina fondul etnocultural al acestei civilizaţii, de a elucida caracteristicile ei de bază, de a evidenţia elementele de continuitate şi discontinuitate, de a stabili formele de organizare social-politică, raporturile dintre civilizaţia dată şi civilizaţiile alogene, vehiculate în regiune de către populaţiile migratoare.

Obiectul cercetării. Obiectul de studiu al cercetării îl reprezintă cultura materială şi spirituală a populaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, reconstituită în baza surselor istorico-arheologice. Ţinînd cont de caracterul fragmentar al informaţiilor referitoare la această perioadă, cele două elemente constitutive ale civilizaţiei medievale timpurii din ţinut sunt reflectate în lucrare în măsură inegală, punându-se accent pe domeniul culturii materiale. Situaţia reflectă gradul de cunoaştere la etapa actuală a surselor istorice.

Obiectivele cercetării. Ca elemente ale scopului formulat, cercetarea îşi propune următoarele obiective de bază:

- Stabilirea fondului de surse scrise şi vestigii arheologice referitoare la problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean şi a gradului de reflectare de către acestea a fenomenului abordat.
- Analiza critică a istoriografiei, aprecierea concepţiilor din domeniu, elucidarea suportului lor ştiinţific şi a gradului lor de credibilitate.
- Examinarea tabloului etnodemografic din ţinut, stabilirea locului ocupat de autohtoni şi migratori în acest cadru geografic, a relaţiilor dintre comunitatea locală şi alogeni.
- Reconstituirea habitatului populaţiilor sedentară şi nomade din regiunea pruto-nistreană şi analiza teritorial-cronologică a aşezărilor din regiune, cu scopul elucidării etapelor de bază ale evoluţiei lor istorice.

- Studierea îndeletnicirilor de bază ale populaţiilor din ţinut şi stabilirea locului acestora în cadrul societăţii medievale timpurii.
- Cercetarea vieţii spirituale a comunităţilor din spaţiul pruto-nistrean, a religiei practicate de populaţia autohtonă şi cea alogenă, a amenajărilor şi practicilor funerare.
- Evidenţierea modalităţilor de organizare social-politică şi militară a populaţiei locale în evul mediu timpuriu.
- Investigarea situaţiei politice din spaţiul pruto-nistrean şi reflectarea relaţiilor cu statele din vecinătate.

Ipoteza cercetării. Cercetarea porneşte de la ipoteza că elucidarea aspectelor de bază ale civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, evoluţiei lor istorice, stabilirii elementelor de continuitate şi discontinuitate în cadrul transformărilor social-politice şi etnoculturale din epoca migraţiunilor va permite aprecierea la justa valoare a caracterului acestei civilizaţii, legăturii cu etniile timpului, locului ei în plan regional şi în contextul general al civilizaţiei medievale româneşti, în cadrul procesului de etnogeneză a românilor şi al constituirii premiselor de formare a statelor medievale româneşti.

Cadrul geografic şi cronologic al cercetării. *Cadrul geografic analizat în lucrare* este spaţiul dintre râurile Nistru şi Prut, întins de la Marea Neagră şi delta Dunării până în nordul Bucovinei. Teritoriul respectiv are o lungime de circa 450 km de la sud la nord şi de circa 45-140 km de la est la vest. Extremitatea de nord a spaţiului pruto-nistrean, cu un caracter montan pronunţat, care ţine în mod organic de zona Carpaţilor, nu este abordată în lucrarea de faţă.

În contextul prezentei lucrări, spaţiul pruto-nistrean nu poate fi definit ca zonă istorico-geografică distinctă. Din acest punct de vedere, teritoriul respectiv se încadrează în regiunea est-carpatică (carpato-nistreană), aceasta din urmă constituind o zonă istorico-geografică veritabilă, cu trăsături bine conturate care, la rândul său, reprezintă o parte componentă a bazinului carpato-danubian.

Teritoriile dintre Prut şi Nistru constituie periferia de est a regiunii carpato-nistrene, fapt care a facilitat abordarea acestei zone ca subiect de cercetare al lucrării de faţă. Or, alegerea spaţiului pruto-nistrean este făcută din considerente de cercetare, pentru a restabili tabloul evoluţiei sociale din regiune la o anumită etapă istorică. Pentru reflectarea exhaustivă a realităţilor istorico-arheologice, în anumite cazuri, limitele spaţiale desemnate sunt uşor depăşite, cercetarea tratând şi teritoriile din stânga Nistrului sau dreapta Prutului.

Din punct de vedere geografic, spaţiul pruto-nistrean este împărţit în trei zone de bază: *nord, centru* şi *sud*. *Zona de nord* începe cu teritoriile din nordul Bucovinei şi se întinde până la limita Făleşti-Bălţi-Soroca; *zona de centru* – cuprinde teritoriile aflate la sud de Bălţi, până la limita Leova-Cimişlia-Căuşeni-Bender, iar *zona de sud* include teritoriile aflate între această limită şi Dunărea de Jos.

Divizarea geografică pe orizontală a spaţiului pruto-nistrean concordă cu situaţii istorice din perioada medievală, atestate în spaţiul carpato-nistrean, în general, când legăturile social-economice şi politico-administrative erau realizate prin intermediul spaţiilor întinse pe orizontală de la Carpaţi spre Nistru şi de

la nord spre sud: astfel, zona din nordul ţinutului pruto-nistrean forma un sistem împreună cu zona vecină, din nordul regiunii pruto-carpatice. Zona centrală a ţinutului pruto-nistrean se afla în legătură cu zona din bazinul râului Jijea, zona de sud-est – cu cea a Bârladului, iar zona de stepă – cu zona Galaţi-Dobrogea.

Cadrul cronologic al lucrării corespunde perioadei medievale timpurii care, în cazul regiunii pruto-nistrene, este datată tradiţional cu perioada secolelor V-XIII. Limita inferioară a cercetării corespunde perioadei de statornicire în ţinut a regimului de dominaţie a popoarelor migratoare, influenţă crescândă a Imperiului Roman de Răsărit, stabilirea relaţiilor social-economice de tip medieval, care au condus la schimbări cardinale în caracterul culturii materiale şi spirituale a autohtonilor. Or, perioada secolului V a condiţionat în spaţiul pruto-nistrean transformări fundamentale pe plan etnodemografic, etnocultural, social-economic şi militar-politic. Limita superioară a studiului corespunde perioadei slăbirii sistemului de dominaţie a triburilor migratoare în spaţiul carpato-danubiano-nistrean, creşterii rolului etnocultural, social-economic şi militar-politic al populaţiei autohtone pe plan regional, cuceririi acestor teritorii în anul 1241 de către mongoli şi includerii lor în Imperiul Hoardei de Aur. În anumite cazuri, ţinând cont de complexitatea unor realităţi arheologice, în special a celor ce se referă la nomazii din ultima etapă a evului mediu timpuriu, limita cronologică superioară a lucrării se extinde până la mijlocul secolului XIV.

Cadrul istoric al cercetării. Cadrul istoric al cercetării corespunde perioadei de geneză a societăţii medievale europene, de formare şi consolidare a unor state noi în baza realităţilor etnodemografice antice târzii, când se intensifica procesul migraţiunii „barbarilor”, când războaiele reprezentau o preocupare esenţială a celor mai multe societăţi, când confruntarea dintre lumea sedentară şi cea nomadă îşi atingea apogeul, când se finaliza etnogeneza popoarelor europene.

Metodologia cercetării. Baza metodologică a lucrării o constituie realizările contemporane în domeniul teoriei, clasificării, sistematizării, datării şi interpretării materialelor arheologice şi a informaţiilor istorice scrise, folosite cu succes de către cercetătorii din diferite ţări europene pentru studierea acestui domeniu.

Prezenta lucrare constituie o cercetare complexă, în cadrul căreia sunt utilizate diverse metode ştiinţifice, printre care se evidenţiază metode ştiinţifice generale şi speciale. Dintre metodele ştiinţifice generale utilizate, menţionăm următoarele: *analitică, critică, a deducţiei, a analogiei, comparativă, a istorismului etc.* Din şirul celor speciale, practicate în lucrare, evidenţiem: *metodele cartografică, statistico-matematică, a clasificării, a tipologiei, a sistematizării, a modelării, a prognozei etc.*

Metodele general ştiinţifice sunt aplicate la toate etapele cercetării, în timp ce *metodele speciale* sunt folosite cu preponderenţă în procesul analizei aşezărilor populaţiei sedentare din secolele V-XIII şi a complexelor funerare aparţinând populaţiilor nomade din secolele X-XIV.

Metoda statistico-matematică, utilizată la constituirea multiplelor tabele şi diagrame, permite evidenţierea unor tendinţe în evoluţia cronologică şi spaţială a aşezărilor şi complexelor funerare. *Metoda cartografică* oferă un tablou calitativ nou al evoluţiei cronologice, repartizării teritoriale a aşezărilor şi complexelor funerare. *Metodele clasificării, tipologiei şi sistematizării* permit evidenţierea unor unităţi structurale stabile în cadrul anumitor

categorii de vestigii arheologice medievale timpurii. *Metodele modelării şi prognozei* oferă posibilităţi importante pentru studierea structurii aşezărilor sedentare, complexelor funerare nomade, precum şi a unor aspecte demografice caracteristice ţinutului pruto-nistrean pe parcursul evului mediu timpuriu.

O contribuţie metodică a lucrării de faţă o reprezintă promovarea ideii privind estimarea statistico-matematică a indicelui continuităţii populaţiei sedentare din regiune în baza analizei succesiunii în timp a vestigiilor arheologice din cadrul anumitor spaţii locative, acesta reprezentând cota aşezărilor ce au persistat pe locul acelelorași vetre locative cel puţin două etape cultural-cronologice consecutive.

Noutatea ştiinţifică a cercetării. Noutatea ştiinţifică a lucrării rezidă în abordarea integrală şi sistemică a problemei civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean.

Sunt generalizate şi analizate rezultatele investigaţiilor arheologice din cadrul aşezărilor din secolele V-XIII de pe teritoriul pruto-nistrean, efectuate în ultimii 65 de ani de către arheologii din Moldova, Ucraina, Rusia şi România.

Sunt analizate şi sistematizate pe etape cronologice, zone geografice şi microregiuni vestigiile arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean.

Este efectuată corelarea statistico-matematică a aşezărilor medievale timpurii din regiunea nominalizată, din punctul de vedere al continuităţii şi discontinuităţii.

Este realizat un studiu cartografic de proporţii în problema ariilor de locuire ale populaţiei sedentare din spaţiul pruto-nistrean, în perioada secolelor V-XIII, precum şi a ariilor de staţionare în ţinut a triburilor nomade din secolele X-XIV.

Este elucidat procesul evoluţiei structurilor teritoriale din spaţiul pruto-nistrean şi realizată legătura dintre ele cu structuri sociale de tipul obştilor săteşti şi uniuni de obşti săteşti ale populaţiei locale din spaţiul pruto-nistrean în perioada evului mediu timpuriu.

Valoarea practică a cercetării. Lucrarea îşi propune să rezolve o problemă ştiinţifică fundamentală ce ţine de istoria medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean. Ştiinţa academică se completează cu un studiu bine documentat, care poate deveni lucrare de referinţă în procesul elaborării tratatelor de specialitate în domeniul istoriei românilor, slavilor şi altor popoare care au locuit în acest spaţiu în perioada analizată.

Instrumentarul metodic al lucrării poate servi pentru specialişti drept model care va putea i aplicat în procesul cercetării unor probleme similare din domeniul arheologiei şi istoriei.

Concluziile şi materialele din lucrare pot fi utilizate ca repere în procesul elaborării manualelor de istorie pentru gimnazii şi licee, precum şi a cursurilor de istorie şi de arheologie pentru universităţi din Republica Moldova şi România.

Aprobarea rezultatelor obţinute. Ideile de bază ale lucrării au fost expuse de către autor în diverse publicaţii de specialitate şi prezentate în comunicările de la diverse manifestări ştiinţifice naţionale şi internaţionale.

Autorul a publicat 67 de lucrări ştiinţifice, dintre care 47 cu profil arheologic sau istorico-arheologic şi 20 cu profil pur istoric ce tratează problema abordată în teza de doctorat.

Ideile de bază din disertaţie au fost expuse la un şir de simpozioane ştiinţifice naţionale şi internaţionale: *Al XIII-lea Simpozion de tracologie, Satu-Mare, 1990; A XXVI-a sesiune de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice, Iaşi, 1992; Simpozion internaţional: arhitectura sacră rupestră în cadrul civilizaţiilor din Europa de sud-est, Chişinău, 1997; International Conference "The Rock-Cut Monuments of East and South Europe", 1998, Tbilisi, Georgia; Международна конференция: Скални и мегалитни паметници: Проблеми и пътища за тяхното разрешаване, 1999, София-Кърджали-Шумен, Нов Българси Университет; The XIth meeting of our Commission for the Promotion of Indo-European and Thracian Studies. Archaeological Investigation in the Republic of Moldova and Ukraine, Institutul Român de Tracologie, 2001; Raporturile moldo-greceşti în contextul relaţiilor internaţionale: Probleme şi perspective, Simpozion internaţional, Chişinău, 2002; Ştiinţa universitară la începutul mileniului trei: Simpozion ştiinţific internaţional, Chişinău, 2002; Изучение древнего и средневекового Востока: университетская и академическая традиции, Universitatea de Stat "M. V. Lomonosov" din Moscova, 2004; Aspecte ale vieţii spirituale în Europa de sud-est din preistorie până în evul mediu, Institutul de Arheologie al Academiei Române – filiala Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza" - Iaşi, 2004.*

Elaborările ştiinţifice expuse sunt recunoscute drept idei de referinţă, fiind citate în lucrări fundamentale de istorie şi arheologie (*România, Republica Moldova, Ucraina, SUA etc.*). Rezultatele obţinute în lucrare sunt utilizate în cadrul unor studii monografice de specialitate, realizate de cercetători din ţară *(I. Hâncu, I. Tentiuc, I. Corman, S. Musteaţă etc.)* şi de peste hotare *(D. Gh. Teodor, V. Spinei, I. Mitrea, N. Edroiu, Ş. Olteanu, F. Curta, A. Madgearu, M. Andronic, L. P. Mihajlina etc.).* În acelaşi timp, rezultatele de bază ale lucrării sunt implementate în practică prin intermediul manualelor gimnaziale şi liceale din Republica Moldova, inclusiv printr-un manual de autor.

Conţinutul lucrării a fost examinat şi aprobat în cadrul şedinţei catedrei Istoria Românilor şi Antropologie a Universităţii de Stat din Moldova, Seminarelor Ştiinţifice de profil: „Arheologie" şi „Istoria Românilor" de pe lângă Universitatea de Stat din Moldova şi „Istoria Românilor" de pe lângă Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

Conţinutul lucrării. Lucrarea cuprinde 413 pag., inclusiv 195 pag. text şi 218 pag. anexe. Teza este alcătuită din 9 compartimente, inclusiv 7 capitole: *Introducere, I. Sursele şi istoriografia, II. Cadrul demografic, III. Habitatul, IV. Economia, V. Spiritualitatea, VI. Organizarea social-politică şi militară a autohtonilor, VII. Relaţiile cu statele vecine* şi *Concluzii.* Fiecare capitol este alcătuit din subdiviziuni mai restrânse (paragrafe) care, la rândul lor, se împart în unităţi mai mici, în baza caracterului secţiunii respective şi a materialului istorico-arheologic disponibil. La textul de bază se anexează: *Bibliografia (1360 titluri); Tabele statistice (31); Diagrame (119); Hărţi (53); Repertoriul aşezărilor; Repertoriul necropolelor; Repertoriul complexelor funerare tumulare; Istoricul cercetării arheologice; Adnotări şi termeni-cheie în limbile română, engleză şi rusă.*

CAPITOLUL I. SURSELE ŞI ISTORIOGRAFIA

Cercetarea problemei civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean are un fundament solid de surse istorice şi o moştenire istoriografică destul de impresionantă. Sursele istorice care ţin de studierea problemei abordate sunt diferite nu doar din punct de vedre tipologic (*scrise, arheologice, numismatice* şi *epigrafice*), dar şi din punctul de vedere al informaţiilor ştiinţifice oferite, mai mult sau mai puţin complete sau fragmentare. Pe de altă parte, istoriografia problemei, reprezentată relativ bine ca număr de publicaţii, în special în ultimele şase decenii, posedă anumite carenţe, legate, de regulă, de intemperiile ideologice ale timpului respectiv.

1.1. SURSE SCRISE

Problema civilizaţiei medievale timpurii în spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi istoria acestui spaţiu în general, este reflectată foarte slab în sursele scrise ale vremii. În lipsa unor izvoare scrise interne, sursele scrise de origine străină, de regulă, cumulează informaţii ocazionale privind spaţiul vizat, fiind, în acelaşi timp, fragmentare, cu multe lacune şi contradicţii. Printre sursele scrise referitoare la problema abordată se remarcă: *lucrări ale autorilor bizantini, cronici vechi ruseşti, cronici vechi ungare, lucrări ale autorilor occidentali* şi *lucrări ale unor autori din Orient*.

1.1.1. Surse scrise bizantine

Dintre autorii bizantini care au consemnat evenimente istorice din perioada secolelor V-XIII, legate direct sau indirect de regiunea pruto-nistreană, pot fi menţionaţi Iordanes, Procopius din Caesarea, Agathias, Menander Protector, Theophanes Confessor, Nicephoros, Gheorghios Monacos, Constantin Porfirogenetul, Leo Diaconul, Kedrenos, Zonares, Skylitza, Psellos, Attaliates, Ana Comnen, Kinnamos, Nichetas Choneatis şi Georgios Akropolites.

În linii generale, se poate susţine că autorii bizantini aveau cunoştinţe destul de vagi privind spaţiul pruto-nistrean, fapt menţionat de mai mulţi cercetători contemporani [Скрижинская 1960: 200; Рафалович 1972: 9]. Nu există descrieri nemijlocite ale spaţiului pruto-nistrean sau ale unei părţi din acest ţinut. Pe de altă parte, informaţiile despre râurile Prut şi Nistru reprezintă mai degrabă excepţii, acestea fiind uneori contradictorii.

În *Getica* lui *Iordanes*, definitivată în anul 551, se conţin date privind tabloul etnocultural al spaţiului pruto-nistrean de la mijlocul secolului VI, în special despre triburile sclavinilor şi anţilor. În acest context, Iordanes oferă prima informaţie sigură despre slavii vechi în spaţiul pruto-nistrean. Pe de altă parte, la acest autor găsim date despre râul Nistru, care figurează, într-un caz, sub denumirea veche de Tyras şi, în altele trei, sub denumirea mai nouă de Danastris [Iordanes 1970: 413 (35); Иордан 2001: 66, 68].

În lucrarea *Războiul cu goţii*, scrisă în jurul anului 550, *Procopius din Caesarea* scrie că teritoriile din sudul spaţiului pruto-nistrean sunt „*ocupate de barbari*”, oferind în continuare informaţii foarte importante

privind expedițiile militare ale anților și sclavinilor împotriva Imperiului Bizantin, începând cu anul 527 până la mijlocul secolului al VI-lea [Procopius 1970: 451-453].

În *Istoriile* lui *Agathias*, scrise la începutul anilor 60 ai secolului VI, se conțin date privind deplasările triburilor kutrigurilor şi utrigurilor, în 559, prin spațiul pruto-nistrean, în drum spre Imperiul Bizantin [Agathias 1970: 480-481].

În *Istoria* lui *Menander Protector*, scrisă pe la sfârşitul secolului VI, avem date suplimentare privind deplasările kutrigurilor şi utrigurilor din 559 [Menander 1970: 509-511].

În *Arta militară* a lui *Mauricius*, scrisă în primul sfert al secolului VII, se conțin diverse informații privind populațiile din nordul Dunării, în special despre sclavini şi anți, despre modul lor de viață, organizarea socială, militară etc. [Mauricius 1970: 553-565]

În *Cronografia* lui *Theophanes Confessor*, scrisă la începutul secolului IX, s-au păstrat informații despre prezența unei dominații creştine în zona din sudul spațiului pruto-nistrean, despre particularitățile deosebite ale acestei zone, despre stabilirea bulgarilor la Dunărea de Jos, înfrângerea în acest context a armatei împăratului bizantin Constantin al IV-lea, trecerea bulgarilor la sud de Dunăre şi întemeierea Primului Țarat al bulgarilor [Theophanes 1970: 619-621].

Aceleaşi evenimente sunt înregistrate în *Breviarul* patriarhului *Nicephoros* din primul sfert al secolului IX [Nicephoros 1970: 627] şi în *Cronica* lui *Georgios Monacos* de la mijlocul secolului IX [Monacos 1970: 633-635].

Un interes deosebit pentru studiul spațiului pruto-nistrean îl prezintă lucrarea *Despre administarea imperiului* scrisă de împăratul bizantin *Constantin Porfirogenetul* pe la anul 945, în care este consemnată dominația pecenegilor în regiune, sunt menționate subdiviziunile administrative ale acestor triburi, sunt nominalizate cetățile de pe râul Nistru şi urmele locaşelor creştine rupestre, este consemnat drumul slavilor de răsărit spre Bizanț pe la gurile Nistrului, este nominalizat râul Nistru sub denumirea Danastr şi Trullos, râul Prut sub denumirea de Brut [Const. Porfirogen. 1970; 1971].

Foarte valoroasă este *Istoria* lui *Leon Diaconul*, scrisă în jurul anului 992, în care sunt prezentate informații importante referitoare la expediția cneazului rus Svjatoslav la Dunărea de Jos în anii 968-971 [Leon 1970: 677], date completate de *Kedrenos*, care scrie şi despre asasinarea de către pecenegi a cneazului Svjatoslav la întoarcerea spre Kiev de la Dunăre [Kedrenos 1975: 138, 143].

Informații privind stăpânirea pecenegilor la 1048 în spațiul nord-dunărean, de la Boristene până în Panonia, împărțirea acestei structuri politice în ținuturi, privind modul lor de viață nomad şi conducătorii lor se conțin la acelaşi *Kedrenos*. El relatează date importante despre lupta dintre conducătorii pecenegi Tyrah şi Kegen din anii 1048-1053 [Kedrenos 1975: 151-157].

În lucrările mai multor autori bizantini sunt informații despre expedițiile pecenegilor din nordul Dunării, inclusiv din teritoriile pruto-nistrene, la sud, în regiunile dobrogene: 1032 [Zonares 1975: 221], 1034 [Zonares 1975: 221], 1035 [Kedrenos 1975: 149], 1036 [Kedrenos 1975: 149-150; Zonares 1975: 221; Атанасов 1999], 1059 [Pssellos 1975, 49; Attaliates 1975: 67-71], 1048 [Attaliates 1975: 67;

Kedrenos 1975: 151-157; Zonares 1975: 221-223], 1086 [Comnen 1975: 86]; 1122 [Kinnamos 1975: 231-233; Choneates 1975: 245].

Autorii bizantini au scris despre invazia uzilor din 1065 la sud de Dunăre [Skylitzes 1975: 61; Attaliates 1975: 67-71; Zonares 1975: 225] şi plecarea acestor triburi din teritoriile bizantine în Rusia Kieveană [Attaliates 1975: 71].

În contextul evenimentelor de la sfârşitul secolului XI-secolul XII au fost descrise expediţiile cumanilor din nordul Dunării în regiunile din sudul fluviului: 1078 [Kedrenos 1975: 157], 1087-1090 [Comnen 1975: 105], 1094 [Comnen 1975: 113], 1114 [Comnen 1075: 119], 1148 [Kinnamos 1975: 233-237; Choneates 1975: 249], 1150 [Choneates 1975: 249]. Un interes deosebit pentru regiunea pruto-nistreană îl prezintă informaţiile privind retragerea din anul 1091 a cumanilor din sudul Dunării în regiunile din nordul fluviului „*la sălaşurile lor*” [Comnen1975: 109-111].

În *Historia* lui *Nicetas Choniates*, scrisă la începutul secolului XIII, cu referire la anul 1164 există informaţii despre vlahii din spaţiul est-carpatic şi despre relaţiile acestora cu Imperiul Bizantin; despre alianţa din anul 1186 a lui Petru şi Asan din Bulgaria cu cumanii din nordul Dunării; despre luptele din 1200 purtate de cneazul de Halici Roman Mstislavici contra cumanilor, care invadaseră Bizanţul [Choniates 1975].

În *Istoria* lui *Georgios Akropolites*, scrisă pe la mijlocul secolului XIII, la anul 1237, în legătură cu invazia tătarilor, este atestată refugierea în masă a cumanilor din nordul Dunării la sud de acest fluviu şi instalarea lor în Macedonia [Akropolites 1975: 405].

1.1.2. Surse scrise vechi ruseşti

În cronicile vechi ruseşti, regiunea pruto-nistreană figurează în câteva pasaje, în care sunt prezente informaţii despre unele realităţi din ţinut.

În cronica *Повесть Временных Лет,* scrisă la începutul secolului XII [Королюк 1971: 7] păstrată în copia realizată de către călugărul Lavrentie [ПСРЛ-1], în contextul migraţiei ungurilor în Panonia, românii (volohii) şi slavii sunt menţionaţi în calitate de locuitori ai spaţiului carpatic [ПВЛ 1950: 21]. În aceeaşi cronică în regiunea nistreană sunt atestaţi tiverţii şi ulicii [ПВЛ 1950: 14], se găsesc date referitoare la relaţiile acestor populaţii cu Kievul [ПВЛ 1950: 20-21, 33] şi informaţii despre particularităţile lingvistice ale tiverţilor [ПВЛ 1950: 23].

Alte date, deosebit de preţioase, referitoare la istoria spaţiului pruto-nistrean de până la sfârşitul secolului XIII sunt prezente în *Cronica haliceano-volâneană*, păstrată în copia de la *Mănăstirea Sf. Ipatie de la Kostroma (Ипатьевская Летопись)* [ПСРЛ-2].

1.1.3. Surse scrise maghiare

În cronicile vechi ungare, de rând cu bogata informaţie referitoare la românii din spaţiul intra- şi pericarpatic, sunt prezente şi referiri la ţinutul est-carpatic. Din acest punct de vedere, prezintă interes cronica veche ungară *Gesta Hungarorum*, scrisă de *Notarul anonim al regelui Bela* pe la mijlocul secolului al XII-lea [Gest. Hung. 1934; Madgearu 2001; 2005], *Cronica lui Simon di Keza,* scrisă în perioada domniei lui

Ladislau al IV-lea (1272-1290) [Sim. Keza 1935], *Cronica Pictată de la Viena,* începută în anul 1358 [Chron. Pict. 1937] şi *Cronica lui Ioan de Tîrnave (Küküllö),* finisată în jurul anului 1382 [Chron. Bud. 1838; Chron. Dub. 1884; Holban 1984].

1.1.4. Surse scrise occidentale

În literatura occidentală din prima perioadă a evului mediu lipsesc informaţiile referitoare la regiunea est-carpatică. Prezintă interes poemul islandez *Saga lui Eymund,* păstrat într-un manuscris din secolul al XIV-lea, şi, deopotrivă, eposul german *Cântecul Nibelungilor,* în care se conţin informaţii despre realităţi social-politice din secolul XI din regiunea de la răsărit de Carpaţi [Spinei 1973; 1994].

Pentru cercetarea realităţilor etnice din spaţiul est-carpatic din prima jumătate a secolului XIII prezintă interes *Scrisoarea Papei Grigore al IX* din 14 noiembrie 1234 [DRH D-I: nr. 9]. Unele date referitoare la situaţia din spaţiul est-carpatic din secolul XIII sunt prezente în lucrarea *Carmen miserabile,* scrisă de călugărul italian *Rogerius* [Rogerius 1935]; în *Istoria Mongolilor* a misionarului franciscan *Iohanes de Plano Carpini* [Плано Карпини 1997] şi în *Călătorii în ţările orientale* a lui *Guillemus de Rubruc* [Sacerdoţeanu 1929; Рубрук 1997].

1.1.5. Surse scrise orientale

Pentru studierea situaţiei etnoculturale din spaţiul est-carpatic în perioada secolelor X-XI, prezintă interes cronica veche turanică *Uzname*, păstrată într-un manuscris din secolul al XVII [Кононов 1958; Spinei 1992].

Unele date cu privire la istoria spaţiului est-carpatic din secolele IX-X oferă lucrarea autorului armean Vardan, scrisă în secolul XIII [Decei 1938].

Anumite informaţii cu referire la zona nord-dunăreană sunt în lucrările lui *Mohtar ben Tâhir al-Maqdisî* (966) [Бейлис 1969; Decei, Ciocâltan 1974] şi *Mihail Siriacul* (sfârşitul secolului XII) [Михаил Сириец 1960; Spinei 1983].

Date interesante privind situaţia etnopolitică din spaţiul carpato-nistrean de la mijlocul secolului XII sunt furnizate de *Charta Rogeriana,* alcătuită în anul 1154 de geograful arab *Idrisi* [Edrisi 1840; Рыбаков 1952; Nedkov 1960; Коновалова 1991; 1999; Овчиннiков 1994; Spinei 1999a].

Informaţii privind ţinutul est-carpatic în perioada secolelor X-XIII sunt oferite, de asemenea, de către cronicarul persan *Răšîd ad-Din* în lucrarea *Colecţia istoriilor* scrisă la începutul secolului XIII [Рашид-ад-Дин 1946].

Unele date referitoare la regiunea din nord-vestul Mării Negre, în primul sfert al secolului XIV, sunt furnizate de către *Abu'l Fida,* un geograf arab originar din Damasc [Abu'l Fida 1848].

Despre regiunea carpato-nistreană a scris, de asemenea, călătorul arab *Ibn Battuta* care, pe la anul 1331, a traversat sudul Basarabiei [Brătescu 1923; Тимофеев 1983].

1.1.6. Surse epigrafice

Inscripţii lapidare din perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean sunt semnalate în cadrul complexului rupestru de la *Bakota* din regiunea Nistrului de Mijloc. Aceste inscripţii sunt realizate în limba slavonă şi datează din secolul XI-începutul secolului XII [Винокур, Горишній 1994].

Literele alfabetului chirilic sunt atestate pe obiecte de ceramică sau din os în aşezarea de la Lencăuţi [Тимощук 1959: 255-257, fig. 4, 3; 1982: 77, fig. 43, 3,4, 8].

Un monument epigrafic important, care conţine informaţii referitoare la populaţia spaţiului est-carpatic din secolul XI, este piatra funerară de la Sjonhen (insula Gotland) [Spinei 1973; 1992].

1.2. SURSE ARHEOLOGICE

Sursele arheologice prezintă vestigii materiale din perioada medievală timpurie, depistate de către cercetători în spaţiul pruto-nistrean pe parcursul ultimului secol. În conformitate cu modul de viaţă al comunităţilor umane din perioada respectivă, deosebim vestigii materiale ale populaţiei sedentare şi vestigii materiale ale populaţiilor nomade.

Vestigiile arheologice ale populaţiei sedentare în prezenta lucrare sunt definite în baza siturilor de referinţă din regiune: secolele V-VII (*tipul Costişa-Botoşana-Hansca)*; secolele VIII-IX (*tipul Lozna-Dodeşti*); secolele X-XI (*tipul Dridu*); secolele X-XII (*tipul Alcedar-Echimăuţi*); secolele X-XI (*tipul Revno*); secolele XI-XIII (*tipul Răducăneni*); secolele XII-XIII (*tipul Brăneşti-Lencăuţi*) (Tabelele nr. 1-21).

Vestigiile arheologice ale populaţiilor nomade sunt definite în baza necropolelor tumulare (Tabelele nr. 22-26), întâlnite, de regulă, în regiunile de stepă şi de şes ale spaţiului pruto-nistrean: *pecenego-uze* datate cu secolul X-secolul XI; *cumane,* din a doua jumătate a secolului XI-secolul XII, *cumane* de la sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII şi *cumano-mongole*, a doua jumătate a secolului XIII-secolul XIV [Добролюбский 1986: 20].

1.2.1. Vestigii arheologice din secolele V-VII

Siturile. În spaţiul pruto-nistrean sunt identificate 231 de aşezări din secolele V-VII (Tabelele nr. 3-6; Harta nr. 5). Majoritatea absolută a acestora – 174 (75,3%) sunt amplasate în *zona de nord*, 56 de aşezări sunt descoperite în *zona de centru* şi o singură aşezare – în *zona de sud* [Федоров, Чеботаренко 1974; 12-18; Русанова, Тимощук 1984: 6; Баран 1988: 4; Postică 1999a].

Gradul de cercetare. Săpături metodice au fost efectuate în cadrul a 33 monumente din secolele V-VII, ce constituie 14,3% din numărul lor total. Pe teritoriul Republicii Moldova au fost studiate prin investigaţii de teren 21 situri: *Hansca-Limbari-Căprăria* [Рафалович 1968a; 1972a: 15, 47-48; 1973; Постикэ 1985b; Postică, Cavruc 1991; Postică 1992], *Hansca-la Matcă* [Постикэ, Тельнов 1985], *Moleşti* [Тентюк 1988a; Tentiuc 2000], *Dănceni* [Рафалович, Гольцева 1981: 125-140; Дергачев, Ларина, Постикэ 1981: 112-136], *Selişte* [Рафалович 1972b: 122-143; Рафалович, Лапушнян 1974b], *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc, Postică 1989; Postică 1991], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 1986; 1988a, 1988b; 1989; 1991a; 1991b; 1991c; Тельнов, Рабинович 1992; 1997; 1999], *Şepte Bani-Hucea* [Рафалович 1965], *Alcedar-Odaia* [Федоров, Чеботаренко 1974: 13, 25, 58], *Hordineşti* [Тельнов 1985: 91-105], *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27], *Mălăieştii Vechi* [Бырня, Дергачев 1964: 221-228], *Logăneşti* [Чеботаренко, Тельнов 1983], *Recea* [Рафалович 1968c], *Speia-Hişcovo* [Postică 1996a], *Cobusca Veche* [Сергеев 1960], *Orheiul Vechi* [Смирнов, Рафалович 1965; Postică, Musteaţă 1997], *Proscureni* [Хынку, Титов 1974], *Brăneşti-Valea Budăi* [Дзис-Райко

1959; Федоров 1960a; Власенко 1985a], *Ivancea* II [Власенко 1985a], *Dănceni-cimitir* [Рафалович 1986], *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983], iar în regiunea Cernăuţi – 13 monumente: *Kodyn I* şi *Kodyn II* [Русанова, Тимощук 1984a], *Korovia* [Тимощук 1976], *Kolokuşa* [Тимощук 1976], *Goreča I* [Тимощук 1976], *Lencăuţi* [Тимощук 1976], *Lukovica* [Тимощук 1976], *Sokol* [Вакуленко, Приходнюк 1984], *Raşkov II* şi *Raşkov III* [Баран 1988], *Raşkov I* [Баран Я. 1997a; 1997b], *Teremcy* [Баран 1983a], *Zadubrovka* [Тимощук 1976].

Trebuie menţionat că aşezările investigate prin săpături metodice, în proporţie de 69% sunt cercetate parţial, şi doar 31% dintre acestea (*Hansca-Limbari-Căprăria*, *Selişte*, *Trebujeni-Scoc*, *Kodyn I*, *Kodyn II*, *Sokol*, *Raşkov III*, *Teremcy, Zadubrovka*) sunt studiate în proporţii relativ însemnate. Raportând aceste date la numărul total de situri, putem conchide că gradul general de cercetare a acestora constituie 3,9%.

În cadrul siturilor din secolele V-VII sunt cunoscute 6 necropole: *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 1981: 7], *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27], *Selişte* [Рафалович 1972a: 215-216; 1973: 141-143], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c] şi *Corneşti-Hotin* [Приходнюк 1975: 109] şi *Čeponosy* [Тимощук 1976a: 94-95, 167].

1.2.2. Vestigii arheologice din secolele VIII-IX

Siturile. Vestigiile arheologice din secolele VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean se înscriu în aria monumentelor de tipul *Lozna-Dodeşti* din regiunea pruto-carpatică şi *Hansca-Scoc-Kodyn-Revno* din regiunea pruto-nistreană, numite de către unii arheologi monumente de tipul *Luka Rajkoveckaja*.

Aceste situri acoperă pe deplin aria de răspândire a monumentelor de tipul *Costişa-Botoşana-Hansca,* având, în acelaşi timp, o extindere ceva mai mare, fiind cunoscute şi în regiunile de stepă din sudul spaţiului pruto-nistrean. La etapa actuală sunt identificate 572 de situri din secolele VIII-IX, cu 59,6% mai mult decât în secolele V-VII.

Gradul de cercetare. Investigaţii arheologice de teren au fost efectuate în cadrul a 35 situri din secolele VIII-IX, ceea ce constituie 6,1% din numărul total. Pe teritoriul Republicii Moldova au fost studiate, prin săpături metodice, 17 situri: *Hansca-Limbari-Căprăria* [Рафалович 1968a; 1972a; 1973; Рафалович, Хынку 1972; Хынку, Рафалович, Никулицэ 1970; Хынку & 1971; Никулицэ, Рафалович, Хынку 1973; Никулицэ, Рафалович 1974; Рафалович, Гольцева 1974; Тельнов, Рябой 1985; Постикэ 1985b; Postică, Cavruc 1991; Postică 1992; Gol'ţeva, Postică 1996], *Calfa* [Чеботаренко 1973], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 1986; 1988a; 1988b; 1989; 1991a; 1991b; 1991c; Тельнов, Рабинович 1990a; 1992; 1997; 1999], *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc, Postică 1989; Postică 1991], *Brăneşti-Valea Budăi* [Федоров 1960a: 290-304; Власенко 1985a], *Alcedar-Odaia* [Федоров, Чеботаренко 1974: 13, 25, 58; Хохлов 1997], *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983], *Măşcăuţi-Livada Boierului*, *Măşcăuţi-Cetate* [Musteaţă 2005a], *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995], *Durleşti-Valea Babei*, *Durleşti-la Cramă* [Тентюк 1988: 85-88], *Lopatna* [Федоров 1960a: 285-290], *Ivancea II* [Власенко 1985a], *Cobusca Veche* [Сергеев 1960], *Hordineşti* [Тельнов 1985], *Corpaci* [Тельнов 1985]; în sudul Basarabiei 3 situri: *Šabo* [Козлов 1984b; Смиленко,

Козловский 1987b], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b], *Cervonoarmeiskoje* [Чеботаренко, Субботин 1991]; iar în regiunea Cernăuţi 15 monumente: *Grozincy* [Тимощук 1969: 151-152; 1974b: 86-93], *Revno-Gorodišče* [Тимощук 1969: 161-163; 1973a; Михайлина, Тимощук 1983], *Revno-Carina* [Тимощук, Михайлина 1978], *Dobrinivcy -Toloca* [Тимощук 1969: 152-154; 1974a: 351-353; 1975c: 361-362; 1976c: 399-400], *Klokučka II* [Тимощук 1976a: 156], *Carapčiv-Gorodok* [Михайлина, Русанова 1980: 306], *Korostuvata* [Михайлина 1997: 12], *Bila* [Михайлина 1997: 12], *Gorišni Širivcy* [Тимощук 1969: 151; Тимощук, Михайлина 1979: 411], *Kodyn I* şi *Kodyn II* [Русанова, Тимощук 1984], *Čornivka II* [Русанова 1980: 331], *Čornivka-Moghil'nik* [Тимощук 1982:188-190; Тимощук, Rusanova, Михайлина 1981: 89], *Raşkov-Livada* [Баран Я. 1997a; 1997b; Тимощук 1990: 171] *şi Ţeţina* [Тимощук 1982: 190-191].

Majoritatea aşezărilor cercetate prin săpături metodice (86%) sunt studiate parţial şi doar unele dintre acestea (14%), printre care *Hansca-Limbari-Căprăria, Trebujeni-Scoc, Kodyn II, Revno-Gorodišče* şi *Dobrinovcy-Toloca* au fost dezvelite pe suprafeţe relativ mari. Raportând aceste date la numărul total al siturilor din secolele VIII-IX, conchidem că gradul de cercetare a acestora constituie 0,9%.

Din perioada secolelor VIII-IX datează 3 necropole: *Cobusca Veche* [Сергеев 1960], *Revno Ia* (*Gorodišče*) [Михайлина, Тимощук 1983: 217-218; Тимощук 1990a: 183-184; Михайлина 1997: 70-73], *Čornivka* [Михайлина, Тимощук 1983: 216-217; Тимощук 1990a: 168; Михайлина 1997: 74-76], iar alte două necropole sunt datate, cel mai devreme, cu sfârşitul secolului al IX-lea: *Alcedar* [Федоров 1964b; 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974], *Gorišni Širivcy-Čubotarka* [Тимощук 1990: 149, 151].

1.2.3. Vestigii arheologice din secolele X-XI de tipul Dridu

Siturile. Vestigiile arheologice din secolele X-XI din partea centrală şi de sud a regiunii pruto-nistrene se înscriu în aria monumentelor de tipul *Dridu*, definite de către unii autori drept cultura *balcano-danubiană*, *carpato-balcanică*, *slavo-bulgară* etc., cu o răspândire foarte largă în spaţiul carpato-danubiano-pontic [Zaharia 1967; Comşa 1963; 1978; Teodor 1968; 1973b; 1978].

În spaţiul pruto-nistrean, aceste vestigii sunt reprezentate prin siturile de referinţă de la *Hansca*, *Pohorniceni-Petruha*, *Etulia*, *Šabo* etc. Aria de răspândire a acestora cuprinde regiunile de sud, centru şi nord-vest ale spaţiului pruto-nistrean, mărginindu-se în partea de nord-nord-est cu râul Răut. În spaţiul indicat sunt atestate 222 de aşezări de tipul *Dridu* (Harta nr. 49), cu 6,3% mai puţin faţă de perioada secolelor VIII-IX.

Gradul de cercetare. Din 222 de situri de tipul *Dridu*, au fost efectuate investigaţii arheologice de teren în 24 de aşezări ceea ce constituie 11,5% din numărul total, inclusiv 15 pe teritoriul Republicii Moldova şi 9 pe teritoriul Ucrainei.

Prin săpături arheologice au fost studiate siturile: *Hansca-Limbari-Căprăria* [Хынку 1970a; 1972c; 1972d; 1972e, 1972f; 1972g; 1973a; 1973b; 1973c; 1974b; 1974c; 1974d; 1975b; 1976a; 1977; 1978b; Хынку, Рафалович, Никулицэ 1970; Хынку & 1971; Постикэ 1981; 1983; 1985b; 1992; Постикэ, Тельнов 1985; Postică, Cavruc 1991; Gol'ţeva, Postică 1996; Чеботаренко, Тельнов 1983; 1985; Тельнов, Чеботаренко 1988; Тельнов 1983; 1988c; Тельнов, Рябой 1985], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Чеботаренко

1983b; 1990; Tentiuc 1996], *Logăneşti-la Bucium* [Чеботаренко, Тельнов 1983], *Durleşti-Valea Babei* [Тентюк 1988; Tentiuc 1994], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 1986; 1988a; 1989; 1991a; Тельнов, Рабинович 1990a; 1992; 1997; 1999], *Pohorniceni-Petruha* [Хынку 1969a; Cavruc, Postică 1989; Postică 1991], *Brăneşti-Valea Budăi* [Федоров 1960], *Brăneşti* [Хынку 1969a; Рабинович, Гукин 1991], *Brăneşti-Necropolă* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984], Ivancea II [Власенко 985a], *Lucaşeuca-Cornul Blăjiei* [Хынку 1969a], *Orheiul Vechi* [Постикэ 1985c; 1992a; 1991b], *Recula* [Власенко 1990], *Calfa-Cetăţuie* [Чеботаренко 1960b; 1963; 1964b; 1965; 1968; 1973], *Etulia* [Чеботаренко 1974; Чеботаренко, Щербакова 1974; 1981; Йовков 1981], *Giurgiuleşti* [Postică, Hîncu, Tentiuc 1999], *Kriničnoje* [Федоров 1960c; 1965; 1968b; 1969], *Bolgrad* [Черныш, Черняков 1964; Смиленко, Козловский 1987a], *Sfiany* [Кравченко 1971], *Chişliţa* [Чеботаренко 1976b], *Suvorovo* [Смиленко 1982; Смиленко, Козловский 1987a], *Šabo* [Козлов 1984; Смиленко, Козлов 1985; Смиленко, Козловский 1987b], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b], *Nagornoje* [Смиленко, Козловский 1987a], *Cervonoarmeiskoje* [Чеботаренко, Субботин 1991], *Novoselovca* [Смиленко, Козловский 1987a].

Aproape jumătate din numărul aşezărilor cercetate prin săpături (44%) au fost studiate parţial, iar 54% dintre acestea (*Hansca-Limbari-Căprăria, Moleşti-Râpa Adâncă, Trebujeni-Scoc, Pohorniceni-Pertuha, Lucaşeuca, Calfa-Cetăţuie, Šabo, Bogatoje, Etulia*) au fost investigate pe suprafeţe mari. Coroborând numărul acestor aşezări cu totalul siturilor de tipul *Dridu* dintre Nistru şi Prut, reiese că gradul general de cercetare a acestor monumente constituie 4,3%.

În arealul cultural de tipul Dridu din spaţiul pruto-nistrean, complexele funerare sunt reprezentate prin necropole sau descoperiri izolate: *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973a], *Hansca-Limbari-Căprăria* [Чеботаренко 1982; Чеботаренко, Тельнов 1983: 91, 95-97, fig. 2,2], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1974], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c], *Calfa-Cetăţuie* [Чеботаренко 1973a: 73-75], *Costeşti-Stânca* [Хынку, Титов 1974: 72-75], *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 12], *Giurgiuleşti-Râpa Chiţei* [Postică, Hîncu, Tentiuc 1999].

1.2.4. Vestigii arheologice din secolele X-XI de tipul Alcedar-Echimăuţi

Siturile. Vestigiile arheologice de tipul *Alcedar-Echimăuţi* din secolele X-XI sunt amplasate în partea de nord-est a ţinutului, între râurile Răut şi Nistru. Caracteristica de bază a acestor situri constă în faptul că ele reprezintă aşezări de proporţii, în cadrul cărora se află cetăţui circulare din pământ.

Printre siturile de tipul *Alcedar-Echimăuţi* se evidenţiază 21 de cetăţui cu posadă[2], 30 de aşezări de tip selişte şi două necropole tumulare *(Alcedar-Necropolă* şi *Rudi-Tumul).*

Gradul de cercetare. La etapa actuală, investigaţii arheologice de teren au fost efectuate în cadrul a 9 monumente de tipul *Alcedar-Echimăuţi*, ceea ce constituie 17,0% din numărul lor total. Au fost studiate siturile *Alcedar-Cetăţuie* [Засурцев 1949; Федоров 1952a; 1960b; Равдина 1988; Федоров, Чеботаренко 1974: 78-85; Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997; Hîncu 1993: 124-125], *Alcedar-Necropolă* [Федоров 1964b; 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974], *Echimăuţi* [Федоров 1952b; 1953a], *Ţareuca* [Федоров

2 *Posada* din perioada medievală timpurie reprezintă suburbia din jurul unei cetăţi.

1952a; Федоров, Чеботаренко 1974: 89-91], *Rudi-Farfuria Turcească* [Федоров 1970; 1971; 1972; Федоров, Рошаль 1972], *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983; Бейлекчи 1986], *Mereşeuca* [Власенко 1983; Сорокин, Власенко 1985], *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева 1979; 1980; 1995; Гольцева, Кашуба 1995], *Tătărăuca Nouă-Germănarii* [Рабинович, Ткачук 1995; Sava & 1995].

Cel puţin 7 situri de tipul *Alcedar-Echimăuţi* sau 77,7% din numărul celor investigate au fost studiate pe suprafeţe relativ mari şi doar două aşezări sunt studiate mai restrâns. Raportând aceste date la numărul general al siturilor de tipul *Alcedar-Echimăuţi,* stabilim că gradul de cercetare a acestor monumente este destul de avansat, constituind 13,2%. Cu toate acestea, trebuie menţionat că majoritatea materialelor obţinute în urma săpăturilor arheologice din anii '50 ai secolului XX la monumentele de la *Alcedar* şi *Echimăuţi* n-au fost publicate până în prezent, iar datele de arhivă în mare parte sunt pierdute.

1.2.5. Vestigii arheologice din secolele X-XI de tipul Revno

Siturile. Monumentele arheologice din secolele X-XI din regiunea Cernăuţi, denumite de către arheologii sovietici „древнерусские памятники", formează în spaţiul pruto-nistrean un grup cultural deosebit, care denotă, în acelaşi timp, mai multe tangenţe cu monumentele arheologice de tipul *Dridu* şi *Alcedar-Echimăuţi*. Vestigiile arheologice nominalizate sunt, cel mai bine, cunoscute după săpăturile de la *Revno,* care oferă cele mai complete date privind caracteristicile acestui grup cultural, numite, în acest context, *vestigii de tipul Revno*.

Sunt înregistrate 242 de situri de tipul *Revno* din secolele X-XI, inclusiv 176 în regiunea Bucovinei de Nord (Prutul de Mijloc) şi 66 în regiunea Hotin (Nistrul de Mijloc) (Harta nr. 51).

Gradul de cercetare. Săpături arheologice metodice au fost efectuate în cadrul a 14 monumente: *Lomacincy, Ţeţina, Perebykovcy, Grozincy, Bila, Gorišni Širivcy, Dobrinovcy , Mitkiv, Revno Gorodišče, Revno Carina, Korostuvata, Čornivka* [Тимощук 1982; Михайлина 1997], *Mereşeuca-Cetăţuie* [Сорокин, Власенко 1985; Власенко 1983], *Proscureni-Troşcea* [Хынку, Титов 1974], ceea ce constituie 5,3% din numărul total al siturilor.

1.2.6. Vestigii arheologice din secolele XI-XIII de tipul Răducăneni

Siturile. Vestigiile arheologice de tipul *Răducăneni* [v.: Spinei 1972], datate cu perioada secolelor XI-XII sau XI-XIII, formează un grup cultural deosebit în regiunea centrală a spaţiului carpato-nistrean. În regiunea pruto-nistreană, aria de răspândire a acestor situri se limitează la regiuni din *codrii Orheiului*, *podişul central moldovenesc, codrii Lăpuşnei* şi *codrii Tigheciului*. Aşezările de tipul *Răducăneni* dintre Nistru şi Prut sunt amplasate, de regulă, pe vetre locative de tipul *Dridu*, venind, de fapt, ca o continuare directă a acestora.

Comparativ cu perioada anterioară, în faza culturală de tipul *Răducăneni* se observă o micşorare bruscă a numărului de aşezări. Or, orizontul cultural nominalizat este documentat doar în 39 de situri arheologice din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean şi, parţial, din regiunea de sud (Harta nr. 52), fapt ce prezintă o diminuare cu 47,3% pentru această zonă. În plan general, însă, raportat la 222 de aşezări de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean, scăderea numărului de aşezări constituie 82,6% (Tabelul nr. 10). Este de remarcat că majoritatea aşezărilor de tipul *Răducăneni* (56,4%) se află în regiunea codrilor Lăpuşna-Hânceşti.

Gradul de cercetare. La etapa actuală, orizontul cultural de tipul *Răducăneni* este cercetat prin săpături arheologice doar în cadrul a cinci situri: *Hansca-Limbari-Căprăria* [Хынку 1971a; Postică 1994a; Gol'ţeva, Postică 1996], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Tentiuc 1996], *Logăneşti-la Bucium* [Чеботаренко, Тельнов 1983: 88-90], *Durleşti-Valea Babei* [Tentiuc 1994; 1996] şi *Durleşti-la Vie* [Тентюк, Абызова 1992; Tentiuc 1996], ceea ce constituie 8,9% din numărul siturilor cunoscute.

1.2.7. Vestigii arheologice din secolele XII-XIV de tipul Brăneşti-Lencăuţi

Siturile. Vestigiile arheologice din secolele XII-XIII din regiunea Cernăuţi şi regiunea de nord-nord-est a Republicii Moldova se încadrează într-un aspect cultural reprezentat în teritoriile respective, prin aşezările etalon de la *Lencăuţi (Cernăuţi) şi Brăneşti (Orhei).* Aceste monumente, calificate de noi ca aparţinând tipului *Brăneşti-Lencăuţi* se alătură, la rândul lor, unui megacomplex arheologic ce depăşeşte limitele spaţiului pruto-nistrean, din cadrul căruia fac parte şi vestigiile de tip Halici-Volânean.

Monumentele arheologice de tipul *Brăneşti-Lencăuţi* sunt suprapuse peste vestigiile culturale de tipul *Alcedar-Echimăuţi*, de tipul *Revno* şi, parţial, de tipul *Dridu* din perioada secolelor X-XI, reprezentând, de fapt, o continuitate a acestora. Unii arheologi au definit siturile arheologice de tipul *Brăneşti* drept *„cultură arheologică a izgoilor halicieni”* [Бырня 1969].

Comparativ cu perioada precedentă, numărul de aşezări scade cu 20,9%, de la 350 la 277 unităţi (Harta nr. 53). Majoritatea aşezărilor din secolele X-XI, în proporţie de 56%, au o continuare în perioada secolelor XII-XIII. Pe de altă parte, 44,4% din aşezările datate cu secolele XII-XIII sunt fundate pe locuri noi (Tabelul nr. 11).

Gradul de cercetare. Până la etapa actuală au fost efectuate investigaţii arheologice la 17 monumente de tipul *Brăneşti-Lencăuţi*, ceea ce constituie 6,5% din numărul lor total.

Prin săpături arheologice au fost studiate următoarele situri din Republica Moldova: *Brăneşti-Valea Budăi* [Бырня 1969; Рабинович, Гукин 1991; Власенко 1985a], *Rudi-Farfuria Turcească* [Федоров 1970; 1972; Рошаль, Федоров 1972; Бейлекчи 1986], *Mereşeuca-Cetăţuie* [Власенко 1983; Сорокин, Власенко 1985] şi din regiunea Cernăuţi: *Lencăuţi (Lenkivcy)* [Тимощук 1959; 1967a; 1978a; 1982: 69-82; 175-178; Малевская, Раппопорт, Тимощук 1970], *Vasileu (Vasiliv)* [Тимощук 1952b; 1960; 1969: 81-99; 1982: 138-153, 158-161; Тимощук, Логвин 1960; Логвин, Тимощук 1961; Томенчук 1978; 1979], *Molodij* [Тимощук 1982: 100-105, 179-180], *Perebykovcy* [Тимощук 1982: 87-93, 182; 1971b], *Kulišivka* [Тимощук 1982: 175], *Spaska* [Тимощук 1982: 186], *Lomacincy* [Тимощук 1973c; 1982: 82-85; 178], *Daraban-Şcovb* [Тимощук 1971a; 1982: 116-118, 167-168], *Galicia (Kucelmin*) [Тимощук 1982: 85-86], *Karapciv* [Тимощук 1982: 93-96, 171-172], *Ţeţina* [Тимощук 1982: 190-191], *Hotin* [Тимощук 1963; 1967b; 1977; 1982, 96-99, 187], *Čornivka* [Тимощук 1982: 105-114, 190], *Nedoboevcy* [Тимощук 1982: 114-116].

1.2.8. Vestigii arheologice ale nomazilor medievali, secolele X-XIV

Datarea. Vestigiile arheologice ale nomazilor medievali, datează în spaţiul pruto-nistrean, din perioada secolelor X-XIV, acestea aparţinând pecenegilor, uzilor, cumanilor şi mongolilor. Vestigiile

nomade din perioada anterioară practic lipsesc în regiunea dintre Nistru şi Prut, dacă nu ţinem cont de unele descoperiri izolate datate cu secolul V.

Complexele arheologice. Aşezările temporare ale nomazilor din perioada medievală timpurie, care trebuiau să existe cel puţin în unele regiuni ale ţinutului (valea râului Ialpug, microzona Tiraspol-Sucleia etc.), nu sunt cunoscute din punct de vedere arheologic. În aceste condiţii, cultura arheologică a nomazilor din secolele X-XIV este reprezentată, în spaţiul pruto-nistrean, prin necropole tumulare[3].

Aria de răspândire a tumulilor cu morminte din perioada evului mediu este foarte vastă, cuprinzând practic întregul spaţiu pruto-nistrean, având o concentrare mai pronunţată în regiunile de stepă ale Bugeacului, pe malurile fluviilor Nistru şi Prut, precum şi în văile râurilor Ialpug, Bâc, Botna, Răut, Ciuhur. În total sunt cunoscute 562 de morminte ale nomazilor din secolele X-XIV, descoperite în 363 de tumuli (Tabelul nr. 22; Harta nr. 33), acestea fiind răspândite în 4 zone de bază: I. *Zona Nistrul Inferior*, II. *Zona Nistrul de Mijloc-Răut*, III. *Zona Bugeac-Dunărea de Jos* şi IV. *Zona Prutul de Mijloc* (Diagramele nr. 84-85; Harta nr. 34-36).

În contextul cercetării complexelor funerare nomade, este de menţionat că, pe teritoriul Republicii Moldova, inclusiv în stânga Nistrului, sunt înregistraţi circa 4500 de tumuli din pământ[4], care conţin morminte ale diferitor neamuri de stepă, începând cu mileniul IV î. Hr. şi terminând cu secolul XVII d. Hr. Având în vedere faptul că mormintele nomazilor din secolele X-XIV se întâlnesc, în mediu, în fiecare al doilea tumul cercetat arheologic[5], se poate susţine, cu anumite rezerve, că pe teritoriul Republicii Moldova trebuie să existe circa 2000 de tumuli în cadrul cărora ar putea fi atestate aproximativ 3000 de morminte ale nomazilor din secolele X-XIV[6]. Aceste morminte, în majoritatea cazurilor, sunt plasate în mantaua tumulilor mai vechi, construiţi în epocile anterioare, de regulă, din epoca bronzului. Tumulii edificaţi în perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean, în general, se întâlnesc foarte rar. Excepţie face grupul tumular din regiunea Tiraspolului [Добролюбский 1986: 82-103], unde au fost identificate cel puţin 58 movile funerare edificate de către nomazi medievali, în special în secolele XIII-XIV, ceea ce reprezintă circa 64,4% din numărul total al tumulilor medievali cercetaţi în zona dată.

3 Opinia lui A. O. Dobroliubskji [1986] privind atribuirea necropolelor plane de la Neruşai, Mirnoje, Draculea, etc. nomazilor din perioada secolelor X-XIV este problematică, dat fiind lipsa probelor materiale în acest sens. Aceste necropole, mai degrabă, datează din perioada secolelor XVI-XVII, aparţinând tătarilor.

4 Registrul Monumentelor arheologice din Republica Moldova // Arhiva Ministerului Culturii şi Turismului al Republicii Moldova.

5 Coraportul de 1:2 este dedus din următorul eşantion reprezentativ: În microzona Balabani mormintele nomade medievale au fost descoperite în 25 de tumuli din 46 studiaţi arheologic (1:2); la Taraclia în 13 tumuli din 24 studiaţi (1:2); la Kazaclia în 15 tumuli din 29 studiaţi (1:2); la Costeşti în 3 tumuli din 7 studiaţi (1:2); la Camenca în 5 tumuli din 7 studiaţi (1:1,3); la Corpaci în 2 tumuli din 8 studiaţi (1:4); la Medveja într-un tumul din 5 studiaţi (1:5); la Grigoriopol în 2 tumuli din 14 studiaţi (1:7); la Gura-Bâcului într-un tumul din 9 studiaţi (1:9). Aici trebuie să se ia în consideraţie şi faptul că în tumulii cercetaţi există un număr impresionant de morminte, apartenenţa cronologică a cărora n-a fost stabilită. O bună parte a lor, dacă nu chiar majoritatea, aparţin mai degrabă perioadei medievale, fapt despre care ne vorbeşte orientarea scheletelor, ritul înhumării şi alte detalii.

6 Cifra de circa 3000 morminte este calculată reieşind din media de 1,5 morminte datate cu perioada secolelor X-XIV la un tumul cercetat arheologic, iar coeficientul respectiv este dedus din corelaţia: 562 morminte la 363 tumuli în cadrul cărora acestea au şi fost descoperite.

Gradul de cercetare. Studierea vestigiilor funerare ale nomazilor medievali se află în relaţie direct proporţională cu procesul de cercetare a tumulilor în general. În stadiul actual al investigaţiilor, complexele funerare tumulare ale nomazilor medievali sunt studiate în proporţie de circa 18%[7], această medie depăşind cu puţin gradul de cercetare a aşezărilor populaţiei sedentare din perioada respectivă.

1.3. SURSE NUMISMATICE

O altă categorie de surse istorice sunt cele numismatice. În spaţiul pruto-nistrean sunt descoperite piese monetare ce acoperă toată perioada medievală timpurie, începând cu secolele V-VI şi terminând cu secolele XII-XIII. Materialul numismatic descoperit este reprezentat de monede *bizantine*, *„cufice”* şi *occidentale*. De rând cu acestea, au fost atestate şi unităţi băneşti vechi ruseşti de tipul grivnei. Materialele numismatice menţionate oferă informaţii referitoare la caracterul relaţiilor social-economice din regiune, comerţului şi circulaţiei băneşti.

1.3.1. Monede bizantine

Monedele bizantine sunt cele mai reprezentative materiale numismatice în spaţiul pruto-nistrean. În total, sunt cunoscute 154 monede bizantine descoperite în mod izolat şi 8 tezaure care, în total, cuprindeau circa 600 de piese [Нудельман 1978; 1982; 1985; Столярик 1985; 1987; 1990; 1992; Пивоваров 1999; Бондарь, Булатович 2002; Руссев, Фокеев 2002; Муссуров, Носова 2002; Cojocaru 2002; Poienaru-Bordea 2002; Ciocanu, Nicolae 2003].

Printre monedele descoperite izolat deosebim: *118 monede de aramă* (secolul V – 1, secolul VI – 53, secolul VII – 2, secolele VI-VII – 2, secolele VI-XII – 6, secolul IX – 2, secolul X – 3, secolele X-XI – 7, secolul XI – 38, secolul XII – 3, secolul XIII – 1), *7 monede de billon* (secolul XII), *8 de argint* (secolul VII -1 şi secolul X – 7), *20 de aur* (secolul V – 5; secolul VII – 2; secolul VIII – 1; secolul IX – 2; secolul X – 1; secolul XI – 7; secolul XII – 1) şi *1 de electrum* (secolul XII). Monedele bizantine sunt descoperite preponderent în zona de sud şi de centru a spaţiului pruto-nistrean.

Tezaurele cu piese bizantine, în baza celei mai recente monede, datează: cca. 527-565 – *Hotin* (recuperate 3 monede de aramă), *Tribisăuţi* (36 monede de aramă); cca. 976-1035 – *Arţiz* (recuperate 9 monede de aramă); cca. 1078-1081 – *Goieni* (9 monede de aur); cca. 1143-1180 – *Ismail* (circa 250 monede de billon, recuperate 11), *Reni* (înregistrate 2 monede de electrum); cca. 1183-1185 – *Suvorovo* (13 monede de electrum); cca. 1195-1203 – *Alcedar* (circa 280 monede de billon, recuperate 8).

1.3.2. Monede „cufice”

Moneda „cufică” este cunoscută în spaţiul pruto-nistrean, în baza descoperirilor de la *Echimăuţi* şi *Alcedar* [Федоров 1952a: 255; 1953a: 110; 1953b: 54; 1968a: 86; Нудельман 1976: 89-90; Нудельман 1985: 84-89; Рабинович 1999a: 262-274]. Conform unor date nesigure, câteva monede arabe din bronz ar fi fost descoperite la Cetatea Albă [Нудельман 1985: 84].

7 Se ţine cont de numărul estimativ de circa 2000 tumuli potenţiali cu morminte ale nomazilor medievali din spaţiul pruto-nistrean, inclusiv de 363 tumuli cercetaţi arheologic.

În timpul investigaţiilor arheologice în cetatea *Echimăuţi*, a fost descoperit un tezaur alcătuit din 19 *dirhemi sasanizi* din argint cu scris cufic, inclusiv: Ismail Ibn-Ahmed – 4 monede emisiuni din or. Samarcand: o monedă din anii 903-904, alta din anii 905-906 şi două imitaţii din anii 892-907; Ahmed Ibn-Ismail – o monedă emisiune din or. Samarcand anul 908-909; Nasru Ibn-Ahmed – 14 monede: trei piese emisiuni din or. Samarcand din anii 925-926, 933-934 şi 914-943, două monede emisiuni din oraşul Balh din anii 926-927 şi 914-943), 7 imitaţii din anii 914-943 şi 2 monede nedeterminate [Нудельман 1976: 90; 1985: 86].

Şi în cetatea *Alcedar* au fost descoperite, în timpul investigaţiilor arheologice, două monede izolate: un *fels* din aramă emis de Nasr Ibn-Ahmed (Taşchent, 914-943) şi o i*mitaţie a dirhemului sasanid* emis de Abdallah Ibn-Michail (Suvar-Bulgar, 947-948) [Нудельман 1976: 89-90; 1985: 86]

Din numărul total de 21 monede descoperite, 16 piese (15 de la *Echimăuţi* şi 1 de la *Alcedar*) au câte 2 perforaţii, dat fiind faptul că au fost folosite ca podoabe, altele 5 monede fiind neperforate.

1.3.3. Monede occidentale

Monedele occidentale din secolele XII-XIII sunt atestate în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean, prin tezaurul de la *Hotin,* şi printr-o descoperire izolată din cetatea *Lencăuţi*. Tezaurul de la *Hotin,* având circa o mie de monede, îngropat între anii 1225-1230, conţinea emisiuni de tipul *bracteatelor* din Germania (Saxonia, Turingia, Hessen), Austria (Carintia), Cehia şi Ungaria. Un *dinar ungar* de la Ştefan IV (1162-1163) a fost descoperit la *Lencăuţi* [Потин 1963; Добровольский, Потин 1971; Тимощук 1974c: 96; Пивоваров 1996; 1997].

1.3.4. Grivne vechi ruseşti

Grivnele din argint, au circulat, în perioada secolelor X-XIII în calitate de bani în oraşele Rusiei Vechi. Ele aveau diferite forme şi erau de diverse sisteme de greutate. În spaţiul pruto-nistrean, grivna din argint este semnalată în cetăţuia de la *Echimăuţi* – o bară din argint cu greutatea de 9,27 grame, tipică pentru perioada de până la începutul secolului XI [Федоров 1953b: 54].

1.4. ISTORIOGRAFIA

Problema studierii civilizaţiei medievale timpurii din spaţul pruto-nistrean se află de peste un secol în atenţia cercetătorilor. În procesul de studiere a acestei probleme pot fi evidenţiate 4 etape de bază: I. 1886-1917, II. 1918-1944, III. 1945-1991, IV. 1991-2006.

În prima etapă cercetătorii ruşi au realizat investigaţii arheologice în cadrul tumulilor din sudul Basarabiei şi din Transnistria, unde au fost descoperite morminte ale nomazilor din secolele X-XIV.

În a doua etapă, în contextul studierii problemelor de istorie generală a românilor şi a istoriei Basarabiei în particular, cercetătorii români au abordat aspecte ale culturii materiale şi spirituale ale populaţiei locale din perioada secolelor IV-XIII şi ale relaţiilor cu triburile „barbare”. În acelaşi timp, cercetătorii sovietici au formulat ideea despre două popoare romanice de răsărit: *poporul moldovenesc şi poporul român.*

În a treia etapă, în cadrul istoriografiei sovietice, studierea spaţiului pruto-nistrean s-a făcut separat pentru teritoriul RSSM, regiunea Cernăuţi şi sudul Basarabiei. Au fost realizate investigaţii arheologice de proporţii, cercetată cultura materială şi spirituală a populaţiei locale şi alogene din regiune. A fost promovată metodic ideea panslavismului, potrivit căreia civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean era pusă pe seama slavilor, fiind negată orice prezenţă a populaţiei romanice în regiune. În acelaşi context, încercările unor cercetători de a susţine opinii diferite de cele oficiale s-au confruntat cu rezistenţa dură a regimului sovietic totalitar. Totodată, în cadrul istoriografiei din România, în contextul problemelor generale ale istoriei românilor, s-a susţinut ideea potrivit căreia civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean reprezintă o parte componentă a civilizaţiei medievale româneşti.

În a patra etapă, în contextul obţinerii independenţei de stat a Republicii Moldova şi Ucrainei, studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean se desfăşoară, în linii generale, după aceleaşi criterii administrativ-statale.

În ultimii 65 de ani, despre civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean s-a scris foarte mult, accentul de bază fiind pus pe *interpretări arheologice* şi *istorice*. O importanţă deosebită s-a acordat interpretării cultural-cronologice a siturilor arheologice şi atribuirii etno-culturale a acestora. Drept rezultat, au fost formulate două viziuni de bază în problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean: *concepţia interpretării slave a vestigiilor medievale timpurii* şi *concepţia interpretării romanice a acestor vestigii.*

1.4.1. Interpretări arheologice

Interpretarea arheologică a vestigiilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean s-a făcut prin prisma studierii problemelor ce ţin de continuitatea şi discontinuitatea acestora, tranziţia de la antichitatea târzie la evul mediul timpuriu, evidenţierea culturilor arheologice şi stabilirea cronologiei acestora, etnicitatea purtătorilor acestor culturi arheologice etc.

Cercetarea arheologică a siturilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean s-a făcut în conformitate cu sistemul metodologic tradiţional, iniţial fiind aplicată metoda secţionării stratigrafice a monumentelor, iar din anii '60 ai secolului XX fiind folosită preponderent metoda cercetării siturilor pe suprafeţe mari, metodă larg practicată în arheologia sovietică. Drept rezultat, a fost obţinut un bogat material arheologic (care, de multe ori, a întrecut aşteptările specialiştilor), inclusiv date stratigrafice de excepţie (de exemplu: *Alcedar, Echimăuţi, Lucaşeuca, Hansca, Pohorniceni-Petruha, Kodyn, Raşkov* etc.).

Vestigiile arheologice descoperite, în general, au fost valorificate la un nivel acceptabil în publicaţiile specialiştilor, acestea din urmă fiind însoţite, în cele mai multe cazuri, de datele stratigrafice şi statistice necesare. În acelaşi timp, în special în anii '50-'60, materiale arheologice deosebit de preţioase, inclusiv din cadrul unor situri celebre (de exemplu: Alcedar şi Echimăuţi), au fost publicate fragmentar, fapt ce a condus la blocarea procesului de cercetare pe anumite poziţii, inclusiv pe planul interpretărilor cronologice şi etnoculturale.

Un important pas în studierea vestigiilor arheologice în cauză l-au constituit încercările unor specialişti de a implementa metode noi de cercetare în domeniul respectiv, inclusiv: de clasificare

şi sistematizare a ceramicii [Хынку 1969b; Русанова 1976; Постикэ 1988a], de clasificare statistic-combinatorie a complexelor arheologice [Постикэ 1988a; Postică 1994a], de cartografiere a siturilor arheologice şi de evidenţiere a parametrilor arheologici ce caracterizează obştea medievală timpurie [Тимощук 1985; 1990a], metode de cercetare a structurii aşezărilor medievale [Баран 1988; Постикэ 1988a; 1994a; Баран Я. 1997a-b] etc. Aceste inovaţii au contribuit la avansarea cercetării, oferind unele rezultate cu caracter istoric deosebit de valoroase.

O problemă metodologică foarte dificilă ce ţine de cercetarea vestigiilor arheologice medievale timpurii a constituit-o interpretarea etnoculturală. Istoriografia oficială sovietică [Федоров 1960a; Рафалович 1972; Тимощук 1969, Чеботаренко 1972 etc.] promova problema în cauză în baza unor analogii formale cu monumente arheologice slave din regiunea bugo-nipreană sau sud-dunăreană, graţie cărora siturile arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean erau, în mod automat, considerate de origine slavă. În contextul interpretărilor etnoculturale realizate, s-au făcut încercări de a evidenţia vestigii arheologice cu încărcătură etnică.

Arheologii slavişti considerau că vestigiile arheologice medievale timpurii gen: *ceramica grosieră din secolele V-IX, ceramica lucrată la roată din secolele X-XIII, locuința adâncită în sol, cuptorul de tip pietrar, tavele de ceramică, incinerațiile* reprezintă materiale tipic slave. Descoperirea, cel puţin, a unuia dintre vestigiile nominalizate îi conducea pe arheologii respectivi la concluzia privind caracterul slav al siturilor în cauză [Федоров 1960a; Рафалович 1972a; Тимощук 1976a; Баран 1988].

În alt context, în cadrul aşezărilor populaţiei sedentare erau evidenţiate elemente culturale de tip nomad, cum ar fi *locuința circulară semiadâncită de tipul iurtei, vatra, căldările de lut, morminte chircite etc.* [Чеботаренко 1982].

Problema evidenţierii elementelor etnoculturale în cadrul vestigiilor arheologice a reprezentat o preocupare constantă a arheologului Ion Hîncu care, în cadrul civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, evidenţia elemente etnoculturale *slave, nomade* şi *romanice*. Conform opiniei cercetătorului, drept <u>elemente etnoculturale slave</u> erau considerate: *locuința adâncită cu cuptor din piatră sau din lut, vase de ceramică cu buza răsfrântă și corpul tronconic, străchini tronconice cu buza verticală, ulcioare cu buza verticală și corpul tronconic, ornamentul incizat cu bețișorul;* <u>elemente etnoculturale romanice</u>: *locuință adâncită sau de suprafață cu vatră în colț sau lângă perete, oale cu buza înclinată, cu mâner și corp tronconic, oale cu capac, cești tronconice*; <u>elemente etnoculturale türco-bulgare</u>: *locuință adâncită cu vatră în partea centrală, oale cu buza răsfrântă îngroșată și corpul buteform, ornament incizat cu pieptenele, ceramica cenușie fină, înmormântări umane în gropi circulare, înmormântări chircite, înmormântări ale animalelor*; <u>elemente nomade de tip pecenego-cuman:</u> *morminte umane cu orientare meridională, căldări de lut, ceramică lucrată cu mâna de tip nomad.* [Хынку 1971a; 1974a: 148-149; 1974e; 1973d; 1975c; 1975e; 1976b; Hîncu 1998a; 1999b; 2000d].

În legătură cu interpretarea etnoculturală a anumitor vestigii arheologice şi a unor elemente culturale, trebuie remarcat faptul că aceste atribuiri, care par, în anumite cazuri, evidente, în alte situaţii

sunt, cel puţin, discutabile. Or, atribuirea, sub aspect etnic, a unor vestigii arheologice, trezeşte, cel puţin, nedumeriri. Astfel, s-a demonstrat, de exemplu, că ceramica grosieră din secolele V-IX, la fel ca şi cea lucrată la roată din secolele X-XIII, reprezintă fenomene tehnico-tehnologice care depăşesc cu mult limitele spaţiului de locuire a slavilor [Diaconu, Vâlceanu 1972; Curta 2001]. În acelaşi timp, s-a demonstrat că originea cuptorului de piatră corelează cu fenomene climaterice şi nu cu factori etnici, iar cuptorul din lut provine din bazinul carpato-danubian, nu din regiunile silvice ale slavilor [Comşa 1984; Postică 1994a: 109].

Astfel, problema interpretării etnoculturale a vestigiilor medievale timpurii, în cazul abordării exclusiv cu metode arheologice, se constată a fi deosebit de dificilă. În această situaţie, interpretarea etnoculturală trebuie făcută cu maximă prudenţă în contextul folosirii diferitor categorii de surse istorice şi a unor date intradisciplinare.

1.4.1.1. Continuitatea şi discontinuitatea etnoculturală

Istoriografia oficială sovietică interpreta cadrul medieval timpuriu din regiunea pruto-nistreană drept amalgam de culturi arheologice, formate în rezultatul unor migraţiuni periodice şi a discontinuităţii etnoculturale în ţinut [Бырня, Рафалович 1978; 1983]. Or, spaţiul pruto-nistrean era privit drept un coridor sau o regiune de tranziţie care, în funcţie de etapa istorică, adăpostea fenomene etnoculturale care veneau să le înlocuiască pe cele anterioare pentru ca, peste o vreme, şi acestea să fie dislocate de aici pentru a oferi loc altor comunităţi etnoculturale.

În opoziţie cu istoriografia oficială, cercetătorul Ion Hâncu, în anii ’60-’70, evidenţia în acelaşi cadru arheologic, de rând cu elementele discontinue ale alogenilor, continuitatea etnică şi culturală a populaţiei autohtone de origine daco-romană [Хынку 1974a; 1978a]. În ultimele studii ale cercetătorului nominalizat, bazate pe reevaluarea materialelor arheologice cunoscute, pentru regiunea pruto-nistreană la fel ca şi pentru spaţiul românesc în general, este avansată ideea privind *cultura arheologică veche românească (=cultura românească medievală timpurie),* datată în perioada secolelor V-XIV, cu trei faze cronologice de bază (*Daco-romană*, secolele V-VII; *Protoromână*, secolele VIII-IX şi *Veche românească*, secolele X-XIV) cu diferenţele zonale respective (*cultura Hansca* etc.) [Hîncu 2002c: 134].

Ideea continuităţii etnoculturale în spaţiul pruto-nistrean pentru anumite segmente cronologice, sau chiar pentru toată perioada medievală timpurie a fost susţinută, de asemenea, de către Gh. B. Fedorov, B. A. Tymoščuk, V. D. Baran, N. P. Tel’nov etc., care vedeau în acest proces o perpetuare a populaţiei slave, considerată autohtonă pentru aceste plaiuri în perioada secolelor VI-XIII [Федоров 1960a; 1966a; 1999; Федоров, Полевой 1983; Тимощук 1976a; 1982; Баран 1988; Тельнов 1988; 1997; 2002].

Pe de altă parte, ideea discontinuităţii etnoculturale şi a infiltrării, din alte regiuni, în spaţiul pruto-nistrean, a unor comunităţi umane noi este susţinută, după căderea URSS, de către anumiţi cercetători de la Chişinău [Рабинович 2005a-b; Рабинович, Гукин 1991; Рабинович, Рябцева 1997] şi Tiraspol [ИПМР 2000].

Investigaţiile arheologice din ultimele două decenii au completat substanţial cunoştinţele noastre în acest domeniu prin examinarea unor surse noi, care permit evidenţierea pentru perioada medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean a unui cadru arheologic unitar, alcătuit din aspecte cultural-cronologice aflate în legătură de continuitate. Cadrul arheologic medieval timpuriu din ţinutul dat, cu excepţia unor elemente particulare, se înscrie perfect în complexul arheologic general est-carpatic, care denotă o continuitate cronologică şi etnoculturală pentru toată perioada medievală timpurie [Teodor 1978a; 1983a; 1984a; 1984b; 1992; Mitrea 1980; 1991; 1994; 1998; 2000a-b; 2001a-b; 2002; Postică 1994a; 1995; 1996b-d; 1999a; 2005b].

1.4.1.2. Tranziţia de la antichitate la evul mediu

O problemă deosebit de importantă legată de cadrul arheologic abordat este cea a tranziţiei de la antichitatea târzie la evul mediu timpuriu în spaţiul pruto-nistrean.

În istoriografia oficială sovietică s-a încetăţenit ideea potrivit căreia între cultura arheologică de tipul Sântana de Mureş-Černjachov, datată cu perioada secolelor III-IV, şi cultura medievală timpurie datată cu secolele VI-VII din spaţiul pruto-nistrean nu există nici o legătură, acestea două reprezentând fenomene culturale constituite pe baze diferite şi în perioade diferite. În acelaşi context, la anumite etape ale cercetării, erau interpretate şi vestigiile *culturii tumulilor carpatici* din regiunea bucovineană, din secolele II-V, acestea fiind la modul direct premergătoare culturii medievale timpurii din regiunea în cauză [АПВЗ 1990: 38-41]. În viziunea cercetătorilor respectivi [Рафалович, Рикман 1965; Бырня, Рафалович 1983], în perioada tranziţiei de la antichitate la evul mediu timpuriu (secolele V-VI), în spaţiul pruto-nistrean s-a produs o ruptură etnică şi cultural-istorică. Această opinie, era alimentată de faptul că diferenţele culturale dintre siturile arheologice antice târzii şi medievale timpurii din regiune, într-adevăr, erau destul de accentuate. Or, cultura arheologică din secolele VI-VII, care denotă un caracter arhaic şi foarte sărăcăcios, se deosebeşte radical de cultura arheologică predecesoare, din perioada secolelor III-IV, care reprezintă un fenomen foarte dezvoltat, cu pronunţate trăsături provincial-romane.

În acelaşi context, istoriografia sovietică moldovenească susţinea opinia că ruptura dintre cele două perioade istorice era determinată, în mare măsură, de caracterul distructiv al populaţiilor nomade, în special al hunilor, care ar fi exterminat comunităţile umane antice târzii din regiune, contribuind astfel la formarea în ţinut a unui *hiatus demografic* pe parcursul secolului V [ИРССМ 1967: 56-57; ИМССР 1984: 32; ИРССМ 1988: 205-206, 208]. Teoria hiatusului cultural-demografic şi a rupturii dintre antichitate şi evul mediu în spaţiul pruto-nistrean era susţinută, în perioada respectivă, şi de faptul că, un timp îndelungat (până la mijlocul anilor '70), în teritoriul nominalizat nu erau cunoscute aşezări din perioada secolului V, fapt interpretat drept argument în susţinerea ideei enunţate.

„Argumentele" istoriografiei sovietice au decăzut în anii '70-'80 ai secolului XX când, în urma descoperirilor de la *Selişte, Dănceni, Hansca-La Matcă, Kodyn, Raşkov, Teremcy* etc. [Рафалович, Лапушнян 1974a; 1974b; Рафалович, Гольцева 1981; Дергачев, Ларина, Постикэ 1983; Постикэ, Тельнов 1985;

Русанова, Тимощук 1984a; Баран 1980; 1983a; 1988], au fost identificate complexe arheologice închise din perioada de tranziţie de la antichitatea tardivă la evul mediu timpuriu, acestea fiind alcătuite din materiale de tip antic târziu (de factură *Sântana de Mureş-Černjachov* sau de tipul *culturii tumulilor carpatici*) şi vestigii medievale timpurii datate cu secolul V sau V-VI. Aceste descoperiri sunt deosebit de semnificative în contextul înţelegerii transformărilor etnoculturale de la sfârşitul antichităţii şi începutul evului mediu în spaţiul pruto-nistrean, dat fiind că indică o schimbare treptată a fenomenului cultural din perioada respectivă.

1.4.1.3. Cultura arheologică din secolele V-VII

Un alt aspect al cercetărilor arheologice din spaţiul pruto-nistrean l-a constituit problema interpretării culturii arheologice din secolele V-VII. Primele încercări de interpretare etnoculturală şi cronologică a siturilor de la începutul evului mediu timpuriu în spaţiul pruto-nistrean au fost făcute la sfârşitul anilor '40-începutul anilor '50 ai secolului XX, când monumentele respective, „pentru comoditate", după cum scria G. B. Fedorov erau încadrate în *Cultura arheologică a slavilor timpurii,* datată cu secolele VI-IX [Федоров 1960a: 180].

Din şirul siturilor medievale timpurii, în anii '60, au fost delimitate aşezările datate cu perioada secolelor VI-VII [Бырня, Дергачев 1964; Рафалович 1965; 1967; 1968a; 1968c]. În acelaşi timp, a fost formulat conceptul despre *Cultura slavilor timpurii din perioada secolelor VI-VII* [Рафалович 1967; 1968d], care din anii '70-'80, este încadrată în *Cultura Penkovka* cu ingrediente de tipul *Praga-Korceak* şi tipul *Ciurel*, considerate slave, cât şi de aşa-numitul tip *Pastyrsk,* interpretate drept alano-bulgare [Рафалович 1972a: 148-149; 1972c; Русанова 1976: 85-112; Бырня, Рафалович 1983; Тельнов 1988a]. În opinia autorilor nominalizaţi, cultura arheologică din secolele VI-VII din spaţiul pruto-nistrean ar fi apărut în rezultatul migraţiei uniunii tribale a anţilor din regiunile de la est de Nistru, precum şi a unor grupuri mai mici de sclavini veniţi dinspre nord. În acelaşi context, în contradicţie cu informaţiile lui Iordanes privind aria de răspândire a anţilor la est de Nistru, iar a sclavinilor la vest de acest râu [Iordanes 1970: 413 (34-35)], se susţinea că Prutul reprezenta hotarul dintre triburile sclavinilor şi anţilor. Ideea încadrării acestor situri în arealul cultural *Penkovka* şi legăturii cu tribul anţilor este sprijinită foarte activ de către cercetătorul ucrainean O. Prihodniuk [Приходнюк 1983; 1989; 1998; 1999; 2001]. Pe de altă parte, alţi arheologi din Ucraina şi Rusia au considerat că siturile arheologice de la începutul evului mediu din zona de nord a spaţiului pruto-nistrean, în special cele din regiunea Cernăuţi, ţineau în totalitate de *Cultura Praga-Korceak*, pusă pe seama sclavinilor [Русанова, Тимощук 1984a; Баран 1988: 56-82].

La începutul anilor '80, problema atribuirii etnoculturale a monumentelor arheologice din prima fază a evului mediu a fost generalizată în cadrul unui concept cultural nou, prin care siturile nominalizate din spaţiul pruto-nistrean erau încadrate în aşa-numita *Cultură Praga-Penkovka*, hotarele căreia erau trasate de la Nipru până la Dunărea de Mijloc şi regiunea din nordul Carpaţilor [Седов 1982: 10-28].

Un timp îndelungat, în istoriografia sovietică, monumentele arheologice din spaţiul pruto-nistrean de la începutul evului mediu erau datate cu perioada secolelor VI-VII. Limita inferioară a acestor situri era

motivată prin faptul că începutul migrației slavilor vechi era plasat în prima jumătate a secolului VI, iar limita superioară – de plecarea slavilor vechi în Balcani, care s-a produs în secolul VII.

Pe la sfârşitul anilor '70, în legătură cu depistarea în mai multe aşezări din spațiul pruto-nistrean a unor vestigii din perioada secolelor V sau V-VI, care indicau o legătură evidentă cu orizontul cultural *Sântana de Mureş-Černjachov* şi cel al *tumulilor carpatici*, unii arheologi sovietici au încercat să revadă cronologia acestor situri sub aspectul „învechirii" aşa-zisei culturi slave timpurii la răsărit de Carpați. Astfel, I. Vinokur [Винокур 1979: 867-877; 1981: 10-13], I. P. Rusanova [Русанова 1976: 24-36], I. A. Rafalovič [Ларина, Рафалович 1979: 487; Рафалович, Гольцева 1981: 125-140], V. D. Baran [Баран 1980; 1983a], O. Prihodnjuk [Приходнюк 1981], B. A. Tymoščuk [Тимощук 1976a] etc. în urma cercetărilor de la *Kodyn I*, *Kodyn II*, *Dănceni*, *Selişte*, *Teremcy, Raşkov II*, *III, Sokol etc.* s-au pronunțat în favoarea revizuirii datei inițiale a migrației slavilor vechi spre Balcani, propunând drept reper, în loc de începutul secolului VI, cum se considera mai înainte, secolul V şi chiar secolul IV, cu atât mai mult că precedente de „învechire" a prezenței slave în spațiul pruto-nistrean deja existau [v.: Рикман 1981]. Mai mult decât atât, în anii '80, s-a încercat fundamentarea ideii despre caracterul autohton al culturii slavilor vechi la răsărit de Carpați [Русанова, Тимощук 1984a: 40-45; Баран 1983a; 1988: 56-82], idee potrivit căreia spațiul Bucovinei de Nord ar fi reprezentat „teritoriul de geneză al slavilor vechi" [Баран 1988: 77-79].

În legătură cu publicarea materialelor din aşezările *Dănceni* şi *Hansca-La Matcă*, prin contribuția subsemnatului, la începutul anilor '80, în literatura de specialitate de la Chişinău a fost formulată ideea originii autohtone a civilizației medievale timpurii din secolele V-VII în spațiul pruto-nistrean, a legăturii ei genetice cu civilizația locală de tipul *Sântana de Mureş-Černjachov* din perioada anterioară [v.: Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 134-135; Постикэ, Тельнов 1985: 150]. În acelaşi timp, s-au făcut câțiva paşi în direcția înlocuirii noțiunii evident tendențioase de *"cultură slavă timpurie"* cu noțiunea mai adecvată de *"cultură medievală timpurie"*. Aceste inovații însă, în publicațiile ulterioare de la Chişinău, au fost stopate[8].

O contribuție calitativ nouă la interpretarea siturilor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean aparține cercetătorului român Dan Gh. Teodor, care a formulat ideea despre conceptul cultural *Costişa-Botoşana-Hansca* datat cu perioada secolelor V-VII [Teodor 1978a: 11-66, 1983a; 1984a; 1984b; 1992: 111], susținut cu materiale serioase de către Ioan Mitrea [Mitrea 1980: 55-180; 1992: 209-221; 1994; 1998; 2000a; 2001a; 2001b; 2002], Gh. Postică [Postică 1994a; 1994b; 1995a] etc.

Conceptul cultural *Costişa-Botoşana-Hansca* porneşte de la ideea unității etnoculturale a spațiului carpato-nistrean şi a legăturii lui organice cu civilizația antică târzie de tip daco-roman din spațiul est-

8 În publicațiile Secției de Arheologie a AŞ din RSSM, pregătite în anii 1986-1990, n-a fost admis nici un articol cu o altă orientare decât cea slavă [Vezi: Археологические исследования в Молдавии в 1982 г. Кишинев: 1986; Археологические исследования в Молдавии в 1983 г. Кишинев: 1988; Археологические исследования в Молдавии в 1984 г. Кишинев: 1989; Археологические исследования в Молдавии в 1985 г. Кишинев: 1990; Археологические исследования в Молдавии в 1986 г. Кишинев: 1992; Археологические исследования в Старом Орхее. Кишинев: Штиинца, 1991; Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев: 1988; Древности Юго-Запада СССР (I–середина II тысячелетия н.э.). Кишинев: Штиинца, 1991; Хозяйственные комплексы древнейших обществ Молдовы. Кишинев: Штиинца, 1991].

carpatic, din care a evoluat în condiţiile vitrege ale migraţiilor „barbare". Or, legătura dintre aşezările medievale timpurii datate cu secolele V-VII şi aşezările antice târzii datate cu secolele III-IV este recunoscută, pe bază de materiale arheologice incontestabile, de către cercetători din România, Republica Moldova, Ucraina şi Rusia.

În contextul regiunii carpato-danubiano-nistrene, complexul cultural *Costişa-Botoşana-Hansca* se alătură masivelor culturale *Ipoteşti-Cândeşti-Ciurel* [Teodorescu 1964; 1984; Dolinescu-Ferche 1984; 1986] de la sud de Carpaţi şi *Bratei-Ţaga-Biharea* [Zaharia 1971] din spaţiul intracarpatic.

1.4.1.4. Cultura arheologică din secolele VIII-IX

O altă problemă în procesul studierii civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a constituit-o aprecierea culturii arheologice din perioada secolelor VIII-IX. Delimitarea în spaţiul pruto-nistrean a siturilor arheologice din perioada secolelor VIII-IX a fost efectuată prin anii '60 ai secolului XX. Aceste monumente, în istoriografia sovietică erau atribuite, în mod tradiţional, în totalitate şi fără nici o rezervă, culturii slave vechi [Федоров 1960a; Рафалович 1972a]. În baza acestor premise, vestigiile arheologice din regiune erau încadrate în aria culturală *Luka Rajkoveckaja*, cunoscută în bazinele râurilor Bug şi Nipru [Седов 1979; 1982; 1994]. Acest concept este promovat de către arheologii respectivi şi în prezent [Славяне 1990; 1993; Тельнов 2002a; Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002].

Cât priveşte problema originii aşezărilor din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean, în istoriografie s-au conturat câteva opinii. Arheologii sovietici considerau că orizontul cultural nominalizat s-a format în rezultatul migraţiei *triburilor slave de răsărit* din regiunile bugo-niprene purtătoare ale *culturii Luka Rajkoveckaja*, care i-ar fi înlocuit pe anţii distruşi de către avari [Рафалович 1972:42]. Opinia respectivă a fost susţinută, la o anumită etapă, şi de către unii arheologi români [Comşa 1958; 1959; 1960d], care promovau ideea migraţiei slavilor în perioada secolelor VIII-IX la est de Carpaţi, formulând, în acelaşi timp, pentru spaţiul respectiv aşa-numitul *concept cultural Hlincea*, care mai târziu a fost respins de specialişti [Teodor 1978]. Potrivit unei opinii mai recente, formulate în baza cartării cerceilor de tâmplă, cultura arheologică din spaţiul pruto-nistrean din perioada respectivă ar reprezenta un rezultat al migraţiunii *triburilor slave de vest* din regiunea Dunării de Mijloc, care ar fi adus cultura *Luka Rajkoveckaja* din vest şi nu din est, cum se susţinea anterior [Рабинович 2005b]. În legătură cu opiniile menţionate, trebuie remarcat faptul că aşa-numita migraţie a slavilor din secolele VIII-IX, spre deosebire de migraţia slavilor din secolele VI-VII, nu este sprijinită de vreun document scris sau de vreo cronică medievală, reprezentând o simplă schemă imaginară, în timp ce „dovezile" arheologice aduse de către autorii respectivi sunt prea fragile pentru a fi acceptate.

În cadrul aceleiaşi istoriografii sovietice, iar mai apoi şi al celei postsovietice, s-a conturat foarte expresiv şi ideea originii locale a aşezărilor din perioada secolelor VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean, aceasta întrunind cercetători cu opinii diferite în planul interpretării etnoculturale a siturilor respective. Astfel, mai mulţi cercetători ucraineni şi ruşi, care recunosc legătura genetică dintre aşezările din secolele VIII-IX

şi V-VII din regiunea pruto-nistreană, atribuie siturile respective slavilor de răsărit, iar cultura arheologică din ţinut este inclusă în arealul *Luka Rajkoveckaja,* caracteristic pentru regiunile slave de la est de Nistru [Федоров 1960a; Тельнов 1988a; 2002; Русанова, Тимощук 1984a; Баран 1988: 59]. Alţi cercetători, însă, atribuie siturile din secolele VIII-IX populaţiei vechi româneşti [Postică 1994a; 1999a; Hîncu 2002c; Musteaţă 2005]. Originea locală a aşezărilor nominalizate este susţinută, de asemenea, de către arheologii români, care definesc acest fenomen arheologic drept *cultura protodridu* sau *cultura veche românească* [Nestor 1958; 1964; Zaharia 1967; 1971; Teodor 1978a; 1982; 2001c; Mitrea 1980; Andronic 2005].

1.4.1.5. Cultura arheologică de tipul Dridu

Una dintre cele mai discutate probleme din arheologia medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean din ultimii 50 de ani este cea a culturii arheologice de tipul Dridu din perioada secolelor X-XI.

Reprezentanţii istoriografiei oficiale sovietice atribuiau monumentele date slavilor de sud, nominalizând orizontul respectiv drept *cultura slavo-bulgară*, *cultura slavilor de sud, cultura Primului Ţarat Bulgar* sau *cultura balcano-dunăreană,* stabilind cronologia acestor situri în perioada secolelor VIII-XI, IX-X sau IX-XI [Федоров 1966a; Федоров, Негруша 1979; Федоров 1999; Федоров, Чеботаренко 1967; 1974; Чеботаренко 1960a; 1963; 1964a; 1968; 1973; 1979; 1982; 1983a; Кравченко 1971; Смиленко, Козлов 1985; Смиленко, Козловский 1987a; 1987b; 2000; Смиленко 1991; Козлов 1981; 1984a, 1984b; 1987; 1988; 1991].

Alţi specialişti, preocupaţi de cercetarea culturilor arheologice ale popoarelor din stepele nord-pontice, atribuiau siturile de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean *triburilor türco-bulgare*, considerând acest orizont cultural drept o *variantă a culturii saltovo-majaţk* [Артамонов 1969; 1970; Плетнева 1967; 1981].

O parte din arheologii ucraineni au încercat să divizeze siturile de tipul *Dridu* din sudul spaţiului pruto-nistrean în *monumente slave* şi *monumente türco-bulgare*, primele fiind atribuite *culturii slavilor de sud*, iar cele din urmă – *culturii saltovo-majaţk* [Шмаглій, Черняков 1965; Субботин 1968; Добролюбский, Загинайло 1976; Субботин, Черняков 1982].

În acelaşi context, alţi arheologi au încadrat monumentele din partea de sud a spaţiului pruto-nistrean în trei tipuri: 1) *de tip Šabo,* datate cu secolul IX-începutul secolului X şi atribuite slavilor de răsărit, 2) *de tipul Bogatoje,* datate cu secolul IX-începutul secolului X şi atribuite triburilor türco-bulgare şi 3) *de tipul Kriničnoje, Etulia, Suvorovo, Nagornoje*, datate cu secolul X-începutul secolului XI şi atribuite unor populaţii mixte, alcătuite din slavi de sud, slavi de răsărit şi türco-bulgari [Смиленко, Козловский 1987a].

În opoziţie cu opiniile menţionate, cercetătorul Ion Hîncu încadra monumentele arheologice de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean în conceptul de *cultură balcano-dunăreană*, pe care o data cu secolele X-XIV, interpretând-o drept cultură autohtonă, care îngloba *elemente slave, turanice şi romanice* [Хынку 1960a; 1963b; 1968b; 1971a, 1972a; 1973a; 1974a; 1975a, 1975c; 1976b, 1978a; Хынку, Рафалович 1973]. În aria *culturii balcano-dunărene* din spaţiul pruto-nistrean, autorul evidenţia patru variante locale: situri de tipul *Etulia* (în regiunea de sud), situri de tipul *Hansca* (în regiunea centrală), situri de tipul *Petruha-Lucaşeuca*

(în codrii Orheiului) şi situri de tipul *Stâncăuţi* (în regiunea de nord), ultima variantă nefiind fondată arheologic. Mai nou, Ion Hîncu defineşte monumentele arheologice de tipul Dridu din spaţiul pruto-nistrean drept *fază a culturii Hansca sau cultura veche românească*, pe care o datează cu perioada secolelor X-XIV [Hîncu 2002c: 118-135].

La începutul anilor '80, unii cercetători au încercat să delimiteze monumentele arheologice de tipul *Dridu* din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean (*Hansca, Moleşti, Petruha, Lucaşeuca* etc.) într-un grup etnocultural deosebit, format în rezultatul *„amestecului culturii slavilor de răsărit, slavilor de sud şi a nomazilor"*. O asemenea concluzie era motivată prin faptul că siturile respective sunt amplasate *într-o zonă de contacte foarte active* dintre popoarele nominalizate [Чеботаренко 1982: 57].

În aceeaşi ordine de idei, este formulată şi opinia potrivit căreia monumentele de tipul *Petruha-Lucaşeuca* ar aparţine unui complex etnocultural deosebit, care s-ar fi constituit în rezultatul sintezei unor grupuri de *slavi* purtători ai *culturii Alcedar-Echimăuţi* şi de *türco-bulgari* purtători ai *culturii saltovo-majaţk* [Рабинович 1990a; 1990b; 2005a; Рабинович, Гукин 1991].

Actualmente, s-a statornicit conceptul potrivit căruia monumentele arheologice de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean au aparţinut populaţiei locale romanice şi unor grupuri de slavi, turanici şi iranieni infiltraţi în rândul autohtonilor [Hîncu 1995; 1996a-b; 1998a-b; 1999a-b; 2000b-d; 2002c; Postică 1994a; 1995a; 1996c-d; 1999a; 2005b; Tentiuc 1996; Musteaţă 2005a]. Această viziune se fondează pe faptul că orizontul cultural de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean îşi are originea în aşezările locale din perioada precedentă, datate cu secolele VIII-IX.

În acest context, trebuie menţionat că originea locală a acestui orizont cultural în spaţiul pruto-nistrean este recunoscută şi de către o parte din reprezentanţii şcolii slave, care însă interpretează acest fapt ştiinţific drept o continuitate a culturii slave, negând cu desăvârşire orice prezenţă romanică în ţinut [Тельнов 1987; 1988; 1997a; 1997b: 252; 2002a].

1.4.1.6. Cultura arheologică de tipul Alcedar-Echimăuţi

O altă problemă în studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean o reprezintă interpretarea culturii arheologice de tipul *Alcedar-Echimăuţi*. Primele monumente arheologice de acest tip au fost descoperite la începutul anilor '50 de către G. B. Fedorov. În viziunea cercetătorului, monumentele respective reprezintă aşezări vechi ruseşti, parte a Cnezatului Kievean («древнерусская культура»), datate cu perioada secolelor X-XII/XIII, legate genetic de aşezările premergătoare din regiunea nistreană [Федоров 1952a; 1974].

G. B. Fedorov data cetatea de la *Echimăuţi* cu sfârşitul secolului IX-mijlocul secolului XI [Федоров 1953a: 110], cetatea de la *Alcedar* – cu sfârşitul secolului IX-secolul XII [Федоров 1952a], iar cea de la *Rudi* – până în secolele XII-XIII [Федоров 1970; 1971; 1972; Рошаль, Федоров 1972]. Pe de altă parte, T. Ravdina susţine că cetatea de la *Alcedar* ar fi existat doar în prima jumătate a secolului X, limita superioară plasând-o în anii '60 ai secolului respectiv [Равдина 1988].

În contextul interpretărilor etnice, G. B. Fedorov [Федоров 1952a] îi identifica pe *tiverţii* din *Повесть Временных Лет* [ПВЛ 1950: 14, 20-21, 23, 33] drept purtători ai culturii *Alcedar-Echimăuţi* din secolele X-XII, cât şi ai culturii arheologice din ţinut, datate cu secolele VIII-IX. Opinia respectivă este preluată şi susţinută mai recent de către N. Tel'nov [Тельнов 2002].

În acelaşi context, R. Rabinovič şi T. Reabţeva, pe baza cerceilor de tâmplă de tip „volânean", consideră că *cetăţile de tip circular* din aria culturală *Alcedar-Echimăuţi* (*Alcedar, Echimăuţi, Rudi* etc.) au aparţinut tribului slav al *tiverţilor*, considerat de origine alogenă, care ar fi apărut în spaţiul pruto-nistrean în rezultatul migraţiei din regiunea Balcanică în perioada de la sfârşitul secolului VIII-începutul secolului X [Рабинович, Рябцева 1997; Рабинович 1999a; 2005a: 121]. Pe de altă parte, *cetăţile de tip alungit* din aceeaşi arie culturală (*Hlinjeni, Răciula*) sunt considerate de origine locală şi atribuite tribului slav al *ulicilor* [Рабинович 2005a: 121].

Originea slavă de răsărit a culturii *Alcedar-Echimăuţi* este susţinută de S. Musteaţă, care consideră că la formarea acesteia au contribuit *tiverţii* şi *ulicii*, care au migrat din regiunea Niprului în ţinutul nistrean în două etape, la sfârşitul secolului IX (*tiverţii*) şi în secolul X (*ulicii*) [Musteaţă 2005: 121].

Potrivit opiniei lui Ion Hîncu, aşezările dintre Răut şi Nistru din perioada secolelor X-XI aveau un caracter mixt româno-slav. Aşezările de tip selişte sunt considerate localităţi ale populaţiei băştinaşe vechi româneşti, iar *cetăţile circulare* de tipul *Alcedar-Echimăuţi* aflate pe teritoriul celor dintâi sunt atribuite tribului slav de răsărit al *ulicilor* care, în opinia autorului, ar fi migrat aici din regiunea Bugului [Хынку 1972b; 1975a; 1975d; Hîncu 1992; 1997a].

Caracterul mixt româno-slav al culturii *Alcedar-Echimăuţi* este susţinut de către V. Spinei, Dan Gh. Teodor şi subsemnatul, care atribuie siturile respective în totalitate *tiverţilor*, consideraţi băştinaşi de origine romanică ai ţinuturilor nistrene, în rândul cărora erau infiltrate anumite grupuri de slavi [Spinei 1982a; 1985a; 1994: 73-74; Postică 1990a; 1990c; Teodor 1997b: 94].

1.4.1.7. Cultura arheologică de tipul Revno

Altă problemă discutată în istoriografie este cea a monumentelor arheologice din secolele X-XI din regiunea Cernăuţi. Aceste situri, studiate de către cercetătorii din Ucraina şi Rusia, în mod tradiţional, sunt considerate vestigii ale *populaţiei vechi ruseşti,* respectiv fiind calificate drept „*monumente arheologice vechi ruseşti*" («древнерусские памятники» şi respectiv «древнерусская культура»). Printre aceste situri se evidenţiază în mod detaşat aşezarea de la Revno, care poate fi considerată drept etalon al culturii arheologice din regiunea dată, fapt ce ne face să folosim vis-a-vis de acestea sintagma „*monumente de tipul Revno*" sau „*cultura arheologică de tipul Revno*", care ni se pare mai adecvată, dat fiind lipsa în acest caz a unei încărcături etnice premeditate.

În viziunea autorilor investigaţiilor arheologice, aşezările de tipul Revno îşi au originea în cultura locală din perioada secolelor VIII-IX, în secolele X-XI fiind încadrate plenar în Cnezatul Kievean [Тимощук 1955; 1969; 1975a; 1981a; 1982; 1990a; 1995; Русанова, Тимощук 1981; Михайлина, Тимощук 1983; Михайлина 1997; Седов 1982].

În opinia unor cercetători din România şi Republica Moldova, interpretările arheologilor din Ucraina şi Rusia pot fi acceptate în măsura în care se susţine prezenţa factorului slav în regiune şi nu pot fi acceptate în cazul neglijării factorului vechi românesc. Or, în cadrul aşezărilor de tipul Revno, se evidenţiază expres, de rând cu elemente tipice slave de răsărit, şi elemente culturale caracteristice culturii *Dridu,* atribuite populaţiei vechi româneşti [Spinei 1994: 107; 1995c; 1999b; Teodor 1983b; 1992: 69; 1995a: 85; Andronic 2001; Postică 1997a; 1997b; Musteaţă 2000; 2005].

1.4.1.8. Cultura arheologică de tipul Răducăneni

O problemă mai nouă pentru istoriografia medievală timpurie este cea a culturii Răducăneni. Aceste vestigii, în calitate de etapă cultural-cronologică distinctă pentru spaţiul est-carpatic, au fost evidenţiate pentru prima dată de către Victor Spinei, care a încadrat materialele respective în perioada secolelor XI-XII [Spinei 1982: 86-87]. Primele materiale arheologice ce ţin de orizontul cultural de tipul *Răducăneni,* în spaţiul pruto-nistrean, au fost descoperite în timpul săpăturilor din aşezarea *Hansca-Limbari-Căprăria* în anul 1965 [Хынку 1971a]. Cu toate acestea, evidenţierea orizontului respectiv în calitate de etapă arheologică distinctă în spaţiul pruto-nistrean a fost realizată abia în anii '80 [Постикэ 1988a; 1988b; Тентюк 1989; 1990; Козлов 1991], fiind confirmată de cercetările ulterioare [Postică 1994a: 118-120; Tentiuc 1996].

Orizontul cultural de tipul *Răducăneni* este conceput drept etapă nouă în procesul de dezvoltare a comunităţilor locale de tipul *Dridu* din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, fiind datat cu perioada de la mijlocul secolului XI-secolul XIII [Postică 1988a; 1994a; Tentiuc 1996]. În opina lui Ion Hîncu, vestigiile de tipul Răducăneni reprezintă o parte integră a *culturii vechi româneşti* din secolele X-XIV [Hîncu 2002c: 134]. Alţi autori, fără o argumentare cât de cât fundamentată, au încercat să atribuie siturile de tipul *Răducăneni* unor populaţii mixte slavo-nomade, datându-le cu perioada secolelor XI-XII [Чеботаренко 1982].

1.4.1.9. Cultura arheologică de tipul Brăneşti-Lencăuţi

O problemă discutată a civilizaţiei medievale timpurii este cea a culturii arheologice din perioada secolelor XII-XIII din regiunea de nord şi de nord-est. În regiunea Cernăuţi, această cultură este cel mai bine reprezentată prin vestigiile descoperite în cetatea de la *Lencăuţi*, încadrată de către istoriografia sovietică în aria aşa-numitelor *monumente arheologice haliciene*, considerate vechi ruseşti în totalitate («древнерусская культура») [Тимощук 1982]. În acelaşi context, prezenţa unor vestigii asemănătoare în anumite aşezări din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, prima identificată fiind cea de la *Brăneşti*, i-a făcut pe unii cercetători sovietici să susţină în cazul dat ideea hazardată despre aşa-zisa *cultură arheologică a izgoilor haliceni* («культура галицких выгонцев») [Бырня 1969; 1991b; 1999; Власенко 1983].

În opinia lui Ion Hîncu, monumentele arheologice de tipul Brăneşti din secolele XII-XIV reprezintă aşezări ale populaţiei vechi româneşti, premergătoare înfiinţării statului medieval Ţara Moldovei [Hîncu 2002c]. Pe de altă parte, Victor Spinei consideră că aşezările din regiunea Cernăuţi, datate cu secolele

XII-XIV, au aparţinut unei populaţii mixte, alcătuită din români şi ruteni [Spinei 1994: 242-245]. Spre o asemenea concluzie, după cum a demonstrat autorul, conduc atât datele izvoarelor scrise din secolele XII-XIV, cât şi realităţile etnoculturale din perioada ulterioară, cunoscute în regiune.

1.4.1.10. Cultura arheologică a nomazilor

O altă problemă foarte dificilă ce ţine de civilizaţia medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean este cea a culturii arheologice a nomazilor. Vestigiile nomazilor medievali în spaţiul pruto-nistrean datează din perioada secolelor X-XIV, acestea reprezentând complexe funerare descoperite în cadrul tumulilor. Cercetarea acestor complexe funerare i-a adus pe specialişti la concluzia univocă potrivit căreia mormintele descoperite în tumuli aparţin populaţiilor turanice ale pecenegilor, uzilor, cumanilor şi mongolilor [Добролюбский 1986]. Cu toate acestea, problema delimitării mormintelor după criteriul etnocultural rămâne destul de complicată. În acelaşi timp, analiza necropolelor tumulare ale nomazilor medievali din spaţiul pruto-nistrean, în corelaţie cu sursele scrise, a permis evidenţierea a 4 etape cronologice de bază în evoluţia culturii arheologice de tip nomad: 1. *sfârşitul secolului IX-secolul XI* (dominaţia pecenegilor şi invazia uzilor), 2. *ultimul sfert al secolului XI-secolul XII* (prima etapă a dominaţiei cumanilor), 3. *sfârşitul secolului XII-mijlocul secolului XIII* (a doua etapă a dominaţiei cumanilor) şi 4. *mijlocul secolului XIII-secolul XIV* (dominaţia mongolilor asupra cumanilor) [Добролюбский 1986: 20].

1.4.2. Interpretări istorice

Interpretarea istorică a vestigiilor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean din ultimii 65 de ani s-a axat pe problema caracterului etnocultural al civilizaţiei medievale timpurii din ţinut. În acest context, în istoriografia oficială sovietică de după cel de-Al Doilea Război Mondial a fost formulată şi promovată metodic *concepţia interpretării slave a vestigiilor medievale timpurii*, în timp ce, neoficial, îşi croia calea *concepţia interpretării romanice a acestor vestigii.*

1.4.2.1. Concepţia interpretării slave a vestigiilor medievale timpurii

Concepţia oficială a istoriografiei sovietice privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean avea la bază cunoscuta doctrină a panslavismului, susţinută cu fidelitate până la căderea regimului totalitar. În viziunea istoriografiei sovietice şi a adepţilor ei din spaţiul postsovietic, teritoriul dintre Nistru şi Prut reprezintă pământuri istorice ale slavilor, unde ar fi avut loc chiar geneza acestor triburi [Баран 1988: 78-79; Тимощук 1990: 6], graţie pătrunderii populaţiilor slave străvechi în regiunile carpato-dunărene în primele secole ale erei noastre [Федоров 1960: 13-14; Бидзиля 1972; Рикман 1981: 174]. Motivarea acestei concepţii, la vremea respectivă, după cum a fost demonstrat în studii de istoriografie, venea din afara ariei ştiinţei [Caşu 2000; Negru 1996; 2000].

Concepţia slavă privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean şi est-carpatic, în general, cuprinde două elemente de bază: *ideea autohtonismului slav în regiunea carpato-nistreană* şi *ideea originii slavo-volohe a moldovenilor*. Primul element ţinea de legiferarea hotarelor politice stabilite în regiunea dată după anul 1812 şi, respectiv 1940, iar cel de-al doilea – de excluderea componentei moldoveneşti din

cadrul poporului român şi proclamarea unei etnii noi – poporul moldovenesc, în scopul atragerii lui în orbita de influenţă a Rusiei.

Concepţia istoriografiei sovietice privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean a fost definitivată imediat după cel de-Al Doilea Război Mondial. Rădăcinile acesteia, însă, sunt mult mai vechi, venind din istoriografia rusă a secolului XIX-începutul secolului XX, când au fost expuse unele idei privind legătura etnogenezei slavilor cu spaţiul pruto-nistrean. În acest sens, este semnificativă viziunea cunoscutului lingvist rus A. A. Schahmatov, care vedea în spaţiul pruto-nistrean baştina poporului rus: *„Прародиной русского народа была территория антов, занимавших пространство между Прутом и Днепром"* [Шахматов 1916: 46]. Această idee a fost preluată de către regimul sovietic în calitate de unealtă politică în rezolvarea litigiului teritorial, în legătură cu aşa-numita „problemă basarabeană", când a şi fost formulată ideea *„moldovenismului"* ca parte componentă a teoriei slaviste privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul est-carpatic, folosită ca instrument de diversiune politică împotriva României [Caşu 2000; Negru 1996; 2000]. Esenţa *„moldovenismului"* constă în proclamarea poporului moldovenesc şi a limbii moldoveneşti, deosebite de poporul român şi limba română. Printre primii ideologi ai *„moldovenismului"*, de rând cu politicienii bolşevici, se numără lingviştii de la Tiraspol [Мадан 1930; Чебан 1940] şi Moscova [Сергеевский 1936; 1948; 1952].

Prima încercare de fundamentare „ştiinţifică" a originii „poporului moldovenesc" ca etnie deosebită şi independentă a fost făcută în anul 1940 de către istoricul din Moscova, academicianul N. S. Derjavin, specialist în etnogeneza slavilor care, într-un articol special, lansa ideea originii moldovenilor din „*populaţia locală slavă veche*", calificând limba moldovenească drept o limbă de provenienţă slavă [Державин 1940]. Astfel, civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean era calificată, din start, drept civilizaţie slavă. După cum au arătat evenimentele ulterioare, ideea originii slave a moldovenilor era susţinută foarte activ şi promovată cu insistenţă de către istoricii ucraineni care, din anumite motive, nu puteau accepta, sub nici o formă, prezenţa populaţiei romanice în regiunea dată [Negru 2000: 61].

Mai târziu, în anul 1945, cunoscutul medievist din Moscova, A. D. Udal'cov, înţelegând absurditatea totală a acestei idei, a făcut unele corectări la teoria lui N. S. Derjavin, formulând o supoziţie nouă, potrivit căreia poporul moldovenesc s-ar fi format ca rezultat al „încrucişării" elementelor romane cu elementele slave de răsărit [v.: Negru 1996: 15, n. 70, 71; Удальцов 1948]. Teoria „*încrucişării romano-slave*", care presupunea participarea relativ egală în procesul etnogenezei a elementelor romanice şi slave, a fost pusă la baza variantei de probă a *Cursului de istorie a Moldovei, partea I*, elaborat în anul 1949, sub redacţia lui A. D. Udal'cov şi L. B. Čerepnin. În lucrarea menţionată, civilizaţia medievală timpurie din spaţiul carpato-nistrean era abordată de către istoricul V. Senchevič drept creaţie a slavilor, acceptată de romanici, care erau recunoscuţi, de rând cu slavii, drept băştinaşi ai acestor plaiuri.

În varianta finală a *Istoriei Moldovei* publicată în anul 1951 sunt păstrate ideile de bază expuse în *Cursul* din anul 1949. În acelaşi timp, sub influenţa discuţiilor purtate cu istorici din alte centre ale fostei

URSS, este schimbat accentul referitor la rolul slavilor în formarea poporului moldovenesc, fiind calificat drept *„influenţă puternică*" sau hotărâtoare, şi nu egală în raport cu rolul populaţiei romanice, care însemna o lovitură în *teoria „încrucişării"*.

La începutul anilor '50, în ştiinţa academică de la Chişinău, s-a evidenţiat tot mai mult figura lui N. A. Mohov. În decembrie 1951, acesta a prezentat, la celebra conferinţă a lingviştilor, o comunicare privind geneza poporului moldovenesc, în care critica viziunea Udal'ţov-Senchevič cu privire la autohtonia populaţiei romanice în spaţiul pruto-nistrean, lansând ideea migraţiei volohilor din Carpaţi în acest ţinut într-o perioadă foarte târzie, prin secolele XII-XIV.

Astfel, se începea o nouă etapă în evoluţia istoriografiei sovietice de la Chişinău, când problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, ca şi cea a originii poporului moldovenesc, devin domenii ştiinţifice prioritare, la cercetarea cărora, în deceniile următoare, vor fi concentrate forţe impunătoare.

Elaborarea concepţiei slaviste cu referire la civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean, în perioada anilor '50 -'60, aparţine istoricului N. A. Mohov şi arheologului G. B. Fedorov. Primul a „doborât" viziunea Udal'cov-Senchevič [Сенкевич 1953] şi a "fundamentat" aşa-zisa *teorie volohă* privind geneza moldovenilor [Мохов 1959; 1978; 1983], iar cel de-al doilea a "demonstrat" caracterul slav al culturii arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean [v.: Федоров 1960a; 1961a; 1966a; 1999].

Teoria volohilor reprezenta o concepţie care, pornind de la recunoaşterea rădăcinilor daco-latine ale romanităţii orientale, promova ideea autohtonismului slav în spaţiul carpato-danubian, în general, şi în spaţiul pruto-nistrean, în particular, începând cu secolele V-VI, susţinând viziunea despre rolul deosebit al slavilor în procesul genezei a două etnii romanice deosebite – *moldovenii* şi *românii*. Conform teoriei nominalizate, procesul formării celor două popoare romanice, realizat în baza populaţiei dacice romanizate, s-a desfăşurat în două etape. La prima etapă, s-ar fi produs aşa-numita sinteză slavo-romanică în urma căreia au apărut „volohii" - o comunitate etnolingvistică deosebită, iar la cea de-a doua etapă s-ar fi produs sinteza slavo-volohă, în urma căreia s-au format moldovenii şi românii. Romanizarea traco-geto-dacilor, în opinia autorilor, s-a produs în spaţiul intracarpatic, în limitele fostei provincii romane Dacia şi la sud de Dunăre, în munţii Balcani. Populaţia geto-dacică de la răsărit de Carpaţi, în opinia autorilor, n-a participat la procesul romanizării, aceasta fiind ceva mai târziu înghiţită de popoarele migratoare, iar locul ei fiind ocupat de slavii vechi.

Sinteza slavo-romanică s-ar fi produs în regiunile muntoase ale Carpaţilor şi Balcanilor în secolele VI-IX, iar sinteza slavo-volohă ar fi avut loc la răsărit şi la sud de Carpaţi prin secolele XII-XIV, în rezultatul migrării populaţiei volohe din munţi în aceste ţinuturi şi contactului cu slavii de răsărit (la est de Carpaţi) şi cu slavii de sud (la sud de Carpaţi). În opinia aceloraşi autori, volohii, la fel ca şi predecesorii lor – populaţia veche romanizată – reprezentau o comunitate de păstori, care duceau un mod de viaţă nomad. Viaţa sedentară, la romanicii de răsărit, în opinia autorilor, ar fi apărut tocmai în secolele XII-XIV, când se realiza procesul „formării" celor două popoare: *moldovean* şi *român*, care ar fi împrumutat, pe această cale, agricultura de la slavi.

În anul 1965, teoria volohă a lui N. A. Mohov este pusă la baza ediţiei a II-a a *Istoriei RSS Moldoveneşti*, eliminând, pe această cale, orice posibilitate de a pune la îndoială caracterul slav al civilizaţiei medievale timpurii din ţinutul dat.

În vederea promovării sistematice a concepţiei slave privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean, în anul 1970, la Chişinău, în cadrul Academiei de Ştiinţe a RSSM, a fost organizată o structură academică specializată: *Consiliul ştiinţific pentru studierea complexă a problemei relaţiilor slavo-volohe şi originii poporului moldovenesc* [ИАСВС 1973: 3; Мохов, Зеленчук, Советов 1978: 5], care avea sarcina de a ţine sub control problema originii moldovenilor şi a dirija cercetările din acest domeniu.

Teoria volohilor, în anii '70-'80, era dezbătută în cadrul unor simpozioane ştiinţifice, organizate la Chişinău sau Moscova, sub egida *Consiliului ştiinţific* condus de N. A. Mohov, la care participa activ floarea istoriografiei sovietice din instituţiile academice din Moscova, Leningrad, Kiev, Chişinău, Lvov etc. În cadrul acestor simpozioane, la Chişinău şi la Moscova, au fost publicate o serie de culegeri [ЮВЕСВ 1972; ИАСВС 1973; КДЗСВ 1975; ВЭЭИСВР 1976; СВС 1978; ЭИВР 1979; СМСРЭИМ 1983; ЮВЕЭФ 1983] care includeau zeci de studii, orientate spre a demonstra concepţia slavă în problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul est-carpatic şi originea slavo-volohă a moldovenilor [Мохов 1962; 1964; 1978; 1983; Мохов, Зеленчук, Советов 1978; Федоров 1960; 1966a; 1973; Федоров Негруша 1979; Федоров, Полевой 1983; Златковская 1973; 1978; Зеленчук 1973; 1989; 1990; Зеленчук, Полевой 1983; Рафалович 1972; Бырня, Рафалович 1978, 1983; Бырня 1963; 1964; 1965; Чеботаренко 1979; 1983a; Полевой 1972; Стати 1989; Князький 1983; 1988].

Un rol important în promovarea teoriei volohe l-au avut şi remarcabilii istorici de la Institutul de Balcanistică şi Slavistică din Moscova, academicienii V. D. Koroliuk [Королюк 1971a; 1971b; 1972a; 1972b; 1973; 1974; 1976a; 1976b; 1978; 1979; 1980; 1985] şi G. G. Litavrin [Литаврин 1972], care au susţinut ideea aşa-zisei sinteze slavo-volohe şi a modului de viaţă mobil specific volohilor.

În contextul teoriei volohilor, în perioada respectivă au fost elaborate şi cercetări referitor la problema romanizării geto-dacilor, care acceptau ideea unei influenţe romane pronunţate asupra culturii populţiei spaţiului pruto-nistrean, fără a vorbi despre un proces de romanizare în acest spaţiu [Рикман 1973; 1974; 1975; 1976a; 1976b; 1978; Чаплыгина 1990a; 1990b; 1991].

În anii 1975-1976, în contextul unor schimbări survenite în cadrul AŞ a RSSM, aspectul migraţionist al teoriei volohe îşi pierde, pentru o vreme, poziţia monopolistă, dat fiind faptul că ideea continuităţii romanicilor în spaţiul pruto-nistrean este repusă în dreptul de liberă exprimare prin arheologul Ion Hîncu, susţinut de academicianul A. M. Lazarev şi de B. C. Vizer, directorul Institutului de Istorie. Această situaţie s-a menţinut până în decembrie 1977, când noua conducere a Academiei de Ştiinţe a revenit pe cale administrativă la vechile poziţii. În consecinţă, deceniul care a urmat s-a caracterizat prin dominaţia exclusivă a concepţiei slaviste şi a teoriei volohe, aceste idei fiind impuse metodic prin aceleaşi pârghii administrative. Mai mult ca atât, în anii ‘80 se fac încercări directe de a promova ideea prezenţei slavilor în spaţiul pruto-nistrean din primele secole ale erei noastre [Щербакова 1981; 1982; 1983; Щербакова, Кашуба 1990].

Cu toate acestea, către sfârşitul anilor ’80, teoria volohă a dat faliment. *Consiliul ştiinţific specializat din cadrul AŞ a RSSM* a suferit, pe parcurs, mai multe modificări, în scopul adaptării la noile condiţii istorice pentru ca, în final, să dispară.

După proclamarea independenţei de stat a Republicii Moldova, teoria volohă s-a prăbuşit definitiv. Cu toate acestea, în contextul problemelor politice apărute în Transnistria, începând cu anii 1993-1994, vechile postulate ale teoriei slaviste sunt revigorate de către istorici de la Tiraspol şi Moscova [ИПМР 2000] şi de către unii cercetători din Chişinău [Рабинович 1997; 2000; 2002; Тельнов 1997a; 1997b; 1999; 2002a; Тельнов, Рабинович 1997; 1999; Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002; Ткачук 1999; Стати 1998; 2002; Федоров 1999; ИРМ 1997].

Un loc aparte în promovarea concepţiei slave privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean îl ocupă cercetătorii din Ucraina [Винокур, Тимощук 1977; Русанова, Тимощук 1981; 1984a; Тимощук 1969; 1982; 1990a; 1995; Баран 1988; 1998; Приходнюк 1983; 1989; 1998; 2001; Вакуленко, Приходнюк 1984; 1990; Смиленко 1972; 1989; 1991; 1997; etc.]. Istoriografia ucraineană, începând cu perioada postbelică şi până în prezent, consideră în unanimitate că civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean reprezintă un fenomen de factură exclusiv slavă. În viziunea cercetătorilor ucraineni, regiunea pruto-nistreană n-a făcut parte din spaţiul de etnogeneză a românilor. În primele secole ale erei noastre, între Nistru şi Prut, ar fi locuit o populaţie mixtă, din care făceau parte şi triburi slave vechi (*venezii*) [Гудкова 1990a; 1990b], teritoriul respectiv făcând parte din spaţiul de etnogeneză al slavilor. În viziunea aceloraşi autori, în secolele V-XIII, anume slavii reprezentau populaţia autohtonă a acestor ţinuturi, iar volohii, strămoşii moldovenilor, ar fi migrat aici abia în secolele XII-XIV.

1.4.2.2. Concepţia interpretării romanice a vestigiilor medievale timpurii

Concepţia romanică referitor la civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean a fost expusă, în linii generale, în istoriografia românească din prima jumătate a secolului XX, în contextul cercetărilor privind etnogeneza românilor [Nistor 1910; 1915; 1923; Iorga 1936; Boldur 1937 etc.].

În conformitate cu teoria nominalizată, se recunoaşte caracterul general romanic al civilizaţiei

sedentare din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-XIII, în cadrul căreia, la diferite etape cronologice, într-o proporţie mai mare sau mai mică, sunt evidenţiate elemente culturale caracteristice slavilor, populaţiilor turanice sau iraniene.

În istoriografia sovietică, concepţia romanică a fost formulată în perioada „dezgheţului" poststalinist de către Ion Hîncu, practic singurul cercetător de la Chişinău din anii '60-'70 care, cu riscul de a-şi periclita cariera ştiinţifică, a promovat consecvent o teorie ce venea în contradicţie cu poziţia oficială de stat [Хынку 1957; 1960a; 1963b; 1964; 1968a-b; 1969a; 1970a; 1971a; 1973a; 1974a; 1976b].

În condiţiile în care la Chişinău nu se puteau folosi termenii *român* sau *românesc* în calitate de echivalent pentru *moldovean* sau *moldovenesc* Ion Hîncu încerca să evidenţieze, printre aşa-zisele vestigii culturale ale slavilor, elemente romanice care, în viziunea autorului, demonstrau continuitatea moldovenilor[9] în spaţiul pruto-nistrean. Având în vedere faptul că începutul activităţii lui Ion Hîncu a corespuns cu perioada „democratizării" de la sfârşitul anilor '50-începutul anilor '60, istoriografia oficială sovietică a lăsat iniţial să se facă impresia că acest proces ar cuprinde şi domeniul istoriei spaţiului pruto-nistrean. Dar, foarte curând, Ion Hîncu a simţit o presiune foarte puternică din partea forurilor conducătoare de la Moscova şi Chişinău.

În anii '80, în cadrul istoriografiei sovietice, concepţia romanică este promovată prin implicarea subsemnatului, în baza unor materiale arheologice de la *Hansca* [Постикэ 1985b; Постикэ, Тельнов 1985] şi *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983]. În acest context, era fundamentată ideea continuităţii etnoculturale în spaţiul pruto-nistrean în perioada de tranziţie de la antichitate la evul mediu timpuriu, constatându-se o legătură genetică între monumentele arheologice datate cu secolele III-IV şi siturile arheologice din secolele VI-VII. Astfel, limita cronologică inferioară a civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean era coborâtă din secolul VI în secolul V, opinie care va fi susţinută de către mai mulţi arheologi.

Un nou pas în promovarea concepţiei romanice a fost făcut în anul 1988, în cadrul catedrei de arheologie a Universităţii „Mihail Lomonosov" din Moscova, prin susţinerea publică de către subsemnatul a tezei de doctorat *„Ceramica din Moldova Centrală de la sfârşitul mileniul I – începutul mileniului II ca sursă istorică"*, în care, pentru prima dată în istoriografia sovietică, ideea continuităţii populaţiei romanice era demonstrată metodic, în baza unui material arheologic concret, de la secol la secol, pentru întreaga perioadă medievală timpurie, de la sfârşitul antichităţii la formarea statului moldovenesc (secolele V-XIV) [Постикэ 1988a; 1988b].

În anii 1990-1991, la Chişinău, pentru prima dată în perioada postbelică, a apărut posibilitatea expunerii libere a concepţiei romanice şi publicării fără restricţii a unor lucrări ştiinţifice care s-o susţină [Hîncu 1990; Hîncu, Postică 1991; Postică 1990a-c; 1991].

---

9 Ţinând cont de faptul că, în perioada sovietică, la Chişinău nu se putea vorbi despre români (aceştia fiind nominalizaţi cu termenul *восточные романцы*) şi respectiv, despre originea poporului român, Ion Hîncu vorbeşte despre moldoveni, prin care îi subînţelegea pe români în general, fapt care este evident în lucrările publicate de către autor în anii 1990-2002 [v.: Hâncu 1990-2002].

Pasul hotărâtor în promovarea concepţiei romanice l-a constituit elaborarea şi publicarea, în anii 1994-1995, la Chişinău, a unor lucrări [Postică 1994a-b; 1995-a] care au constituit o cotitură în evoluţia cercetării acestei probleme în Republica Moldova. La finele mileniului II-începutul mileniului III, concepţia romanică se îmbogăţeşte, la Chişinău, cu o serie de lucrări monografice şi articole, elaborate de I. Hîncu [1995; 1996; 1997a-b; 1998; 1999a-b; 2000a-d; 2002b], Gh. Postică [1996a-d; 1997a-b; 1999a-d; 2000a-b; 2005a-b], I. Tentiuc [1996; 1997; 1998a], S. Musteaţă [1996b; 1997; 1998a-b; 2000; 2003; 2005], I. Dron [1996; 1997; 1998a-b; 1999a-b; 2001a-e] etc.

După anul 1990, la fel ca şi în anii precedenţi, la promovarea concepţiei romanice privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean au contribuit considerabil arheologii din România: D. Gh. Teodor [1980a; 1981c; 1991a; 1992; 1995c; 1996b; 2001], V. Spinei [1982a; 1985a-b; 1994; 1996a; 1999a-b], I. Mitrea [1991; 1992; 1995; 1998; 2001a; 2002], M. Andronic [2005] etc.

De rând cu lucrările de specialitate din domeniu, în problema abordată, atrag atenţia şi o serie de studii destul de preţioase, realizate de către oameni de cultură din Republica Moldova, dintre care o atenţie specială o merită monografia despre conştiinţa românească a moldovenilor scrisă de cunoscutul disident politic Gheorghe Ghimpu [2002].

CAPITOLUL II. CADRUL DEMOGRAFIC

Spaţiul pruto-nistrean poate fi calificat în plan istoric, drept unul dintre cele mai populate din Europa. O asemenea situaţie se atestă în perioada antică târzie, când pe aceste pământuri s-a produs o creştere demografică nemaivăzută, proces paralizat de migraţiunile „barbare" declanşate de invazia hunilor din anul 376.

Ca urmare a acestor evenimente, majoritatea aşezărilor înfloritoare de tipul *Sântana de Mureş-Cernjahov* din spaţiul pruto-nistrean au dispărut, iar o bună parte a populaţiei din regiune, în special cea de origine *germanică* şi *sarmatică*, s-a retras din aceste teritorii la sud de Dunăre, în locuri mai sigure. În acelaşi timp, populaţia băştinaşă de origine *daco-romană*, dacă nu în totalitate, atunci în bună parte, n-a urmat calea migratorilor, rămânând pe locurile natale din spaţiul respectiv, concentrându-se de regulă, în regiunile *de deal* şi *de codru*, în care existau mai multe posibilităţi de rezistenţă în faţa intemperiilor timpului.

2.1. POPULAŢIA AUTOHTONĂ

Despre populaţia sedentară din spaţiul pruto-nistrean în perioada medievală timpurie există foarte puţine informaţii scrise, dar şi cele păstrate ţin de perioada secolelor X-XIII, lipsind completamente pentru secolele V-IX. Spre deosebire de documentele scrise din secolele X-XIII, care atestă în regiune, în calitate de populaţie sedentară, pe *români* şi pe *slavi*, în lucrările scrise din perioada secolelor V-IX, în aceste teritorii sunt menţionate doar *grupuri de slavi* şi de *turanici*, aflaţi în proces de migraţie, care, cauzând dificultăţi Imperiului Bizantin, au fost atestate în sursele narative ale vremii.

Lipsa informaţiilor scrise referitoare la populaţia romanică din secolele V-IX a fost analizată detaliat de către diverşi cercetători, care au demonstrat că „*tăcerea*" izvoarelor scrise, cu referire la populaţia romanică din regiune, este în concordanţă deplină cu caracterul istoriografiei greco-romane şi bizantine care, în cazul teritoriilor nord-danubiene, „*nu văd starea, ci mişcarea, fiindcă existenţa românilor în aceste regiuni, unde se găseau din vechime, era ceva firesc, ce nu trebuia relevat... În cronici se notau evenimentele, nu curgerea uniformă a vremii, invaziile popoarelor noi, nu stăruirea celor autohtone; războaiele, nu viaţa paşnică, organizaţiile de stat noi, nu lipsa de organizaţii a celor cuceriţi. Întâiele ştiri despre români apar abia, când încep şi ei să se mişte, când se răscoală, iau parte la expediţii războinice sau au oarecare legătură cu anumite personalităţi istorice*" [Puşcariu 1940].

Cu toate acestea, prezenţa populaţiei autohtone romanice în spaţiul pruto-nistrean pe parcursul secolelor V-VII este certificată foarte expresiv de vestigiile arheologice din regiune, încadrate în aspectul cultural *Costişa-Botoşana-Hansca,* caracteristic spaţiului est-carpatic în general, genetic legat de antichităţile daco-romane târzii, urmare logică a cărora a fost la începutul evului mediu. Legătura aşezărilor de tipul *Costişa-Botoşana-Hansca,* din perioada secolelor V-VII, cu aşezările premergătoare antice târzii (*cultura Sântana de Mureş-Cerneahov şi cultura tumulilor carpatici*) din regiunea est-carpatică, nu mai poate fi pusă astăzi la îndoială. După cum s-a demonstrat în literatura de specialitate, evoluţia culturală de la sfârşitul antichităţii şi începutul evului mediu, în condiţiile grele ale Marii Migraţii, a favorizat păstrarea în regiunea

carpato-nistreană a fondului etnocultural daco-roman şi continuitatea acestuia în calitate de populaţie autohtonă a acestor meleaguri. Or, caracterul romanic al aşezărilor de tipul *Costişa-Botoşana-Hansca* şi-a găsit argumentare în numeroase studii monografice şi articole ale specialiştilor din România şi Republica Moldova [Teodor 1978a; 1980a; 1981b; 1983a; 1984a; 1984b; 1986a; 1987a, 1988b; 1990a; 1990b; 1990c; 1995a, 1995b; 1995d; 1997b; 1999b; 2001b; 2001c; 2001g; 2005b; Mitrea 1969; 1970; 1977; 1978; 1980; 1985; 1989; 1997a-b; 1998; 2000a-b; 2001a-b; 2002; Postică 1990a; 1990b; 1990c; 1991; 1994a; 1994b; 1995a; 1996b; 1996c; 1996d, 1999a; Hîncu 1995; 1998b; 1999a; 2000b].

Perpetuarea populaţiei autohtone în spaţiul pruto-nistrean în perioada secolelor VIII-IX este demonstrată prin prezenţa în regiune a aşezărilor de tipul *Hansca, Scoc, Kodyn etc.*, similare siturilor de tipul *Lozna-Dodeşti* din spaţiul pruto-carpatic, care vin în continuarea monumentelor arheologice de tipul *Costişa-Botoşana-Hansca,* iar în secolele X-XI şi XII-XIII se dezvoltă mai departe prin aşezările de tipul *Dridu*, *Revno*, *Răducăneni* şi *Brăneşti-Lencăuţi*.

Primele informaţii scrise referitoare la românii din spaţiul est-carpatic datează din secolele X-XI. Prezenţa românilor în regiunea dată este atestată: în *Inscripţia de la Sjonhem* (mijlocul secolului XI), *Saga lui Eumund* (1019) şi *Cronica veche turcească Uzname* (sfârşitul secolului XI) [Spinei 1973; 1992], de către *autorul arab Mohtar ben Tâhir al-Maqdisî* (966) [Бейлис 1969; Decei, Ciocâltan 1974; Spinei 1992], *Nicetas Choniates* (1164, 1199) [Choniates 1975: 250-251, 290-291; Spinei 1994: 99], *Cântecul Nibelungilor* (secolul XIII) [Spinei 1994: 99], *Повесть Временных Лет (secolul X)* [ПСРЛ-1 1928]*, Ипатьевская Летопись* (secolul XIII) [ПСРЛ-2: 1908], *Scrisoarea Papei Grigore al IX-lea* (1234) [DRH-D-I: nr. 9], *Mihail Siriacul* (secolul XII) [Михаил Сириец 1960; Spinei 1992], *Geografia autorului armean Wardan* (mijlocul secolului XIII) [Decei 1938], *Cronica autorului persan Răšîd ad-Din* (secolul XIII) [Рашид-ад-Дин 1946] etc.

Informaţiile referitoare la românii din spaţiul est-carpatic sunt, de regulă, generale şi nu pot fi puse în legătură cu teritorii concrete ale ţinutului dat. În pofida acestui fapt, relatările care, de obicei, se referă la spaţiul est-carpatic prezintă un mare interes şi pentru regiunea pruto-nistreană. Conform surselor scrise, românii din spaţiul carpato-nistrean erau desemnaţi prin exoetnonime obişnuite pentru străini: *Vlah*, βλάχοι, *Wlachen*, *Blaci*, *Olaci*, *Voloh*, *Ulag*, *Blakumen* etc.

Prezenţa populaţiei vechi româneşti la Nistru, pe la anul 945, este indirect atestată în lucrarea *De administrando Imperio* a lui *Constantin Porfirogenetul* [Const. Porfirogen. 1971: 58 (cap. 37)], care menţionează cetăţi părăsite în dreapta Nistrului, în cadrul cărora se vedeau biserici şi cruci săpate în piatră, „*de aceea unii spun după tradiţie, că romeii au avut cândva aşezări acolo*". Or, aceşti creştini, locuitori din preajma r. Nistru, nu puteau fi altcineva decât *români* care, în secolele VIII-IX, reprezentau singura populaţie de credinţă creştină în regiunea nord-danubiană.

După cum reiese din cronicile vremii, *românii* din regiunea Nistrului erau nominalizaţi, în acelaşi timp, şi prin denumirea locală de *tiverţi,* aceasta din urmă provenind de la hidronimul *Tiras* -- denumirea mai veche a fluviului, cu semnificaţia de „*tiriţi*" sau „*nistreni*" *(=locuitori de pe Tiras)* [Marquart 1903; 189-

190; Шахматов 1919: 31; Фасмер 1973: 55; Попов 1973: 42; Шапошников 1994: 117; Рыбаков 1950; Федоров 1952a; 1953b; 1954b[10]; Седов 1982: 129; Стрижак 1969; Boldur 1968; 1977; Хынку 1972b; 1975d; Hîncu 1990; 1997a; Spinei 1985a: 59; Dron 1997; 1999a].

În acest context, ţinând cont de faptul că procesul de înlocuire a hidronimului *Tiras* cu cel de *Danastr* s-a produs la începutul evului mediu [Трубачев 1968: 216-218]; în literatura de specialitate s-a specificat că denumirea *„tiverţi”* putea să apară nu mai târziu de secolul VI [Седов 1982: 129]. În acelaşi timp, după cum au observat şi alţi cercetători, noţiunea de *tiverţi* venea să înlocuiască denumirea antică a populaţiei de pe Nistru – cea de *tirageţi* (*„geţii de pe Tiras”*) [Рыбаков 1950; Федоров 1952a; 1953b; 1954b; Boldur 1968; 1977; Spinei 1985a: 59; Gonţa 1993: 57-58; Dron 1997], atestată la părintele geografiei antice [Strabon 1974].

În *Повесть Временных Лет*, *tiverţii* sunt menţionaţi în partea introductivă, iar mai apoi, pentru anii 885, 907 şi 944, în contextul campaniilor antibizantine ale cnejilor kieveni, alături de triburile slave de răsărit şi de populaţii neslave (*cudi, merea, varegi, pecenegi*). În această ordine de idei, mai mulţi cercetători au considerat că *tiverţii*[11] reprezentau o *populaţie slavă de răsărit* [Карамзин 1989: 250; Schafarik 1837; Барсов 1885: 98; Niderle 1956: 158-159; Рыбаков 1950; Федоров 1952a; Стрижак 1969; Русанова, Тимощук 1981; Седов 1982: 129-130; Тельнов 2002: 254-257], unii i-au nominalizat drept *traci* [Boldur 1968; 1977], iar alţii – *populaţie turanică* [Соболевский 1910: 183, 184; Paszkiewicz 1969: 55-57; Добродомов 1970: 161; Фасмер 1973: 71; Баскаков 1982: 19; 1985: 16] sau *slavi (ulici) turanizaţi* [Шахматов 1919].

Analiza atentă a informaţiilor din *Повесть Временных Лет* arată destul de clar că tiverţii nu aveau nimic în comun cu triburile nomade ale turanicilor, dat fiind faptul că ei reprezentau o populaţie sedentară mai veche din zona nistreană. Pe de altă parte, în secolul X, tiverţii se remarcau şi prin faptul că puteau vorbi şi alte limbi decât cea maternă. Astfel, în aceeaşi cronică, în legătură cu participarea populaţiei de pe Nistru la campania antibizantină din anul 944 a cneazului kievean, se face precizarea – «**тиверци яже суть толковины**», expresia în cauză fiind tradusă de majoritatea absolută a cercetătorilor drept *„tiverţii care sunt tălmaci”* (*traducători* sau *cunoscători ai câtorva limbi*) [Соболевский 1910: 183, 184; Шахматов 1919: 32; Истрин 1922: 246; Готье 1930: 224; Лихачев, Романова [vezi: ПВЛ I: 220, ПВЛ II: 263]; Фасмер 1973: 71; Филин 1962: 157; Стрижак 1969: 47-56; Седов 1982: 129][12].

---

10 O opinie mai nouă a lui Gh. B. Fedorov [1965: 25-26], potrivit căreia denumirea „tiverţi” ar proveni de la noţiunea «твердь» (=întăritură) după cum s-a menţionat deja în literatură, nu merită nici o atenţie [Тельнов 2002: 257].

11 Începând cu P. J. Schafarik, mai mulţi cercetători au considerat că tiverţii sunt prezenţi în *Geografia* Autorului Anonim din Bavaria sub numele *attorosi*. În viziunea Geografului bavarez *„poporul foarte crud attorozi locuia în 148 de cetăţi”* (**Attorozi habent civitates CXLVIII, populus ferocissimus**) [Łowmiański 1986]. În acest context este de notat că Geograful din Bavaria, la fel ca şi în cazul aşa-numiţilor *unlizi* [**Unlizi populus multus civitates CCCCXVIII**] (consideraţi de anumiţi istorici *ulici*), nu furnizează nici o informaţie directă referitoare la geografia acestor populaţii, cu atât mai mult el nu specifică nicăieri originea acestora, astfel că încercările unor cercetători de a promova pe baza acestui text ideea provenienţei slave a tiverţilor nu are nici un suport real [v. Федоров 1952a; Рабинович 2002].

12 Opinia susţinută de N. P. Batiuşkov, V. V. Mavrodin, B. A. Râbakov [1950], Gh. B. Fedorov [1952a; 1953b], N. Tel'nov [2002: 257] etc., potrivit căreia termenul „толковины” ar avea semnificaţia de aliaţi („союзники”) de la „толока”, a fost respinsă cu argumente foarte serioase de specialiştii din domeniul lingvisticii [v. Стрижак 1969; Фасмер 1973: 71].

În baza acestui fapt, mai mulţi specialişti consideră că tiverţii erau o populaţie periferică, parte a unui popor mai mare care, în virtutea amplasării sale geografice, avea contacte foarte strânse cu populaţiile din vecinătate şi chiar conlocuia cu anumite grupuri etnice de altă origine, situaţie ce-i determina să posede câteva limbi.

Ţinând cont de faptul că la est de râul Nistru, în perioada respectivă, locuiau triburile slave de est, putem presupune că tiverţii ţineau de o altă familie lingvistică decât cea a slavilor, o dovadă în acest sens fiind semnalarea calităţii *de tălmaci* a populaţiei de pe Nistru de către o cronică de limbă slavă. În acest context, având în vedere faptul că tiverţii apar în calitate de populaţie băştinaşă a plaiurilor nistrene sub o denumire locală veche, formată înainte de secolul VI, putem conchide că aceşti *nistreni* nu puteau fi alţii decât urmaşii daco-romanilor – românii, fapt relevat deja în literatură [Hîncu 1990; 1997a; Spinei 1985a; 1992; Postică 1990; 1995a: 75-76; Dron 1997; 1999b].

Calitatea de vecini, iar în anumite cazuri şi cea de conlocuitori cu grupuri de slavi, îi impunea pe *românii-nistreni* să însuşească, în paralel cu graiul matern, şi limba slavă, fapt ce le permitea să comunice mai fructuos pe plan economic şi cultural cu aceşti vecini. Pe de altă parte, cunoaşterea celor două limbi permitea ca tiverţii să fie intermediarii dintre slavii de răsărit şi ceilalţi români, inclusiv să fie *tălmacii* (*traducătorii*) ruşilor în oraşele dunărene, unde populaţia locală de bază o reprezentau, fără îndoială, vorbitorii de limbă română [Ştefan & 1967; Barnea 1971; Diaconu, Vâlceanu 1972; IR 2001-III]. Faptul că vechea cronică rusă menţionează calitatea de *tălmaci* a tiverţilor în legătură cu expediţia de la Dunărea de Jos, reprezintă o dovadă în plus că nistrenii trebuiau să joace în aceste întreprinderi militare un rol special: cel de intermediar între vorbitorii de limbă slavonă din *drujina* cneazului rus şi populaţia locală de limbă romanică din regiunea dunăreană.

În contextul celor menţionate, este important a reţine două lucruri principiale. În *Повесть Временных Лет* nu se specifică nicăieri că tiverţii ar fi slavi, deşi acest fapt este menţionat în cazul altor triburi. Pe de altă parte, după cum s-a subliniat în literatura de specialitate [Молчановский 1885; Dron 1999: 50-51], tiverţii lipsesc din Introducerea Cronicii nominalizate, în pasajele referitoare la triburile ce ţin de limba slavă, precum şi în cele referitoare la tradiţiile şi obiceiurile fiecărui trib slav luat în parte[13]. Or, în cazul apartenenţei tiverţilor la neamul slavilor, este de neînţeles de ce cronicarul de la Kiev nu include

13 A se vedea: „**Во мнозѣхъ же временѣх . сѣли сутъ Словѣни по Дунаєви . гдѣ єсть нынє Оугорьска земля . и Болгарьска . [и] ѿ тѣхъ Словѣнъ разидошася по землѣ . и прозвашася именъı свᵒими . гдѣ сѣдше на которомъ мѣстѣ . ꙗко пришедше сѣдоша . на рѣцѣ именемъ Марава . и прозвашася Морава . а друзии Чеси нарекошас . а се ти же Словѣни Хровате Бѣлии . и Серебь . и Хорутане . Волхомъ бо нашедшемъ на Словѣни на Дунанскиꙗ . [и] сѣдшемъ в них . и насилящемъ имъ . Словѣни же ѡви пришедше сѣдоша на Вислѣ . и прозвашася Лахове . а ѿ тѣхъ Лаховъ прозвашася Поляне . Лахове . друзии Лутичи . ини Мазовшане ини Поморяне . такоже и ти Словѣне пришедше и сѣдоша по Днѣпру . и нарекошася Поляне . а друзии Древляне зане сѣдоша в лѣсѣх . а друзии сѣдоша межю Припетью и Двиною. и нарекошася Дреговичи . [инии сѣдоша на Двинѣ и нарекошас Полочане] рѣчьки ради ꙗже втечеть въ Двину. именемъ Полота . ѿ сеꙗ прозвашася Полочане . Словѣни же сѣдоша ѡколо єзера Илмеря . [и] прозвашася свᵒимъ именемъ и сдѣлаша градъ . и нарекоша и Новъгородъ . а друзии сѣдоша по Деснѣ . и по Сѣли по Сулѣ и нарекоша Сѣверъ . [и] тако разидеся Словѣньскии ꙗзыкъ тѣмже и грамота прозвася Словѣньскаꙗ .**” [ПСРЛ-1: col. 5-6]. „**се бо токмо Словѣнескъ ꙗзыкъ в Руси . Поляне . Деревляне . Ноугородьци . Полочане . Дреговичи . Сѣверъ Бужане зане сѣдоша по Бугу послѣже же Велъıняне**” [ПСРЛ-1: col. 11].

populaţia respectivă în lista triburilor vorbitoare de limbă slavă şi purtătoare de obiceiuri slave. Răspunsul la întrebarea dată este că autorul cronicii ştia destul de bine că tiverţii aparţineau altui neam decât cel al slavilor. Cu toate acestea, în finalul pasajului referitor la geografia triburilor slave de răsărit, tiverţii sunt menţionaţi alături de tribul slav al ulicilor[14], fapt condiţionat, probabil, de prezenţa printre tiverţi a unor grupuri de slavi, precum şi de utilizarea de către populaţia din regiunea Nistrului a limbii slave de rând cu româna.

În literatura de specialitate a fost exprimată opinia potrivit căreia noţiunea de *tiverţi* avea un sens mai larg decât cel simplu de „*locuitori de pe malul Nistrului*", deoarece se răsfrângea asupra populaţiei băştinaşe din tot spaţiul pruto-nistrean [Федоров 1952a; Хынку 1972b; 1990; 1997b; Spinei 1985a; 1992 : 73-74]. O asemenea concluzie este dedusă din Cronica nominalizată, mai exact din pasajul în care se susţine că tiverţii, împreună cu ulicii, locuiau de-a lungul Nistrului, ocupând spaţii întinse până la Marea Neagră şi Dunăre: «**Оулучи Тиверьци. сѣдаху бо по Днѣстру. присѣдаху къ Дунаєви бѣ мн°жьство ихъ. сѣдаху бо по Днѣстру. или до мора. [и] суть гради их. и до сего днє**» [ПСРЛ-1: col. 13[15]; v.: ПВЛ 1950: 14]. Această opinie a fost susţinută, de asemenea, de către B. A. Tymoščuk şi I. P. Rusanova, care considerau că teritoriul tiverţilor se întindea spre nord până în regiunea Hotinului [Русанова, Тимощук 1981: 59].

Pe parcursul ultimelor şase decenii, mai mulţi cercetători au încercat să coreleze datele din Cronică cu materialele arheologice şi să determine care cultură arheologică corespunde tiverţilor. Prima încercare în acest sens i-a aparţinut lui G. B. Fedorov, care atribuia tiverţilor cultura arheologică de tipul *Alcedar-Echimăuţi* din bazinul Răutului, din perioada secolelor X-XI [Федоров 1952a; 1953a, 1953b; 1954b]. În viziunea lui Ion Hîncu, tiverţii erau purtători ai culturii medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean în perioada secolelor VI-X, cu excepţia cetăţilor de tipul *Alcedar-Echimăuţi*, ultimele fiind atribuite de către autor tribului slav al ulicilor [Хынку 1972b; 1975d; 1990; 1997a]. Victor Spinei şi subsemnatul au atribuit tiverţilor monumentele arheologice din regiunea Nistrului, inclusiv de tipul *Alcedar-Echimăuţi* [Spinei 1985a; Postică 1990; 1995a], iar Nicolae Tel'nov a atribuit tiverţilor aşezările din spaţiul pruto-nistrean

14 «Поляне же живущие сами по себе, как мы уже говорили, были из словенского рода и только после назвались полянами, древляне произошли от тех же славян и так же не сразу назвались древлянами, радимичи же и вятичи - от рода ляхов. Были ведь два брата у ляхов - Радим, а другой Вятко; и пришли и сели; Радим на Соже, и от него прозвались радимичи, а Вятко сел с родом своим на Оке, от него получили своё название вятичи. И жили между собою в мире поляне, древляне, северяне, радимичи, вятичи и хорваты. Дулебы же жили по Бугу, где ныне волыняне, а уличи и тиверцы сидели по Днестру и соседили с Дунаем. Было их множество: сидели они прежде по Днестру до самого моря, и сохранились города их и доныне; вот почему греки называли их "Великая Скифь» (Traducere în limba rusă de D.Lihaciov. ПВЛ 1950). Vezi textul original după Лаврентьевская Летопись: «**Поланомъ же жиоущемъ ѡсобѣ . ꙗкоже рекохомъ . суще ѡ рода Словѣньска . и нарекош^аса Полане . а Древана же ѿ Словѣнъ же . и нарекошаса Древлане . Радимичи бо и Ватичи ѿ Лаховъ . баста бо . в҃ . брата в Ласѣх . Радимъ . а другому Ва^тко и пришедъша . сѣдоста Радимъ на Съжю . [и] прозв[а]шаса Радимичи . а Ватъко сѣде съ родомъ своимъ по Ѡцѣ . ѿ негоже прозвашаса Ватичи . иже баху в мирѣ Полане . и Деревлане . [и] Сѣверъ и Рад^имичь . и Ватичи . и Хрвате . Дулѣби живаху по Бу҃ гдѣ нынє Велъıнанє . а Оулучи Тиверьци . сѣдаху бо по Днѣстру . присѣдаху къ Дунаєви бѣ мн°жьство ихъ . сѣдаху бо по Днѣстру . или до мора . [и] суть гради их . и до сего днє . да то са зваху ѿ Грекъ . Великаꙗ Скуфь**» [ПСРЛ-1: col. 12-13].

15 În Ипатьевская Летопись textul respectiv este în următoarea redacţie: «**Оуличи Тиверци сѣдаху по Бугу . и по Днѣпру . и при(при)сѣдаху къ Дунаєви . и бѣ множтво ихъ . сѣдаху бо по Бугу . и по Днепру . ѡли до мора . и суть городи ихъ и до сего днє . да то са зоваху ѿ Грѣкъ Великаꙗ Скуфь**» [ПСРЛ-2: col. 9].

datate cu secolele VIII-X [Тельнов 2002: 258]. Recent, au fost expuse opinii potrivit cărora tiverţii ar fi migrat în regiunea nistreană din bazinul Niprului [Musteaţă 2005: 121] sau din regiunea balcanică [Рабинович 1999a; 2005a: 121].

Analiza opiniilor prezentate, cu toate divergenţele şi punctele de vedere comune, denotă, în acelaşi timp, şi anumite abateri de la realităţile menţionate în Cronică. Astfel, limitarea ariei de răspândire a tiverţilor la regiunea Răut-Nistru, reducerea civilizaţiei acestora la aspectul cultural *Alcedar-Echimăuţi*, cât şi restrângerea existenţei lor la perioada secolelor X-XI, contravin datelor istorice oferite de *Повесть Временных Лет*. Or, acceptarea ideelor despre autohtonia şi vechimea tiverţilor în spaţiul pruto-nistrean, sugerează că populaţia respectivă, în esenţa ei română, reprezintă purtătorii de bază ai civilizaţiei sedentare medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean.

În secolele XII-XIII, populaţia românească din preajma Nistrului de Mijloc este atestată, de asemenea, şi sub numele de *bolohoveni*. Această situaţie este fixată destul de concludent în *Ипатьевская Летопись*. Astfel, pentru anii 1150, 1172, 1231, 1235, 1241, 1257 în regiunea Podoliei este menţionată *Ţara Bolohovenilor* («**землю Болоховьскоую**»), *oraşele bolohovene* («**Болохово**», «**Борохов**», «**Болоховъ**») şi *cnejii bolohoveni* («**кнази Болоховьсцини**») implicaţi în diverse acţiuni militare [ПСРЛ-2: col. 398, 550-551, 767, 775, 791, 792, 838]. Datele cronicii sunt completate substanţial de documentul polon emis în anul 1472 la Lwov, în care, în legătură cu oraşul *Bolehov* se specifică în mod direct originea română a localităţii date: „*villa....valachorum dicta*” [Akta 1878]. Românitatea bolohovenilor care, fără îndoială, conlocuiau cu importante grupuri de slavi, a fost demonstrată în repetate rânduri de către cercetători [Петрушевич 1877; Haşdeu 1898; Boldur 1937; Holban 1930; 1968; Gonţa 1993: 74; Spinei 1994: 101-103], cu toate că unii au încercat să susţină ideea originii exclusiv slave a acestei populaţii [Раппопорт 1955; Терещук 1976; Мохов 1978: 51-52; Крип'якевич 1984: 25-26].

În anul 1234, românii sunt atestaţi în vecinătatea Prutului de Jos. Astfel, în scrisoarea Papei Grigore al IX-lea din 14 noiembrie 1234 către prinţul Ungariei Bela, în regiunea de la răsărit de Carpaţi sunt menţionaţi *vlahii* (Walati, Walathi), care locuiau în cadrul episcopiei catolice a cumanilor din zona respectivă [DRH D-I: nr. 9]. Aceşti vlahi (*români*), păstoriţi de episcopi creştini de rit ortodox, reprezentau populaţia băştinaşă din regiune, fapt ce aduce un argument foarte solid la problema prezenţei româneşti în spaţiul est-carpatic în perioada prestatală.

2.2. POPULAŢIA ALOGENĂ

Începutul migraţiilor „barbare”, în spaţiul pruto-nistrean, datează din primele secole ale erei noastre, când în regiune îşi fac apariţia diverse triburi de origine *iraniană* (sarmaţi) şi *germanică* (goţi) [Ioniţă 1982; 1992; 1997; Рикман 1975; Буданова 2001]. La mijlocul secolului III, în ţinut este instaurată dominaţia goţilor, care, în secolul IV, şi-au lărgit stăpânirea până în teritoriile fostei provincii romane Dacia. Regimul de dominaţie gotică, în comparaţie cu stăpânirile ulterioare ale migratorilor din regiune, a avut pentru spaţiul pruto-nistrean efecte dintre cele mai pozitive, oferind condiţii optime pentru înflorirea civilizaţiei

de aici. Stăpânirea goţilor în spaţiul pruto-nistrean a durat până în anul 376, când se declanşează invazia hunilor. Începând cu ultimul sfert al secolului IV, factorul migrator se impune plenar în spaţiul pruto-nistrean, înghiţind acest ţinut pentru o perioadă de circa o mie de ani. Perioada secolelor V-XIII, pentru spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi pentru întreaga zonă carpato-danubiană, a reprezentat epoca *„mileniului întunecat*", când dezvoltarea liberă a autohtonilor era paralizată de către valurile necontenite de migraţiuni şi succedări de dominaţii străine.

În virtutea situaţiei geografice, în perioada medievală timpurie, spaţiul pruto-nistrean reprezenta în fapt „*poarta răsăriteană a Europei*", dat fiind că anume prin acest spaţiu şi de la această limită porneau campaniile triburilor migratoare spre Balcani şi Occident. Or, spaţiul pruto-nistrean se prezenta drept cap de pod, care deschidea migratorilor drumul spre centrele înfloritoare ale civilizaţiei europene. În comparaţie cu alte regiuni ale Europei, spaţiul pruto-nistrean se afla în cel mai defavorizat loc al continentului, care trebuia să suporte primele lovituri ale nenumăratelor neamuri războinice venite dinspre răsărit. Situaţia dramatică a regiunilor est-carpatice, inclusiv a spaţiului pruto-nistrean, a fost reflectată elocvent de cronicarul Grigore Ureche, care menţiona că pământurile Moldovei se aflau *„în calea răotăţilor"* [Ureche 1988: 63].

Migratorii, de obicei, veneau dinspre răsărit, din adâncurile Asiei, din locurile unde se afla marele „*generator*" de triburi nomade, care, mai devreme sau mai târziu, luau calea *Apusului*. În aceste locuri au apărut triburile *türcice* (*turanice*), care, începând cu sfârşitul secolului IV, au dominat stepele euroasiatice timp de peste 800 ani, pentru ca abia în secolul XIII să fie strâmtorate de *mongoli*. Dintre triburile turanice care au staţionat sau au traversat spaţiul pruto-nistrean în perioada medievală timpurie, pot fi menţionate *hunii, kutrigurii, utrigurii, avarii, bulgarii, pecenegii, uzii, cumanii etc.* [Spinei 1982; 1985a; 1986; 1987; 1990; 1994; 1995a; 1996a; 1999a; 2003].

Paralel cu migratorii asiatici nomazi, la sfârşitul antichităţii şi începutul evului mediu, în spaţiul pruto-nistrean, sunt atestaţi, de asemenea, migratori din rândul popoarelor sedentare sau seminomade din nordul şi estul Europei. Din regiunile baltice au migrat *goţii*, din regiunile silvice de nord – *sclavinii*, din ţinuturile nord-pontice – *anţii*, din regiunea nord-caucaziană – *alanii*, iar din preajma munţilor Ural au migrat *ungurii*.

2.2.1. Expansiunea hunilor

Stăpânirea nemijlocită a hunilor în spaţiul pruto-nistrean a durat circa 30 de ani, din momentul invaziei din anul 376 până la stabilirea lor în Panonia, după anul 408 [IR 2001: 700]. În spaţiul pruto-nistrean, vestigiile arheologice hunice practic lipsesc. Excepţie face un cazan hunic din bronz, descoperit lângă satul *Şestaci*, raionul Şoldăneşti [Нудельман 1967], la care putem adăuga cunoscutul mormânt princiar din perioada hunică descoperit la *Conceşti-Botoşani,* în dreapta Prutului [Theodorescu 1976: 69-73; Harhoiu 1998].

Din al doilea deceniu al secolului V, teritoriul pruto-nistrean, la fel ca şi spaţiul est-carpatic în general, era controlat de către aliaţii hunilor, la început – de către *ostrogoţi şi alani* [IR 2001: 701], iar după plecarea din

ţinut a ostrogoţilor, produsă după bătălia de la Nedao din anul 454, controlul militaro-politic asupra regiunii pruto-nistrene revine unui conglomerat de triburi din fosta confederaţie hunică, compus din *alani, kutriguri, utriguri* etc. [IR 2001: 701], care îşi aveau centrele politice în regiunile din nordul Mării Negre, de unde, periodic, efectuau incursiuni spre Dunăre şi în spaţiul est-carpatic. Dominaţia triburilor nominalizate asupra spaţiului pruto-nistrean în a doua jumătate a secolului V era, mai degrabă, nominală, cu impact nemijlocit asupra regiunilor de stepă din partea de sud a ţinutului. O asemenea concluzie este sprijinită atât de sursele scrise ale epocii respective, care nu menţionează în regiunea est-carpatică activităţi de ordin militar, cât şi de către datele arheologice, care nu oferă nici un indiciu în acest sens. Or, perioada din a doua jumătate a secolului V, dacă nu şi cel de-al doilea sfert al secolului respectiv, în spaţiul pruto-nistrean, poate fi caracterizată drept o perioadă de acalmie politică, de liniştire a spiritelor militare, fapt ce a condiţionat reluarea treptată a ritmului obişnuit de viaţă al populaţiei autohtone din ţinut, care, după stresul provocat de invazia hunică, pentru o perioadă de câteva decenii, a trebuit să se retragă în regiunile de codru pentru a supravieţui. Despre începutul, în perioada respectivă, al unei noi etape în viaţa populaţiei autohtone din ţinut mărturisesc datele arheologice obţinute în aşezările de la *Hansca*, *Selişte*, *Pohorniceni*, *Kodyn*, *Sokol* etc.

2.2.2. Migraţia slavilor vechi

La începutul secolului VI, Europa Centrală şi de Răsărit se cutremură sub presiunea triburilor slave, care începeau să-şi croiască drumul anevoios spre Imperiul Bizantin. În acest context, graţie poziţiei sale geografice, spaţiul pruto-nistrean, timp de decenii în şir, devenea o importantă arenă a migraţiunilor slave, mai exact un cap de pod în deplasările acestora spre Dunăre şi Balcani.

Secolul VI marchează, în acelaşi timp, începutul procesului de stabilire în spaţiul pruto-nistrean a unor grupuri importante de slavi şi declanşare a perioadei îndelungate de relaţii româno-slave, care, pentru veacuri înainte, vor determina în mare măsură mersul istoric atât în regiunea dată, cât şi în spaţiul nord-danubian, în general. Căderea limesului bizantin de la Dunărea de Jos la începutul secolului VII a deschis calea unor deplasări masive ale slavilor spre Balcani, fapt ce a facilitat plecarea din zona carpato-nistreană a celei mai însemnate părţi a acestor migratori şi stabilirea unui echilibru etnodemografic favorabil populaţiei băştinaşe romanice, care a permis păstrarea profilului etnolingvistic al acesteia.

Ca urmare a migraţiunilor din secolele VI-VII, în Europa de sud-est se constituie un „*ocean*” imens de populaţii slave, care prindea în apele sale toată romanitatea orientală, transformată, astfel, într-o insulă uriaşă, care, secole în şir, va trebui să suporte valuri expansioniste din diferite părţi.

Spre deosebire de regiunile balcanice, unde populaţia slavă majoritară va merge pe calea creării formaţiunilor statale proprii şi slavizării treptate a celei mai mari părţi a populaţiei romanice, la nord de Dunăre, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean, slavii rămaşi în grupuri dispersate, fără a dispune, în zona respectivă, de formaţiuni politice proprii, vor avea o altă soartă, urmând calea integrării etnoculturale cu populaţia autohtonă romanică, astfel, încât peste o perioadă de timp, se vor topi în mediul local, graţie procesului de românizare şi creştinare, contribuind, în acest fel, la finalizarea etnogenezei românilor.

2.2.3. Infiltrarea sclavinilor şi anţilor

Migraţia slavilor vechi în spaţiul pruto-nistrean se află în corelaţie cu deplasările spre Dunăre ale triburilor *anţilor* şi *sclavinilor* [Teodor 1972a-b; 1975; 1984c; 1994; 1996c; 1997c; 1998; 2001a; Седов 1982; Corman 1998; Приходнюк 2001; Curta 2001].

Prima atestare documentară a *anţilor*[16] în regiunea dunăreană, respectiv în spaţiul pruto-nistrean datează, din anul 518. Conform datelor lui Procopius din Caesarea, *„Când Iustininian [Iustin I-Gh.P.], unchiul lui Germanus, se sui pe tron [anul 518-Gh.P.], anţii, care locuiesc aproape de sclavini, trecuseră Istrul cu oaste multă şi cotropiseră teritoriul roman"* [Procopius 1970: 451 (VII, 40, 5)]. La data respectivă, autorul bizantin nu spune nimic cu privire la teritoriul de baştină al anţilor, dar din informaţia prezentată reiese că aceştia locuiau undeva în preajma sclavinilor, în regiuni din nordul Mării Negre, de unde pătrundeau în sudul spaţiului pruto-nistrean pentru a ataca limesul bizantin. Începând cu anul 527, în atacurile antibizantine, efectuate la sud de Dunăre, de rând cu anţii şi kutrigurii, apar sclavinii: *„De când Iustinian a luat conducerea Imperiului roman [527-Gh.P.], hunii [kutrigurii-Gh.P.], sclavinii şi anţii, năvălind mai în fiecare an în Illiria şi în întreaga Tracie, de la golful Ionic şi până la cartierele mărginaşe ale Bizanţului"* [Procopius 1970: 457 (18, 20)].

Către anul 530, când împăratul bizantin îl însărcina pe comandantul *Hilbudius* cu paza hotarului de pe Istru, *„hunii [kutrigurii-Gh.P.], anţii şi sclavinii...trecuseră [Istrul-Gh.P.] de mai multe ori şi pricinuiseră romanilor pagube de nesuferit"* [Procopius 1970: 439 (VII, 14, 2)].

În 530-532, sclavinii şi anţii, sub presiunea comandantului Hilbudius, îşi opresc atacurile asupra teritoriilor de la sud de Dunăre [Procopius 1970: 439 (VII, 14, 3)]. În acelaşi timp, armata bizantină a efectuat mai multe expediţii la nord de fluviu, împotriva acestor "barbari" [Procopius 1970: 439, 441 (VII, 14, 3-4)]. Din anul 533, atacurile sclavinilor la sud de Dunăre, în mod individual sau în alianţă cu anţii şi kutrigurii, sunt reluate cu putere nouă [Procopius 1970: 441 (VII, 14, 5-6)]. În procesul acestor expediţii, care reprezentau întreprinderi sezoniere ale anţilor, sclavinilor şi kutrigurilor, cu revenirea pe timp de iarnă la bazele din regiunile nord-dunărene, teritoriul pruto-nistrean era afectat puternic, fiind traversat în permanenţă de numeroase trupe de migratori.

---

16 În cea ce ţine de populaţia anţilor trebuie remarcat că cercetările din ultimele patru decenii, efectuate de către lingvişti, istorici şi arheologi din diverse ţări, inclusiv din Rusia, demonstrează cu claritate originea iraniană a numelui „ant" (=cei care trăiesc la margine) [Филин 1962; Абаев 1965; Трубачев 1974; Скрижинская 1960; Седов 1982: 28]. În acest context, unii cercetători au considerat că anţii nu erau altcineva decât kutrigurii [Артамонов 1969] sau iranieni slavizaţi [Русанова 1976: 198]. În urma cercetărilor din ultimul timp, s-a acreditat ideea potrivit căreia numele de anţi îl purta un conglomerat de populaţii seminomade şi nomade din regiunile de stepă şi silvostepă din nordul Mării Negre, format sub egida alanilor, din cadrul căruia făceau parte şi kutriguri, utriguri, onoguri, bulgari şi slavi [Teodor 1993; 1994; Corman 1996; 1998]. Constatând originalitatea acestei opiniei trebuie totuşi să spunem că argumentele aduse în favoarea respectivei idei, care ţin de modul de viaţă al acestor triburi şi de unele particularităţi etnografice, nu sunt suficiente, mai ales că la aceieaşi autori bizantini există date potrivit cărora anţii sunt calificaţi ca fiind de acelaşi neam cu sclavinii. Pe de altă parte, triburi iraniene sau turcice din nordul Mării Negre, în aceleaşi lucrări bizantine şi în acelaşi timp în care sunt menţionaţi anţii figurează sub numele lor proprii, de kutriguri, utriguri, alani etc. Cât priveşte originea iraniană a numelui „ant", acest fapt nu poate să excludă eventuala origine slavă a tribului nominalizat, dat fiind că noţiunea respectivă, cu semnificaţia de „locuitor de la margine", reprezenta mai degrabă un exoetnonim, ce venea din partea unor popoare vecine, exemple de acest gen regăsindu-se foarte frecvent în istoria medievală a Europei.

2.2.4. Ofensiva kutrigurilor

În anul 539, spaţiul pruto-nistrean era traversat din nou de cetele armate ale kutrigurilor, care întreprind o ofensivă puternică la sud de Dunăre, pustiind ţinuturile bizantine până la golful Ionic şi Constantinopol [Curta 2001], unde au luat o mulţime de prizonieri *„şi s-au întors cu toţii acasă”* [Procopius 1970: 435 (II, 4, 4-7)], în regiuni din nordul Mării Negre. După spusele autorului bizantin, *„aceşti huni”*, care nu erau altcineva decât kutrigurii [Vulpe, Barnea 1968: 429; Procopius 1970: 433, nota 7; Артамонов 1962], au efectuat expediţii de jaf asupra ţinuturilor imperiului *„şi mai înainte”*, deci până la 539, dar şi *„mai târziu”*, când *„s-au întors de multe ori în aceste locuri şi au pricinuit romanilor suferinţe fără de margini”* [Procopius 1970: 435 (II, 4, 4-7)]. În acest context, este de menţionat că triburile kutrigurilor, la timpul respectiv, erau considerate de către bizantini cele mai periculoase pentru imperiu.

În baza acestor date, se profilează destul de clar şi rolul spaţiului pruto-nistrean în contextul intensificării expediţiilor “barbare”, el servind în calitate de cap de pod şi spaţiu de tranziţie în procesul atacurilor kutrigurilor împotriva Bizanţului, iniţiate din centrele lor aflate la nord de Marea Neagră.

2.2.5. Anţii în cetatea Turris

Pe la anul 544, anţii au năvălit în Tracia, unde *„prădară şi luară ca sclavi o mulţime de romani de acolo şi-i duseră cu dânşii la vetrele strămoşeşti”,* în locuri aflate la nord de Dunăre [Procopius 1970: 441 (VII, 14, 11)]. În condiţiile intensificării atacurilor barbare asupra limesului de la Dunărea de Jos, împăratul bizantin este nevoit să ia un şir de măsuri în vederea asigurării securităţii din regiunea respectivă. Or, în anul 546 *„împăratul Iustinian trimise o solie la acei barbari (anţi-Gh.P.), cerându-le să se aşeze cu toţii într-o cetate veche, cu numele Turris, care se află dincolo de Istru...să-i fie de acum înainte aliaţi şi să-i împiedice pentru totdeauna pe huni (kutriguri-Gh.P.) de a mai cotropi împărăţia romană, aşa cum îşi puseseră de gând”* [Procopius 1970: 443, 445 (VII, 14, 32-34)].

În literatura de specialitate s-a presupus că cetatea *Turris* ar corespunde aşezărilor: *Turnul Măgurele* [Tocilescu 1902; Jiriček 1911: 82; Xenopol 1914: 66; 1988: 236, 286-287, 305; Florescu 1937: 5; 1945: 432-439; Giurescu 1946: 253; Tudor 1960: 655, 662; 1978: 308, 461; Vulpe 1961: 375; Vulpe, Barnea 1968: 121; 418; Mihăiescu 1963: 13, 157; Panaitescu 1969: 72; Patoura-Hatzopoulos 1980: 109; Barnea, Iliescu 1982: 117; Protase în: IR 2001-II: 597; Rădulescu în: IR 2001-II: 472], *Turnul Severin* [Gonţa 1993: 16], *Pietroasele* [Rusu 1980: 249], *Barboşi* [Jiriček 1911: 82; Zlatarski 1936: 362; Comşa 1960c: 731; 1974: 302; Velkov 1987; Литаврин 2001: 204; Madgearu 1992; 1997: 14] sau *Tyras* [Brunn 1870; Manojlovič 1911; Hauptaman 1929; Bromborg 1938; Brătianu 1988: 254; Bolşacov-Ghimpu 1969; Teodor 1981a: 19; 1993: 384; 1994: 395; Teodor în: IR 2001-II: 727].

Pornind de la pasajul lui Procopius, se poate susţine cu siguranţă că cetatea *Turris* se afla într-un loc foarte important din nordul Dunării, de unde puteau fi stăvilite incursiunile kutrigurilor veniţi din regiunile nord-pontice asupra limesului bizantin. Din acest punct de vedere, o eventuală amplasare a cetăţii *Turris* la *Turnul Măgurele, Turnul Severein* sau *Pietroasele* nu avea sens, fiindcă acestea se aflau prea departe de locurile care urmau a fi protejate, în aceste cazuri rămânând deschis limesul *Scythiei Minor*.

Pe de altă parte, amplasarea Turrisului pe locul vechiului oraş *Tiras* de la gurile Nistrului, de asemenea, nu rezolva problema de bază a apărării limesului dobrogean, fiindcă cetatea de la gurile Nistrului nu se afla nemijlocit pe traseul obişnuit al barbarilor, ce venea din regiunile nord-pontice spre Dunărea de Jos, acest traseu trecând cu câteva zeci de kilometri mai spre nord de la vechiul oraş, prin zona vadurilor din regiunea *Palanca-Tighina*.

În acest context, mai logic se pare ca cetatea *Turris* să se afle undeva în apropierea vadurilor Dunării de Jos, de unde se putea bara calea atât spre trecătorile de la gurile fluviului, cât şi spre vadurile aflate ceva mai spre vest. Din acest punct de vedere, identificarea *Turrisului* cu cetatea de la *Barboşi* ar părea destul de plauzibilă, dat fiind că fortificaţia respectivă corespunde condiţiilor enumerate. Cu toate acestea, trebuie avut în vedere faptul că *Turrisul* putea fi amplasat cu acelaşi succes şi în alt punct din vecinătatea Barboşilor şi anume pe locul fostei cetăţi antice de la *Orlovka* (Kartal), aflată vis-a-vis de trecerea de la *Noviodunum*. Spre deosebire de cetatea de la *Barboşi*, fortificaţia de la *Orlovka*, în contextul evenimentelor menţionate, avea o serie de priorităţi. Aflându-se puţin mai spre est de *Barboşi*, întăritura de la *Orlovka* se afla la prima „*poartă*" a Dunării de Jos, exact lângă trecerea din faţa *Noviodunumului* şi respectiv avea mai multe posibilităţi în stăvilirea unor duşmani ce veneau dinspre est, dat fiind că aceştia urmau să fie stopaţi chiar la prima trecere peste fluviu. Pe de altă parte, fortificaţia de la *Orlovka* era mult mai evoluată, în comparaţie cu cetatea de la *Barboşi*, dat fiind amplasarea ei pe un loc foarte înalt, în mare parte inaccesibil, cu margini priporoase, protejată de apele lacului şi de mlaştinile din preajmă, ce oferea posibilităţi de apărare excelente. În plus la aceasta, în cadrul cetăţii de la *Orlovka* sunt identificate vestigii arheologice din perioada medievală timpurie [Гудкова & 1991: 100, 161], iar la *Barboşi* asemenea materiale nu sunt cunoscute [Teodor 1997a].

Informaţia lui Procopius despre oferirea cetăţii *Turris* unui neam „*barbar*" din spaţiul nord-pontic fixează, de fapt, începutul procesului de stabilire a *anţilor* în preajma Dunării de Jos, respectiv în partea sudică a spaţiului pruto-nistrean. Până la anul 546, aceste triburi săvârşeau incursiuni asupra imperiului bizantin pornind din locurile lor de baştină, aflate în nordul Mării Negre, după care se întorc *„la vetrele strămoşeşti"* [Procopius 1970: 441 (VII, 14, 11)]. Expediţiile războinice similare, cu revenire la baştină, reprezentau o practică obişnuită în perioada medievală timpurie, exemplu clasic în acest sens fiind campaniile efectuate contra Bizanţului de către cnejii kieveni în secolele IX-X, care, după ce parcurgeau o cale enormă până la Constantinopol, se întorceau cu prada căpătată şi cu toată oastea înapoi la Kiev. La fel şi triburile anţilor, în cel de-al doilea sfert al secolului VI, îşi organizau expediţiile militare din regiunile de baştină din nordul Mării Negre, traversând spaţiul pruto-nistrean într-o direcţie, apoi în cealaltă. Oferta făcută anţilor de împăratul bizantin în anul 546 reprezenta un moment crucial, dat fiind că legifera stabilirea unor triburi migratoare în regiuni considerate, de drept, spaţii de influenţă bizantină. Această decizie ducea inevitabil la o încurajare a „*barbarilor*", care foarte curând vor declanşa procesul colonizării teritoriilor bizantine de la sud de Dunăre. În contextul evenimentelor menţionate, începând cu mijlocul

secolului VI, anţii au reuşit să-şi răsfrângă influenţa nemijlocită asupra regiunii din sudul spaţiului pruto-nistrean, situaţie care s-a menţinut până la începutul secolului VII, când formaţiunea militaro-politică a anţilor s-a destrămat sub presiunea avară, iar populaţia respectivă a migrat la sud de Dunăre [Comşa 1974; Рафалович 1972; Литаврин 2001].

2.2.6. Geografia sclavinilor şi anţilor la anul 550

Pe la anul 550, când Procopius îşi definitiva lucrarea *Războiul cu goţii*, sclavinii şi anţii ocupau *„cea mai mare parte a ţărmului de dincolo [de nord-Gh.P.] de Dunăre"* [Procopius 1970: 443 (VII, 14, 30)]. Date mai exacte referitoare la geografia acestor triburi, pe la acelaşi an, erau oferite de către Iordanes, care îi plasa pe sclavini în spaţiul pruto-nistrean, iar pe anţi ceva mai spre est: *„sclavinii locuiesc de la cetatea Noviotunense şi lacul care este numit Mursianus şi până la Nistru, iar în nord până la Vistula; drept oraşe au păduri şi mlaştini. Anţii însă, care sunt cei mai viteji dintre ei, se întind de la Nistru la Nipru, acolo unde Marea Pontică face un cot* [Iordanes 1970: 413 (35)]". Analiza pasajului prezentat demonstrează că la Iordanes lipseşte claritatea în ceea ce priveşte localizarea hotarului de vest al sclavinilor. Dacă graniţa de est a acestora este stabilită destul de explicit, pe râul Nistru, atunci limitele vestice ale acestui neam sunt formulate incert. În acest context, în literatura de specialitate s-a iscat o întreagă discuţie cu privire la teritoriile ocupate de către sclavini către mijlocul secolului VI. În funcţie de localizarea lacului *Mursianus* şi a oraşului *Noviotunense*, hotarul de vest al sclavinilor este stabilit de către cercetători în regiunea Dunării de Mijloc sau în preajma Carpaţilor de Răsărit.

Autorii care plasează hotarul de vest al sclavinilor la Dunărea de Mijloc pornesc de la localizarea în zona respectivă (la gurile Dravei, în Panonia etc.) a lacului *Mursianus*, chiar dacă unii dintre ei localizează oraşul *Noviotunense* în Dobrogea la *Noviodunum* (Isaccea) [Taube 1778: 10; Fessler 1815: 41-42; Mommsen 1882: 162; Вестберг 1908; Готье 1930; Niderle 1923; Нидерле 1956: 49; Iorga 1936; 1992: 240; Brătianu 1988: 252; Kudrnač 1956; Łowmiański 1959: 211-224; Ştefan 1965: 101; Barnea 1968: 419; Avenarius 1974: 19-20; Pohl 1988: 97; Gonţa 1993: 17-18], spre desoebire de alţi cercetători, care identifică acest oraş cu *Neviodunum* de pe râul Sava, aflat la o distanţă de circa 250 km de la presupusul lac *Mursianus* [Скрижинская 1957; 1960; Comşa 1960c: 729].

Pe de altă parte, autorii care plasează hotarul scalvinilor la est de Carpaţi, pornesc de la faptul localizării în regiunea Dunării de Jos atât a lacului *Mursianus*, cât şi a oraşului *Noviotunense* [Wesseling 1735; Schafarik 1828; 1837; Кулаковский 1905; Hauptmann 1929; Grafenauer 1950; Nestor 1961: 430-433; Teodor 1978a: 35; 1994: 394; Ditten 1989; Madgearu 1997: 176-178]. După cum s-a demonstrat în ultimul timp în literatura de specialitate, *lacul Mursianus* ar putea fi, mai degrabă, *lacul Cahul* din sudul spaţiului pruto-nistrean, iar oraşul *Noviotunense* ar reprezenta cetatea *Noviodunum,* aflată doar la câţiva kilometri de la numitul lac, lângă actuala Isaccea [Madgearu 1997: 176-178]. În acest caz, spaţiul ocupat de către sclavini la mijlocul secolului VI corespunde regiunii est-carpatice, care la etapa respectivă reprezenta coridorul de bază prin care triburile slave migrau de la nord spre sud.

În corespundere cu datele lui Iordanes, se poate afirma fără echivoc că, pe la mijlocul secolului

VI, în spațiul pruto-nistrean se concentraseră o mulțime de slavi, care aveau drept obiectiv strategic pătrunderea în teritoriile bizantine din sudul Dunării. Astfel, spațiul pruto-nistrean avea să se transforme într-un cap de pod, prin intermediul căruia puteau trece nestingherit numeroasele triburi slave, precum şi ceilalți migratori, veniți dinspre nord sau nord-est.

Începând cu anul 551, după prima iernare a unor grupuri de slavi la sud de Dunăre [Procopius 1970: 451 (VII, 40, 31-33)], se începe procesul de colonizare de către aceste triburi a ținuturilor bizantine, în cadrul căruia spațiul pruto-nistrean avea să joace un rol foarte important, dat fiind că a constituit drumul ce facilita deplasarea acestor "batbari" spre Balcani.

2.2.7. Migrarea kutrigurilor şi avarilor

În paralel cu slavii vechi, în aceeaşi perioadă, îşi intensificau presiunile asupra Bizanțului triburile de stepă, incursiunile cărora aveau un anumit impact şi asupra spațiului pruto-nistrean. Conform datelor lui Agathias, în jurul anului 559, tribul kutrigurilor conduşi de Zabergan a migrat de la lacul Meotic (Marea Azov) spre vest şi *„se aşezară nu departe de țărmul fluviului Istru"*, evident în regiunile din sudul spațiului pruto-nistrean, de unde *„năvăli cu foarte mare uşurință pe teritoriul roman"* din Dobrogea, apoi în Tracia şi Grecia. La întoarcerea din Tracia însă, după ce *„trecuseră de curând fluviul Istru"*, undeva în sudul spațiului pruto-nistrean, kutrigurii au fost atacați de către utrigurii conduşi de Sandilchus, fapt ce a provocat un război fratricid între cele două seminții [Agathias 1970: 480-481 (V, 11, 5-7; 25, 1-6)].

La începutul anilor '60 ai secolului VI, în regiunea carpato-nistreană intervine un nou factor militaro-politic, cel al avarilor [Avenarius 1974]. În acest context, activitățile militare ale sclavinilor, anților, kutrigurilor şi utrigurilor de la gurile Dunării au fost stopate pentru o perioadă de către avari, care, în anii 561-562, fiind conduşi de Baian, au reuşit să ia sub controlul lor teritorii întinse, începând cu regiunile nord-pontice până la Dunărea de mijloc, inclusiv şi pământurile dintre Nistru şi Prut.

Începând cu anul 567, când avarii se stabilesc definitiv în Panonia, triburile slavilor vechi din regiunile est-carpatice, împreună cu alți confrați, au reluat atacurile asupra posesiunilor bizantine de la Dunărea de Jos, care prin anii '70-'90 s-au intensificat în mod deosebit [Teodor 1994: 394; Madgearu 1997], favorizând procesul colonizării de către slavi a unor teritorii din sudul Dunării. Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că în perioada menționată dreptul de stăpânire politică asupra teritoriilor extracarpatice, inclusiv la gurile Dunării şi în spațiul carpato-nistrean, era revendicat de către avari. În contextul acestei politici, avarii conduşi de haganul *Baian*, au realizat în anii 578-579 o expediție de proporții în bazinul dunărean, atingând şi sudul Moldovei [Chiriac 1993]. Către anii '90, dominația politică a avarilor în regiunile de la sud şi est de Carpați devine mai mult nominală, în prim plan în aceste ținuturi evidențiindu-se uniunile tribale ale sclavinilor sub conducerea lui *Musokios*, *Ardagast* şi *Piragast*, care, aflându-se într-o dependență formală față de avari [Madgearu 1997: 150], s-au războit de nenumărate ori cu armatele bizantine, în special în perioada anilor 593-596 [Teodor 1994: 396-397]. Ca rezultat al presiunilor sclavinilor, bizantinii au trebuit, în mai multe rânduri, să treacă în stânga Dunării pentru a efectua represalii militare. În acest context, în anul 602, când

avarii conduşi de *Apsih* invadaseră zona cataractelor [Theophanes 1970: 615], armata bizantină a generalului *Petrus*, avându-i drept aliaţi pe anţi, a întreprins o expediţie în „*ţara sclavinilor*" din nordul Dunării [Theophanes 1970: 616-617]. Drept rezultat, în acelaşi an 602, avarii i-au atacat pe anţi, provocându-le distrugeri ireparabile, în urma cărora aceste triburi au fost eliminate definitiv de pe scena militar-politică.

2.2.8. Exodul slavilor din spaţiul nord-danubian

În contextul evenimentelor produse se hotăra şi destinul de mai departe al populaţiei romanice din spaţiul pruto-nistrean, care, ca rezultat al migrării în ţinutul respectiv a unui număr enorm de sclavini, de pe la mijlocul secolului VI se afla în pragul unui potenţial proces de asimilare etnoculturală şi de dispariţie ca entitate distinctă. Soarta populaţiei autohtone din spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi din spaţiul nord-dunărean, în general, a fost determinată de procesele istorice de la sfârşitul secolului VI-începutul secolului VII, dar, în special, de evenimentele din anul 602, când se deschidea larg limesul bizantin de la gurile Dunării, şi de mişcările de populaţii din anii 614-619, care au generat destrămarea totală a acestui sistem fortificat [Madgearu 1997: 138-143]. Ca rezultat al acestor schimbări, s-a deschis calea migrării în masă a slavilor stabiliţi de circa jumătate de secol în spaţiul carpato-danubiano-nistrean. Or, în căutarea unui destin mai bun, aceşti slavi, formând puhoaie imense, s-au deplasat spre teritoriile bizantine, unde s-au stabilit definitiv, fapt care a condus la modificări etnoculturale radicale pe spaţii imense din Europa de Sud-Est. Aceste migraţiuni au dus la schimbarea echilibrului demografic: în regiunile sud-dunărene în favoarea slavilor, iar în teritoriile nord-dunărene în favoarea romanicilor, fapt ce a determinat destinul istoric al acestor ţinuturi pentru următoarele secole şi chiar milenii.

Deplasarea în masă a slavilor din regiunile extracarpatice în Imperiul Bizantin, în opinia cercetătorilor, s-a produs în perioada anilor 602-626, din momentul deschiderii limesului bizantin de la gurile Dunării şi al abandonării politicii balcanice de către avari [Тъпкова-Заимова 1966: 59-88; Tâpkova-Zaimova 1978: 66; Литаврин 2001: 203]. Graţie acestor procese, spaţiul pruto-nistrean rămânea în spatele marilor confruntări militaro-politice, situaţie ce a condus în următoarele decenii ale secolului VII spre o stabilizare generală în ţinutul dat, cu consecinţe benefice asupra destinului de mai departe al populaţiei romanice de aici.

În acelaşi timp, avarii, care îşi aveau centrele militaro-politice în Panonia, îşi pierd treptat poziţiile în regiunile est-carpatice, în special după anii 635-638, când bulgarii conduşi de hanul *Kubrat* puneau capăt dominaţiei avare în regiunile nord-pontice [Madgearu 1997: 151; Curta 2001: 208-213]. Spre deosebire de regiunile din sudul Carpaţilor, unde dominaţia avară este documentată, cel puţin până la venirea bulgarilor lui *Asparuh* [Madgearu 1997: 153-157], în regiunile de la răsărit de Carpaţi, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean, pentru perioada secolului VII, nu sunt atestate vestigii avare certe.

2.2.9. Stabilirea bulgarilor în Oglos

Migraţia bulgarilor turanici spre gurile Dunării s-a produs în anii 679-680, sub conducerea hanului *Asparuh*. În conformitate cu relatările lui Theofanes Confesor, după moartea hanului *Kubrat* al Bulgariei Mari din regiunea Mării Azov şi împărţirea moştenirii acestuia între cei cinci fii *„Asparuh trecu peste fluviile Danapris*

şi Danastris de la nord de Dunăre şi ocupă (regiunea) Oglos şi se aşeza între acesta din urmă şi celelalte două socotind că e un loc sigur şi inexpugnabil din orice latură, căci avea în faţă mlaştini, iar din celelalte laturi era înconjurat de râuri şi oferea multă siguranţă împotriva duşmanilor pentru un neam micşorat prin separarea de ceilalţi... Împăratul Constantin a aflat că pe neaşteptate un neam murdar şi nespălat s-a aşezat în Oglu, dincolo de Dunăre şi, năvălind în ţinuturile din apropierea Dunării, pustieşte ţara (Dobrogea-Gh.P.), stăpânită acum de ei, dar aflată atunci sub oblăduirea creştinilor" [Th.Conf. 1970: 619 (357-358)]. Aceste date sunt confirmate de patriarhul *Nicephoros* [1970: 627 (34-35)].

O primă problemă care i-a preocupat mult pe cercetători a fost însăşi etimologia cuvântului *Oglos* (Ογλον, Ὄγγλον), care în mod obişnuit este derivată din termenul slav „угол", cu semnificaţia de „colţ" (colţ dintre râuri) [Schafarik 1837; Jireček 1876: 129; Miklosich 1927: 223; Iorga 1992: 314; Дуйчев 1951: 205-206; Bănescu 1958: 435; Vulpe, Barnea 1968: 441; Madgearu 1997: 181], cu toate că unii cercetători, bazându-se pe informaţii de la *Nicephoros*, consideră că termenul dat ar avea la bază noţiunea turcică „agul" („aul") cu semnificaţia „loc fortificat" sau „curte" [Златарски 1918: 126; Fehér 1931: 24; Тъпкова-Заимова 1956: 445; Moravcsik 1958: 213; Божилов 1975: 31 Decei 1978: 42].

A doua problemă majoră este data aşezării bulgarilor în *Oglos*. Unii cercetători au considerat că hoardele lui *Asparuh* s-au aşezat în *Oglos* în perioada de la mijlocul secolului VII până la sfârşitul anilor '60 ai secolului VII, inclusiv în anul 660 [Ангелов 1971: 191] sau anii 668-669 [Popovič 1986]. Însă alţi specialişti susţin că bulgarii s-au aşezat în *Oglos* în anii '70 ai secolului VII [Литаврин 2001: 200], circa 675 [Altheim, Haussig 1958: 11] sau în 677-678 [Diaconu 1970b].

În legătură cu problema abordată, considerăm necesar a atrage atenţia asupra unei serii de informaţii din *Cronografia* lui *Theophanes:* bulgarii s-au aşezat în *Oglos* „*pe neaşteptate*", aveau amenajate aici „*întărituri*" defensive şi năvăleau în „*ţinuturile din apropierea Dunării*" (teritorii bizantine din dreapta Dunării-*Gh.P.*). Faptul că apariţia bulgarilor în preajma limesului dunărean reprezenta pentru bizantini un lucru cu totul neaşteptat, demonstrează că aşezarea lor în *Oglos* s-a produs nu cu mult timp înainte de războiul din anul 680. Pe de altă parte, faptul că în anul menţionat bulgarii dispuneau de întărituri defensive proprii în *Oglos* demonstrează că la data respectivă aceste triburi erau stabilite în regiune de o oarecare perioadă de vreme, care trebuia să fie de cel puţin 1-2 ani. Despre prezenţa recentă a bulgarilor în *Oglos* vorbesc şi expediţiile relativ modeste ale lui *Asparuh* organizate pe malul opus al Dunării, care nu se adânceau prea mult în spaţiul bizantin. Or, ţinând cont de datele prezentate, se poate susţine că aşezarea hoardelor lui *Asparuh* în *Oglos* trebuie datată cu anii 678-679.

O altă problemă intens discutată de către cercetători ţine de *localizarea Oglosului*. În acest sens, sunt exprimate patru opinii de bază.

Unii autori, contrar datelor surselor scrise, plasează *Oglosul* pe ambele maluri ale Dunării, între valul de pământ „Cernovoda-Constanţa" şi Valul lui Traian „Vadul lui Isac-Tatarbunar", având drept nucleu fortificaţiile de lângă Niculiţel [Škorpil 1918: 109-152; Златарски 1918; 1970; Fehér 1931: 14-17; Ferenczi 1936: 270-276; Florescu, Ciobanu 1972: 384; Petre 1981: 565; Rašev 1982; Dimitrov 1985: 119; Fiedler 1992: 22-24].

Conform altei opinii, *Oglosul* s-ar fi aflat în Muntenia, între râurile Ialomiţa, Argeş şi Dunăre [Diaconu 1970b; 1971; 1994].

Alţi cercetători plasează *Oglosul* în regiunea dintre râurile Prut, Siret şi Dunăre, până la valul de pământ *Şerbeşti-Tuluceşti* [Schafarik 1837; Setton 1950: 505; Божилов 1975: 27-36; 1979: 167-176; Madgearu 1997: 181-185; 2000: 343-348]

Însă majoritatea specialiştilor consideră că *Oglosul* se afla în sudul Basarabiei, în colţul format de râurile Prut, Dunăre, Nistru, la nord având drept limită *Valul de Jos al lui Traian* [Xenopol 1985: 310, 321; Onciul 1968-I: 205, 208; Iorga 1936; 1992: 314; 1939: 3-4; Decei 1938; Brătianu 1943; Bănescu 1947; 1958: 433-440; Мутафчиев 1948*:* 104-105; Panaitescu (Grecu) 1950: 227-228; Vulpe, Barnea 1968: 441; 1971: 13, 28-29; Михайлов 1976; Литаврин 1982: 54; 2001: 200; Giuzelev 1984: 35-36; ИРССМ 1988: 212; Hălăcescu 1989: 339-351; Gonţa 1993: 50-51; Hîncu 1996; 1998].

În legătură cu problema abordată, atragem atenţia asupra faptului că *Theophanes*, la fel ca şi patriarhul *Nicephoros*, specifică fără echivoc că *Oglosul* se afla *„dincolo de Dunăre"*, adică pe malul opus al fluviului (dacă privim, ca şi autorul, dinspre Bizanţ), care nu poate fi altul decât malul de nord. Această concluzie este confirmată de alt pasaj din lucrarea lui Theophanes, în care se spune că după victoria din *Oglos*, bulgarii au început să-i urmărească pe bizantini, *„şi urmărindu-i până la Dunăre, au trecut-o şi pe aceasta şi au mers până la aşa-zisa Varna, lângă Odessos şi până în ţinuturile aflate mai înăuntru"* [Theophanes 1970: 621]. Referitor la locul amplasării *Oglosului*, prezintă interes informaţia lui Theophanes potrivit căreia bulgarii lui *Asparuh* s-au aşezat între Dunăre şi Nistru, într-un loc care avea *„în faţă mlaştini, iar din celelalte laturi era înconjurat de râuri"*. Având în vedere cele menţionate şi ţinând cont de faptul că autorul bizantin enumără reperele de bază ale *Oglosului* de la vest spre est, respectiv de la Dunăre spre Nistru şi nu invers, ne conduce spre localizarea ţinutului dat în sudul spaţiului pruto-nistrean, undeva în preajma lacurilor dunărene, probabil în regiunea *Orlovka-Satul Nou*, unde existau cele mai bune condiţii pentru amenajarea unei apărări durabile şi a unei ofensive peste Dunăre în acelaşi timp. În acest context prezintă interes datele lui *Nicephoros*, care susţine că *Asparuh* „*s-a oprit să locuiască lângă Istru, ocupând un loc potrivit pentru locuire, numit Oglos, greu de atins şi inaccesibil pentru duşmani, deoarece întâmplător avea în faţă un teren anevoios şi plin de mlaştini, iar în spate stânci prăpăstioase cu nişte ziduri mari şi cu neputinţă de trecut*" [Nicephoros 1970: 627]. Caracteristica făcută de *Nicephoros* aminteşte mult de aşezarea din preajma satului *Orlovka*, amplasată lângă Dunăre, pe un loc relativ înalt, fiind străjuită de mlaştinile şi apele lacului Cahul şi de cetatea *Kartal* situată pe o înălţime cu maluri priporoase, denumită până în prezent de localnici „*Piatra Kartalului*".

După confruntarea cu bizantinii, bulgarii lui Asparuh au obţinut o victorie decisivă, fapt ce le-a permis să se stabilească la sud de Dunăre şi să întemeieze acolo, în anul 681, *Primul Ţarat Bulgar*. Astfel, la puţin timp de la stabilirea în *Oglos*, bulgarii lui *Asparuh* au părăsit sudul spaţiului pruto-nistrean, lăsând aceste pământuri la discreţia populaţiilor din nordul Dunării.

Din al doilea sfert al secolului IX, procesul migrațiunilor în Europa de sud-est și respectiv în spațiul pruto-nistrean trece într-o fază nouă, care a fost începută de triburile ungurilor și va fi continuată în secolele următoare de pecenegi, uzi, cumani și mongoli.

2.2.10. Extinderea ungurilor

Acalmia militaro-politică stabilită în regiunea nord-dunăreană după plecarea bulgarilor la sud de Dunăre a durat peste 150 de ani. Următorii migratori care își vor face apariția în spațiul respectiv vor fi ungurii [Spinei 1990; 1999a], un neam nomad de origine fino-ugrică, plecat din preajma Munților Ural și stabilit, în prima jumătate a secolului VIII, în regiunea *Lebedia*, aflată undeva între râurile Volga și Nipru [Const. Porfirogen. 1971: cap. 38]. În anul 837, ungurii au fost invitați de către bulgari pentru a-i ajuta să împiedice plecarea spre Adrianopol a bizantinilor aduși de către hanul *Krum* în „*Bulgaria din nordul Dunării*" cu 24 de ani în urmă. În contextul deplasării spre locurile de trai ale „*bizantinilor nord-dunăreni*", ungurii trebuiau, în mod inevitabil, să traverseze spațiul pruto-nistrean. Această primă expediție a ungurilor spre Dunăre, după cum mărturisește Leo Grammaticus [1970: 231], s-a soldat cu un eșec total, dat fiind că ei n-au reușit nici să-i împiedice pe adrianopolitani să plece în patrie, nici să pună mâna pe averile lor. În deceniile care au urmat, prezența ungară în spațiul pruto-nistrean practic nu este sesizată, dat fiind că triburile respective erau preocupate de problemele din regiunile nord-pontice.

Despre o dominație politică mai accentuată a ungurilor asupra spațiului pruto-nistrean se poate vorbi doar în ultimele două decenii ale secolului IX, când au fost izgoniți din *Lebedia* de către pecenegi și au migrat spre vest, stabilindu-se în așa-numita regiune *Atelkuz* [Const. Porfirogen. 1971: cap. 38], pe care au stăpânit-o până la plecarea lor în Panonia. Conform datelor lui Constantin Porfirogenetul, regiunea *Atelkuz*, definită de către cercetători drept „*Mesopotamie*" (=*țara dintre râuri*), cuprindea teritoriile aflate între cinci râuri: *Baruh, Kubu, Trullos, Brutos* și *Siretos* [Const. Porfirogen. 1970: 667 (38, 66-71); 1971: cap. 38]. Identificarea acestor ape a provocat în literatura de specialitate un șir de discuții. Dar, dacă în cazul primelor două râuri, la unii autori există anumite suspiciuni (*Niprul* și *Bugul de sud*), atunci în privința celorlalte trei cercetătorii sunt convinși că este vorba de *Nistru, Prut* și *Siret* [Const. Porfirogen. 1970: 667 (38, 66-71); 1971: cap. 38; Трубачев 1961: 189-190; Шушарин 1961: 135; Spinei 1990; 1999a: 43-44; Рабинович 1997; 1999a]. În acest caz se poate susține cu fermitate că pe la sfârșitul secolului IX, teritoriul pruto-nistrean era încadrat în sfera de influență politică a ungurilor. Cu toate acestea, trebuie subliniat că dominația ungară în regiunea dintre Nistru și Prut, la fel ca și în regiunile aflate mai la vest de aceste râuri, era, mai degrabă, nominală. Asupra unei asemenea stări de lucruri indică lipsa totală a monumentelor arheologice care să poată fi atribuite acestor migratori. Această situație, probabil, ținea de faptul că strategia ungurilor, în perioada respectivă, se axa pe regiunile din preajma Hazariei, Rusiei și Europei Centrale, unde sunt semnalate mai multe acțiuni militare cu participarea acestor triburi [Spinei 1999a: 50-51]. Cu toate acestea, în anul 895, o puternică armată ungară condusă de regele *Arpad*, fiind inspirată de împăratul bizantin Leon al VI-lea, a trebuit să traverseze spațiul pruto-nistrean, pentru

a invada Bulgaria condusă de ţarul Simion, ajungând până la Preslav [Leo Grammaticus 1970: 267]. După încheierea păcii cu bulgarii, în acelaşi an, ungurii mai trec o dată prin regiunile pruto-nistrene pentru a reveni în *Atelkuz*, unde s-au ciocnit cu pecenegii îndemnaţi de ţarul Simion să atace armata lui *Arpad*. În anul următor, 896, *ungurii* sunt constrânşi de *pecenegi* să abandoneze teritoriile nord-pontice şi să plece în Panonia, unde şi-au întemeiat o ţară nouă, pe care au menţinut-o până în prezent [Шушарин 1961].

2.2.11. Stăpânirea pecenegilor

Ca rezultat al evenimentelor din anul 896, spaţiul pruto-nistrean trece în sfera de dominaţie militaro-politică a *pecenegilor*. Faptul stăpânirii pecenegilor asupra regiunii pruto-nistrene este atestat de către Constantin Porfirogenetul. Conform datelor acestui erudit, *„neamul pecenegilor s-a aşezat şi într-o parte a Bulgariei, în ţinutul Niprului, Nistrului şi a celorlalte fluvii de acolo"* [Const. Porfirogen. 1970: 659 (8, 5-22)]. La mijlocul ţării pecenegilor, spunea împăratul bizantin, *„sunt multe râuri, dar cele mai mari sunt două, Nistrul şi Niprul... Distanţa de la fluviul Dunărea până la fluviul Nistru este de 120 de mile"* [Const. Porfirogen. 1970: 669 (42)]. În contextul noii orânduiri, regiunea pruto-nistreană a fost încadrată într-o unitate administrativă distinctă, or *„ţara pecenegilor se împarte în opt ţinuturi, stăpânite de conducători mari şi puternici"*, la vest de Nipru aflându-se *„ţinutul Giazihopon"*, care *„se învecinează cu Bulgaria (la gurile Dunării-Gh.P.)"*, apoi *„ţinutul Gyla de Jos (în Muntenia-Gh.P.) se mărgineşte cu ţara turcilor (ungurilor-Gh.P.)"*[17] [Const. Porfirogen. 1970: 665-667 (37, 15-16; 37, 38-39)].

Pentru prima dată, o armată a pecenegilor îşi face apariţia în *zona de sud* a spaţiului pruto-nistrean, în anul 900, când, la îndemnul bizantinilor, veniseră la Dunărea de Jos pentru a participa la expediţia contra ţarului bulgar Simion, dar fără a se implica în lupte „*s-au întors la vetrele lor*" din stepele nord-pontice [Sim. Magister 1970: 631].

Dominaţia nemijlocită a pecenegilor în spaţiul pruto-nistrean s-a început din anul 915, când aceste triburi, în contextul conflictului bizantino-bulgar se deplasează pentru prima dată la Dunărea de Jos [ПСРЛ-2: col. 32]. Peste două decenii, în anul 934, pecenegii s-au aliat cu bulgarii împotriva Imperiului Bizantin şi, pentru prima dată, au făcut o incursiune la sud de Dunăre [Maçoudi 1863: 58-64; Spinei 1999a: 111]. Aceste deplasări ale pecenegilor, ca şi alte incursiuni similare ale acestor triburi, produse în secolele X-XI, aveau drept punct de plecare regiunile din sudul spaţiului pruto-nistrean, care, în aceste condiţii, într-un fel sau altul, trebuiau să suporte anumite consecinţe ce rezultau din procesul de organizare a expediţiilor contra Bizanţului.

Prezenţa pecenegilor în preajma Dunării de Jos în perioada de la mijlocul secolului X este consemnată, de asemenea, în lucrarea ebraică *Josippon*, la *Liudprand din Cremon* şi *Ibrahim ben Yakub* [apud: Spinei 1999a: 112]. Incursiuni ale pecenegilor contra Bizanţului au fost realizate în prima perioadă de

17 Propunerea de amplasare a ţinutului *Tolmat* (localizat de Constantin Porfirogenetul la est de râul Nipru) în regiunea nistreano-dunăreană, la fel ca şi interpretarea denumirii respective drept *Tălmaci* (traducători) şi punerea ei în legătură cu tiverţii [Ghimpu 2006: 81] este lipsită de orice temei.

domnie a lui Ioan Tzimiskes (969-976) [Spinei 1999a: 115]. Dar cele mai serioase atacuri ale pecenegilor la Dunărea de Jos datează din anii 1025/1027, 1032/1033, 1034-1036, când respectivele triburi organizează o adevărată cavalcadă de invazii în teritoriile bizantine [Kedrenos 1975: 149-150; Zonares 1975: 221-223; Атанасов 1999].

Între timp, în sânul societăţii pecenege s-a iscat un conflict fratricid de proporţii, cu implicarea hanilor *Tirah* şi *Keghen*. Conform datelor lui Kedrenos, în timpul acestor evenimente, *Tyrah „se ascunsese în mlaştinile şi lacurile de lângă Istru”,* care nu pot fi altele decât regiunile lacurilor dunărene din sudul spaţiului pruto-nistrean. Ca urmare a acestui conflict, două triburi pecenege cu un potenţial de circa 20 mii oameni, în frunte cu hanul *Keghen*, în anul 1046, s-au strămutat în Imperiul Bizantin [Kedrenos 1975: 151 (582); Zonaras 1975: 221 (641-642); Diaconu 1970: 57; Spinei 1999a: 125; IR 2001-III: 256]. În continuarea aceloraşi evenimente, dar, de fapt, sub presiunea triburilor uzilor [Spinei 1999a: 126], care cuceriseră la data respectivă regiunile din nordul Mării Negre, hanul *Tyrah*, în iarna anului 1048-1049, a invadat teritoriile bizantine [Kedrenos 1975: 151-157; Zonares 1975: 221-223], strămutând în dreapta Dunării, după datele lui Kedrenos, circa 800 mii pecenegi [Kedrenos 1975: 153-155 (585-586)], cifra din urmă fiind bineînţeles mult exagerată, istoricii contemporani estimând-o la 100 mii persoane [Diaconu 1970: 62].

În contextul expediţiilor antibizantine organizate de pecenegi în prima jumătate a secolului XI, regiunea de stepă din sudul spaţiului pruto-nistrean avea să joace un rol deosebit, dat fiind că orice deplasare spre Dunăre a acestor nomazi trebuia, în mod inevitabil, să se producă prin aceste ţinuturi, de aici, de fapt, fiind direcţionate loviturile de mai departe. Stepele Bugeacului, ţinând cont de aspectul geografic, prezentau condiţii ideale pentru habitatul nomad practicat de pecenegi. Aici existau păşuni întinse şi ape, care ofereau hrana necesară pentru cirezile de vite, aici existau multiple aşezări sedentare, care trebuiau să ofere provizii şi forţă de muncă pentru anumite lucrări militare ale nomazilor, dar, mai ales, pentru pregătirea furajului pentru vite.

Dominaţia pecenegilor afecta şi regiunile de silvostepă aflate în partea centrală şi de nord a spaţiului pruto-nistrean, unde au fost atestate urme arheologice ale incursiunilor nomade din a doua jumătate a secolului X-începutul secolului XI asupra aşezărilor autohtone. Din această perioadă datează distrugerea cetăţilor de la *Alcedar*, *Echimăuţi* etc. [Федоров 1953a; 1960b].

Prezenţa pecenegilor în spaţiul pruto-nistrean, judecând după datele arheologice, purta în linii generale, un caracter sezonier. Or, analiza complexelor funerare tumulare din secolele X-XI denotă o prezenţă destul de modestă a pecenegilor în acest ţinut. Din numărul total de 91 de morminte tumulare datate sigur cu secolele X-XII, 39 aparţin secolelor X-XI, altele 39 datează din a doua jumătate a secolului XI-secolul XII şi încă 13 au un diapazon cronologic ce se întinde între secolele X-XII (Tabelul nr. 23).

În acest context, remarcăm faptul că vestigiile pecenegilor sunt atestate în diferite regiuni ale spaţiului pruto-nistrean: *Nistrul Inferior* (Tiraspol, Grigoriopol, Căuşeni), *stepa Bugeacului* (valea r. Ialpug, lacurile dunărene-pontice), *Prutul de Mijloc* (Râşcani-Ungheni). Aceste materiale, în linii generale, concordă

cu datele izvoarelor scrise, demonstrând, în acelaşi timp, că pecenegii ţineau sub control regiuni întinse din spaţiul pruto-nistrean aflate, de regulă, de-a lungul văilor râurilor mari şi în zonele deschise de stepă sau de şes. Faptul descoperirii în zona Căuşenilor a unui număr important de morminte nomade relevă o activitate relativ intensă a acestor triburi în spaţiul respectiv, situaţie condiţionată de apropierea acestei zone de vadul de trecere de peste Nistru, aflat în regiunea Tighina-Tiraspol.

În aceeaşi perioadă, în regiunile de codru, aflate în interiorul ţinutului pruto-nistrean, prezenţa pecenegilor era foarte limitată, fiind demonstrată prin lipsa complexelor funerare tumulare nomade. Pe de altă parte, prezenţa în aşezările sedentare din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean (*Hansca*, *Moleşti*, *Pohorniceni-Petruha* etc.) a unor vestigii de factură nomadă din perioada secolelor X-XI mărturiseşte că în aceste teritorii pătrundeau doar grupuri izolate de nomazi care, cu timpul, treceau la viaţa sedentară, infiltrându-se printre localnici.

2.2.12. Peregrinări alano-bulgare

Expansiunea în spaţiul carpato-danubiano-nistrean a triburilor ungurilor şi pecenegilor a antrenat în torentul migraţiilor diverse grupuri nomade din zona meotică şi nord-caucaziană. Astfel, în secolele X-XII, grupuri importante de alani şi bulgari, care aveau o experienţă mai veche în realizarea deplasărilor în zona carpato-danubiană, sunt menţionate în diverse acţiuni, alături de unguri sau pecenegi, iar din a doua jumătate a secolului XII-secolul XIV, alături de cumani sau de mongoli, fiind atestaţi până în Bizanţ, Ungaria etc. [v.: Sim. Keza 1935: 145; Chron. Pict. 1937: 4, 117; MGH 1962: 291; GDF 1611: 563; Тизенгаузен 1884: 116 (Baibars), 169 (an-Nuwairi), 383 (Ibn Khalduin); Pachymeres 1975: 451 (307)].

Implicarea aristocraţiei alano-bulgare în acţiunile războinice ale timpului era urmată de migrarea unor grupuri de consângeni spre vest, în scopul căutării unor condiţii mai bune de viaţă, a unor spaţii în care, de multe ori, se stabileau definitiv cu traiul. Prezenţa unor grupuri alano-bulgare în spaţiul pruto-nistrean este atestată pe cale arheologică. Astfel, de exemplu, investigaţiile din aşezarea *Hansca* au scos la iveală importante vestigii arheologice din secolele X-XII, care ilustrează foarte concludent procesul sedentarizării în cadrul comunităţii autohtone a unor grupuri alano-bulgare [Хынку 1973a; Postică 1994: 11-115]. Elemente alano-bulgare sunt atestate în toate zonele spaţiului pruto-nistrean: în aşezarea de la *Cărăcuşenii-Noi* din zona de nord [Рикман 1978b], în aşezările de la *Pohorniceni-Petruha*, *Brăneşti*, din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean [Хынку 1969a], precum şi în aşezările de la *Bolgrad*, *Cervonoarmejskoje* din regiunea de stepă [Субботин, Черняков 1982].

2.2.13. Retragerea uzilor

După migrarea în masă a pecenegilor la sud de Dunăre, în anul 1048, în spaţiul pruto-nistrean îşi fac apariţia triburile uzilor, care, în prima jumătate a secolului XI, se stabiliseră în regiunile nord-pontice [Spinei 1999a]. În anii 1059-1060, după o serie de înfrângeri serioase survenite din partea cnejilor kieveni şi fiind, în acelaşi timp, strâmtoraţi dinspre est de către cumani, uzii, în număr de circa 600 mii, s-au strămutat în regiunea din sudul spaţiului pruto-nistrean, încercând să ocupe aici locul pecenegilor plecaţi

în Bizanţ [Psellos 1975: 49 (1)]. Aceste intenţii însă n-au avut să se împlinească, dat fiind că sub presiunea crescândă a triburilor cumane, în iarna anului 1064-1065, uzii au fost obligaţi să ia calea exodului, cea mai mare parte plecând la sud de Dunăre, iar o alta refugiindu-se în regiunile din sudul Rusiei [Attaliates 1975: 67-71; Skylitzes 1975: 61 (2); Zonares 1975: 225].

2.2.14. Stăpânirea cumanilor

Plecarea din spaţiul pruto-nistrean a uzilor a deschis calea instaurării în regiunea dată a dominaţiei cumane. În ultimul sfert al secolului XI-secolul XII, stăpânirea cumană în regiunea dintre Nistru şi Prut era asigurată prin intermediul pecenegilor rămaşi la nord de Dunăre după anul 1048, iar de la sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII, când este formată *Cumania dunăreană*, stăpânirea acestor teritorii era realizată nemijlocit de către cumani.

Prima implicare militară a cumanilor la gurile Dunării s-a produs în anul 1078, când, în alianţă cu pecenegii, a fost organizată o expediţie antibizantină, oprită abia sub zidurile Adrianopolului [Attaliates 1853: 301; Diaconu 1970: 111; 1978: 35; Плетнева 1990; Spinei 1999a: 233]. În anii '80-'90 ai secolului XI, prin zona de sud a spaţiului pruto-nistrean erau realizate diverse acţiuni militare ale cumanilor la Dunărea de Jos, fie în alianţă cu pecenegii contra imperiului bizantin (1087-1090) [Comnen 1975: 105], dar şi în alianţă cu Bizanţul contra pecenegilor (1091) [Comnen 1975: 109-111] sau de partea unor partide politice bizantine (1094) [Comnen 1975: 113]. Pe parcursul secolului XII, din zona de sud a spaţiului pruto-nistrean au demarat alte expediţii în dreapta Dunării, acestea fiind organizate de către pecenegi – 1122 [Kinamos 1975 : 231-233 ; Choniates 1975 : 245] sau de către cumani – 1114 [Comnen 1975: 119], 1148 [Kinamos 1975 : 233-237; Choneates 1975: 249], 1150 [Choneates 1975: 249].

În timpul mişcării Asăneştilor, de la sfârşitul secolului XII-începutul secolului XIII, cumanii nord-danubieni s-au implicat activ în evenimentele respective de partea răsculaţilor vlaho-bulgari, organizând din nordul fluviului, respectiv şi din spaţiul pruto-nistrean, mai multe expediţii antibizantine [Choniates 1975: 255-261, 269, 275, 277, 291, 299].

Organizarea expediţiilor militare ale cumanilor la sud de Dunăre, ca şi în cazul acţiunilor pecenegilor din perioada secolelor X-XI, necesita eforturi preliminare deosebite, care nu puteau să nu se răsfrângă asupra populaţiei din spaţiul pruto-nistrean, în special din partea de sud, dat fiind că aceasta din urmă trebuia, în mod inevitabil, să suporte o bună parte din urmările acestor expediţii.

Prezenţa în spaţiul pruto-nistrean a nomazilor cumano-pecenegi din a doua jumătate a secolului XI-prima jumătate a secolului XIII, la fel ca şi în perioada precedentă, purta un caracter sezonier. Dar, spre deosebire de perioada dominaţiei pecenege, în timpul stăpânirii cumanilor aria geografică a răspândirii complexelor funerare nomade s-a redus substanţial (Tabelul nr. 23). Astfel, din 67 morminte tumulare nomade datate sigur cu a doua jumătate a secolului XI-prima jumătate a secolului XIII, majoritatea, în număr de 35, sunt descoperite în dreapta şi 32 – *în stânga Nistrului*, inclusiv în regiunea *Tirasopl* – 26, *Nistrul de Mijloc* – 6, *regiunile Botna-Căușeni și Ștefan Vodă*, care se leagă de aceeaşi regiune a Nistrului – 7, *regiunea Dunării de Jos* – 27 şi *valea râului Ialpug* – 1.

În comparaţie cu perioada precedentă, în timpul dominaţiei cumane, în spaţiul pruto-nistrean cota complexelor funerare creşte de 1,7 ori, fapt ce denotă o intensificare substanţială a prezenţei acestor triburi în ţinut. Cu toate acestea, este necesar să menţionăm că în perioada de la sfârşitul secolului XI-prima jumătate a secolului XIII, complexele funerare nomade se concentrează cu precădere în două zone: *în stânga Nistrului* (48,0%) cu centrul în zona Tiraspol, şi în *zona Bugeac-Dunărea de Jos* (40,0%). Pe de altă parte, complexele funerare din regiunea *Căușeni-Ştefan Vodă* (11,0%) şi *valea Ialpug* (1,0%) se înscriu în traseul celor două zone de bază, reprezentând o punte de legătură dintre acestea.

Lipsa complexelor funerare nomade din partea de centru şi de nord a spaţiului pruto-nistrean demonstrează că aria de activitate a nomazilor în ţinut se limita la regiunile de stepă din preajma Nistrului şi din Bugeac. În acelaşi timp, teritoriile din regiunile de silvostepă rămâneau în afara unei atenţii speciale a acestor triburi. Cumanii erau preocupaţi preponderent de regiunile de stepă, dat fiind faptul că acestea constituiau capul de pod în organizarea expediţiilor la sud de Dunăre. Pe de altă parte, concentrarea unui număr important de complexe nomade în regiunea Tiraspolului ne vorbeşte despre faptul că în zona respectivă exista un important centru militaro-politic al acestor triburi.

Remarcând lipsa complexelor funerare tumulare nomade din perioada de la sfârşitul secolului XI-prima jumătate a secolului XIII, în zonele de centru şi de nord ale spaţiului pruto-nistrean, trebuie totuşi, să menţionăm că în unele aşezări autohtone din regiunile de codru (*Hansca*, *Moleşti*, *Durleşti*, *Pohorniceni* etc.) au fost identificate vestigii de factură nomadă, prin care este atestată prezenţa unor grupuri aparţinând populaţiei de stepă, infiltrate în sânul comunităţilor autohtone.

Dominaţia cumanilor în spaţiul pruto-nistrean se termină în anul 1237, când triburile respective, sub presiunea mongolilor, au fost nevoite să se refugieze în părţile Macedoniei [Akropolites 1975: 405].

2.2.15. Invazia mongolilor

Mongolii reprezintă ultimul val al Marilor Migraţiuni „barbare" în Europa. Dominaţia acestor triburi în spaţiul pruto-nistrean a început în anul 1241 şi s-a menţinut timp de 128 de ani, până în 1369-1370. Din anul 1253, spaţiul pruto-nistrean este parte integră a Hoardei de Aur. În cadrul acestei formaţiuni politice, spaţiului pruto-nistrean, dat fiind poziţia lui geografică, i-a revenit o misiune foarte importantă – de facilitare a relaţiilor dintre Orient şi Occident. Mongolii au fost primii şi singurii migratori care au înţeles şi au exploatat din plin priorităţile strategice ale spaţiului pruto-nistrean. În acest context, o consecinţă foarte serioasă a politicii mongolilor a fost crearea în regiunea respectivă a unei reţele urbane dezvoltate şi vehicularea în acest cadru a civilizaţiei de tip oriental. Oraşele Hoardei de Aur din spaţiul pruto-nistrean, amplasate la *Orheiul Vechi, Costeşti* şi *Cetatea Albă*, au reprezentat fenomene social-economice şi culturale dintre cele mai dezvoltate, cu impact foarte serios şi asupra populaţiei autohtone. După înfrângerea de la Sinie Vody, din anul 1362, în faţa coaliţiei conduse de cneazul lituanian Olgherd, dominaţia mongolă în spaţiul pruto-nistrean a trecut în declin, iar în anul 1369-1370 a fost definitiv scuturată.

Prezenţa mongolilor în spaţiul pruto-nistrean este documentată foarte convingător prin

investigaţiile arheologice din aşezările urbane de la Orheiul Vechi, Costeşti şi Cetatea Albă, care atestă apariţia în regiune a unei civilizaţii de tip nou – oriental [Полевой 1969; Кравченко 1986; Postică 2003; 2005a-b; Постикэ 2005]. În acelaşi timp, cercetarea complexelor funerare tumulare din spaţiul pruto-nistrean permite să stabilim geografia răspândirii călăreţilor nomazi în a doua jumătate a secolului XIII-mijlocul secolului XIV (Tabelul nr. 23).

Analiza mormintelor tumulare nomade din vremea dominaţiei mongole demonstrează că, spre deosebire de perioada precedentă, în a doua jumătate a secolului XIII-mijlocul secolului XIV, se observă o creştere bruscă a prezenţei nomade în spaţiul pruto-nistrean şi o schimbare calitativă în ceea ce priveşte caracterul acestei prezenţe. S-a lărgit simţitor aria de răspândire a mormintelor nomade. Spre deosebire de migratorii din perioada precedentă, prezenţa mongolilor în ţinut avea un caracter permanent, fapt demonstrat şi de complexele funerare numeroase concentrate în anumite regiuni ale spaţiului pruto-nistrean.

În timpul stăpânirii mongole, este atestată o creştere de 4 ori a numărului complexelor funerare nomade, de la 28 morminte datate cu perioada secolelor XII-prima jumătate a secolului XIII, la 111 morminte datate cu a doua jumătate a secolului XIII-secolul XIV, la care se mai adăugă sigur încă cel puţin 83 morminte atribuite perioadei secolelor XIII-XIV, în baza unor criterii de datare relativă. Aceste complexe funerare denotă o schimbare bruscă a caracterului prezenţei nomade în ţinut, care în timpul dominaţiei mongole devine o traiectorie constantă, cu o răspândire geografică foarte vastă şi cu centre regionale bine definite.

Analiza cartografică a mormintelor nomade din perioada mongolă denotă, pe de altă parte, schimbarea centrului de greutate al răspândirii geografice a nomazilor din nord-vestul Pontului. Spre deosebire de perioada precedentă, când majoritatea mormintelor nomade se concentrau în regiunea din stânga Nistrului, în preajma vadului Tiraspol-Tighina, în perioada dominaţiei mongole se conturează un şir de centre regionale noi, printre care se evidenţiază cel din valea râului Ialpug, care, prin numărul mormintelor descoperite, depăşeşte cu mult cunoscutul centru nomad din preajma Tiraspolului.

Astfel, din numărul total de 192 morminte datate cu perioada stăpânirii mongole, majoritatea sunt amplasate în *valea râului Ialpug* – 73 morminte (38%), urmată de centrul funerar din regiunea *Tiraspol* – 47 morminte (25%), *valea râului Răut* – 31 morminte (16%), *râul Căinari* – 16, *lacul Cahul* – 12, *lacul Sasâc* – 7. Morminte nomade sunt identificate, de asemenea, în *valea râului Botna* – 3, *regiunea Ştefan Vodă* – 2, *Corjova-Bâc* – 1 şi *Prutul de Mijloc* – 1.

Spre deosebire de perioada precedentă, în timpul dominaţiei mongole se observă o răspândire masivă a nomazilor în zona de centru şi de centru-nord a spaţiului pruto-nistrean, fapt demonstrat de grupurile funerare *din valea Răutului*, acestea din urmă fiind, probabil, legate de prezenţa mongolilor în oraşul *Şehr al-Cedid* amplasat în defileul de la *Orheiul Vechi*. Pe de altă parte, grupul funerar din *valea Ialpugului* se afla probabil într-o anumită legătură cu oraşul mongol de la *Costeşti*.

CAPITOLUL III. HABITATUL

Habitatul reprezintă mediul în care vieţuieşte populaţia, fiind alcătuit din totalitatea mijloacelor care determină modul de existenţă şi caracterul socio-cultural al comunităţilor. Habitatul cuprinde: *spaţiul de trai* – aşezarea şi locuinţa; *spaţiul economic* – gospodăria, mijloacele de producţie şi construcţiile cu caracter gospodăresc; *spaţiul spiritual* – locaşe de cult etc. Având în vedere modul de viaţă şi caracterul socio-cultural al populaţiei din perioada evului mediu timpuriu, în spaţiul pruto-nistrean se disting două tipuri de habitat: a) *al populaţiei sedentare* şi b) *al populaţiei nomade.*

3.1. HABITATUL POPULAŢIEI SEDENTARE

În corespundere cu specificul evului mediu timpuriu, de rând cu multiplele elemente tradiţionale moştenite din adâncul istoriei, habitatul sedentar din spaţiul pruto-nistrean a cumulat, în acelaşi timp, diverse inovaţii generate de epocă şi influenţe venite din partea comunităţilor alogene.

Cele mai reprezentative date privind habitatul sedentar din regiune sunt oferite de aşezări şi locuinţe. Acestea, în comparaţie cu alte surse, permit cel mai bine să apreciem caracterul modului de viaţă al comunităţilor umane din perioada respectivă.

Aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute preponderent în baza datelor arheologice şi relativ puţin în baza documentelor scrise. Cu toate acestea, la capitolul respectiv pot fi evidenţiate unele informaţii scrise din perioada medievală timpurie, care oferă date în stare să completeze, într-o anumită măsură, tabloul arheologic cunoscut.

3.1.1. Informaţii scrise despre aşezări

Despre unele aşezări din spaţiul pruto-nistrean a scris împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul. Astfel, la mijlocul secolului X, conform datelor acestui autor, pe malurile Nistrului puteau fi observate cetăţi mai vechi, care purtau amprente ale romanităţii şi creştinismului: "*pe partea aceasta [din dreapta] a râului Nistru, în ţinutul dinspre Bulgaria, la vadurile peste acest râu, se află cetăţi pustii: prima cetate este numită de către pecenegi Aspron [albă], deoarece pietrele ei par foarte albe; a doua cetate Tungate [paşnică], a treia cetate Cracnacate [de strajă], a patra cetate Salmacate [de patrulare], a cincea cetate Sacacate [de pari], a şasea cetate Gheucate [de război]. În mijlocul construcţiilor acestor cetăţi vechi se observă unele urme de biserici şi cruci, săpate în gresie de aceea unii spun, după tradiţie, că romeii au avut cândva aşezări acolo*" [Const. Porfirogen. 1971: cap. 37].

Dintre cetăţile menţionate de Constantin Porfirogenetul, doar una pare a avea indice în teren. Este vorba de cetatea Aspron, aflată, mai degrabă, pe locul fostului oraş antic Tyras care, în perioada medievală, după culoarea albă a pereţilor, a fost rebotezată în Asprocastron [Const. Porfirogen. 1970: 667 (37, 58-76)]. Celelalte cetăţi menţionate de împăratul bizantin desemnează, mai degrabă, tipuri de fortificaţii din spaţiul pruto-nistrean, decât fortificaţii concrete: *cetăţi de refugiu* (paşnică), *cetăţi pentru veghere* (de strajă), *cetăţi pentru serviciu* (de patrulare), *cetăţi îngrădite – palănci* (de pari) şi *cetăţi centre –administrativ-militare* (de război).

O concluzie care reiese din informaţiile prezentate aici este că fortificaţiile numite erau amplasate pe malul din dreapta Nistrului, probabil, la vadurile de trecere peste râu. Analiza stării hidrografice a Nistrului ne permite să evidenţiem pe cursul de jos şi de mijloc al râului câteva vaduri evidente: în regiunea *Tighinei*, lângă *Vadul lui Vodă*, lângă actualul *Dubăsari*, lângă *Vadul Raşkov*, lângă *Râbniţa*, lângă *Camenca* şi lângă *Soroca*. În acest context, nu este exclus ca împăratul bizantin să fi avut în vedere, în acelaşi timp, şi unele cetăţi concrete de pe Nistru, situate undeva în apropierea vadurilor nominalizate. Existenţa unei cetăţui de pământ în regiunea Tighinei este documentată prin săpăturile arheologice de la *Calfa* [Чеботаренко 1973]. În preajma vadului de la Dubăsari sunt documentate două cetăţi: *Molovata* şi *Oxentea* [Hîncu 1993: 48-49], în regiunea Râbniţei – la *Stroieşti* [Hîncu 1993: 107-108], iar lângă Camenca – la *Japca* şi *Napadova* [Hîncu 1993: 22].

Din aceleaşi informaţii ale lui Constantin Porfirogenetul mai reiese că unele cetăţi de pe Nistru aveau construcţii săpate în rocă. În cazul de faţă, ar putea fi vorba despre complexe rupestre săpate în stâncile din dreapta Nistrului care, în toate timpurile, pe lângă faptul că erau importante locaşuri de cult, au reprezentat şi puternice fortificaţii, unde populaţia putea să-şi găsească refugiu în cazurile de cumpănă. Complexe rupestre din perioada medievală timpurie (secolele XI-XIII) sunt identificate în regiunea Hotin (*Bakota*, *Neporotovo* etc.) [Винокур, Горишній 1994; Винокур 1995: 16-19; Plameniţkaja 1997: 36-41]. În perioada medievală timpurie, posibil, au funcţionat unele dintre complexele rupestre de lângă satele *Sokol* [Свод 1987: 859-861], *Japca* [Ghimpu 1997b], *Soroca* [Ghimpu 1998a], *Saharna* [Свод 1987: 547] şi *Ţipovo* [Свод 1987: 557-558] care, prin măreţie şi monumentalitate, impresionează până în zilele noastre.

În contextul pătrunderii slavilor vechi în spaţiul pruto-nistrean, prezintă interes informaţiile autorului bizantin Mauricius din secolul VII referitoare la aşezările sclavinilor şi anţilor. Conform datelor acestui autor, sclavinii şi anţii *„locuiesc în păduri şi pe lângă râuri, mlaştini şi bălţi greu de pătruns şi îşi fac mai multe ieşiri din locuinţele lor, de bună seamă din pricina împrejurărilor în care se află. Lucrurile de trebuinţă le ţin ascunse în pământ şi nu agonisesc nimic de prisos, să se vadă. Duc o viaţă de jaf şi le place să-şi încerce duşmanii în locuri încurcate, înguste şi stâncoase.... se înarmează cu două suliţi mici de fiecare bărbat”* [Mauricius 1970: 557]. În altă ordine de idei, acelaşi autor menţiona: *„Aşezările sclavinilor şi anţilor sunt tot pe lângă râuri şi se ţin unele de altele, dar fără să fie la mare depărtare între ele şi au în apropiere păduri, mlaştini şi stufării”* [Mauricius 1970: 563].

Toate aceste informaţii scrise sunt, bineînţeles, foarte preţioase, dar ele nu sunt suficiente pentru a forma tabloul cât de cât veridic al habitatului medieval timpuriu din spaţiul pruto-nistrean, din care cauză, în studierea acestei probleme, rolul hotărâtor revine datelor arheologice.

3.1.2. Originea aşezărilor medievale timpurii

Analiza datelor arheologice demonstrează că, la începutul evului mediu timpuriu, în spaţiul pruto-nistrean, în comparaţie cu perioada antică târzie, se observă o micşorare substanţială a numărului de aşezări. Dacă din secolele III-IV, în regiunea dintre Nistru şi Prut, sunt cunoscute circa 1000 de aşezări, atunci, pentru perioada ulterioară, numărul acestora scade de circa 5 ori. Aceste schimbări au

fost provocate într-o anumită măsură de invazia hunilor care, în această regiune, la fel ca şi în alte locuri, s-a soldat cu importante distrugeri [Рикман 1975; Postică 1996b]. Cu toate acestea, invazia hunilor n-a condus la exterminarea populaţiei din regiune, cum se susţinea în istoriografia sovietică [ИРССМ 1967; ИМССР 1984; ИРССМ 1988], opinie care, după cum s-a demonstrat [Postică 1996b], este total eronată şi lipsită de temei. Cercetările ştiinţifice consacrate nomazilor demonstrează convingător că populaţiile respective, în toate timpurile, aveau nevoie nu doar de spaţii imense de păşuni, pentru care uneori purtau războaie devastatoare, dar şi de spaţii agricole cu populaţii sedentare pentru cultivarea pâinii şi a altor produse alimentare necesare în mod vital oricărui trib nomad [Плетнева 1982]. Din aceste considerente, politica exterminării populaţiilor sedentare nu a prezentat pentru nomazi un scop în sine, cum – prea simplist – se susţinea în istoriografia postbelică. Din contra, triburile nomade erau direct interesate de păstrarea populaţiilor sedentare sau, cel puţin, a unor părţi din acestea. Mai mult decât atât, după cum demonstrează lucrările autorilor romano-bizantini, în cazurile când populaţia unor regiuni se micşora prea brusc, nomazii, inclusiv hunii, la fel ca şi slavii vechi, completau lipsa cu agricultori aduşi din regiunile învecinate [Priscus 1970: 281, 291; Procopius 1970: 441]. Aceste consideraţiuni, credem, explică clar şi pe deplin situaţia demografică specifică creată în spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII.

Marele decalaj dintre aşezările antice târzii şi cele medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean trebuie privit şi prin prisma faptului că, în secolele III-IV, în această regiune, pe lângă populaţia autohtonă, s-a acumulat un număr imens de reprezentanţi ai triburilor migratoare, de origine sarmatică şi germanică. La venirea hunilor, aceste populaţii au părăsit în totalitate ţinutul, generând o scădere bruscă a potenţialului demografic şi, respectiv, a numărului de aşezări. În acelaşi timp, din ţinut s-au retras, fără îndoială, şi o parte dintre locuitorii băştinaşi, care au plecat fie la munte, fie la sud de Dunăre, în căutarea unor condiţii de trai mai sigure. Or, adăugând la toate acestea jafurile şi distrugerile provocate de huni, înţelegem mai bine situaţia dificilă din spaţiul pruto-nistrean, documentată şi prin vestigiile arheologice datând din perioada de tranziţie la evul mediu timpuriu.

Migraţia hunilor a afectat cel mai mult regiunile de stepă unde, după cum demonstrează cercetările arheologice, aşezările autohtonilor, la timpul respectiv, practic au dispărut. Acest lucru era determinat de faptul că nomazii îşi rezervau dreptul de a stăpâni în exclusivitate regiunile de stepă şi de şes, deoarece aveau nevoie de terenuri imense pentru păşunat, motiv din care în teritoriile respective era exclusă o prezenţă sedentară. Avându-se în vedere şi potenţialul pericol din partea nomazilor, este clar de ce agricultorii erau nevoiţi să se retragă în regiuni mai îndepărtate, puţin accesibile pentru migratori: *de deal, codru, podiş* sau *munte*. Dată fiind varietatea geografică a spaţiului pruto-nistrean care, pe lângă vastele regiuni de stepă din sud, dispunea şi de imense fâşii deluroase acoperite cu păduri de netrecut în zonele de centru şi de nord [Giurescu 1976; Comşa 1988], este de la sine înţeles că activitatea autohtonilor în vremurile grele ale migraţiunilor trebuia să se concentreze anume în aceste locuri.

Analiza datelor arheologice demonstrează că, pentru perioada medievală timpurie, este caracteristică

amplasarea aşezărilor în grupuri teritoriale care se conturau, de regulă, în regiuni geografice bine delimitate (bazinele unor râuleţe, zone de codru). Cu unele diferenţe – aceste caracteristici s-au păstrat pe parcursul întregului ev mediu timpuriu.

3.1.3. Etapele aşezărilor

În spaţiul pruto-nistrean, aşezările din secolele V-XIII sunt atestate în 889 puncte geografice (Hărţile nr. 1; 3; Tabelul nr. 1), inclusiv: în *zona de nord* – 566 de situri, în *zona de centru* – 199 de situri şi în *zona de sud* – 124 de situri (Tabelele nr. 3; 4, Diagrama nr. 1).

În cele 889 de puncte geografice din spaţiul pruto-nistrean au fost atestate 1645 de aşezări medievale timpurii, care fac parte din patru etape istorico-cronologice de bază: secolele V-VII – 231 (14%), VIII-IX – 572 (34,8%), X-XI – 526 (32%) şi XII-XIII – 316 (19,2%) (Tabelul nr. 3; Diagrama nr. 2).

Majoritatea absolută a acestor aşezări sunt amplasate *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean – 1001 (60,9%), mai puţine *în zona de centru* – 408 (24,8%) şi *în zona de sud* – 236 (14,3%) (Tabelul nr. 4; Diagrama nr. 3).

În legătură cu evoluţia cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, se remarcă faptul amplasării acestora, în bună parte, pe vetre locative anterioare. Această particularitate semnalează legătura de continuitate între aşezări formal dispersate după principiul cultural-cronologic. Pe această bază, pentru fiecare etapă cultural-cronologică, poate fi dedus parametrul statistico-matematic prin care se estimează gradul minimal de perpetuare al aşezărilor. Acest parametru, definit drept *indice al continuităţii staţionare*, reprezentă prin sine cota aşezărilor ce persistă pe vetre locative de la etapa precedentă.

Aşezările din perioada secolelor V-VII sunt răspândite cu preponderenţă *în zona de nord*, unde constituie 75,3% (174 de situri) (Hărţile nr. 13; 17), mai puţine *în zona de centru* – 24,3% (56 de situri) (Hărţile nr. 21; 25) şi, practic, lipsesc din *zona de sud*, unde este atestat un singur sit (0,4%) (Harta nr. 29; Diagrama nr. 4; 5; 6).

Aşezările sunt amplasate, de regulă, pe locul vetrelor mai vechi din perioada secolelor III-IV, fapt ce indică, în cazurile numite, o continuitate de locuire a populaţiei băştinaşe. Această concluzie este documentată destul de explicit de materialele arheologice din spaţiul Republicii Moldova. Astfel, analiza unui eşantion reprezentativ de aşezări din acest teritoriu arată că, din 77 de situri din perioada secolelor V-VII, cunoscute aici, 35 sau 45,5% sunt amplasate pe locul aşezărilor antice târzii din secolele III-IV (Diagrama nr. 8). Acest fapt, dacă se ţine cont de numărul destul de impunător al vetrelor suprapuse, nu poate fi considerat întâmplător, indicând asupra unei legături evidente de continuitate între cele două etape ale aşezărilor numite. O concluzie similară obţinem şi în rezultatul analizei la nivel de macroregiuni şi microregiuni. Astfel, *în zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean, unde actualmente sunt cunoscute 55 de aşezări dn secolele V-VII, 29, ce constituie 52,7%, au la bază vetrele unor localităţi din secolele III-IV (Diagrama nr. 10). *În regiunea Lăpuşna-Hânceşti* sunt documentate 14 aşezări cu straturi culturale din secolele III-IV şi V-VII, ce reprezintă un indice al continuităţii de 60,9% (Diagrama nr. 11), *în regiunea Orhei* indicele continuităţii aşezărilor din secolele V-VII constituie 35,7% (5 din totalul de 14 situri), *în Rezina-Şoldăneşti* – 55,5% (5 din totalul de 9 situri)

(Diagrama nr. 12; 13). Astfel, se dovedeşte că o bună parte, iar în unele cazuri, mai mult de jumătate din aşezările secolelor III-IV continuau să existe şi în secole V-VII.

Jumătate din aşezările din secolele V-VII, ce nu suprapun orizonturi culturale din perioada precedentă, reprezintă situri întemeiate pe locuri noi. *În regiunea Lăpuşna-Hânceşti*, aceste aşezări constituie 39,1%, *în regiunea Orhei* – 64,3%, iar *în regiunea Rezina-Şoldăneşti* – 45,5%.

Corelarea orizonturilor culturale ale aşezărilor din secolele V-VII cu orizonturile culturale din perioada ulterioară (secolele VIII-IX) denotă, de asemenea, o legătură de continuitate. În stadiul actual al cunoaşterii, în 111 aşezări din spaţiul pruto-nistrean datate cu secolele V-VII sau în 48,0% din numărul lor total, sunt semnalate straturi culturale din secolele VIII-IX, fapt ce reprezintă o dovadă elocventă a perpetuării acestora pe parcursul secolelor menţionate (Diagrama nr. 7). *În spaţiul actual al Republicii Moldova,* indicele continuităţii aşezărilor din secolele V-VII şi VIII-IX constituie 72,7% (56 din 77 aşezări) (Diagrama nr. 8), *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean acest indice constituie 38,1% (68 din 174 aşezări) (Diagrama nr. 9), *în zona de centru* – 73,2% (41 din 56 aşezări) (Diagrama nr. 10), *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – 78,3% (18 din 23 aşezări) (Diagrama nr. 11), *în regiunea Orhei* – 64,3% (9 din 14 aşezări) (Diagrama nr. 12), *în regiunea Rezina-Şoldăneşti* – 100,0 (9 din 9 aşezări) (Diagrama nr. 13), iar *în nordul Bucovinei* şi *în regiunea Hotin* – 35,3% (54 din 153 aşezări) (Diagrama nr. 14).

Din analiza efectuată reiese foarte clar că majoritatea siturilor din secolele V-VII au avut o prelungire în perioada următoare. Or, ţinând cont de aceste realităţi, credem că este imposibil de admis, în cazul continuităţii aşezărilor, o schimbare cât de cât radicală a populaţiei.

Aşezările din perioada secolelor VIII-IX denotă o creştere numerică bruscă în comparaţie cu perioada precedentă (Hărţile nr. 7; 8; Diagrama nr. 2). La etapa actuală sunt cunoscute 572 de situri din secolele VIII-IX, cu 147,6% mai mult în comparaţie cu secolele V-VII.

Creşterea numărului de aşezări în perioada respectivă poate fi urmărită în toate zonele spaţiului pruto-nistrean, la *nord* cu 94,8%, la *centru* cu 108,9%, iar la *sud* cu 116,0%. În acelaşi timp, spre deosebire de perioada precedentă, în secolele VIII-IX, se produce o micşorare cu 16,0% a ponderii aşezărilor din *zona de nord,* cu 3,8% a aşezărilor din *zona de centru* şi o creştere bruscă (cu 19,9%) a cotei aşezărilor din *zona de sud* (Tabelul nr. 6; Harta nr. 7).

În secolele VIII-IX s-a produs o creştere a numărului de aşezări în toate zonele, dar cea mai însemnată creştere s-a produs *în zona de sud*, în stepă, unde au apărut două grupuri noi de aşezări: unul *în regiunea Dunării de Jos*, iar altul *în regiunea Nistrului Inferior* (Harta nr. 30; Diagramele nr. 4; 5; 6). Aceste date demonstrează că, în perioada respectivă, în spaţiul pruto-nistrean s-au produs schimbări radicale, care au condus la ameliorarea condiţiilor de viaţă ale populaţiei băştinaşe, crearea unor premise favorabile pentru activităţi economice temeinice. Cauza acestor schimbări constă din slăbirea presiunilor triburilor migratoare şi stabilirea unui echilibru de viaţă în teritoriile respective.

Aşezările din secolele VIII-IX, la fel ca şi în perioada anterioară, sunt amplasate preponderent *în zona de nord* – 339 de situri (59,3%), urmează *zona de centru* – 117 aşezări (20,5%) şi *zona de sud* – 116 (20,3%). (Diagramele nr. 4-6).

Analizând geografia amplasării aşezărilor din secolele VIII-IX, se constată că, în multe cazuri, acestea se află pe locul unor vetre de locuire din perioada secolelor V-VII, reprezentând de fapt o urmare logică a acestora din urmă.

Studierea eşantionului reprezentativ al aşezărilor cunoscute pe teritoriul Republicii Moldova arată că, din 179 de situri din secolele VIII-IX – 56 sau 31,2% sunt amplasate pe vetre locative din secolele V-VII (Diagrama nr. 8). Acest fapt indică asupra unei legături evidente de continuitate între cele două etape ale aşezărilor în cauză. Analiza zonală şi regională confirmă aceste concluzii. Astfel, *în zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean sunt documentate 41 de aşezări cu depuneri culturale din secolele V-VII şi VIII-IX sau 35,7% din numărul total de 115. În *zona de nord*, cota aşezărilor cu vestigii culturale din secolele menţionate constituie 20,0% (68 din totalul de 339 situri), în regiunea *Lăpuşna-Hânceşti* – 34,8% (16 din totalul de 46 situri), *Orhei* – 50,0% (8 din 18 situri), *Rezina-Şoldăneşti* – 39,1% (9 din 23 situri), iar în *Bucovina de Nord şi regiunea Hotin* – 18,8% (54 din 287 situri) (Diagramele nr. 9-14).

În secolele VIII-IX se observă o creştere bruscă a cotei aşezărilor care nu au la bază un strat cultural din secolele V-VII, reprezentând situri întemeiate pe locuri noi sau pe locurile unor aşezări din epoci mai vechi (Dagramele nr. 15-22). În cadrul unor aşezări de acest tip se evidenţiază 35 de situri construite pe locurile unor vetre din secolele III-IV. Însă, în acest context, trebuie menţionat că, în anumite cazuri, există o probabilitate foarte mare de a depista pe viitor în asemenea situri şi orizontul cultural din secolele V-VII. În *zona de nord*, aşezările cu strat exclusiv din secolele VIII-IX sunt atestate în 52 cazuri (61,9%), *în zona de centru* – în 24 cazuri (28,6%), iar *în zona de sud* – în 8 cazuri (9,5%).

Corelarea orizonturilor culturale ale aşezărilor din secolele VIII-IX cu orizonturile culturale din perioada ulterioară (secolele X-XI) denotă, de asemenea, o legătură de continuitate (Diagramele nr. 23-24). În stadiul actual al cunoaşterii, în 422 de aşezări din secolele VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean sau 73,8% din numărul total, sunt semnalate, de asemenea, depuneri culturale din secolele X-XI, fapt ce reprezintă o dovadă a continuităţii acestor aşezări şi în perioada ulterioară (Diagrama nr. 7). Acelaşi lucru este demonstrat în baza analizei regionale: *în teritoriul Republicii Moldova*, aşezările cu vestigii culturale din secolele VIII-IX şi X-XI constituie 91 unităţi din 179 (50,1%), *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean – 245 din 339 de situri (72,3%), *în zona de centru* – 68 din 115 situri (59,1%), *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – 24 din 46 de situri (52,2%), *în regiunea Orhei* – 16 din 18 situri (88,9%) şi *în regiunea Rezina-Şoldăneşti* – 15 din 23 de situri (65,2%) (Diagramele nr. 8-14).

Prin urmare, majoritatea covârşitoare a aşezărilor din secolele X-XI au fost fondate pe vetre din secolele VIII-IX. O astfel de situaţie demografică denotă că o bună parte a aşezărilor din secolele VIII-IX au continuat să funcţioneze şi în secolele X-XI.

Aşezările din perioada secolelor X-XI denotă o scădere uşoară, de circa 8,0%, dar în linii mari, se menţin, din punct de vedere numeric, practic la acelaşi nivel ca şi în secolele VIII-IX, constituind în total 526 (Hărţile nr. 9; 10; Diagrama nr. 2). În privinţa amplasării teritoriale a aşezărilor, în secolele X-XI se menţine situaţia din perioada precedentă*: în zona de nord*, în special *în regiunea Cernăuţi*, sunt amplasate 274 de aşezări (52,1%), ceea ce reprezintă o scădere de 19,2% în comparaţie cu perioada precedentă (Tabela nr. 7; Hărţile nr. 15; 19); *în zona de centru* – 136 de aşezări (25,8%) sau cu 16% mai mult în comparaţie cu perioada precedentă (Hărţile nr. 23; 27); *în zona sud* – 116 aşezări (22,1%) care numeric corespund în totalitate cu perioada precedentă (Harta nr. 31; Diagramele nr. 4-6).

Aşezările din secolele X-XI, de regulă, sunt amplasate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, venind ca o continuare logică a acestora (Diagramele nr. 23-36). În 422 aşezări datate cu secolele X-XI sunt atestate depuneri culturale din secolele VIII-IX, ceea ce constituie un indice al continuităţii de 80,2%. Pe teritoriul *Republicii Moldova,* indicele continuităţii este de 50,8% (91 aşezări din 179), *în zona de nord* – 89,4% (245 aşezări din 274), *în zona de centru* – 50,7% (68 aşezări din 134), *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – 66,7% (24 aşezări din 36), *Orhei* – 24,0% (6 aşezări din 25), *Rezina-Şoldăneşti* – 34,9% (15 aşezări din 43), *Bucovina de Nord şi Hotin* – 76,0% (228 aşezări din 300) (Diagramele nr. 7-14).

În perioada secolelor X-XI, cota aşezărilor întemeiate pe alte locuri decât cele anterioare constituie 18,6%, respectiv 98 unităţi. *În zona de nord*, asemenea aşezări sunt atestate în 29 de cazuri (9,6%), *în zona de centru* – în 60 de cazuri (61,2%), iar *în zona de sud* – în 9 cazuri (9,2%).

Corelarea aşezărilor din secolele X-XI cu cele din perioada ulterioară – secolele XII-XIII – denotă existenţa între acestea a unei legături de continuitate (Diagramele nr. 25-36). Astfel, în cadrul a 192 de situri din spaţiul pruto-nistrean, datate cu perioada secolelor X-XI, ceea ce reprezintă 36,5% din numărul total, sunt semnalate depuneri culturale din secolele XII-XIII (Diagrama nr. 7). Perpetuarea în secolele XII-XIII a aşezărilor din secolele X-XI este atestată şi la nivel regional. *În cadrul Republicii Moldova* coeficientul de continuitate a acestor aşezări este de 71,0%, *în zona de nord* – 33,9%, *în zona de centru* – 70,1%, *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – 58,3%, *Orhei* – 88,0%, *Rezina-Şoldăneşti* – 100,0%, *Bucovina de Nord şi Hotin* – 21,7% (Diagramele nr. 8-14). În baza datelor prezentate, se poate constata că aşezările din perioada secolelor X-XI, într-o măsură considerabilă, au continuat să funcţioneze pe acelaşi loc şi în perioada secolelor XII-XIII.

Din punct de vedere cultural, în secolele X-XI, în spaţiul pruto-nistrean sunt documentate trei tipuri de aşezări: 1) *de tipul Dridu*, 2) *de tipul Alcedar-Echimăuţi* şi 3) *de tipul Revno.*

Din totalul de 222 de aşezări *de tipul Dridu*, 170 (76,6%) sunt amplasate pe vetre de locuire mai vechi din secolele VIII-IX şi doar 52 (23,4%) se află pe locuri noi. În acelaşi timp, în secolele X-XI au fost abandonate 67 aşezări din perioada precedentă din aria de locuire de tipul Dridu, ceea ce constituie 28,0%. Majoritatea aşezărilor de tipul Dridu sunt concentrate *în zona de sud* – 52,3% şi *în zona centru* – 41,9% şi doar 5,8% sunt amplasate *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean (Tabelul nr. 7).

În cadrul ariei culturale de tipul Dridu se evidenţiază din punct de vedere teritorial 5 grupuri de aşezări: 1) Grupul Prutul de Mijloc: *Costeşti-Malul Galben, Proscureni-Troşcea, Trinca-Izvorul lui Luca,* 2) Grupul Orhei: *Pohorniceni-Petruha, Lucaşeuca*, *Brăneşti-Valea Budăi*, 3) Grupul Lăpuşna-Cahul: *Hansca-Limbari-Căprăria*, *Moleşti-Râpa Adâncă*, *Durleşti-Valea Babei*, *Logăneşti-la Bucium*, *Tigheci*, 4) Grupul Nistrul Inferior: *Calfa*, *Šabo*, *Suvorovo* şi 5) Grupul Lacurile Dunărene: *Etulia, Nagornoje, Bogatoje* etc..

În cadrul ariei culturale *de tipul Alcedar-Echimăuţi* din regiunea Nistru-Răut, în secolele X-XI, comparativ cu perioada precedentă, se observă o creştere a numărului de aşezări. Dacă în regiunea respectivă sunt cunoscute 45 aşezări din perioada secolelor VIII-IX, atunci numărul celor din secolele X-XI este de 62, cu 37,7% mai mult. În 24 cazuri (38,7%), *aşezările de tipul Alcedar-Echimăuţi* sunt amplasate pe vetre locative din secolele VIII-IX, iar în 38 de cazuri (61,3%) acestea se află pe locuri noi. *Aşezările de tipul Alcedar-Echimăuţi* se concentrează în două grupuri teritoriale, plasate de-a lungul Nistrului de Mijloc: *Ocniţa-Soroca* – 30,6% şi *Rezina-Şoldăneşti* – 69,4% (Tabelul nr. 8; Harta nr. 50).

În cadrul ariei culturale *de tipul Revno*, din regiunea Bucovinei de Nord şi Hotin constatăm că, în majoritatea absolută a cazurilor, 228 aşezări (94,2%) din totalul de 242 datate cu secolele X-XI sunt amplasate pe locul vetrelor locative din secolele VIII-IX, ceea ce indică asupra existenţei unei legături evidente de continuitate.

Aşezările din perioada secolelor XII-XIII marchează un proces de micşorare numerică în cadrul habitatului din spaţiul pruto-nistrean. Astfel, pe plan general, numărul de aşezări în perioada dată în comparaţie cu perioada precedentă a scăzut cu 40,0% - 316 aşezări faţă de 526 (Hărţile nr. 11; 12; Diagrama nr. 2).

Procesul micşorării numărului de aşezări este documentat în mod proporţional în toate regiunile spaţiului pruto-nistrean, cu excepţia *zonei de sud*, unde numărul vetrelor locative s-a micşorat până la limită. *În zona de nord*, în secolele XII-XIII sunt atestate 214 situri, ceea ce reprezintă 58,0% din numărul total sau 76,0% în comparaţie cu numărul aşezărilor din perioada precedentă (Hărţile nr.16; 20); *în zona de centru* – 99 situri, ceea ce reprezintă 18,8% din numărul total sau 72,8% în comparaţie cu perioada precedentă (Harta nr. 24; 28) şi *în zona de sud* – 3 situri, ceea ce reprezintă 0,6% din numărul total sau 2,6% în comparaţie cu perioada precedentă (Harta nr. 32; Diagramele nr. 4-6).

Din 316 aşezări din secolele XII-XIII din spaţiul pruto-nistrean, 192 sau 60,8% sunt amplasate pe locul vetrelor locative din perioada anterioară (Diagrama nr. 7). În acelaşi context, *eşantionul reprezentativ din Republica Moldova* arată că din 130 de aşezări din secolele XII-XIII, 127 sau 97,7% sunt amplasate pe locul siturilor din secolele X-XI (Diagrama nr. 8). Studiul pe regiuni denotă o situaţie similară: *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean, din 213 aşezări, în 93 (43,7%) sunt documentate vestigii culturale din secolele X-XI şi XII-XIII, *în zona de centru* – în 94 de aşezări (96,9%) din 97, *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – în 21 de aşezări (95,5%) din 22, *în regiunea Orhei* – în 22 aşezări (95,7%) din 23, *în regiunea Rezina-Şoldăneşti* – în 43 de aşezări (100,0%), *în Bucovina de Nord şi Hotin* – în 65 din 186 (34,9%) (Diagramele nr. 9-14).

În perioada secolelor XII-XIII, numărul aşezărilor întemeiate pe alte locuri decât cele anterioare

constituie doar 124 (39,2%), ceea ce este la fel de semnificativ în ceea ce ţine de problema continuităţii populaţiei autohtone în spaţiul pruto-nistrean.

Faptul că în secolele XII-XIII, la fel ca şi în secolele V-VII, se observă o micşorare a numărului general de aşezări în spaţiul pruto-nistrean, iar la sud se constată chiar dispariţia totală a acestora, vorbeşte despre o retragere, în vremurile de grea cumpănă, a unei părţi din populaţia sedentară în regiuni mai sigure pentru trai.

3.1.4. Structura cronologică a aşezărilor

Conform structurii lor cronologice, există trei feluri de aşezări: 1). *Aşezări cu un singur orizont cultural* – 337 (37,9%), 2). *Aşezări cu 2-4 orizonturi culturale, aflate în continuitate succesivă* – 521 (58,6%) (Diagramele nr. 37; 38) şi 3). *Aşezări cu 2-3 orizonturi culturale, aflate în discontinuitate* – 31 (3,5%)

3.1.4.1. Analiza aşezărilor după numărul de orizonturi cronologice

Aşezările cu un singur orizont cronologic datează: din secolele V-VII – 101 (29,9%); din secolele VIII-IX – 105 (31,2%); din secolele X-XI – 33 (9,8%); şi din secolele XII-XIII – 98 (29,1%) (Diagrama nr. 39). Majoritatea sunt amplasate *în zona de nord* – 255 aşezări (75,7%), urmează *zona de centru* – 68 (20,2%) şi *de sud* – 14 (4,1%) (Diagrama nr. 40).

În cadrul aşezărilor medievale timpurii alcătuite din câte 2-4 straturi culturale succesive, evidenţiem *situri cu două orizonturi culturale* – 366 (70,2%), *situri cu trei orizonturi culturale* – 114 (21,9%) şi *situri cu patru orizonturi culturale* – 41 (7,9%).

Aşezările cu două orizonturi cronologice succesive datează: din secolele V-IX – 34 (9,2%); VIII-XI – 266 (72,7%) şi XI-XIII – 66 (19,1%) (Diagrama nr. 41). Ca şi în cazul aşezărilor cu un singur orizont cultural, majoritatea aşezărilor cu două orizonturi sunt amplasate *în zona de nord* – 185 (50,6%), urmează *zona de sud* – 111 (33,3%) şi cea *de centru* – 70 (14,1%) Diagrama nr. 42).

Aşezările cu trei orizonturi cronologice succesive datează: din secolele V-XI – 33 (28,9%) sau VIII-XIII – 81 (71,1%) (Diagrama nr. 43). Majoritatea sunt amplasate *în zona de nord* – 77 (67,5%), urmează *zona de centru* – 36 (31,6%) şi *de sud* – 1 (0,9%) (Diagrama nr. 44).

Aşezările cu patru orizonturi cronologice succesive datează din secolele V-XIII. Există 41 asemenea aşezări (Diagrama nr. 45). Ele se întâlnesc în proporţii egale – câte 20 de situri *în zona de nord* şi cea *de centru* a spaţiului pruto-nistrean şi numai într-un singur caz sunt semnalate *în zona de sud* (Diagrama nr. 46).

Aşezările cu orizonturi cronologice discontinui se împart în *aşezări cu două orizonturi culturale*: din secolele V-VII şi XII-XIII – 15 situri (48,4%), din secolele VIII-IX şi secolele XII-XIII – 8 situri (25,8%); *aşezări cu trei orizonturi culturale*: din secolele V-IX şi XII-XIII – 3 situri (9,7%), din secolele V-VII şi X-XIII – 4 situri (12,9%) şi din secolele VIII-IX şi X-XIII – 1 sit (3,2%) (Diagrama nr. 47-48).

3.1.4.2. Analiza diacronică a aşezărilor

În linii generale, aşezările medievale timpurii cuprind o durată de timp de până la 9 secole (Diagramele nr. 49-50). Predominante sunt *aşezările cu o durată de 2 sau 3 secole*, respectiv 260 (29,3%)

în primul caz şi 371 (41,6%) în cel de al doilea caz. În alte cazuri, situaţia este următoarea: *situri cu o durată de 4 secole* – 60 (6,9%), *de 5 secole* – 68 (7,6%), *de 6 secole* – 78 (8,8%), *de 7 secole* – 23 (2,6%), *de 8 secole* – 10 (1,1%) şi *de 9 secole* – 19 (2,1%).

În cadrul aşezărilor cu o durată de 2, 3, 8 şi 9 secole, în total 659 (74,1%), nu sunt semnalate decalaje cronologice. În cadrul aşezărilor cu o durată de 4 secole sunt evidenţiate 10 situri cu întreruperi cronologice pentru o perioadă de 2 secole (secolele VI-VII şi XII-XIII – 1, secolele VIII-IX şi XII-XIII – 8, secolele VIII-X şi XIII – 1), în cadrul aşezărilor cu o durată de 5 secole sunt semnalate 16 cazuri de întreruperi cronologice pentru o durată de 2-4 secole (secolele V-VII şi X-XI – 1, V-VII şi XI-XII – 1, V-VII şi XII-XIII – 13, VI-VII şi X-XII – 1), în cazul aşezărilor cu o durată de 6 secole este semnalat un caz de întrerupere cronologică de 3 secole (secolele V-VIII şi XII-XIII), iar în cazul aşezărilor cu o durată de 7 secole sunt semnalate 4 cazuri de întreruperi cronologice pentru o durată de 2 secole (secolele V-VII şi X-XIII – 2, V-IX şi XII-XIII – 2).

Aşezările cu o durată de 2 secole, datează, de regulă, din secolele VIII-IX – 105 situri (40,4%) şi secolele XII-XIII – 98 de situri (37,7%), mai rar din secolele X-XI – 33 de situri (12,7%), foarte rar din secolele VI-VII – 21 de situri (8,1%) şi secolele IX-X – 3 situri (1,2%) (Diagrama nr. 51). Aceste monumente sunt semnalate cel mai frecvent *în zona de nord* – 184 de situri (70,8%), mai rar *în zona centru* – 62 (23,8%) şi *de sud* – 14 situri (5,4%) (Diagrama nr. 50).

Aşezările cu o durată de 3 secole datează, de regulă, din secolele V-VII – 80 de situri (21,6%), din secolele VIII-X – 127 de situri (34,2%) şi din secolele IX-XI – 100 de situri (27,0%), mai rar din secolele X-XII – 57 de situri (15,4%), foarte rar din secolele XI-XIII – 5 situri (1,4%), din secolele VI-VIII şi VII-IX – câte un sit (câte 0,3%) (Diagrama nr. 52). Aşezările cu o durată de 3 secole se întâlnesc frecvent *în zona de nord* – 217 situri (58,7%), relativ frecvent în cea *de sud* – 102 de situri (27,6%), mai rar *în zona de centru* – 51 de situri (13,8%) (Diagrama nr. 50).

Aşezările cu o durată de 4 secole succesive, în număr de 50, datează, de regulă, din secolele VIII-XI – 36 de situri (72,0%), foarte rar din secolele VI-IX – 6 situri (12,0%), secolele IX-XII – 4 situri (8,0%) şi din secolele X-XIII – 4 situri (8,0%) (Diagrama nr. 53). Aşezările cu o durată de 4 secole sunt semnalate mai frecvent *în zona de nord* – 23 de situri (46,0%), *zona de centru* – 19 situri (38,0%), mai puţin *în zona de sud* – 8 situri (16,0%) (Diagrama nr. 50).

Aşezările cu o durată de 5 secole succesive, în număr de 52, datează din secolele V-IX – 26 de situri (50,0%), secolele VIII-XII – 24 de situri (46,2%) şi din secolele IX-XIII – 2 situri (3,8%) (Diagrama nr. 54). Aşezările cu o durată de 5 secole sunt semnalate mai frecvent *în zona de centru* – 27 de situri (51,9%) şi *de nord* – 25 de situri (48,1%) (Diagrama nr. 50).

Aşezările cu o durată de 6 secole succesive, în număr de 77, datează din secolele V-X – 23 de situri (29,9%), din secolele VIII-XIII – 51 de situri (66,2%), din secolele VI-XI – 2 situri (2,6%) şi din secolele VII-XII – 1 sit (1,3%) (Diagrama nr. 55). Aşezările cu o durată de 6 secole, de regulă, sunt semnalate *în zona de nord*

– 68 de situri (88,3%), mai rar *în zona de centru* – 9 situri (11,7%) (Diagrama nr. 50). Din cadrul așezărilor cu 6 secole succesive, posibil, face parte și un monument din grupa siturilor cu întreruperi cronologice, datat, la etapa actuală a cercetării cu în secolele VI-VII, X-XII, în care probabilitatea existenței orizontului din secolele VIII-IX este foarte mare.

Așezările cu o durată de 7 secole succesive, în număr de 18, datează din secolele V-XI – 7 situri (38,9%), din secolele VI-XII – 10 situri (55,6%) și din secolele VII-XIII – 1 sit (5,5%) (Diagrama nr. 56). Așezările cu o durată de 7 secole sunt semnalate *în zona de centru* – 13 situri (72,2%), *de nord* – 5 situri (27,8%) și *de sud* – 1 sit (0,6%) (Diagrama nr. 50). Din cadrul așezărilor cu 7 secole succesive, posibil, fac parte și 4 monumente din grupa siturilor cu întreruperi cronologice, în care, la etapa actuală a cercetării, sunt cunoscute orizonturi culturale din secolele V-VII, X-XIII și, respectiv, V-IX, XII-XIII, în care probabilitatea existenței vestigiilor culturale intermediare este foarte mare.

Așezările cu o durată de 8 secole succesive, în număr de 10, datează din secolele V-XII – 6 situri (60,0%) și din secolele VI-XIII – 4 situri (40,0%) (Diagrama nr. 57). Așezările cu o durată de 8 secole sunt semnalate *în zona de centru* – 7 situri (70,0%) și *de nord* – 3 situri (30,0%) (Diagrama nr. 50).

Așezările cu o durată de 9 secole succesive, în număr de 19, datează din secolele V-XIII (Diagrama nr. 58). Monumente cu o durată de 9 secole sunt semnalate *în zona de nord* – 12 situri (63,2%) și *zona de centru* – 7 situri (36,8%) (Diagrama nr. 50).

3.1.5. Repartizarea așezărilor pe zone geografice

Din punct de vedere geografic, majoritatea absolută a așezărilor – 566 (63,7%) sunt amplasate în *zona de nord*, urmată de *zona de centru* – 199 (22,3%) și *zona de sud* – 124 (14,0%) (Diagrama nr. 1).

3.1.5.1. *Așezările din zona de nord.* Din numărul total de 566 de așezări descoperite în *zona de nord*, 537 (94,9%) sunt așezări cu orizonturi culturale succesive, iar în 29 cazuri (5,1%) sunt atestate așezări cu întreruperi cronologice.

Din punctul de vedere al etapelor cronologice, în zona de nord se evidențiază așezări din secolele V-VII – 174 (17,0%), VIII-IX – 339 (34,0%), X-XI – 274 (27,0%) și XII-XIII – 214 (22,0%) (Harta nr. 13-20; Diagramele nr. 4-6).

În ceea ce ține de principiul continuității, *în zona de nord*, se prezintă următoarea situație: în 68 de cazuri (20,0%), așezările din secolele VIII-IX sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor V-VII, în 245 de cazuri (89,0%) așezările din secolele X-XI sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor VIII-IX, iar în 93 de cazuri (44,0%) așezările din secolele XII-XIII sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor X-XI (Diagrama nr. 9).

După numărul de orizonturi culturale succesive, în zona de nord predomină așezările cu un singur orizont cultural – 255 (47,5%) și cu două orizonturi – 185 (34,5%), urmate de așezări cu trei orizonturi – 77 (14,3%) și cu patru orizonturi – 20 (3,7%) (Diagrama nr. 38).

Așezările cu un singur orizont cultural aparțin secolelor V-VII – 89 de situri (34,9%), VIII-IX – 62 de

situri (24,3%), X-XI – 8 situri (3,1%) şi XII-XIII – 96 de situri (37,7%) (Diagrama nr. 40). Aşezările cu două orizonturi culturale aparţin secolelor V-IX – 21 de situri (11,4%), VIII-XI – 147 de situri (79,4%) şi X-XIII – 17 situri (9,2%) (Diagrama nr. 42). Aşezările cu trei orizonturi culturale aparţin secolelor V-XI – 24 de situri (31,2%) şi VIII-XIII – 53 de situri (68,8%) (Diagrama nr. 44). Aşezările cu patru orizonturi culturale, în număr de 20, datează din secolele V-XIII (Diagrama nr. 46).

După numărul secolelor de existenţă, în zona de nord deosebim situri cu o durată: de 2 secole – 184 de situri (32,5%), de 3 secole – 217 de situri (38,3%), de 4 secole – 33 de situri (5,8%) (în 10 cazuri se observă întreruperi cronologice), de 5 secole – 39 de situri (6,9%) (în 14 cazuri se observă întreruperi cronologice), de 6 secole – 69 de situri (12,2%) (într-un caz este semnalată o întrerupere cronologică), de 7 secole – 9 situri (1,5%) (în 4 cazuri se observă întreruperi cronologice), de 8 secole – 3 situri (0,5%) şi de 9 secole – 12 situri (2,1%). (Diagrama nr. 50).

3.1.5.2. *Aşezările din zona de centru.* Din 199 de aşezări descoperite *în zona de centru*, în 197 de cazuri (99,0%) sunt semnalate aşezări cu orizonturi culturale succesive iar în 2 cazuri (1,0%) sunt atestate aşezări cu întreruperi cronologice.

Din punctul de vedere al etapelor cronologice, în zona de centru se deosebesc aşezări din secolele V-VII – 56 (14,0%), VIII-IX – 115 (28,0%), X-XI – 136 (34,0%) şi XII-XIII – 99 (24,0%) (Harta nr. 21-28; Diagramele nr. 4-6).

În ceea ce ţine de principiul continuităţii, *în zona de centru* se prezintă următoarea situaţie: în 41 de cazuri (28,0%), aşezările din secolele VIII-IX sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor V-VII, în 68 de cazuri (51,0%) aşezările din secolele X-XI sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor VIII-IX, iar în 94 de cazuri (97,0%) aşezările din secolele XII-XIII sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor X-XI (Diagrama nr. 10).

După numărul de orizonturi culturale succesive, în zona de centru predomină aşezările cu un singur orizont cultural – 69 (35,0%) şi cu două orizonturi – 71 (36,0%), mai rar cu trei orizonturi – 36 (18,3%) şi cu patru orizonturi – 21 (10,7%) (Diagrama nr. 38).

Aşezările cu un singur orizont cultural aparţin secolelor V-VII – 12 situri (17,7%), VIII-IX – 34 de situri (50,0%), X-XI – 20 de situri (29,4%) şi XII-XIII – 2 situri (2,9%) (Diagrama nr. 40). Aşezările cu două orizonturi culturale aparţin secolelor V-IX – 13 situri (18,6%), VIII-XI – 12 situri (17,1%) şi X-XIII – 45 de situri (64,3%) (Diagrama nr. 42). Aşezările cu trei orizonturi culturale aparţin secolelor V-XI – 8 situri (22,2%) şi VIII-XIII – 28 de situri (77,8%) (Diagrama nr. 44). Aşezările cu patru orizonturi culturale, în număr de 20, datează din secolele V-XIII (Diagrama nr. 46).

După numărul de secole, în zona de centru deosebim situri cu o durată: de 2 secole – 62 de situri (32,0%), de 3 secole – 51 de situri (26,3%), de 4 secole – 19 situri (9,8%), de 5 secole – 29 de situri (14,9%) (în 2 cazuri cu întreruperi cronologice), de 6 secole – 9 situri (4,6%), de 7 secole – 12 situri (6,2%), de 8 secole – 7 situri (3,6%) şi de 9 secole – 5 situri (2,6%). (Diagrama nr. 50).

3.1.5.3. *Aşezările din zona de sud*. *În zona de sud* sunt atestate 124 aşezări, toate fiind fără întreruperi cronologice.

Din punctul de vedere al etapelor cronologice, în zona de sud se deosebesc aşezări din secolele V-VII – 1 (0,4%), VIII-IX – 116 (49,2%), X-XI – 116 (42,2%) şi XII-XIII – 3 (1,2%) (Harta nr. 29-32; Diagramele nr. 4-6).

În ceea ce ţine de principiul continuităţii, *în zona de sud* se prezintă următoarea situaţie: într-un singur caz, o aşezare din secolele VIII-IX este amplasată pe o vatră din perioada secolelor VI-VII, în 112 cazuri aşezările din secolele X-XI sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor VIII-IX.

După numărul de orizonturi culturale succesive, în zona de sud predomină aşezările cu două orizonturi culturale – 110 (88,7%), urmează cele cu un singur orizont cultural – 13 (11,5%) şi cu trei orizonturi – 1 (0,8%) (Diagrama nr. 38). Aşezările cu un singur orizont cultural aparţin secolelor VIII-IX – 8 situri (61,5%) şi secolelor X-XI – 5 situri (38,5%) (Diagrama nr. 40). Aşezările cu două orizonturi culturale aparţin secolelor VIII-XI – 106 de situri (97,3%) şi X-XIII – 3 situri (2,7%) (Diagrama nr. 42). Aşezările cu trei orizonturi culturale aparţin secolelor VI-XI – 1 sit şi secolelor VIII-XII – 1 sit (Diagrama nr. 44).

După numărul de secole, în zona de sud deosebim situri cu o durată continuă: de 2 secole – 13 situri (10,5%), de 3 secole – 102 de situri (82,2%), de 4 secole – 8 situri (6,5%), de 6 secole – 1 sit (0,8%) (Diagrama nr. 50).

3.1.6. Clasificarea aşezărilor

Aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean sunt foarte diverse, fapt determinat de factori de ordin geografic, social şi cultural. Bogăţia tipologică a aşezărilor devine extrem de relevantă în procesul clasificării, la baza căreia sunt puse trei principii: *compoziţional, funcţional şi dimensional.*

Din punct de vedere compoziţional, aşezările se împart în *categorii*, din punct de vedere funcţional – în *tipuri*, iar din punct de vedere dimensional – în *variante.*

În baza materialelor arheologice medievale timpurii, în spaţiul pruto-nistrean sunt evidenţiate două categorii de aşezări care, la rândul lor, se împart în subdiviziunele corespunzătoare:

1. **Aşezări nefortificate**
   - 1.1. *Selişti tradiţionale agricole*
     - *1.1.1.Selişti de dimensiuni mari şi medii* (5-20/40 grupuri de locuinţe)
     - *1.1.2.Selişti de dimensiuni mici* (3-4 grupuri de locuinţe)
     - *1.1.3.Selişti de dimensiuni foarte mici (cătune)* (1-2 grupuri de locuinţe)
   - 1.2. *Selişti specializate în meşteşuguri* (centre de producţie)
2. **Aşezări fortificate**
   - 2.1. *Cetăţi de refugiu (centre ale obştilor teritoriale)*
   - 2.2. *Cetăţi – centre administrative şi de producţie (centre administrative şi economice)*
   - 2.3. *Cetăţi – sanctuare (centre religioase)*

2.4. *Cetăţi – reşedinţe voievodale (centre militar-politice)*

2.5. *Cetăţi de supraveghere (centre militare de hotar)*

2.6. *Cetăţi – castele feudale (centre administrativ-militare)*

3.1.7. Aşezări nefortificate

Pe parcursul evului mediu timpuriu, în spaţiul pruto-nistrean, aşezările de bază erau seliştile care, în funcţie de etapa istorică, reprezentau de la 89,2% până la 99,0% din numărul total de aşezări, inclusiv în secolele V-VII – 99,0%, în secolele VIII-IX – 93,9%, în secolele X-XI – 89,2% şi în secolele XII-XIII – 89,8%.

3.1.7.1. Topografia

Amplasarea seliştilor din perioada secolelor V-XIII în spaţiul pruto-nistrean era condiţionată atât de situaţia militar-politică din regiune, cât şi de particularităţile reliefului [Postică 1996b; 1996c; 1999a]. Migraţia „barbarilor" care, în perioada respectivă, devenise un factor permanent în regiune a impus retragerea populaţiei băştinaşe în locuri mai ferite, care posedau un grad de siguranţă mai mare în comparaţie cu zonele deschise din preajma marilor artere fluviale sau din regiunile de stepă. Pe de altă parte, caracterul preponderent colinar al spaţiului pruto-nistrean, de rând cu masivele de netrecut ale codrilor seculari din zonele de centru şi de nord, au stimulat viaţa în locuri protejate natural: *în adâncuri de păduri şi hârtoape, în văile inaccesibile ale unor pâraie, pe promontoriile de la confluenţa unor râuleţe etc.* Cu toate acestea, pe parcursul perioadei indicate, aşezările din preajma râurilor mari şi a vechilor artere comerciale n-au lipsit cu desăvârşire. În dependenţă de pulsul migraţiunilor, aşezările localnicilor au funcţionat în anumite zone din apropierea râurilor Nistru şi Prut, în preajma lacurilor dunărene şi chiar în unele locuri din regiunea de stepă.

Din punctul de vedere al amplasării topografice, aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean pot fi împărţite în patru tipuri de bază:

1. Aşezări amplasate după principiul *de vale*: în lunci, în văile unor râuleţe, în funduri de văi uscate sau hârtoape;

2. Aşezări amplasate după principiul *de deal*: pe promontorii sau culmi de deal aflate în bazinele unor râuleţe;

3. Aşezări amplasate după principiul *de deal-vale-deal*: pe văile şi dealurile alăturate din bazinele unor râuleţe;

4. Aşezări amplasate după principiul *fluvial*: pe terase, platouri, pantele fluviilor sau lacurilor naturale.

Aşezările de tip *vale, deal* şi *deal-vale-deal* sunt caracteristice pentru regiunile colinare din partea centrală şi de nord, inclusiv din regiunea Cernăuţi. Pe de altă parte, aşezările de tip *fluvial* sunt caracteristice pentru regiunile din preajma Nistrului, Prutului şi a lacurilor dunărene.

Tipul aşezărilor *de vale* este ilustrat prin exemplul seliştii *Hansca-Limbari-Căprăria* din valea pârâului Canichâş care ocupă spaţii întinse pe ambele maluri ale râuleţului, inclusiv un hârtop. Alte aşezări similare sunt: *Moleşti-Râpa Adâncă, Pohorniceni-Petruha, Brăneşti-Valea Budăi, Trebujeni-Scoc,* toate aflate în partea centrală a spaţiului pruto-nistrean. Tipul aşezărilor *de deal* este ilustrat prin exemplele seliştilor *Kodyn I, Kodyn II, Gruşevcy*

din regiunea Cernăuţi. Tipul aşezărilor *de deal-vale-deal* este ilustrat prin exemplele seliştilor *Şiroka Poljana, Nedobojevcy* din regiunea Cernăuţi. Tipul aşezărilor *fluviale* este ilustrat prin exemplele seliştilor *Raşkov II, Raşkov III, Raşkov-Livada* din regiunea Cernăuţi şi *Calfa, Etulia, Šabo, Bogatoje* din sudul Basarabiei.

3.1.7.2. Dimensiuni

În literatura de specialitate, problema suprafeţei seliştilor medievale timpurii a fost abordată în mod special pentru perioada secolelor VI-VII [Рафалович 1972a: 49]. La etapa respectivă, se considera că aşezările nominalizate ar fi avut dimensiuni foarte mici, cu o lungime maximă de 150-200 m. Această idee era dedusă din concepţia migraţiunii slavilor vechi şi venea să ilustreze începutul colonizării de către slavi a spaţiului "gol" dintre Nistru şi Carpaţi.

Inexactitatea acestei supoziţii a fost demonstrată de cercetările arheologice din anii '70-'80 ai secolului XX, când s-a stabilit că aşezările din secolele V-VII ating, în medie, 300-500 m în lungime şi 100-300 m în lăţime, având respectiv o suprafaţă de circa 3-15 ha. Astfel, aşezarea de la *Dănceni* are dimensiunile 600x300 m (18 ha) [Postică 1996a], aşezarea *Trebujeni-Scoc* 300x150 m (4,5 ha) [Тельнов 2002: 165], iar *Raşkov II* şi *Raşkov III* 500x20 m (1 ha) [Русанова, Тимощук 1984]. Cercetările arheologice sistematice au mai demonstrat că în secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean existau şi aşezări de dimensiuni impresionante. De exemplu, aşezarea *Hansca-Limbari-Căprăria,* în perioada respectivă, atingea circa 1000 m în lungime şi 300 m în lăţime sau 30 ha. Aceeaşi aşezare mai avea şi un mic cătun (*Hansca-la Matcă*), aflat la circa 500 m spre sud-est [Postică 1994a].

În secolele VIII-XI, în spaţiul pruto-nistrean predomină aşezările de dimensiuni mijlocii, de la 300x200 m până la 600x300 m (6-18 ha), fiind prezente, în acelaşi timp, şi aşezări de dimensiuni mari de la 700x350 m până la 1500x400 m (24-50 ha) (*Hansca-Limbari-Căprăria* – 1000x300 m, *Logăneşti* – 1000x400 m [Чеботаренко, Тельнов 1983], *Moleşti-Râpa Adâncă* – 750x400 m [Тентюк 1990c; Tentiuc 1991; 1992], *Pohorniceni-Petruha* – 1000x400 m [Postică 1991], *Brăneşti-Valea Budăi* – 1000x500 m [Postică 1999e] şi foarte mari, de până la 100-120 ha (*Calfa* – 2000x600 m) [Чеботаренко 1973].

În secolele XII-XIII, în regiunea dintre Prut şi Nistru se observă o tendinţă de micşorare a dimensiunilor aşezărilor, acestea atingând, în medie, suprafaţa de 300x200 m (6 ha).

Datele prezentate demonstrează că habitatul sedentar din spaţiul pruto-nistrean era în perioada medievală timpurie, destul de temeinic stabilit, urmând în secolele VII-XI, o traiectorie ascendentă, de creştere a comunităţilor, de sporuri demografice şi economice. Pe de altă parte, micşorarea suprafeţei aşezărilor, la ultima etapă a evului mediu timpuriu, denotă o uşoară scădere demografică, precum şi una a potenţialului economic din ţinut.

3.1.7.3. Elemente structurale

Structura internă a aşezărilor rezidă în caracterul acestora şi se manifestă prin amplasarea în spaţiul lor a locuinţelor şi a construcţiilor gospodăreşti, a complexelor de producţie şi a necropolelor. La acest capitol, datele de care dispune ştiinţa contemporană sunt mai puţin numeroase, reflectând într-o măsură diferită etapele istorice din perioada medievală timpurie. Cu toate acestea, materialele acumulate sunt destul de reprezentative şi cercetările pot furniza rezultate cu un grad înalt de probabilitate şi obiectivitate.

Cercetarea structurii aşezărilor presupune, în primul rând, stabilirea elementelor constitutive ale acestora. În aceeaşi ordine de idei, la etapa actuală a investigaţiilor arheologice putem evidenţia următoarele elemente structurale specifice aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean:

- *spaţii pentru locuinţe* („cuiburi" de locuinţe),
- *spaţii pentru depozite de provizii* („cuiburi" de gropi de provizii),
- *spaţii pentru activităţi de producţie* („cuiburi" de cuptoare pentru copt pâine, topirea metalului, arderea ceramicii etc.),
- *spaţii pentru activităţi comunitare* (locuri libere din centrul aşezării (vatra satului) sau din cadrul unor grupuri de locuinţe),
- *spaţii sacre* (necropole, morminte izolate etc.).

Elementele structurale ale aşezărilor alcătuiesc, în dependenţă de categoria, tipul, varianta, etapa istorică, legături foarte diverse, din care rezultă mai multe modele structurale ale aşezărilor medievale timpurii din regiune.

Structura seliştilor este cercetată pe orizontală şi verticală, în primul caz, în baza siturilor cu strat cultural dintr-o perioadă sau alta, iar în al doilea caz – în baza siturilor cu multe straturi culturale, care au funcţionat neîntrerupt pe parcursul câtorva secole sau chiar întregului ev mediu timpuriu.

3.1.7.4. Structura aşezărilor din secolele V-VII

În secolele V-VII, în spaţiul pruto-nistrean sunt documentate aşezări neîntărite de tipul seliştilor. În două cazuri, însă, la *Selişte şi Pohorniceni-Petruha* au fost identificate elemente de tip fortificat [Рафалович, Лапушнян 1974b; Corman 1998].

Aşezările din secolele V-VII erau alcătuite din spaţii locative bine delimitate, în jurul cărora existau terenuri libere, uneori destul de vaste. În anumite sectoare ale acestora, au fost evidenţiate câte un "cuib" de gropi de provizii, cuptoare de producere şi morminte izolate.

Spaţii pentru locuinţe. În aşezările din secolele V-VII, locuinţele erau amplasate în unităţi teritoriale distincte – sub forma „cuiburi" sau complexe locative singulare. "Cuiburi" de locuinţe distincte au fost evidenţiate în aşezările de la *Kodyn* [Русанова, Тимощук 1984], *Raşkov* [Баран 1988], *Teremcy* [Баран 1983], *Sokol-Luka Kavetčinska* [Вакуленко, Приходнюк 1984: 45, fig. 20], Ş*epte Bani-Hucea* [Рафалович 1965], *Selişte* [Рафалович 1972: 122-143; Рафалович, Лапушнян 1974a], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 2002], *Hansca* [Postică 1994a: 108-109, fig. 41-45] etc.

Cele mai reprezentative sunt materialele arheologice din aşezările *Hansca* şi *Raşkov*. La *Hansca* au fost descoperite 31 locuinţe din secolele V-VII [Postică 1994a: 108-109], repartizate în 13 unităţi teritoriale, pe o suprafaţă cu lungime de circa 1000 m şi lăţime de 300 m. În cinci cazuri, unităţile rspective erau alcătuite din câte o locuinţă, în şase cazuri – din câte două locuinţe, într-un caz – din patru locuinţe grupate în două microunităţi, iar în alt caz cuibul cuprindea 10 locuinţe [Postică 1994a: 9, 87].

În aşezarea *Raşkov III*, studiată complet de către V. Baran, au fost depistate 92 locuinţe din secolele V-VII, care alcătuiesc 14-17 „*cuiburi*", acestea cuprinzând de la 2-3 până la 7-9 locuinţe [Баран 1988: 8, 30, 83-121, fig. 14]. Pentru 79 dintre aceste locuinţe este stabilită cronologia absolută: secolul V – 21 locuinţe; secolul VI – 23 locuinţe şi secolul VII – 35 locuinţe.

În aşezarea *Raşkov II,* aflată în continuarea aşezării *Raşkov III,* la o distanţă de circa 0,5 km, au fost descoperite 14 locuinţe [Баран 1988: 83-86].

În aşezarea *Raşkov I* (*Livada*) au fost descoperite 15 locuinţe din secolul VII, repartizate în 6 unităţi teritoriale [Баран Я. 1997a; 1997b].

În aşezările *Kodyn I* şi *Kodyn II* au fost descoperite, respectiv, 17 şi 15 locuinţe din secolele V-VII, care alcătuiesc 3-4 "cuiburi", în primul caz, şi 2-3 "*cuiburi*" în cel de-al doilea caz [Русанова, Тимощук 1984a].

Numărul diferit de locuinţe din cadrul unităţilor locative ale aşezărilor menţionate indică o diversitate a formelor de organizare social-economică a comunităţilor săteşti din secolele V-VII care, în anumite cazuri, posibil, era determinată şi de prezenţa în cadrul unor aşezări a reprezentanţilor anumitor grupuri etnice aflate în migraţie, în special a slavilor vechi.

Spaţii pentru depozite de provizii. Alt element structural al aşezărilor din secolele V-VII îl reprezintă spaţiile cu gropi pentru provizii. Acestea din urmă erau amplasate la marginea aşezărilor sau în spaţiile dintre locuinţe. Spaţii cu gropi de gospodăreşti au fost studiate în aşezările de la *Dănceni, Selişte* şi *Hansca.*

În aşezarea *Dănceni*, un spaţiu cu gropi de provizii era amplasat la marginea de est a sitului. Spaţiul ocupa o suprafaţă de 90x30 m şi era alcătuit din 93 gropi de provizii amplasate în câteva rânduri paralele, formând o unitate teritorială compactă, în cadrul căreia se deosebeau cel puţin 6-7 grupuri de gropi, fiecare dintre ele cuprinzând de la 10 până la 25 complexe [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 130-133]. O situaţie similară a fost observată la *Selişte*, unde au fost depistate 82 gropi de provizii [Рафалович, Лапушнян 1974b: 138]. În aşezarea *Hansca*, au fost evidenţiate câteva spaţii cu gropi de provizii: un grup din cel puţin 60 gropi se găseau în partea de răsărit a aşezării, iar alt grup mai mic a fost descoperit la marginea de nord-vest a sitului [Postică 1992].

Trebuie de subliniat faptul că în această perioadă gropile de provizii erau amplasate şi în cadrul unor "*cuiburi*" de locuinţe (de la 1-2 până la 4-8 gropi) sau lângă unele locuinţe separate (câte 1-3 gropi). Acest lucru a fost documentat la *Hansca* [Рафалович 1968: 94-101], *Şepte Bani-Hucea* [Рафалович 1965: 125], *Raşkov III* [Баран 1988: 6-7, fig. 3], *Teremcy* [Baran: 1983a: 11-12, fig. 4], *Kodyn* [Русанова, Тимощук 1984a: 66-67] etc. În aşezarea *Hansca*, de exemplu, au fost depistate 53 gropi de provizii repartizate în cadrul diferitor "*cuiburi*", lângă anumite locuinţe. Repartizarea gropilor de provizii în spaţii speciale din cadrul aşezărilor, în componenţa unor "*cuiburi*" de locuinţe sau lângă unele locuinţe izolate, prezintă încă o dovadă a diverselor forme de organizare social-economică a locuitorilor acestor aşezări.

Spaţii sacre. În aşezările din secolele V-VII, spre deosebire de perioadele ulterioare, lipsesc spaţiile destinate unor activităţi de producţie comunitară. Pe de altă parte, ştiinţa contemporană

nu dispune de date suficiente privind spaţiile sacre ale acestor aşezări. La etapa actuală, în spaţiul pruto-nistrean, morminte din secolele V-VII au fost semnalate doar în 7 puncte. La *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; Рафалович 1973: 140-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 1980: 7], *Moleşti* [Тентюк 1990c; 1998], *Selişte* [Рафалович 1972a: 215-216; Рафалович 1973: 141-143], *Raşkov III* [Баран 1988: 107] şi la *Corneşti-Hotin* [Приходнюк 1975: 109] complexele funerare erau amplasate în cadrul aşezărilor, în timp ce la *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27] şi *Čeponosy-Moghila* [Тимощук 1976a: 94-95, 167] mormintele se găseau în necropole speciale, situate în preajma aşezărilor. În primul caz, locul sacru se găsea la marginea aşezării, în apropierea imediată a locuinţelor (*Hansca, Selişte, Moleşti*) sau chiar sub podeaua unor locuinţe (*Raşkov*), iar în cel de-al doilea caz locul sacru era amenajat la o anumită distanţă de aşezare, sub formă de necropolă plană (*Dănceni*) sau tumulară (*Čeponosy-Moghila*).

Spaţii pentru activităţi comunitare. În cadrul aşezărilor medievale timpurii, inclusiv al celor din secolele V-VII, în opinia lui B. A. Tymoščuk, existau spaţii libere destinate diverselor activităţi comunitare. Aceste spaţii, în opinia cercetătorului, se aflau în interiorul seliştilor, reprezentând un fel de „incintă" a aşezării, în cadrul căreia erau organizate activităţi de interes comunitar, erau amplasate construcţii de interes obştesc, alte complexe de interes general [Тимощук 1990: 17-20; 1985: 6-11]. Asemenea spaţii, în baza metodei de cartografiere a urmelor locuinţelor, au fost evidenţiate în regiunea Cernăuţi, în aşezările *Gruşevka II, Parkova I, Černovka VII, Veretennikovo* etc.

3.1.7.5. Structura aşezărilor din secolele VIII-IX

În secolele VIII-IX, pe lângă sporirea accentuată a numărului de aşezări, în spaţiul pruto-nistrean are loc şi un proces de diversificare a tipurilor de aşezări [Musteaţă 2005a]. În această perioadă sunt documentate practic toate categoriile şi tipurile de aşezări caracteristice pentru evul mediu timpuriu din regiunea dată: *aşezări fortificate* – cetăţi de refugiu, cetăţi – centre administrative şi de producţie, cetăţi sanctuare; *aşezări nefortificate* – aşezări cu caracter agricol şi parţial meşteşugăresc, aşezări – centre meşteşugăreşti; *aşezări cu elemente mixte* – aşezări agricole cu cetăţi de refugiu alăturate, aşezări meşteşugăreşti cu cetăţi de refugiu alăturate, cetăţi – centre administrative şi de producţie cu aşezări agricole alăturate şi cetăţi – reşedinţe voievodale cu posadă meşteşugărească.

Structura internă a aşezărilor este studiată neuniform. Cel mai bine este cercetată structura aşezărilor nefortificate cu caracter agricol şi, parţial, meşteşugăresc, în rest avem cunoştinţe relativ vagi. Cu toate acestea, datele de care dispunem ne permit să facem anumite concluzii referitor la diferite tipuri de aşezări din perioada dată.

Or, în aşezările din secolele VIII-IX sunt păstrate elemente structurale caracteristice epocii anterioare, care au suferit însă anumite modificări, fiind completate cu elemente structurale noi. Astfel, în perioada dată, sunt documentate primele fântâni cu apă potabilă, ce reprezintă o inovaţie tehnică legată de creşterea nivelului de civilizaţie al populaţiei din teritoriul respectiv.

Spaţii pentru locuinţe. La această etapă, în aşezări, este păstrat principiul repartizării locuinţelor în unităţi teritoriale bine delimitate – „cuiburi" şi complexe singulare. Mai mult ca atât, în aşezările care conţin vestigii culturale din secolele V-VII şi VIII-IX se observă o continuitate în cadrul aceloraşi "cuiburi" de locuinţe.

Cele mai utile în acest sens informaţii sunt furnizate de aşezările *Hansca-Limbari-Căprăria* şi *Raşkov-Livada*. La *Hansca* sunt cunoscute 22 locuinţe datate cu secolul VIII şi 17 locuinţe datate cu secolul IX [Postică 1994a]. Complexele locative din secolul VIII sunt repartizate în 10 "cuiburi", 8 dintre care reprezintă unităţi teritoriale mai vechi ce au funcţionat încă în perioada secolelor V-VII, iar 2 sunt unităţi teritoriale noi, apărute în spaţii nelocuite anterior. În secolul IX, dezvoltarea se produce în 8 "*cuiburi*" cu locuinţe ceau funcţionat în secolul VIII şi într-un "*cuib*" de locuinţe nou apărut, pe un teren nelocuit nici în secolele V-VII, nici în secolul VIII. În secolul VIII "*cuiburile*" de locuinţe, de regulă, erau compuse din câte 2 complexe de locuit (5 cazuri). În trei cazuri, unităţile teritoriale se compuneau din câte un singur complex de locuit, iar în câte un caz – din 3 şi, respectiv, din 5 locuinţe. În secolul IX, unităţile unităţile locative erau compuse dintr-un complex de locuit (5 cazuri), 2 complexe (2 cazuri), 3 complexe (1 caz) şi 6 complexe (1 caz). „*Cuiburile*" cu un număr mare de locuinţe (5 şi 6 complexe) reprezintă unităţi teritoriale nou-create în cadrul acestei aşezări, primul – în secolul VIII şi cel de-al doilea – în secolul IX, fapt deosebit de relevant. În acest caz, se profilează o tendinţă foarte clară, potrivit căreia o unitate locativă cuprindea în condiţii obişnuite 1-3 locuinţe, în timp ce "*cuiburile*" nou-create erau alcătuite dintr-un număr relativ mare de complexe de locuit. Apariţia "*cuiburilor*" noi, cu un număr sporit de locuinţe, indică fie o redislocare a unor locuitori în cadrul aşezării, fie un adaos de populaţie venit din afara comunităţii.

În aşezarea *Raşkov-Livada* au fost descoperite în total 80 de locuinţe, inclusiv 65 datând din secolele VIII-IX [Баран Я. 1997a; 1997b]. Complexele locative din secolul VIII au apărut pe suprafeţele locuite anterior, în secolul VII. Or, în această aşezare sunt evidenţiate trei etape cronologice consecutive: secolul VII – 15 locuinţe, secolul VIII – 34 şi secolul IX – 31. Locuinţele din secolul VII formează 6 unităţi locative, acestea fiind alcătuite dintr-un complex (3 cazuri) sau 3, 4, 5 construcţii locative (câte un caz)[18]. În secolul VIII se observă o continuitate de locuire în unităţile teritoriale mai vechi, la care se adaugă două "*cuiburi" de locuinţe* noi, acestea fiind alcătuite din 2, 5, 6 sau 7 locuinţe (câte 1 caz) şi 3, 4 locuinţe (câte 2 cazuri)[19]. În secolul IX sunt documentate 10 "*cuiburi" de locuinţe*, inclusiv sunt dezvoltate toate unităţile teritoriale mai vechi, la care s-au adăugat două unităţi teritoriale noi, alcătuite dintr-o locuinţă (1 caz), din câte 2 locuinţe (3 cazuri) şi din 3, 4, 5

---

18 Structura cuiburilor de locuinţe din secolul VII în aşezarea Raşcov-Livada este următoarea (prelucrare după I. V. Baran): nr. I – locuinţa nr. 6; nr. IIa – nr. 16; nr. IIb – nr. 22, 24, 25, 27; nr. IIc – nr. 33, 34, 36, 39, 40; nr. III – nr. 50; nr. IV – nr. 53, 56, 62.

19 Structura cuiburilor de locuinţe din secolul VIII în aşezarea Raşcov-Livada este următoarea (prelucrare după I.V.Baran): nr. I – locuinţele nr. 2,3, 5, 8 10,12; nr. IIa – nr. 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21; nr. IIb – nr. 26, 30, 31, 32; nr. IIc – nr. 35, 37, 44; nr. III – nr. 45, 47, 48; nr. IV – nr. 54, 55, 57, 59; nr. V – nr. 63, 64, 67, 69, 70; nr. VI – nr. 72, 75 .

locuinţe (câte 2 cazuri)[20]. Analiza materialelor din aşezarea *Raşkov-Livada* demonstrează că numărul de complexe locative din cadrul unui "*cuib*" varia de la una până la cinci locuinţe, asemenea situaţii fiind documentate în câte 4-5 cazuri. În câte un singur caz, aceste "*cuiburi*" cuprindeau 6-7 locuinţe. În comparaţie cu aşezarea de la *Hansca*, în situl de la *Raşkov* se constată o varietate mai mare în ceea ce priveşte numărul de locuinţe din cadrul unor unităţi locative, un număr mai mare al "*cuiburilor*" cu număr sporit de locuinţe şi un număr mai mic de locuinţe în "*cuiburile*" locative apărute pe locuri noi.

Un interes deosebit îl prezintă datele obţinute în aşezarea *Kodyn II*. Aici au fost descoperite 23 de locuinţe ce ţin de două etape succesive: prima jumătate-mijlocul secolului VIII (11 complexe) şi sfârşitul secolul VIII (12 complexe) [Русанова, Тимощук 1984a]. Aceste locuinţe sunt concentrate în două "*cuiburi*", care au funcţionat şi în perioada anterioară (secolele V-VII), reprezentând, astfel, un puternic inel în lanţul continuităţii acestor unităţi teritoriale. În aşezarea *Kodyn I* au fost descoperite 8 locuinţe ce aparţin secolului VIII (4 unităţi) şi secolului IX (4 unităţi) [Русанова, Тимощук 1984a: 34-35, tab. 1], repartizate în câte două "*cuiburi*" de locuinţe ce au funcţionat şi în perioada anterioară (secolele V-VII).

În aşezarea *Hlinjeni-Cetăţuie* au fost descoperite 16 locuinţe medievale timpurii, dintre care 4 sunt datate cu secolul VIII, 6 – cu secolul IX şi 6 – cu secolul X [Гольцева, Кашуба 1995: 65-80, tab. V]. Locuinţele sunt amplasate în 6 unităţi teritoriale, inclusiv 4 din secolul VIII – câte o locuinţă şi trei din secolul IX – în două unităţi teritoriale câte o locuinţă şi în alta 4 locuinţe.

Amplasarea locuinţelor în "cuiburi" este documentată în aşezarea *Trebujeni-Scoc,* unde au fost descoperite 47 complexe locative din secolele VIII-IX, grupate în 10-12 unităţi teritoriale [Тельнов 2002a: 173].

Repartizarea locuinţelor din perioada medievală timpurie în "cuiburi" pentru regiunea Bucovinei de Nord a fost demonstrată de către B. A. Tymoščuk prin metoda cartografierii urmelor de locuinţe observate în aşezările acoperite de păduri [Тимощук 1990a: 95-111, fig. 35].

Spaţii pentru fântâni. În cadrul unor aşezări din secolele VIII-IX au fost descoperite fântâni, care asigurau comunităţile respective cu apă potabilă. Aceste construcţii se aflau în sectoare libere dintre locuinţe. O fântână construită din lemn în *tehnica „cununelor" de bârne orizontale* a fost identificată în cetatea de la *Alcedar* [Федоров, Чеботаренко 1974: 79], altă fântână, care a funcţionat până în secolul al XIV-lea, a fost descoperită în aşezarea de la *Hansca*.

Spaţii pentru păstrarea proviziilor. În aşezările din secolele VIII-IX, gropile pentru provizii, de regulă, sunt documentate arheologic în preajma locuinţelor, inclusiv în rânduri, cum era, de exemplu, în aşezările *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 2002a: 173], *Hansca-Limbari-Căprăria, Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: tabl. V] etc.

În acelaşi timp, sunt cunoscute gropi de provizii amenajate în locuri speciale. La *Hlinjeni* a fost descoperit, de asemenea, un grup izolat, alcătuit din 41 gropi de provizii din secolele VIII-X [Гольцева, Кашуба 1995: tabl. CI]. În preajma unei locuinţe sunt atestate, de obicei, 1-2 gropi de provizii, iar în unele

20 Structura cuiburilor de locuinţe din secolul IX în aşezarea Raşcov-Livada este următoarea: nr. I – locuinţele nr. 1, 4, 7, 9, 11; nr. IIa – nr. 17, 23; nr. IIb – nr. 28, 29; nr. IIc – nr. 41, 42, 38, 43; nr. III – nr. 46, 49; nr. IV – nr. 51, 52, 58, 60, 61; nr. V – nr. 65, 66, 68; nr. VI – 71, 73, 74; nr. VII – nr. 76, 77, 78, 79; nr. VIII – nr. 80 (prelucrare după I. V. Baran).

cazuri până la 4-5 construcţii de acest tip. În aşezarea *Raşkov-Livada* au fost descoperite 113 gropi [Баран & 1979: 296], iar în aşezarea *Trebujeni-Scoc* – 142 complexe de acest tip [Тельнов 2002a: 218].

<u>*Spaţii de producţie.*</u> În aşezările cu caracter agricol, în secolele VIII-IX, se evidenţiază spaţii destinate diferitor activităţi de producţie. Asemenea sectoare sunt documentate în aşezările *Hansca-Limbari-Căprăria* [Gol'ţeva, Postică 1996], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 2002a: 173, 212, 215-216,], *Čornivka* [Тимощук 1982: 130-131, 188].

În aşezarea de la *Hansca* au fost descoperite două grupuri alcătuite din câte 3 şi, respectiv, 4 cuptoare de lut, destinate producerii pâinii, dar în anumite cazuri şi unor operaţiuni metalurgice. Primul grup era amplasat la marginea de nord-vest a aşezării, iar cel de-al doilea – la marginea de sud. În afară de aceasta, au fost descoperite 5 cuptoare singulare, amplasate la marginea aşezării sau în preajma unor locuinţe. În aceeaşi aşezare au mai fost descoperite 5 complexe metalurgice de tip furnal, dintre care 2 reprezentau cuptoare singulare, iar altele 3 – complexe din câte două cuptoare, toate acestea fiind amplasate în spaţiile de la marginea aşezării.

În aşezarea *Trebujeni-Scoc* au fost descoperite 34 complexe pentru producerea pâinii, din componenţa cărora făceau parte 47 cuptoare din lut datate cu secolele VIII-X, amplasate în interiorul aşezării, în spaţiile libere dintre locuinţe. În acelaşi sit au fost descoperite 22 complexe metalurgice, majoritatea cărora se aflau în anumite locuri de la marginea aşezării, altele fiind amplasate în spaţiile libere dintre locuinţe, în interiorul localităţii.

În aşezarea *Čornivka II* exista un spaţiu special în cadrul căruia era amplasat un grup din 17 cuptoare de lut destinate producerii pâinii.

<u>*Spaţii sacre.*</u> Referitor la spaţiile sacre din cadrul aşezărilor de tip selişte practic nu dispunem de informaţii. La etapa actuală, în regiunea pruto-nistreană, pentru perioada indicată, amenajările sacre sunt atestate în 8 puncte: *Cobusca Veche* [Сергеев 1960], *Hansca* [Postică 1994a], *Revno* [Михайлина 1997: 70-73], *Čornivka* [Михайлина 1997: 73-76], *Rjavin* [Михайлина 1997: 76-78], *Gorbovo* [Михайлина 1997: 78], *Revno* [Михайлина 1997: 78-82] şi, posibil, *Molniţea II* [Тимощук 1976a: 159, nr. 124]. La *Cobusca Veche* locul sacru cu înmormântări se găsea la marginea aşezării, la *Hansca*, necropola plană cu morminte din secolele IX-XII se găsea la marginea de sud a aşezării, la *Revno* necropola plană din secolele IX-X era amplasată în apropierea cetăţii, iar un sanctuar păgân era amplasat în cadrul unei selişti, la *Čornivka*, necropola tumulară cu morminte din secolele IX-X se găsea în apropierea unei selişti, la *Rjavin* şi *Gorbovo* era câte un complex sacru, care făcea parte din cadrul unor cetăţui-sanctuare.

Unele date privind structura aşezărilor nefortificate cu caracter de producere au fost obţinute în urma investigaţiilor de la *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983; Бейлекчи 1986], unde s-a constatat că amenajările locative de acest tip se compuneau din locuinţe-ateliere ale meşteşugarilor, cuptoare metalurgice şi gropi destinate necesităţilor de producţie.

3.1.7.6. Structura aşezărilor din secolele X-XI

În secolele X-XI, în spaţiul pruto-nistrean s-au păstrat majoritatea tipurilor de aşezări existente în secolele VIII-IX, observându-se o dezvoltare intensă a acestora în vederea perfectării şi formării unor sisteme mai evoluate. S-a constatat o dezvoltare accentuată a aşezărilor – centre administrative şi de producţie, fortificate şi nefortificate. În perioada secolelor X-XI, au dispărut unele centre fortificate, în locul lor creându-se aşezări fortificate mai complicate decât cele anterioare, atât din punctul de vedere al sistemului de apărare, cât şi din cel al funcţionalităţii: cetăţile – reşedinţe voievodale.

Spaţii pentru locuinţe. Aşezările din secolele X-XI păstrează elementele structurale de bază, cunoscute şi în perioada anterioară. Spaţiul destinat locuinţelor reprezintă elementul central al aşezărilor, fiind organizat în grupuri teritoriale – *"cuiburi" de locuinţe* şi *locuinţe singulaare*. În aşezările cu vestigii culturale din secolele V-IX şi X-XI se observă o dezvoltare continuă în cadrul unor "*cuiburi" de locuinţe* concrete, fapt ce demonstrează perpetuarea etnoculturală a acestora.

Date preţioase privind amplasarea locuinţelor în cadrul aşezărilor din secolele X-XI au fost obţinute în cadrul siturilor de la *Revno* [Тимощук 1975a; 1990], *Lencăuţi* [Тимощук 1990], *Gorišni Širivcy* [Тимощук 1976; 1990], *Dobrinovcy* [Тимощук 1975a], *Rudi-Farfuria Turcească* [Федоров 1970; 1971; 1972; Федоров, Рошаль 1972], *Alcedar-Cetăţuie* [Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997; Федоров 1964b: 83], *Echimăuţi* [Федоров 1952b; 1953a], *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: 65-80, tab. V], *Hansca-Limbari-Căprăria* [Postică 1994a], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Tentiuc 1996], *Durleşti-Valea Babei* [Тентюк 1988: 78], *Pohorniceni-Petruha* [Хынку 1969a; Cavruc, Postică 1989; Postică 1991], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 2002a], *Etulia* [Чеботаренко 1974; Чеботаренко, Щербакова 1974; 1981; Йовков 1981], *Calfa* [Чеботаренко 1973], *Šabo* [Козлов 1984b; Смиленко, Козлов 1985; Смиленко, Козловский 1987b], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b] etc.

Cele mai bune informaţii privitor la amplasarea locuinţelor în cadrul aşezărilor din spaţiul pruto-nistrean sunt furnizate de aşezarea *Hansca-Limbari-Căprăria*, unde sunt cunoscute 18 locuinţe datate cu secolele X-începutul secolului XI şi 25 locuinţe datate cu secolul XI-începutul secolului XII [Postică 1994a: 110-113]. Locuinţele din secolul X sunt repartizate în 8 "*cuiburi*", 7 dintre care reprezintă unităţi teritoriale mai vechi, care au funcţionat încă în perioada secolelor V-IX sau VIII-IX, iar una reprezintă o unitate teritorială nouă, apărută pe un teren anterior nelocuit. În secolul XI, dezvoltarea se produce în 6 "*cuiburi*" cu locuinţe ce au funcţionat în secolul X şi în două "*cuiburi*" de locuinţe ce au funcţionat *pe parcursul secolelor V-IX*. În secolul X, unităţile teritoriale de locuinţe erau, de regulă, constituite din câte *2* complexe de locuit (3 cazuri), 3 complexe (3 cazuri), 1 complex (1 caz) şi 4 complexe (1 caz). În secolul IX, unităţile locative erau constituite din câte 2 complexe (4 cazuri), din 3 complexe (1 caz), dintr-un complex (1 caz), din 4 şi din 6 complexe (câte 1 caz). Apariţia, în secolul XI, a unor "*cuiburi*" cu un număr sporit de locuinţe indică o evoluţie demografică în cadrul unei aşezări concrete, precum, şi o creştere economică a acesteia.

În aşezarea *Hlinjeni-Cetăţuie* au fost descoperite 6 locuinţe din secolul X, amplasate în două unităţi teritoriale din care făceau parte şi complexe locative din perioada anterioară. Cele două "*cuiburi*" erau alcătuite din 2 şi, respectiv, 4 locuinţe datate cu secolul X [Гольцева, Кашуба 1995: 65-80, tab. V].

În aşezarea de la *Alcedar* au fost descoperite 20 de locuinţe din secolele X-XI, amplasate în "cuiburi" a câte 2-5 complexe [Федоров 1964b: 83].

<u>*Spaţii pentru păstrarea proviziilor*</u>. În secolele X-XI, gropile pentru provizii sunt, de regulă, amplasate în preajma locuinţelor. Dar au fost atestate şi cazuri când aceste construcţii erau concentrate în spaţiile dintre "*cuiburile*" de locuinţe sau la marginea aşezărilor. Această situaţie a fost documentată la *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995] şi *Hansca* [Postică, Cavruc 1991; Postică 1992].

<u>*Spaţii de producţie*</u>. În secolele X-XI, spaţiile de producţie se aflau în preajma locuinţelor, în zonele libere dintre locuinţe şi la marginea aşezărilor. Atelierele meşteşugăreşti (olărie, metalurgie, fierărie), cuptoarele de lut pentru copt pâine au fost, de cele mai multe ori, descoperite în preajma unor locuinţe sau în zonele libere dintre acestea.

În aşezarea *Hansca-Limbari-Căprăria*, sunt cunoscute, cel puţin 9 complexe de producţie din secolele X-XI, inclusiv 3 cuptoare metalurgice şi 6 cuptoare pentru copt pâine, toate fiind, de regulă, amplasate în mod individual, în diferite sectoare din cadrul aşezării [Gol'ţeva, Postică 1996].

Un număr impresionat de cuptoare metalurgice (câteva zeci) au fost descoperite în aşezarea de la *Alcedar*, unde construcţiile respective erau amplasate în grupuri a câte 1-3 complexe, în zonele dintre locuinţe [Федоров, Чеботаренко 1974].

În cadrul seliştii din preajma cetăţii *Revno Ib-Gorodiščce* din secolul X au fost descoperite 3 ateliere meşteşugăreşti şi 3 cuptoare pentru copt pâine [Тимощук 1990: 173].

<u>*Spaţii sacre*</u>. Până azi s-au păstrat 15 situri cu diverse amenajări sacre datând din secolele X-XI: *Revno* [Михайлина 1997: 70-73], *Čornivka* [Михайлина 1997: 73-76] *Rjavin* [Михайлина 1997: 76-78], *Gorbovo* [Михайлина 1997: 78], *Costeşti-Stânca* [Хынку, Титов 1974: 72-75], *Echimăuţi* [Федоров 1952b; 1953a], *Alcedar* [Федоров 1964b], *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 12, 17-18], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984], *Orheiul Vechi* [Postică, Hîncu, Munteanu 1998: 46], *Hansca* [Хынку 1970a; 1973a; Чеботаренко, Тельнов 1983: 91, 96-97, fig. 2,2; Постикэ 1985b: 167; Gol'ţeva, Postică 1996], *Moleşti* [Tentiuc 1996], *Calfa* [Чеботаренко 1973], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 2000: 26-27], *Giurgiuleşti* [Postică, Hîncu, Tentiuc 1999].

Au fost descoperite morminte umane izolate, amplasate în diverse locuri, la marginea sitului sau în apropiere de marginea lui (*Hansca*), în gropi săpate între locuinţe (*Hansca, Moleşti, Lucaşeuca, Giurgiuleşti)*, sub podeaua unor locuinţe (*Hansca*), în gropile unor locuinţe părăsite (*Lucaşeuca, Moleşti*), sub val de cetate (*Echimăuţi*).

Un element structural de bază al aşezărilor din perioada analizată îl reprezentau necropolele plane, care ocupau spaţii de la marginea localităţii (*Hansca, Moleşti, Brăneşti, Calfa*) sau din apropierea imediată

a acesteia (cetatea *Revno, Costeşti-Stânca*). În alte cazuri, necropola (tumulară) era amplasată într-un loc special, la o anumită depărtare de aşezare (*Alcedar, Čornivka*).

3.1.7.7. Structura aşezărilor din secolele XII-XIII

În secolele XII-XIII, în condiţiile micşorării numărului de aşezări şi al restrângerii ariei de locuire, în spaţiul pruto-nistrean au existat două tipuri de aşezări: aşezări nefortificate cu caracter agricol şi cetăţi reşedinţe de tip feudal. Aşezări de primul tip au fost atestate în toate regiunile, cu excepţia zonei de stepă, unde viaţa sedentară, practic, s-a stins pentru o vreme. Cetăţile erau răspândite doar în zona Bucovinei de Nord, dar şi acolo în mai puţine cazuri comparativ cu perioada precedentă.

Spaţii pentru locuinţe. Cetăţile feudale aveau o structură internă adecvată, conformată la cerinţele personale ale feudalului şi familiei sale. Aşezările nefortificate din secolele XII-XIII au evoluat în baza structurilor rurale mai vechi, păstrând mai multe elemente şi principii din perioada precedentă. În aceste aşezări s-a păstrat vechiul principiu de repartizare a locuinţelor în unităţi teritoriale distincte. În aşezările cu straturi culturale din secolele V-XI/X-XI şi XII-XIII s-a produs o evoluţie continuă în cadrul unor "*cuiburi" de locuinţe*, fapt ce demonstrează o dată în plus continuitatea etnoculturală în cadrul siturilor din spaţiul pruto-nistrean.

Date referitor la amplasarea locuinţelor în cadrul aşezărilor din secolele XI-XIII au fost obţinute la *Hansca* [Postică 1994], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c; 1991; 1992], *Rudi-Farfuria Turcească* [Федоров 1972; Федоров, Рошаль 1973].

În aşezarea *Hansca* sunt cunoscute 14 locuinţe datate cu secolul XII şi alte 14 locuinţe datate cu secolul XIII. Locuinţele din secolul XII sunt repartizate în 8 unităţi teritoriale: 7 reprezintă structuri mai vechi, care au funcţionat încă în perioada secolelor V-XI sau X-XI, iar una – o unitate teritorială nouă, creată pe un teren nelocuit după secolul VIII. În secolul XIII, dezvoltarea se produce în 5 unităţi locative care au funcţionat în secolul XII şi în 2 *"cuiburi" de locuinţe* părăsite, în secolul VIII şi respectiv X. În secolul XII, unităţile teritoriale de locuinţe erau compuse, de regulă, din câte un complex de locuit (4 cazuri), din câte 2 complexe (3 cazuri) şi din 4 complexe repartizate în două microunităţi (1 caz).

În aşezarea de la *Moleşti* au fost descoperite 14 locuinţe din secolele XI-XIII, repartizate în 5 unităţi teritoriale compuse dintr-o locuinţă (1 caz), 2 locuinţe (2 cazuri), 4 locuinţe şi 6 locuinţe (câte un caz).

Spaţii pentru păstrarea proviziilor. Pentru perioada la care ne referim gropile de provizii erau, de regulă, amplasate în preajma locuinţelor.

Spaţii de producţie. În cadrul unei aşezării datate cu secolele XII-XIII de la *Orheiul Vechi* a fost descoperit un complex metalurgic alcătuit dintr-un atelier şi câteva cuptoare de producere a fierului [Постикэ 1992a].

Spaţii sacre. Referitor la spaţiile sacre din cadrul aşezărilor datate cu secolele XII-XIII există date destul de reprezentative: a fost atestată o necropolă plană în preajma aşezării *Hansca (Limbari)* [Хынку 1970a], o necropolă la *Mateuţi-Şcoala Nouă* [Хынку 1969-b], un şir de morminte umane, în apropierea

unor complexel locative sau gospodăreşti, în aşezările *Hansca-Limbari-Căprăria* [Чеботаренко 1982], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c; Tentiuc 1991; 1992], *Orheiul Vechi* [Постикэ 1992a]. Mai mult decât atât, în cadrul unor situri concrete sunt identificate mai multe spaţii sacre. De exemplu, la *Moleşti* au fost descoperite 4 spaţii cu morminte din secolele XI-XIII: într-o locuinţă – 1 mormânt, în alta – 2 morminte, în preajma unui grup de locuinţe – 4 morminte, iar în alt loc un mormânt dublu.

Analiza topografiei şi structurii aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean denotă un şir de particularităţi deosebit de importante care vizează amplasarea şi procesul de evoluţie a acestora pe parcursul unei perioade de circa 900 ani.

În primul rând, se remarcă faptul perpetuării aşezărilor medievale timpurii în zone istorico-geografice clar delimitate şi în condiţii topografice bine profilate, cu amplasament *„de vale", „de deal", „de deal-vale-deal" şi „fluvial",* reprezentând unităţi, menite să determine pentru secole înainte caracterul original al peisajului cultural-istoric din spaţiul pruto-nistrean, definit în timp, la fel ca şi în alte regiuni româneşti, drept „*plai*" sau „*gură de rai*".

Pe de altă parte, din punct de vedere structural, aceste aşezări formau sisteme unitare, alcătuite din elemente relativ omogene şi stabile (*spaţii pentru locuinţe*, *spaţii pentru depozite de provizii*, *spaţii pentru activităţi de producţie*, *spaţii pentru activităţi comunitare şi spaţii sacre*) care s-au perpetuat pe parcursul evului mediu timpuriu. Deşi au suferit anumite modificări, nu şi-au pierdut profilul lor definitoriu.

3.1.8. Aşezări fortificate

Aşezările fortificate atestate în regiunea Nistrului au fost caracteristice pentru secolele VIII-XIII. În *Повесть Временных Лет*, aceste aşezări fortificate din secolele IX-X sunt nominalizate cu termenul «**градъ**» [ПСРЛ-1: col. 5, 6, 8-10 etc.], iar în lucrarea Geografului din Bavaria – cu termenul „**civitates**". În ambele cazuri termenii au semnificaţia de întăritură [Schafarik 1837: 550-551, 996-997; Łowmiański 1986]. În ceea ce ţine de localizarea în regiunea nistreană a tiverţilor şi ulicilor, autorul Cronicii, specifica: «**и суть гради их и до сего дне**» [ПСРЛ-1: col. 13], adică multiplele cetăţi ale acestor populaţii existau în zona respectivă până la începutul secolului XII, de când datează această sursă scrisă.

La etapa actuală, în spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute 31 cetăţi din secolele VIII-IX (29%), 55 cetăţi din secolele X-XI (51%) şi 21 cetăţi din secolele XII-XIII (20%).

Începând cu secolele VIII-IX, aşezările fortificate au căpătat o largă răspândire în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean. În regiunea Cernăuţi sunt cunoscute 31 cetăţi din secolele VIII-IX; 30 cetăţi – din secolele X-XI, inclusiv 26 cu strat din perioada anterioară, şi 18 cetăţi din secolele XII-XIII [Тимощук 1982; 1990].

Tot în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean, dar mai la sud de regiunea bucovineană, sunt atestate 3 cetăţi datate cu secolele X-XIII (*Pererâta-Zamca, Rudi-Farfuria Turcească, Tătărăuca Nouă-Germanarii*) şi 1 cetate datată cu secolele XII-XIII (*Mereşeuca*) [Hîncu 1993; Власенко 1983].

În spaţiul dintre râurile Răut şi Nistru sunt atestate 16 cetăţi datate cu secolele X-XI (*Alcedar*,

Echimăuţi, *Curătura*, *Hlinjeni-Lacuri*, *Hlingeni-Şanţ, Olişcani, Ţareuca-Cetate, Ţareuca-Dangheti, Ţahnîuţi, Sămăşcani, Jabca, Rezina-Stohnaia, Cogîlniceni, Horodişte, Mateuţi, Popăuţi*) [Федоров, Чеботаренко 1974: 74-100; Hîncu 1993].

În partea centrală a spaţiului pruto-nistrean sunt atestate 5 cetăţi datate cu secolele IX/X-XI (*Răciula, Stejăreni-Cârlani, Lucaşeuca, Măşcăuţi, Calfa*) [Федоров, Чеботаренко 1974: 74-100; Hîncu 1993; Власенко 1990].

În partea de sud a spaţiului pruto-nistrean n-au fost identificate aşezări fortificate din perioada medievală timpurie. Prezenţa acestora în regiune nu poate însă fi pusă la îndoială, căci le menţionează şi unii autori bizantini [Const. Porfirogen. 1970: 667 (37)].

Cetăţile reprezentau construcţii cu întărituri din pământ şi lemn, amplasate, de regulă, pe locuri fortificate natural: promontorii, culmi de deal, terase priporoase, platouri, pante etc. Aveau, de obicei, în preajmă o selişte alăturată şi altele câteva la o anumită depărtare. În unele cazuri, sunt documentate cetăţi singulare sau "*cuiburi*" de aşezări cu câte două cetăţi.

În secolele VIII-IX existau *cetăţi de refugiu*, *centre administrative-economice* şi *cetăţi-sanctuare*. Începând cu secolele X-XI, apar *cetăţile – reşedinţe voievodale*, iar cu secolele XII-XIII, de rând cu acestea, se întâlnesc şi *cetăţile de supraveghere* şi *cetăţile „castele feudale"*.

3.1.8.1. Cetăţi de refugiu

Cetăţile de refugiu reprezentau aşezări fortificate din preajma unor selişti. Erau amplasate pe înălţimi greu accesibile şi aveau ca scop protejarea populaţiei din selişti în caz de pericol militar.

Aceste complexe erau prevăzute cu valuri din pământ, dotate cu palisade din lemn şi şanţuri de apărare. Deoarece nu erau locuite cotidian, cetăţile de refugiu au un strat cultural nesemnificativ. Ele erau utilizate doar în cazuri speciale, de obicei pe timp de război. După cum demonstrează datele arheologice, aceste fortificaţii mai aveau şi alte funcţii în afară de cele de apărare. Astfel, în mai multe cetăţi de acest tip, în preajma valurilor de apărare au fost descoperite construcţii de suprafaţă de tip alungit, calificate de către cercetători drept *„case lungi"* [Тимощук 1990: 34-37]. Dimensiunile acestor „*case*" atingeau până la 100 m lungime, având o suprafaţă de până la 500 m. p. *"Casele lungi",* după cum atestă literatura de specialitate, reprezentau încăperi destinate unor întruniri cu caracter comunitar: adunări ale războinicilor, ospăţe, ritualuri diverse, iniţieri şi păstrării unor bunuri comunitare etc. [Русанова 2002]. Documentele scrise menţionează prezenţa unor asemenea "*case*", în perioada medievală timpurie la slavii de vest [Szymanski 1967: 231-237]. În afară de „*casele lungi*", în cadrul unor cetăţi de refugiu erau amenajate şi necropole (*Revno*).

În regiunea Cernăuţi au fost identificate 14 cetăţi de refugiu datate cu secolele VIII-X (*Bila, Voloka, Verhnie Stanovcy, Goroševcy, Korostuvata, Lomačincy, Mahala, Novaja Jučka, Raşkov, Revno, Sneačev, Cernăuţi, Červona Dibrova, Široka Poljana*) [Тимощук 1990: 32]. În secolele VIII-IX, cetăţile de refugiu constituiau 43% din numărul total al aşezărilor fortificate de epocă, iar în secolele X-XI numărul lor scade până la 20%.

3.1.8.2. Cetăţi – centre administrativ-economice

Cetăţile – centre administrativ-economice reprezentau aşezări fortificate cu populaţie permanentă, în cadrul cărora era organizat traiul cotidian al locuitorilor, diverse activităţi economice, inclusiv de producere şi de administrare a comunităţii. În cadrul acestor aşezări sunt identificate locuinţe de tip adâncit sau de suprafaţă, ateliere meşteşugăreşti, gropi de provizii etc. Şi cetăţilor de acest tip le sunt caracteristice „*casele lungi*”, care serveau interesului comunitar. În cetatea *Dobrinovcy* au fost descoperite 5 „*case lungi*” [Русанова, Тимощук 1981: 45]. Locuinţele şi alte construcţii erau amplasate pe perimetrul interior al valului de apărare, centrul aşezării rămânând liber pentru activităţile comunitare: adunări, negoţ etc. Cetăţile – centre administrativ-economice aveau dimensiunile de 150x80 m (*Gorišni Širivcy-Toloca*), 160x100 m (*Dobrinovcy*). Spre deosebire de cetăţile de refugiu, centrele administrativ-economice aveau un sistem de apărare mai complex, compus din câteva valuri de apărare. În preajma acestor cetăţi se aflau selişti de dimensiuni mari. Cetăţi similare sunt cunoscute în regiunea limitrofă din România (*Fundul Herţii, Dersca, Tudora*) [Teodor 1978b-c; 2001f].

În regiunea Cernăuţi au fost identificate 14 cetăţi – centre administrativ-economice din secolele VIII-X (*Balamutivka, Dobrinovcy , Gorišni Širivcy, Grozincy, Karapciv, Kobaki, Revno II*). Aceste cetăţi, în secolele VIII-IX, constituiau 45% din numărul total al aşezărilor fortificate de epocă, iar în secolele X-XI – 40% [Тимощук 1990: 40-44].

3.1.8.3. Cetăţi-sanctuare

Din perioada secolelor VIII-X datează şi o serie de cetăţi-sanctuare: 7 situri din regiunea Cernăuţi, constituind circa 22% din numărul total al cetăţilor de epocă (*Babin*, *Gorbovo*, *Kulešivka, Nagoreane, Rohitny, Rjavincy, Rudniky*) [Тимощук 1990: 45-55; Русанова, Тимощук 1993].

Aceste cetăţi aveau dimensiuni modeste şi nu erau locuite. Elementul de bază al sanctuarului era idolul din partea centrală a complexului, urmat de alţi idoli de rang mai mic, amplasaţi pe o suprafaţă circulară pregătită special, în preajma cărora erau amenajate diverse altare, vetre de foc şi şanţuri pentru efectuarea ritualurilor. Toate acestea erau protejate, la exterior, de unul sau câteva valuri de pământ cu şanţuri adiacente.

Un element indispensabil al cetăţilor-sanctuare erau „*casele lungi*” amenajate pentru scopuri religioase. Asemenea construcţii au fost descoperite la *Gorodniţk* şi *Krutilovo* de pe râul Zbruci. În preajma cetăţilor-sanctuare, de obicei, sunt atestate şi câteva selişti [Тимощук 1990: 50-51].

3.1.8.4. Cetăţi – centre voievodale

Cetăţile – centre voievodale sunt atestate începând cu secolul X. Aceste aşezări reprezentau centre militar-politice cu impact regional. În regiunea Cernăuţi sunt cunoscute 4 cetăţi voievodale din perioada secolelor X-XI (*Revno*, *Gorišni Širivcy*, *Lomačincy*, *Perebykovcy*), adică constituiau 13% din numărul total al cetăţilor de epocă. În regiunea Nistrului Mijlociu sunt atestate cetăţi voievodale din secolele X-XI la

Rudi-Farfuria Turcească, în spaţiul Răut-Nistru – la *Echimăuţi* şi *Alcedar*. Cetăţi voievodale din secolele XII-XIII au fost descoperite la *Lenkivcy*, *Lomačincy, Perebykivcy, Gorišni Širivcy, Galicya-Neporotovo şi Rudi-Farfuria Turcească* [Тимощук 1982; Федоров 1972].

Cetăţile – centre voievodale reprezentau construcţii inginereşti mai avansate în comparaţie cu alte tipuri de fortificaţii. Astfel, valurile acestora aveau, la talpă, încăperi patrulaterale construite din bârne de lemn, care serveau scopuri militare şi gospodăreşti. Incinta cetăţilor era amenajată după un anumit plan. Pe perimetrul valului se găsea un rând de construcţii locative şi gospodăreşti, destinate militarilor. Locuinţele familiei voievodale şi alte construcţii oficiale se aflau în anumite sectoare ale incintei cetăţii, inclusiv în partea ei centrală. Aceste construcţii erau amenajate din bârne de lemn, fiind, de regulă, compartimentate în două etaje. În cetăţile voievodale, la fel ca şi în alte tipuri de cetăţi, se întâlnesc şi „*case lungi*”, destinate anumitor activităţi obşteşti. O casă de acest tip, cu dimensiunile 30,0x4,5 m, se afla în partea centrală a cetăţii de la *Echimăuţi* [Федоров 1953a]. Suprafaţa incintei acestor cetăţi constituia 300x100 m (*Revno*), 86x60 m (*Echimăuţi*), 80x70 m (*Alcedar*), 70x60 m (*Rudi*).

În jurul cetăţilor centre voievodale se aflau *posadele* – aşezări nefortificate de dimensiuni mari, de până la 1000x300 m (*Echimăuţi*), care reprezentau importante centre comerciale şi meşteşugăreşti – prototipuri ale oraşelor medievale.

3.1.8.5. Cetăţi de supraveghere

Cetăţile de supraveghere sunt caracteristice secolelor XII-XIII. Erau amenajate la o anumită distanţă de cetăţile voievodale, de regulă pe hotarul politic, în scopul preveniri atacurilor militare neaşteptate. Cetăţi de supraveghere sunt cunoscute la *Uşiţa, Bakota, Galicya-Neporotovo (Kucelmin), Molodji, Spaska etc.* Acestea reprezentau construcţii cu caracter strict militar, interiorul cărora era amenajat conform necesităţilor garnizoanei [Тимощук 1982].

3.1.8.6. Cetăţi „castele feudale”

Cetăţile “castele-feudale” au apărut în spaţiul pruto-nistrean în secolele XII-XIII. Castelele reprezentau realităţi generate de relaţiile feudale. Asemenea complexe au fost identificate în regiunea Cernăuţi – la *Darabani*, *Vasileu*, *Nedobojevcy*, *Černovka* etc. [Тимощук 1982]. Un castel feudal, în perioada secolelor XI-XIII a existat, posibil, în defileul de pe Prut de la *Pererâta-Zamca* [Hîncu 1993: 15-16].

3.1.9. Gruparea teritorială a aşezărilor

Cartografierea siturilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean denotă existenţa în regiune a unor structuri teritoriale bine delimitate (Harta nr. 1; 3; Tabelul nr. 5).

Pe parcursul secolelor V-XIII, în această regiune se profilează două tipuri de structuri teritoriale: *1) structuri teritoriale de nivel local*, reprezentate de *aşezări singulare* sau *“cuiburi” de aşezări* şi *2) structuri teritoriale de nivel regional,* care cuprind „*masive” de aşezări,* formate din *aşezări singulare* şi “*cuiburi” de aşezări.*

Aşezările singulare sunt reprezentate prin situri arheologice izolate, aflate la o distanţă de cel puţin 7-10 km unul de altul.

„Cuiburile” de aşezări, de obicei, sunt alcătuite din 2-3 aşezări dintr-o regiune bine delimitată geografic, cu o rază de 1,0-3,0 km, mai rar – din 4-6 aşezări şi foarte rar – din 7-10 aşezări. Aceste unităţi teritoriale includ aşezări din spaţii uniforme, care puteau fi traversate relativ uşor. Gruparea aşezărilor în „*cuiburi”* este făcută, de regulă, după principiul “*de vale*” sau “*vale-deal-vale”*.

„Masivele” de aşezări cuprind până la 50 unităţi teritoriale de nivel local, amplasate în regiuni bine delimitate, cu o rază de 30-50 km, în bazinele unor râuri sau râuleţe, în cadrul anumitor structuri de relief specific, în spaţii de codru etc. Analiza cartografică a aşezărilor din secolele V-XIII denotă repartizarea acestora în 14 „*masive”* care, având un număr variabil de situri, se disting la fiecare etapă istorică a evului mediu timpuriu. „Masivele” de aşezări, în linii generale, corespund regiunilor istorice de codru din nordul şi centrul spaţiului pruto-nistrean, iar în anumite etape istorice – şi unor regiuni de stepă din partea de sud.

Privite de la nord spre sud, cele 14 „*masive” de aşezări* sunt definite după cum urmează: I. *Bucovina de Nord* (Prutul Superior), II. *Hotin* (Nistrul Superior); III. *Briceni-Edineţ* (Prutul de Mijloc); IV. *Ocniţa-Soroca* (Nistrul de Mijloc); V. *Rezina-Şoldăneşti* (Nistrul de Mijloc); VI. *Răutul de Mijloc*; VII. *Călăraşi-Nisporeni* (podişul central moldovenesc); VIII. *Orhei* (Răutul Inferior); IX. *Corjova-Gura Bâcului* (Nistrul Inferior); X. *Lăpuşna-Hânceşti* (bazinul Botna-Cogâlnic); XI. *Cahul-Cantemir* (Prutul Inferior); XII. *Dunărea de Jos*; XIII. *Nistrul Inferior* (bazinul Nistrului Inferior) şi XIV. *Bugeac* (Hărţile nr. 2; 4; Tabelele nr. 1; 5; Diagrama nr. 59).

Majoritatea absolută a „*masivelor”* reprezintă unităţi omogene care au existat la toate etapele evului mediu timpuriu. Cu excepţia „*masivelor*” de aşezări din regiunea de stepă, unde, la anumite etape, localităţile sedentare au lipsit, în cadrul „*masivelor*” de aşezări din regiunile de codru se observă o continuitate perfectă pe tot parcursul evului mediu timpuriu.

Amplasarea aşezărilor în „*cuiburi”* şi „*masive”* regionale se conturează în secolele V-VII, devine foarte pronunţată în secolele VIII-XI şi scade din intensitate în secolele XII-XIII (Tabelul nr. 13).

3.1.9.1. Gruparea aşezărilor din secolele V-VII

Analiza repartizării teritoriale a siturilor din secolele V-VII denotă foarte explicit gruparea acestora în „*masive”* regionale (Hărţile nr. 5; 6, Tabelul nr. 14).

Aşezările din perioada nominalizată formează 10 „*masive”*, care corespund unor zone silvice istorice din nordul şi din centrul spaţiului pruto-nistrean (*Bucovina de Nord, Hotin, Briceni-Edineţ, Ocniţa-Soroca, Rezina-Şoldăneşti, Răutul de Mijloc, Călăraşi-Nisporeni, Orhei, Corjova-Gura Bâcului, Lăpuşna-Hânceşti*). Patru „*masive*” de aşezări (*Cahul-Cantemir, Dunărea de Jos, Nistrul Inferior* şi *Bugeac*), atestate la următoarea etapă istorică în sudul spaţiului pruto-nistrean, nu sunt cunoscute în secolele V-VII.

Cele mai numeroase şi, totodată, cele mai compacte „*masive”* de aşezări sunt, în secolele V-VII, amplasate în regiunile *Hotin* – 87 aşezări (37,6%), *Bucovina de Nord* – 66 (28,6%) şi *Lăpuşna-Hânceşti* – 23 (10,0%). „*Masive”* mai mici sunt atestate în regiunile: *Orhei* – 14 aşezări (6,1%), *Briceni-Edineţ* – 12 (5,2%), *Ocniţa-Soroca, Rezina-Şoldăneşti* – câte 9 situri (câte 3,9%), *Călăraşi-Nisporeni* – 4 (1,7%), *Răutul de Mijloc* şi *Corjova-Gura Bâcului* – câte 3 aşezări (câte 1,3%). O excepţie o constituie regiunea *Dunărea de Jos*, unde

este atestată o singură aşezare din secolele V-VII (în preajma *Valului lui Traian de Jos*, la *Cervonoarmeiskoje*) (Hărţile nr. 13, 17, 21, 25, 29; Diagrama nr. 60).

În cadrul *„masivelor”* de aşezări din secolele V-VII, este atestată o îmbinare organică a aşezărilor amplasate singular şi a celor distribuite în *„cuiburi”* (Diagramele nr. 64, 66). Raportul dintre aşezările amplasate singular şi cele amplasate în “*cuiburi*” denotă o prevalenţă a celor din urmă, dar cu o pondere destul de însemnată a celor dintâi, proporţia dintre ele fiind de 37,7% la 62,3% (Tabelul nr. 14).

Din numărul total de 231 aşezări din secolele V-VII, 144 situri formează 55 “*cuiburi*” alcătuite din câte 2-10 localităţi (Diagramele nr. 70-83), iar 87 reprezintă aşezări solitare (Tabelul nr. 14, 15). Aşezările singulare sunt caracteristice pentru “masivele” din regiunile: *Răutul de Mijloc, Călăraşi-Nisporeni, Corjova-Gura Bâcului* – în proporţie de 100% şi *Rezina-Şoldăneşti* – 66,7%, ceva mai puţin pentru *Bucovina de Nord* – 43,9% şi *Briceni-Edineţ* – 41,7% (Tabelul nr. 14).

„*Cuiburile*” de aşezări, în majoritatea cazurilor, sunt alcătuite din câte 2 situri (54,6%), mai rar din 3 (32,7%), relativ rar din 4 (10,9%) şi, ca excepţie, din 6 situri (1,8%). În acest context „*cuiburile*” de proporţii, alcătuite din 4-6 situri, sunt repartizate relativ uniform în spaţiul pruto-nistrean. Cel mai numeros „*cuib*” de aşezări, format din 6 unităţi, este identificat în partea centrală a ţinutului pruto-nistrean, în microzona *Dănceni-Suruceni* (Harta nr. 25; Tabelul nr. 15).

În majoritatea absolută a „*masivelor*” din secolele V-VII (60,0%), cota aşezărilor amplasate în „*cuiburi*” este mai mare de 50%, inclusiv în 3 cazuri (*Bucovina de Nord, Briceni-Edineţ şi Ocniţa-Soroca*) este de 56,1-66,7%, iar în alte 3 (*Hotin, Orhei* şi *Lăpuşna-Hânceşti*) – de 72,4-78,6%. O cotă relativ mică a aşezărilor amplasate în grup – de 33,7% – este atestată în „*masivul*” *Rezina-Şoldăneşti*, iar din alte 3 „*masive*” (*Răutul de Mijloc, Călăraşi-Nisporeni* şi *Corjova-Gura Bâcului*) aşezările amplasate în „*cuiburi*” lipsesc (Tabelul nr. 14).

3.1.9.2. Gruparea aşezărilor din secolele VIII-IX

În secolele VIII-IX, numărul de aşezări a crescut brusc (cu 148,0%), atingând cifra de 572 de unităţi (Harta nr. 7; 8; Tabelul nr. 16). În acest context, vechile “*cuiburi*” şi *„masive” de aşezări*, din spaţiul pruto-nistrean sunt păstrate şi dezvoltate în continuare. Pe de altă parte, în regiuni nelocuite anterior, au fost întemeiate unităţi teritoriale noi, inclusiv *aşezări singulare*, “*cuiburi*” şi, respectiv, *„masive” de aşezări*. Au apărut numeroasele *„masive” de aşezări*: *Dunărea de Jos* şi *Nistrul Inferior*. În acelaşi timp, se conturează *“masivele” de aşezări Cahul-Cantemir* şi *Bugeac*.

Cele mai numeroase *„masive” de aşezări* din secolele VIII-IX sunt: *Bucovina de Nord* – 192 unităţi (33,6%), *Hotin* – 95 (16,6%), *Dunărea de Jos* – 92 (16,1%) şi *Lăpuşna-Hânceşti* – 46 (8,0%) (Hărţile nr. 14, 18, 22, 26, 30; Tabelul nr. 16; Diagrama nr. 61).

În comparaţie cu perioada precedentă, în secolele VIII-IX scade până la 25,5% numărul aşezărilor amplasate singular şi sporeşte numărul aşezărilor amplasate în „*cuiburi*” – 74,5% (Diagramele nr. 64, 67). Din numărul total de 572 aşezări din perioada respectivă, 426 formează 131 „*cuiburi*”, alcătuite, de regulă, din câte 2-10 unităţi (Diagramele nr. 70-83), iar 146 reprezintă *aşezări singulare*, caracteristice pentru

"*masivele*" mai puţin reprezentative: *Călăraşi-Nisporeni* – în proporţie de 100,0%, *Cahul-Cantemir* – 75,0%, *Nistrul Inferior* – 71, 4% şi *Briceni-Edineţ* – 55,6%.

În secolele VIII-IX, la fel ca şi în perioada precedentă, „*cuiburile" de aşezări* din cadrul „*masivelor*" regionale, în număr de 131, sunt alcătuite în majoritatea cazurilor din câte 2 situri (43,5%), 3 (25,2%) şi din 4 (15,3%), mai rar din 5, 6 situri (4,6% şi 6,9%), iar ca excepţie, din 7, 9 şi 10 situri (respectiv 2,3%, 1,5%, 0,8%). Cele mai numeroase „*cuiburi" de aşezări* formate din 5-10 unităţi sunt identificate în *Bucovina de Nord* – 9 cazuri, *Dunărea de Jos* – 5, *Hotin* – 4, *Briceni-Edineţ, Ocniţa-Soroca* şi *Corjova-Gura Bâcului* – câte un caz (Tabelul nr. 17).

Amplasamentul în „*cuiburi*" al aşezărilor din perioada secolelor VIII-IX este caracteristic regiunilor: *Hotin* – 85,3%, *Bucovina de Nord* – 84,9%, *Orhei* – în proporţie de 84,9%, *Ocniţa-Soroca* – 72,0%, *Lăpuşna-Hânceşti* – 71,7% şi *Dunărea de Jos* – 76,1% (Tabelul nr. 16).

În majoritatea absolută a „*masivelor*" din secolele VIII-IX (64,0%), cota aşezărilor amplasate în „*cuiburi*" este mai mare de 50%, inclusiv în 3 cazuri (*Rezina-Şoldăneşti, Răutul de Mijloc, Corjova-Gura Bâcului*) este de 52,2-66,7%, iar în alte 5 (*Bucovina de Nord, Hotin, Ocniţa-Soroca, Orhei, Lăpuşna-Hânceşti* şi *Dunărea de Jos*) – de 71,7-89,0%. O cotă relativ mică a aşezărilor amplasate în grup – de 25,0-44,0%, este atestată în "*masivele*" *Briceni-Edineţ, Cahul-Cantemir* şi *Nistrul Inferior*, iar în *"masivele" Călăraşi-Nisporeni* şi *Bugeac* nu sunt identificate aşezări amplasate în „*cuiburi*" (Tabelul nr. 16).

În secolele VIII-IX, în regiunile *Bucovina de Nord* şi *Hotin*, de rând cu aşezările tradiţionale neîntărite, capătă o largă răspândire cetăţile din pământ şi lemn, cu funcţii militare, administrative sau religioase (*Revno*, *Bila, Mahala, Gorišni Širivcy, Korostuvata, Grozincy*). Cetăţile erau amplasate în cadrul "*cuiburilor" de aşezări*. De regulă, unui "*cuib" de aşezări* neîntărite îi revenea o cetăţuie. În acelaşi timp, sunt semnalate şi cazuri în care în cadrul unui "*cuib*" sunt prezente câte două cetăţi (*Revno*, *Cervono Dibrovo, Korostovata, Dobrinovcy, Rohotin, Mamornicea*) [Тимощук 1990]. Spre sfârşitul acestei perioade, aşezări fortificate apar şi în alte regiuni ale spaţiului pruto-nistrean, de exemplu, la *Răciula* [Власенко 1990] şi *Calfa* [Чеботаренко 1973], *în zona de centru.*

În regiunea *Bucovinei de Nord* se evidenţiază 46 "*cuiburi" de aşezări* din secolele VIII-X, iar în regiunea *Hotinului* – 25. Fiecare dintre unităţile nominalizate dispunea de un centru administrativ, amenajat în cadrul unei cetăţi sau al unei aşezări nefortificate, dar dezvoltate economic. În cadrul fiecărui "*cuib" de aşezări*, de regulă, sunt atestate câte 1-2 cetăţi şi 2-4 selişti, dar sunt destul de frecvente şi „*cuiburi*" care cuprind 5-8 selişti. Un "*cuib" de aşezări* ocupă, în mediu, o suprafaţă de circa 30-40 km.p., în unele cazuri ajungând până la 60-70 km.p. Cele mai numeroase *"cuiburi" de aşezări* sunt atestate în regiunea *Bucovinei de Nord* la *Revno*, *Gorišni Širivcy, Čornivka, Dobrinovcy, Mahala,* iar în regiunea *Hotinului* la *Raşkov, Perebâkovcy, Goroševcy, Şiroka Poljana, Prigorodok, Kulišivka etc.* [Тимощук 1990].

La *Revno*, de exemplu, în secolele VIII-X, a existat un "*cuib" de aşezări* constituit din 2 cetăţi şi 7 selişti, amplasate pe promontoriile afluenţilor râului Prut. În secolul IX, cetatea *Revno-Gorodišče* (600x400 m)

reprezenta o fortăreaţă de refugiu, iar cetatea *Revno-Carina* (450x450 m) era centru economico-administrativ. În secolul X, prima cetate devine reşedinţa cneazului (300x160 m), iar cea de-a doua este transformată într-o suburbie fortificată [Тимощук 1982: 38-55, 183-184; 1990: 172-173].

În acelaşi context, este de remarcat faptul că, în afara *Bucovinei de Nord* şi a regiunii *Hotin*, în cadrul „*masivelor*" de aşezări din secolele VIII-IX, lipsesc fortificaţiile, acestea fiind alcătuite exclusiv din selişti. Această particularitate denotă gradul mai avansat de dezvoltare social-politică şi militară a populaţiei din *zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean în comparaţie cu *zonele de centru* şi *de sud*.

3.1.9.3. Gruparea aşezărilor din secolele X-XI

În secolele X-XI se constată o micşorare uşoară (cu 9,0%) a numărului general de aşezări. Cu toate acestea, se păstrează structura teritorială alcătuită din 14 *„masive" de aşezări* formată la etapa anterioară (Harta nr. 9; 10; Tabelele nr. 18, 19).

În secolele X-XI, *"masivele" de aşezări* cunoscute în perioada precedentă au o continuitate perfectă, păstrându-şi toate caracteristicile de bază. Cele mai numeroase *„masive" de aşezări* în secolele X-XI sunt: *Bucovina de Nord* – 176 unităţi (33,5%), *Dunărea de Jos* – 92 (17,4%), *Hotin* – 66 (12,5%), ceva mai modeste sunt cele din regiunile: *Rezina-Şoldăneşti* – 43 (8,1%), *Lăpuşna-Hânceşti* – 36 (6,8) şi *Orhei* – 25 (4,7%) (Diagrama nr. 62). În comparaţie cu perioada precedentă, se constată păstrarea la acelaşi nivel a numărului de aşezări din preajma *Dunării de Jos*, o uşoară scădere a numărului de aşezări din regiunea *Bucovinei de Nord, Hotin şi Lăpuşna-Hânceşti*, dar şi o creştere însemnată a numărului de aşezări din regiunea *Rezina-Şoldăneşti* şi *Orhei.*

În secolele X-XI, coraportul dintre numărul aşezărilor amplasate singular şi cel al aşezărilor amplasate în „*cuiburi*" se menţine practic la nivelul secolelor VIII-IX, respectiv – 24,3% şi 75,7% (Diagramele nr. 64, 68). Din numărul total de 526 aşezări din secolele X-XI, 400 situri formează 117 „*cuiburi*" din câte 2-10 unităţi (Diagramele nr. 70-83), iar 128 reprezintă aşezări solitare, caracteristice pentru "*masivele*" *Nistrul Inferior* – în proporţie de 64,3%, *Călăraşi-Nisporeni* – 58,3% şi *Briceni-Edineţ* – 53,8% (Tabelul nr. 18).

„Cuiburile" de aşezări, în secolele X-XI, la fel ca şi în perioada precedentă sunt alcătuite, în majoritatea cazurilor, din câte 2 (41,0%) sau 3 situri (26,5%), mai rar din 4 situri (12,0%), relativ rar din 5, 6, 7 situri (6,8%, 5,1%, 3,4%) şi foarte rar din 8, 9 situri (câte 1,7%) sau 10 situri (0,9%). Cele mai numeroase *„cuiburi" de aşezări*, formate din 5-10 unităţi reprezintă, în majoritatea absolută a cazurilor, o continuare a celor din perioada anterioară (Tabelul nr. 19).

Amplasamentul în *„cuiburi" al aşezărilor* din perioada secolelor X-XI este caracteristic pentru *Bucovina de Nord* – în proporţie de 87,5%, *Orhei* – 84,0%, *Hotin* – 81,8%, *Dunărea de Jos* – 76,1%, *Rezina-Şoldăneşti* – 72,1%, *Lăpuşna-Hânceşti* – 69,4% şi *Ocniţa-Soroca* – 63,2% etc. (Tabelul nr. 18).

În majoritatea absolută a *„masivelor" de aşezări* din secolele X-XI (64,0%), cota siturilor amplasate în „*cuiburi*" este mai mare de 50%, inclusiv în 4 cazuri (*Ocniţa-Soroca, Corjova-Gura Bâcului, Cahul-Cantemir, Dunărea de Jos*) este de 62,5-69,4%, iar în alte 5 (*Bucovina de Nord, Hotin, Rezina-Şoldăneşti, Orhei, Lăpuşna-*

Hânceşti) – de 71,1-87,6%. O cotă relativ mică a aşezărilor amplasate în grup – de 28,0- 44,0% – este atestată în "*masivele*" *Briceni-Edineţ, Răutul de Mijloc, Călăraşi-Nisporeni* şi *Nistrul Inferior,* iar în „*masivul*" *Bugeac* n-au fost identificate aşezări amplasate în „*cuiburi*" (Hărţile nr. 15, 19, 23, 27, 31).

Spre deosebire de perioada precedentă, în secolele X-XI se observă o evoluţie accelerată a unităţilor teritoriale din regiunea dintre Răut şi Nistru (grupul *Rezina-Şoldăneşti*), în cadrul cărora apar "*cuiburi*" alcătuite din câteva selişti înzestrate cu centre fortificate de tipul horodiştilor (*Alcedar*, *Echimăuţi*, *Curătura, Hlinjeni-Lacuri, Hlingeni-Şanţ, Olişcani, Ţareuca-Cetate, Ţareuca-Dangheti, Ţahnăuţi, Sămăşcani, Jabca, Rezina-Stohnaia, Cogâlniceni, Horodişte, Mateuţi, Popăuţi*) [Hîncu 1993]. În acelaşi timp, se constituie unităţi teritoriale de tip nou, apărute prin contopirea unor selişti apropiate cu aşezările fortificate, formând aşa-zisele *cetăţi cu posadă (=suburbii)*, devenite prototipuri ale oraşelor medievale timpurii [Федоров 1974; Бырня 1999]. În secolele X-XI, în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean, inclusiv în regiunea *Ocniţa-Soroca* (*Rudi-Farfuria Turcesacă, Tatărăuca Nouă-Germanarii*) şi *Briceni-Edineţ* (*Pererâta-Zamca*) sunt documentate, de asemenea, *„cuiburi" de aşezări* cu centre fortificate. În aceeaşi perioadă, în regiunea *Bucovina de Nord* şi la *Hotin*, *„cuiburile" de aşezări* cu centre fortificate apărute în perioada precedentă se dezvoltă în continuare. Astfel, din 31 de cetăţi apărute în secolele VIII-IX, până în secolele X-XI au continuat să funcţioneze 26 fortificaţii, la care s-au mai adăugat patru cetăţui noi [Тимощук 1990].

Ţinând cont de faptul că cel puţin o parte dintre cetăţile din secolele X-XI reprezintă reşedinţe ale unor conducători locali („*cneji*"), se poate afirma că grupurile de aşezări cu centre fortificate din perioada respectivă reprezintă structuri teritoriale locale aflate în curs de feudalizare.

3.1.9.4. Gruparea aşezărilor din secolele XII-XIII

În perioada secolelor XII-XIII, în spaţiul pruto-nistrean se produce o scădere substanţială a numărului de aşezări (cu 40,0%). Cu toate acestea, majoritatea *„masivelor" de aşezări* cunoscute la etapele precedente se păstrează în continuare. În acelaşi timp, au dispărut trei *„masive" de aşezări* din *zona de sud* a spaţiului pruto-nistrean (*Dunărea de Jos, Nistrul Inferior* şi *Bugeac*), iar alte două „*masive*" (*Răutul de Mijloc* şi *Corjova-Gura Bâcului*) sunt reprezentate doar prin câteva aşezări (Harta nr. 11; 12; Tabelele nr. 20; 21; Diagrama nr. 63).

În rest, *"masivele" de aşezări* cunoscute din perioada precedentă durează până în secolele XII-XIII, deşi numărul general de localităţi, în fiecare caz aparte, este în scădere. Cele mai numeroase „*masive*" *de aşezări* sunt în continuare cele din *Bucovina de Nord, Hotin, Rezina-Şoldăneşti, Lăpuşna-Hânceşti* şi *Orhei.*

În secolele XII-XIII, coraportul dintre numărul aşezărilor amplasate singular şi cel al aşezărilor amplasate în „*cuiburi*" se schimbă, fiind majorată cota celor dintâi şi micşorată cota celor din urmă, constituind 33,9% şi respectiv 66,1% (Diagramele nr. 64, 69). Din numărul total de 316 aşezări datate cu secolele XII-XIII, 209 situri formează 81 „*cuiburi*" a câte 2-6 unităţi (Diagramele nr. 70-83), iar 107 reprezintă aşezări solitare, caracteristice pentru "*masivele*" *Călăraşi-Nisporeni* – 66,7%, *Briceni-Edineţ* şi *Lăpuşna-Hânceşti* – câte 50%, cât şi pentru "*masivele*" cu aşezări puţin numeroase (*Răutul de Mijloc, Corjova-Gura Bâcului* şi *Cahul-Cantemir*) (Tabelele nr. 20; 21).

La fel ca în secolele precedente, „c*uiburile" de aşezări* din cadrul „*masivelor*" regionale datate cu secolele XII-XIII, sunt în majoritatea cazurilor alcătuite din câte 2 (60,5%) sau 3 situri (25,9%), foarte rar – din 4 situri (8,6%) şi, ca excepţie, din 5 şi 6 situri (câte 2,5%). În comparaţie cu perioada precedentă, în secolele XII-XIII, nu au fost atestate „*cuiburi" de aşezări* de proporţii, iar o bună parte din aceste „*cuiburi*" sunt amplasate pe alte locuri decât vetrele din secolele X-XI (Tabelul nr. 21).

În principiu, amplasarea în „*cuiburi*" a aşezărilor datând din perioada secolelor XII-XIII este caracteristic aceloraşi „*masive*" ca şi în perioada precedentă: *Orhei,* în proporţie de 82,6%, *Hotin* – 74,7%, *Rezina-Şoldăneşti* – 72,1%, *Bucovina de Nord* – 68,7%, *Ocniţa-Soroca* – 61,1%.

În majoritatea absolută a „*masivelor*" din secolele XII-XIII (70,0%), cota aşezărilor amplasate în „*cuiburi*" este mai mare de 50%, inclusiv în 4 cazuri (*Bucovina de Nord, Briceni-Edineţ, Ocniţa-Soroca, Lăpuşna-Hânceşti*) este de 50,0-68,7%, iar în altele 3 (*Hotin, Rezina-Şoldăneşti, Orhei*) – de 72,1-82,6%. O cotă relativ mică a aşezărilor amplasate în grup (33,3%), este atestată în „*masivul*" *Călăraşi-Nisporeni,* iar în "*masivele*" *Răutul de Mijloc, Corjova-Gura Bâcului şi Cahul-Cantemir* nu au fost identificate aşezări amplasate în „*cuiburi*" (Hărţile nr. 16, 20, 24, 28, 32).

În secolele XII-XIII, se constată o micşorare substanţială (cu circa 40%) a „*cuiburilor" de aşezări* cu centre fortificate. Din perioada respectivă datează 20 cetăţi, inclusiv 18 – în regiunile *Bucovina de Nord* şi *Hotin* şi 2 – în regiunea *Ocniţa-Soroca*, în restul teritoriului dintre Nistru şi Prut, inclusiv în regiunea *Rezina-Şoldăneşti*, ele lipsind completamente.

3.1.9.5. Evoluţia cronologică a „masivelor" de aşezări (secolele V-XIII)

Analiza evoluţiei cronologice a *„masivelor" de aşezări* din spaţiul pruto-nistrean denotă o dezvoltare ascendentă a lor în răstimpul cuprins între secolele V-VII şi secolele VIII-IX, X-XI şi o descreştere numerică în secolele XII-XIII (Tabelele nr. 12; 13; Diagrama nr. 65).

Pe parcursul evului mediu timpuriu, cele mai numeroase erau *„masivele" de aşezări* din *Bucovina de Nord* (28,6-33,6%) şi din regiunea *Hotinului* (12,6-37,7%), urmând „*masivul*" *Dunărea de Jos*, cu situri ce datează preponderent din perioada secolelor IX-XI (0,4-17,4%); *Lăpuşna-Hânceşti* (6,7-10,0%), *Rezina-Şoldăneşti* (3,9-13,7%) şi *Orhei* (3,2-7,3%). O proporţie mai mică o au *„masivele" de aşezări* din regiunea *Ocniţa-Soroca* (3,6-5,7%) şi *Briceni-Edineţ* (2,5-5,2%). Relativ slab sunt prezentate *„masivele" de aşezări* din regiunea *Corjova-Gura Bâcului* (0,9-2,5%), *Călăraşi-Nisporeni* (1,1-2,3%), *Nistrul Inferior* (0,0-2,7%), *Răutul de Mijloc* (0,6-2,1%), *Cahul-Cantemir* (0,9-1,5%) şi *Bugeac* (0,3-0,4%) (Tabelul nr. 5).

Datele existente permit să conchidem că, în perioada secolelor V-XIII, *zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean a fost cea mai populată, cota aşezărilor de aici variind, în funcţie de perioada istorică, între 52,0% şi 75,3% (Tabelul nr. 4).

Destul de bine prezentate sunt şi aşezările din *zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean. Cota lor variază, în funcţie de perioadă istorică, între 20,4% şi 31,3% (Tabelul nr. 4).

Aşezările din *zona de sud* sunt ceva mai slab reprezentate numeric. Cota aşezărilor populaţiei autohtone variază aici între 0,4% şi 22,1% (Tabelul nr. 4).

Datele prezentate concordă perfect cu situaţia militar-politică din perioada migraţiunilor, când regiunile deschise, în special regiunea de stepă din partea de sud, erau afectate de nomazii războinici mult mai intens decât teritoriile din regiunile păduroase din partea centrală şi de nord a spaţiului pruto-nistrean. Această conjunctură a şi determinat concentrarea aşezărilor populaţiei autohtone în zonele de *centru* şi de *nord*.

3.1.10. Locuinţele

La etapa actuală, sunt studiate circa 1000 de locuinţe medievale timpurii din aşezările din spaţiul pruto-nistrean. Aceste construcţii, în funcţie de tradiţia istorică, specificul amplasării şi construcţia pereţilor, sunt clasificate în 2 categorii de bază, care cuprind 5 tipuri şi 7 variante:

1. Locuinţe de tradiţie sedentară

1.1. *Locuinţe adâncite*

1.1.1. cu pereţi din nuiele împletite pe un schelet de furci de lemn amplasate vertical

1.1.2. cu pereţi din cunune de bârne orizontale, *de tip „srub*"

1.2. *Locuinţe de suprafaţă*

1.2.1. cu pereţi din nuiele împletite pe un schelet de furci de lemn amplasate vertical

1.2.2. cu pereţi din cunune de bârne orizontale, *de tip „srub"*

1.2.3. cu pereţi din piatră

1.3. *Locuinţe de suprafaţă cu compartiment adâncit*

1.3.1. cu pereţi din nuiele împletite pe un schelet de furci de lemn amplasate vertical

1.3.2. cu pereţi din cunune de bârne orizontale, *de tip „srub"*

2. Locuinţe de tradiţie nomadă (de tipul „iurtei")

2.1. *Locuinţe adâncite cu pereţi din nuiele*

2.2. *Locuinţe de suprafaţă cu pereţi din nuiele.*

Spaţiului pruto-nistrean din perioada medievală timpurie îi sunt caracteristice locuinţele de tradiţie sedentară şi, într-o măsură foarte mică (de circa 1,0%) locuinţele de tradiţie nomadă, prezente în unităţi singulare doar în anumite aşezări din secolele X-XIII (*Hansca*, *Moleşti*, *Bogatoje*). Faptul demonstrează că, pentru aşezările din secolele V-XIII, tradiţiile autohtone sedentare constituiau un suport cultural foarte puternic, motiv din care reprezentanţii nomazilor se infiltrau în acest habitat foarte greu şi relativ rar, mai degrabă ca excepţie.

În linii mari, pentru perioada medievală timpurie era caracteristică locuinţa adâncită (în proporţie de circa 80,0%), mai rar locuinţa de suprafaţă cu compartiment adâncit şi relativ rar locuinţa de suprafaţă propriu-zisă, ultimele două tipuri fiind întâlnite mai frecvent în secolele X-XIII.

Locuinţele adâncite, calificate de către arheologi drept *semibordee* şi *bordeie* [Neamţu 1987; Tentiuc 1996: 26-30; Pleşca 2001]*,* sunt alcătuite dintr-o groapă patrulaterală, uneori trapezoidală, mai rar ovală etc. cu dimensiunile între 2,80x2,80 m şi 5,0x5,0 m înzestrată, de obicei, cu o vatră sau cu un cuptor,

uneori îmbinând în interior chiar câte 2-4 instalaţii de foc. Acest tip de locuinţe s-a statornicit în această regiune începând cu secolul V şi a predominat pe întreg parcursul perioadei medievale timpurii.

Locuinţele de suprafaţă sunt semnalate foarte rar în secolele V-IX, mai ales cu titlu de excepţie, iar în secolele X-XIII, ele sunt atestate mai frecvent, în special, în cetăţile din regiunea Bucovinei de Nord. Locuinţele de suprafaţă sunt semnalate relativ rar, în virtutea faptului că vestigiile acestor construcţii, aflate mai aproape de suprafaţa actuală a solului au fost, în multe cazuri, deteriorate în timpul efectuării lucrărilor agricole şi, de multe ori, practic sunt nesesizabile. De regulă, sunt descoperite vestigiile instalaţiilor de foc ale acestor locuinţe, sub formă de cuptoare sau vetre izolate şi foarte rar sunt semnalate urme ale pereţilor, sub forma unor dărâmături din lemn şi pământ ars.

Locuinţele de suprafaţă cu compartiment adâncit erau constituite dintr-un spaţiu situat la vechiul nivel de călcare a solului, având un compartiment săpat în pământ. Partea adâncită reprezenta o groapă patrulaterală sau ovală, în interiorul căreia era amenajată instalaţia de foc sau gura acestui complex – în cazul când aceasta, sub forma unui cuptor cotlonit, se afla în afara gropii, sub compartimentul terestru al locuinţei. Compartimentul de suprafaţă al locuinţei era alăturat părţii adâncite, pe o porţiune de 4,0-10,0 m. p. Dat fiind faptul că, în timpul săpăturilor arheologice, este evidenţiat clar doar compartimentul adâncit, iar compartimentul terestru nu este, de regulă, sesizat, locuinţele de suprafaţă de acest tip sunt clasificate de către arheologi, în baza gropilor cercetate, ca făcând parte din grupul locuinţelor adâncite. În aceste situaţii, locuinţele de suprafaţă cu compartimente adâncite pot fi evidenţiate doar atunci când sunt descoperite instalaţii de foc în afara gropilor de locuit sau atunci când instalaţia de foc din groapa de locuit este plasată nemijlocit lângă pereţi (uneori aceştia poartă chiar urme de arsură). În asemenea cazuri, pereţii de lemn ai locuinţei trebuiau, inevitabil, plasaţi în afara gropii de locuit, la nivelul suprafeţei solului, şi chiar la o anumită distanţă de marginea gropii pentru a nu provoca distrugerea ei. Printre locuinţele de suprafaţă din secolele X-XIII în regiunea Bucovinei de Nord, se evidenţiază *complexe de suprafaţă cu subsol* destinat păstrării produselor alimentare, un element caracteristic şi *cetăţilor – centre administrative* şi *centre voievodale.*

În perioada evului mediu timpuriu, în spaţiul pruto-nistrean predomină, din punct de vedere constructiv, în proporţie de circa 60% locuinţa cu peretele din nuiele împletite pe un schelet de furci din lemn, înfipte în podea sau sprijinite pe tălpici de lemn. Acest tip de construcţie reprezenta, pentru teritoriul dat o tehnică tradiţională de construcţie, cu o istorie milenară. O pondere însemnată revenea şi locuinţelor cu pereţii construiţi din „cunune" de bârne orizontale. Această tehnică reprezenta la începutul perioadei medievale timpurii, mai curând, o inovaţie, pe care populaţia autohtonă, o preluase posibil, de la slavii vechi.

Analiza diferitelor tipuri de locuinţe denotă, pe lângă varietatea constructivă, o diversitate morfologică şi structurală a acestora. Astfel, sunt documentate locuinţe cu forma foarte diversă ale planului: patrulateral, trapezoidal, oval etc. De rând cu locuinţele ordinare, prezente cu o singură instalaţie de foc sunt, deseori, semnalate locuinţe cu o structură interioară mai complexă, dotate cu mai

multe instalaţii de foc. În calitate de combustibil, în perioada medievală timpurie, era în mod obişnuit, folosit lemnul, tizicul, păioasele, stuful, iar în anumite cazuri şi oasele de animale (*Bogatoje*) [Смиленко, Козловский 1987b: 120]. Focul era obţinut din cremene, cu ajutorul amnarului din fier, utilizate în perioada secolelor X-XIII, în toate aşezările din zonă.

În perioada secolelor V-IX, locuinţele din spaţiul pruto-nistrean nu aveau lăcăţi. Din secolul X, *în aşezările dintre Răut şi Nistru, din Bucovina de Nord şi regiunea Hotin*, sunt atestate lăcăţi şi chei din fier pentru încuierea locuinţelor şi a depozitelor: *Rudi* [Федоров 1972: 150], *Lencăuţi* [Тимощук 1959: 263, fig. 2; 1982: 31, fig. 16, 11, 15-17, 20], *Čornivka* [Тимощук 1982: 108, fig. 58, 3, 13].

3.1.10.1. Locuinţe din secolele V-VII

Sunt cunoscute circa 300 de locuinţe din perioada secolelor V-VII [Postică 1996b], dintre care circa 250 au fost depistate în *regiunea Cernăuţi*, iar aproximativ 100 – în aşezările din nordul şi centrul spaţiului pruto-nistrean. Cele mai multe locuinţe din această perioadă au fost descoperite în aşezările *Raşkov III* – 92 [Баран 1988: 8], *Raşkov II* – 14 [Баран 1988: 8], *Kodyn II* – 15 [Русанова, Тимощук 1984a: 53-62], *Kodyn I* – 17 [Русанова, Тимощук 1984a: 46-53], *Goreča* – 30 [Русанова, Тимощук 1984a: 10], *Sokol-Luka-Kavetčinska* – 27 [Вакуленко, Приходнюк 1984: 44-45], *Teremcy* – 17 [Баран 1983a: 15], *Hansca* – 31 [Postică 1994a], *Selişte* – 15 [Рафалович, Лапушнян 1974a: 130-134], *Trebujeni-Scoc* – 10 [Тельнов 2002a: 237-239, tab. 9], *Pohorniceni-Petruha* – 2 [Postică 1991], *Moleşti-Râpa Adâncă* – 2 [Тентюк 1990c] etc.

Locuinţele din secolele V-VII sunt, în principiu de tip adâncit şi, doar relativ rar – de suprafaţă, cu compartiment adâncit. Planul gropilor locuinţelor are, de regulă, o formă patrulaterală bine conturată. Perioadei îi sunt caracteristice gropile cu dimensiuni medii, de 3,50-3,90 m lungime şi 3,0-3,30 m lăţime. Suprafaţa locuinţelor adâncite era cuprinsă, de obicei, între 11,0-14,0 m. p. Mai rar se întâlnesc locuinţe de dimensiuni *mici* (9-10,0 m. p.), *mari* (15,0-17,0 m. p.) sau *foarte mari* (18,0-25,0 m. p.) şi, ca excepţie, de dimensiuni *foarte mici* (6,0-8,0 m. p.) [Баран 1988: 41-45, fig. 17-21].

Adâncimea gropii locuinţelor variază, de regulă, între 0,30-1,10 m sub vechiul nivel de călcare a solului. Podeaua este orizontală, din lut steril, bătătorit. Majoritatea locuinţelor adâncite şi a celor de suprafaţă cu compartiment adâncit aveau pereţii din nuiele împletite pe schelet de furci din lemn, înfipte în podea sau sprijinite pe tălpici de lemn. Acest fapt este confirmat de existenţa gropilor de pari păstrate în podea pe perimetrul locuinţelor sau de lipsa acestora. O bună parte din locuinţele adâncite aveau pereţii construiţi din *„cunune" de bârne orizontale*, situaţie documentată prin descoperirea de bârne carbonizate suprapuse lângă pereţii gropilor de locuit.

Sistemul de încălzire a locuinţelor era format, în majoritatea cazurilor, din cuptoare de piatră, mai rar – din vetre deschise şi, ca excepţie, din cuptoare cotlonite în lut steril. În secolele V-VII, în regiunea *Bucovinei de Nord*, în aproape fiecare locuinţă se întâlnesc cuptoare de piatră. În *zona de centru* sunt semnalate şi alte instalaţii de foc, dar predomină cuptoarele de piatră. La *Hansca,* de exemplu, cuptoarele de piatră se întâlnesc în circa 80,0% din locuinţele din perioada secolelor V-VII. Cuptoarele de piatră erau

plasate în unul dintre colţurile gropii locuinţei. Ele aveau o formă patrulaterală, cu dimensiunile medii cuprinse între 0,80 m şi 1,20 m şi cu înălţimea de 0,40-0,60 m. Pereţii erau construiţi fără mortar, din pietre de dimensiuni mari şi mijlocii, deasupra cărora erau aranjate câteva pietre plate, acoperite cu pietre mai mici. Vatra patrulaterală a cuptoarelor era, de regulă, din pământ; uneori, era acoperită cu o lipitură de lut ars. În anumite cazuri, cuptoarele din piatră erau fără boltă, iar în altele reprezentau vetre simple, acoperite cu pietre. Vatra simplă şi cuptorul cotlonit în lut, se întâlnesc relativ rar în locuinţele din secolele V-VII. Vatra era amenajată direct pe podea. Ea consta dintr-o lipitură de lut ars, iar cuptorul era săpat sub formă de cotlon, în plan orizontal, în unul dintre pereţii locuinţei. Vetre deschise au fost depistate în unele locuinţe de la *Hansca* [Рафалович 1968: 94-96], *Kodyn* [Русанова, Тимощук 1984a: 38], *Sokol-Luka Kavetčinska* [Вакуленко, Приходнюк 1984: 59] etc., iar cuptoare de lut – în aşezarea *Sokol-Luka Kavetčinska* [Вакуленко, Приходнюк 1984: 49, fig. 24, 1; 53, fig. 8,1; 59] şi *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc, Postică 1989; Postică 1991].

Instalaţiile de foc descoperite în ultimii ani în timpul investigaţiilor arheologice în locuinţele acestei perioade au infirmat opinia arheologilor slavişti, care considerau cuptorul de piatră un fenomen cultural pur slav, iar prezenţa lui în aşezările din regiunea carpato-nistreană un indice al infiltrării migratorilor slavi în spaţiul respectiv. Astfel, cercetările arheologice efectuate de către V. D. Baran, I. P. Rusanova, B. A. Tymoščuk etc. au demonstra, că în calitatea sa de sistem de încălzire cuptorul de piatră îşi are originea în vetrele pietruite, caracteristice aşezărilor de tipul *Sântana de Mureş-Černjachov* din spaţiul pruto-nistrean [Баран 1988: 77]. Acest lucru a fost demonstrat convingător în baza investigaţiilor de la *Teremcy, Sokol-Luka Kavetčinska, Raşkov* etc., unde au fost depistate cuptoare de piatră datate cu sfârşitul secolului IV-începutul secolului V [Баран 1983a]. Vetre de piatră şi cuptoare de piatră au mai fost descoperite în aşezările de tipul *Sântana de Mureş-Černjachov* de la Cărăcuşenii Vechi [Гросу, Постикэ 1978], Mereni [Постикэ 1987] etc. Datele acumulate permit să afirmăm că instalaţiile de foc de tipul cuptorului de piatră au apărut treptat în zona carpato-nistreană, iar purtătorii acestui complex au fost, începând cu secolele V-VII, diversele grupuri de populaţie, inclusiv romanicii şi slavii vechi.

Spre deosebire de regiunile net-slave din Ucraina, în secolele V-VII, în spaţiul pruto-nistrean, se întâlnesc şi instalaţii de foc tradiţionale pentru populaţia daco-romană, cum ar fi vatra deschisă şi cuptorul cu boltă cotlonit în lut steril. În comparaţie cu spaţiul pruto-carpatic [Teodor 1978a: 15-18] şi cu cel carpato-danubian [Dolinescu-Ferche 1974: 71-72; 1979], în regiunea dintre Prut şi Nistru, construcţiile nominalizate se întâlnesc într-o proporţie mai redusă. Este ceva firesc, dacă ţinem cont de faptul că această regiune constituia un teritoriu periferic al lumii daco-romane.

3.1.10.2. Locuinţe din secolele VIII-IX

Sunt cunoscute circa 350 locuinţe din perioada secolelor VIII-IX. Aproximativ 200 dintre ele au fost depistate în *regiunea Cernăuţi*, iar circa 150 – în aşezările *din zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean. Cele mai multe locuinţe datând din această perioadă au fost descoperite în aşezările *Raşkov-Livada*

– 80 [Баран Я. 1997a; 1997b], *Kodyn II* – 23 [Русанова, Тимощук 1984a: 28-40], *Kodyn I* – 8 [Русанова, Тимощук 1984a: 46-53], *Čornivka* – 15 [Русанова, Тимощук 1984b], *Sokol-Ostrov* 14 [Вакуленко, Приходнюк 1984: 89], *Dobrinovcy-Toloca* – 28 [Тимощук 1976c; Русанова, Тимощук 1981], *Revno-Ia-Gorodišče* – 12 [Тимощук 1990: 173], *Hordinești* – 6 [Тельнов 1985], *Hlinjeni* – 10 [Гольцева, Кашуба 1995: 80], *Alcedar-Odaia* – 8 [Федоров, Чеботаренко 1974: 25], *Trebujeni-Scoc* – 47 [Тельнов 2002a: 238-241, tab. 9], *Mășcăuți-Livada Boierului* – 7 [Musteață 2005a], *Durlești-Valea Babei* – 5 [Тентюк 1988; 1994], *Hansca* – 39 [Postică:1994a: 109-110], *Calfa* – 10 [Чеботаренко 1973: 45-67], *Šabo* – 7 [Смиленко, Козловский 1987b: 98] etc.

La fel ca şi în perioada precedentă, în secolele VIII-IX, tipurile de locuinţe adâncite aveau cea mai largă răspândire, într-o măsură mai mică erau răspândite şi locuinţele de suprafaţă cu compartiment adâncit. În această perioadă se observă o creştere a suprafeţei gropii locuinţelor şi a adâncimii acestora comparativ cu secolele V-VII. Cel mai des se întâlnesc locuinţe adâncite de dimensiuni *medii* şi *mari* 3,8-4,0x3,5-3,8 m, cu suprafaţa de 12,0-16,0 m. p. Mai rar, locuinţe de dimensiuni *foarte mari* (18,0-25,0 m. p.), iar cele de dimensiuni mici practic lipsesc. Adâncimea acestor locuinţe este mai pronunţată în comparaţie cu perioada anterioară, atingând în medie 0,40-1,40 m sub vechiul nivel de călcare a solului, dar există şi cazuri în care groapa de locuit atinge 1,80-2,0 m. Sub aspect constructiv, aceste complexe, practic, nu se detaşează cu nimic de cele din secolele V-VII. Podeaua este, ca şi mai înainte, din sol steril bătătorit, iar *pereţii – din nuiele împletite pe schelet de furci din lemn*, uneori – sprijinite pe *tălpici de lemn*, în alte cazuri din *„cununi" de bârne orizontale*.

În secolele VIII-IX încălzirea locuinţelor se realiza în continuare cu ajutorul cuptorului de piatră care, ca şi în perioada precedentă, se întâlneşte cel mai frecvent. Se observă, totuşi, şi o anumită scădere a ponderii generale a acestor sisteme de foc, în special în *zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean şi o creştere a ponderii vetrelor deschise şi a cuptoarelor din lut. La *Hansca*, de exemplu, vatra deschisă este semnalată în 8 locuinţe din secolul VIII (36,0%) şi în 4 locuinţe din secolul IX (25,0%), iar cuptorul de lut – într-o singură locuinţă din secolul IX.

3.1.10.3. Locuinţe din secolele X-XI

Sunt cunoscute circa 200 locuinţe din perioada secolelor X-XI, dintre care circa 60 sunt depistate în *regiunea Cernăuţi*, circa 120 – în aşezările din *zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean şi circa 20 – în *zona de sud*. Cele mai multe locuinţe din această perioadă, 25 la număr au fost descoperite în aşezările *Revno Ia-Gorodišče* [Тимощук 1990: 173], *Rudi-Farfuria Turcească* – 6 [Рошаль, Федоров 1972; Бейлекчи 1986: 96-108], *Echimăuţi* – 17 [Федоров, Чеботаренко 1974: 93], *Alcedar-Cetăţuie* – 11 [Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997; Тельнов 2002a: 207, tab. 9], *Hlinjeni* – 6 [Гольцева, Кашуба 1995: 80], *Trebujeni-Scoc* – 11 [Тельнов 2002a: 238, 241, tab. 9], *Hansca* – 43 [Postică 1994a: 110-114], *Calfa* – 12 [Чеботаренко 1973: 65-66], *Lucașeuca* – 8 [Хынку 1969: 8-19], *Pohorniceni-Petruha* – 7 [Хынку 1969; Cavruc, Postică: 1989], *Durlești-Valea Babei* – 5 [Тентюк 1988; 1994], *Etulia* – 10, *Krinicinoie* – 5, *Suvorovo I* – 6, *Bolgrad* – 5 [Смиленко, Козловский 1987a: 77] etc.

În comparaţie cu cele din perioada precedentă, locuinţele din secolele X-XI, sunt mai variate sub aspect tipologic. Astfel, de rând cu locuinţele tradiţionale adâncite în sol, care predomină numeric în toate zonele, o pondere importantă o capătă locuinţele de suprafaţă din lemn (*în zonele de nord și de centru*) şi locuinţele mixte cu compartimente adâncite şi de suprafaţă (*în zona de centru*). În regiunea *Bucovinei de Nord*, în cetăţile cu caracter administrativ-economic şi în centrele voievodale, au fost atestate locuinţe de suprafaţă din bârne de lemn cu subsoluri. Au apărut şi câteva tipuri noi: locuinţe de suprafaţă din piatră (*în zonele de sud și de centru*) şi locuinţe adâncite, de tradiţie nomadă, de tipul iurtei (*în zonele de centru și de sud*). În aşezarea de la *Alcedar* au fost descoperite 20 de locuinţe, dintre care 4 erau de suprafaţă şi 16 – adâncite [Федоров 1964b: 81]

În comparaţie cu perioada anterioară, adâncimea locuinţelor din secolele X-XI este mai redusă, constituind 0,20-1,0 m sub vechiul nivel de călcare a solului. Locuinţele adâncite din această perioadă, la fel ca şi cele din perioada precedentă, sunt, în majoritatea cazurilor, de dimensiuni *medii* şi *mari* (cu suprafaţa de 14,0-16,0 m. p.), dar se întâlnesc destul de frecvent şi locuinţe *foarte mari* (cu suprafaţa de 18,0-25,0 m. p.). Tehnica de construcţie a locuinţelor reprezintă o continuare fidelă a tradiţiilor din secolele precedente. De asemenea, sunt semnalate şi locuinţe cu pereţii sprijiniţi pe stâlpi sau pe tălpici de lemn şi cu pereţii formaţi din bârne suprapuse. În acelaşi timp, locuinţele din perioada dată, cunosc şi un şir de inovaţii: unele construcţii sunt prevăzute cu un coridoraş special la intrare, în alte cazuri groapa locuinţei este amenajată cu laviţe din lut steril etc.

Spre deosebire de etapele anterioare, în perioada secolelor X-XI se observă o puternică diversificare a sistemelor de foc din locuinţe. Cuptorul de piatră continuă să fie practicat masiv doar în *zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean: în regiunea Cernăuţi (*Revno I, Ţeţina, Korostuvata, Dobrinovcy*), în regiunea de nord-vest (*Proscureni-Troşcea*) şi în regiunea dintre Răut şi Nistru (*Trebujeni-Scoc, Alcedar, Echimăuţi, Rudi-Farfuria Turcească*). În restul spaţiului pruto-nistrean, *în zonele de centru și de sud*, cuptorul de piatră este înlocuit treptat de vatra deschisă şi cuptorul cu boltă din lut. În secolul X, din 18 locuinţe adâncite de la *Hansca*, 11 erau prevăzute cu vetre deschise din lut, 2 – cu vetre pavate din piatră, 5 – cu cuptoare cu boltă săpate în lut steril şi doar într-un singur caz s-a semnalat cuptor de piatră. Tendinţa de înlocuire a cuptoarelor de piatră cu vetre deschise sau prin cuptoare de lut este documentată şi în locuinţele din secolul următor al acestei aşezări. Astfel, din 25 locuinţe din secolul XI, 14 complexe erau prevăzute cu vetre deschise, 11 – cu cuptoare săpate în lut steril, 2 – cu cuptoare de piatră şi un singur complex era prevăzut cu un cuptor construit din bucăţi de lut ars [Postică 1994a: 110-115]. Pe această cale, în secolele X-XI, în *zonele de centru și de sud* ale spaţiului pruto-nistrean, are loc un proces de revenire la sisteme de foc tradiţionale pentru spaţiul carpato-danubiano-nistrean, sisteme care au fost practicate aici pe larg în antichitate de către daci şi romani.

Spre deosebire de cuptoarele de piatră, care denotă o omogenitate relativă din punct de vedere constructiv, cuptoarele de lut reprezintă o diversitate de tipuri, ele atestându-se şi în diverse combinaţii

cu vatra deschisă. În regiunea pruto-nistreană, aceste construcţii, continuă linia evolutivă caracteristică pentru sistemele similare din spaţiul carpato-danubian din perioada medievală timpurie, deosebindu-se de cuptoarele de lut cunoscute la slavii de răsărit. Cuptoarele nominalizate, prevăzute cu boltă integră, sunt săpate în lut steril în plan orizontal, sub formă de nişă, începând din partea deschiderii gurii spre fundul complexului. Aceste cuptoare sunt caracteristice locuinţelor adâncite şi celor de tip mixt. În cadrul locuinţelor adâncite, cuptoarele de lut sunt, de regulă, amenajate în masive din lut cruţat, amplasate într-unul din colţurile gropii complexului de locuit. În cadrul locuinţelor mixte, cuptorul este amenajat sub suprafaţa compartimentului terestru, în afara compartimentului adâncit, fiind săpat din interiorul locuinţei, în mijlocul unui perete sau într-un colţ al acesteia. Suprafaţa compartimentului terestru reprezenta, în acest caz, partea caldă a locuinţei – un prototip al *lejancei* medievale moldoveneşti, păstrată în spaţiul pruto-nistrean până la etapa contemporană. Cuptoarele de lut, în plan, erau circulare (d =1,20-1,80 m), ovale sau piriforme (d = 0,50/1,0x0,35/0,60 m). În anumite cazuri, cuptorul de lut se îmbină cu o vatră de tip deschis, amenajată special în faţa gurii cuptorului, pentru a facilita prepararea bucatelor. Îmbinarea acestor două complexe a dat naştere, în secolele X-XI, unui complex de foc calitativ nou, care a îmbinat organic trăsăturile celor două sisteme de foc tradiţionale pentru spaţiul carpato-danubiano-nistrean. Acest sistem de foc va fi preluat, mai târziu, de locuinţa medievală moldovenească şi va deveni o trăsătură specifică a acesteia, păstrat în cadrul locuinţei tradiţionale până la etapa actuală [Хынку 1975e; 1976b; 1998].

În secolele X-XI, în unele aşezări din partea centrală şi de sud a spaţiul pruto-nistrean, sunt semnalate locuinţe adâncite de tipul iurtei nomade. Complexe de acest tip au fost descoperite la *Hansca, Durleşti-Valea Babei, Etulia, Šabo* şi *Bogatoje* [Postică 1994a: 115; Tentiuc 1996: 34; Смиленко, Козловский 1987a: 73-74; 1987b: 98, 110-111]. Aceste locuinţe se află, de obicei, la marginea aşezărilor şi reprezintă construcţii circulare adâncite în pământ şi prevăzute, în partea centrală, cu o vatră deschisă.

În perioada medievală timpurie, locuinţa din piatră reprezintă o excepţie pentru spaţiul pruto-nistrean. Sunt cunoscute vestigiile a două locuinţe de piatră, descoperite în aşezările de la *Lucaşeuca* [Хынку 1969: 19] şi *Etulia* [Чеботаренко 1976a; Чеботаренко, Щербакова 1981]. Aceste construcţii aveau o formă patrulaterală, în ele fiind amplasate cuptoare de piatră.

3.1.10.4. Locuinţe din secolele XII-XIII

Locuinţele din perioada secolelor XII-XIII sunt mai puţin studiate decât cele din perioadele precedente. Se cunosc aproximativ 100 locuinţe din această perioadă, circa 60 fiind descoperite în aşezările din regiunile de nord şi de centru ale spaţiului pruto-nistrean, iar restul – în spaţiul nord-bucovinean. Ele au fost identificate în cetăţile de la *Lencăuţi* [Тимощук 1982: 68-82], *Lomačincy* [Тимощук 1982: 83-84], aşezările *Rudi-Farfuria Turcească* – 10 [Рошаль, Федоров 1972: 170-174; Бейлекчи 1986: 96-108], *Ivancea* – 1 [Власенко 1985a: 148-150], *Durleşti-Valea Babei* – 5 [Tentiuc 1996: 30], *Hansca* – 28 [Postică 1994a: 115-118], *Moleşti-Râpa Adîncă* – 14 [Tentiuc 1996: 30] etc.

În linii mari, construcţiile locative din secolele XII-XIII se încadrează în schema de evoluţie

caracteristică pentru complexele de locuit din epoca precedentă. În aşezările nefortificate predomină, în continuare, locuinţele adâncite de tip tradiţional, o pondere importantă revenindu-le complexelor cu compartiment adâncit şi de suprafaţă. În cetăţile voievodale din regiunea Cernăuţi, o pondere tot mai mare o capătă locuinţele de suprafaţă tip feudal, construite din lemn [Тимощук 1982]. În acelaşi timp, sunt semnalate locuinţe de tipul iurtei nomade (*Hansca*) [Postică 1994a: 117].

Sub aspectul construcţiei, locuinţa adâncită din secolele XII-XIII nu se deosebeşte de cea din perioada precedentă. Se păstrează, în continuare, delimitarea teritorială a sistemelor de foc – în partea de nord şi de nord-est a spaţiului pruto-nistrean fiind răspândit, mai ales, cuptorul de piatră, iar *în zonele de centru* şi *de sud* statornicindu-se definitiv vatra simplă şi cuptorul de lut [Tentiuc 1996: 41-43]. Astfel, în aşezarea *Hansca,* în locuinţele din secolele XII-XIII nu mai este semnalat nici un cuptor de piatră. Din 14 locuinţe adâncite din secolul XII, 7 erau prevăzute cu vetre deschise, iar altele 7 – cu cuptoare de lut. În secolul XIII, din 14 locuinţe, 8 erau prevăzute cu vetre, iar 6 – cu cuptoare de lut [Postică 1994a: 115-120]. Astfel, în secolele XII-XIII, *în zonele de centru* şi *de sud* ale spaţiului pruto-nistrean se statornicesc definitiv şi ireversibil sisteme tradiţionale de încălzire.

3.1.11. Problema apariţiei oraşului medieval

În perioada medievală timpurie, civilizaţia din spaţiul pruto-nistrean avea un caracter profund rural, fenomenul vieţii urbane nefiind cunoscut până în primul sfert al mileniului II. Abia spre sfârşitul acestei perioade, în rezultatul unei dezvoltări social-economice ascendente, în unele regiuni ale spaţiului pruto-nistrean, s-a declanşat un proces de concentrare a producţiei meşteşugăreşti, de intensificare a relaţiilor comerciale şi de consolidare militar-politică soldată, în final, în unele cazuri, cu apariţia unor oraşe de tip medieval [Andronic 1995; Spinei 1996; Руссев 2000a].

Începutul procesului de formare a oraşelor în spaţiul pruto-nistrean datează din secolul X, când în partea de nord şi nord-est a ţinutului au apărut mai multe aşezări fortificate, în cadrul cărora se conturau structuri de tip urban. În perioada indicată se evidenţiau, în acest sens, două grupuri de aşezări: una – în regiunea *Nistrului de Mijloc* (*Alcedar, Echimăuţi*) şi alta – în regiunea *Bucovinei de Nord* (*Revno*). Problema caracterului acestui tip de aşezări a fost frecvent abordată în literatura de specialitate.

În viziunea lui G. B. Fedorov cetăţuile de la *Alcedar, Echimăuţi, Poiana, Ţareuca*, situate în regiunea dintre Răut şi Nistru, nu erau altceva decât oraşe [Федоров 1960b; 1965: 28], apărute în rezultatul dezvoltării aşezărilor locale din secolele VIII-IX, şi al concentrării meşteşugurilor şi comerţului [Федоров 1973: 50, 60]. În opinia autorului, în perioada secolelor X-XI, oraşele de pe Răut, erau centre militar-politice şi administrative de tip feudal, în cadrul cărora exista o diferenţiere socială. Conform aceluiaşi autor, în partea fortificată a aşezărilor respective locuia aristocraţia, militarii, meşteşugarii armurieri şi bijutieri, iar în partea nefortificată – populaţia de rând, negustorii, alţi meşteşugari. Conform lui G. B. Fedorov, aşezarea de la *Alcedar,* poate fi identificată cu oraşul *Cern* (Черн) atestat în spaţiul pruto-nistrean în *Список городов русских дальних и ближних* din secolul XIV [Федоров 1960b; Федоров, Чеботаренко 1974: 85].

Opinii apropiate, dar nu identice, au fost exprimate de B. A. Tymoščuk şi I. P. Rusanova, care considerau că aşezările de la *Alcedar* şi *Echimăuţi* reprezentau oraşe feudale timpurii [Русанова, Тимощук 1981: 74; Тимощук 1981a: 119], deosebite de oraşele feudale clasice de mai târziu prin faptul că erau compuse din *centre militar-feudale* (*cetăţi voievodale*), *aşezări de meşteşugari* (*posade*) şi *aşezări de agricultori* (*selişti*), dar nu posedau întărituri în jurul posadei, nu aveau străzi şi construcţii monumentale.

Referitor la aşezarea din secolul X de la *Revno*, autorii respectivi, susţin că aceasta ar fi unul dintre cele mai timpurii oraşe din spaţiul pruto-nistrean [Русанова, Тимощук 1981: 70-71; Тимощук 1981a: 117-119]. În opinia lui B. A. Tymoščuk, de exemplu, oraşul de la *Revno* avea o structură tipică acelui timp, fiind alcătuit din *aşezarea fortificată a aristocraţiei feudale* (*Revno-Gorodišče*), *aşezarea fortificată a meşteşugarilor* (*Revno-Carina*) şi *aşezări neîntărite* (seliştile: *Carina, Mikulinka, Gevda, Revneak, Lişcik*) [Тимощук 1981a: 123].

P. P. Bîrnea considera, însă, că aceste aşezări nu pot fi calificate drept oraşe, motivând că lipsesc o serie de parametri caracteristici oraşului clasic medieval din Europa de Răsărit: întăriturile din jurul posadei, străzile, construcţiile monumentale etc. [Бырня 1991; 1999] În viziunea aceluiaşi autor, cetăţile de la *Alcedar* şi *Echimăuţi* reprezentau centre feudale de tipul reşedinţelor voievodale (княжеские крепости), în cadrul cărora se concentra viaţa aristocraţiei, militarilor şi meşteşugarilor armurieri, aşezările respective fiind calificate drept proto-oraşe care, din cauza invaziilor nomade, n-au reuşit să ajungă la nivel de oraş.

Aşezările din secolele X-XI din regiunea Nistrului Mijlociu şi a Bucovinei de Nord posedau, într-adevăr, o serie de caracteristici ale oraşului medieval dar şi unele aspecte ce le diferenţiau de un oraş propriu-zis. După cum demonstrează cercetările teoretice contemporane, oraşul medieval din Europa Centrală şi de Răsărit reprezenta un fenomen destul de complex, nu doar o simplă sumă a unor componente topografice sau de alt ordin [v.: Andronic 1995: Spinei 1996d]. În opinia unor specialişti, esenţa oraşului medieval consta în „*concentrarea şi redistribuirea plusvalorii*” [Большаков, Якобсон 1983]. Într-un context mai larg, *oraşul medieval poate fi definit drept sistem constituit dintr-o multitudine de elemente social-economice, administrative, militar-politice, arhitecturale şi cultural-religioase, în vederea realizării beneficiului public* [ДРГЗС 1985: 51]. Altfel-spus, oraşul medieval reprezenta un organism apărut din necesitatea realizării anumitor funcţii sociale. În acest context, caracteristicile exterioare ale unor situri medievale, uneori deosebit de impunătoare, nu pot servi ca bază pentru definirea acestor aşezări drept oraşe. Or, în cazul aşezărilor din secolele X-XI, de tipul *Alcedar-Echimăuţi* sau *Revno,* sunt prezente o serie de elemente (mai ales structurale) caracteristice oraşului medieval timpuriu, dar, în acelaşi timp, lipsesc de o serie de parametri fundamentali, inclusiv străzi, edificii publice monumentale etc. Ţinând cont de acest fapt, asemenea aşezări pot fi calificate drept centre proto-urbane, aflate la etapa formării elementelor structurale de tip urban, dar care încă nu au depăşit caracterul rural. În perspectiva istorică, cea mai mare parte a aşezărilor de tip proto-urban din secolele X-XI n-au avut şansa să se realizeze, fiind distruse în urma invaziilor străine, în special de către triburile nomade ale pecenegilor. Cu toate acestea, în perioada care a urmat, unele aşezări

din regiunea Bucovinei de Nord au reuşit să depăşească caracterul vieţii rurale şi să se transforme în centre urbane.

În spaţiul pruto-nistrean se poate vorbi cu certitudine despre oraşul medieval propriu-zis abia începând cu secolele XII-XIII, când fenomenul respectiv apare în plinătatea elementelor sale definitorii. În acest context, prezintă interes faptul că procesul formării oraşului, în perioada de până la invazia mongolă, s-a realizat doar la extremitatea de nord a spaţiului pruto-nistrean, având la bază modelul est-european. Dispunem de informaţii scrise şi date arheologice certe privitor la existenţa, în această perioadă, a unor oraşe în regiunea Bucovinei de Nord. În Letopiseţul Haliceano-Volânean sunt menţionate oraşele *Vasileu*, *Plav, Bakota, Uşiţa, Kucelmin, Hotin*, iar pe cale arheologică mai este identificat un oraş situat pe teritoriul actualului *Cernăuţi* (*Lencăuţi*). Oraşele menţionate constituiau o reţea de aşezări urbane aflată în preajma hotarului de sud a Cnezatului Halici-Volânean. Dintre oraşele nominalizate, cel mai bine sunt studiate aşezările de la *Vasileu* şi *Lencăuţi*.

Oraşul *Vasileu*, atestat în Letopiseţul Haliceano-Volânean la anul 1229 [ПСРЛ-2: 1908: col. 761], era situat în dreapta Nistrului, lângă actualul sat *Vasilev* [Тимощук 1952b; 1960; Тимощук, Логвин 1960; Логвин, Тимощук 1961; Томенчук 1978; 1979; Тимощук 1969: 81-99; 1982: 138-153, 161-162; Русанова, Тимощук 1981]. El s-a format în baza unei cetăţi de pază, întemeiată la trecerea peste Nistru de către cneazul Vasilii din Terebovl (1092-1124). Acesta dispunea de toate elementele tipice ale unui oraş medieval, inclusiv de-o structură bine închegată, de o arhitectură monumentală şi de o bună planificare stradală. În anul 1229, cneazul Daniil Romanovici îl urmărea pe regele maghiar care se îndrepta către trecerea peste Nistru de la *Vasileu*: «**ѿтоудоу же поиде король ко Василевоу. и переиде Днѣстръ. и поиде ко Проутоу**» (ПСРЛ-2: 1908, col. 761).

Un alt oraş tipic secolelor XII-XIII este atestat, prin săpături arheologice, pe teritoriul actualului *Cernăuţi*, în punctul *Lencăuţi*. În opinia lui B. A. Tymoščuk, acest oraş reprezenta vechiul *Cern* [ПСРЛ-7: col. 240], care ar fi stat la originile Cernăuţului de mai târziu [Тимощук 1959: 257]. Oraşul respectiv era compus dintr-o cetate, o posadă cu fortificaţii şi alte câteva cetăţi de pază (*Molodia-Okopy, Spaska-Palanka, Ţeţin*) [Тимощук 1981a: 129; 1982:138-153].

Din păcate, oraşele din partea de nord a spaţiului pruto-nistrean au avut mult de suferit în urma invaziei mongole de la mijlocul secolului XIII, decăzând, s-au transformându-se în aşezări rurale.

3.1.12. Soarta aşezărilor medievale timpurii

Cercetarea siturilor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean demonstrează că în perioada „întunecată” a migraţiunilor din secolele V-XIII, în aceste teritorii a existat o reţea închegată de aşezări sedentare ale populaţiei băştinaşe, care, pe lângă faptul că şi-a păstrat structura de bază, s-a întărit şi s-a dezvoltat de la secol la secol. Descoperirea aşezărilor medievale timpurii cu mai multe orizonturi cronologice demonstrează că populaţia locală a locuit în spaţiul nominalizat în permanenţă, pe tot parcursul acestei perioade, indiferent de regimurile de dominaţie militar-politică impuse.

În perioada medievală timpurie, habitatul populației băştinaşe, a cuprins practic toate regiunile dintre Nistru şi Prut, inclusiv regiunile de stepă. Cele mai populate au fost, după cum era şi firesc, regiunile de codru din partea de nord (Bucovina) şi de centru (codrii Lăpuşnei, Orheiului, Sorocii) ale spaţiului nominalizat.

În evoluţia aşezărilor putem evidenţia două tendinţe de bază. Prima era legată de perpetuarea vieţii în cadrul aceloraşi vetre săteşti pe parcursul mai multor secole sau chiar pe parcursul întregului ev mediu timpuriu (până la 800-900 de ani): aşezările de la *Hansca*, *Pohorniceni*, *Brănești, Orheiul Vechi* etc. A doua tendinţă viza aşezările autohtone care, în mod sistematic, la un interval de 200-300 ani, din anumite cauze, îşi schimbau vatra în cadrul unor microregiuni mai mult sau mai puţin bine delimitate. Prima categorie de aşezări exprimă *continuitatea staționară* a populaţiei băştinaşe, iar cealaltă atestă *perpetuarea lor mobilă*. În cadrul aceluiaşi spaţiu, *continuitatea staționară*, cu rădăcini puternice în pământul străbun, fixa verticalitatea populaţiei autohtone, în timp ce *continuitatea mobilă* reprezenta veriga prin care autohtonii îşi exercitau dreptul de folosire a pământurilor din spaţiul pruto-nistrean în general.

După impactul hunic, începând cu secolul V, în perspectivă cronologică, aşezările dintre Nistru şi Prut au evoluat pe scară ascendentă, dezvoltându-se ca unităţi social-economice şi administrative distincte, care au păstrat cultura, tradiţiile, administrarea locală, constituind *obști sătești* închegate, ce au servit, la o anumită etapă, drept bază pentru structuri social-politice mai evoluate – *uniuni de obști* (*țări* sau *romanii populare*) [Iorga 1924] din zone bine delimitate din punct de vedere geografic.

Conturarea teritoriilor viitoarelor uniuni de obşti a început prin secolele V-VII, când putea fi observată o concentrare a aşezărilor sedentare într-un şir de regiuni care, mai târziu, au servit drept vetre ale unor „ţări" istorice româneşti, cum ar fi de exemplu: *„Codrii Tigheciului", „Codrii Lăpuşnei", „Codrii Orheiului", „Codrii Sorocii", „Ţara Şipeniţului" etc.*

3.2. HABITATUL POPULAŢIEI NOMADE

În spaţiul pruto-nistrean, habitatul de tip nomad din perioada medievală timpurie era caracteristic populaţiilor migratoare de origine turanică, iraniană sau mongolă, care s-au perindat sau au dominat periodic peste aceste teritorii. Acest tip de habitat este consemnat în unele lucrări scrise din perioada respectivă şi, parţial, de către datele arheologice.

3.2.1. Caracteristica modului de viaţă

Date preţioase privind modul de viaţă şi, respectiv, habitatul populaţiilor nomade la gurile Dunării au parvenit de la *Agathias, Theofanes, Maurpos, Leon Diaconul, Constantin Porfirogenetul, Ioannes Skylitzes* etc. Alt interes deosebit pentru cercetarea modului de viaţă al migratorilor care au traversat spaţiul pruto-nistrean, îl prezintă şi informaţiile cronicarului arab *al-Bakri* din secolul XI, ale cronicarului armean *Matei din Edesa*, cele din *Geografia universală persană anonimă „Hudud al-Alam"* datată cu anul 982, datele adunate de episcopul german *Otto von Freising*, lucrarea lui *Robert de Clari* ş. a.

Aceşti autori consemnează că populaţiile migratoare din regiunile carpato-pontice, inclusiv din spaţiul pruto-nistrean, duceau un mod nomad de viaţă, mobilitatea fiind caracteristica fundamentală a acestor comunităţi. Conform informaţiilor unor contemporani, populaţiile respective *„n-au nici colibe, nici case, dar au nişte corturi de postav, locuinţe în care circulă”* [Robert de Clari 1952: 50]. În timpul frecventelor deplasări, nomazii îşi duceau viaţa în căruţe cu coviltir, iar în timpul popasurilor locuiau în iurte circulare instalate la suprafaţa solului şi care, în caz de necesitate, puteau fi uşor ridicate.

O trăsătură comună a nomazilor era caracterul lor războinic, manifestat prin atacuri frecvente asupra populaţiilor sedentare, practicarea jafurilor, devastarea aşezărilor agricole, inclusiv exterminarea fizică a unor grupuri de agricultori. Cazuri de distrugere de către nomazi a unor aşezări sedentare în spaţiul pruto-nistrean sunt atestate şi pe cale arheologică. Un exemplu elocvent în acest sens este aşezarea *Echimăuţi*, distrusă totalmente de către triburile nomade în secolul XI [Федоров 1953a].

În mod obişnuit, nomazii practicau păstoritul, vânătoarea şi anumite meşteşuguri. Păstoritul reprezenta ocupaţia de bază a nomazilor, determinând modul mobil al vieţii lor, generat de necesitatea căutării permanente a unor păşuni noi pentru întreţinerea vitelor. Martorii oculari menţionau că aceste populaţii *„nici nu ară, nici nu seamănă”,* că *„trăiesc din lapte, brânză şi carne*” [Robert de Clari 1952: 50].

După cum ne comunică autorii din perioada medievală timpurie, populaţiile nomade creşteau vite mari cornute şi cai, care le asigurau alimentele de bază, transportarea carelor şi căruţelor cu coviltir, a călăreţilor, oferindu-le, în acelaşi timp, un şir de produse de necesitate vitală pentru modul lor de viaţă (lână, piei, material osos). O ocupaţie importantă a nomazilor era vânătoarea, care asigura o parte din alimentaţia necesară, furniza diverse blănuri şi pene de pasăre.

Printre meşteşugurile curente ale nomazilor, care comportau un caracter casnic, se evidenţiază: prelucrarea pieilor de animale, producerea pâslei pentru corturi, torsul şi ţesutul (producerea pânzei din lână şi a covoarelor), producerea vestimentaţiei din piele şi din lână, producerea obiectelor din os, inclusiv a podoabelor, uneltelor casnice, anumitor tipuri de armament (arcuri, vârfuri de săgeţi), pieselor de harnaşament etc. Un domeniu atipic pentru nomazi era producerea vaselor din lut, fabricate sporadic, în baza unor tehnologii arhaice.

Dintre meşteşugurile specializate practicate de reprezentanţii comunităţilor nomade pot fi evidenţiate *prelucrarea fierului şi a metalelor colorate*. *Fierarii* asigurau societatea nomadă cu o serie de produse din fier: *unelte* (cuţite, amnare, cuie, cârlige, foarfece), *armament* (vârfuri de săgeţi, spade, lănci, suliţe, topoare), *echipament militar* (coifuri, zale, scări de sa), *piese de harnaşament* (catarame, inele, zăbale). *Bijutierii* produceau – din aramă, argint sau aur – anumite tipuri de *bijuterii* (cercei, verigi, brăţare, pandantive), *accesorii pentru vestimentaţie* (aplice, catarame, nasturi), *piese de toaletă* (oglinzi), *obiecte gospodăreşti* (cazane).

3.2.2. Spaţiul habitatului nomazilor

Habitatul populaţiei nomade se concentra în regiunile de stepă şi de şes, *în câmpiile Bugeacului, Bălţilor şi Prutului Mijlociu, în lunca Nistrului de Mijloc şi Inferior*, pe cursurile inferioare ale râuleţelor *Ialpug, Işnoveţ, Botna, Bâc* etc.

Păşunile bogate le ofereau comunităţilor nomade, condiţii pentru un trai asigurat de durată oferindu-le posibilitatea de a staţiona aici o perioadă mai mare de timp şi de a deplasa cirezile de vite în cadrul anumitor zone. Din cauza caracterului temporar al aşezărilor nomade, vestigiile acestora, în mod obişnuit, nu pot fi sesizate. În schimb, faptul că în perioada medievală timpurie, în ţinut au existat aşezări nomade nu poate fi pus la îndoială, mai ales că în regiunea dată au fost descoperite multiple complexe funerare ale acestor populaţii, de regulă, suprapuse peste necropole tumulare mai vechi ale populaţiilor nomade din eneolitic şi din epoca bronzului.

Prezenţa nomadă în spaţiul pruto-nistrean, este sesizată arheologic, în perioada secolelor X-XIV, în secolele V-IX nefiind atestat nici un complex arheologic nomad. Acest fapt demonstrează că în perioada respectivă, populaţiile nomade n-au staţionat în spaţiul pruto-nistrean.

La etapa actuală, în regiunea pruto-nistreană şi în stânga Nistrului, sunt atestate 562 morminte ale populaţiilor nomade din secolele X-XIV înhumate în 363 necropole tumulare.

Amplasarea necropolelor tumulare. Necropolele tumulare ale nomazilor medievali sunt amplasate în regiuni deschise, de stepă sau de şes, din preajma unor râuri, râuleţe sau lacuri, lipsind cu desăvârşire în zonele de codru. Majoritatea absolută a necropolelor tumulare nomade sunt concentrate *în regiunea Nistrului Inferior și a regiunii Bugeac*, mai rar – *în regiunea Prutului de Mijloc și Superior, a Nistrului de Mijloc și în bazinul Răutului.*

Cartografierea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV evidenţiază *4 masive de bază ale habitatului nomad* care cuprind, la rândul lor, *14 unități teritoriale locale* din spaţiul pruto-nistrean (Hărţile nr. 33; 34; Tabelele nr. 22-24; Diagramele nr. 84-85, 91):

I. *Masivul Nistrul Inferior,* cuprinde cinci unităţi teritoriale: *1. Grigoriopol, 2. Tiraspol-Sucleja, 3. Bâc-Corjova, 4. Botna-Căușeni, 5. Ștefan Vodă* (Harta nr. 46; 48; Diagrama nr. 93, 97)*;*

II. *Masivul Nistrul de Mijloc* cuprinde trei unităţi teritoriale: *1. Camenca-Dubăsari, 2. râul Căinari, 3. Răutul de Mijloc* (Harta nr. 45; 47; Diagrama nr. 95, 99)*;*

III. *Masivul Bugeac* cuprinde patru unităţi teritoriale: *1. Prutul Inferior, 2. valea râului Ialpug, 3. zona lacului Cahul și 4. zona lacului Sasâc* (Harta nr. 46; 48; Diagrama nr. 94, 98)*;*

IV. *Masivul Prutul Mijloc,* cuprinde două unităţi teritoriale: *1. Briceni-Fălești și 2. Ungheni-Cantemir* (Harta nr. 45; 47; Diagrama nr. 96, 100).

Masivele cu necropole tumulare ocupă o suprafaţă ce nu depăşeşte 1/5 din spaţiul pruto-nistrean. În acelaşi timp, majoritatea absolută a complexelor funerare se concentrează în două masive: *Nistrul Inferior* – 227 morminte (40,4%) şi *Bugeac* – 204 (36,3%), altele două: *Nistrul de Mijloc* şi *Prutul de Mijloc* fiind alcătuite din – 85 (15,1%) şi respectiv – 46 morminte (8,2%).

În acelaşi timp, majoritatea mormintelor nomazilor medievali amplasate în cadrul tumulilor, în proporţie de 52,0% (293 din 562 de morminte), se concentrează în patru regiuni de bază: *Tiraspol (stânga Nistrului)* – 106 morminte (19,0%) în 90 tumuli (25,0%), *valea râului Ialpug* – 85 morminte (15,0%)

în 48 tumuli (13,0%), *în preajma lacului Cahul* – 53 morminte (9,4%) în 39 tumuli (10,7%) şi *în regiunea cursului inferior al Botnei (Thigina-Căușeni)* – 48 morminte (9,0%) în 23 tumuli (6,0%). Urmează grupuri de complexe funerare ale nomazilor cu un număr mediu de morminte: *regiunea lacurilor pontice (Sasâc-Burnas)* – 37 morminte (7,0%) în 28 tumuli (8,0%), *Ştefan Vodă* – 37 morminte (7,0%) în 18 tumuli (5,0%), *bazinul Răutului de Mijloc* – 34 morminte (6,0%) în 11 tumuli (3,0%), *Prutul de Mijloc (Briceni-Fălești)* – 33 morminte (6,0%) în 27 tumuli (7%), *regiunea râurilor Căinari-Ciorna* – 28 morminte (5,0%) în 16 tumuli (4,0%), *valea Bâcului-Corjova* – 27 morminte (5,0%), în 18 tumuli (5,0%), *Nistrul de Mijloc (Camenca-Râbnița)* – 23 morminte (4,0%), în 13 tumuli (4,0%). Două grupuri funerare cuprind un număr relativ mic de morminte: *Nistrul de Mijloc* (*Grigoriopol*)– 9 morminte (1,6%) în 7 tumuli (1,9%) şi *Prutul de Mijloc (Ungheni-Cantemir)* – 14 morminte (2,5%) în 9 tumuli (2,5%).

Analiza datelor cartografice permit delimitarea regiunilor de bază explorate de către nomazii medievali: *stânga Nistrului* de la Camenca până la Liman; *dreapta Nistrului* de la Corjova până la Liman; *Bugeac*: valea r. Ialpug, regiunea lacurilor dunărene şi pontice; *stânga Prutului:* zona Ciuhurului, Unghenilor, Cahulului*; bazinul Răutului* de la Căinari până la Cula.

Analiza cronologică a complexelor tumulare ale nomazilor medievali permite stabilirea dinamicii şi intensităţii procesului de infiltrare a nomazilor în spaţiul pruto-nistrean în perioada secolelor X-XIV. Mormintele nomazilor medievali, ţinând cont de prezenţa sau lipsa inventarului de datare, se împart în 7 grupe care, de fapt, constituie eşantioane reprezentative ce caracterizează aceste complexe arheologice: I. *Secolele X-XI* – 39 morminte, II. *Secolele X-XII* – 13 morminte, III. *Ultimul sfert al secolului XI-secolul XII* – 39 morminte, IV. *Sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII* – 28 morminte, V. *Mijlocul secolului XIII-secolul XIV* – 111 morminte, VI. *Secolele XII-XIV* – 6 morminte, VII. *Secolele X-XIV* – 326 morminte.

Tumuli din secolele X-XI (Harta nr. 37; Diagrama nr. 86). Din perioada secolelor X-XI datează 39 morminte descoperite în 35 de tumuli. Dintre acestea, 31 morminte (79,5%) sunt descoperite în spaţiul pruto-nistrean propriu-zis, iar 8 morminte (20,5%) sunt identificate în stânga Nistrului. În 10 tumuli, în afara mormintelor din secolele X-XI, au mai fost descoperite 2 morminte datate cu secolele XIII-XIV şi 11 morminte datate cu secolele X-XIV, acestea indicând asupra faptului că, posibil, unele necropole au fost folosite de către anumite grupuri de nomazi un timp mai îndelungat. Majoritatea mormintelor – 10 la număr sau 25,6% – se află *în regiunea Căușeni*, 8 complexe funerare (20,5%) – *în stânga Nistrului, în zona Camenca-Grigoriopol-Tiraspol*, 7 complexe (17,9%) – *în valea r. Ialpug*, 8 complexe (20,5%) – *în valea Prutului*, 4 complexe (10,3%) – *în preajma lacului Cahul*, un mormânt (2,6%) – *lângă lacul Sasâc* şi altul (2,6%) – *în valea râului Căinari*. Analiza statistică demonstrează că în perioada secolelor X-XI, prezenţa nomadă era mai accentuată în regiunea cursului inferior al râului Botna – în zona Căuşeni.

Complexele funerare nominalizate aparţin *triburilor pecenegilor* care, la timpul respectiv, reprezentau factorul dominant în aceste spaţii şi, ca excepţie, *triburilor uzilor*, care au staţionat în regiunea aceasta un timp foarte scurt – în al treilea sfert al secolului XI.

Tumuli de la sfârşitul secolului XI-secolul XII (Hărţile nr. 38; 39; Diagramele nr. 87-88). În perioada de la sfârşitul secolului XI-secolul XII, numărul mormintelor populaţiilor nomade se menţine la nivelul secolelor X-XI. Ca şi din perioada precedentă sunt cunoscute 39 de morminte, amplasate în 33 tumuli. În comparaţie cu perioada precedentă, numărul mormintelor descoperite în acest segment de timp, în spaţiul pruto-nistrean propriu-zis, s-a micşorat la 21 complexe, constituind doar 54,0% (cu 26,0% mai puţin); în acelaşi timp s-a majorat numărul de morminte nomade *în stânga Nistrului* – 18 complexe sau 46,0% (cu 26,0% mai mult). Aceste date confirmă intensificarea prezenţei nomade în *regiunea Tiraspolului (Parcani-Ciobruci).* O creştere spectaculoasă a prezenţei nomade s-a produs *în regiunea lacului Sasâc* – 11 morminte (de 11 ori) şi în regiunea *lacului Cahul* – 7 morminte (1,8 ori). În acelaşi timp, se observă o scădere a prezenţei nomade în regiunea *cursului inferior al Botnei* şi în *valea râului Ialpug.*

În cadrul unui tumul din *regiunea Nistrului Mijlociu* (*Podoima*) au fost descoperite 3 morminte datate cu sfârşitul secolului XI-secolul XII, iar într-un tumul din *preajma lacului Cahul* (*Plavni*) – două morminte din această perioadă. În 6 tumuli, de rând cu morminte din perioada indicată, au mai fost descoperite câte 1-3 morminte, datate cu secolele XII-XIII (4 cazuri), XIII-XIV – 1 caz şi X-XIV – 6 cazuri. Faptul că în perioada secolelor XI-XII, în spaţiul pruto-nistrean predomină tumulii cu morminte ocazionale, demonstrează că nomazii nu s-au statornicit serios în anumite regiuni din acest spaţiu.

Ţinând cont de un alt eşantion de complexe funerare, datat cu secolele X-XII, se mai poate adăuga că, în perioada respectivă, s-a produs pătrunderea nomazilor *în valea râului Bâc* (3 complexe), *în regiunea Prutului Inferior* (1 complex) şi *a Prutului de Mijloc* (2 complexe). Totodată, în partea centrală şi de nord-vest a regiunii pruto-nistrene, inclusiv în depresiunea Bălţilor, nu au fost sesizate complexe funerare ale nomazilor.

Complexele funerare din această perioadă ţin de prima perioadă a dominaţiei cumanilor în regiune, reprezentând atât morminte ale acestor triburi, cât şi ale unor grupuri de pecenegi rămaşi sub stăpânire cumană.

Tumulii de la sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII (Hărţile nr. 40; 41; Diagrama nr. 89). Din perioada de la sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII sunt descoperite 28 morminte ale nomazilor în 22 tumuli, inclusiv 14 – *în spaţiul pruto-nistrean* şi 14 – *în regiunea Tiraspolului* din stânga Nistrului. *În regiunea lacului Sasâc* sunt descoperite 8 morminte, *în zona Ştefan Vodă* – 4 morminte şi câte un mormânt *în regiunile cursului inferior al Botnei* şi al *lacului Cahul.* Aceste date confirmă, probabil, scăderea interesului nomazilor faţă de teritoriul dintre Nistru şi Prut şi menţinerea unui interes special în zona transnistreană din preajma Tiraspolului. Despre acelaşi lucru aminteşte şi faptul că mormintele din acea perioadă sunt singulare în cadrul tumulilor. În trei cazuri, în tumuli cu morminte din această perioadă se atestă câte un mormânt datat cu secolele XIII-XIV sau X-XIV.

Complexele funerare din această perioadă reprezintă morminte din cea de-a doua etapă a dominaţiei cumanilor în spaţiul nord-pontic, aparţinând atât cumanilor, cât şi unor grupuri de pecenegi.

Tumulii de la mijlocul secolului XIII-secolul XIV (Harta nr. 42; Diagramele nr.90, 92). Începând cu mijlocul secolului XIII, în regiunea transnistreană şi pruto-nistreană se observă o creştere bruscă a numărului de complexe funerare ale nomazilor, care ating cifra de 111 (în 94 tumuli) faţă de 28 de complexe din perioada precedentă. În regiunea din stânga Nistrului numărul acestor complexe a crescut de 3,4 ori, constituind 47 morminte, faţă de 14 morminte din perioada precedentă. În spaţiul dintre Nistru şi Prut, numărul complexelor funerare ale nomazilor a crescut de 4,6 ori, atingând cifra de 64 complexe funerare faţă de cele 14 din perioada anterioară.

În această perioadă tumulii nomazilor din stânga Nistrului se concentrează în continuare *în regiunea Tiraspolului*. În acelaşi timp, în spaţiul pruto-nistrean se observă o concentrare foarte serioasă de complexe funerare ale nomazilor *în regiunea din valea Ialpugului* (27 morminte în 19 tumuli), *în bazinul râului Căinari* – 16 morminte în 8 tumuli, *în regiunea lacului Cahul* — 10 morminte în 7 tumuli, *în preajma lacului Sasâc* – 6 morminte în 6 tumuli, *în regiunea Nistrului Inferior (Ştefan Vodă)* – 2 morminte. O prezenţă nomadă mult mai slabă este sesizată *în preajma râurilor Botna (Căuşeni), Bâc şi a Prutului de Mijloc* (câte un mormânt). Tendinţele menţionate sunt confirmate şi de un eşantion separat de date, oferit de complexe funerare datate cu perioada secolelor XII-XIV, care indică un tablou similar. De perioada dominaţiei mongole în acest spaţiu ţin, fără îndoială, două grupuri importante de morminte descoperite *în bazinul Răutului*, lângă satele *Ciocâlteni* (15 morminte în 4 tumuli) şi *Brăviceni* (17 morminte în 5 tumuli), aflate în regiunea oraşului mongol *Şehr al-Gedid* de la Orheiul Vechi.

Despre statornicirea în această perioada, a unor grupuri numeroase de nomazi în regiunea transnistreană şi în spaţiul pruto-nistrean, aminteşte creşterea bruscă a numărului de tumuli cu mai multe morminte contemporane. Astfel, în cadrul a 13 tumuli, au fost descoperite câte 2-4 morminte, datate în bază pieselor de inventar de la mijlocul secolului XIII-secolul XIV. În afară de aceasta, au mai fost descoperite, în cadrul altor 14 tumuli, între 2 şi 5 complexe datate cu un diapazon cronologic mai larg — secolele XII-XIV sau X-XIV. În acelaşi timp, în numiţii tumuli au fost descoperite până la 11 morminte nomade. Aceste date demonstrează că, în perioada dintre mijlocul secolului XIII şi secolul XIV, în spaţiul pruto-nistrean şi în regiunea din stânga Nistrului, s-a produs o statornicire destul de serioasă a unor grupuri de nomazi.

Complexele funerare datate cu mijlocul secolului XIII-secolul XIV ţin de perioada dominaţiei triburilor mongolilor, aparţinând atât acestora, cât şi unor grupuri pecenego-cumane trecute sub stăpânirea Hoardei de Aur.

Analiza teritorial-cronologică a complexelor funerare ale nomazilor evidenţiază două etape de bază în istoria relaţiei acestor triburi cu spaţiul pruto-nistrean: a) etapa pătrunderii sezoniere în anumite regiuni ale spaţiului dat, secolul X-prima jumătate a secolului XIII şi b) etapa pătrunderii masive şi statornicirii lor pentru un timp îndelungat în regiunea dintre Nistru şi Prut, mijlocul secolului XIII - secolul XIV.

3.2.3. Sedentarizarea nomazilor

În perioada secolelor X-XIII, unele grupuri de populaţii nomade, rupte de la masivele lor de bază, au pătruns în adâncul spaţiului pruto-nistrean, stabilindu-se în preajma unor aşezări de agricultori, pentru ca mai apoi să se integreze în cadrul acestor localităţi şi, treptat, să se asimileze în sânul comunităţilor băştinaşe.

Cazuri de sedentarizare a unor grupuri de nomazi au fost sesizate pe cale arheologică în aşezările de la *Hansca*, *Moleşti*, *Durleşti-Valea Babei*, *Etulia*, *Šabo*, *Bogatoje* etc., în sectoarele marginale ale cărora au fost descoperite locuinţe de tipul iurtelor şi alte obiecte de tradiţie nomadă [Postică 1994a: 115; Tentiuc 1996: 34; Смиленко, Козловский 1987a: 73-74; 1987b: 98, 110-111].

Cele mai elocvente mărturii privind sedentarizarea unor nomazi în aşezări autohtone din spaţiul pruto-nistrean au fost descoperite în aşezarea de la *Hansca*. Astfel, infiltrarea, în secolul X, în cadrul acestei aşezări a unui grup de populaţie străină o atestă descoperirea unui „*cuib*" izolat de morminte păgâne în necropola *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973-a: 6-7, 38-47; 1975-c] care, confom ritului, sunt similare mormintelor türco-bulgarilor din stepele nord-pontice [Pletniova 1965: 91-102; 1981: 70-72]. Un alt grup de nomazi, compus probabil din alani, s-a infiltrat în aşezarea de la *Hansca* în secolul XI când, la marginea de nord-vest a localităţii, au apărut două locuinţe de tipul iurtelor [Postică 1994a: 114-115]. Încă un grup de nomazi, posibil, de pecenegi, s-au infiltrat în aşezarea de la *Hansca* în secolul XII când, la marginea de sud-vest a localităţii, a apărut o locuinţă circulară de tipul iurtei, în cadrul căreia au fost descoperite mai multe materiale de tradiţie nomadă [Чеботаренко, Тельнов 1983 : 91-93].

Un argument concludent în favoarea sedentarizării în spaţiul pruto-nistrean a unor grupuri de nomazi şi acceptării de către aceştia a modului de viaţă agricol, îl reprezintă apariţia în acest ţinut a căldărilor din lut. Aceste vase, derivate din tradiţia nomadă a cazanului de aramă, iniţial erau produse de către olarii autohtoni la comanda unor nomazi sedentarizaţi, dar foarte repede au fost acceptate şi de către populaţia băştinaşă, devenind o componentă inalienabilă a civilizaţiei locale [Postică 1994a: 116-117].

CAPITOLUL IV. ECONOMIA

În perioada medievală timpurie, populaţia autohtonă din spaţiul pruto-nistrean practica un mod de viaţă sedentar, cu rădăcini istorice profunde, urmând vechile tradiţii daco-romane.

În istoriografia străină mai veche şi mai nouă, problema modului de viaţă al românilor din perioada medievală a fost denaturată în mai multe rânduri, în special de către istoricii maghiari, bulgari şi sovietici. S-a susţinut că populaţia romanizată din spaţiul dacic ar fi practicat, preponderent sau în exclusivitate, un mod de viaţă mobil, având drept ocupaţie de bază păstoritul transhumant. În plus, s-a mai afirmat că agricultura ar fi fost adusă în spaţiul românesc de către slavii vechi. Asemenea afirmaţii nu au o bază ştiinţifică cât de cât serioasă, aflându-se în contradicţie cu logica evoluţiei evenimentelor în acest spaţiu [Olteanu 1997: 58-67] şi cu datele etnografice [Stoicescu 1980: 203-218], lingvistice [Mihăiescu 1993], arheologice [Teodor 1978a; Spinei 1982a; 1994].

4.1. AGRICULTURA

Studiile ştiinţifice fundamentale, asupra acestui domeniu au demonstrat cu lux de amănunte că, în perioada medievală timpurie, românii se îndeletniceau cu gospodăria sătească, bazată pe agricultură, care îmbina organic două ramuri de bază: *cultivarea cerealilor* şi *creşterea animalelor*. Aceste ramuri reprezentau două aspecte ale uneia şi aceleiaşi ocupaţii, aflându-se într-un raport direct şi proporţional de echilibru [Olteanu 1997: 62-63; Teodor 1973a]. Acest echilibru era asigurat prin creşterea concomitentă şi proporţională a celor două ramuri de bază. În acest context, dezvoltarea uneia dintre cele două ramuri ale agriculturii conducea inevitabil la dezvoltarea proporţională a celeilalte. Intensificarea cultivării cerealelor se afla într-un raport direct cu sporirea numărului de animale de tracţiune, iar sporirea numărului de animale domestice era interdependentă cu creşterea cantităţilor de cereale, furaj şi nutreţuri necesare pentru întreţinerea vitelor. Vitele mari cornute erau folosite pentru producerea de alimente, haine etc. şi constituiau, în acelaşi timp, un element indispensabil şi necesar al lucrărilor agrare: arat, transportarea cerealelor şi a altor plante, trieratul cerealelor etc. Cultivarea pământului în schimb, genera produsele necesare (cereale, paie, fân) pentru întreţinerea animalelor, în special pe timp de iarnă.

De rând cu cele două ramuri de bază, agricultura mai includea şi ocupaţii ca *pomicultura, viticultura, grădinăritul* şi *creşterea păsărilor*. Ponderea acestor ramuri era mai mică decât cultivarea cerealelor şi creşterea animalelor. Cu toate acestea, pomicultura, viticultura, grădinăritul şi creşterea păsărilor reprezentau o completare importantă şi necesară a ocupaţiei agricole de bază.

Astfel, practicarea agriculturii nu poate fi redusă, aşa cum se face de obicei în publicaţiile de specialitate, doar la prelucrarea pământului şi cultivarea plantelor. Atitudinile de acest tip, pe lângă faptul că reflectă în mod unilateral realitatea istorică sunt şi incorecte sub aspect ştiinţific, contrapunând nemotivat cele două ramuri şi atribuind statut diferit creşterii vitelor [Ionescu 1968: 200, 283; Aurelian 1891: 2], statut pe care aceasta nu l-a avut nici odată în gospodăria medievală din spaţiul pruto-nistrean.

Lucrarea de față abordează în mod unitar ramura cultivării cerealelor şi cea a creşterii animalelor, considerând că ele se află într-o relaţie indisolubilă. În această ordine de idei, istoriografia postbelică sovietică cu referire la spaţiul pruto-nistrean, pe lângă faptul că reducea agricultura doar la cultura câmpului (cultivarea de plante), o mai interpreta şi ca fiind opusă creşterii animalelor [Mohov 1962; 1964], insistând asupra rolului determinant al uneia din cele două ocupaţii în gospodăria sătească. Istoriografii sovietici considerau, că în gospodăria medievală românească din spaţiul carpato-nistrean rolul determinant l-ar fi avut ramura creşterii animalelor. Problema are o importanţă deosebită nu doar pentru istoria spaţiului pruto-nistrean, ci şi pentru istoria românilor în general, dat fiind faptul că, în istoriografia sovietică a tratat-o în mod tendenţios. Pornind de la idei preconcepute, istoricii sovietici considerau că, la sfârşitul antichităţii, daco-romanii ar fi abandonat modul tradiţional agricol de viaţă şi ar fi trecut exclusiv la păstoritul transhumant, iar, peste câteva secole, prin intermediul slavilor, ar fi revenit din nou la agricultură, în cadrul căreia un loc predominant l-ar fi ocupat în continuare creşterea animalelor [ИНХМССР 1975; Мохов 1962; 1964; Полевой 1980]. În acelaşi timp, toate vestigiile arheologice de factură agricolă din spaţiul carpato-nistrean erau puse de către istoricii nominalizaţi exclusiv pe seama slavilor. Or, cercetarea complexă a surselor istorice (scrise, lingvistice, etnografice, arheologice etc.) demonstrează că ocupaţiile de bază ale populaţiei romanice din evul mediu timpuriu, n-au suferit modificări esenţiale în raport cu perioada antică, păstrând vechile tradiţii ale gospodăriei agricole cu două ramuri de bază: cultivarea plantelor şi creşterea animalelor.

Preocupările agricole ale populaţiei autohtone din spaţiul pruto-nistrean sunt confirmate, în primul rând, de însuși caracterul aşezărilor din perioada medievală timpurie, amplasate pe pământuri bogate potrivite pentru cultivarea cerealelor şi pentru păşunat, de regulă în apropierea unor râuleţe, fapt care facilita sub toate aspectele gospodăria agricolă. Practicarea agriculturii mai este documentată şi prin caracterul în sine al culturii materiale a acestor aşezări: construcţii destinate păstrării sau prelucrării cerealelor (gropi cerealiere, instalaţii pentru uscarea cerealelor, râşniţe), inventarului agricol (brăzdare şi cuţite de plug, oticuri, coase, seceri, cosoare), urme de culturi agricole (cereale carbonizate, imprimări de cereale în lut ars sau în vase de ceramică), oase de animale (bovine, ovi-caprine, porcine), piese de harnaşament (zăbale, pinteni, scări de şa, potcoave), oase de păsări domestice etc.

4.1.1. Culturile agricole

Agricultura din spaţiul pruto-nistrean în perioada menţionată era axată pe cultivarea *culturilor cerealiere*, care reprezentau o preocupare majoră pentru comunitățile locale. În acelaşi timp, erau practicate, pe o scară mai restrânsă şi alte domenii agricole tradiţionale: *creșterea culturilor tehnice, pomicultura, viticultura și grădinăritul.*

4.1.1.1. Culturile cerealiere

Procesul cultivării cerealelor din perioada medievală timpurie este documentat prin intermediul boabelor carbonizate descoperite în locuinţe, cuptoare sau în gropile de provizii; amprente de cereale

atestate pe suprafaţa unor fragmente de lut ars; amprente de cereale observate pe suprafaţa unor vase de ceramică: tipsii sau oale-borcane. În cadrul cetăţii *Echimăuţi,* datate cu secolele X-XI, au fost descoperite 45 aglomeraţii de boabe carbonizate de diverse cereale [Федоров 1953d: 47]. Date importante privitor la culturile cerealiere din perioada evului mediu timpuriu au fost obţinute în cadrul aşezărilor *Hansca* – secolele VI-VII, VIII-IX, X-III [Рафалович 1972a: 111; Хынку 1978a], *Hlinjeni* – secolele VIII-X [Гольцева, Кашуба 1995: 83], *Alcedar* – secolele X-XI [Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997: 54-55], *Dănceni* – secolele V-VII [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983], *Selişte, Hucea* – secolele V-VII [Рафалович 1972a: 111], *Pohorniceni-Petruha* – secolele X-XII [Хынку 1969a: 49-50], *Recea, Crocmaz, Lopatna* – secolele VI-IX [Федоров 1960], *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987a: 81; 1987b: 108-109] etc.

Analizele paleobotanice demonstrează că, în perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean aveau o largă răspândire culturile agricole tradiţionale, cunoscute mai înainte de geto-daci şi daco-romani: *grâul moale, meiul, ovăzul, orzul, mazărea*. În acest context, prezintă interes faptul că terminologia de bază a cerealelor documentate arheologic în perioada medievală timpurie este moştenită, în limba română, din latină: *grâu* (granum), *mei* (milium), *orz* (hordeum), *secară* (secale) [Puşcariu 1940: 359; 1993: 256-257] sau dacică: *mazăre* [Russu 1981: 345-346], mai rar – din slavă: o*văz* [Раевский 1988].

Printre cerealele atestate arheologic se evidenţiază câteva soiuri de grâu: *grâul moale* (*Hansca*, *Echimăuţi, Lopatna, Crocmaz, Selişte*, *Pohorniceni-Petruha*), *alacul (grâu rezistent cu un singur bob)* (*Hlinjeni*), *grâul gol* (*Alcedar*), *grâul pitic* (*Hlinjeni*, *Šabo*), *alacul cu două boabe* (*Hlinjeni*). Urmează: *secara* (*Hansca*, *Echimăuţi*), *orzul* (*Hansca*, *Selişte*, *Alcedar*, *Šabo*), *ovăzul* (*Hansca*, *Selişte*, *Hlinjeni*, *Alcedar*, *Echimăuţi*, *Šabo*), *meiul* (*Hansca*, *Dănceni*, *Alcedar*, *Hucea*, *Recea, Lopatna, Crokmaz, Selişte*, *Šabo*), *mazărea* (*Echimăuţi*). Cele mai frecvente culturi agricole erau grâul şi meiul, care domină practic în toate aşezările cercetate.

4.1.1.2. Culturile tehnice, pomicultura, viticultura, grădinăritul

O pondere importantă în gospodăria agricolă din spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi în alte regiuni limitrofe [Comşa 1980; 1986], o aveau culturile tehnice, pomicultura, viticultura şi grădinăritul.

Creşterea culturilor tehnice se făcea în evul mediu timpuriu în scopul obţinerii de materie primă, necesară pentru diverse textile. Dintre culturile tehnice, în perioada medievală timpurie sunt atestate *inul* şi *cânepa* (*Echimăuţi*). Prezenţa acestor culturi este demonstrată prin descoperirile de boabe carbonizate, amprente de textile din in şi cânepă pe ceramică sau de fragmente de textile carbonizate [Федоров 1953d: 47].

Practicarea pomiculturii şi viticulturii este documentată prin prezenţa în aşezările medievale timpurii a cosorului – un instrument tipic pentru pomicultură şi viticultură. În unele aşezări (*Hansca*, *Šabo*, *Bogatoje*) au mai fost descoperite boabe carbonizate de culturi pomicole (sâmburi de prune) şi de viţă-de-vie [Смиленко, Козловский 1987b: 109, 112].

Nu dispunem de date exacte referitor la grădinărit dar, practicarea lui este atestată indirect de *săpăligile* şi instrumentele de răsădit plante – *chitonoagele*, depistate în unele aşezări din secolele VIII-XIII (*Hansca* etc.).

4.1.2. Uneltele agricole

Uneltele agricole medievale timpurii se împart în: a) *unelte pentru lucrarea pământului* (rariţa, plugul, oticul, săpăliga, hârleţul), b) *unelte pentru răsădirea plantelor* (chitonog), c) *unelte pentru recoltarea culturilor agricole* (secera, coasa, cosorul)

4.1.2.1. Rariţa, Plugul.

Utilizarea tehnicii agricole, ţine în perioada evului mediu timpuriu în primul rând, de procesul implementării în practică a plugului [Демченко 1967; 1972]. În acest context, pot fi evidenţiate următoarele etape de bază al procesului constituirii şi, respectiv, implementării în practică a plugului: 1) *rariţa (aratru) fără plaz*, 2) *rariţa cu plaz*, 3) *rariţa cu plaz şi brăzdar simetric din fier*, 4) *plugniţa – rariţa cu plaz, brăzdar simetric din fier, cuţit şi cormană*, 5) *plug cu brăzdar asimetric, cuţit şi cormană ovală*.

În viziunea unor autori, *plugniţa*[21] reprezintă forma de tranziţie de la rariţă (=рало) la plug [ДРГЗС 1985: 222-224, 234-235; Полевой 1985: 76], în timp ce alţii consideră unealta respectivă o variantă a plugului timpuriu propriu-zis.

În acest context, anumiţi cercetători au susţinut că, în perioada secolor VI-IX, în spaţiul pruto-nistrean erau folosite rariţe din lemn fără plaz şi rariţe din lemn cu plaz, în ambele cazuri folosindu-se brăzdare simetrice din fier [Рафалович 1972a: 106-109; Полевой 1985: 76]. Astfel, apariţia plugului în regiunea pruto-nistreană este datată de aceşti cercetători cu secolul XIV. În acelaşi timp în secolele IX-XI, afirmă ei, în spaţiul pruto-nistrean începe să se utilizeze *plugniţa,* care reprezenta dispozitivul tehnic de tranziţie de la rariţă la plug, aceasta fiind prevăzută *cu plaz, brăzdar simetric, cuţit şi, posibil, cormană* [Полевой 1985: 76].

În baza acestor afirmaţii, dar şi a datelor arheologice, se poate afirma că, în regiunea pruto-nistreană, la fel ca şi în întregul spaţiu pruto-carpatic, în perioada evului mediu timpuriu erau răspândite câteva tipuri de unelte agricole utilizate la prelucrarea pământului, acestea fiind cele moştenite de la daci şi romani. În primul rând, *plugniţa – plugul timpuriu* – avea, în spaţiul pruto-nistrean, o vârstă mult mai veche decât cea enunţată de autorii sovietici, ea fiind cunoscută în regiune încă din secolele III-IV d. Hr. Utilizarea în secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean a *plugniţei* este atestată de brăzdare simetrice din fier şi cuţite de plug descoperite în ultimii 50 de ani în acest ţinut. În acelaşi timp, pe parcursul evului mediu timpuriu, de rând cu *plugniţa*, în spaţiul pruto-nistrean erau folosite şi diversele variante ale rariţei din lemn cu plaz: fără brăzdar, cu brăzdar din corn de cerb sau cu brăzdar în formă de colte din fier, atestate şi în epocile ulterioare.

Brăzdarul de plug. În perioada secolelor V-VII, în spaţiul pruto-nistrean sunt atestate brăzdare de plug de două tipuri: *roman* şi *slav*.

Brăzdarul de tip roman este cunoscut în baza descoperirii din aşezarea de la *Selişte*, acesta fiind identic cu piesele de la *Buţuluc-Iaşi* şi *Dodeşti-Vaslui* [Zaharia & 1970: 173, pl. XV, 22; Teodor 1985a: 52].

---

21 Termenul român plugniţă are drept echivalente în limba rusă noţiunile: „плужное рало” (rariţă de tip plug) şi “плужица”.

Brăzdarul din fier, simetric, cu manşon (h – 13,4 cm, l – 8,6 cm), se adâncea în pământ până la 10-15 cm [Рафалович, Лапушнян 1974: 127, fig. 9].

Brăzdarul de tip slav este cunoscut în baza descoperirii din aşezarea *Bakota*, pe cursul de Mijloc al Nistrului [Приходнюк 1975: 34, fig. 15, 1; 36-37]. Acesta era simetric, avea o formă triunghiulară cu laturile drepte şi marginile laterale întoarse şi cu dimensiuni relativ mari (h -18,5 cm, l – 11,0 cm), fapt ce facilita o arătură mai adâncă. Acest tip de brăzdare este cunoscut în Europa de Est şi reprezintă, după cum se crede, o invenţie a slavilor vechi [Краснов 1979; 1982], care l-au vehiculat în regiunea pruto-nistreană.

În secolele VIII-X, în regiunea pruto-nistreană (*Revno*) [Михайлина, Тимощук 1983: 211, fig. 4, 15; Михайлина 1997: 99, 101, fig. 47, 2; 48, 5], se utilizau brăzdare masive (h – 20,60 cm, l – 12,80 cm) de fier în formă de lopată, cu manşon, folosite pentru prelucrarea solului la adâncimi mari. Brăzdarul masiv simetric cu manşon, datat cu secolele X-XI[22], este atestat în aşezarea *Echimăuţi* [Федоров 1974a: 115, fig. 35, 5].

Cuţitul de plug. Un element definitoriu al plugului îl reprezenta cuţitul de plug, care avea menirea să tăie brazda şi să faciliteze întoarcerea ei. Acest dispozitiv tehnic, în formă de bară din fier, urma în perioada medievală timpurie prototipuri romane, răspândite la nord de Dunăre. În regiunea dintre Nistru şi Prut, sunt atestate două tipuri de cuţite de plug: cu lama lată şi cu lama turtită. Un vârf de cuţit cu lama lată din secolele V-VII a fost descoperit în aşezarea *Lopatna* [Федоров 1960: 204, 290, tab. 68, 2]. Cuţite de plug din secolele X-XII, cu lama turtită şi ascuţită la vârf, au fost depistate în aşezările *Hansca* [Хынку 1974b: 186, fig. 5, 8] şi *Echimăuţi* [Федоров 1960: 292, tab. 71, 1; 1961a: 104, fig. 14, 1; 1974: 115, fig. 35, 6]. Aceste piese, la fel ca şi brăzdarele din fier, demonstrează prezenţa în ţinut încă din secolele V-VII, a plugniţei.

4.1.2.2. Alte unelte

Oticul reprezenta un instrument agricol, cu ajutorul căruia se curăţa în timpul aratului plugul. Era confecţionat din os sau fier, având formă de lopăţică cu manşon prins pe o coadă de lemn şi ţinut de plugar într-o mână în timpul lucrului. Oticul era folosit la înlăturarea ierburilor şi rădăcinilor atunci când se "îneca" brăzdarul. Anumiţi cercetători [Olteanu 1997: 81], afirmă că oticurile erau aplicate doar la prelucrarea pământurilor defrişate şi deşţelenite. Conform acestei viziuni, oticurile reprezintă un indice sigur al faptului că populaţiile din regiune prelucrau terenuri defrişate sau deşţelinite. Oticurile confecţionate din corn de cerb[23] sunt documentate pe parcursul întregii perioade medievale timpurii, din secolele V-VII, până în secolele XII-XIII. Oticuri din corn de cerb datând din secolele V-IX au fost atestate în aşezările *Brăneşti-Valea Budăi* [Рафалович 1972a: 130, fig. 16, 1, 2], *Alcedar-Odaia* [Рафалович

22 Brăzdarul de tip roman cu manşon din aşezarea Elizavetovca, descoperit pe suprafaţa unei aşezări din secolele III-IV d.Hr., aparţine mai curând acestui orizont cultural, nu secolelor XI-XIII, ultima perioadă nefiind aici atestată prin ceramică sau alte vestigii culturale (vezi: Городенко, Ткачук 1985: 252-255, fig. 1, 1; Tentiuc 1996: 60).

23 Obiectele din corn de cerb sub formă de lopăţică, aşa cum stabileşte literatura de specialitate, puteau îndeplini cel puţin două funcţii: de otic pentru plug şi de răzuitoare pentru prelucrarea pieilor de animale. În cazul oticurilor, obiectele au o suprafaţă neregulată, iar în cazul răzuitoarelor suprafaţa lucrătoare este lustruită (v.: Федоров 1960: 205; Рафалович 1972a: 110, 378, fig. 71, 1; Бейлекчи 1986: 104-105, fig. 2, 1)

1972a: 130, fig. 16, 3], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов, Рабинович 1999: 203, fig. 4, 3], iar din secolele X-XII în aşezarea *Hansca* [Inedit]. Oticurile din fier (cu lungimea de 8-15 cm şi lăţimea lamei de 3-6 cm) [24] apar în secolele IX-X, dar, spre deosebire de cele din os, sunt semnalate mult mai frecvent. În aşezarea *Hansca* au fost descoperite circa 20 de oticuri din fier datând din secolele X-XIII. Obiecte similare au mai fost descoperite în aşezările *Moleşti* [Tentiuc 1996: 62, fig. 16, 21], *Maşcăuţi*, *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 1988b: 107, fig. 3, 9], *Alcedar* [Федоров 1954b: 17, fig. 6,7], *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 21, fig. 20, 1], *Hlingeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CXXXIII, 16], *Calfa* [Чеботаренко 1973: 58]. Analizând aria geografică a răspândirii oticurilor, putem observa că ele sunt caracteristice, în principiu, regiunii centrale a spaţiului pruto-nistrean, mai puţin regiunii dintre Răut şi Nistru, relativ rar regiunii Cernăuţi, practic lipsind din zona de sud. În perioada medievală timpurie, oticul reprezenta o unealtă caracteristică spaţiului românesc [Olteanu 1997: 81], lipsind din mediul slav de răsărit [Седов 1982; ДРГЗС 1985]. Acest fapt ne permite să susţinem că oticul reprezenta o unealtă tipică a populaţiei vechi româneşti.

Săpăliga reprezenta o unealtă în formă de lopăţică, similară la exterior cu oticul, de care se deosebea prin dimensiuni mai mari, corpul alungit şi lama lată şi ascuţită. Săpăliga reprezenta o unealtă pentru grădinărit, folosită la săpat şi la prăşit. Săpăligi din fier au fost descoperite în aşezările de la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: fig. 51, 4] şi *Ruhotin* [Тимощук 1978a, foto].

Hârleţul era o unealtă destul de rară, fiind documentată arheologic începând cu secolul X. Această unealtă era confecţionată din lemn şi prevăzută la vârf cu o ramă de fier. Hârleţul a fost atestat arheologic în aşezările *Măşcăuţi* şi *Čornivka* [Тимощук 1982: 108, fig. 58, 2].

Chitonoaga constituia o unealtă din lemn sau os, cu un capăt ascuţit, folosită la răsădirea plantelor. O unealtă de acest gen, lucrată din corn de cerb şi datată cu secolele X-XIII, a fost descoperită în aşezarea *Hansca*.

Secera era o unealtă cu o istorie foarte veche, fiind utilizată în regiune încă din perioada antică. În perioada evului mediu timpuriu a fost determinată şi fixată forma optimă a secerei: coada lungă, lamă bine arcuită şi vârf ascuţit. Aceast tip de seceră este atestat în regiunea dintre Nistru şi Prut în secolele V-VII (*Hansca*) [Рафалович 1972a: 112, fig. 17, 4, 5], persistând în toată perioada medievală timpurie, inclusiv în secolele VIII-X – *Revno* [Михайлина 1997: 99-101, fig. 47, 17], *Dobrinovcy* [Михайлина 1997: 99-101, fig. 47, 18], *Durleşti-Valea Babei* [Tentiuc 1994] şi X-XIII – *Echimăuţi* [Федоров 1953a: fig. 52, 1; 1974: 15, fig. 35, 4], *Hansca* [Inedit]. În paralel cu secera de tip dezvoltat, în evul mediu timpuriu, erau folosite în spaţiul pruto-nistrean şi alte forme de seceri, mai arhaice, printre care secera cu lama slab arcuită, plasată practic pe aceeaşi axă cu coada, cunoscută în baza săpăturilor de la *Hansca*.

Coasa reprezinta o unealtă agricolă superioară secerei, folosită la recoltarea cerealelor şi a altor

24 Literatura ştiinţifică de specialitate confirma că obiectele din fier în formă de lopăţică puteau îndeplini mai multe funcţii. Aceste unelte reprezentau, în primul rând, *oticuri* de plug, iar, în unele cazuri, (obiectele cu lama ascuţită) puteau fi *tesle* pentru prelucrarea lemnului sau *săpăligi* pentru prelucrarea solului. În baza datelor etnografice, putem consta că nu există temei pentru a atribui, mecanic, aceste obiecte, în totalitate, uneia dintre categoriile menţionate, fie săpăligi, tesle sau oticuri (v.: Olteanu 1997: 81-82; Teodor 1978: 77, 109; Tentiuc 1996: 62).

plante, inclusiv a fânului. Coasa îşi face apariţia începând cu secolul X, dar e utilizată relativ rar în următoarele secolele. Coase din secolele X-XIII au fost descoperite la *Hansca, Echimăuţi* [Федоров 1974: 115, fig. 35, 1] etc. Aceste unelte, sunt însă destul de arhaice, de dimensiuni relativ mici, cu o lamă masivă, asemănându-se, în mare parte, cu secera. Totuşi au fost descoperite coase cu dimensiuni mari, cum ar fi cea din *Trebujeni-Scoc* [Тельнов, Рабинович 1997: 254, fig. 1, 9].

Cosorul era o unealtă agricolă folosită în grădinărit, pomicultură şi viticultură. În spaţiul pruto-nistrean are o istorie foarte veche, fiind bine cunoscut încă din mediul dacic şi cel roman [Glodariu, Iaroslavschi 1979]. În secolele V-VII, în spaţiul pruto-nistrean se folosea cosorul slab profilat, de dimensiuni medii, cu o coadă relativ lungă cu lama echivalentă ca mărime, de formă curbă, cu vârful încovoiat (*Hansca*) [Рафалович 1972a: 112, fig. 17, 6]. În secolele X-XIII, apare un cosor bine profilat, de dimensiuni medii şi mari, cu o lamă mai dezvoltată, având forma curbă pronunţată (*Hansca*) [Рафалович 1972a: 112, fig. 17, 6; 1973: 152, fig. 10, 5].

4.1.3. Tehnologii agricole

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean se practica agricultura bazată pe *sistemul defrişării* pădurilor şi *deţelenirii* pământurilor necultivate. Sistemul defrişării pădurilor era practicat în regiunile de codru din centrul şi nordul spaţiului pruto-nistrean, iar sistemul desţelenirii în regiunile colinare fără păduri, cele de şes şi mai ales în zonele de stepă din sud.

Defrişarea pădurilor reprezenta în această zonă o preocupare mai veche, fiind cunoscută încă din antichitate. Atunci a şi apărut denumirea de *secure* (de la termenul latin *sicula*) [Mihăiescu 1993: 270], prin care românii desemnau principala unealtă cu ajutorul căreia se curăţau de copaci terenurile. La începutul evului mediu, în rezultatul contactelor cu slavii vechi, românii au acceptat pentru această unealtă denumirea de *topor* (de la termenul slav *топор*) [Раевский 1988].

Topoare alungite, cu lama curbă sau dreaptă, folosite la defrişarea pădurilor, au fost descoperite în siturile *Alcedar-Odaia* [Рафалович 1972a: 105], *Pererâta* [Рафалович 1972a: 105, 112, fig. 17,1], *Sokol-Luka Kavetčinska* [Вакуленко, Приходнюк 1984: 68, fig. 39,9] – secolele V-VII şi VIII-IX; la *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 22, fig. 19, 4], *Hansca* [Чеботаренко 1982: 18, fig. 5-6], *Echimăuţi* [Федоров 1953a: 108, fig. 45, 2] – secolele X-XI; *Orheiul Vechi* [Постикэ 1992a: 129, fig. 2, 9], *Mateuţi-Şcoala Nouă* [Хынку 1969c] – secolele XII-XIII.

Un element indispensabil al procesului de defrişare a pădurilor era *focul*, care carboniza crengile şi rădăcinile de copaci, îmbogăţind cu cenuşă solul ce urma să fie utilizat la cultivarea plantelor. Procedeul de defrişare a pădurilor a fost practic acelaşi pe tot parcursul evului mediu, caracteristicile lui de bază fiind fixate în documentele scrise din secolul XVI ("*au curăţat cu securea şi cu sapa şi cu focul pădurea deasă şi tare*"; pădurea a fost "*curăţată cu securea şi cu foc şi cu muncă în arşiţă*"; "*să curăţe acel loc cu securea şi foc*"; "*au curăţat…cu securea şi târnacopul şi cu foc*") [DRH B-II: 325 DIR B-II: 148, 297, 328-329]. Locurile defrişate, transformate în viitoare terenuri agricole, erau numite *curături, poiene, runcuri, răzături, secături, luminişuri, lazuri, arşiţe, focuri, pojarne, jarişti etc.*

4.1.4. Păstrarea şi prelucrarea produselor agricole

În perioada medievală timpurie, produsele agricole erau păstrate în amenajări ridicate la suprafaţa solului sau adâncite în pământ. Despre construcţiile de la suprafaţa solului, care puteau fi din lemn, lut sau piatră nu s-a păstrat nici o informaţie. Arheologic, sunt atestate doar urmele de amenajări adâncite – gropi de diferite forme, destinate păstrării diferitor produse agricole.

Gropile de provizii erau, de regulă, cilindrice sau tronconice, mai rar piriforme, având o capacitate de la câteva sute de kilograme până la 3-4 tone, fapt ce permitea păstrarea unor cantităţi mari de cereale.

În perioada medievală timpurie prelucrarea produselor agricole cerealiere prevedea două procedee de bază: uscarea şi măcinarea. Pentru realizarea acestor operaţii erau prevăzute două tipuri de instalaţii: vatra de uscat cereale şi râşniţa de mână.

Vatra de uscat cereale reprezinta o instalaţie tradiţională, practicată pe larg încă de către triburile traco-getice [Никулицэ 1981: 76; 1985: 102-103; Vulpe 1967: 75, 77, fig. 25; Popescu 1968: 59, fig. 1; Crişan 1968: 247; Dolinescu-Ferche 1974: 32, 34, 38-39]. Au fost atestate două tipuri de instalaţii de uscat cereale: vatra portativă şi vatra staţionară. Prima reprezenta o tavă din lut ars, ovală sau dreptunghiulară în plan, de dimensiuni relativ mari (până la 0,80x0,40 m). Această instalaţie era portabilă şi putea fi uşor instalată pe suprafaţa oricărui cuptor sau a anumitor vetre. Al doilea tip de vatră era similar ca formă cu cea dintâi, dar, spre deosebire de ea, era montat direct în corpul cuptorului. Vatra de uscat cereale este bine documentată la *Hansca* în secolele V-VII [Постикэ, Тельнов 1985: 145], VIII-IX şi X-XIII, la *Moleşti-Râpa Adâncă* [Tentiuc 1996: 65], *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 10-11, fig. 5] etc.

Râşniţa de mână, reprezenta pentru perioada medievală timpurie, o instalaţie tradiţională de măcinat cereale, care urma prototipurile romane cunoscute în regiunea pruto-nistreană încă în secolele III-IV [Рикман 1975]. Râşniţa reprezenta un dispozitiv alcătuit din două pietre circulare suprapuse, care nu se deosebeşte cu aproape nimic de anumite instalaţii similare, folosite în unele sate din regiune. Râşniţa de mână de tip roman este atestată în majoritatea absolută a aşezărilor medievale timpurii din regiunea pruto-nistreană. În secolele V-VII, ea reprezenta un mecanism relativ rar, prezent în exemplare unice doar în anumite aşezări. Astfel, în aşezarea *Hansca* a fost depistată o singură râşniţă, iar în alte aşezări, inclusiv în situri bine cercetate (*Kodyn*, *Raşkov*) n-a fost descoperită nici o instalaţie de acest fel. În secolele VIII-IX, râşniţa este întâlnită mai frecvent în aproape toate aşezările studiate, fiind descoperite, până la 3-5 piese în fiecare sit. De atunci o râşniţă deservea în mediu 3-4 "*cuiburi*" de locuinţe, fapt ce reprezintă un progres substanţial în comparaţie cu perioada precedentă. O nouă etapă în procesul de răspândire a râşniţei în spaţiul pruto-nistrean se observă în secolele X-XIII, când acest mecanism este prezent practic în fiecare "*cuib*" de locuinţe din aşezarea de la Hansca. Râşniţele de mână sunt atestate foarte bine în cetatea de la *Echimăuţi* şi în alte aşezări din secolele X-XIII [Федоров 1961a: 104, fig. 14, 2]. Aceste date demonstrează că, în perioada medievală timpurie, se remarca o dezvoltare progresivă a îndeletnicirilor agricole din spaţiul pruto-nistrean.

4.1.5. Creşterea animalelor şi a păsărilor

În cadrul gospodăriei agricole din spaţiul pruto-nistrean, specifice pentru perioada medievală timpurie, cultivarea cerealeor se îmbina organic cu creşterea animalelor şi a păsărilor.

4.1.5.1. Animale domestice

Cercetările arheologice înregistrează patru categorii esenţiale de animale domestice: *bovine*, *ovicaprine, porcine* şi *cabaline*. Ca excepţie, *în zona de sud*, se întâlneşte *asinul*. Structura turmei animaliere din perioada medievală timpurie este o expresie a caracterului sedentar al vieţii umane din regiune.

În linii generale, în gospodăria agricolă din evul mediu timpuriu predominau animalele grele: *bovine* şi *cabaline*, care constituiau până la 60-70% din numărul total al animalelor. Faptul era dictat şi de caracterul agrar al gospodăriei, în primul rând de necesitatea asigurării cu forţă de tracţiune precum şi de cea a asigurării colectivităţii umane cu produse alimentare animaliere: *lapte* şi *carne*.

Analizele paleofaunistice demonstrează că, în perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean au existat anumite nuanţări cronologice şi regionale în cea ce ţine de componenţa turmei de animale domestice.

Astfel, pentru secolele V-VII, în partea centrală şi de nord a ţinutului (*Hansca*, *Selişte*, *Alcedar-Odaia, Hucea*) se constată o preponderenţă impunătoare a *bovinelor* – 37,0-55,0%, urmate de un număr important de *porcine* – 15,0-33,0% şi de un număr ceva mai mic de *ovicaprine* – 14,0-22,0% şi *cabaline* – 12,0-19,0% [Рафалович 1972a: 120; Рафалович, Лапушнян 1974: 128-129].

În secolele VIII-XI, în aceeaşi regiune (*Brăneşti*, *Hlinjeni*, *Alcedar*, *Rudi*) se constată o scădere destul de pronunţată a ponderii *bovinelor*, acestea constituind – 25,0-35,0%; o creştere uşoară a cotei *porcinelor* – 28,0-36,0% şi *ovicaprinelor* – 14,0-31,0% şi o mică scădere a ponderei *cabalinelor* – 6,0-19,0% [Гольцева, Кашуба 1995; Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997: 55; Рошаль, Федоров 1973: 158; Бейлекчи 1986: 113; Tentiuc 1996: 69].

În regiunile de stepă (*Šabo*, *Etulia*) din sudul spaţiului pruto-nistrean, în secolele IX-XI se constată o situaţie diferită de cea din regiunile din centru şi nord, aici predominând *ovicaprinele* 35,0-40,0%, urmate de *bovine* 30,0-35,0%, *porcinele* având o pondere mult mai mică 5,0-28,0%, aproape la acelaşi nivel cu cea a *cabalinelor* – 5,0-20,0%, în plus aici apare *asinul,* care constituie în medie circa 2,0% [Чеботаренко, Щербакова 1974: 152; Смиленко, Козловский 1987a: 81; 1987b: 109].

Folosirea bovinelor pentru tracţiune este confirmată de *potcoavele* din fier pentru bovine, descoperite la *Etulia* [Чеботаренко, Щербакова 1974: 141, fig. 16-18], precum şi *piedicile* de fier pentru cai, descoperite la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: fig. 52, 4] şi *Lencăuţi* [Тимощук 1959: 256].

În perioada medievală timpurie, paza gospodăriilor, era asigurată de *câini*, scheletele cărora au fost deseori descoperite în gropi părăsite. În cadrul aşezărilor medievale este semnalată şi *pisica* (*Rudi*).

Aspectul exterior al animalelor domestice este reflectat în statuetele miniaturale confecţionate din lut ars, ce reprezintă *căluţi, tauri, porcine* şi *canine* [Tentiuc 1998]. Creşterea cailor o confirmă şi modelele

miniaturale în formă de *şea*, iar întrebuinţarea brânzeturilor – vasele ceramice cu găuri. Asemenea vestigii sunt cunoscute în spaţiul pruto-nistrean pe parcursul întregului ev mediu timpuriu. Descoperiri de acest gen au fost făcute la *Hansca*, *Brăneşti*, *Alcedar-Odaia, Şapte-Bani-Hucea*, *Moleşti-Râpa Adâncă*, *Durleşti-Valea Babei*, *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CIX, 1] etc.

Pentru tunsul oilor erau întrebuinţate foarfece cu resort din fier, atestate la *Raşkov* (secolele V-VII) [Баран 1988: 19, fig. 11, 1], *Lencăuţi* (secolele XII-XIII) [Тимощук 1959: 256: 1982: 31, fig. 16, 18] etc.

4.1.5.2. Păsări domestice

Un loc aparte în gospodăria agricolă din perioada medievală timpurie îl ocupa ramura *creşterii păsărilor*. Această îndeletnicire avea însă un caracter casnic, fără efecte economice asupra altor ramuri din agricultură. Creşterea păsărilor domestice – a *găinilor*, *gâştelor* (*Šabo*) [Смиленко, Козловский 1987b: 109] şi *raţelor* – este documentată prin descoperirile de oase, coji de ouă şi reprezentări de păsări modelate din lut ars. Comparativ cu oasele de animale, vestigiile păsărilor se întâlnesc mult mai rar în aşezările din secolele V-XIII, dar prezenţa acestora este semnalată pentru toate fazele perioadei medievale timpurii (*Hansca*, *Alcedar*, *Rudi*, *Šabo* etc.) [Хынку 1969a: 50, 54; 1974c: 170-171; Рошаль, Федоров 1973: 158; Tentiuc 1996: 68-70]. Astfel, raportul dintre oasele de păsări şi cele de animale domestice în aşezarea de la *Hlinjeni* în secolele VIII-X era de 1,0:7,5 iar raportul pe specimene era de 1,0:13,3 (6 specimene de pasări la 80 specimene de animale [Гольцева, Кашуба 1995].

4.2. MEŞTEŞUGURI

În perioada medievală timpurie, gospodăria agricolă se afla în strânsă legătură cu diferite meşteşuguri, care asigurau cu unelte lucrările pământului şi furnizau mijloacele necesare pentru viaţa cotidiană a omului. Meşteşugurile din această perioadă erau foarte variate, cunoscând o dezvoltare ascendentă de la o etapă la alta. În secolele VI-VII, după declinul social-economic din secolul V, se observă o revitalizare treptată a meşteşugurilor, în secolele VIII-IX atestându-se un progres evident în toate domeniile producţiei materiale. În perioada medievală timpurie existau următoarele meşteşuguri de bază: *reducerea fierului (metalurgia), producerea pieselor din fier (fierăria), prelucrarea metalelor colorate, olăritul, prelucrarea pietrei, prelucrarea lemnului, construcţia, prelucrarea osului, prelucrarea pieilor, producerea fibrelor şi a ţesăturilor*. Baza materială a dezvoltării producţiei o constituiau meşteşugurile legate de prelucrarea fierului: metalurgia şi fierăria, care determinau progresul social-economic general.

În secolele V-VII, ocupaţiile meşteşugăreşti purtau un caracter casnic sau comunitar. Meşteşugurile casnice reprezentau ocupaţii practicate periodic în cadrul gospodăriilor individuale menite să satisfacă diverse cerinţe vitale ale omului. În comparaţie cu meşteşugurile specializate, acestea puteau fi uşor realizate, fără a fi nevoie de cunoştinţe speciale şi de instalaţii tehnice performante. Începând cu secolele VIII-IX, aceste ocupaţii încep să depăşească caracterul casnic şi comunitar, transformându-se în meserii specializate, practicate de persoane particulare, care abandonează, cu timpul, gospodăria agricolă, pentru a forma centre meşteşugăreşti în cadrul unor aşezări tradiţionale mai vechi sau al unor aşezări noi,

specializate în producţie meşteşugărească. Apariţia centrelor meşteşugăreşti este documentată, în primul rând, prin descoperirea, în anumite sectoare ale aşezărilor, a unor concentrări de complexe meşteşugăreşti (cuptoare metalurgice, cuptoare de ars ceramică, ateliere etc.). Situaţiile de acest gen sunt documentate practic în toate aşezările din secolele VIII-XIII (*Hansca*, *Durleşti-Valea Viilor*, *Pohorniceni-Petruha*, *Orheiul Vechi*, *Trebujeni-Scoc* etc.). În acelaşi timp, există şi aşezări specializate în producţie meşteşugărească (*Rudi-Roşcana*, *Alcedar*, *Echimăuţi* etc.).

Procesul separării de gospodăria casnică sau comunitară a unor meşteşuguri specializate începe în secolele VI-VII şi se încheie în secolele IX-X. În calitate de meşteşuguri specializate se evidenţiază, în primul rând, ocupaţiile care necesitau foarte multă muncă, cunoştinţe speciale, tehnologii sofisticate şi instalaţii tehnice deosebite. Dintre multiplele meşteşuguri, cunoscute în regiune, nivelul de meşteşuguri specializate l-au atins, în primul rând*, metalurgia fierului, fierăria, prelucrarea metalelor colorate şi olăritul.*

4.2.1. Metalurgia fierului

În perioada medievală, metalurgia fierului reprezenta un meşteşug fundamental, care determina progresul general al producţiei şi al societăţii. Dezvoltarea metalurgiei era determinată, de regulă, de prezenţa în teritoriu a unor minereuri fieroase. În spaţiul pruto-nistrean nu există zăcămintele de minereuri fieroase clasice. Cu toate acestea, metalurgia fierului s-a dezvoltat în ţinut pe tot parcursul evului mediu timpuriu. Mai mult ca atât, la anumite etape istorice, în regiune a avut loc chiar o înflorire a acestui meşteşug. Or, o asemenea dezvoltare ar fi fost imposibilă în cazul lipsei totale în acest ţinut a unor zăcăminte feroase. Cercetarea rocilor şi solurilor din spaţiul pruto-nistrean demonstrează că în regiune, în special în bazinul Nistrului, există diverse depuneri sedimentare-aluviale cu compoziţie feruginoasă din care poate fi obţinut fier [Рафалович 1972a: 53-54; Tentiuc 1996: 75]. Utilizarea în perioada evului mediu în calitate de materie primă pentru obţinerea fierului a sedimentelor fieroase din bazinul Nistrului a fost atestată încă de către Dimitrie Cantemir [Cantemir 1985: 52-53]. Folosirea în metalurgia medievală timpurie a minereurilor sedimentare-aluviale este demonstrată clar şi de investigaţiile arheologice din aşezările *Hansca*, *Pohorniceni-Petruha*, *Orheiul Vechi* etc., unde, printre resturile metalurgice, au fost descoperiţi bulgări de fier neutilizaţi, proveniţi din lentilele feruginoase ale pământului. Practica folosirii sedimentelor feroase din lentile de pământ pentru reducerea fierului în perioada antică şi medievală era foarte răspândită, reprezentând în unele regiuni singura sursă pentru obţinerea fierului [Teodor 1996a: 12-17; Olteanu, Şerban 1969; Olteanu & 1981: 217-225]. Prezenţa în spaţiul pruto-nistrean a sedimentelor feruginoase nu exclude şi importul de minereu din alte regiuni, din Carpaţi [Olteanu 1997: 102-113] sau din regiunea Bugului [Хынку 1974a: 133] etc. Un alt element al producţiei metalurgice îl reprezenta lemnul din care se obţinea mangalul necesar pentru procesul de reducere a minereului. Cu acest produs locuitorii spaţiului pruto-nistrean erau asiguraţi din plin, regiunea respectivă fiind acoperită, în mare parte, cu masive de păduri seculare, care furnizau materialul

necesar.

Cercetările arheologice din ultimii 50 de ani arată că metalurgia fierului era destul de avansată în spaţiul pruto-nistrean. Practic în fiecare aşezare cercetată prin săpături metodice au fost descoperite urme de activităţi metalurgice – zgură de fier (zeci de kilograme) provenită de la procesele de reducere a fierului[25], lupe de fier, bucăţi de minereu de fier, ţevi de lut pentru foale (de la câteva zeci până la câteva sute în fiecare aşezare cercetată), cuptoare pentru îmbogăţirea minereului de fier, furnale metalurgice şi vase de ceramică utilizate la reducerea fierului. Luate împreună aceste vestigii permit să reconstituim în întregime procesul metalurgic.

La etapa iniţială, minereul de fier era fărâmiţat şi spălat de impurităţi. Urma procesul de îmbogăţire a minereului, efectuat în cuptoare cotlonite în lut steril. Până la etapa actuală, în spaţiul pruto-nistrean s-au descoperit peste 100 cuptoare de acest tip, datând din perioada medievală timpurie. În 27 cazuri: *Hansca* (10), *Pohorniceni-Petruha* (1), *Trebujeni-Scoc* (5), *Orheiul Vechi* (2), *Alcedar* (8), Rudi-Roşcana (1), pe vetrele cuptoarelor au fost descoperite lipituri de fier topit sau bucăţi de minereu, fapt ce denotă folosirea acestor construcţii la îmbogăţirea minereului, înainte de a fi supus procesului de reducere.

Reducerea minereului de fier reprezenta faza cea mai responsabilă a procesului metalurgic, fiind efectuată în amenajări specializate, în cuptoare de tip furnale. În zona de centru şi de nord-est a spaţiului pruto-nistrean, în 10 aşezări medievale din secolele VIII-XIII, au fost descoperite 63 furnale metalurgice[26]: *Hansca* (13), *Pohorniceni-Petruha* (3), *Orheiul Vechi* (2), *Trebujeni-Scoc* (17), *Lopatna* (2), *Alcedar-Cetăţuie* (17), *Echimăuţi* (2), *Hlinjeni-Cetăţuie* (1), *Rudi-Farfuria Turcească* (1), *Rudi-Roşcana* (5) [Тельнов 1991c: 85-99]. În regiunea Bucovinei de Nord furnale metalurgice (4 unităţi) şi cuptoare de îmbogăţit fierul (16 unităţi) datând din secolele XII-XIII, au fost descoperite la *Lencăuţi* [Тимощук 1981a: 127]. Prin numărul sporit de furnale de redus fier, spaţiul pruto-nistrean se detaşează net de alte regiuni mai mult sau mai puţin apropiate, unde complexele de redus fierul fie că se întâlnesc mult mai rar, fie că sunt aproape necunoscute [Teodor 1996a: 15-16]. Pe teritoriul României, de exemplu, sunt atestate doar 22 furnale din secolele VIII-XI de redus fier, descoperite în 12 aşezări [Olteanu 1997: 119], ceea ce reprezintă doar 1/3 din numărul furnalelor descoperite în spaţiul pruto-nistrean. În acelaşi timp, pe teritoriul Rusiei Vechi au fost depistate circa 80 furnale din secolele X-XIV [ДРГЗС 1985: 245] şi 55 furnale din secolele VIII-IX, ultimele provenind din aşezări din apropierea spaţiului pruto-nistrean *Grigorovka* (25) şi *Gaivoroni* (30) [Седов 1982: 240] de pe Nistrul de Mijloc şi Bugul de Sud. Aceste date demonstrează clar, că în perioada evului mediu timpuriu, regiunea pruto-nistreană, în ceea ce ţine de producţia materială, reprezenta un spaţiu destul de avansat, care întrecea după

25 Despre unele aspecte metodologice privind determinarea vestigiilor metalurgice vezi: Olteanu 1997:103.

26 Numărul furnalelor descoperite, este în realitate, mult mai mare, dacă ţinem cont de faptul că, în anii '50, expediţia arheologică sub conducerea lui Gh. B. Fedorov a descoperit la Alcedar, Echimăuţi etc. zeci de complexe arheologice, printre care, conform informaţiilor autorului, erau foarte multe furnale deteriorate. Documentaţia arheologică privind aceste situri, în cea mai mare măsură, nu s-a păstrat. Vezi: Федоров, Чеботаренко 1974: 83-84.

anumiţi parametri alte regiuni.

În perioada secolelor V-VII, metalurgia din spaţiul pruto-nistrean reprezenta un meşteşug casnic sau comunitar. Urme ale metalurgiei din secolele V-VII sunt semnalate în această zonă deocamdată doar sub formă de zgură de fier, instalaţiile specializate nefiind încă descoperite. Separarea metalurgiei ca ramură specializată independentă s-a produs începând cu secolul VIII. Există vestigii arheologice foarte solide din această perioadă, care demonstrează un înalt nivel al metalurgiei. Furnale din secolele VIII-IX au fost descoperite la *Hansca* (5 unităţi), *Trebujeni-Scoc* (3-5), *Lopatna* (2), *Rudi-Roşcana* (5), *Hlinjeni* (1); din secolele X-XII la *Hansca* (8), *Pohorniceni-Petruha* (3), *Trebujeni-Scoc* (12-14), *Alcedar* (16), *Echimăuţi* (2), *Rudi-Farfuria Turcească* (1); iar din secolele XI-XIII – la *Orheiul Vechi* (2).

Caracteristicile de bază ale furnalelor denotă o gândire tehnică destul de avansată. Ele aveau o formă tronconică, fiind alcătuite dintr-o încăpere săpată vertical în lut steril. În interior pereţii furnalului erau acoperiţi cu lipituri de lut (de la 2 până la 8), adăugate periodic, în scopul menţinerii capacităţii de lucru a acestor complexe. Înălţimea furnalelor comparativ cu nivelul vetrei constituia 0,60-1,15 m. Diametrul deschizăturii din partea superioară era 0,18-0,25 m. Vatra furnalelor era circulară (d – 0,25-0,50 m) sau ovală-alungită (d – 0,30-0,45x0,60-0,85 m). De regulă, vatra era plată, dar în unele cazuri, ca în aşezarea *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983: 173, 181], era prevăzută pe perimetru cu un şănţuleţ adânc de 5-6 cm, prin care se sufla aer în cuptor. În partea inferioară, furnalele aveau o gură semiovală (l – 0,20-30 m, h – 0,20-0,25 m) destinată evacuării lupei de fier şi a zgurii, precum şi amplasării sufleiurilor de aer. Furnalele pentru reducerea minereului de fier erau de folosinţă multiplă. Faptul este demonstrat de prezenţa canalului de evacuare a fierului şi zgurii, multiplele lipituri de lut ars de pe vatra şi pereţii acestor construcţii, precum şi de rămăşiţele de zgură dintre aceste lipituri. De regulă, în faţa furnalelor era amenajată o groapă pentru facilitarea activităţii metalurgilor.

Furnalele erau amplasate, de obicei, în exemplare singulare sau câte 2-3 complexe în apropierea unor locuinţe. În aşezările din secolele X-XI specializate în producţie meşteşugărească, complexele metalurgice formau unităţi teritoriale distincte, în cadrul cărora existau concomitent câteva grupuri de furnale, unele dintre acestea cuprinzând până la 6 complexe [Федоров 1974: 117].

Delimitarea metalurgiei ca meşteşug specializat a fost urmărită în aşezările *Alcedar-Cetăţuie* [Федоров 1964b: 81-84; 1974: 117-118] şi *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983: 171-183] din secolele X-XII. În aşezarea *Alcedar-Cetăţuie* s-a constituit un centru metalurgic amplasat în afara cetăţii, lângă valul de apărare, reprzentând o unitate teritorială bine delimitată, în cadrul căreia au fost descoperite 16 furnale metalurgice păstrate integral, câteva zeci de furnale demolate, 8 cuptoare de îmbogăţit minereu de fier, zeci de kilograme de minereu de fier, sute de kilograme de zgură de fier şi sute de ţevi de lut de la foalele furnalelor. Aceste date ilustrează foarte convingător existenţa unor centre metalurgice de proporţii care produceau cantităţi enorme de metal, o parte dintre care era, fără îndoială, comercializat în alte aşezări. Centrul metalurgic de la *Alcedar,* spre deosebire de cele din alte aşezări, se evidenţiază prin

proporţii şi prin gradul mare de concentrare a complexelor metalurgice. Acest fapt a permis cercetătorilor să concluzioneze că centrul metalurgic de la *Alcedar* reprezenta o unitate social-economică specializată care producea metal pentru comercializare în cadrul regiunii. Un centru metalurgic similar exista, fără îndoială, şi în aşezarea *Rudi-Roşcana*. În cadrul acestui sit cercetările arheologice au depistat, pe o suprafaţă relativ mică, 5 furnale metalurgice. S-a mai constatat că suprafaţa aşezării este îmbibată, la fiecare metru, cu zgură de fier, fapt ce denotă activităţi metalurgice intensive.

În alte aşezări din regiunea pruto-nistreană, centrele metalurgice erau mai modeste, fiind formate din câte un atelier, 1-2 furnale şi un cuptor de îmbogăţit minereu. Asemenea centre au fost identificate în aşezările *Hansca*, *Pohorniceni-Petruha*, *Orheiul Vechi*, *Trebujeni-Scoc* etc. Pe parcursul secolelor VIII-XIII, în cadrul acestor aşezări au existat mai multe centre metalurgice de acest fel, capabile să asigure localnicii cu metalul necesar. Productivitatea înaltă a acestor complexe o atestă cantităţile de minereu şi de zgură de fier descoperite în preajmă. La *Hansca,* în groapa de acces a unui furnal, au fost descoperite circa 100 kg de zgură de fier, iar în alt caz – 20 kg de minereu.

4.2.2. Fierăria

În perioada medievală timpurie, confecționarea pieselor din fier reprezenta cel de-al doilea meşteşug ca importanţă. În secolele V-VII, fierăria se îmbina organic cu metalurgia, constituind împreună două ramuri ale aceluiaşi meşteşug de prelucrare a fierului. Procesul separării celor două ramuri în meşteşuguri independente, s-a realizat în spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi în alte zone ale Europei de Răsărit [ДРГЗС 1985], în secolele VIII-IX. Existenţa separată a *metalurgiei fierului* şi a *fierăriei* propriu-zise pe parcursul secolelor VIII-XIII este demonstrată de diverse materialele arheologice. Acest lucru poate fi observat mai ales în aşezările de la *Alcedar*, *Echimăuţi* şi *Rudi-Roşcana*. Dar procesul de separare a celor două meşteşuguri nu a avut loc în toate aşezările. În multe aşezări, metalurgia şi fierăria erau inseparabile, fiind practicate de unii şi aceeaşi meşteşugari.

Meşteşugul fierăriei este documentat prin divesre piese din fier, ateliere, cuptoare şi unelte de fierărie. Spre deosebire de alte regiuni, fierăria din spaţiul pruto-nistrean era orientată, în primul rând, către asigurarea necesităţilor economice, asigurarea gospodăriei agricole cu unelte pentru cultivarea pământului, recoltarea şi prelucrarea cerealelor, asigurarea gospodăriei casnice cu piese şi utilaje cotidiene. În acelaşi timp, fierăria asigura producerea armelor, a pieselor de harnaşament, a uneltelor pentru fierărie.

Fabricarea produselor din fier era realizată în ateliere specializate de fierărie, amenajate în încăperi special prevăzute, în construcţii provizorii aflate sub cerul liber sau în cadrul unor locuinţe. Elementul obligatoriu al atelierelor îl reprezenta cuptorul de fierărie. Acesta putea fi din lut sau din piatră. Primul tip de cuptoare era caracteristic regiunii centrale a spaţiului pruto-nistrean, iar al doilea regiunilor de nord-est şi nord.

În calitate de materie primă pentru confecţionarea obiectelor din fier se folosea metalul obţinut din minereu sau metal uzat. Folosirea în fierărie a metalului uzat era ceva caracteristic secolelor V-VII. Acest fapt a fost demonstrat în baza analizei metalografice a unor obiecte din fier din aşezarea *Hansca*,

care atestă neomogenitatea metalului din perioada [Рафалович 1972a: 239-241]. În secolele VIII-XIII, grație faptului că metalurgia furniza cantități însemnate de metal, fierarii aveau posibilitatea să folosească preponderent metal omogen, obținut din minereu. În paralel, continua să fie folosit şi fierul uzat.

Nivelul de pregătire tehnico-tehnologic al fierăriilor era destul de înalt. Ei cunoşteau tehnologia obținerii oțelului. Erau cunoscute şi procedeele de sudare a fierului cu oțelul şi de prelucrare a lor termică [Рафалович 1972a: 186, 239-241; Федоров 1974: 117-118].

În aşezarea *Hansca* au fost identificate ateliere de fierărie amplasate în cadrul unor încăperi adâncite în sol sau al unor încăperi de suprafață. Au fost identificate 5 ateliere de tip adâncit, dintre care patru erau prevăzute cu câte 1-2 cuptoare cotlonite în lut steril, iar un atelier era amplasat chiar în cadrul unei locuințe cu 3 complexe de foc[27]. Atelierele de suprafață erau de tip deschis, alcătuite din 1-3 cuptoare cotlonite în lut steril, deasupra cărora era amenajat un acoperiş uşor. În aşezarea *Hansca,* în afara locuințelor adâncite, au fost descoperite 42 cuptoare cu caracter de producție, dintre care unele poartă urme evidente de prelucrare a fierului, sub formă de zgură de fier sau de fier lipit pe suprafața vetrelor. În acelaşi timp, au fost descoperite diverse piese de fierărie, inclusiv mânerul unui cleşte din fier [Постикэ 1985b: 157, fig. 1, 10]. Ateliere de fierărie sunt identificate în toate regiunile spațiului pruto-nistrean, inclusiv în partea de sud, de exemplu, la *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987a: 74, 80; 1987b: 115]

În secolele X-XI, în unele aşezări din spațiul pruto-nistrean fierăria atinge un nivel tehnic şi organizatoric foarte înalt, fapt ce a condus la diferențierea acestei activități în meşteşuguri specializate, cum era, de exemplu, producerea de armament, acțiune ce solicită cunoştințe mult mai profunde şi abilități speciale. Un atelier specializat în producerea armamentului a fost descoperit în cetatea *Alcedar* [Федоров 1960c: 40; 1957c: fig. 19, 5-10; 1961a: 103, fig. 12; 1961b: 78-85; 1974: 117-118]. În cadrul acestui complex, au fost depistate unelte de bază de fierărie (nicovală, cleşte, dornuri, daltă) şi diverse categorii de armament: vârfuri de săgeți, zale, armură din plăci de fier etc. Un alt set de unelte de fierărie (ciocane, cleşte, nicovale, dornuri, dălți, pile etc.) a fost descoperit într-un atelier de la *Echimăuți* [Федоров 1953a: fig. 51, 5, 6, 7; Федоров 1953b: 58; 1974: 116, fig. 36]. Astfel, spre deosebire de fierăriile ordinare şi atelierele de producere a fierului, atelierele specializate în producerea armamentului, dată fiind importanța lor strategică, după cum au demonstrat investigațiile arheologice de la *Alcedar* şi *Echimăuți*, erau concentrate în interiorul cetăților, unde se aflau sub controlul direct al autorităților [Федоров 1974: 117-118].

Asortimentul producției fierarilor era foarte variat: *unelte agricole* (brăzdare şi cuțite de plug, oticuri, săpăligi, topoare, seceri, coase, cosoare, torți pentru căldări), *unelte gospodăreşti* (cuțite, foarfece, amnare, cuie, cârlige de pescuit, mânere de uşă, lacăte, chei), *piese de harnaşament* (zăbale, inele, catarame, scări de şea, pinteni), *armament şi echipament militar* (vârfuri de săgeți din fier, arcuri, spade, săbii, pumnale, topoare de luptă, buzdugane, spade, lănci, darde, suliți, coifuri, armuri, pinteni, zăbale pentru cal, scări de şea, inele şi catarame de la hamuri) etc. Înflorirea meşteşugului fierăriei s-a produs în perioada secolelor X-XII, cele

27 Complexele nr.H2, H15, G147, G167 şi G180.

mai dezvoltate în acest sens centre fiind cele din bazinul Răutului (*Alcedar*, *Echimăuți*, *Rudi etc.*).

4.2.3. Prelucrarea metalelor colorate

Prelucrarea metalelor colorate a reprezentat un meşteşug important, în cadrul aşezărilor medievale timpurii, orientat către satisfacerea necesităţilor estetice ale populaţiei, prin producerea unor obiecte de podoabă.

Meşteşugul producerii pieselor din metale colorate, la fel ca şi fierăria, a fost practic, semnalat în toate aşezările medievale timpurii cercetate. Faptul că prelucrarea metaleor colorate reprezenta un meşteşug aparte nu poate fi pus la îndoială, ca şi în cazul fierăriei, această ocupaţie necesitând cunoştinţe speciale şi metode specifice de lucru. Delimitarea prelucrării metalelor colorate în calitate de meşteşug distinct este documentată destul de clar chiar de la începutul evului mediu, în secolele V-VII, la *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 112-136], *Selişte* [Рафалович 1972b: 138-140, fig. 13, 4; 1973: 140-141, fig. 3, 1-5; 1974: 92; Рафалович, Лапушнян 1974a: 132-133, fig. 10, 4], *Şapte Bani-Hucea* [Рафалович 1974: 92; 1965: 123-128], *Bernaşovka* [Винокур, Мегеж 1992], *Čornivka* [Войнаровський 1999: 146, fig. 7] etc. În secolele ulterioare, nivelul tehnic al prelucrării metalelor colorate a crescut simţitor. În rezultatul acestei evoluţii, în secolele X-XI, în unele aşezări din partea de nord-est a spaţiului pruto-nistrean (*Alcedar*, *Echimăuți* etc.) au apărut centre specializate în care erau practicate cele mai avansate tehnologii ale bronzului şi argintăriei. Mai mult ca atât, în cazul centrelor de la *Alcedar* şi *Echimăuți*, se poate vorbi şi despre o separare a *argintăriei* şi *turnării bronzului* în meşteşuguri diferite.

Atelierele de prelucrarea a metalelor colorate, în perioada medievală timpurie, erau amenajate în cadrul unor încăperi adâncite sau de suprafaţă, prevăzute cu cuptor pentru topirea metalelor. Urme veritabile ale unor ateliere de acest tip au fost descoperite în aşezările *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 128-129, fig. 8, 8, 9], *Selişte* [Рафалович 1972b: 138-140, fig. 13, 4; 1973: 140-141, fig. 3, 1-5; 1974: 92; Рафалович, Лапушнян 1974a: 132-133, fig. 10, 4], *Şapte Bani-Hucea* [Рафалович 1965: 123-128; 1974: 92], *Bernaşovka* [Винокур, Мегеж 1992], *Raşkov* [Баран 1988: 18, fig. 10, 9] din secolele V-VII, *Alcedar* [Федоров 1961a: 102, fig. 11], *Echimăuți* [Федоров 1953b: 58; [Федоров 1953a: fig. 51, 2]], *Hansca*, *Pohorniceni-Petruha*, *Moleşti*, *Ivancea-Malul Iazului, Calfa*, *Etulia*, *Safiany* [Смиленко, Козловский 1987a: 80], *Mitkiv* [Тимощук 1982: 21-22, fig. 7, 10] din secolele X-XII.

Meşteşugarii confecţionau, de regulă, obiecte din aramă, bronz sau argint, mai rar din plumb şi foarte rar din aur. Materia primă pentru bijuterii o constituiau obiectele de podoabă uzate, monedele, bucăţile de sârmă etc. Procesul tehnologic al prelucrării metalelor colorate este documentat prin descoperiri de ateliere de prelucrat metal colorat (*Hansca*, *Selişte*, *Alcedar*, *Echimăuți*, *Rudi*, *Safiany*), creuzete (*Hansca*, *Raşkov*, *Safiany*) şi linguri din lut ars, folosite la turnarea metalelor (*Raşkov*, *Etulia*), tipare din piatră sau lut ars pentru turnarea pieselor (*Hansca*, *Dănceni, Selişte, Safiany*, *Mitkiv*, *Čornivka, Dobrinovţi*), zgură de metal colorat, semifabricate şi diferite piese din metal colorat.

Pentru confecţionarea obiectelor erau utilizate mai multe procedee tehnice: *turnarea pieselor în tipare monovalve sau bivalve, tehnica cerii pierdute, forjarea, ştanţarea, treflarea (tragerea), torsionarea, sudarea etc.* Turnarea şi ştanţarea

obiectelor se făcea integral sau pe elemente, care mai apoi erau asamblate. Tiparele pentru turnarea metalului erau construite din piatră de şist, gresie sau lut ars. Topirea metalului se efectua în creuzete de ceramică, iar turnarea în forme – cu ajutorul lingurilor din lut ars.

Tehnica de prelucrare a metalelor colorate şi-a atins apogeul dezvoltării în secolele X-XI, când la ornamentarea pieselor din metal colorat, se foloseau o serie de procedee tehnice necunoscute anterior în regiune: *filigranarea*, *granularea* şi *nielarea*. Foarte rar sunt semnalate piese executate în tehnicile *caboşonului* şi *cloisoné*.

Produsele din metale colorate erau destul de variate: *obiecte de podoabă* (cercei, pandantive, inele, brăţări, coliere, grivne), *piese vestimentare* (fibule, nasturi, catarame, aplice), *piese de cult* (cruci, amulete), *piese de toaletă* (oglinzi), *piese de harnaşament* (aplice) etc. În secolele V-VII, piesele din metale colorate aveau un asortiment şi o tehnologie relativ modeste şi se întâlneau destul de rar. S-au păstrat anumite categorii de obiecte moştenite din perioada antică târzie, cum ar fi fibulele, care dispar în secolele VIII-IX. În secolele IX-X se observă o creştere bruscă a sortimentului de bijuterii, apar în special, diferite forme de cercei, pandantive şi catarame, care capătă o răspândire mult mai largă decât la etapa anterioară. Un element esenţial al acestei perioade îl reprezintă standardizarea bijuteriilor şi producerea lor în serii mari. Aşadar, prelucrarea metalelor colorate, reprezenta, în secolele X-XI, un domeniu dezvoltat, care producea atât la comandă, cât şi pentru piaţă. În aşezările de la *Echimăuţi* şi *Alcedar* a fost atestată confecţionarea unor bijuterii de argint, care, puteau să concureze, din punct de vedere tehnic şi artistic, cu argintăria produsă în cele mai cunoscute centre din Europa. În acest sens, poate fi remarcată producerea unor serii de cercei, printre care cerceii de aşa-numitul *tip Echimăuţi*, care s-au răspândit şi dincolo de hotarele spaţiului pruto-nistrean [Рабинович, Рябцева 1997]. Astfel, atelierele din secolele X-XI de la *Alcedar* şi *Echimăuţi*, specializate în confecţionarea bijuteriilor la fel ca şi cele de producere a armamentului, erau amplasate în interiorul cetăţilor, fapt ce demonstrează că meşteşugurile respective se aflau sub controlul riguros al administraţiei acestor aşezări, care, probabil, şi deţinea atelierele în cauză.

4.2.4. Olăritul

Olăritul reprezintă cel mai răspândit meşteşug, din perioada medievală timpurie, practicat pe larg la toate etapele de dezvoltare a aşezărilor. Importanţa olăritului era determinată de locul deosebit în viaţa cotidiană al produselor acestui meşteşug.

Pe parcursul secolelor V-XIII, se observă progrese substanţiale în domeniul olăritului. Ele au condus la schimbări radicale nu doar în ceea ce ţine de aspectul produselor ceramice, dar şi în organizarea social-economică a acestei ocupaţii.

În secolele V-VII, olăritul reprezenta, în linii mari, un meşteşug casnic, în cadrul căruia ceramica era lucrată manual, pentru satisfacerea necesităţilor familiale. În paralel, în unele aşezări olăritul devinea preocupare relativ constantă a unor persoane particulare, care încep să pună bazele olăritului specializat. Prezenţa unor meşteri mai mult sau mai puţin specializaţi în olărit în aşezările din secolele V-VII este demonstartă de exemplu, prin descoperirile de la *Dănceni*, unde a fost depistat un grup de cuptoare de ars

ceramică, ce nu puteau aparţine decât unor olari de meserie [Рафалович, Гольцева 1981: 139].

Transformarea definitivă a olăritului în meşteşug specializat are loc la sfârşitul secolului IX-începutul secolului X. Această schimbare devenit posibilă datorită unor transformări cardinale în producerea ceramicii, condiţionate de implementarea unor mijloace tehnice principial noi – a roţii olarului şi a cuptorului cu reverberaţie de ars ceramică – care au plasat olăritul pe o treaptă foarte înaltă.

Procesul de valorificare a roţii olarului de către meşterii autohtoni a avut loc pe parcursul secolului IX, când la prelucrarea suplimentară a unor vase lucrate manual se folosea un instrument relativ primitiv [Postică 1994a: 96-101]. Roata olarului din secolele X-XIII reprezenta, în mod obişnuit, un instrument cu turaţie medie. În aceeaşi perioadă, dar, mai curând, ca excepţie, este semnalată şi roata cu turaţie rapidă.

Instalaţiile de ars ceramică reprezentau al doilea element tehnic esenţial al olăritului. În secolele V-IX, ceramica era arsă în cuptoare scobite în lut viu, iar în unele cazuri – pe vetre deschise.

Cuptoarele erau semisferice, cu vetre circulare sau ovale în plan, cu diametrul de 1,20-1,40 m, mai rar 0,80-1,10 m şi înălţimea de – 0,30-0,50 m. Capacitatea de lucru pentru un ciclu de activitate a acestor cuptoare permitea producerea a 10-15 vase de dimensiuni mici şi mijlocii [Postică 1994a: 100]. Cuptoare de acest tip au fost atestate în toate aşezările medievale timpurii, ele căpătând o răspândire largă mai ales începând cu secolul VIII. În aşezările *Durleşti-la Vie*, *Hansca*, *Vasileu* etc. au fost descoperite cuptoare cu boltă pentru arderea ceramicii datate cu secolele X-XII.

Din secolul X, la arderea ceramicii încep să fie utilizate cuptoare cu reverberaţie. Aceste instalaţii specializate, au constituit o inovaţie în tehnica timpului, folosirea lor schimbând radical viziunea omului asupra argilei şi a posibilităţilor ei de utilizare. Apariţia cuptoarelor cu reverberaţie pentru ars ceramică, se află, fără îndoială, într-o strânsă relaţie cu dezvoltarea cuptoarelor metalurgice din secolele VIII-IX. Ele au condus la descoperirea unor noi principii de folosire şi dirijare a focului, care, fiind aplicate şi în olărit, au determinat apariţia unui sistem calitativ nou de ardere a ceramicii. În spaţiul pruto-nistrean au fost descoperite 29 cuptoare cu reverberaţie pentru ars ceramică (*Moleşti* – 9, *Hansca* – 5, *Durleşti-la Vie* – 2, *Durleşti-Valea Babei* – 2, *Brăneşti* – 1, *Rudi* – 1, *Revno* – 1, *Bogatoje* – 1, *Vasileu* – 7) [Tentiuc 1996: 106-108; Чеботаренко 1983b: 183-193; 1990a: 229-239; Тельнов, Чеботаренко 1988: 72-76; Тентюк 1990a: 72; Тентюк, Абызова 1992: 223-237; Бырня 1969: 93-96, fig. 2; Рабинович 1991a: 99-110; Михайлина 1997: 62-64, fig. 30, 1; Смиленко, Козловский 1987b: 112-113, fig. 11; Тимощук 1981: 130-131]. Aceste cuptoare aveau o formă tronconică sau cilindrică, cu baza circulară, ovală sau piriformă. Camera de foc, aflată în partea inferioară, era separată de camera de ars ceramică printr-un grătar din lut steril cu perforaţii pentru circularea aerului fierbinte. Diametrul camerelor constituia 0,90-1,20 m, iar înălţimea lor – 0,40-0,60 m. Productivitatea acestor cuptoare era destul de mare, constituind câte 17-34 oale-borcane de dimensiuni mari şi mijlocii sau 7-14 căldări de lut pentru un ciclu [Postică 1994a: 100]. Cuptoarele de ars ceramică erau amplasate, de regulă, în anumite locuri, constituind complexe izolate (*Hansca*, *Rudi*) sau grupuri de complexe (*Durleşti la Vie, Moleşti*). În acelaşi timp, sunt semnalate şi cazuri în care cuptoarele

de ars ceramică erau amplasate în cadrul atelierelor de olărit (*Hansca*, *Revno*, *Bogatoje*).

În perioada medievală timpurie au mai avut loc şi unele schimbări importante în domeniul tehnologiei preparării pastei pentru ceramică. Astfel, în secolele V-IX, tehnologia preparării pastei de lut pentru ceramică, era în spaţiul pruto-nistrean, omogenă. Această pastă era grosieră, în calitate de degresanţi conţinând nisip şi şamotă. În secolele X-XIII, ca rezultat al unor progrese tehnologice substanţiale, pasta ceramicii capătă o calitate superioară, iar degresanţii devin variaţi. Cel mai răspândit degresant era nisipul, utilizat, într-o proporţie mai mare sau mai mică, de către olarii din toate regiunile. În acelaşi timp, în partea centrală, mai rar în partea de sud a spaţiului pruto-nistrean, în calitate de degresant era folosită scoica pisată (din piatră de calcar) şi vegetaţia mărunţită (în special pleava de la cereale); în secolele XII-XIII, ea predomina asupra nisipului, care s-a impus la rândul său în ceramica secolelor X-XI [Postică 1994a: 72-74; Козлов 1988: 28-54]. Însă, în regiunile de nord-est şi de nord ale spaţiului pruto-nistrean (aşezările de tipul *Alcedar-Echimăuţi*), în calitate de ingrediente, în paralel cu nisipul erau folosite frecvent mica, piritul şi cuarţitele [Хынку 1971b: 80-92; Равдина 1988: 54-71], acestea constituind un aspect specific al ceramicii din aceste ţinuturi.

Ceramica lucrată la roată avea, în majoritatea cazurilor, o suprafaţă zgrunţuroasă. Se mai cunoştea, dar era utilizată într-o proporţie redusă, şi o specie de ceramică fină, de culoare cenuşie, cu suprafaţa netedă sau lustruită. În secolul V, această ceramică constituia, probabil, o reminiscenţă din perioada antică târzie, iar în secolele VI-IX ea era, mai degrabă, importată din centrele de la Dunărea de Jos şi din nordul Mării Negre. Tehnologia ceramicii fine cenuşii a fost revalorificată în spaţiul pruto-nistrean în secolul X, când practicarea ei în aşezări autohtone din partea de sud a regiunii (*Bogatoje*) [Смиленко, Козловский 1987b: 112] şi, posibil, în unele situri din partea centrală (*Hansca*) [Postică 1994a: 53] este confirmată cu certitudine de vestigii arheologice.

Evoluţia ceramicii medievale timpurii relevă, în acelaşi timp, şi evoluţia gusturilor estetice ale populaţiei, care variau de la o etapă la alta. Astfel, în secolele V-VII populaţia prefera ceramica neornamentată, ornamentul fiind practicat relativ rar, sub formă de alveole sau crestături pe buze, cruci incizate etc. În secolele VIII-IX, ornamentarea ceramicii cu alveole sau crestături devine foarte frecventă. Introducerea roţii olarului a permis revalorificarea unor compoziţii ornamentale mai vechi, moştenite în bazinul carpato-balcanic din perioada romană. Este implementat pe scară largă ornamentul incizat, alcătuit din fâşii de linii ondulate şi orizontale executate cu un beţişor sau cu un pieptene. În secolele X-XIII, sunt ornamentate 99,0% din ceramica atestată. În secolele X-XI, inciziile acopereau corpul vaselor până aproape de fund, iar în secolele XII-XIII, de regulă, partea lor superioară sau de mijloc. Ornamentul devine foarte variat, formând compoziţii cu rândurile de crestături de pe gâtul vaselor, cu diferite motive imprimate etc. Se mai practica şi ornamentarea cu rotiţa.

Asortimentul ceramicii medievale timpurii autohtone a evoluat de la o etapă la alta, dovedindu-se mai bogat în perioada secolelor X-XIII, când includea minimum 10 forme de bază. În secolele V-IX

predominau în proporţie de 90,0-95,0% *oalele-borcane* (ovoidale, bitronconice, sferoidale, buteforme), mai rar se întâlneau *tipsiile, străchinile, vasele strecurători* şi *vasele de provizii*. În secolele X-XIII, în paralel cu formele tradiţionale, se mai răspândesc şi o serie de forme noi: *ulcioare, căldări de lut (găleţi), căni (ceşti), opaiţe* etc. Oalele-borcane aveau de dimensiuni mici (h = 10-15 cm), mijlocii (h = 16-22 cm) şi mari (h = 23-30 cm, căldările de lut – dimensiuni relativ mari (d = 30 cm). În viaţa cotidiană, vasele erau utilizate pentru pregătirea bucatelor (oale-borcane, tipsii), pentru servirea produselor alimentare şi răcoritoare (străchini, farfurii, căni), pentru păstrarea proviziilor şi apei (ulcioare, vase de provizii, amfore).

În secolele X-XIII, olăritul reprezenta un meşteşug dezvoltat, care depăşise deja caracterul casnic, devenind o îndeletnicire a meşterilor profesionişti, specializaţi în domeniu, care lucrau atât la comandă, cât şi pentru realizarea producţiei pe piaţă. Drept mărturii ale producerii ceramicii la comandă pot servi unele mărci de olar imprimate pe fundul vaselor din secolele X-XIII. Faptul că ceramica cu mărci constituie nu mai mult de 10,0% din cantitatea totală de ceramică locală ne demonstrează că în această perioadă majoritatea ceramicii era produsă pentru a fi comercializată.

În secolele X-XIII, în spaţiul pruto-nistrean existau câteva tradiţii în ceea ce priveşte lucrarea ceramicii. În aşezările *din zonele de centru şi de sud* era practicată tradiţia carpato-dunăreană, care includea *ceramică nisipoasă sau cu scoici şi vegetaţie*, ornamentată cu incizii ondulate sau orizontale, uneori striate pe verticală, efectuate de regulă, cu un pieptene, mai rar cu un beţişor, precum şi *ceramică cenuşie netedă, lustruită*. Ceramica de acest gen era produsă *în zona de sud şi de centru*, până la linia râului Răut. În aşezările din nord-estul şi nordul spaţiului pruto-nistrean, în olărit se practica tradiţia nistreano-nipreană, manifestată prin ceramică nisipoasă cu degresanţi duri (*mică* şi *microprundişuri*), ornamentată, în majoritatea absolută a cazurilor, cu incizii efectuate cu beţişorul, mai rar cu pieptenele. Diferenţele semnalate în producţia ceramicii reprezintă o ilustrare în plus a interferenţelor culturale produse în spaţiul pruto-nistrean în perioada medievală timpurie.

4.2.5. Prelucrarea pietrei

În perioada medievală timpurie, prelucrarea pietrei avea un nivel relativ slab de dezvoltare şi era mai puţin răspândită decât alte meşteşuguri. Situaţia era cauzată de faptul că materia primă pentru acest meşteşug are, în regiunea pruto-nistreană, o răspândire teritorială limitată şi în acelaşi timp, de faptul că în această regiune nu existau tradiţii istorice în domeniul prelucrării pietrei. Prezenţa recifelor calcaroase din bazinul Nistrului şi Răutului nu putea să schimbe radical situaţia, datorită faptului că în aceste regiuni existau păduri foarte întinse, care furnizau lemnul – un material de construcţie tradiţional, mult mai uşor prelucrabil decât piatra. Astfel, se poate constata că civilizaţia din spaţiul pruto-nistrean a rămas, în perioada medievală timpurie, să fie o "civilizaţie a lemnului".

Cu toate acestea, meşteşugul prelucrării pietrei n-a lipsit complet din viaţa autohtonilor. În aşezările medievale timpurii dintre Nistru şi Prut se practicau domenii în care piatra, datorită unor calităţi specifice, nu putea fi înlocuită de alte materiale, inclusiv de lemn, fiind folosită în mod curent. De regulă, era folosită

piatra calcaroasă cu scoici de tip sarmațian, întâlnită în abundență în regiunea din bazinul Nistrului și Răutului. Într-o proporție mai redusă, era folosită și piatra nisipoasă de gresie, prezentă și în alte regiuni ale spațiului pruto-nistrean. În regiunea Nistrului, Dunării de Jos și în preajma Mării Negre, erau folosite și alte tipuri de piatră, inclusiv șistul, granitul etc.

Piatra era utilizată în construcție sau la fabricarea unor unelte specializate. În construcție, piatra neprelucrată era folosită la amenajarea vetrelor și a cuptoarelor din piatră, un element specific nu doar civilizației medievale timpurii din regiunea pruto-nistreană, ci și celei din întreaga Europă de Răsărit. Apariția cuptoarelor din piatră, în secolele V-VI, a fost determinată mai degrabă de factori climaterici, care au provocat răcirea parțială a vremii, fapt ce i-a determinat pe oameni să caute și să găsească soluții noi pentru o încălzire cât mai efectivă a spațiilor locative. În acest context, populația autohtonă a început să studieze tainele pietrei, reușind să creeze sisteme de foc tot mai performante.

Spațiul pruto-nistrean, sau mai exact partea lui de nord, a constituit locul de geneză a cuptoarelor de piatră. În ultimii 30 de ani, în regiunea cursurilor superioare ale Nistrului și Prutului, arheologii au descoperit probe materiale concludente, care demonstrează că cele mai vechi cuptoare din piatră au apărut anume în această zonă. În zona de nord a spațiului pruto-nistrean, aceste cuptoare au predominat pe tot parcursul secolelor V-XIII. Pe de altă parte, în zona de centru cuptoarele de piatră au predominat în secolele V-IX, în secolele X-XIII întâlnindu-se mai mult cu statut de excepție. Prezența cuptoarelor din piatră în toate zonele spațiului pruto-nistrean, inclusiv în locurile lipsite de piatră, demonstrează că în evul mediu timpuriu se practica dobândirea și transportarea pietrei la distanță existând, probabil, chiar rețele de comercializare a pietrei.

Piatra mai era folosită și la fabricarea anumitor unelte specializate, cum ar fi râșnițele rotative și cutele de ascuțit. Confecționarea acestor obiecte era realizată prin metoda fasonării pietrei, adusă astfel pe această cale la forma dorită. Spre deosebire de cuptoarele din piatră, care constituiau o inovație culturală a secolelor IV-V, râșnițele și cutele reprezentau o continuare a unor tradiții mai vechi, datând din perioada antică târzie.

Din piatră se mai confecționau și diferite obiecte mărunte, cu destinație variată: fusaiole, tipare pentru turnat bijuterii, mărgele, greutăți pentru războaiele de țesut, greutăți pentru pescuit etc. Pentru fusaiole era folosită piatra de șist, de culoare roză sau cenușie, pentru tipare de turnat metal – piatra de șist, de culoare gălbuie sau cenușie, pentru mărgele – piatra de carneol, pentru greutățile războaielor de țesut și al plaselor de pescuit – piatra de gresie sau calcar, pentru cute – piatra de gresie și șistul de culoare verde.

Pe parcursul perioadei medievale timpurii, prelucrarea pietrei constituia o ocupație auxiliară, practicată, de la caz la caz în cadrul gospodăriei casnice. În același timp, însă, în unele așezări din bazinul râurilor Nistru și Răut, unde materia primă exista în cantități suficiente, existau probabil și pietrari profesioniști. Acest lucru este demonstrat, în primul rând, de forma standardizată a fusaiolelor din șist și a

mărgelelor din secolele X-XII, care nu puteau fi realizate decât în cadrul unor ateliere specializate. Pietrele de râşniţăe puteau fi şi ele produse de pietrari profesionişti, în special în perioada secolelor X-XIII, când acestea capătă forme standardizate şi se răspândesc în cantităţi foarte mari.

4.2.6. Prelucrarea lemnului

Datorită calităţilor deosebite ale acestui material, prelucrarea lemnului a reprezentat unul dintre cele mai importante meşteşuguri practicate de populaţia autohtonă din spaţiul pruto-nistrean pe întreg parcursul perioadei medievale timpurii.

Materia primă pentru lemnărie era oferită din abundenţă de către pădurile seculare, ce acopereau, la vremea respectivă, cea mai mare parte a teritoriului dintre Nistru şi Prut.

Deoarece condiţiile climaterice din această regiune nu permit păstrarea îndelungată în pământ a materialelor lemnoase, avem la dispoziţie foarte puţine date despre meşteşugul prelucrării lemnului în această perioadă. În această situaţie, meşteşugul lemnăriei poate fi restabilit parţial în urma analizei unor detalii de arhitectură, a amprentelor de pari şi de scânduri în sol steril sau în lut ars, a bucăţilor de lemn carbonizat (bârne, scânduri) – date provenite de la diferite construcţii medievale timpurii şi de la diferite instrumente metalice de prelucrat lemn.

Lemnul avea cea mai largă întrebuinţare în domeniul construcţiei – *locuinţe, dependinţe, ateliere meşteşugăreşti, fântâni, garduri, fortificaţii etc.,* – pentru care erau preparate bârne de diferite dimensiuni, nuiele şi scânduri, atestate prin descoperiri de fragmente carbonizate sau prin amprente pe bucăţi de lut ars. Prezenţa în aceste aşezări a scândurilor, pregătirea cărora necesita cunoştinţe şi instrumente speciale, demonstrează că, în perioada medievală timpurie, populaţia băştinaşă a atins un nivel relativ înalt în tehnologia lemnăritului.

Lemnul era utilizat de cele mai deseori la edificarea locuinţelor. Din bârne sau din nuiele erau construiţi pereţii, podurile şi acoperişurile caselor. Pereţii se construiau conform unei tehnici speciale, pe bază de furci sau „cunune" din bârne orizontale. Scândurile erau folosite la amenajarea interiorului caselor, la construcţia de paturi, mese şi scaune. Bârnele şi scândurile erau prinse, de regulă, cu ajutorul unor cepuri de lemn sau prin metoda retezării şi prinderii capetelor în sistemul "cozii de rândunică". În secolele X-XIII, în unele aşezări încep să fie utilizate cuie din fier – *Calfa* [Чеботаренко 1973: 113, fig. 64], *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987b: 108], *Hansca* [Постикэ 1985b: 16] şi scoabe din fier – *Šabo*, *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b: 112].

Tehnica „cununilor" de bârne amplasate orizontal era practicată şi la construcţia fântânilor. O construcţie de acest tip, amenajată cu un sistem performant de scoatere a apei, a fost descoperită în cetatea *Alcedar* [Федоров 1974: 123].

Construcţia din lemn a atins apogeul prin *palisadele de lemn* ale cetăţilor din secolele IX-XII (*Alcedar-Cetate*, *Echimăuţi*, *Rudi-Farfuria Turcească*, *Revno* etc.). Aceste construcţii complicate probează un nivel înalt al gândirii inginereşti şi existenţa în aşezările respective a unor practicieni calificaţi, care nu puteau fi

altcineva decât meşteri lemnari specializaţi.

Tot din lemn se confecţionau şi unele *unelte agricole* (rariţe, boroane, teascuri pentru vin, furci, greble, hârleţe, lopeţi), *unelte pentru producţia meşteşugărească* (războaie de ţesut, roata olarului, furci şi fusuri de tors), *mijloace de transport* (caruri, căruţe, sănii), *instalaţii pentru dobândirea apei* (fântâni, cişmele), *vase pentru provizii şi materiale lichide* (putine, poloboace[28], lăzi, găleţi, cofe etc.), *veselă de bucătărie şi obiecte de uz casnic* (străchini, linguri[29], bătătoare de unt, fusuri), *mobilă* (mese, scaune, poliţe), *accesorii* (scări, capace pentru ceramică şi pentru gropile de provizii, mânere pentru diferite unelte etc.).

Prelucrarea lemnului şi pregătirea diferitelor obiecte era realizată cu ajutorul uneltelor din fier: *topoare* – secolele X-XIII la *Hansca* [Хынку 1970a: 52-55, fig. 21, 1; Teodor 2003a], *Lucaşeuca-Cornul Blăjiei* [Хынку 1969a: 22, fig. 19, 4], *Mateuţi-Şcoala Nouă* [Хынку 1969c: 102, fig. 1, 1], *Pererâta-Zamca* [Tentiuc 1996: 98]; *tesle* – *Hansca*; *cuţite de rândea* – secolele X-XII la *Echimăuţi*; *strunguri pentru prelucrarea lemnului* – *Echimăuţi* [Федоров 1953a: 123 fig. 52, 5], *Moleşti* [Чеботаренко 1983b:187]; *pânze de ferăstraie* – *Hansca; burghiuri* – secolele VI-IX: *Alcedar-Oadia* [Рафалович 1972a: 213], secolele X-XII: *Hansca* [Хынку 1974c: 169, fig. 10,6], *Rudi* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983: 175, fig. 11, 13], *Čornivka* [Тимощук 1982: 108, fig. 58, 10]; *cuţite de confecţionat linguri* – secolele V-VII: *Hansca* [Рафалович 1972a: 213] etc.

În baza analizei materialelor arheologice, pot fi evidenţiate 4 forme de bază ale prelucrării lemnului: 1. *Lemnăritul casnic*, 2. *Lemnăritul specializat universal*, 3. *Dulgheria* şi 4. *Tâmplăria.*

Lemnăritul casnic reprezenta o formă patriarhală de prelucrare a lemnului, întâlnită la toate etapele evului mediu timpuriu. Această activitate reprezenta, mai degrabă, o ocupaţie casnică, neprofesionistă, la care se revenea periodic pentru a asigura gospodăria personală cu diferite produse din lemn (edificarea sau repararea locuinţei, producerea celor mai elementare unelte din lemn etc.), realizate într-un cadru strict patriarhal şi la un nivel tehnic relativ inferior.

Lemnăritul specializat universal reprezenta o formă mai evoluată de prelucrare a lemnului, caracteristică secolelor X-XIII. În această variantă, lemnăritul devine o ocupaţie specializată a unor meşteri, care puteau realiza construcţii sau pregăteau la comandă diferite produse din lemn. Aceşti meşteri, într-o măsură mai mare sau mai mică, s-au detaşat de munca agricolă, fapt ce a permis implementarea în lemnărit a unor mijloace tehnice noi, a dus la creşterea productivităţii muncii şi a calităţii produselor din lemn. Aceşti meşeşugari puteau efectua, în principiu, toate lucrările practicate în lemn la vremea respectivă.

Dulgheria şi tâmplăria erau cele mai evoluate forme ale lemnăritului, fiind caracteristice aşezărilor din secolele X-XIII (*Alcedar-Cetăţuie*, *Echimăuţi* etc.). Dulgheria şi tâmplăria s-au detaşat din cadrul lemnăritului specializat universal, specializându-se în anumite domenii din lemnărit. Dulgherii se ocupau de construcţia caselor de locuit, a diferitelor amenajări gospodăreşti, a palisadelor cetăţilor etc. Pe de altă parte, tâmplarii confecţionau diferite unelte şi obiecte gospodăreşti. În cadrul acestor forme de

28 O vrană carbonizată de poloboc a fost descoperită la Echimăuţi [Федоров 1953a: 123].
29 O lingură carbonizată a fost descoperită la Echimăuţi [Федоров 1953a: 123].

lemnărie au fost implementate instrumente specializate, care au ridicat substanţial calitatea obiectelor şi productivitatea muncii.

În consecinţă, se poate afirma că domeniul prelucrării lemnului a evoluat neuniform din punct de vedere cronologic şi zonal. Mai avansate în prelucrarea lemnului s-au dovedit a fi aşezările din secolele X-XIII, din regiunile de nord-est şi de nord ale spaţiului pruto-nistrean.

4.2.7. Construcţia

Construcţia, în perioada medievală timpurie, a cunoscut o dezvoltare continuă, evoluând de la forme arhaice la unele specializate. În secolele V-IX, construcţia reprezenta, mai degrabă, o ocupaţie patriarhală, iar în secolele X-XIII, în mare parte, un meşteşug specializat.

De domeniul construcţiei ţinea edificarea caselor de locuit, a diverselor complexe gospodăreşti, a complexelor de cult (*sanctuare, biserici*), a fortificaţiilor (*valuri, palisade, zidării*) etc.

Apogeul dezvoltării tehnicilor de construcţie s-a produs în secolele XII-XIII, când în zona de nord apar impunătoare complexe din piatră (*biserici, palate, cetăţi*). Despre progresele tehnice din vremea respectivă ne vorbeşte, de exemplu, răspândirea teracotei de perete cu diverse semne heraldice şi a teracotei de podea (*Vasileu*) [Тимощук 1981a: 130-131]. Un indice al progresului din construcţie sunt cuiele din fier, scoabele, mânerele de uşă etc., cunoscute, de exemplu, la *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987b: 108], la *Hansca* [Постикэ 1985b: 16], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b: 112], *Mereşeuca* [Власенко 1983: 86, fig. 3, 11].

Puncte de apogeu ale construcţiei din perioada secolelor XII-XIII pot fi considerate bisericile de la *Vasileu*, cetatea de la *Lencăuţi* etc.

4.2.8. Prelucrarea osului

Creşterea animalelor domestice şi vânătoarea, îi oferea omului în toate timpurile, oase de animale – material relativ tare, dar, în acelaşi timp, plastic şi uşor prelucrabil. Calităţile osului şi cele ale cornului au fost observate de către om încă din zorii istoriei; de aceea, în timpurile vechi el s-a învăţat să folosească aceste materiale pentru necesităţi practice şi estetice, confecţionând diferite obiecte.

În perioada medievală timpurie, erau cel mai frecvent prelucrate oasele tubulare, omoplaţii, coastele, coarnele, astragalii etc. de la toate animalele domestice şi de la unele specii de animale sălbatice (în special cornul de cerb şi căprior). Tehnologia prelucrării osului era relativ simplă şi putea fi practicată de oricine. Procedeele prelucrării osului includeau operaţiile de tăiere, şlefuire şi incrustare. Pentru facilitarea lucrului asupra cornului, materialul respectiv era, de regulă, supus unor proceduri termice, cum ar fi fierberea, care permiteau tăierea lui relativ uşoară. Prelucrarea osului şi a cornului era efectuată cu ajutorul cuţitelor din fier şi a ferestraielor. Urmele acestor instrumente sunt înregistrate pe oase de animale din majoritatea aşezărilor din perioada medievală timpurie – *Hansca*, *Pohorniceni-Petruha*, *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987a: 80; 1987b: 108], *Mereşeuca* [Власенко 1983: 83, fig. 3] etc.

Din os şi corn erau pregătite: *piese vestimentare* (catarame, nasturi, aplicaţii); *piese pentru prelucrarea pieilor* (străpungătoare, spatule); *piese de uz casnic* (ace, cutiuţe pentru ace); *piese de bucătărie* (linguri, atestate la

Lencăuți în secolele XII-XIII [Тимощук 1959: 255-256, fig. 4, 3]); *piese pentru prepararea fibrelor și a țesăturilor* (răsucitoare, andrele, fusaiole pentru fusul de tors, "patine" pentru călcarea ţesăturilor); *accesorii pentru diferite obiecte* (mânere pentru cuțite, pieptene pentru executarea ornamentului pe ceramică); *unelte* (cârlige de pescuit); *piese de toaletă* (pieptene, ace de păr); *piese de harnașament* (psalii); *piese pentru jocuri distractive* (arşice din astragale); *instrumente muzicale* (fluiere); *piese de cult* (amulete, cruciuliţe); *piese de război sau vânătoare* (arcuri, săgeţi, greutăţi pentru ghioage de luptă); *semifabricate pentru alte obiecte* (plăcuţe ornamentate); *matrice pentru pregătirea unor obiecte din plăcuțe din aur sau argint* etc.

În perioada medievală timpurie, prelucrarea osului avea un caracter casnic, fiind practicată în aproape fiecare gospodărie. În acelaşi timp, în unele aşezări, în special din secolele X-XII, se evidențiază meşteri care prelucrau osul şi cornul. În acelaşi timp, în anumite centre, cum era, de exemplu, aşezarea *Alcedar*, existau, fără îndoială, şi meşteşugari profesionişti, detaşaţi complet de muncile agricole, care activau în ateliere specializate unde produceau obiecte din os şi din corn de forme standardizate ce urmau să fie comercializate pe piaţă. Ateliere de prelucrare a osului au fost descoperite în aşezările din secolele XII-XIII la *Lencăuți* [Тимощук 1981a: 128].

4.2.9. Prelucrarea pieilor

Un important domeniu al preocupărilor casnice, care rezulta din ocupaţiile creşterii animalelor şi vânătorii era şi prelucrarea pieilor de animale. Datele arheologice ne furnizează foarte puţine informaţii în această privinţă, deşi există o serie de indici care permit să vorbim despre acest subiect. În primul rând sunt cunoscute o serie de unelte utilizate în procesul de prelucrare a pieilor. Dintre ele putem menţiona: *cuțite din fier cu lama curbă și spatule din os* folosite la răzuitul pieilor – *Brănești* [Федоров 1960: 378, fig. 71, 1]; *străpungătoare din os* – *Brănești* [Федоров 1960: 378, fig. 71, 5-7], *Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CXXXV], *Mereșeuca* [Власенко 1983: 83, fig. 3, 2, 4] sau *din fier* – *Brănești* [Федоров 1960: 378, fig. 71, 8-10] utilizate la întinderea pieilor şi la procesul de prelucrare a lor; *ace din os, foarfece din fier* [Федоров 1974: 117, fig. 37, 3; Добролюбский 1986: 112, 115]. Urme ale unor obiecte din piele prelucrată de animale au fost descoperite în necropolele din secolele X-XII: *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973a: 12-14, fig. 9], *Brănești* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: 22, 51] şi *Costești-Stânca Bălții* [Хынку, Титов 1974: 174]. În primul caz a fost descoperită o bucată de piele prelucrată în care erau învelite câteva obiecte, în al doilea caz urmele unei curele din piele, iar în al treilea – cizme din piele.

Modul de folosire a pieilor de animale poate fi parţial reconstituit în baza unor obiecte din os sau metal, elemente ale diferitelor produse din piele (*vestimentație, încălțăminte, curele bărbătești, curele pentru hamurile de la cai, șea pentru cai, tolbe pentru arc și săgeți, chimire, teci de săbii și cuțite* etc.).

Vestimentația din piele era destinată timpurilor răcoroase (*pieptare, pantaloni*) şi iernii (*cojoace, alte blănuri, căciule*).

Încălțămintea din piele era reprezentată prin opinci, cizme şi bocanci. Cizmele, după cum au arătat materiale de la *Costești-Stânca Bălții,* erau lucrate din piele tăbăcită şi aveau tocuri relativ înalte. Existenţa

bocancilor este documentată la *Echimăuţi*, unde a fost depistat un model de bocanc din lut ars. În calitate de material pentru opinci putea servi şi coaja de copac, prelucrată după tehnologii similare pieilor de animale.

Curelele bărbăteşti şi curelele pentru hamurile de cai erau confecţionate din piele şi prevăzute la capete cu catarame şi limbuşoare din fier, os, aramă sau argint. Suprafaţă lor era acoperită, în mai multe cazuri, cu aplicaţii din metale colorate. Sunt cunoscute piese de metal de la curele din piele din toate perioadele evului mediu timpuriu, dar cele mai multe obiecte de acest fel datează din secolele X-XIII, fapt care ne demonstrează importanţa sporită a acestui produs pe parcursul secolelor.

În perioada medievală timpurie, la prelucrarea pieilor de animale erau probabil folosite procedeele tradiţionale mai vechi, dintre care poate fi menţionat cu certitudine cel al tăbăcirii – fapt stabilit în rezultatul descoperirii din necropola *Hansca-Căprăria*.

Prelucrarea pieilor reprezenta, în perioada medievală timpurie, o ocupaţie casnică, practicată periodic în toate gospodăriile, pentru satisfacerea cerinţelor elementare de vestimentaţie şi a altor necesităţi cotidiene.

În paralel, cu acesta în cadrul aşezărilor medievale timpurii existau, fără îndoială, şi meşteri mai mult sau mai puţin specializaţi în prelucrarea pieilor şi confecţionarea diferitelor produse din piele sau blănuri, care lucrau în acest domeniu, probabil, periodic şi la comandă.

4.2.10. Producerea fibrelor şi ţesăturilor

Producerea fibrelor şi ţesăturilor, a reprezentat, în perioada medievală timpurie, un domeniu vital pentru om, al doilea după domeniul de producere a hranei. Această ocupaţie avea menirea de a-l asigura pe om cu vestimentaţie şi de a "îmbrăca" locuinţele cu ţesături în vederea creării unei ambianţe cât de cât confortabile.

Ca şi în cazul produselor din lemn şi piele practic nu dispunem de informaţii directe despre produsele din ţesături. Cu toate acestea, cercetările arheologice furnizează o serie de date care permit să reconstruim unele aspecte ale proceselor de producere a fibrelor şi a ţesăturilor.

Materia primă din care erau fabricate fibrele era *lâna* de oaie sau capră, *inul* şi *cânepa*. Despre folosirea inului în secolele X-XII, ne mărturisesc descoperirile din aşezarea *Echimăuţi*, unde au fost depistate: o bucată de pânză din in, în care era învelită o monedă arabă de argint, o bucată de lut ars cu amprente de la o ţesătură de in şi mai multe seminţe carbonizate de in [Федоров 1953a: 123]. Urme de la ţesături din lână, in şi cânepă au fost descoperite în aşezarea *Hansca*, *Pohorniceni-Petruha* etc. Din lână şi cânepă erau produse fibre mai groase, iar din in – fibre mai subţiri. Producerea fibrelor se făcea după metode tradiţionale, cunoscute de milenii.

Prima etapă în fabricarea fibrelor era legată de "putrezirea" în apă a materiei prime, baterea ei la meliţă şi scărmănarea în verea obţinerii fibrelor primare pentru tors. Despre această etapă ne mărturisesc descoperirile cuielor de fier de la scărmănători, folosite la scărmănarea inului şi a cânepei după baterea lor la meliţă.

Următoarea etapă era torsul lânii, inului şi cânepei, în vederea preparării fibrelor propriu-zise, necesare pentru ţesut. Procedura în cauză era efectuată cu ajutorul furcii şi a fusului de tors. Practicarea acestei proceduri şi, respectiv, folosirea instrumentului numit este probată foarte elocvent de datele arheologice.

Astfel, în toate aşezările din spaţiul pruto-nistrean au fost descoperite sute de fusaiole provenite de la fusuri de tos. Fusaiolele sunt pregătite din diferite materiale: lut ars, ceramică, piatră de şist sau os. Forma lor este foarte variată: bitronconică, biconică, cilindrică, plată, sferoidală etc. După dimensiuni, sunt semnalate fusaiolele mici (d = 0,8-2,0 cm), medii (d = 2,0-4,0 cm) şi mari (d = 4,0-6,0 cm). Cu fusaiolele mici erau preparate *fibre subţiri*, cu cele de dimensiuni medii – *fibre mai grose*, iar cu fusaiole mari – *fibre foarte groase*. Pe suprafaţa unor fusaiole pot fi observate diferite incizii, litere sau chiar inscripţii. Toate acestea, după cum demonstrează ştiinţa etnografică, nu sunt altceva decât însemne ale proprietarilor acestor obiecte, marcate cu scopul de a le distinge, în special în timpul torsului de la şezători.

Fibrele obţinute din lână, in şi cânepă serveau în continuare drept materie primă pentru producerea ţesăturilor şi împletiturilor. Ţesăturile erau pregătite cu ajutorul războiului de ţesut, care era de două tipuri: vertical şi orizontal. Folosirea, în perioada medievală timpurie, a războiului de ţesut vertical este probată de *greutăţile de lut ars sau din piatră*, folosite la întinderea firelor, iar cea a războiului de ţesut orizontal – de *râşchitorile din os* folosite la repartizarea corectă a urzelii orizontale. Greutăţi de la războaiele de ţesut vertical au fost descoperite la *Hansca*, iar răşchitoare din os la *Hansca* [Постикэ 1985b: 161], *Brăneşti-Moţca*, *Echimăuţi* [Федоров 1974: 122], *Mereşeuca* [Власенко 1983: 87] etc.

Caracterul ţesăturilor poate fi dedus din amprentele acestora pe bucăţile de lut ars şi pe fundul unor vase de ceramică. În aşezările *Hansca, Alcedar-Odaia* [Рафалович 1972a: 206-207], *Pohorniceni-Petruha* [Хынку 1969a: 44], pe fundul unor vase au fost descoperite amprente de la pânze subţiri şi pânze groase, ţesute în linie dreaptă. La întinderea şi îndreptarea pânzelor boţite erau folosite aşa-zisele "*patine*" cu o parte şlefuită, pregătite din oase tibiale de cabaline sau bovine. Astfel de piese sunt descoperite, de regulă, în aşezările din secolele V-VII: *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 128, fig. VII, 13, 14, 17-19], *Hansca* [Рафалович 1972a: 207], reprezentând o tradiţie autohtonă moştenită din perioada antică [Рикман 1976: 190].

O altă categorie de pânze, era reprezentată de împletituri. Acestea erau pregătite cu ajutorul andrelelor, care puteau fi din lemn sau os. Cercetările arheologice, au evidenţiat în aşezările medievale timpurii, andrele din os. Prin procedeul împletirii erau pregătite unele articole de vestimentaţie (*pieptare, cămaşe, tunici, ciorapi* etc.), pânze pentru "îmbrăcarea" şi înfrumuseţarea locuinţei, plase pentru pescuit şi vânat etc.

Producerea fibrelor, ţesăturilor şi împletiturilor era, în perioada medievală, un meşteşug casnic, practicat în fiecare gospodărie individuală. Acest lucru este confirmat de prezenţa fusaiolelor care se întâlnesc practic în fiecare locuinţă din perioada secolelor V-XIII [Bichir 1958].

4.3. OCUPAŢII AUXILIARE

De rând cu preocupările gospodăreşti de bază, populaţia sedentară din spaţiul pruto-nistrean, practica în perioada medievală timpurie, şi un şir de ocupaţii auxiliare, printre care, vânătoarea şi piescuitul.

4.3.1. Vânătoarea

Existenţa unor masive enorme de păduri, păşuni, a locurilor mlăştinoase cu faună bogată, crea

condiţii prielnice pentru practicarea vânătorii de pădure, de câmpie şi de baltă, care se făcea în scopul de a obţine carne pentru hrană şi blănuri, utilizate în vestimentaţie şi pentru locuinţe.

Analizele osteologice demonstrează că majoritatea oaselor de animale sălbatice descoperite în aşezările medievale timpurii aparţin cerbului (50,0-60,0%) fiind datate cu secolele V-VII: *Hansca*, *Hucea*, *Alcedar-Odaia, Brăneşti*, *Trebujeni-Scoc*, *Selişte*; cu secolele VIII-IX: *Hlinjeni*, X-XI – *Šabo*. Următorul obiect al vânătorii era *mistreţul* (8,0-12,0%) – secolele V-VII: *Hansca*, *Alcedar-Odaia, Brăneşti*, *Selişte*; secolele X-XI: *Alcedar-Cetăţuie*, *Šabo;* urma *căpriorul* (6,0-15,0%) – secolele V-VII: *Hucea*, *Hansca*, *Selişte*, *Šabo* şi *iepurele* (10,0-15,0%) – *Hansca*, Alcedar-*Odaia, Alcedar-Cetate*; apoi: *calul sălbatic* (*Alcedar-Odaia) şi zimbrul* (câte 3,0-4,0%) (*Hansca*, *Alcedar-Odaia, Selişte*); *ursul brun* (*Hansca*, *Selişte*); *vulpea* (*Hansca*); *lupul* (*Hansca* – secolele V-VII, *Alcedar* – secolele X-XI); *elanul* (1,0-3,0%) (*Selişte* – secolele V-VII); *saigacul* (1,0-2,0%) (*Alcedar-Odaia); bursucul* (2,0-4,0%); *castorul* (4,0-8,0%); *vidra* (1,0-2,0%) (*Rudi*); *păsările* de câmp, cele *de pădure* (*Hlinjeni*) şi *de apă – lebăda* (*Šabo*) etc.

4.3.2. Pescuitul

Despre practicarea pescuitului în perioada medievală timpurie, ne mărturisesc descoperirile oaselor de peşte, ale solzilor de peşte, ale obiectelor lucrate din oase din peşte şi uneltele de pescuit. Oase şi solzi de peşte în cantităţi relativ mari au fost descoperite în aşezările *Calfa*, *Etulia*, *Echimăuţi* [Федоров 1953d: 47], *Rudi* [Рошаль, Федоров 1973: 158], *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987a: 80; 1987b: 109], *Alcedar* [Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997: 55] etc.

Cârlige pentru pescuit au fost descoperite în aşezările *Chetriş* – secolele VI-VII, *Hansca* – secolele VIII-XII, *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: 59, tab. CXXII, 9], *Echimăuţi* – secolele X-XII [Федоров 1953a: fig. 52, 6; 1974a: 115, fig. 35, 3]. Greutăţi de la plasele de pescuit au fost semnalate la *Hansca*, *Alcedar-Odaia, Pohorniceni-Petruha*, *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: 59, tab. CXII, 4] etc.

4.4. COMERŢUL ŞI CIRCULAŢIA MONETARĂ

Începutul evului mediu, a fost marcat în spaţiul pruto-nistrean, de declinul social-economic şi cultural de proporţii, care a avut impact fatal pentru relaţiile comerciale şi circulaţia bănească. Dispariţia masivă a aşezărilor înfloritoare caracteristice perioadei antice târzii şi a centrelor meşteşugăreşti din spaţiul pruto-nistrean şi din regiunile limitrofe a fost urmată de prăbuşirea totală a comerţului, anularea circulaţiei băneşti, a relaţiilor bani-marfă şi revenirea la schimbul natural.

Apoi, începând cu secolul VI-VII, s-a înregistrat o revigorare a aşezărilor din regiune, o restructurare treptată a gospodăriei, semnalându-se în secolele VIII-X, şi edificarea producţiei meşteşugăreşti bazate pe o metalurgie proprie, fapt ce a condiţionat creşterea economică, înviorarea schimbului de mărfuri, reluarea comerţului bazat pe circulaţia monetară şi refacerea relaţiilor bani-marfă. Apariţia în secolele X-XII a aşezărilor fortificate cu târguri adiacente, a constituit un nou pas care a impulsionat relaţiile comerciale din spaţiul pruto-nistrean, ridicându-le la o treaptă mai evoluată.

În acelaşi timp, ameliorarea situaţiei militaro-politice din regiune a contribuit la reluarea

vechilor drumuri comerciale care traversau spaţiul pruto-nistrean. În primul rând, au fost revigorate căile comerciale acvatice de pe râurile Nistru, Prut şi afluenţii acestora: Răut, Botna, Bâc. A fost reluată circulaţia pe drumurile comerciale terestre, care, de regulă, traversau văile râurilor. În ansamblu, aceste drumuri formau o reţea închegată, care permitea întreţinerea unui schimb, relativ permanent, în diferite regiuni din spaţiul pruto-nistrean.

Amplasarea spaţiului pruto-nistrean la intersecţia cu lumea bizantină, central-europeană, slavă de răsărit şi orientală de stepă, a favorizat, la anumite etape, stabilirea în regiune a unor reţele comerciale cu caracter internaţional, cum era, de exemplu, *„cel de-al doilea drum comercial de la varegi la greci*" pe Nistru [Рабинович 1999a] etc.

Despre relaţiile comerciale din spaţiul pruto-nistrean mărturisesc produsele materiale derivate din comerţul medieval timpuriu. Aceste vestigii, păstrate în stare arheologică, furnizează informaţii preţioase, care permit reconstituirea procesului circulaţiei anumitor categorii de mărfuri, caracterul şi nivelul relaţiilor comerciale, locul şi rolul banilor în relaţiile comerciale la diferite etape ale evului mediu timpuriu.

4.4.1. Comerţul cu produse autohtone

Este mult mai dificil a evidenţia produsele de provenienţă autohtonă antrenate în comerţul din spaţiul pruto-nistrean decât pe cele de provenienţă străină. Prima categorie provine dintr-un mediu cultural local relativ omogen, locul de provenienţă al cărora, de cele mai multe ori, nu pot fi stabilit. Cu toate acestea, există o serie de obiecte, care pot fi apreciate prin prisma locului de producere, şi respectiv, a vehiculării lor comerciale în regiuni vecine sau mai îndepărtate.

Comerţul cu produse autohtone realizat între populaţia diferitelor aşezări ale spaţiului pruto-nistrean este marcat de caracterul omogen al culturii materiale din regiune şi de unitatea de forme a obiectelor, care se puteau forma doar în condiţiile existenţei unor relaţii economico-culturale deosebit de puternice între aşezările autohtone.

Cele mai elocvente dovezi privitor la circulaţia produselor autohtone în mediul local le reprezintă meşteşugurile specializate (metalurgia fierului, fierăria, prelucrarea metalelor colorate, olăritul, lemnăria, prelucrarea pietrei, prelucrarea osului), care furnizau cantităţi importante de mărfuri destinate comercializării.

Drept mărturii importante ale comerţului local şi regional pot servi aşezările specializate în producţia meşteşugărească din secolele X-XI (*Alcedar*, *Echimăuţi*, *Rudi-Roşcana* etc.), ele reprezentând centre de performanţă, cu impunător potenţial de producere, care furnizau pentru comercializare cantităţi mari de variate obiecte (unelte, bijuterii, vase etc.).

Comerţul, cu mărfuri de factură autohtonă este atestat în spaţiul pruto-nistrean, în secolele VIII-IX, perioada în care îndeletniciri precum metalurgia, fierăria, olăria etc. depăşesc caracterul casnic, transformându-se în meşteşuguri specializate ale profesioniştilor care pregăteau obiecte standardizate în serie. Aceste produse erau vândute, în primul rând, în aşezările unde se confecţionau. O altă parte a acestora

se distibuia în localităţi vecine sau mai îndepărtate, unde producţia metalurgică era slab dezvoltată sau lipsea cu desăvârşire. În acest mod, erau comercializate produsele destinate lucrărilor agricole (brăzdare şi cuţite de plug, oticuri), activităţilor casnice (cuţite de bucătărie), scopurilor militare (vârfuri de săgeţi), precum şi unele piese din metale colorate (bijuterii, obiecte de cult) etc.

În secolele X-XIII, ceramica lucrată la roata olarului reprezenta un important obiect de comercializare. Vasele din lut erau confecţionate atât la comandă, cât şi pentru comerţul liber. O dovadă elocventă a comercializării ceramicii o reprezintă vasele cu mică în pastă, un produs estetic tipic aşezărilor din ţinutul dintre Răut şi Nistru, dar distribuit în tot spaţiul pruto-nistrean [Postică 1994a: 102-103]. În regiunea centrală a spaţiului pruto-nistrean, de exemplu la *Hansca*, această ceramică constituia în medie 0,5%, iar în unele complexe închise atinge – 11,2% din cantitatea totală de ceramică descoperită. Ceramica cu mică în pastă era larg răspândită în sudul spaţiului pruto-nistrean, în aşezările de la gurile Nistrului şi din zona lacurilor dunărene.

O altă categorie de ceramică produsă pentru vânzare erau căldările de lut, folosite de populaţia autohtonă în secolele X-XI, sub influenţa nomazilor. Aceasta reprezintă o imitaţie a cazanelor de aramă specifice triburilor nomade. Vasele de acest tip erau confecţionate de către meşterii locali, în ateliere specializate, la comandă sau pentru vânzare liberă, iniţial pentru reprezentaţi ai nomazilor sedentarizaţi, apoi şi pentru autohtoni. Centre de producţie a căldărilor de lut au fost descoperite în aşezările de la *Hansca*, *Moleşti*, *Durleşti*, de unde erau răspândite în aşezări limitrofe, din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean.

Un important produs al comerţului intern era în secolele IX-X, ceramica cenuşie fină, produsă în atelierele din regiunea lacurilor dunărene, de unde era răspândită pe spaţii întinse, inclusiv în aşezări din regiunea centrală a spaţiului pruto-nistrean.

În perioada secolelor X-XI, cele mai evoluate centre comerciale se aflau în regiunea dintre Răut şi Nistru. Din aşezările de tipul *Alcedar-Echimăuţi* erau distribuite în alte regiuni *râşniţe* circulare din piatră de calcar, *cute din şist* de culoare verde, *fusaiole din şist* de culoare roză sau cenuşie, *mărgele din piatră sau din sticlă*, *brăţări din sticlă*, *obiecte de podoabă* din bronz şi argint, lucrate în tehnica *granulării*, *filigranării* şi *nielării* (cercei, pandantive, salbe, brăţări etc.). Mai mult decât atât, din aceste aşezări erau exportate în regiunile din afara spaţiului pruto-nistrean diverse bijuterii din argint, inclusiv cercei de tâmplă *de tipul Echimăuţi* [Рабинович, Рябцева 1999].

4.4.2. Comerţul cu produse de import

Printre obiectele importate în perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean deosebim *piese bizantine, vechi ruseşti, vest-europene, orientale* şi *nomade*. Aceste produse erau aduse în spaţiul pruto-nistrean pe cale comercială de către diverşi negustori străini sau de către populaţiile nomade.

Artera comercială de bază era râul Nistru. În conformitate cu datele vechilor cronici ruseşti, pe Nistru erau comercializate cele mai diverse mărfuri: *mătăsuri, brocart cu fire de aur, mirodenii, vin, sare, produse meşteşugăreşti* etc. [Русанова, Тимощук 1981: 111].

4.4.2.1. Importuri bizantine

Produsele de import bizantin sunt atestate în spaţiul pruto-nistrean la toate etapele evului mediu timpuriu. Din punct de vedere arheologic, cel mai răspândit produs bizantin în regiune sunt *amforele*, atestate practic în toate aşezările medievale timpurii. De rând cu aceasta, din centrele bizantine de la gurile Dunării şi din Taurida era importată *ceramică bizantină uzuală* (ulcioare, castroane, căni), *ceramică de lux smălţuită* (farfurii, ceşti) şi *vase de provizii* (pifose).

Amfore de tip romano-bizantin, datând din secolele V-VII au fost semnalate la *Hansca* [Рафалович 1972a: 38, fig. 8], *Selişte* [Рафалович 1972b: 122-142], *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 124] etc.: amfore din secolele VIII-XIII sunt cunoscute foarte bine în aşezările din sudul spaţiului pruto-nistrean la *Šabo*, *Safiany*, *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b: 70-74], în partea centrală a regiunii la *Hansca* [Postică 1994a: 58-59], *Moleşti*, *Durleşti-Valea Babei*, *Alcedar*, *Echimăuţi*, în nordul spaţiului – la *Mereşeuca* [Власенко 1983: 83, 86] etc.

Ceramica bizantină este depistată, de regulă, în stare fragmentară. Unica amforă bizantină păstrată în întregime a fost descoperită în aşezarea de la *Cigârleni* [Постикэ 1992b] şi datează din secolele XII-XIII. La etapa actuală, în aşezările din spaţiul pruto-nistrean sunt evidenţiate cel puţin 5 tipuri de amfore bizantine şi 2 tipuri de pifose din secolele VIII-XIII [Postică 1994a: 58-59]. Un ulcior smălţuit de factură bizantină păstrat în întregime a fost descoperit la *Echimăuţi* [Федоров 1974: 123, fig. 40]. Ceramica bizantină de lux de culoare roşie sau alburie acoperită cu lac este prezentă în stare fragmentară la *Bogatoje* şi *Etulia* [Смиленко, Козловский 1987a: 80].

Printre articolele bizantine de import se numără şi produsele vestimentare, podoabele şi obiectele de cult din aramă, argint sau aur, precum şi unele tipuri de aplicaţii, pandantive, fibule, cruci relicvare etc. O cruce de argint de tip bizantin, datând din secolele V-VII a fost descoperită la *Raşkov* [Баран 1988: 153, tab. XL, 6]. Altă cruce-relicvar de producţie bizantină, datată cu secolele X-XI a fost descoperită în aşezarea de la *Hansca* [Хынку 1978: 470]. Din Bizanţ mai erau aduse cărţi bisericeşti, în special Biblii şi Evanghelii, scoarţele metalice ale cărora erau prinse cu urechiuşe speciale. O astfel de urechiuşă, de la o carte creştină din secolele X-XII, a fost descoperită la *Hansca* [Хынку 1974a: 139].

Din categoria importurilor bizantine mai fac parte şi articole din sticlă sau pastă de sticlă, printre care se remarcă vase de diverse forme, cupe, mărgele, brăţări etc. Din secolele V-VII datează mărgelele din sticlă de la *Selişte* [Рафалович 1972b: 138, fig. 13, 2, 3], din secolele VIII-IX – fragmentele de cupe de sticlă descoperite la *Hansca* [Рафалович, Гольцева 1974: 150, 154, fig. 2, 10], din secolele X-XIII fragmente de cupe sau pahare – la *Hansca*, mărgele din pastă de sticlă de culoare albă, albastră, roză, galbenă, verde, cu sau fără "ochi" – la *Hansca* [Хынку 1971a] şi *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1982].

Din categoria importurilor fac parte şi monedele bizantine (din aramă, billon, argint, electrum şi aur), care au circulat la diferite etape ale evului mediu timpuriu pe piaţa internă din spaţiul pruto-nistrean.

Cel mai complet proces de circulație a importurilor bizantine din perioada medievală timpurie, în spațiul pruto-nistrean a fost studiat în așezarea *Hansca* [Postică 1994a: 104], unde, în baza analizei ceramicii din locuințele secolelor VIII-XIII, au fost făcute o serie de observații esențiale privind acest aspect. Astfel, la Hansca se constată o creștere constantă a importului bizantin. În secolul IX, ceramica bizantină este semnalată în fiecare a treia locuință, în cadrul cărora constituie 6,0-12,0% din cantitatea totală de ceramică. În secolul X, ponderea ceramicii bizantine crește, fiind atestată în fiecare a doua locuință, iar în secolele XI-XII aceste materiale se întâlnesc practic în fiecare locuință, fapt ce ne vorbește despre o intensificare a relațiilor comerciale cu bizantinii. La etapa următoare, în secolul XIII, ceramica bizantină este remarcată doar în una din 2-3 locuințe, fapt ce ilustrează o scădere a ponderii articolelor de factură bizantină în regiune.

4.4.2.2. Alte importuri

În partea de nord a spațiului pruto-nistrean, în special în regiunea Bucovinei de Nord, în perioada secolelor X-XIII, sunt atestate unele articole de import vest-european provenite din Ungaria, Germania, Cehia etc., ajunse încoace prin intermediul orașelor rusești din Galiția. Sunt ilustrative în acest sens, diverse bijuterii, monede de tipul *bracteatelor*, alte articole [Тимощук 1982].

Din centrele Cnezatului Kievean, în spațiul pruto-nistrean, erau importate produse din fier, metale colorate, șist și sticlă. Produsele metalice de proveniență est-slavă, în lipsa unor analize metalografice, nu pot fi departajate la etapa actuală, cu exactitate, dar prezența lor nu poate fi pusă la îndoială. Același lucru se referă și la produsele din sticlă sau din pastă sticloasă: mărgele, brățări de diferite culori etc.

Bijuterii și grivne de argint de producție kieveană au fost descoperite și în așezările de la *Echimăuți* și *Alcedar*. O categorie aparte a importului din Kiev erau crucile-encolpioane [Spinei 1992; Tentiuc, Melnikov 1998]. Din Rusia se mai importa, și, sticla pentru geamuri, teracota pentru construcțiile din secolele XII-XIII (*Lencăuți*) [Тимощук 1959] etc. O categorie specială de import, reprezentau, în secolele X-XIII, fusaiolele din șist produse la *Ovruci*, care, într-o măsură mai mare sau mai mică, pot fi întâlnite în aproape toate așezările din spațiul pruto-nistrean.

Prin intermediul centrelor slavilor de răsărit, în secolele IX-XI în spațiul pruto-nistrean pătrundeau monede arabe din argint cu scris cufic, cunoscute în baza descoperirilor de la *Alcedar* și *Echimăuți*. Alte articole de import, de tip oriental sunt farfuriile de caolin din secolele XII-XIII, descoperite la *Lencăuți* [Тимощук 1959: fig. 3, 1]. Produse orientale similare se întâlnesc și în spațiul pruto-carpatic [Teodor 1985b].

Perindarea triburilor nomade prin spațiul pruto-nistrean a avut ca impact și stabilirea unor relații comerciale dintre autohtoni și nomazi. De la lumea nomadă, populația sedentară din spațiului pruto-nistrean putea obține diverse articole de proveniență orientală sau produse din mediul nomad propriu-zis: confecții din piele de animale, bijuterii din metal sau os etc. Dintre produsele de proveniență nomadă remarcăm pandantivele din bronz sub formă de călăreț, cunoscute în așezările de la *Bolgrad*, *Hansca*, *Pohorniceni*, *Cărăcușenii-Noi*.

4.4.3. Circulaţia monetară

Caracterul relaţiilor economice din regiunea pruto-nistreană, era determinat în perioada secolelor V-XIII de intensitatea pătrunderii mărfurilor străine, asortimentul acestora, dar, mai ales, de prezenţa sau lipsa din ţinut a monedelor. În perioada indicată, în spaţiul pruto-nistrean au circulat, cu anumite întreruperi, diverse monede străine, în special bizantine, la anumite etape fiind prezente şi alte echivalente de schimb: imitaţii vlaho-bulgare, grivne ruseşti, monede cufice şi vest-europene (ungare, germane, cehe).

În spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute 154 monede bizantine descoperite izolat din perioada secolelor V-XIII, circa 600 monede bizantine descoperite în componenţa unor tezaure, minimum 6 imitaţii vlaho-bulgare, 1 grivnă rusească, 21 monede cufice şi circa 1000 monede vest-europene (germane, cehe, ungare) [Нудельман 1978; 1982; 1985; Столярик 1985; 1987; 1992; Пивоваров 1999; Бондарь, Булатович 2002; Руссев, Фокеев 2002; Муссуров, Носова 2002; Cojocaru 2002; Poienaru-Bordea 2002; Ciocanu, Nicolae 2003]. În funcţie de răspândirea în timp a monedelor, sunt evidenţiate 5 etape de bază în procesul circulaţiei băneşti în ţinut [Нудельман 1976; 1985].

Secolul V – perioada de revenire la comerţul bazat pe schimbul natural, fără monede. Acest fapt se datora conjuncturii militar-politice create după invazia hunilor în Europa. În condiţiile unui declin economic total, moneda romană târzie practic îşi încetează circulaţia în spaţiul pruto-nistrean, populaţia locală de aici acceptând, pentru o anumită perioadă, schimbul natural. Cu toate acestea, în secolul V, în regiunea dată, moneda romană nu lipseşte cu desăvârşire. Astfel, în partea de sud a regiunii (Cetatea Albă, Tabaki, Bender, Tudora, Ochiul Roş, Zaim), sunt atestate 6 monede romane, emisiuni din secolul V (3,9%), inclusiv cinci monede de aur şi una de aramă [Нудельман 1975; 1985; Столярик 1992]. Predominarea, în perioada respectivă, a monedei de aur reprezintă o dovadă certă în favoarea folosirii acestor piese mai curând, în scopuri de acumulare decât în calitate de mijloc de circulaţie bănească. În acelaşi timp, descoperirea monedei de aramă la Cetatea Albă presupune o circulaţie bănească sporadică în regiunea de la gurile Nistrului.

Sfârşitul secolului V-prima jumătate a secolului VII – perioada de revenire la circulaţia monetară în spaţiul pruto-nistrean şi de refacere a relaţiilor economice bazate pe echivalentul monetar. Începând cu sfârşitul secolului V, în ţinut se răspândeşte moneda bizantină, locul central fiind ocupat de piesele din aramă, destinate comerţului mărunt, respectiv, pieţi interne din regiune. Din perioada de la sfârşitul secolului V-mijlocul secolului VII datează 60 piese (39,0%), inclusiv 57 de aramă, 1 de argint şi 2 de aur. Din secolul VI datează două tezaure cu monezi de aramă descoperite în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean (Hotin – 3 monede recuperate şi Tribisăuţi – 36 monede). În perioada respectivă, moneda bizantină îndeplinea funcţia de mijloc de circulaţie bănească pe piaţa internă din spaţiul pruto-nistrean, în special în partea de sud şi de centru a regiunii. În acelaşi timp, lipsa din ţinut a monedelor din metale nobile demonstrează că populaţia din regiune, în marea ei majoritate, ducea în continuare un trai relativ modest, fără a se evidenţia o pătură socială cu acumulări cât de cât însemnate.

Mijlocul secolului VII-a două jumătate a secolului IX – perioada, în care moneda, din cauze de ordin extern, practic n-a circulat în spaţiul pruto-nistrean. Formarea Primului Ţarat Bulgar şi criza internă din Bizanţ au dus la stoparea procesului de pătrundere a monedei bizantine în spaţiul pruto-nistrean, acest fenomen fiind, de altfel, caracteristic şi pentru alte regiuni din zona Dunării. Descoperirea, în partea de sud a spaţiului pruto-nistrean, a 3 monede de aur din secolele VIII-IX reprezintă o excepţie care ţine mai curând de procesul acumulării de capital din regiunea respectivă, şi nu de circulaţia bănească.

Sfârşitul secolului IX-începutul secolului XIII – perioada de revitalizare a circulaţiei monetare în spaţiul pruto-nistrean, care, de data aceasta, devine mai variată din punctul de vedere al conţinutului, nominalelor şi al metalului. În perioada respectivă, de rând cu moneda bizantină, în ţinut sunt cunoscute, de asemenea, stameni *vlaho-bulgari, dirhemi arabi, grivne ruseşti, dinari ungari şi bracteate germane*. Moneda bizantină a circulat în spaţiul pruto-nistrean pe parcursul întregii perioade, monedele arabe între sfârşitul secolului IX şi secolul X, grivnele ruseşti în secolele X-XII, iar dinarii ungari şi bracteatele germane – în perioada secolelor XII-XIII. Moneda bizantină a circulat în regiunile de sud, centru şi nord-est ale spaţiului pruto-nistrean, stamenii vlaho-bulgari în sudul regiunii, dirhemii arabi şi grivnele ruseşti în regiunea dintre Răut şi Nistru, iar dinarii ungari şi bracteatele germane în partea de nord (regiunea Cernăuţi).

Moneda bizantină este reprezentată prin 78 de descoperiri izolate (51%) şi 6 tezaure alcătuite din circa 600 monede. Monedele descoperite izolat îi reprezintă practic pe toţi împăraţii bizantini din perioada respectivă. Printre acestea, se deosebesc 10 monede de aur, 1 monedă de electrum, 6 monede de argint, 7 de billon şi 54 de aramă, ultimele constituind 69% sau majoritatea absolută a descoperirilor izolate, fapt ce indică asupra folosirii monedei bizantine mărunte pe piaţa internă din spaţiul pruto-nistrean. Spre deosebire de etapele anterioare, în această perioadă moneda bizantină cunoaşte o răspândire mult mai largă, cuprinzând şi regiuni din nordul spaţiului pruto-nistrean.

Tezaurele cu monede bizantine au fost descoperite în regiunile Dunării de Jos (*Arţiz, Reni, Izmail, Suvorovo-Tumul*) şi Orheiului (*Goieni*, *Alcedar*). *Tezaurul de la Arţiz* era alcătuit din circa 40 monede de aramă de pe timpul lui Vasile II Bulgaroctonicul-Constantin VII, datate cu anii 989-1025; cel de la *Goieni* conţinea 9 monede de aur de pe timpul lui Nichefor III Botaniat (1078-1081). *În tezaurele de la Reni şi Suvorovo-Tumul* se conţineau aspri din *electrum* (câteva zeci şi, respectiv, 13 monede), din primul fiind recuperate piese de pe timpul lui Manuel II Comnen (1143-1180), iar din cel de-al doilea – piese de pe timpul lui Manuel II Comnen (1143-1180), Andronic I Comnen (1183-1185) şi Isak II Comnen (1185-1195). Tezaurele de la Ismail şi *Alcedar* conţineau monede din billon (circa 250 şi, respectiv, 280 piese), primul având piese de pe timpul lui Alexios I Comnen (1118-1143), Ioan II Comnen (1143-1180) şi Manuel II Comnen (1143-1180), iar cel de-al doilea – monede de pe timpul lui Manuel I (1143-1180), Isak (1185-1195) şi Alexios III Comnen (1195-1203). În legătură cu tezaurele, merită remarcat faptul că 3 dintre acestea (50,0%) conţineau monede simple din aramă sau billon (*follis, stameni*), 3 monede fiind din aur sau electrum (*nomisme, aspri*).

Stamena vlaho-bulgară reprezenta o imitaţie din billon a monedelor bizantine de la sfârşitul secolului XI-începutul secolul XIII, cunoscând o anumită răspândire în sudul spaţului pruto-nistrean. În regiunea dată sunt înregistrate 6 imitaţii vlaho-bulgare, de următoarele tipuri: Alexios I Comnen (1081-1118) – 1 stamenă, Ioan II (1118-1143) – 2 stamene, Manuel II (1143-1180) – 1 stamenă, Alexios III Comnen (1195-1203) – 2 stamene [Столярик 1992].

Dirhemul cufic s-a răspândit în secolele IX-X în Europa de Răsărit prin intermediul oraşelor bulgare de pe râul Volga, aria lui de răspândire atingând spre nord ţărmurile baltice şi cele ale Mării Albe, iar spre vest – regiunea carpato-nistreană. În spaţiul Rusiei, sunt atestate zeci de tezaure cu dirhemi cufici din perioada respectivă, având, uneori în componenţă până la 20-40 mii monede [Федоров-Давыдов 1981; 1985]. Pătrunderea dirhemului în regiunea dintre Nistru şi Prut s-a realizat prin intermediul oraşelor ruseşti. Spaţiul pruto-nistrean reprezenta penultima redută cucerită de către dirhemul oriental în drumul său spre Europa de Sud-Est [Teodor 1980b; Teodor 1985b; Nicolae 2000; Monnais 2001].

Dirhemul era o monedă de argint de o calitate foarte înaltă, preţuită în secolele IX-X pe toate pieţele Europei de Răsărit. În acelaşi timp, graţie calităţii metalului şi imaginii originale a monedei, dirhemul era folosit şi ca bijuterie, dovadă a acestui fapt fiind găurile de pe unele piese monetare, precum şi informaţiile scrise ale lui Ibn-Fadlan, care menţiona că *„dacă bărbatul deţine zece mii dirhemi, atunci el oferă soţiei sale un şirag de monede, dacă deţine douăzeci mii, atunci el îi dăruieşte două şiraguri de monede şi în acelaşi fel, la fiecare zece mii pe care le adaugă la dirhemii săi, el donează soţiei încă câte un rând de monede, astfel, încât uneori, pe gât sunt multe rânduri de monede "* [Ибн-Фадлан 1939: 78-79].

În spaţiul pruto-nistrean, dirhemul este cunoscut în cadrul aşezărilor de tipul *Alcedar-Echimăuţi* la sfârşitul secolului IX-începutul secolului X. În cetatea *Echimăuţi* au fost descoperiţi 19 dirhemi sasanizi, inclusiv 4 dirhemi de pe timpul lui Ismail Ibn-Ahmed (892-907), 1 dirhem de pe timpul lui Ahmad Ibn Ismail (907-914) şi 14 dirhemi de pe timpul lui Nasru Ibn Ahmed (914-943). Pe de altă parte, din cetatea *Alcedar* sunt cunoscute două monede cufice descoperite izolat: un fels din aramă de pe timpul lui Nasr Ibn Ahmad (914-943) şi o imitaţie a dirhemului samanid, emis în Bulgaria de pe Volga de către Abdullah Ibn-Michail (947-948) [Федоров 1952a: 255; Федоров 1953a: 110; Федоров 1953b: 54; Федоров 1968a: 86; Нудельман 1976: 89-90; Нудельман 1985: 84-89; Рабинович 1999a: 262-274].

În literatura de specialitate au fost exprimate mai multe opinii privitor la căile pătrunderii dirhemului cufic şi la rolul acestei monede în regiune. G. B. Fedorov considera că moneda cufică penetra în spaţul pruto-nistrean din Rusia Kieveană, în condiţiile dominaţiei acesteia asupra teritoriului în cauză [Федоров 1952a]. În altă ordine de idei, autorul dat admitea că dirhemul putea fi un rezultat al relaţiilor economico-culturale ale populaţiei din spaţiul pruto-nistrean cu oraşele bulgare de pe Volga [Федоров 1974: 124].

În viziunea lui V. V. Kropotkin, dirhemii din spaţiul pruto-nistrean provin din comerţul oriental prin intermediul Haganatului Hazar şi oraşelor bulgare de pe Volga [Кропоткин 1972: 198].

Ipoteza privind pătrunderea dirhemului în spaţiul pruto-nistrean din oraşul Kiev a fost susţinută la o anumită etapă de către A. A. Nudelman [Нудельман 1976: 17-18], care, în alt context, şi-a modificat viziunea în favoarea direcţiei nordice, potrivit căreia moneda cufică era adusă în regiune din Podolia [Нудельман 1985: 88].

Ideea pătrunderii dinspre nord a dirhemului, precum şi a altor piese orientale dinspre nord, a fost expusă la începutul anilor '80 de către Dan Teodor în legătură cu publicarea monedelor arabe descoperite în tezaurul de la *Răducăneni* [Teodor 1980b]. Dezvoltând această viziune, Dan Gh. Teodor susţine că moneda cufică din spaţiul carpato-nistrean este legată de Marele Comerţ Oriental şi reprezintă o ramificaţie sudică a drumului ce venea prin Kiev, de la Volga spre Europa Centrală [Teodor 1985b].

Opinia privind pătrunderea dinspre nord a dirhemului a fost preluată de către R. Rabinovič în contextul ideei celei „*de-a doua căi comerciale de la varegi la greci*", trasată de autor pe râul Nistru. Potrivit viziunii acestui cercetător, dirhemul cufic n-a îndeplinit în spaţiul carpato-nistrean funcţii băneşti, aceste piese fiind importate din regiunea Vistulei în calitate de materie primă pentru confecţionarea bijuteriilor din argint, în special a cerceilor de tipul *Echimăuţi* [Рабинович, Рябцева 1997] care, în opinia autorului, erau exportaţi în diverse regiuni ale Europei, inclusiv în ţinuturile baltice [Рабинович 1999].

În altă ordine de idei, numismatul S. Travkin a încercat să reabiliteze opinia privind pătrunderea dirhemului în spaţiul pruto-nistrean dinspre Rusia Kieveană [Травкин 1995]. În acelaşi context, E. Nicolae consideră că monedele cufice din spaţiul carpato-nistrean reprezentau, mai degrabă, prăzi de război ale luptătorilor din Kiev, luate de la bulgarii de pe Volga în anii 968-969 şi vehiculate în spaţiul est-carpatic în timpul ofensivei kievene spre Balcani. Autorul mai consideră că rolul economic al dirhemului în spaţiul carpato-nistrean era destul de modest, aceste piese reflectând, de fapt, procesul pătrunderii în regiune a trupelor kievene [Nicolae 2000: 98-99].

Având în vedere cele menţionate şi ţinând cont de aria de răspândire a dirhemului în Europa Centrală şi regiunea est-carpatică, se poate admite, cu o probabilitate destul de mare, ca piesele respective să fi pătruns în spaţiul pruto-nistrean dinspre nord, în rezultatul detaşării unei mlădiţe de la marele drum comercial ce venea spre vest din Orient. Prezenţa monedei cufice şi a imitaţiilor acesteia în regiunea pruto-nistreană poate fi privită în contextul relaţiilor populaţiei spaţiului pruto-nistrean cu centrele vechi ruseşti aflate la nord de regiunea dată. În ceea ce ţine de modul de folosire a dirhemilor de către populaţia regiunii pruto-nistrene, se poate admite ca o parte dintre aceste piese să fi servit în calitate de materie primă pentru confecţionarea bijuteriilor, dar în acelaşi timp, suntem de opinia, că monedele cufice erau folosite şi ca echivalent bănesc. Despre folosirea dirhemului în calitate de bijuterii ne vorbesc găurile de pe suprafaţa mai multor monede descoperite la *Echimăuţi* şi *Alcedar*. Dirhemul din spaţiul pruto-nistrean posedă, în majoritatea cazurilor, câte două perforaţii (15 piese de la *Echimăuţi* şi 1 de la *Alcedar*), fapt ce probează folosirea acestor piese, la o anumită etapă, în calitate de podoabe. Cu toate acestea, având în vedere faptul că printre aceste monede sunt prezente şi piese neperforate, se poate susţine cu siguranţă că

dirhemul cufic îndeplinea în regiunea pruto-nistreană şi funcţii băneşti. Prezenţa monedelor perforate nu contravine acestei afirmaţii, dat fiind că reconvertirea lor în circulaţia bănească este un fapt bine cunoscut atât în baza datelor numismatice, cât şi a surselor scrise.

Grivna rusească reprezenta o unitate bănească specifică, sub forma unei bare din argint de o anumită greutate. În funcţie de regiune, grivna avea diferite forme, dimensiuni şi greutăţi. O grivnă din argint de 9,27 grame, tipică perioadei de până la începutul secolului XI, a fost descoperită la *Echimăuţi* [Федоров 1953b: 54]. Deoarece în opinia cercetătorilor, în perioada anterioară formării statului kievean erau folosite şi grivne din bronz. Faptul că o piesă de acest fel a fost descoperită în aşezarea din secolele V-VII de la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 127-128, fig. 8, 7] prezintă un interes deosebit.

Comerţul în bază de grivne presupunea, în mod obligatoriu, folosirea cântarului, acesta având menirea de a controla respectarea greutăţii echivalentului de marfă. Un cântar mic din bronz din secolele XII-XIII a fost descoperit în aşezarea de la *Lencăuţi* din regiunea Cernăuţi [Тимощук 1959: fig. 3, 1]. La *Echimăuţi* a fost descoperită şi o greutate din secolele X-XI, ce reprezenta atributul cântarului [Федоров 1974: 124].

Denarul ungar din argint pătrunde în regiunea Bucovinei de Nord în secolele XII-XIII, împreună cu alte tipuri de monede vest-europene. Un denar emis de regele Ştefan al IV-lea (1163) a fost descoperit în cetatea de la *Lencăuţi*, iar altul emis de regele Solomon se afla în componenţa tezaurului descoperit lângă Hotin [Потин 1963; Добровольский, Потин 1971; Тимощук 1974c: 96; Пивоваров 1996].

Bracteatele reprezentau monede schifate din argint, bătute pe o singură parte, de dimensiuni foarte mici, care serveau pentru comerţul mărunt. Bracteatele au fost descoperite în tezaurul de la Hotin, care conţinea emisiuni din secolele XII-XIII, bătute în Germania, Austria şi Cehia [Потин 1963; Тимощук 1974c: 96; Пивоваров 1997].

Secolul XIII reprezintă, în spaţiul pruto-nistrean, ca şi în celelalte regiuni limitrofe, o perioadă lipsită de monede, când, datorită unor conjuncturi economice internaţionale, în comerţul din estul Europei se revine la schimbul natural sau la schimbul în baza grivnei de argint. Cu toate acestea, pot fi menţionate două descoperiri izolate de monede bizantine din prima jumătate a secolului XIII (*Vadul lui Vodă* şi *Lencăuţi*).

CAPITOLUL V. SPIRITUALITATEA

Domeniul vieţii spirituale practicat în perioada medievală timpurie este mai puţin cunoscut. Mărturii directe ce să ilustreze acest fapt fie că lipsesc fie că sunt foarte vagi. Cu toate acestea, unele aspecte ale vieţii spirituale şi-au găsit reflectare în diverse categorii de materiale arheologice, fapt ce permite să facem unele reconstituiri. Ele fac lumină asupra unor aspecte ale credinţelor religioase, atitudinilor artistice, cunoaşterii în general.

5.1. CREDINŢE RELIGIOASE

Elementul esenţial al spiritualităţii manifestate în evul mediu timpuriu a fost religia. Despre religia din acea perioadă practicată în spaţiul pruto-nistrean, se poate concluziona în baza cercetării *construcţiilor de cult (complexe rupestre, sanctuare, biserici), necropolelor plane, tumulilor, mormintelor izolate, pieselor de cult, semnelor religioase* etc. În perioada respectivă, în spaţiul pruto-nistrean, erau cunoscute mai multe credinţe religioase, remarcându-se în deosebi *creştinismul* şi diverse credinţe *păgâne*.

5.1.1. Religia creştină

Cea mai răspândită religie era, în această zonă creştinismul, practicat de către populaţia autohtonă încă din perioada antică târzie, iar la sfârşitul secolului X-începutul secolului XI şi de către populaţia slavă de răsărit, prezentă mai ales în regiunile periferice de nord şi de nord-est ale spaţiului pruto-nistrean. Creştinarea spaţiului pruto-nistrean, la fel ca şi alte regiuni extracarpatice nord-dunărene, s-a produs la sfârşitul antichităţii [Teodor 1991; Zugravu 1997]. Din acea perioadă, datează un şir de documente scrise, care consemnează în regiune activităţi de misionarism şi monahism creştin. În acelaşi timp, sunt menţionaţi şi primii creştini autohtoni.

Despre creştinismul medieval timpuriu din regiune mărturisesc unele surse bizantine scrise şi diferite materiale arheologice, printre care mănăstirile şi schiturile rupestre creştine; bisericile creştine; ritul funerar creştin; unele piese de cult creştin; semne şi simboluri creştine etc. [Teodor 1991; Пивоваров 2001].

Anumite informaţii privind răspândirea creştinismului în spaţiul pruto-nistrean aflăm de la împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul care, pe la mijlocul secolului X, susţinea că în cetăţile de pe Nistru existau biserici şi cruci [Const. Porfirogen. 1970: 667 (37)].

Religia creştină din spaţiul pruto-nistrean, din perioada medievală timpurie, avea, în linii mari, un caracter popular [Teodor 1991; Zugravu 1997]. Situaţia era cauzată de prezenţa în regiune a populaţiilor migratoare, care, fiind purtători ai unor culte păgâne, i-au izolat pe creştinii nord-danubieni de restul lumii creştine pentru o perioadă de câteva sute de ani. În aceste condiţii, creştinismul din spaţiul pruto-nistrean, ca şi în cazul altor regiuni nord-danubiene, a parcurs o cale de sine stătătoare, care permitea o tratare mai lejeră a unor aspecte religioase, fapt ce conducea la formarea unor trăsături specifice, care nu erau întotdeauna în concordanţă deplină cu dogmele oficiale ale Bisericii de la Constantinopol – centrul oficial al creştinilor ortodocşi din Europa de Sud-Est.

În spaţiul pruto-nistrean, la diferite etape ale evului mediu timpuriu, s-au răspândit unele erezii creştine care, fiind prigonite de către Biserica oficială din Bizanţ, şi-au găsit teren fertil pentru activitate şi în aceste ţinuturi îndepărtate. Sectele creştine şi-au găsit adăpost în spaţiul pruto-nistrean încă în perioada antică târzie. Astfel, în secolul IV, în regiune activau foarte părtaşii arianismului, care au reuşit să întemeieze pe aceste pământuri o episcopie în frunte cu cunoscutul părinte Ulfila [Auxentius 1970: 111-113]. Tot atunci, pe aceste pământuri, activa confesiunea audienilor în frunte cu episcopul Audias [Epiphanios 1970: 173-175].

În secolele X-XII, conform unor date, în spaţiul pruto-nistrean activau adepţi ai confesiunii bogomililor, religie cunoscută în Bulgaria şi prigonită de către autorităţile bizantine [Хынку 1973a: 57].

5.1.2. Credinţe păgâne

Credinţele păgâne erau practicate de către grupurile de slavi stabiliţi în regiune, de reprezentanţi ai türco-bulgarilor, alanilor, pecenegilor, cumanilor etc. care, fie că duceau o viaţă nomadă, fie că au acceptat o viaţă sedentară. Practicarea cultelor păgâne este atestată de descoperirile unor sanctuare, stele de piatră, necropole tumulare, urme ale ritului funerar din unele aşezări, unele piese de cult etc.

5.1.3. Reminiscenţe păgâne la populaţiile creştine

Anumite credinţe păgâne, erau practicate sub forma de reminiscenţe, şi de unii reprezentanţi ai populaţiei creştine. Acest lucru îl atestă unele descoperiri din aşezările populaţiei autohtone din secolele V-XIII. Aşa de exemplu, poate fi considerat reminiscenţă păgână obiceiul includerii în pasta ceramicii din secolele V-VII a boabelor de mei, fapt sesizat în aşezarea de la *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1981]. Despre acelaşi lucru amintesc şi pâinişoarele din lut ars, descoperite în aşezarea *Hansca*. O reminiscenţă păgână este şi obiceiul atestat în aşezarea *Trebujeni-Scoc*, unde în vatra anumitor locuinţe au fost descoperite gropiţe umplute cu „turte" din cenuşă bătătorită, care amintesc de cultul focului şi al vetrei [Тельнов, Рабинович 1992: 211].

Importante reminiscenţe păgâne s-au păstrat pe parcursul evului mediu timpuriu în ritualul de înmormântare, fapt documentat în cadrul aşezării *Hansca*, a necropolelor *Limbari, Căprăria* [Хынку 1970a ; 1973a; 1974a ; 2002b], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984] etc.

5.2. COMPLEXE DE CULT

Complexele de cult reprezintă cele mai semnificative vestigii religioase. Ele furnizează informaţii foarte preţioase cu privire la caracterul religiei, nivelul ei de dezvoltare etc. În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, au fost atestate complexe religioase creştine (mănăstiri şi schituri rupestre, biserici) şi complexe religioase păgâne (sanctuare).

5.2.1. Mănăstiri şi schituri rupestre creştine

Cele mai vechi mănăstiri creştine din spaţiul pruto-nistrean au apărut după cum susţin unii cercetători, în perioada antică târzie, şi se află în legătură directă cu activităţile misionarilor creştini. Primele informaţii referitoare la întemeierea în nordul Dunării a unor comunităţi monahale fac referire la numele

episcopului Audis. Despre activităţile monahale ale audienilor, desfăşurate în regiunile nord-danubiene, ne mărturiseşte *Epiphanios*. Conform datelor acestui autor, în secolul IV, *episcopul Audias* împreună cu adepţii săi, exilaţi de împăratul roman din Mesopotamia în *Scythia Minor, "pătrunsese adânc acolo, în interiorul ţării goţilor (la nord de Dunăre-Gh.P.), i-a instruit pe mulţi dintre goţi în lucrurile credinţei. Tot el a întemeiat în aceeaşi ţară a goţilor şi mănăstiri, în sânul cărora a înflorit regula călugărească, deprinderea de a trăi în feciorie şi o asceză deosebit de severă"* [Epiphanios 1970: 173-175]. Din textul autorului antic şi din unele referinţe din literatura de specialitate [Rămureanu 1978; Teodor 1991: 56], desprindem că spaţiul de activitate al audienilor era, mai curând teritoriul pruto-nistrean şi, în special regiunile din bazinul Nistrului şi Răutului.

Raportând datele lui Epiphanios la contextul realităţilor din secolul IV, conchidem că între audieni şi ţinuturile nistrene au existat anumite relaţii. De-a lungul Nistrului şi a afluentului său de dreapta Răut, au existat din cele mai vechi timpuri, locuri cu un caracter rupestru pronunţat – zone potenţiale pentru promovarea ascetismului, ca o condiţie *sine qua non* a *monahismului* şi a *isihăstriei* din perioada antică târzie.

La etapa actuală, în bazinul Nistrului sunt atestate mau multe complexe monahale rupestre [Bâzgu 1996; 1997a; 1997b; 1999; Tentiuc, Popa 1999; Рідуш 1996; 1997], care cuprind zeci de mănăstiri şi sute de chilii monahale, datate cu perioada medievală târzie. Este posibil ca o parte din aceste complexe să fi apărut în perioada antică târzie şi, într-un fel sau altul, să fi funcţionat pe parcursul evului mediu timpuriu. Procesul evidenţierii orizonturilor cronologice antice târzii şi medievale timpurii în mănăstirile rupestre din zona Nistrului este foarte dificil, dat fiind caracterul slab al calcarului de aici. Acest fapt a condus, pe parcursul secolelor, la distrugerea periodică a complexelor rupestre şi la refacerea lor din temelie.

Actualmente, în regiunea Nistrului sunt evidenţiate o serie de complexe rupestre care, în opinia unor cercetători, au funcţionat şi la anumite etape ale perioadei medievale timpurii: în secolele X-XI (*Bakota*, *Satanov, Leadova, Nagoreni, Mejigore-Zapadnoe, Bubnişče*) şi a doua jumătate a secolului XI-prima jumătate a secolului XIII (*Zimno, Vasileu, Monastzrek, Cerkovščina, Bakota*) [Бобровский 1993: 122-130; Plameniţkaja 1997: 36-41]. A fost exprimată, de asemenea, opinia, potrivit căreia unele complexe de la *Soroca* ar data din secolele VIII-IX [Ghimpu 1998a: 43-56], iar altele de la *Orheiul Vech,* din secolele XIII-XIV [Bâzgu 1996; Grosu, Vasilachi 1997: 76-81; Ghimpu 1998b: 35-42]. La momentul de faţă, în lipsa unor date ştiinţifice adecvate, este foarte dificil să ne pronunţăm pe marginea datărilor nominalizate. Dar, totuşi, nu există nici o îndoială, că, cel puţin, o parte din complexele nominalizate au funcţionat şi în perioada medievală timpurie.

Existenţa unor mănăstiri rupestre medievale timpurii în spaţiul pruto-nistrean este consemnată de împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul care, la mijlocul secolului X, menţiona că "*pe partea aceasta a râului Nistru… se observă unele urme de biserici şi cruci, săpate în gresie"* [Const. Porfirogen. 1970: 667 (37)].

Complexele rupestre creştine din această zonă puteau apărea pe locul unor sanctuare păgâne mai vechi: geto-dace, slave vechi etc. care este posibil să fi existat în stâncile Nistrului până la apariţia creştinismului, sau în timpul migraţiilor slave [Винокур, Горишній 1994: 209; Plameniţcaia 1997: 39].

Printre complexele monahale mai vechi, atestate în spaţiul pruto-nistrean, se numără schitul creştin din stâncile de calcar de lângă Soroca [Халиппа 1902: 98-114; Афанасьев-Чужбинский 1863: 352; Курдиновский 1918]. Acest complex rupestru, construit dintr-o biserică şi mai multe chilii călugăreşti, a fost la începutul secolului XX, grav afectat de procesul extragerii industriale a pietrei. Până în prezent s-a păstrat doar biserica săpată în stâncă şi cunoscută sub denumirea de "*Peştera lui Bechir*". Situată la o înălţime de 6,5 m de la nivelul suprafeţei de călcare a solului, biserica este săpată în stâncă de la sud spre nord, pornind de la intrare spre altar. Ea are un plan relativ simplu, fiind alcătuită din două compartimente: naos patrulateral, cu dimensiunile 2,5x2,5 m, şi altar semicircular (1,5x1,5 m) în care se pătrundea printr-o uşă arcuită. Pereţii bisericii au fost pictaţi cu icoane şi împodobiţi cu stâlpi de lemn, ornamentaţi cu elemente decorative. Potrivit anumitor cercetători, "*Peştera lui Bechir*" reprezintă o bisericuţă din perioada iconoclastă, datează din secolele VIII-IX [Курдиновский 1918; Ghimpu 1998a: 45-50; 2000: 144-162]. În favoarea acestei cronologii, după opinia autorilor, ar vorbi planul arhaic al bisericii, orientarea nordică a altarului şi prezenţa icoanelor pictate pe pereţi. În aprecierea celor menţionate, trebuie să ţinem, totuşi, cont că în afara formulării unui sistem rigid de dovezi ştiinţifice, cronologia invocată, rămâne a fi o simplă declaraţie până la o altă etapă a cercetării.

Un complex rupestru din bazinul Nistrului, datând cu certitudine din perioada medievală timpurie este situat la *Bakota*, în regiunea Hotinului. În conformitate cu tradiţia populară, mănăstirea rupestră de la *Bakota* ar fi fost întemeiată de către Preasfinţitul Antonie (983-1073) [Винокур, Горишній 1994], fondator al celebrei mănăstiri Pečerska Lavra din Kiev, împreună cu ucenicii săi. Mănăstirea a fost amenajată în malul abrupt al Nistrului, la înălţimea de 60 m deasupra oglinzii apei râului. Complexul cuprindea mai multe chilii monastice, majoritatea cărora s-au prăbuşit împreună cu stânca şi cu o biserică impunătoare, pe ai cărei pereţi, la sfârşitul secolului XIX, puteau fi observate urme de frescă de culoare roşie şi neagră [Винокур, Горишній 1994]. Pe unul din pereţii de la intrare ai bisericii s-a păstrat inscripţia: «**Григорий воздвиг место се**», care ar proba că acest locaş sfânt a fost construit la sfârşitul secolului XI-începutul secolului XII de către iegumenul Grigorie. Ceva mai jos este consemnat că biserica a fost sfinţită cu hramul Sf. Mihail: «**Благослови Христос Григория негумена давшему силу Святому Михаилу**» [Plameniţkaja 1997: 39-40; Винокур, Горишній 1994]. Biserica are două etaje, cu trei nave, fiind orientată cu absida spre răsărit. În construcţia complexului de la *Bakota* a fost folosit ca unitate metrologică stânjenul vechi rusesc. Unii cercetători [Plameniţcaja 1997: 40] susţin că acest fapt, ca şi inscripţia în slavonă, demonstrează că mănăstirea a fost edificată de către călugări de origine slavă, veniţi posibil de la Kiev, unde, din perioada de la sfârşitul secolului XI-începutul secolului XII există două complexe cu acelaşi hram ca şi la *Bakota* – biserica Sf. Mihail de la mănăstirea Vâdubeţk din anul 1070 şi catedrala Sf. Mihail din anii 1108-1113.

În perioada medievală timpurie au funcţionat, posibil, şi unele complexe rupestre de la Orheiul Vechi. În acest sens se pronunţă arhitectura arhaică a "*Mănăstirii lui Bosie*" şi prezenţa unor texte străvechi sub inscripţiile din secolul XVII [Ciocanu 1998; 2000; Bâzgu 1997b]. În favoarea funcţionării complexelor

rupestre de la Orheiul Vechi în perioada medievală timpurie ar pleda şi unele semne din interiorul unor chilii, care îşi găsesc analogii în aşezările din perioada secolelor IX-XIII [Grosu, Vasilachi 1997].

Dintr-o perioadă anterioară secolului XIV datează, probabil, şi biserica rupestră din cadrul complexului monastic "*Peştere*" de la Orheiul Vechi. Acest complex este alcătuit dintr-un *Altar* orientat spre est, cu *Diaconicon şi Proscomodie, Naos, Pronaos* şi *Pridvor*. Analiza planimetrică a acestei biserici, în special a altarului de formă pătrată în plan, denotă o tradiţie arhitecturală mai veche, o transpunere în piatră a unor forme care parvin din arhitectura ecleziastică de lemn. După estimările unor cercetători, biserica rupestră din mănăstirea "*Peştere*" ar putea data din secolele XIII-XIV [Ghimpu 1998b: 42]. În acelaşi timp, trebuie menţionat că, dacă ţinem cont de faptul că la Orheiul Vechi, chiar în faţa mănăstirii nominalizate se găsea, în perioada secolelor V-XIII, o aşezare autohtonă, am putea presupune că biserica rupestră, la fel ca şi chiliile monahale adiacente, cu semne creştine arhaice, ar putea data şi dintr-o perioadă anterioară secolelor XIII-XIV.

5.2.2. Biserici creştine de mir

Practic nu avem informaţii despre bisericile creştine de mir din spaţiul pruto-nistrean din perioada medievală timpurie, în afară de câteva descoperiri relativ târzii, datate cu secolele XII-XIII. Lipsa vestigiilor arheologice referitoare la biserici se datorează faptului că acestea din urmă, în perioada respectivă, erau construite exclusiv din lemn. Existenţa în perioada medievală timpurie a bisericilor din lemn este de presupus, mai ales, dacă se ţine cont de faptul că arhitectura ecleziastică medievală târzie din zona pruto-nistreană era reprezentată practic doar de construcţii de lemn, care au predominat aici până în secolul XIX.

Descoperirea unor materiale arheologice, cum ar fi crucile-encolpioane sau urechiuşele din bronz de la cărţile sfinte (*Hansca*), reprezintă, în viziunea cercetătorilor, argumente indirecte privind existenţa bisericilor creştine în aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean [Хынку 1974a; Tentiuc 1996: 150-151].

Unicile biserici creştine medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, cunoscute după certe materiale arheologice, sunt situate în regiunea Hotin şi datează din secolele XII-XIII. În centrul feudal de la *Vasileu*, în preajma căruia se află cunoscuta mănăstire rupestră *Монастырь* de pe malul Nistrului, au fost descoperite vestigiile a patru biserici: una de piatră şi trei de lemn [Тимощук 1981a: 131; 1982: 142-153]. O biserică de lemn din aceeaşi perioadă a fost descoperită în aşezarea *Vikno-Martinovka*, aflată la 15 km de la *Vasileu* [Тимощук 1982: 38, fig. 79, 162].

Biserica de piatră reprezenta o catedrală monumentală, cu dimensiunile 21,20x13,60 m, alcătuită din trei nave, absidă orientată spre răsărit, cu diaconicon şi proscomidie bine delimitate. Cupola bisericii era sprijinită de 4 coloane, aflate în interiorul naosului. În podeaua bisericii existau 5 sarcofage de piatră şi 6 cavouri – depozite pentru oase umane (osuare).

Biserica de lemn din castelul feudal de la *Vasileu* era alcătuită din naos şi absidă, reprezentând, probabil, o capelă familială a cneazului din localitate. În apropierea bisericii exista un cimitir cu morminte în gropi simple, în unele cazuri fiind acoperite cu lespezi. Alte două biserici din lemn au fost identificate în sectoarele *Torgoviţa* şi *Hom* [Тимощук 1981a: 131].

Biserica de la *Vikno-Martinivka* era construită din lemn, pe o bază de piatră. Avea dimensiuni mici, fiind alcătuită din naos şi absidă triunghiulară. În interior, lângă altar, era un cavou, iar în preajma bisericii se găsea o necropolă plană.

5.2.3. Sanctuare păgâne

Sanctuarele păgâne, în perioada medievală timpurie, erau caracteristice slavilor vechi. Sunt cunoscute multe construcţii de acest tip în regiunile aflate la nord şi nord-est de spaţiul pruto-nistrean, în special în valea râului Zbruci [Русанова, Тимощук 1993; Русанова 2002].

În spaţiul pruto-nistrean, vestigii ale unor sanctuare păgâne din secolele VIII-X au fost descoperite în regiunea Cernăuţi. În conformitate cu cercetările efectuate de către I. P. Rusanova şi B. A. Tymoščuk, în această regiune se întâlnesc *sanctuare fortificate* (городища-святилища) şi *sanctuare deschise* (жертвеныe площадки и капища).

Urmele unor sanctuare fortificate sunt semnalate la *Rjavinty, Zelenaja Lipa, Ruhotin, Nagoreni, Babin, Kulişeuca* şi *Gorbovo* [Русанова, Тимощук 1993: 21, fig. 1, 13]. Aceste sanctuare erau amplasate pe vârfurile unor înălţimi, fiind protejate de fortificaţii din pământ, sub forma unor valuri cu şanţuri adiacente. În interiorul acestora, se aflau diverse construcţii de cult, inclusiv gropi de ofrandă şi idoli din lemn sau din piatră.

Vestigii ale sanctuarelor nefortificate au fost identificate la *Rjaventy, Jarovka, Neporotovo, Iurkovty* şi *Ivankovty* [Русанова, Тимощук 1993: fig. 2]. Acestea, la fel ca şi sanctuarele-cetăţi, erau amplasate pe locuri înalte, reprezentând suprafeţe nivelate, în cadrul cărora se aflau idoli din lemn sau din piatră.

5.3. NECROPOLE ŞI PRACTICI FUNERARE

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, au existat două tipuri de necropole: plane şi tumulare. În paralel, erau practicate şi înmormântări în cavouri sau morminte izolate.

În dependenţă de populaţie şi de credinţele religioase, practicile funerare din spaţiul pruto-nistrean au fost foarte diverse pe parcursul secolelor V-XIII. Din perspectiva concepţiilor religioase, în spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi în spaţiul pruto-carpatic [Teodor 1988a; 1996d], deosebim două practici funerare de bază, cu rituri şi ritualuri diferenţiate: *creştine* şi *păgâne*.

Practicile funerare creştine sunt semnalate în necropole plane, în interiorul bisericilor sau în cazul unor morminte izolate. Pe de altă parte, practicile păgâne sunt documentate în necropole plane, tumulare şi, uneori, în cazul unor complexe funerare izolate [Tentiuc 2001a-b].

Atât practicile funerare creştine, cât şi cele păgâne sunt semnalate pe tot parcursul evului mediu timpuriu. Practicile funerare creştine din perioada respectivă ţineau de populaţia romanică, iar începând cu secolul XI şi de populaţia slavă din regiunile de nord şi de nord-est. Pe de altă parte, practicile păgâne erau legate de populaţiile slave (secolele VI-X) şi de cele nomade – iraniene (secolele VI-XI), turanice (secolele VI-XIV) şi mongole (secolele XIII-XIV).

5.3.1. Necropole

În spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute 35 necropole plane din perioada secolelor V-XIII, 5 necropole tumulare, 16 complexe izolate şi 363 tumuli ai nomazilor, însumând aproximativ 1560 morminte, inclusiv 998 morminte ale populaţiei sedentare şi 562 ale populaţiei nomade.

Din perioada secolelor V-VII în ţinut sunt cunoscute 6 necropole (cinci de tip plan şi una de tip tumular). Necropole plane sunt semnalate la *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 1981: 7], *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27], *Selişte* [Рафалович 1972a: 215-216; 1973: 141-143], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c] şi *Corneşti-Hotin* [Приходнюк 1975: 109].

Cimitirele de la *Hansca*, *Selişte*, *Moleşti* şi *Corneşti-Hotin* se găseau în cadrul aşezărilor din aceeaşi perioadă, iar cel de la *Dănceni* în cadrul necropolei antice târzii de tipul Sântana de Mureş-Černjachov. Aceste cimitire aveau dimensiuni mici, cuprinzând doar câteva morminte. În total, au fost depistate circa 23 morminte: *Hansca* – 5 morminte, *Moleşti* – un mormânt, *Dănceni* – un mormânt, *Selişte* – 5 morminte şi *Corneşti-Hotin* – un mormânt. Pe lângă aceasta, la *Dănceni* şi *Selişte* au fost depistate vreo zece morminte (incineraţii) fără inventar arheologic, care ar putea aparţine aceleiaşi perioade. Tot aici au fost descoperite câteva obiecte din secolele V-VII, provenite, după cum se crede, din câteva morminte distruse. Singura necropolă tumulară este semnalată la *Čeponosy*, în regiunea Hotinului [Тимощук 1976a: 94-95, 167]. Aceasta era alcătuită din doi tumuli, care cuprindeau două morminte.

Din perioada secolelor VIII-IX/X în spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute patru necropole, dintre care două de tip plan, altele două de tip tumular şi încă două descoperiri izolate din cadrul unor aşezări – toate conţinând morminte efectuate prin metoda incinerării. Aceste complexe aparţin unor populaţii sedentare, care puteau fi în măsură egală atât grupuri de slavi [Рафалович 1972a: 215-217; Михайлина 1997] stabiliţi în spaţiul pruto-nistrean, cât şi comunităţii autohtone romanice [Spinei 1995b; 2004].

Necropole plane sunt semnalate în aşezarea *Cobusca Veche* [Сергеев 1960] (secolele VIII-IX) din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean şi în cadrul cetăţii *Revno Ia-Gorodišče* (secolele VIII-X) din partea de nord [Михайлина, Тимощук 1983: 217-218; Тимощук 1990a: 183-184; Михайлина 1997: 70-73]. La *Cobusca Veche* au fost depistate 13 sau 14 morminte, la marginea aşezării[30], iar la *Revno* 53 morminte, amplasate în jurul unui sanctuar.

Din secolele VIII-X, datează şi necropola tumulară de la *Čornivka* [Михайлина, Тимощук 1983: 216-217; Тимощук 1990a: 168; Михайлина 1997: 74-76], iar din perioada de la sfârşitul secolului IX-secolul X – necropola tumulară *Alcedar* [Федоров 1964b; 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974]. Necropola de la *Čornivka* conţine mai mult de 80 de tumuli cu înălţimea de 0,20-0,50 m, iar diametrul – de până la 5,0 m. Fiecare tumul include, de regulă, câte 2-3 înmormântări, fiind mărginit la poale de câte un şanţ. Necropola de la *Revno* din secolul IX conţinea 53 înmormântări, un crematoriu şi o suprafaţă de

30 Atribuirea acestor vestigii de către unii cercetători perioadei secolelor V-VII [Corman 1997] nu poate fi acceptată, deoarece vasele de lut în care erau incineraţiile respective, ţinând cont de forma lor, tehnologia confecţionării şi ornament, datează cu siguranţă din perioada secolelor VIII-IX [Postică 1994a].

cult [Тимощук 1990: 172-173]. Necropola de la *Alcedar* este compusă din 34 tumuli amplasaţi la distanţă de 1,0-9,0 m unul de altul, având înălţimea de 0,20-0,80 m şi diametrul de 4,0-11,0 m, dintre aceştia fiind studiate 11 complexe, în cadrul cărora au fost descoperite 254 morminte.

Complexe funerare izolate din perioada secolelor VIII-IX au fost descoperite în cadrul unor construcţii din aşezările *Revno* [Тимощук 1990: 35] şi *Bila-Carina* [Тимощук 1990: 35, 99].

Din perioada secolelor X-XIII, sunt semnalate 27 necropole şi 15 descoperiri izolate ale populaţiei sedentare creştine, cu un număr de aproximativ 656 înhumări, precum şi 363 necropole ale populaţiilor nomade de stepă, cu un număr de 562 morminte.

Necropolele populaţiei sedentare din secolele X-XIII pot fi împărţite în trei grupe: 1) necropole plane din cadrul aşezărilor, 2) necropole plane din preajma unor biserici sau din cadrul acestora şi 3) necropole tumulare.

Pe teritoriul Republicii Moldova au fost identificate morminte din secolele X-XIII în 7 necropole şi 6 puncte izolate, în total 324 înhumări.

În centrul regiunii pruto-nistrene sunt cunoscute 3 necropole plane relativ mari: *Hansca-Căprăria* (secolele X-XII) – 75 de morminte [Хынку 1973a], *Hansca-Limbari* (secolele XII-XIV) – 110 morminte [Хынку 1970a]; *Brăneşti* (secolele X-XI) – 98 de morminte [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1974].

Necropole mai mici sau morminte izolate din cadrul aşezărilor au fost descoperite la *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c], *Hansca-Limbari-Căprăria* [Чеботаренко 1982; Чеботаренко, Тельнов 1983: 91, 95-97, fig. 2,2], *Calfa-Cetăţuie* [Чеботаренко 1973a: 73-75], *Mateuţi-Şcoala Nouă* [Хынку 1969c], *Costeşti-Stânca* [Хынку, Титов 1974: 72-75], *Lucaşeuca-Cetăţuie* [Хынку 1969a: 12], *Echimăuţi* [Федоров, Чеботаренко 1974: 109], *Orheiul Vechi* [Postică, Hîncu, Munteanu 1998: 46], *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974a; 1974b], *Giurgiuleşti-Râpa Chiţei* [Postică, Hîncu, Tentiuc 1999], *Dobrinovcy* [Тимощук 1976a: 122] etc.

În regiunea Cernăuţi, au fost descoperite circa 332 morminte creştine din secolele XI-XIII, amplasate în 27 necropole plane (circa 320 înhumări) şi 2 necropole tumulare (12 înhumări), dintre necropolele plane cele mai reprezentative fiind complexele de la *Vasileu*, *Oleşkov*, *Gorodniţa*, *Copacinty,* iar dintre necropolele tumulare cele de la *Gorišni Širivcy* şi *Dnestrovka* [Моця 1990].

În cadrul unor necropole plane din secolele XII-XIII din regiunea Cernăuţi, în special în preajma sau în interiorul unor biserici ca, de exemplu, la *Vasileu,* sunt documentate morminte creştine în cavouri de piatră [Тимощук 1982: 138-151].

Necropolele populaţiilor nomade sunt reprezentate prin amenajări funerare tumulare din secolele X-XIV. Aceste necropole, în majoritatea cazurilor, reprezentau tumuli mai vechi, edificaţi, de regulă, în epoca bronzului şi utilizaţi de către triburile nomade ale pecenegilor, uzilor, cumanilor, mongolilor etc.

La etapa actuală a cercetărilor, cunoaştem 363 tumuli, care conţin 562 morminte ale nomazilor din secolele X-XIV (Tabelul nr. 22; Diagramele nr. 84, 85).

Cea mai mare concentrație de tumuli cu morminte medievale este semnalată pe malul din stânga Nistrului, în regiunea *Sucleia-Tiraspol* [Добролюбский 1986], unde sunt identificați, cel puțin, 90 tumuli cu înhumări din secolele X-XIV, – ceea ce reprezintă 24,8% din numărul total al necropolelor de acest tip din perioada menționată. Un alt grup de tumuli, cu morminte din perioada secolelor X-XIV, este amplasat în valea râului Ialpug, în preajma localităților *Cazaclia-Balabani-Taraclia* [Postică, Sava, Agul'nicov 1995: 141-171; Postică, Sava 1996: 63-89], unde au fost identificați 48 tumuli cu morminte din perioada indicată sau 13,2% din numărul lor total. Concentrarea unui număr impunător de tumuli în aceste locuri sugerează faptul că în regiunile respective se găseau principalele centre religioase ale nomazilor medievali din spațiul pruto-nistrean.

În cei mai mulți tumuli, 250 din 363 (68,9%), este prezent câte un mormânt lăsat de nomazii medievali, în 63 tumuli (17,4%) există câte 2 morminte, în 32 tumuli (8,8%) – câte 3 morminte, în 12 tumuli – câte 4 morminte (3,3%), în câte un tumul sunt descoperite respectiv 5 și 11 morminte, iar în câte 2 tumuli erau, respectiv, 6 și 7 morminte (Diagramele nr. 101-117).

Majoritatea absolută a tumulilor, în proporție de circa 80%, reprezintă complexe funerare construite în perioada eneoliticului și în epoca bronzului, refolosiți în evul mediu timpuriu și doar în unele cazuri, de regulă, din secolele XIII-XIV, sunt documentați tumuli edificați de către nomazii medievali (Tabelul nr. 27). Din 63 tumuli cu mormântul de bază din secolele X-XIV, majoritatea absolută, de circa 93%, se află în stânga Nistrului, în regiunea *Serbaca-Ploskoje-Parcani-Sucleja*, fapt semnificativ, care demonstrează existența în zona dată, în perioada nominalizată, a unui important centru spiritual al nomazilor.

5.3.2. Practici funerare creștine

Ritul funerar creștin s-a constituit în perioada antică târzie, o dată cu definitivarea principiilor teoretice ale noii religii. În conformitate cu doctrina creștină, decedații erau înhumați pe spate, cu capul spre asfințit. Unele detalii ale ritului funerar creștin (poziția mâinilor defunctului etc.) s-au constituit treptat, pe parcursul mai multor secole, inclusiv în perioada medievală timpurie.

În spațiul pruto-nistrean, ritul funerar creștin este documentat începând cu secolele III-IV. Cele mai vechi complexe funerare creștine din această regiune au fost descoperite în necropolele *Budești, Bălțata, Dănceni, Lazo* etc. [Рикман 1976; Рафалович 1986; Vornic 2006].

În perioada medievală timpurie, în spațiul pruto-nistrean, ritul funerar creștin era practicat de către populația autohtonă de origine romanică, iar începând cu sfârșitul secolului X și de către grupurile de slavi din regiunile periferice de nord și de nord-est ale ținutului.

Din perioada secolelor V-VII, sunt cunoscute descoperiri funerare cu caracter creștin în două necropole, cea de la *Dănceni* [Рафалович 1986] și cea de la *Seliște* [Рафалович, Лапушнян 1974a: 136-140], unde au fost depistate 4 înhumări pe spate cu picioarele întinse, dintre care 3 cu orientarea vestică (*Seliște* – 2 și *Dănceni* – 1), iar unul cu orientare estică (*Seliște*). Înhumările cuprind un inventar relativ bogat. În mormântul de la *Dănceni* au fost depistate două fibule și o brățară din bronz, mărgele de sticlă și un vas de ceramică; în mormintele de la *Seliște* – o fibulă și o cataramă din bronz, mărgele de sticlă și chihlimbar, un ac din fier și o fusaiolă.

La etapa actuală a cercetărilor nu sunt cunoscute morminte creştine datate cu secolele VIII-IX. Lipsa complexelor funerare din secolele VIII-IX, la fel ca şi numărul foarte redus al mormintelor din secolele V-VII, inclusiv al celor păgâne, este o problemă foarte dificilă pentru cercetători. S-au făcut mai multe încercări de a da o explicaţie cât de cât rezonabilă acestei situaţii. S-a presupus că lipsa necropolelor putea fi cauzată de practicarea unor rituri funerare deosebite, care nu lasă urme arheologice, de amplasarea mormintelor aproape de suprafaţa solului, fapt ce ar fi cauzat distrugerea lor, de concentrarea mormintelor în cadrul unor necropole de proporţii ale uniunilor tribale, cum era în cazul de la Sărata Monteoru, majoritatea cărora încă nu au fost descoperite [Рафалович 1972a: 214-215], de nivelul insuficient al cercetărilor arheologice etc. În literatura ştiinţifică a fost acreditată, de asemenea, şi ideea potrivit căreia populaţia creştină din spaţiul carpato-dunărean, în perioada evului mediu timpuriu, putea să practice, în anumite cazuri, ritul incineraţiei [Spinei 1995b; 1997; 2004]. În cercetările specializate mai recente, această opinie este contestată [Zugravu 1997: 493-496]. Cu toate acestea, trebuie menţionat că, în istoria Europei medievale timpurii, sunt consemnate mai multe cazuri în care, în cadrul unor comunităţi creştine oficial recunoscute, o parte din populaţie practica şi anumite rituri păgâne, inclusiv ritul incinerării, cum era, de exemplu, la franci în secolele VI-VIII [Daicoviciu 1984] sau la slavii de răsărit în secolele X-XI [Моця 1990]. Aceste observaţii ne demonstrează că posibilitatea practicării în perioada secolelor V-IX a unor rituri păgâne, inclusiv a incineraţiei, de către o parte din populaţia creştină a spaţiului pruto-nistrean, nu este exclusă.

Cele mai concludente date privind ritul funerar creştin din spaţiul pruto-nistrean parvin din perioada secolelor X-XIII. La etapa actuală a cercetării, cele mai reprezentative sunt complexele funerare creştine din partea centrală a regiunii pruto-nistrene şi din regiunea Cernăuţi.

Complexele funerare creştine din secolele X-XIII reprezintă înhumări orientate cu capul spre vest, având mici devieri sezoniere. Mormintele erau amenajate în necropole plane, din preajma sau din cadrul aşezărilor, în necropole plane de lângă biserici şi în necropole din interiorul bisericilor. În unele cazuri, sunt semnalate morminte izolate, plasate în cadrul aşezărilor, în gropile unor locuinţe etc. Din spaţiul pruto-nistrean, inclusiv din regiunea Cernăuţi, spre deosebire de teritoriile slave de la răsărit de Nistru, lipsesc necropolele creştine tumulare [Моця 1990: 9-10, 112-132; Седов 1982: 126].

Cele mai răspândite erau necropolele creştine plane, semnalate în toate regiunile ţinutului pruto-nistrean. Pentru regiunea Cernăuţi, de rând cu necropolele plane, sunt caracteristice şi necropolele amplasate lângă biserici, precum şi necropolele din interiorul bisericilor, neatestate în alte regiuni ale spaţiului pruto-nistrean [Тимощук 1982: 140, fig. 79/1, 143-153, fig. 82, 84-90]. Spre deosebire de necropolele plane, care erau utilizate de întreaga comunitate creştină, necropolele din preajma şi din interiorul bisericilor reprezentau, mai degrabă, cavouri familiale ale unor cneji, ale unor mari feudali [Тимощук 1982:143-153] sau feţe bisericeşti.

După tipul construcţiei funerare, în perioada medievală timpurie putem diferenţia patru categorii de morminte: 1) *efectuate în gropi simple*, 2) *acoperite cu lespezi de piatră*, 3) *efectuate în sarcofage de piatră,* 4) *depozite de oase umane în cutii de piatră – osuare* (костницы).

Mormintele efectuate în gropi simple sunt cele mai răspândite, fiind descoperite în toate regiunile spaţiului pruto-nistrean. Gropile acestor morminte sunt ovale sau rectangulare. Înhumările sunt efectuate pe spate, orientate cu capul spre asfinţit, cu mici devieri sezoniere. În cadrul acestor complexe funerare poate fi observat procesul constituirii treptate a ritualului creştin de amplasare a mâinilor decedaţilor pe piept. Procesul constituirii acestui ritual este cel mai bine studiat în baza materialelor din necropolele *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973a: 54-55, 63] şi *Hansca-Limbari* [Хынку 1970a: 68], unde au fost evidenţiate morminte: 1) *cu ambele mâini întinse de-a lungul corpului*, 2) *cu o mână întinsă şi una pe oasele bazinului*, 3) *cu ambele mâini pe oasele bazinului*, 4) *cu o mână pe oasele bazinului şi una pe piept*, 5) *cu ambele mâini pe piept*. Cercetarea poziţiei mâinilor a arătat că ritualul amplasării ambelor mâini ale decedatului pe piept s-a constituit treptat pe parcursul evului mediu timpuriu. Astfel, în necropola *Hansca-Limbari,* datată cu secolele XII-XIV, cota mormintelor cu ambele mâini pe piept constituie 26,0% din numărul total, în timp ce în necropola mai timpurie *Hansca-Căprăria,* datată cu secolele X-XII, acestor morminte le revine doar 18,75%. Mormintele creştine amplasate în gropi simple sunt sărăcăcioase, de regulă fără inventar sau doar cu unele obiecte personale de podoabă sau de vestimentaţie.

Mormintele acoperite cu lespezi de piatră, în sarcofag, precum şi depozitele de oase se întâlnesc numai în regiunea Cernăuţi. În necropola de la *Gorodniţa,* din 51 de morminte 46 erau acoperite cu lespezi de piatră; la *Oleşkov,* din 126 morminte 12 erau cu lespezi; la *Vasileu,* din 44 morminte 7 erau cu lespezi, 13 reprezentau sarcofage, iar 6 erau depozite de oase umane; la *Copacinty,* din 33 morminte 5 erau cu lespezi. Este de menţionat că mormintele cu lespezi de piatră sunt caracteristice, în linii generale, regiunii Podolia, unde sunt descoperite zeci de necropole cu asemenea morminte [Седов 1982: 126-127, harta 18]. În opinia cercetătorilor din Rusia şi Ukraina, aceste necropole ar aparţine tribului slav de răsărit al croaţilor [Седов 1982: 126-127, harta 18].

Înmormântările în sarcofage de piatră erau amenajate în interiorul bisericilor [Тимощук 1982: 84-86, 89-90]. Sarcofagele erau scobite în blocuri integrale de piatră sau construite din lespezi aranjate pe o coastă şi acoperite cu capace special construite sau cu plăci de piatră. Morminte în sarcofage au fost descoperite în biserica de piatră de la *Vasileu*. Înmormântările din sarcofage erau singulare sau colective. În primul caz, în cutia de piatră se găsea un singur schelet uman, iar în al doilea – câte 2-3 indivizi.

5.3.3. Practici funerare păgâne

Practicile funerare păgâne, erau caracteristice în perioada medievală timpurie, populaţiilor migratoare din ţinut: *slavi, türco-bulgari, alani, pecenegi, cumani, mongoli* etc. Dat fiind faptul că unii reprezentanţi ai triburilor migratoare s-au sedentarizat în spaţiul pruto-nistrean, în timp ce alţii au continuat să ducă un mod de viaţă nomad, practicile funerare păgâne pot fi compartimentate în două grupe: *practici funerare păgâne ale populaţiei sedentare şi practici funerare păgâne ale populaţiei nomade.*

5.3.3.1. Practici funerare păgâne ale populației sedentare

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, grupuri de slavi şi grupuri de alani, pecenegi, cumani stabiliţi cu traiul în cadrul sau în preajma unor aşezări autohtone au practicat rituri funrare păgâne. În acest context, diferenţiem două tipuri de rituri funerare păgâne: *incinerarea* – caracteristică slavilor şi *înhumarea* – tipică nomazilor sedentarizaţi.

Incinerarea. Practica incinerării este documentată în secolele VI-X. Acest rit funerar, până la adoptarea creştinismului (anul 865 în Bulgaria şi anul 988 în Rusia), era practicat de către populaţia slavă. În acest context, unii cercetători consideră că mormintele efectuate prin metoda incinerării trebuie atribuite în totalitate unor grupuri de slavi stabiliţi în spaţiul carpato-danubiano-nistrean. Cu toate acestea, după cum s-a menţionat în literatura de specialitate, nu este exclus şi practicarea acestui rit de o parte din populaţia creştină romanică [Spinei 1995b].

Morminte efectuate prin ritul incinerării sunt semnalate în cadrul unor necropole plane sau tumulare. Necropolele plane, de regulă, sunt birituale (pe lângă incineraţii cuprind şi înhumări), iar necropolele tumulare sunt în exclusivitate monorituale (conţin numai incineraţii) şi datează din secolele V-VII, VIII-IX/X sau secolele IX-X.

Din perioada secolelor V-VII datează 7 incineraţii păstrate integral şi cel puţin 10 incineraţii distruse, din necropolele plane de la *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 1981: 7], *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27], *Selişte* [Рафалович 1972a: 215216; 1973: 141-143], *Corneşti-Hotin* [Приходнюк 1975: 109] şi 2 incineraţii depistate în doi tumuli de la *Čeponosy* [Тимощук 1976a: 94-95, 167]. Incinerarea decedaţilor era efectuată într-un loc separat de cel al mormântului. În cazul necropolelor plane, incineraţiile erau amenajate în gropi simple. Oasele erau amplasate în urne de lut sau pe fundul gropilor, fiind acoperite cu fragmente de ceramică. Urnele de lut reprezentau oale-borcane lucrate cu mâna, iar într-un caz s-a descoperit un vas din pastă cenuşie, lucrat la roată. Inventarul acestor morminte este sărăcăcios (un inel de bronz la *Selişte*). Incineraţiile din tumulii de la *Čeponosy* erau amplasate în urne de ceramică, în unele cazuri direct pe suprafaţa solului, la nivelul vechi de călcare, sau pe o suprafaţă patulaterală din lut, deasupra cărora se află o movilă din pământ, cu diametrul de 15-17 m şi înălţimea de 0,30-0,70 m.

Din perioada secolelor VIII-IX/X datează mai multe incineraţii descoperite în cadrul a 3 necropole monorituale, 2 dintre care erau de tip plan: *Cobusca Veche* – 13-14 morminte [Сергеев 1960] şi *Revno* – 53 incineraţii [Тимощук 1990: 172-173; Михайлина 1997], iar una de tip tumular: *Čornivka* [Михайлина, Тимощук 1983: 216-217; Тимощук 1990a: 168; Михайлина 1997: 74-76].

Pentru necropolele plane sunt caracteristice incineraţii plasate în gropi simple (*Revno*) sau în urne de ceramică plasate pe suprafeţe pătrate din lut purtat (*Cobusca Veche*). Incineraţiile de la *Revno* erau amplasate în jurul unui sanctuar, iar cele de la *Cobusca Veche* – pe suprafaţa a trei platforme de lut, la marginea aşezării. Necropola tumulară de la *Čornivka* se afla în afara aşezării, fiind compusă din 80 tumuli, fiecare conţinând câte 2-3 incineraţii efectuate în gropi simple.

Incineraţiile din secolul X sau IX-X au fost analizate şi în baza materialelor necropolei plane birituale de la *Brăneşti* şi necropolei tumulare *Alcedar* [Федоров 1964b; 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974]. Necropola birituală *Brăneşti,* situată lângă aşezare, conţinea doar 3 incineraţii dintr-un număr total de 98 morminte. Necropola *Alcedar,* amplasată în preajma aşezării, reprezenta un complex compus din câteva zeci de tumuli, în mantia cărora erau plasate până la 20-25 incineraţii. Arderea decedaţilor era efectuată într-un loc separat. Rămăşiţele calcinate erau plasate într-o groapă sau într-o oală de ceramică, la vechiul nivel de călcare al solului, pe suprafaţa unui patrulater special amenajat din lut la baza tumulului. Mormintele conţineau un inventar foarte variat: mărgele din piatră şi de sticlă, de diferite forme şi culori, din bronz, din carneol, cercei din bronz, obiecte din fier, fusaiole etc. În cadrul necropolei tumulare de la *Alcedar,* în 11 tumuli, au fost descoperite 254 incineraţii, în medie unui tumul revenindui circa 20 morminte executate în gropi simple, în mantaua movilelor de pământ.

Înhumarea. Unele grupuri de populaţie sedentară, în special cele din rândul foştilor nomazi sedentarizaţi, dar şi din rândul unor localnici, practicau înhumarea de tradiţie păgână.

Din perioada secolelor V-VII, în mod ipotetic, pe seama unui rit păgân ar putea fi pusă înhumarea cu orientare estică de la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974a] şi înhumările de cranii umane de la *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c] şi *Raşkov III* [Баран 1988: 107]. La *Hansca*, craniul uman era însoţit de trei vase din lut, în aşezarea de la *Raşkov III* craniul uman a fost descoperit alături de două vase de ceramică, sub podeaua unei locuinţe, iar la *Moleşti*, craniul uman era însoţit de un singur vas de ceramică.

Înhumări din secolele X-XIII cu caracter păgân, au fost descoperite la *Hansca* [Хынку 1970a; 1973a; Чеботаренко, Тельнов 1983: 95-96; Постикэ 1985b; Gol'ţeva, Postică 1996], *Calfa* [Чеботаренко 1973], *Mateuţi-Şcoala Nouă* [Хынку 1969c], *Orheiul Vechi* [Постикэ 1992a].

În cadrul necropolei *Hansca-Căprăria,* din secolele X-XII, în partea de nord, au fost descoperite 15 înhumări executate în gropi circulare sau rectangulare în poziţie chircită, pe o coastă sau cu faţa în jos, având diverse orientări: vest, nord, est şi sud. În aşezarea *Hansca*, au fost descoperite înhumări izolate sub podeaua unor locuinţe, în gropi circulare sau rectangulare din preajma locuinţelor. În necropola *Mateuţi-Şcoala Nouă* din secolele XII-XIII au fost descoperite mai multe înhumări care poartă urmele unor practici păgâne (plasarea pieselor de harnaşament în morminte etc.). O înhumare din secolul XIII, sub formă de craniu uman, într-o groapă circulară, a fost descoperită la *Orheiul Vechi.*

5.3.3.2. Practici funerare păgâne la populaţia nomadă

Populaţia nomadă din perioada secolelor X-XIV (*pecenegi, uzi, cumani şi mongoli*), în spaţiul pruto-nistrean, a practicat ritul înhumării. Necropolele acestor populaţii reprezentau tumuli mai vechi, construiţi, de regulă, în epoca bronzului, în corpul cărora erau amplasate, de obicei, câte un mormânt (68,9%), mai rar – 2-3 morminte (17,3% şi 8,8%), foarte rar – 4 morminte (3,3%) şi, ca excepţie, 5-7 şi 11 morminte (0,3-0,6%) (Tabelul nr. 26; Diagramele nr. 101-106). Predominarea absolută a tumulilor cu un singur mormânt şi

numărul foarte mic al tumulilor cu multe morminte reprezintă o dovadă a prezenţei slabe a nomazilor în spaţiul pruto-nistrean. Faptul este ilustrat şi de lipsa din spaţiul pruto-nistrean sau de numărul infim al tumulilor edificaţi în regiune de către nomazi. Tumulii construiţi în secolele X-XIV se întâlnesc foarte rar în ţinutul dintre Nistru şi Prut, de regulă, ca excepţie, circa 1,5%. În acelaşi timp, în regiunea din stânga Nistrului cota tumulilor ridicaţi de către nomazii medievali este foarte ridicată, constituind 60,8% (59 tumuli din 97 complexe de acest tip cu morminte medievale din această regiune), fapt ce demonstrează o prezenţă relativ permanentă a triburilor de stepă în zona respectivă (Tabelul nr. 27).

În majoritatea cazurilor, mormintele nomazilor sunt amplasate în sectorul de sud al tumulilor (51,4%), mai rar – în partea centrală (25,0%) şi foarte rar – în sectoarele de vest (8,8%), nord şi est (câte 7,7%) (Tabelul nr. 28; Diagramele nr. 118, 119). Înhumările sunt efectuate în poziţie întinsă şi orientate, de obicei, cu capul spre vest, mai rar spre est, nord sau sud. În conformitate cu cercetările efectuate de A. O. Dobroliubskji [1986], mormintele tumulare din spaţiul pruto-nistrean se împart în 27 tipuri diacronice, care se deosebesc prin componenţa şi structura internă a mormântului (prezenţa/lipsa calului sau a unor părţi din trupul acestuia; forma construcţiei funerare: groapă simplă, groapă cu una sau două nişe laterale etc.).

5.4. OBIECTE ŞI SIMBOLURI RELIGIOASE

Spiritualitatea medievală timpurie, indiferent de sistemul religios practicat, includea diverse practici magice şi ritualuri, în cadrul cărora un important rol le revenea unor obiecte de cult şi unor simboluri cu caracter religios. Obiectele de cult din perioada respectivă se împart în două grupuri distincte: obiecte de cult creştin şi obiecte de cult păgân.

5.4.1. Obiecte de cult creştin

Din perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, s-au păstrat următoarele tipuri de obiecte de cult creştin: cruciuliţe, medalioane, linguriţe de împărtăşanie şi sfeşnice pentru lumânări.

Cele mai vechi obiecte creştine din spaţiul pruto-nistrean datează din perioada antică târzie [Рикман 1975]. În secolele V-VII, şirul pieselor creştine din această regiune este completat de două piese din bronz descoperite în aşezarea *Raşkov*: o cruciuliţă şi un medalion cu o cruce-svastică [Баран 1988: 21, fig. 12, 3, 7]. La aceste piese se alătură două tipare din piatră de turnat cruciuliţe, descoperite în aşezările *Hansca-la Matcă şi Černivka*, primul fiind datat cu secolele V-VII [Hîncu 1998c; 2002c: 113, fig. 41; Teodor 2005a], iar cel de-al doilea cu perioada secolului V [Войнаровський 1999: 146, fig. 3,7].

Cruciuliţe turnate din bronz, din perioada secolelor X-XII, au fost descoperite în aşezările *Alcedar* şi *Echimăuţi* [Федоров 1974: 125, fig. 41, 2]. Alte două cruciuliţe din secolele X-XII, dintre care una din sârmă de aramă şi un encolpion din argint, au fost descoperite la *Hansca* [Хынку 1978: 470, fig. 1; Hîncu 1990: 36; Постикэ 1985b: 157, fig. 1, 8]. Cruciuliţe simple din bronz sau din piatră şi un encolpion din bronz din secolele XII-XIII au fost descoperite în aşezarea de la *Vasileu* [Тимощук 1981a: fig. 11, 4, 7, 9, 13, 15; АУССР 1986: 340]. Cruciuliţe din piatră sunt cunoscute, de asemenea, în aşezarea de la *Lencăuţi* din secolele XII-XIII [Тимощук 1959: 256], iar cruci-encolpioane din secolele X-XIV sunt identificate

la *Cetatea Albă, Orheiul Vechi* etc. [Tentiuc, Melnikov 1998]. Un tipar pentru cruciulițe a fost descoperit în aşezarea de la *Gorodinți*, acesta fiind datat cu secolele X-XI [Ратич 1957: 45, fig. 13, 29; Teodor 2005a: 162]. În contextul descoperirilor enunțate, merită remarcat faptul că tiparele pentru cruciulițe din secolele V-XI sunt bine cunoscute şi în aşezările din dreapta Prutului [Teodor 1974; 1978 ; 1991a; 2005]

Obiecte ce țin de ritualul creştin au fost identificate în baza descoperirilor de la *Vasileu* din secolele XII-XIII, unde s-a găsit un sfeşnic din bronz [Тимощук 1981a: fig. 11, 8] şi o lingură de împărtăşanie din bronz [Тимощук 1981a: fig. 11, 11].

5.4.2. Obiecte de cult păgân

Din categoria obiectelor de cult păgân fac parte *amuletele din metal sau os, statuetele din lut ars, pâinişoarele din lut ars, vasele miniaturale din lut, modelele miniaturale de şea pentru cal* etc. Caracterul sacru al acestor obiecte, la fel ca şi posibilitatea folosirii unor piese de acest gen în jocurile copiilor, nu poate fi pus la îndoială [Tentiuc 1998]. Obiectele de cult păgân reprezintă accesoriile unor practici religioase, moştenite de către creştinii din spațiul pruto-nistrean de la strămoşii lor păgâni.

De practica magică a apărării copiilor, femeilor gravide sau animalelor de duhurile rele țin amuletele din os. Aceste obiecte erau pregătite, de obicei, din colți de animale (lup, urs, mistreț etc.) sau din anumite tipuri de oase (astragale) care, fiind găurite, erau prinse de o sfoară şi purtate la gât. Amuletele din os se întâlnesc în majoritatea aşezărilor medievale timpurii: secolele V-VII – *Selişte* [Рафалович 1972b: 130-131, fig. 6, 4]; secolele VIII-IX – *Hansca, Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CXXIX, 10; CXLVI, 14-15]; secolele X-XIII – *Hansca* [Постикэ 1985b: 157, 160, fig. 1, 14], *Durleşti* [Тентюк 1988: 83, fig. 2, 10], *Alcedar* şi *Echimăuți* [Федоров 1974: 125-126].

De anumite practici magice, în special de cultul ocrotirii deținătorului piesei respective, erau legate anumite tipuri de pandantive din metal colorat (aramă, bronz, argint). În acest sens, se evidențiază în mod special, figurina antropomorfă din secolul VI-VII, descoperită la *Orheiul Vechi* [Смирнов, Рафалович 1965], figurina antropomorfă din secolele IX-XI, descoperită la *Cervonoarmeiskoje* [Субботин, Черняков 1982: 160-168], figurinele de călăreți din secolele IX-XII, descoperite la *Hansca* [Хынку 1975b: 449; 1976a: 477], *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc, Postică 1989; Corman 1998: 246, fig. 54,6], *Cărăcuşenii Noi* [Рикман 1978b], *Popeştii de Sus* şi *Bolgrad* [Субботин, Черняков 1982: 160-168]. Un obiect din argint care reprezintă, fără îndoială, o piesă legată de anumite acțiuni magice, este pandativul sub formă de şarpe din secolele X-XII, descoperit în aşezarea de la *Hansca* [Хынку 1976a: 477].

Cele mai răspândite obiecte de cult păgân din perioada medievală timpurie, în spațiul pruto-nistrean, pot fi considerate statuetele din lut ars, descoperite în majoritatea absolută a aşezărilor cercetate, care se împart în două categorii de bază: *antropomorfe* şi *zoomorfe*. Statuetele antropomorfe reprezintă figurine umane, iar cele zoomorfe – reprezentări ale animalelor (*taur, cal, mistreț, câine*) sau păsărilor (*cocoş*).

Statuete din secolele V-VII sunt descoperite la *Hansca, Hucea, Alcedar-Odaia* [Рафалович 1972: 219], *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 127], din secolele VIII-IX – la *Lopatna, Brăneşti* [Федоров

1960: 290, fig. 68, 8; 378, fig. 71, 15, 17], *Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CIX, 1, CXXXIX, 16-18, 22], *Durleşti* [Тентюк 1988: 81-82], *Hansca* [Рафалович 1973: 154, fig. 11, 7, 8], din secolele X-XII – la *Hansca* [Hîncu 1998c], *Alcedar* [Федоров 1961a: 104, fig. 13, 6-7], *Rudi* [Федоров 1972: 150].

Pâinişoarele miniaturale din lut ars reprezintă imitaţii ale pâinii sau colacului, care, uneori, au pe faţă câte o cruce înscrisă în cerc (*Echimăuţi*) [Федоров 1974: 125] sau alte semne (*Hansca*) [Хынку 1990: 141; Рафалович, Гольцева 1974: 150, fig. 2, 6, 9].

De practicile de cult păgân ţin şi modelele miniaturale de şea pentru cal, descoperite la *Hansca* [Рафалович 1968], *Durleşti* [Тентюк 1998b: fig. 2, 8, 9], *Alcedar* [Федоров 1961a: 104, fig. 13, 8], clopoţei din lut ars – *Hansca* [Постикэ 1985b: 157, fig. 1, 13] etc.

Problema destinaţiei obiectelor miniaturale din lut ars din perioada medievală timpurie a fost abordată în câteva rânduri în literatura de specialitate [Рафалович 1968b; 1972a: 219-224; Тентюк 1988c; 1990b]. S-a atras atenţia la faptul că statuetele şi obiectele miniaturale din lut, spre deosebire de ceramică, sunt confecţionate după o tehnologie specială. Pe de altă parte, s-a constatat că figurinele şi alte obiecte miniaturale formează un complex de piese, care de obicei sunt amplasate în locuri concrete: sub temelia sau sub vatra unor cuptoare, în gropile de pari ale locuinţelor, în gropile de sub podeaua locuinţelor, în cadrul unor ateliere metalurgice etc. În aceste cazuri, figurinele din lut ars, de regulă, sunt „îngropate" în cenuşă amestecată cu cărbune de lemn.

În baza observaţiilor făcute, figurinele din lut ars sunt puse în legătură cu ritualul „îngropării", ritualul păgân al incinerării defuncţilor, ritualul păgân al sacrificiilor umane şi animale, ritualul fertilizării, ritualul jertfei de construcţie, cultul naturii, cultul strămoşilor, venerarea animalelor etc. [Тентюк 1998b]. În acelaşi timp, se consideră că figurinelor zoomorfe din lut ars, la fel ca şi amuletelor din os, li se atribuia un rol apotropaic, în conformitate cu care aceste obiecte erau folosite pentru vindecarea bolilor şi alungarea duhurilor rele.

În altă ordine de idei, s-a concluzionat că figurinele antropomorfe şi zoomorfe din lut ars reflectă atitudinea societăţii creştine faţă de tradiţia sacrificiilor umane şi a animale, la etapă târzie a ritualului, când fiinţele vii sunt înlocuite cu imaginile acestora [Тентюк 1998b: 125].

5.4.3. Simboluri creştine

În strânsă legătură cu obiectele de cult se află şi unele semne cu semnificaţie de simbol religios, care se încadrează perfect în sistemul ideologiei creştine. Dintre semnele-simboluri de tip creştin pot fi evidenţiate, în primul rând, diverse tipuri de cruci, incizate sau aplicate pe obiecte din lut ars sau din metal colorat.

Crucea-svastică este atestată în perioada secolelor V-VII pe medalionul de la *Raşkov*, pe suprafaţa unor fusaiole de la *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 128-129, fig. 8, 1] şi *Selişte* [Рафалович 1972a: 205-206, fig. 30, 1; 32, 13; Рафалович 1972b: 138, fig. 13, 1].

Crucea simplă cu laturile egale este atestată pe vase de ceramică din secolele V-VII: pe o tavă de lut de la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 132, fig. 11, 6], pe fundul unui vas de la *Raşkov* [Баран 1988: 153, tab. XL, 6], pe suprafaţa unei oale-borcan de la *Orheiul Vechi* [Musteaţă 2005a : 388].

Crucea simplă înscrisă în cerc este atestată pe suprafaţa „pâinişoarelor" din secolele X-XI de la *Echimăuţi* [Федоров 1974: 125]. O semnificaţie magică, probabil, aveau şi ştampilele sub formă de cruce, aplicate pe fundul unor vase de ceramică din secolele X-XIV [Postică 1994a: 52, fig. 20, 21].

5.4.4. Alte semne

În afara semnelor cu caracter religios, în perioada medievală timpurie sunt înregistrate semne cu caracter ornamental, profesional, personal etc.

Astfel, pe suprafaţa sarcofagului nr. 10 de la *Vasileu,* datat cu începutul secolului XII, sunt incrustate mai multe semne geometrice, printre care se evidenţiază: aşa-numitul „*Semn Babilon*" – simbolul înţelepciunii arhitecţilor; aşa-numitul „*Semn al Riurikovicilor*" („furca" cu doi dinţi) – în cazul de faţă, probabil, fiind simbolul cneazului *Vasilko* (1092-1124) din *Terebovlea*; cercul cu cruce în interior etc. [Тимощук 1981a: 132-133, fig. 10].

Aşa-numitul „*Semn al Riurikovicilor*" cu două cornişoare este înregistrat pe fundul unor vase de ceramică din secolele X-XII de la *Hansca* [Postică 1994: fig. 21, 28-29]. Varianta cu trei cornişoare a aceluiaşi semn este incrustat pe o fusaiolă din secolele X-XI de la *Echimăuţi* [Федоров 1974: 122].

Pe fundul vaselor de ceramică din secolele X-XIII sunt reprezentate în relief diverse semne, care reprezentă mărci de olar sau semne personale ale proprietarilor acestor vase. În aşezarea de la *Hansca* au fost evidenţiate 8 tipuri de semne: *cercul sau cercurile concentrice, cu sau fără raze în interior* (53,5%); *crucea* (10,6%); *steaua* (0,9%); *semiluna* (13,4%); *dreptunghiul* (1,8%); *două triunghiuri unite prin vârfuri* (3,7%); *triunghiul cu trident la un capăt* (15,2%) şi *furca cu doi dinţi* (0,9%) [Posttică-1994: 51-52, fig. 20-22]. Semne similare se întâlnesc în toate aşezările din perioada secolelor X-XIV, inclusiv la *Calfa* [Чеботаренко 1973a: 94, 99, 105-106], *Lucaşeuca*, *Pohorniceni-Petruha* [Hîncu 1969a], *Vasileu*, *Lencăuţi*, *Novoseliţa, Gorišni Širivcy* [Тимощук 1982: 27, fig. 12] etc.

Semne de proprietate privată sunt documentate pe lăcăţi şi chei din fier în aşezările de tipul *Alcedar-Echimăuţi* din secolele X-XII [Федоров 1953d: 48].

Capitolul VI. ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ ŞI MILITARĂ A AUTOHTONILOR

Organizarea social-politică şi militară a populaţiei autohtone din spaţiul pruto-nistrean, precum şi din alte regiuni româneşti, încerca să se adapteze mereu la necesităţile timpului, pentru a asigura securitatea comunităţilor locale şi a le perpetua în vremurile grele ale mileniului „întunecat" [Spinei 1982; 1985b; 1994; 1996b; 1999a; 2003; Teodor 1978; 1984a; 1984b; 1999a]. Din punct de vedere arheologic, în spaţiul pruto-nistrean sunt identificate două tipuri de structuri teritorial-politice medievale timpurii: de nivel local – *obşti săteşti* şi de nivel regional – *uniuni de obşti săteşti*.

6.1. OBŞTEA SĂTEASCĂ

Obştea sătească românească, reprezenta în perioada medievală timpurie, o comunitate de agricultori, care aveau în stăpânire o moşie cu hotare bine delimitate. Colectivul obştii săteşti era format din *familii individuale* şi *„cete" de neam*, iar teritoriul de obşte se compunea din *vatra de locuire – sat, cimitir, terenuri arabile, imaşuri, păduri şi ape*. Pământurile arabile se aflau în proprietatea privată a familiilor individuale, fără drept de înstrăinare în afara obştii, iar imaşurile, pădurile şi apele erau stăpânite în *devălmăşie* [Cihodaru 1956; Stahl 1958; 1980; Panaitescu 1964; Zaharia 1969; 1980; Bakó 1975; Teodor 1980a; Gonţa 1986; Olteanu 1983; 1997].

Obştea sătească avea la bază patru principii fundamentale: *teritorial, agrar, de neam* şi *de credinţă*. Ea ocupa un spaţiu concret, se îndeletnicea cu munca agricolă, avea o provenienţă comună şi o credinţă străveche. Principiul teritorial delimita spaţiul existenţial al obştii, cel agrar stabilea ocupaţia de bază şi modul de viaţă al membrilor comunităţii, principiul de neam determina caracterul etnic al comunităţii, iar cel de credinţă – spiritualitatea ei. Pe parcursul evului mediu timpuriu, cele mai importante s-au dovedit a fi principiile *de neam (romanitatea*) şi *de credinţă (creştinismul),* ele asigurând viabilitatea obştii, continuitatea ei etnolingvistică şi religioasă. Principiile de neam şi de credinţă, îngrădeau în perioada migraţiunilor, calea străinilor către interiorul obştii, căci ei puteau atât să distrugă comunitatea, cât şi s-o asimileze etnolingvistic. Principiile de neam şi de credinţă au păstrat, pentru multe secole înainte, specificul etnic, lingvistic şi cultural al populaţiei autohtone, deci şi al neamului românesc în general. Astfel, obştea sătească a favorizat continuitatea neamului românesc, salvând astfel profilul lui etnolingvistic de eventualele presiuni din partea populaţiilor migratoare.

În lipsa unor informaţii scrise referitor la organizarea socială a populaţiei din regiunea carpato-danubiană, vestigiile arheologice din perioada medievală timpurie, rămân, practic, singurele surse de date pentru reconstituirea aspectelor legate de structura teritorială a obştilor săteşti şi de evoluţia acestora în timp şi în spaţiu [Zaharia 1980; 1981; Teodor 1980; Olteanu 1983; 1997; Spinei 1994; Postică 1994; 1996; 1999; 2005; Comşa 1997; Bejan 1998; Mitrea 2001; Тимощук 1985; 1990; Баран 1988; Баран 1997a-b].

Analiza materialelor arheologice atestă că în perioada secolelor V-XIII, în cadrul aşezărilor din

spaţiul pruto-nistrean sunt prezente locuinţe de dimensiuni relativ mici, care formau, la timpul respectiv, complexele de locuit ale familiilor individuale – celulele de bază ale obştilor săteşti. În acest context, se poate susţine că locuinţa reprezintă o urmă materială a prezenţei familiilor individuale.

Majoritatea locuinţelor descoperite în cadrul aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean sunt grupate în "*cuiburi*", formate din complexe locative sincrone (de la 2-4 până la 8-10 locuinţe), care, de regulă, vin în continuarea unor unităţi teritoriale similare mai vechi, fiind urmate la rândul lor de altele mai noi. În acelaşi timp, în cadrul aceloraşi aşezări existau şi complexe locative amplasate „*singular*". Raportul dintre locuinţele amplasate în „*cuiburi*" şi locuinţele amplasate „*singular*", în aşezarea Hansca, de exemplu, variază uşor de la etapă la etapă, în prima perioadă a evului mediu timpuriu predominând locuinţele amplasate în „*cuiburi*", în timp ce în a perioada următoare numărul acestora a scăzut în detrimentul locuinţelor amplasate „*singular*". Astfel, dacă în secolele V-IX locuinţele amplasate în „*cuiburi*" constituiau - 76,5-83,9%, iar cele amplasate „*singular*" - 16,1-23,5%, apoi în secolele XII-XIII numărul celor dintâi a scăzut până la 70,0-74,3%, iar a celor din urmă a crescut la 30,0-35,7% (Tabelele nr. 30-31).

"*Cuiburile" de locuinţe* reprezintă o ilustrare arheologică a "*cetelor*" de neam din cadrul obştilor săteşti din perioada medievală timpurie [Postică 1994; Баран 1988; 1997a; 1997b], iar *locuinţele* „*singulare*" sunt o reflectare a procesului de segmentare a *„cetelor" de neam* sau *familiilor mari patriarhale* şi de individualizare a *familiei pereche*.

Existenţa "*cetelor" de neam* în aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean este ilustrată şi de grupurile de morminte descoperite în necropolele din perioada respectivă (*Hansca-Căprăria, Hansca-Limbari)*, care, după cum s-a demonstrat în literatura de specialitate, nu sunt altceva decât grupuri funerare constituite după principiul de neam [Хынку 1970a; 1973a].

Cele mai reprezentative materialele arheologice legate de evoluţia obştii săteşti în perioada medievală timpurie sunt cele descoperite în aşezarea *Hansca,* de lângă satul omonim din fostul judeţ Lăpuşna, unde au fost descoperite peste 150 de locuinţe din perioada secolelor V-XIV, toate fiind concentrate în 17 unităţi teritoriale (Tabelul nr. 29) [Hîncu 2000; Postică 1994]. Ţinând cont de faptul că suprafaţa cercetată în aşezarea de la *Hansca* reprezintă doar ¼ din teritoriul ei general, se poate susţine că numărul real de complexe locative conţinute în această aşezare este de circa 650, iar numărul unităţilor teritoriale („*cuiburilor" de locuinţe*) din cadrul aşezării este de circa 50-60. Obştea sătească de la *Hansca* avea un caracter extensiv, fapt datorat teritoriului destul de vast al aşezării (de circa 1,0x0,3 km), în cadrul căruia *„cuiburile" de locuinţe* ocupau spaţii relativ mai, delimitate de fâşii de pământ liber (de până la 20-40 m).

Aşezarea de la *Hansca* reprezintă un exemplu clasic de evoluţie continuă a obştii săteşti din spaţiul pruto-nistrean pe parcursul evului mediu timpuriu, din secolele V-VII până în secolele XIII-XIV. În aşezarea de la *Hansca* sunt evidenţiate opt orizonturi cronologice succesive, care nu sunt altceva decât reflectarea etapelor de bază ale obştii săteşti din perioada medievală timpurie: 1) secolele V-VII, 2) secolul VIII, 3) secolul IX, 4) secolul X-primul sfert al secolului XI, 5) al doilea sfert al secolului XI-începutul

secolului XII, 6) secolul XII-începutul secolului XIII, 7) secolul XIII şi 8) prima jumătate a secolului XIV. În cazul aşezării *Hansca* se evidenţiază o obşte sătească, perpetuată pe aceeaşi vatră timp de circa 900 de ani la rând. Mai mult, evoluţia continuă a obştii săteşti în aşezarea de la *Hansca* este sesizată în majoritatea unităţilor teritoriale ale acestui sit, în cadrul cărora sunt prezente complexe locative ce ţin de toate etapele cronologice ale evului mediu timpuriu.

Aşezarea de la *Hansca* oferă date preţioase pentru cunoaşterea modului în care a evoluat structura teritorială a obştii săteşti în general. Corelarea unui eşantion alcătuit din 151 locuinţe din aşezarea nominalizată a generat următoarea structură cronologică a sitului: 31 locuinţe din secolele V-VII, 22 locuinţe din secolul VIII, 17 locuinţe din secolul IX, 18 locuinţe din secolul X-începutul secolului XI, 25 locuinţe din secolul XI-începutul secolului XII, 14 locuinţe din secolul XII-începutul secolului XIII, 14 locuinţe din secolul XIII şi 10 locuinţe din prima jumătate a secolului XIV. Or, prin aceste date, se constată o dezvoltare ascendentă a obştii săteşti dintr-o anumită microzonă a spaţiului pruto-nistrean din secolele V-VII până în secolele XIII-XIV.

Ținând cont de faptul că ¾ din suprafaţa aşezării de la *Hansca* a rămas necercetată, putem estima, cu o anumită marjă de eroare, structura generală a obştii săteşti din valea râului Cânicâş, care putea fi alcătuită din 124 locuinţe (31x4=124) din secolele V-VII, 156 locuinţe din secolele VIII-IX, 172 locuinţe din secolele X-XI şi 152 locuinţe din secolele XII-XIV. Raportând cifra estimativă de 650 locuinţe din aşezarea *Hansca* la durata cronologică a aşezării de circa 900 de ani, obţinem media de 73 de locuinţe la fiecare 100 de ani, rezultat ce reflectă cu aproximaţie numărul posibil de gospodării componente ale obştii săteşti de aici, pe parcursul evului mediu timpuriu. Aceste date concordă perfect cu rezultatele obţinute de cercetătorii români, potrivit cărora obştea sătească românească din perioada medievală timpurie era constituită, în medie, din 50-60 familii [Teodor 1990; 1999].

Pentru evoluţia obştii săteşti din perioada secolelor V-VII, un interes deosebit îl mai prezintă, şi datele arheologice din aşezările *Raşkov III*, *Raşkov II*, *Raşkov I*, *Kodyn I* şi *Kodyn II* din regiunea Bucovinei de Nord şi a Hotinului.

În aşezarea *Raşkov III*, care a fost cercetată exhaustiv, au fost descoperite 92 locuinţe, ce reprezentau complexele locative ale familiilor individuale [Баран 1988: 8, 30, 83-121, fig. 14]. În 79 de cazuri este stabilită data absolută a locuinţelor din aşezarea *Raşkov III*: secolul V – 21 locuinţe, secolului VI – 23 locuinţe şi secolul VII – 3 locuinţe. Locuinţele nominalizate erau grupate în 14-17 unităţi teritoriale, ce reprezentau spaţii ale unor *familii individuale* şi *„cetelor" de neam*, cele din urmă având de la 2-3 complexe locative până la 7-9 construcţii de acest tip. Spre deosebire de aşezarea *Hansca*, obştea sătească de la *Raşkov III* ocupa un teritoriu mai mic, pe un loc deschis direct pe malul Nistrului. *„Cuiburile" de locuinţe* de la *Raşkov III* sunt mai compacte decât în aşezarea *Hansca*, iar distanţa dintre ele este mai mică.

Aşezările *Raşkov II* [Баран 1988: 83-86], *Raşkov I*, *Kodyn I* şi *Kodyn II* au fost cercetate pe suprafeţe mai mici, numărul de locuinţe descoperite variind de la 14 până la 17 complexe, grupate în *„cuiburi"*

a câte 3-6 locuinţe. În aşezarea *Raşkov II* au fost descoperite 14 locuinţe datate cu secolele V-VII [Баран 1988: 83-86], în aşezarea *Raşkov I* (*Livada*) au fost identificate 15 locuinţe datate cu secolul VII, repartizate în 6 unităţi teritoriale [Баран 1997a; 1997b], iar în aşezările *Kodyn I* şi *Kodyn II* au fost descoperite 17 şi, respectiv 15 locuinţe din secolele V-VII, care alcătuiesc 3-4 unităţi teritoriale în primul caz şi 2-3 unităţi în cel de-al doilea [Русанова, Тимощук 1984]. Aceste date concordă cu materialele din aşezările *Hansca* şi *Raşkov III*, confirmând concluziile de mai sus.

Pentru evoluţia obştii săteşti din perioada secolelor VIII-IX, de rând cu materialele din aşezarea *Hansca,* un interes deosebit îl prezintă datele arheologice descoperite la *Raşkov I (Livada)*, *Kodyn II, Trebujeni-Scoc* din preajma *Orheiului Vechi* [Тельнов 2002] şi *Hlinjeni-Cetăţuie* din preajma Rezinei [Гольцева, Кашуба 1995]. Cele mai semnificative sunt materialele din aşezarea *Raşkov-Livada*, unde au fost identificate 65 locuinţe, inclusiv 34 grupate în 6 unităţi teritoriale din secolul VIII şi 31 în 10 unităţi teritoriale din secolul IX. Aceste date se înscriu perfect în tendinţele evolutive ale obştii medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean, furnizând date principiale referitor la evoluţia familiei mici şi a cetelor de neam din cadrul obştii săteşti din perioada respectivă. Date importante din aceeaşi perioadă referitoare la familia mică şi gruparea ei în „*cete*” *de neam* furnizează aşezarea *Trebujeni-Scoc* – 47 locuinţe, amplasate în 10-12 unităţi teritoriale, aşezarea *Kodyn II* – 23 locuinţe, amplasate în 2 unităţi teritoriale şi *Hlinjeni-Cetăţuie* – 10 locuinţe amplasate în 4 unităţi.

Evoluţia obştii săteşti din perioada secolelor X-XIII este reconstituită în baza aşezărilor *Hansca* şi *Moleşti*, *Trebujeni-Scoc*, *Echimăuţi*, *Alcedar, Rudi-Farfuria Turcească, Revno* etc., care aduc noi date referitor la perpetuarea familiilor mici şi a „cetelor” de neam. Spre deosebire de etapele anterioare, în secolele X-XIII în cadrul unor aşezări se infiltrează grupuri de nomazi (pecenegi, alani, cumani), care, cu timpul, s-au sedentarizat, asimilându-se printre localnici. În acest context, merită remarcat faptul că locuinţele nomazilor sedentarizaţi se aflau, de regulă, la marginea aşezărilor autohtone, fapt demonstrat de investigaţiile arheologice de la *Hansca* şi *Moleşti*. Aceste date demonstrează că în calea noilor veniţi se găseau impedimente ce nu le permiteau stabilirea în interiorul localităţilor autohtone, aceste impedimente fiind cauzate, fără îndoială, de caracterul închis al obştii săteşti, care nu admitea o infiltrare automată în sânul său a unor străini. Pe de altă parte, descoperirea în anumite locuinţe din cadrul unor aşezări a anumitor materiale de tradiţie nomadă demonstrează că unii reprezentanţi ai nomazilor, totuşi, pătrundeau în cadrul obştilor săteşti, posibil, în cazul unor căsătorii mixte. Descoperirea în cadrul necropolelor de la *Hansca* a unor indivizi cu trăsături tipic orientale reprezintă un argument în plus în favoarea acestei aserţiuni.

Astfel, în condiţiile migraţiunilor „barbare”, către secolul XIV, obştea sătească românească din spaţiul pruto-nistrean a parcurs o cale de circa nouă secole, păstrându-şi esenţa etnoculturală şi social-economică. Obştea sătească a reprezentat, în perioada secolelor V-XIV, un mecanism ce asigura continuitatea populaţiei băştinaşe, perpetuarea tradiţiilor lingvistice şi etnoculturale, protejându-i pe autohtoni de o eventuală asimilare de către triburile migratoare.

6.2. UNIUNILE DE OBŞTI SĂTEŞTI

În perioada medievală timpurie, condiţiile deosebite generate de procesul migraţiunilor au determinat apariţia la românii din spaţiul carpato-danubiano-nistrean a unor forme specifice de organizare politică.

Structurile social-politice ale autohtonilor aveau la bază comunităţi teritoriale locale, de tipul *uniunilor de obşti săteşti.* Aceste formaţiuni, în dependenţă de particularităţile geografice, erau organizate în mod diferit. Obştile săteşti din văile unor râuleţe se uneau după principiul *„de vale”,* cele din depresiunile montane – după principiul *„de depresiune”,* comunităţile din regiunile silvice – după principiul *„de codru”* etc.

În spaţiul pruto-nistrean, uniunile de obşti săteşti, ţinând cont de specificul regiunii, erau constituite după principii *„de vale”* sau de *„codru”.* Aceste structuri erau, de obicei, amplasate în regiunile colinare din partea centrală şi de nord a spaţiului pruto-nistrean, care, fiind întretăiate de multiple râuleţe şi protejate de masivele de codri seculari, ofereau condiţii optime de existenţă. În regiunile deschise, de şes sau de stepă, în special, în cele din sudul spaţiului pruto-nistrean, uniunile de obşti săteşti ale autohtonilor, de regulă, lipseau, făcându-şi apariţia doar în perioade de stabilitate militar-politică.

Uniunile de obşti săteşti reprezentau formaţiuni social-politice care, în perspectivă istorică, împreună cu uniunile de obşti săteşti similare din spaţiul pruto-carpatic, au constituit nucleul viitorului stat medieval *Ţara Moldovei* [Grigoraş 1977; Gorovei 1997; Papacostea 1988; Parasca 2005]. Or, aceste uniuni de obşti săteşti reprezentau formaţiuni teritorial-politice româneşti sau *„Romanii populare”,* după cum au fost denumite de către Nicolae Iorga [Iorga 1924].

Uniunile de obşti săteşti, în perioada medievală, erau definite de către români prin termenul *„ţară”.* Această denumire provenea de la termenul latin *terra,* având semnificaţia de formaţiune teritorială a unor comunităţi (=obşti) umane. Structuri social-politice de tipul *„ţară”* sunt cunoscute în perioada medievală, la diverse popoare europene: la germani sub numele de *„land”*, la slavi *„zemlja” etc.* [Pop 1996: 41-50].

„*Ţara*”constituia o formaţiune social-politică a comunităţilor agricole dintr-o regiune delimitată, de regulă, după criterii geografice. Or, elementele definitorii ale „*ţării*” erau *oamenii, munca agricolă şi teritoriul.* „*Ţara*” era desemnată de către români şi prin termenul *holdă*, graţie caracterului ei agrar. Cele mai multe *„ţări-holde”* sunt atestate în spaţiul intracarpatic şi pe laturile lui externe, de sud şi de est. În acest context cronicarul, Grigore Ureche menţiona *„Pe marginile ei, Ţara Ardealului, sântu alte ţări mai mici, carile de dânsa toate se ţin şi suptu ascultarea ei sântu: întâiu cumu-i Maromoreşul..., Ţara Secuiască..., Ţara Oltului..., Ţara Bârsei, Ţara Haţegului, Ţara Oaşului... şi sântu şi alte holde multe, calele toate... se ţin de Ardeal”* [Ureche 1988]. În unele regiuni româneşti, uniunile de obşti săteşti, mai erau numite, în paralel cu termenul *„ţară”* şi *„codru”, „câmp”, „ocol”* sau *„obcină”.*

Tradiţia istorică românească a păstrat amintirea mai multor formaţiuni teritorial-politice de tipul „*ţărilor*”. În regiunea pruto-nistreană, avem informaţii despre *Ţara Şipeniţului*, aflată în vecinătate cu *Ţara Maramureşului*, *Ţara Moldovei* şi *Ţara Podoliei.* Tradiţia populară consemnează, de asemenea, formaţiuni de tip *codru*: *Codrii Sorocii, Codrii Cosminului, Codrii Lăpuşnei, Codrii Orheiului, Codrii Tigheciului etc.*

În evoluţia „*ţărilor*" româneşti, se deosebesc în general, câteva etape. Cea mai timpurie este etapa arhaică, ce a durat până în secolele VIII-IX şi s-a caracterizat prin existenţa unor structuri social-politice omogene, constituite pe orizontală. Din secolele IX-X începe etapa feudalizării „*ţărilor româneşti*", formării unor structuri sociale de tip ierarhic şi apariţiei voievodatelor cu funcţii militare.

Dezvoltarea „*ţărilor*" medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean poate fi analizată în baza datelor arheologice, a unor informaţii scrise şi a tradiţiei populare orale. *Ţara Şipeniţului* este atestată în regiunea *Bucovinei de Nord* în secolele XIV-XV, dar, după cum consideră mai mulţi cercetători, formaţiunea respectivă îşi avea originea în secolele anterioare [Кордуба 1906; Тимощук 1969: 132-140; 1973b; Balan 1926]. Informaţii despre ţara din *Codrii Tighecilor* s-au păstrat în lucrările lui Dimitrie Cantemir [Cantemir 1985].

Existenţa în spaţiul pruto-nistrean a unor formaţiuni social-politice de tipul „*ţărilor*" este documentată în baza unor date arheologice extrem de variate. După cum s-a demonstrat, în spaţiul pruto-nistrean se evidenţiază 14 masive de aşezări din perioada medievală timpurie, ce corespund în mare parte regiunilor istorico-geografice cunoscute din sursele scrise şi din tradiţia orală: I. *Bucovina de Nord (Prutul Superior), II. Hotin (Nistrul Superior); III. Briceni-Edineţ (Prutul de Mijloc); IV. Ocniţa-Soroca (Nistrul de Mijloc); V. Rezina-Şoldăneşti (Nistrul de Mijloc); VI. Răutul de Mijloc; VII. Călăraşi-Nisporeni (Podişul Central Moldovenesc); VIII. Orhei (Răutul de Jos); IX. Corjova-Gura Bâcului (Nistrul Inferior); X. Lăpuşna-Hânceşti (bazinul Botna-Cogâlnic); XI. Cahul-Cantemir (Prutul Inferior); XII. Dunărea de Jos; XIII. Nistrul Inferior, XIV. Bugeac.*

Masivele de aşezări evidenţiate în spaţiul pruto-nistrean, posedă în majoritatea cazurilor toate trăsăturile caracteristice „*ţărilor*" medievale timpurii. Aceste formaţiuni corespund, în primul rând, unor regiuni istorico-geografice bine delimitate şi conştientizate secole la rând de către populaţia locală drept regiuni diferenţiate. În al doilea rând, aceste formaţiuni se delimitează foarte clar din punct de vedere arheologic în baza metodei cartografice.

Masivul de aşezări Bucovina de Nord – cu aşezările cele mai numeroase din spaţiul pruto-nistrean – era concentrat pe cursul superior al râului Prut. Acest „*masiv*" se înscrie perfect în limitele „*Ţării Şipeniţului*", care a existat în regiune până în secolul XV, când era semnalată într-un act din anul 1433 al regelui polonez [Тимощук 1969: 133; 1973]. *Masivul* cuprinde 533 aşezări sau 32,4% din numărul total de 889, inclusiv 66 din secolele V-VII; 192 – din secolele VIII-IX, dintre care 33 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 50,0% (33 aşezări din 66); 176 – din secolele X-XI, dintre care 168 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 88,0% (168 aşezări din 192); şi 99 – din secolele XII-XIII, dintre care 40 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, indicele continuităţii fiind de 23,0% (40 aşezări din 176).

Masivul de aşezări Hotin este concentrat de-a lungul cursului superior al râului Nistru, reprezentând o uniune de obşti săteşti la fel de mare ca cea din Bucovina de Nord. Acest „*masiv*" corespunde teritoriului

de mai târziu al *Ţinutului Hotin* [Gumenâi 2002]. *Masivul* cuprinde 335 aşezări sau 20,4% din numărul total, inclusiv 87 – din secolele V-VII; 95 – din secolele VIII-IX, dintre care 21 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 24,0% (21 aşezări din 87); 66 – din secolele X-XI, dintre care 60 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 63,0% (60 aşezări din 95); şi 87 – din secolele XII-XIII, dintre care 25 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, indicele continuităţii fiind de 38,0% (25 de aşezări din 66).

Masivul de aşezări Briceni-Edineţ este concentrat în regiunea de nord-vest a spaţiului pruto-nistrean, în stânga râului Prut, într-o zonă întretăiată de mai multe râuleţe, dintre care cel mai mare este Ciuhurul. Acest „*masiv*" de aşezări corespunde spaţiului care, în perioada medievală târzie, a făcut parte din *Ţinutul Hotin* [Gumenâi 2002: 15]. *Masivul* cuprinde 62 aşezări sau 3,8% din numărul total, inclusiv 12 din secolele V-VII, dintre care 4 sau 25,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 27 – din secolele VIII-IX, dintre care 6 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 50,0% (6 aşezări din 12); 13 – din secolele X-XI, dintre care 8 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 30,0% (8 aşezări din 27); şi 10 – din secolele XII-XIII, toate acestea evoluând pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având indicele continuităţii de 77,0% (10 aşezări din 13).

Masivul de aşezări Ocniţa-Soroca este concentrat în partea de nord-est a spaţiului pruto-nistrean, de-a lungul malului din dreapta al râului Nistru, într-o regiune cu relief deluros, bine delimitată şi împânzită de codri seculari. Acest „*masiv*" corespunde *ţinutului Soroca* din perioada medievală târzie [Bulat 2000]. *Masivul* cuprinde 71 aşezări sau 4,3% din numărul total, inclusiv 9 din secolele V-VII, dintre care 2 sau 22,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 25 – din secolele VIII-IX, dintre care 8 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 89,0% (8 aşezări din 9); 19 – din secolele X-XI, dintre care 9 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, având indicele continuităţii de 36,0% (9 aşezări din 25); şi 18 – din secolele XII-XIII, toate reprezentând aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, cu indicele continuităţii de 95,0% (18 aşezări din 19).

Masivul de aşezări Rezina-Şoldăneşti este amplasat în preajma râului Nistru, având drept limită vestică bazinul de mijloc al Răutului. *Masivul* cuprinde 118 aşezări sau 7,2% din numărul total, inclusiv 9 din secolele V-VII, dintre care 5 sau 56,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 23 – din secolele VIII-IX, dintre care 9 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 100,0% (9 aşezări din 9); 43 – din secolele X-XI, dintre care 15 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 65,0% (15 aşezări din 23); şi 43 – din secolele XII-XIII, toate acestea evoluând pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având un indice al continuităţii de 100,0% (43 aşezări din 43).

Masivul de așezări Răutul de Mijloc, amplasat în spațiul dintre Răut și Ciuluc, corespunde părții centrale a regiunii pruto-nistrene, formând un spațiu relativ liber, deoarece aici așezările sunt cunoscute într-un număr foarte mic. *Masivul* cuprinde 24 așezări sau 1,4% din numărul total, inclusiv 3 din secolele V-VII, dintre care 2 sau 67,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 12 – din secolele VIII-IX, dintre care 3 sunt așezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, cu un indice al continuității de 100,0% (3 așezări din 3); 7 – din secolele X-XI, dintre care 4 sunt așezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, având un indice al continuității de 33,0% (4 așezări din 12); și 2 – din secolele XII-XIII, ambele evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, indicele continuității fiind de 29,0% (2 așezări din 7).

Masivul de așezări Călărași-Nisporeni se află în regiunea Podișului Central Moldovenesc, acoperit de păduri seculare. Este o regiune mai puțin studiată din punct de vedere arheologic, deși se evidențiază și aici un grup distinct de așezări medievale timpurii. *Masivul* cuprinde 28 așezări sau 1,7% din numărul total, inclusiv 4 din secolele V-VII; 6 – din secolele VIII-IX, dintre care o așezare a evoluat pe vatră locativă din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuității de 25,0% (1 așezare din 4); 12 – din secolele X-XI, dintre care 2 așezări au evoluat pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, ceea ce reprezintă un indice al continuității de 33,0% (2 așezări din 6); și 6 – din secolele XII-XIII, dintre care 4 sunt așezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, cu indicele continuității de 33,0% (4 așezări din 12).

Masivul de așezări Orhei ocupă regiunea păduroasă de la confluența râului Răut cu fluviul Nistru. Este o zonă bine delimitată și conștientizată prin tradiție drept unitate teritorială distinctă în cadrul spațiului pruto-nistrean. Cuprinde numeroase așezări din perioada evului mediu timpuriu care, de regulă, s-au perpetuat de-a lungul secolelor [Sava 1944; Bacumenco 2005]. *Masivul* cuprinde 80 așezări sau 4,8% din numărul total, inclusiv 14 din secolele V-VII, dintre care 5 sau 38,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 18 – din secolele VIII-IX, dintre care 9 sunt așezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuității de 64,0% (9 așezări din 14); 25 – din secolele X-XI, dintre care 16 sunt așezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuității de 89,0% (16 așezări din 18); și 23 – din secolele XII-XIII, dintre care 22 sunt așezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având un indice al continuității de 88,0% (22 așezări din 25).

Masivul de așezări Corjova-Gura Bâcului ocupă o regiune colinară marcată de curba cursului de jos a râului Nistru. *Masivul* cuprinde 31 așezări sau 1,9% din numărul total, inclusiv 3 – din secolele V-VII, dintre care una (33,0%) este situată pe vatră locativă din perioada secolelor III-IV; 12 – din secolele VIII-IX, dintre care 2 sunt așezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, indicele continuității fiind de 67,0% (2 așezări din 3); 13 – din secolele X-XI, dintre care 8 sunt așezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuității de 67,0% (8 așezări din 12); și 3 – din

secolele XII-XIII, dintre care 3 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 23,0% (3 aşezări din 13).

Masivul de aşezări Lăpuşna-Hânceşti se află în partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, pe cursul de mijloc al râurilor Bâc, Işnoveţ, Botna şi Cogâlnic, cuprinde numeroase aşezări din perioada secolelor V-XIII, majoritatea dintre care s-au perpetuat pe parcursul mai multor secole. Acest „*masiv*" corespunde spaţiului ocupat în perioada medievală de *ţinutul Lăpuşna* [Sava 1937; Burac 2002a]. *Masivul* cuprinde 127 aşezări sau 7,7% din numărul total, inclusiv 23 – din secolele V-VII, dintre care 16 sau 70,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 46 – din secolele VIII-IX, dintre care 18 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 78,0% (18 aşezări din 23); 36 – din secolele X-XI, dintre care 24 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 52,0% (24 aşezări din 46); şi 22 – din secolele XII-XIII, dintre care 19 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având un indice al continuităţii de 53,0% (19 aşezări din 36).

Masivul de aşezări Cahul-Cantemir ocupă regiunea din preajma cursului Prutului de Jos, fiind amplasat într-o zonă colinară, acoperită, în timpurile istorice, cu păduri de netrecut. Este o zonă încă slab valorificată din punct de vedere arheologic, cu toate acestea, conturul „*masivului*" se delimitează destul de bine. Formaţiunea dată se încadrează în *Ţara Tigheciului*, menţionată de Dimitrie Cantemir drept una dintre cele mai vechi „*republici*" din *Moldova* [Cantemir 1985]. *Masivul* cuprinde 19 aşezări sau 1,1% din numărul total, inclusiv 8 – din secolele VIII-IX; 8 – din secolele X-XI, toate acestea fiind evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu un indice al continuităţii de 100,0%; şi 3 – din secolele XII-XIII, dintre care 3 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având un indice al continuităţii de 38,0% (3 aşezări din 8).

Masivul de aşezări Dunărea de Jos ocupa regiunea din preajma lacurilor dunărene. Acest masiv a funcţionat doar la o anumită etapă a evului mediu timpuriu, în secolele IX-XI. În rest, spaţiul respectiv reprezenta un loc controlat exclusiv de nomazi. *Masivul* cuprinde 185 aşezări sau 11,4% din numărul total, inclusiv 1 din secolele V-VII; 92 – din secolele VIII-IX, dintre care o aşezare evoluată pe vatră locativă din perioada secolelor V-VII; şi 92 – din secolele X-XI, toate constituind aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, ce reprezintă un indice al continuităţii de 100,0%; aşezările din secolele XII-XIII lipsesc.

Masivul de aşezări Nistrul Inferior, amplasat la gurile râului Nistru, ca şi în cazul masivului din preajma lacurilor dunărene, a funcţionat doar în perioada secolelor IX-XI. În rest, rămânea o zonă controlată de populaţii nomade. *Masivul* cuprinde 28 aşezări sau 1,7% din numărul total, inclusiv 14 – din secolele VIII-IX şi tot 14 – din secolele X-XI, dintre care 11 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 79,0%; aşezările din secolele XII-XIII lipsesc.

Masivul de aşezări Bugeac este, mai degrabă, convenţional, dat fiind că este reprezentat doar de 4 aşezări din perioada secolelor IX-XI, în rest reprezentând o zonă pustie, dominată de nomazi.

Analiza generală a „*masivelor*” de aşezări prezentate demonstrează, prin probe de netăgăduit, continuitatea populaţiei româneşti în spaţiul pruto-nistrean şi existenţa în ţinutul respectiv, pe parcursul perioadei nominalizate, a unor structuri teritoriale care au stat la baza formaţiunilor prestatale de tipul „*ţărilor*”.

În baza calculelor efectuate, indicele mediu al continuităţii în spaţiul pruto-nistrean constituie, în perioada secolelor V-XIII – 58,7%, respectiv în secolele VIII-IX – 49,7%, X-XI – 64,2% şi XII-XIII – 45,9%.

Analizat în baza principiului teritorial, cel mai pronunţat indice al continuităţii este înregistrat în *masivul Rezina-Şoldăneşti* – în proporţie de 88,3%, urmat de *masivele Orhei* – 80,3%, *Ocniţa-Soroca* – 73,3%, *Lăpuşna-Hânceşti* – 61,0%, *Răutul de Mijloc* – 54,0%, *Bucovina de Nord* – 53,6%, *Briceni-Edineţ* – 52,3%, *Corjova-Gura Bâcului* – 52,3%, *Cahul-Cantemir* – 46,0% şi *Hotin* 41,7%.

În baza acestor date, se poate susţine, cu toată certitudinea, că în perioada secolelor V-XIII spaţiul pruto-nistrean a reprezentat un teritoriu cu o populaţie sedentară temeinică, organizată în structuri sociale bine închegate şi durabile, care au înfruntat toate vicisitudinile cauzate de dominaţia triburilor migratoare, perpetuând romanitatea într-un loc periferic al neamului românesc.

6.3. ORGANIZAREA MILITARĂ

În condiţiile evului mediu timpuriu, organizarea militară a populaţiei din spaţiul pruto-nistrean avea o importanţă deosebită, dat fiind că aceasta trebuia să reprezinte o componentă a vieţii cotidiene, în stare să asigure securitatea comunităţii aflată în faţa pericolului permanent ce venea din partea triburilor migratoare.

Unele aspecte ale organizării militare a populaţiilor din ţinut, în perioada secolelor V-XIII, pot fi reconstituite în baza datelor arheologice. În acest context, există câteva tipuri de vestigii arheologice semnificative: *aşezările, fortificaţiile militare, categoriile de armament şi echipament militar.*

Aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean denotă, în general, practicarea de către populaţia locală din ţinut, pe parcursul secolelor V-XIII, a unui mod de viaţă paşnic, strâns legat de preocupările agricole. În situaţia în care migratorii dominau aceste teritorii, populaţia băştinaşă nu putea să-şi permită o organizare militară cât de cât deschisă, din motiv că acest lucru putea să aibă consecinţe fatale pentru autohtoni.

La începutul evului mediu, apărarea populaţiei băştinaşe din spaţiul pruto-nistrean era asigurată de factorii naturali, în special de zonele de codru, care permiteau, în mare măsură, ocolirea ciocnirilor cu războinicii timpului. Lipsa din spaţiul dat, în perioada secolelor V-VII, a fortificaţiilor militare, de rând cu puţinele arme descoperite, demonstrează că populaţia autohtonă, la timpul respectiv, nu se angaja în organizarea unor structuri militare cât de cât vizibile.

Apariţia în secolele VIII-IX, *în zona de nord* a regiunii, a fortificaţiilor din pământ şi din lemn (31 cetăţi) atestă începutul unor schimbări structurale în cadrul societăţii locale, schimbări care favorizau

organizarea militară a acestor comunităţi [Тимощук 1982; 1990; Musteaţă 2005]. Apogeul organizării militare a populaţiei a fost atins în secolele X-XI (55 cetăţi), pentru ca, în secolele XII-XIII, situaţia să intre în declin (21 cetăţi). Este demn de menţionat faptul că de fortificaţii militare au beneficiat doar anumite regiuni ale spaţiului pruto-nistrean, în special *Bucovina de Nord* şi *Hotin* (35 cetăţi), precum şi teritoriul aflat între Răut şi Nistru (16 cetăţi) şi, ca excepţie, unele aşezări aflate la intersecţia regiunilor nominalizate (4 cetăţi) sau în partea centrală a spaţiului pruto-nistrean (5 cetăţi). Datele prezentate denotă că populaţia locală, începând cu secolele VIII-IX, reuşeşte să formeze în anumite regiuni ale spaţiului pruto-nistrean, structuri militare destul de puternice, care s-au menţinut timp de câteva secole. Aceste structuri militare care corespundeau, fără îndoială, anumitor formaţiuni politice din regiune, aveau menirea de a-i apăra pe autohtoni de invaziile străinilor.

Organizarea militară a populaţiei locale din spaţiul pruto-nistrean, precum şi a populaţiilor migratoare din perioada medievală timpurie, este atestată, de asemnea, prin descoperirile de armament şi echipament militar. Armamentul reprezintă una dintre cele mai răspândite categorii arheologice, atestată practic în fiecare aşezare medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean. În secolele V-VII, în aşezările din regiune, piesele de război se întâlnesc relativ rar, printre acestea evidenţiindu-se doar unele tipuri de vârfuri de săgeţi din fier [Corman 1998]. Începând cu secolele VIII-IX, numărul pieselor de război sporeşte [Musteaţă 2006], iar din secolul X cantitatea acestora creşte brusc, descoperirile de acest gen enumărând sute de exemplare [Тимощук 1982; Tentiuc 1996]. De rând cu vârfurile de săgeţi, începând cu secolele IX-X, o largă răspândire o capătă diverse tipuri de armament, inclusiv *toporul de luptă, ghioaga, buzduganul, spada, lancea* şi *suliţa*. Din secolele XII-XIII datează piese mai sofisticate din echipamentul militar al călăreţilor: *coifuri, armură, pinteni* etc.

Creşterea arsenalului militar al comunităţilor autohtone din spaţiul pruto-nistrean, în perioada secolelor VIII-XIII, demonstrează că societatea locală intrase într-o nouă fază a evoluţiei sale, care inducea consolidarea social-politică a băştinaşilor şi a rezistenţei lor militare în faţa invaziilor străine.

În consecinţă, aceste schimbări însemnau revenirea pe scena politică din regiune, după multe secole de tăcere, a factorului local, reprezentat de populaţia autohtonă de origine românească. Ea edifica astfel, formaţiuni teritorial-politice de nivel regional care aveau să joace mai apoi un rol foarte important în formarea şi consolidarea staului medieval la românii din spaţiul carpato-nistrean.

CAPITOLUL VII. RELAŢIILE CU STATELE VECINE

În funcţie de conjunctură, în perioada medievală timpurie, spaţiul pruto-nistrean, s-a aflat în preajma unor state care făceau politica mare a Europei de Răsărit şi de sud-est. În partea de sud, în regiunea Dunării de Jos, vecinii ţinutului pruto-nistrean erau *Imperiul Bizantin* (secolele V-VII, 971-1185) sau *Primul Ţarat Bulgar* (681-971; 1185-secolul XIII). La răsărit de Nistru, mai exact în partea de nord-est, spaţiul pruto-nistrean s-a învecinat cu *Cnezatul Kievean* (sfârşitul secolului IX-secolul XI), iar spre nord – cu *Cnezatul Halici-Volânean* (secolele XII-XIII). Teritoriile aflate la est şi la vest ţineau de aceeaşi lume a migratorilor medievali, care stăpâneau, într-o măsură mai mică sau mai mare, şi pământurile pruto-nistrene.

Cu toate că teritoriul pruto-nistrean, pe parcursul evului mediu timpuriu, s-a aflat sub presiunea permanentă a migratorilor, statele vecine au încercat să-şi urmărească, în zona dată, o serie de interese proprii. Aceste tentative constituie un important subiect de discuţii în istoriografia contemporană, în cadrul cărora sunt formulate două opinii de bază. Unii cercetători susţin că, în perioada secolelor V-XIII, spaţiul pruto-nistrean a constituit o zonă de stăpânire exclusivă a migratorilor, în timp ce statele vecine exercitau, la anumite etape, o influenţă mai mare sau mai mică doar asupra unor porţiuni marginale din regiunea dată. Alţi cercetători, fiind de acord în privinţa dominaţiei plenare a popoarelor migratoare în secolele V-VIII, afirmă că, în secolele IX-XIII, regiunea dintre Nistru şi Prut s-ar fi aflat, totuşi sub stăpânirea exclusivă a statelor vecine, a Ţaratului Bulgar, cnezatelor Kievean şi Halici-Volânean. Prima opinie este susţinută, de regulă, de către istoricii români, iar cea de-a doua – de către cercetătorii bulgari, ruşi şi ucraineni.

7.1. RELAŢIILE CU BIZANŢUL

În partea de sud, dinspre delta Dunării, spaţiul pruto-nistrean, s-a învecinat direct în două rânduri cu Imperiul Bizantin. În secolele V-VII, vecinătatea cu acest imperiu era asigurată de provincia *Scythia Minor* [IR-II 2001: 467-553], iar în perioada anilor 971-1185 de *thema Paradunavon-Paristrion* [IR-III 2001: 271-288]. Hotarul de la gurile Dunării, era pentru Imperiul Bizantin, unul de importanţă strategică, deoarece se afla în cel mai vulnerabil loc al Europei, la capătul de vest al stepelor euro-asiatice, pe unde veneau marile avalanşe nomade. În acest context, interesul Imperiului pentru regiunea pruto-nistreană, ca şi pentru spaţiul pruto-carpatic [Teodor 1970; 1986b; 1991a-c; 1996b; 2000a-b; 2001d-e; Spinei 1975] era foarte mare, având drept obiectiv major extinderea influenţei bizantine în teritoriile respective, pentru o ţinere cât mai strictă sub control a evenimentelor în desfăşurare. În linii generale, politica bizantină era promovată în regiunea pruto-nistreană prin metode economice, ideologice şi politice, relativ rar prin metode militare. Expansiunea economică şi ideologico-creştină este confirmată de existenţa multiplelor monede şi importuri de factură bizantină descoperite în spaţiul pruto-nistrean. Expansiunea politică a Bizanţului în regiunea dată se realiza, de obicei, prin metode diplomatice. Astfel, autorităţile de la Constantinopol, fiind interesate de stabilirea unui climat de pace în regiunea dată, se străduiau să atragă de

partea lor diferite neamuri migratoare sau state din vecinătate, pentru a le direcţiona împotriva duşmanilor Imperiului. Aşa s-a întâmplat în anul 546, când anţii sunt puşi să lupte împotriva cutrigurilor; în anul 900, când pecenegii sunt atraşi împotriva ţarului Simion al Bulgariei; în anul 967, când cneazul Sveatoslav al Kievului este invitat să lupte contra bulgarilor.

La anumite etape, Bizanţul a fost nevoit să aplice, în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean, forţa militară. Aşa s-a întâmplat în anii 530-532, când au fost întreprinse mai multe raiduri la nord de Dunăre împotriva sclavinilor şi anţilor. O situaţie similară s-a întâmplat în anul 680, când armata bizantină pătrunde în sudul regiunii pruto-nistrene, încercând, fără succes, să-i respingă pe bulgarii conduşi de hanul Asparuh. Acţiuni militare bizantine în partea de sud a spaţiului pruto-nistrean sunt semnalate, de asemenea, în contextul invaziilor pecenegilor şi cumanilor dinspre Dunărea de Jos în secolele X-XII.

În perioada medievală timpurie, în delta Dunării staţiona o puternică flotă militară, prin intermediul căreia Bizanţul îşi promova interesele în regiunea dată, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean. Având în vedere faptul că reşedinţa flotei bizantine se afla în porturi din vecinătatea imediată a spaţiului pruto-nistrean (Noviodunum, Lykostomion) se poate conchide că impactul acesteia trebuia, în mod inevitabil, să se răsfrângă şi asupra regiunii de sud a spaţiului pruto-nistrean.

Generalizând aceste acţiuni, se poate susţine că politica Bizanţului din zona pruto-nistreană, în perioada medievală timpurie, purta un caracter de apărare strategică, având drept scop stabilizarea hotarului de la Dunărea de Jos şi crearea unui sistem de securitate favorabil imperiului în regiunea de stepă dintre Nistru şi Prut. Or, Bizanţul nu avea nici intenţia şi nici forţa de a cuceri sau de a pune sub un control nemijlocit anumite teritorii din spaţiul pruto-nistrean.

7.2. RELAŢIILE CU ŢARATUL BULGAR

Apariţia, în anul 681, la sud de Dunăre a Ţaratului Bulgar a plasat pe arena politicii din zonă o nouă entitate statală cu un important potenţial militar, cultural şi social-economic. Într-o perioadă de timp relativ restrânsă, Ţaratul Bulgar a reuşit să se impună plenar în teritorii întinse din sudul Dunării, stăpânite înainte de aceasta de către Imperiul Bizantin. Nu există nici o informaţie directă care ar indica prezenţa bulgarilor la nord de Dunăre în perioada de la formarea Primului Ţarat Bulgar şi până la începutul secolului al IX-lea. Mai mult ca atât, în primul secol de la formare, Ţaratul Bulgar n-a controlat nici teritoriile din nordul Dobrogei [IR 2001-II]. Abia în perioada domniei hanului Krum (803-814), Ţaratul Bulgar ocupă locul Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos şi începe să se implice activ în diverse acţiuni militaro-politice din zona respectivă, care într-un fel sau altul, puteau să influenţeze şi partea meridională a regiunii pruto-nistrene.

La o anumită etapă a existenţei sale, Ţaratul Bulgar reuşeşte chiar să devanseze Dunărea în unele sectoare, obţinând importante capete de pod pe malul de nord al fluviului. Aceste avanposturi sunt calificate în lucrările autorilor bizantini drept „*Bulgaria de dincolo de Dunăre*". În istoriografia contemporană, în jurul aşa-numitei „*Bulgarii nord-dunărene*" s-a iscat o aprigă discuţie, care a plasat cercetătorii pe poziţii diametral opuse.

Istoriografia bulgară consideră aproape în unanimitate că în secolele IX-X Primul Ţarat Bulgar ar fi stăpânit la nord de Dunăre teritorii întinse, corespunzătoare Daciei istorice, ajungând până la râul Tisa, nordul Carpaţilor, Nistrul Superior şi gurile Niprului [Златарски 1918; Beševliev 1963; Божилов 1970; 1973; 1975; Bozilov 1973; Тъпкова-Заимова 1970; Ангелов 1971; Ваклинов 1977; Dimitrov 1985; 1987].

Domonaţia Primului Ţarat Bulgar în spaţiul nord-danubian era susţinută, la timpul respectiv, de istoriografia sovietică şi, mai recent, de urmaşii acesteia, care consideră că ea s-ar fi răsfrânt, totuşi, doar asupra regiunilor de sud ale spaţiului pruto-nistrean [Федоров 1966; Чеботаренко 1968; 1979; 1982; Русанова, Тимощук 1981: 68; Козлов 1987, 1988; 1990; 1991; Рабинович 1999a]. Ideea dominaţiei Ţaratului Bulgar la nord de Dunăre, respectiv în spaţiul pruto-nistrean, a fost susţinută şi de către alţi cercetători străini [v.: Fiedler 1992].

Opinia privind stăpânirea bulgară la nord de Dunăre a fost susţinută şi de către unii reprezentanţi ai istoriografiei româneşti [v. Tanaşoca, Teoteoi 1984], care au optat fie pentru o dominaţie bulgară asupra întregului spaţiu carpato-danubian [Daicoviciu 1945: 213-215; Horedt 1954; 1966; Comşa 1960a; 1960b; 1981; 1982: 143-146; 1983; 2000], fie pentru o stăpânire limitată la zonele din preajma Dunării de Jos, inclusiv în sudul spaţiului pruto-nistrean [Xenopol 1985: 310; Onciul 1968-I: 205-208; Panaitescu 1947; 1950: 227-228; 1969: 191-192; Barnea 1971: 25-29].

Însă cei mai mulţi istorici români, nu sunt de acord cu ipoteza dominaţiei bulgare în teritoriile din nordul Dunării, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean, admiţând doar un control temporar din partea Ţaratului Bulgar asupra unor sectoare limitate din preajma fluviului [Iorga 1936: 312; Bănescu 1927; 1947; Brătianau 1943; Nestor 1964; Gonţa 1993: 51; Diaconu 1985a; Teodor 1987b; 2004]. Lipsa dovezilor ştiinţifice în problema dominaţiei bulgare în perioada secolor IX-X asupra părţii de sud a spaţiului pruto-nistrean, a fost remarcată, de asemenea, de către unii cercetători ucraineni [Смиленко 1997; Смиленко, Козловский 1987a: 81-82].

În ultimii 40 de ani, ideea dominaţiei bulgare asupra spaţiului pruto-nistrean este invocată în baza similitudinilor arheologice dintre aşezările din ţinutul respectiv şi cele din regiunile sud-dunărene. În acest context, se aduce drept argument răspândirea în spaţiul pruto-nistrean a culturii arheologice de tipul *Dridu*, numită de către cercetătorii respectivi: cultura „*Primului Ţarat Bulgar*", „*balcano-dunăreană*" sau „*slavo-bulgară*". Însă această opinie nu este sprijinită de vreun argument concret şi adecvat[31]. Unicul material invocat în acest sens este informaţia vagă din cronicile bizantine privind strămutarea de către hanul Krum, în anul 813, a 12000 (sau 40000) cetăţeni bizantini din Adrianopol în „*Bulgaria de dincolo de Dunăre*", unde s-au aflat timp de 25 de ani, până în anul 837, când flota imperială a reuşit să-i readucă în patrie [Leo Grammaticus 1970: 207-208, 231-232; Sim. Magister 1970: 615-617; Monachos 1970: 764-765)].

31 Inscripţia hanului Omurtag despre expediţia bulgarilor la râul Nipru nu poate fi invocată, pentru că în acest caz este vorba destre un simplu act militar.

În acelaşi context, unii cercetători, în baza localizării *Oglosului*, au considerat că „*Bulgaria de dincolo de Dunăre*” trebuie plasată în sudul regiunii pruto-nistrene [Bănescu 1927: 14-15; 1947; Decei 1938; Barnea 1971: 13; Brezeanu 1984: 128-129; IR 2001: 33] sau în regiunea de la confluienţa Ialomiţei cu Dunărea [Diaconu 1985a].

Alţi specialişti însă, în baza unei analize minuţioase a izvoarelor scrise şi arheologice, au adus argumente convingătoare în favoarea amplasării „*Bulgariei de dincolo de Dunăre*” în regiunea Prahovei din Câmpia Munteniei, pe unde, la timpul respectiv, trecea vestitul „*drum al sării*” de la Slănic spre Ţaratul Bulgar şi Bizanţ. În această zonă au fost descoperite importante materiale arheologice de factură bizantină, datate cu perioada secolului IX, care demonstrează legături foarte puternice dintre această regiune şi teritoriile sud-dunărene [Sâmpetru, Şerbănescu 1975; Comşa 1981; 1982: 143-146; 1983; Teodor 1987b: 9-12; 2004; Madgearu 1997: 159; Damian 2003].

În contextul celor prezentate, ideea stăpânirii Primului Ţarat Bulgar asupra sudului spaţiului pruto-nistrean îşi pierde orice suport documentar şi decade de la sine. Proclamarea Ţaratului Vlaho-Bulgar, la 1185, n-a schimbat esenţial situaţia din sudul spaţiului pruto-nistrean, cu excepţia faptului că pecenegii şi cumanii din regiunea dată au început să se implice tot mai activ în situaţia internă a regiunii sud-dunărene, participând la anumite alianţe, fie de partea vlaho-bulgarilor, fie de partea Bizanţului.

7.3. RELAŢIILE CU CNEZATUL KIEVULUI

Relaţiile dintre spaţiul pruto-nistrean şi cnezatele vechi ruseşti în perioada secolelor X-XII i-a preocupat în permanenţă pe cercetători în ultimele şase decenii. Istoricii sovietici au susţinut ideea dominaţiei exclusive a cnezatelor vechi ruseşti în regiunea dintre Prut şi Nistru, iar istoricii români au dezaprobat această idee. Analiza atentă a subiectului în cauză arată că rezolvarea problemei ţine de fapt de interpretarea surselor scrise, mai exact a anumitor pasaje din cronicile vechi ruseşti, apreciate mai mult sau mai puţin forţat în lucrările anumitor istorici. În această ordine de idei, problema evaluării politicii cnezatelor Kievului şi Haliciului faţă de regiunea pruto-nistreană în secolele X-XII rămâne un subiect deosebit de actual.

Cnezatul Kievului se afirma în calitate de putere militaro-politică regională, începând cu secolul IX, când la conducerea oraşului de pe Nipru se instala dinastia vareagă a lui Riurik. În secolele X-XII, statul kievean se manifestă foarte activ pe plan extern, înaintând pretenţii serioase unor imperii ale timpului, cum era, de exemplu, cazul Bizanţului. În contextul politicii de expansiune a Kievului, spaţiul pruto-nistrean ocupa o poziţie intermediară, delimitând vechile teritorii ruseşti de lumea carpato-balcanică.

Pentru Cnezatul de Kiev, românii din spaţiul carpato-danubiano-nistrean ca, de altfel, şi alte popoare din vestul Europei, reprezentau un neam de aceeaşi provenienţă biblică ca şi slavii, lucru consemnat în *Повесть Временных Лет*: «**Афетово бо и то колѣно: Варѧзи, Свеи, Оурмане, [Готе], Русь, Агнане, Галичане, Волъхва, Римлане, Нѣмци, Корлази, Веньдици, Фрагове и прочии доже присѣдать ѿ запада къ полуночью и съсѣдатьса съ племанемъ Хамовъıмъ**» [ПСРЛ-1: col. 4]. Acest fapt „legitima”, într-un fel, politica de

cucerire a cnejilor kieveni în raport cu vecinii, inclusiv cu românii din spaţiul pruto-nistrean, nominalizaţi în *Повесть Временных Лет* şi sub denumirea de „*tiverţi*" [v.: Hîncu 1992; Dron 1997].

Expansiunea Kievului în spaţiul carpato-balcanic era susţinută şi de aserţiunea expusă în *Повесть Временных Лет*, potrivit căreia baştina slavilor vechi ar fi fost regiunea dunăreană: «**ѿ сихъ же. о. [70] и. в. [2] ꙗзъıку. бъıс ꙗзъıкъ Словѣнескъ. ѿ племени Афетова. Нарци еже суть Словѣне. Во мнозѣхъ же временѣх. сѣли суть Словѣни по Дунаєви. гдѣ єсть нъıне Оугорьска земла. и Болгарьска [и] ѿ тѣхъ Словѣнъ разидошаса по землѣ. и прозвашаса именъı своими. гдѣ сѣдше на которомъ мѣстѣ**» [ПСРЛ-1: col. 5]. În acelaşi context, se considera că aşa-zisa plecare a slavilor din spaţiul dunărean s-ar fi datorat românilor, care i-ar fi strâmtorat, la o anumită etapă, forţându-i să plece spre nord: «**Волхомъ бо нашедшемъ на Словѣни на Дунанскиꙗ. [и] сѣдшемъ в них. и насилащемъ имъ**» [ПСРЛ-1: col. 6]. În acest context, expansiunea ruşilor kieveni în regiunile dunărene putea fi considerată drept „revenire în locurile strămoşeşti". La modul practic însă, intenţiile cnejilor kieveni de a se extinde spre sud veneau în contradicţie flagrantă nu doar cu interesele populaţiei băştinaşe de la Dunăre şi de pe Nistru (tiverţilor), ci şi cu cele ale unor triburi slave de pe Bug (ulici), fapt ce a condus, în anul 885, la un şir de conflicte militare între părţile nominalizate: «**и бѣ обладаꙗ Ѡлегъ. Поланъı. и Деревланъı. [и] Сѣверенъı. и Радимичи. а с Уличи. и Тѣверци имаше рать**» [ПСРЛ-1: col. 24; ПВЛ 1950: 20-21].

La începutul secolului X, relaţiile Kievului cu tiverţii se amelioraseră. Despre acest lucru ne vorbeşte participarea acestora, în anul 907, la expediţia antibizantină a cneazului Oleg: «**В лѣто. ҂ѕ. у. єı [6415 (907)] Іде Ѡлег(л)ъ на Грѣкы. Игора ѡставивъ Кыєвѣ. поꙗ же множьство Варагъ. и Словѣнъ. и Чюди. и Кривичи. и Мерю. и Поланы. и Сѣверо и Деревланы. и Радимичи. и Хорваты. и Дулѣбы. и Тиверци. ꙗже суть толковины. си вси звахутьс Великаꙗ Скуфь**» [ПСРЛ-2: col. 21; ПВЛ 1950: 23][32].

Expediţia comună din 907 demonstrează că, la etapa respectivă, între tiverţi şi cnejii de Kiev existau relaţii temporare de alianţă. Caracterul temporar al alianţei atestă lipsa tiverţilor din campania antibizantină organizată de kieveni în anul 941 şi reapariţia lor în campania din anul 944, când «**Игорь же совкупивъ вои многи. Варяги Русь и Поланъı. Словѣни и Кривичи. и Тѣверьцѣ и Печенѣги... поиде на Греки въ лодьꙗх и на конихъ** » [ПСРЛ-1: col. 45]. Participarea tiverţilor la campania din anul 907, după cum s-a menţionat în istoriografie, a reprezentat, mai degrabă, un act benevol al populaţiei din zona nistreană, care, la timpul respectiv, era independentă faţă de cnejii kieveni [Рабинович 1999a].

Alianţa tiverţilor cu cneazul de Kiev, la fel ca şi campaniile antibizantine ale lui Oleg, au fost posibile într-un fel, datorită vidului de putere format în regiunea dată după plecarea ungurilor în Panonia şi reţinerea pentru o vreme a pecenegilor în stepele nord-pontice. În acest context, unii istorici, fără o argumentare adecvată, au acreditat ideea potrivit căreia plecarea ungurilor ar fi dus la includerea regiunii

32 În Лаврентиевская Летопись pasajul respectiv are următoarea redacţie: «**Иде Ѡлегъ на Грекы . Игора ѡстави в Києвѣ . поꙗ [же] множество Варяг . и Словенъ . и Чюд . и Словене . и Кривичи . и Мерю . и Деревланъı . и Радимичи . и Поланы . и Сѣверо . и Вятич . и Хорваты . и Доулѣбы . и Тиверци . ꙗже соут толковины . си вси звахутьс ѿ Грекъ Великаꙗ Скоуѳ» [ПСРЛ-1: col. 29].**

de sud a spaţiului pruto-nistrean în componenţa Ţaratului Bulgar [Рабинович 1999a]. Or, nu există nici o confirmare scrisă a acestor afirmaţii. După răsfrângerea plenară a dominaţiei pecenegilor (din anul 915) în zona nord-dunăreană, nu se poate vorbi de vreo oarecare influenţă a Kievului în regiune.

În istoriografia rusă şi ucraineană a fost formulată ideea potrivit căreia tiverţii erau consideraţi parte componentă a Cnezatului Kievean încă din perioada prestatală, a secolului IX [Русанова, Тимощук 1981: 36, 68]. Alţi istorici susţin că stăpânirea Rusiei Kievene în spaţiul pruto-nistrean începe de la sfârşitul anilor 30 ai secolului X [Рабинович 1999a] sau din prima jumătate a secolului respectiv [ИРССМ 1988: 237]. Conform viziunii anumitor cercetători, dominaţia Statului Kievean în spaţiul pruto-nistrean se răsfrângea asupra regiunilor centrale şi de nord [ИРССМ 1988: 238; 240-241]. Ideea despre pretinsa dominaţie a Kievului în spaţiul pruto-nistrean a fost abordată, de asemenea, şi de către istoricii români [Boldur 1988; Spinei 1982; 1994; Gonţa 1993: 57-65], care au demonstrat că opiniile respective nu au nici un suport documentar, reprezentând simple declaraţii. Or, afirmaţiile de tipul: „*После этого (anul 885-Gh.P.) тиверцы упоменаются еще дважды и оба раза в составе Киевской Руси*” [Русанова, Тимощук 1981: 48] se află în contradicţie flagrantă cu documentele istorice cunoscute. Vechea cronică rusă, la care fac referinţă reputaţii cercetători nu conţine nici o informaţie referitor la o eventuală incorporare a „*pământului tiverţilor*” în componenţa Cnezatului Kievean. În cazurile menţionate, Cronica pur şi simplu menţionează participarea tiverţilor la campaniile antibizantine conduse de cnejii kieveni în anii 907 şi 944, în cadrul cărora, în calitate de aliaţi, de rând cu triburile slave, au participat şi populaţii evident neslave, cum erau *varegii*, *ciudi*, *merea, pecenegii* şi bineînţeles *tiverţii*. În acelaşi timp, în Cronică nu se afirmă că tiverţii ar fi fost supuşii cneazului din Kiev. Mai mult decât atât, în sursa nominalizată nu există nici un indiciu care să justifice asemenea afirmaţii. Din contra, în documentul respectiv se menţionează în mod special că: „*tiverţii care sunt tălmaci*” – «**Тиверци. ꙗже суть толковины**» (*traducători sau cunoscători ai câtorva limbi*), fapt care ar justifica mai curând aserţiunea originii neslave a acestei populaţii, precum şi ideea de simplă aliere a acestora în aventurile antibizantine ale cnejilor de Kiev, decât aşa-numita supunere faţă de Kiev.

În anul 940, în rezultatul conflictului de decenii cu Cneazul de Kiev, tribul slav al ulicilor de pe Nipru a fost impus să migreze spre sud: «**И бѣша сѣдяще Ѹглицѣ по Днѣпру вънизъ, и посемъ придоша межи Бъгъ и Днѣстръ, и сѣдоша тамо**» [ПСРЛ-3 (anul 922)]. Prin urmare, în preajma Nistrului s-a constituit o situaţie demografică nouă, atestată la vremea respectivă de *Повесть Временных Лет*, dar speculată mult de istoriografia contemporană: «**уличи и тиверьци седяху бо по Днестру приседяху к Дунаеви. Бе множесьво их седяху по Днестру оли до моря, и суть гради их и до сего дне**» [ПВЛ 1950: 14]. Abandonarea de către ulici a locurilor natale, din cauza nedorinţei de a se supune cnejilor kieveni, precum şi stabilirea lor în regiunile bugo-nistrene, demonstrează că teritoriile din urmă, la vremea respectivă, nu se aflau sub dominaţia Kievului, fiind absurd ca duşmanii unui stat să se retragă într-o zonă controlată de acelaşi stat. În acest context, ideea dominaţiei cnejilor kieveni asupra teritoriilor pruto-nistrene devine total nefondată.

Sunt lipsite de orice temei şi afirmaţiile istoricilor care aduc drept argument al stăpânirii ruseşti în spaţiul pruto-nistrean prezenţa cneazului Sveatoslav la Dunărea de Jos în anii 967-969 şi 971 [ИРССМ 1988: 239]. În acest context, este de remarcat că pătrunderea kievenilor spre centrele bizantine de la Dunăre se făcea nu prin intermediul spaţiului pruto-nistrean, ci pe apa Niprului şi a Mării Negre, fapt descris destul de expresiv de către Constantin Porfirogenetul [Const. Porfirogen. 1970: 659-661 (9, 78-101)] şi *Повесть Временных Лет* [ПСРЛ-1: col. 73-74; ПСРЛ-2: 61-62]. Mai mult ca atât, după cum susţine acelaşi autor bizantin, *"ruşii nu pot ajunge în cetatea de scaun a împărăţiei romanilor dacă nu se înţeleg cu pecenegii"* [Const. Porfirogen. 1970: 659 (2, 2-23)]. Prin urmare, cnejii de Kiev îşi organizau expediţiile antibizantine prin intermediul unor teritorii străine, stăpânite de pecenegi, şi periculoase pentru ei, fapt confirmat de uciderea în aceste regiuni a cneazului Sveatoslav în primăvara anului 972 [ПСРЛ-1, col. 74; ПСРЛ-2:, col. 61-62]. În condiţiile în care cnejii kieveni erau impuşi să ocolească pe departe spaţiul pruto-nistrean, se poate afirma cu certitudine: Kievul nu putea să aibă vreo influenţă militaro-politică asupra regiunii date. Pe de altă parte, pretinsa dominaţie rusească asupra spaţiului pruto-nistrean este infirmată şi de faptul că vechile cronici nu menţionează nici un caz de traversare a regiunii numite de către armatele ruseşti, cum ar fi fost normal în cazul dominaţiei kievene în această zonă, mai ales că drumul de pe Nipru era foarte periculos. În acest context, ideea dominaţiei kievene asupra spaţiul pruto-nistrean nu este altceva decât un mit.

Anumiţi istorici invocă în favoarea stăpânirii kievene în spaţiul pruto-nistrean, cuvintele lui Sveatoslav adresate în anul 969 mamei sale şi boierilor de la Kiev: «**не любо ми єсть в Києвѣ жити. хочю ж҃ти в Пєрєꙗславци. в Дунаи. ꙗко то єсть срєда зємли моєи**» [ПСРЛ-2:, col. 55; ПСРЛ-1: col.67]. Analiza atentă a informaţiilor legate de expediţiile lui Sveatoslav la Dunărea de Jos demonstrează că aceste întreprinderi nu erau altceva decât aventuri războinice ale cneazului kievean, care aveau drept scop obţinerea de profit cât mai uşor [Boldur 1988]. Aceste expediţii, după cum stipulează însăşi vechea cronica rusă, reprezentau o întreprindere personală a cneazului şi nu ţineau de interesele populaţiei Kievului, aceasta fiind practic abandonată de conducător la discreţia pecenegilor aflaţi în vecinătate. În acest sens, este semnificativă scrisoarea din anul 968 a cneaghinei Olga către Sveatoslav care îi aducea fiului său învinuiri foarte serioase: „*tu, cneazule, cauţi pământ străin..., lepădându-te de al tău..., oare nu-ţi este milă de pământul natal*" («**тꙑ княжє чюжєꙗ зємли ищєши и блюдєши. а своєꙗ ся ѡхабивъ. малꙑ бо насъ нє взяша Пєчєнѣзи. [и] м҃трь твою и дѣти твои. ащ^є нє поидєши ни ѡбраниши насъ. да паки нꙑ возмуть. ащє ти нє жаль ѡчинꙑ своєꙗ**» [ПСРЛ-1: col. 67; ПСРЛ-2: 55]). În baza celor expuse, constatăm că puterea politico-militară a Kievului se limita doar la teritorii din preajma Niprului, menţinute şi acestea cu mare greutate, fapt ce exclude o pretinsă dominaţie a acestui cnezat într-o regiune destul de îndepărtată, cum era spaţiul pruto-nistrean.

Un alt aspect legat de pretinsa stăpânire a Cnezatului Kievean asupra spaţiului pruto-nistrean ţine de problema tribului slav de răsărit al *croaţilor* («**хорвати**»), locul de trai al cărora nu este stabilit cu certitudine, aceştia fiind menţionaţi în *Повесть Временных Лет* după „*viatici*" (din regiunea r. Oka) şi înainte de „*dulebi*" (din regiunea r. Bug) [ПСРЛ-1: col. 12, 29; ПСРЛ-2: col. 2, 21]. În anul 907 *croaţii* se numărau printre aliaţii

cneazului Oleg în campania antibizantină, iar în anul 992 sunt supuşi de către cneazul Vladimir [ПСРЛ-1: col. 29, 122; ПСРЛ-2: col. 21, 106]. În literatura de specialitate au fost exprimate mai multe păreri referitor la teritoriile ocupate de *croaţi*, care ţin de regiuni întinse de la nord şi nord-est de Munţii Carpaţi [v. Михайлина 1997: 105-116]. În ultimele decenii, în literatura istorico-arheologică, s-a încetăţenit opinia potrivit căreia tribul slav al croaţilor ar fi locuit în regiunile superioare ale râurilor Prut şi Nistru, cetatea de la *Revno* fiind considerată centrul voievodal al acestui trib [Русанова, Тимощук 1981: 60-65]. Ea ar fi fost cucerită de către cneazul Vladimir în anul 992, fapt ce marca, în viziunea autorilor, alipirea definitivă a acestor teritorii la statul kievean [v. Седов 1982: 123-129; Михайлина 1997: 105-116].

Apreciind originalitatea acestei ipoteze, trebuie, totuşi să menţionăm că, în lipsa altor argumente mai sigure decât cel invocat şi ţinând cont de ordinea enumerării de către cronicar a triburilor – de la est spre vest – precum şi de plasarea croaţilor înainte de dulebii din regiunea Bugului, ideea precum că acest trib ar fi ocupat teritoriile din regiunea Cernăuţi, aceste pământuri fiind încadrare la sfârşitul secolului X în componenţa statului kievean rămâne o simplă afirmaţie, fără efect şi suport ştiinţific.

Eventuala extindere a puterii Statului Kievean până în regiunile est-carpatice, era cu neputinţă în perioada respectivă din simplul motiv că Kievul se găsea într-o situaţie militaro-politică foarte grea, cauzată de atacurile necontenite ale pecenegilor din ultima decadă a secolul X-începutul secolului XI. Astfel, după cum menţiona şi Al. Boldur [1988], din anul 1015 până în 1036 Kievul a fost atacat de 8 ori, motiv din care, în perioada 1031-1054, cneazul Iaroslav era nevoit să construiască fortificaţii foarte serioase pe r. Ros. Situaţia Kievului se agravează şi mai mult după moartea cneazului Iaroslav, survenită în 1054, când statul respectiv se destramă şi slăbeşte foarte mult.

Cu atât mai mult nu putem vorbi despre dominaţia Statului Kievean în regiunea pruto-nistreană în cea de-a doua jumătate a secolului XI când la grea încercare era pus însuşi cnezatul de pe Nipru, după instalarea în stepele nord-pontice a triburilor cumane (1060), expediţiile devastatoare ale acestora contra Kievului devenind un fenomen obişnuit (1060, 1067, 1079, 1093, 1096).

În lipsa argumentelor privind pretinsa dominaţie a Cnezatului Kievului în spaţiul pruto-nistrean, unii istorici au încercat să promoveze opinia respectivă în baza interpretării eronate a anumitor pasaje din Ипатьевская Летопись. În acest scop au fost folosite informaţiile datate cu anul 1116, potrivit cărora „*Marele Cneaz Vladimir l-a trimis pe Ivan Vojtischici să orânduiască posadnici pe Dunăre*”, iar „*Veaceslav s-a dus la Dunăre cu Toma Ratiborici şi, ajungând la Drista [or. Durustorum], s-au întors înapoi fără a reuşi nimic*” (**«В се же лѣт҃ [1116] кнѧзь великъıи Володимеръ. посла Ивана Воитишича и посажа посадники по Дунаю..... томъ же лѣт҃ ходи Вѧчеславъ на Дунаи с Фомою Ратиборичемъ и пришедъ къ Дьрьсту и не въспѣвше ничто же воротишаса»** [ПСРЛ-2: col. 284]). Acţiunile menţionate reprezentau încercări ale autorităţilor de la Kiev de recuperare a unor poziţii din regiunea de la gurile Dunării, pierdute din cauza eşecului din luna august a anului respectiv, când prinţul bizantin Leon, ginerele lui Vladimir, încercase să ridice o răscoală împotriva împăratului din Constantinopol, dar fusese ucis. În baza informaţiei din pasajele menţionate, unii cercetători

au considerat că avem dovezi directe ale dominaţiei ruseşti la gurile Dunării şi, respectiv, în spaţiul pruto-nistrean. Această concluzie se baza, în mare parte, pe citirea eronată a cuvântului «**Дьрьст**», în care istoricii respectivi vedeau râul „Nistru” (Dnestr), lucru care îi conducea la concluzia traversării de trimişii cneazului kievean a teritoriului pruto-nistrean, considerată dovadă a stăpânirii ruseşti în zonă. De fapt, termenul «**Дьрьст**» din cronica rusească nu are nimic comun cu denumirea râului Nistru, reprezentând una dintre variantele denumirii oraşului „Drista” (Silistra, Dorostor) cel mai important centru comercial din dreapta Dunării, unde kievenii aveau interese economice mari şi unde, la 15 august 1116, fusese ucis prinţul Leon, ginerele Marelui Cneaz de Kiev, pretendent la tronul bizantin. În contextul celor expuse, este de reţinut că în letopiseţul vechi rusesc, râul Nistru, este desemnat sub forma «**Днѣстр**» [ПСРЛ-1: 13], [ПСРЛ-2: 759, 761, 763, 771] şi «**ДнЂстръ**» [ПСРЛ-3 (anul 922)], iar oraşul „Drista” sub formele: «**Дерестр**» [ПСРЛ-1: 291], «**Деръстеръ**», «**Деростѣ**», «**Дельстрѣ**» [ПСРЛ-2: 34, 59, 284] şi, în cazul enunţat, «**Дьрьст**». În acest context trebuie menţionat faptul că lectura eronată a denumirii «**Дьрьст**» a căpătat o răspândire destul de vastă, atât în literatura sovietică [Левченко 1956; ИРССМ 1988], cât şi cea românească [Gonţa 1993: 62; Boldur 1988: 228]. Că nu este vorba de râul Nistru, în cazul de faţă, reiese foarte limpede din analiza pasajului din Letopiseţ, care spune destul de univoc că trimişii cneazului „s-au dus la Dunăre” («**ходи....на Дунаи**») şi nu „spre Dunăre”, ceea ce înseamnă că cei doi deja nu puteau să se reţină la Nistru şi să revină de aici înapoi la Kiev. În al doilea rând, în Cronică se mai afirmă, că cei doi au ajuns „la Drista” («**и пришедъ къ Дьрьсту**»), dar, nereuşind să îndeplinească misiunea Marelui Cneaz de Kiev, s-au întors înapoi fără de nici un rezultat. Or, în acest caz, decade „argumentul” hotărâtor din pasajul menţionat, adus în calitate de dovadă a dominaţiei kievene asupra spaţiului pruto-nistrean în perioada de la începutul secolului XII.

Nu există nici un prilej de a susţine ideea dominaţiei statului kievean asupra spaţiului pruto-nistrean în perioada secolelor XII-XIII. Şi acest lucru este firesc, dată fiind situaţia gravă a acestui cnezat, legată atât de slăbirea puterii centrale de la Kiev şi dezmembrarea lui, cât şi de presiunea crescândă a triburilor cumane, care efectuau practic în fiecare an expediţii militare în aceste regiuni. O dată ce Rusia Keveană îşi menţinea cu greu teritoriile din preajma Niprului, nu este plauzibil de crezut că statul respectiv ar fi fost în stare să domine asupra unor regiuni aflate la depărtări de sute de kilometri, cum erau pământurile dintre râurile Nistru şi Prut.

În această situaţie, acceptând ideea existenţei relaţiilor obişnuite dintre Kiev şi spaţiul pruto-nistrean, se exclude orice formă de dominaţie militar-politică a cnezatului respectiv asupra regiunii.

7.4. RELAŢIILE CU CNEZATUL HALICIULUI

În contextul slăbirii puterii Kievului, în preajma munţilor Carpaţi, la izvoarele râurilor Nistru şi Vistula, în baza unor cnezate de „udel” (*Peremyschily, Galici, Zvenigorod şi Terebovli*), se înălţa în prima jumătate a secolului XII, *Cnezatul Halici*, definitivându-se procesul de unificare în anul 1144. După fuzionarea, în anul 1199, cu cnezatul Vladimiro-Volânean, noul *Cnezat Halici-Volânean* constituie unul dintre cele mai puternice state din Europa de Răsărit, cu mare influienţă pe plan regional, inclusiv asupra spaţiului pruto-nistrean [Пашуто 1950; Крип’якевич 1984].

În această ordine de idei, unii istorici au susţinut că Statul Halici-Volânean, ar fi stăpânit în perioada secolelor XII-XIII, întregul spaţiu est-carpatic, până la Nistru şi Dunăre [Мохов 1961; 1978; ИМ 1951; ИРССМ 1967; ИРССМ 1988; Етногенез 1999: 341].

Analiza documentelor istorice demonstrează că, în perioada secolelor XII-XIII, unele teritorii marginale ale spaţiului pruto-nistrean au făcut într-adevăr parte din Cnezatul de Halici, în acelaşi timp, însă, marea majoritate a teritoriilor invocate au rămas în afara acestui stat. După cum informează Ипатьевская Летопись [ПСРЛ-2], partea de nord a regiunii pruto-nistrene, cu importantele sale centrele urbane: *Uşiţa* [anul 1144: col. 317; 1159: col. 497], *Bakota* [anul 1240: col. 789; 1241: col. 791; 1255: col. 829], *Onut* [anul 1213: col. 735], *Vasileu* [anul 1229: col. 761], *Kucelmin* [anul 1159: col. 497; 1213: col. 735], *Kolomeea* [anul 1240: col. 789-790] erau în perioada secolelor XII-XIII, parte componentă a Cnezatului Halici. Însă nu există nici un document istoric veritabil care ar proba stăpânirea acestui stat asupra teritoriilor aflate la sud de regiunea bucovineană.

Cu toate acestea, problema aşa-numitei stăpâniri a Cnezatului Halici-Volânean asupra teritoriilor est-carpatice este una dintre cele mai discutate în literatura de specialitate. Istoricii ruşi şi ucraineni, în special în perioada sovietică, susţin opinia potrivit căreia Cnezatul Halici-Volânean deţinea în secolele XII-XIII întregul teritoriu carpato-nistrean, până la gurile Dunării [Пашуто 1950; Насонов 1951; Рыбаков 1982: 508-518]. Această opinie a fost susţinută plenar şi de către istoriografia oficială sovietică moldovenească [ИМ 1951; ИМССР 1965; ИМССР 1982; ИРССМ 1987], fiind promovată la etapa actuală de către curentul „*moldovenismului primitiv*” [ИРМ 1997; ИПМР 2000].

Pornind de la cele expuse, trebuie să remarcăm în mod special că în vechile cronici ruseşti, inclusiv în Letopiseţul Halician, la fel ca şi în alte documente ale vremii, în care se conţin informaţii detaliate referitoare la Cnezatul Halici-Volânean, nu există nici un fel de date care să indice, măcar tangenţial, o eventuală răsfrângere a dominaţiei acestui stat asupra regiunilor din spaţiul pruto-nistrean, aflate la sud de ţinutul bucovinean.

Argumentarea stăpânirii halici-volânene asupra spaţiului pruto-nistrean este făcută de istoricii respectivi în baza controversatei „Diplome bârlădene” a principelui Ivan Rostislavici şi a nu mai puţin controversatului poem „Слово о полку Игореве”.

„Diploma bârlădeană” reprezintă un act descoperit şi publicat de către B. P. Haşdeu, care a fost datat cu anul 1134, avându-l ca emitent pe Ivan Rostislavovici, fiul cneazului de Peremyschly Rostislav Volodarevici. După cum informează Ипатьевская Летопись, Ivan Rostislavici, supranumit Berladnikul, a avut o viaţă foarte zbuciumată şi plină de peripeţii, inclusiv în oraşele de la Dunărea de Jos, unde se refugia în vremurile mai grele. Era sprijinit de Marele Cneaz de la Kiev Vsevolod Olgovici, se afla cu drujina sa de „berladnici” în serviciu de mercenar la cneazul de Smolensc Izjaslav Olgovici, apoi la Iurie Dolgorukii din Suzdal, mai târziu la Izjaslav Davâdovici din Cernigov şi în final, s-a refugiat la Salonic în Grecia, unde a fost otrăvit în anul 1162 de către boierii ruşi [ПСРЛ-2: col. 519].

Începând cu secolul XIX, chiar din momentul publicării de către B. P. Haşdeu a „Diplomei bârlădene”, printre cercetători, atât cei români cât şi cei ruşi, au apărut îndoieli serioase privind

veridicitatea documentului respectiv, unii istorici considerându-l un fals notoriu [Bogdan 1889; Богдан 1897; Соболевский 1897; Iorga 1903: 596-597; Panaitescu 1932; 1966; Boldur 1937: 133-134; Мохов 1978: 49]. Alţi cercetători însă, fără a efectua critica necesară a actului respectiv, l-au acceptat fără mari discuţii drept document veridic [Голубовский 1884: 207; Дашкевич 1904: 366-381; Грушевський 1905; Пашуто 1950: 169-171; Насонов 1951: 143; Левченко 1956: 437-438]. Cercetările de specialitate din ultimii 30 de ani au demonstrat fără de echivoc calitatea de fals a „diplomei bârlădeane" [Spinei 1979b; 1982; 1994; 1986; Котляр 1985; Gonţa 1993: 67; Перхавко 1988; 1996: 70-75]. Cu toate acestea, unii autori mai încercă să susţină punctele de vedere demult depăşite de istoriografie [Рабинович 1999b].

În altă ordnie de idei, existenţa în secolul XII a regiunii *Berladului* şi a aşa-numiţilor *berladnici*, nu poate fi pusă la îndoială, în acest sens pronunţându-se Ипатьевская Летопись. Astfel, potrivit Letopiseţului, în anul 1174, Marele Cneaz de Vladimir şi Suzdal Andrei Bogoliubski, adresându-se fraţilor Rostislavici spunea: «**ты же Рюриче поиди вь Смольньскь. кь брату во свою ѡ҃чну а Дв҃ви рци а ты поиди вь Берладь. а в Руськои земли не велю ти быти**» [ПСРЛ-2: 573]. Din acest text rezultă că Berladul se afla în afara pământurilor ruseşti [Насонов 1951; 2002; Тихомиров 1952; Рыбаков 1982].

Unii istorici au considerat că Berladul din Cronica veche rusească reprezenta formaţiunea politică din valea râului Bârlad, care avea un caracter românesc [Rosetti 1889; Cihodaru 1962: 102; 1963; Olteanu 1974; Boldur 1974] sau ruso-voloh [Мохов 1959, 1961; 1964]. Alţi cercetători au presupus că Berladul reprezenta regiunea din preajma Dunării de Jos, aflată sub stăpânirea politică a Cnezatului Halici [Грушевський 1905; Насонов 1951; Левченко 1956; Пашуто 1968; Князький 1997; Князький în: ИМССР 1987: 264-265; ИРССМ 1988: 264-265; v. bibliografia desfăşurată: Spinei 1979b: 665-666, nota 29]. Conform altei opinii, formaţiunea berladnicilor s-ar fi aflat în Podolia, unde este atestat toponimul Bâleadka [Bălan 1928]. S-a presupus, de asemenea, că berladnicii reprezentau o populaţie mixtă romàno-slavo-cumană, care îşi avea sediul în sudul Moldovei sau în Dobrogea, la Eski-Bârlat [Bogdan 1889: 104; Giurescu 1967; Giurescu & 1974: 222, 226]. Ideea din urmă este preluată de către unii autori mai noi, care consideră Berladul un cnezat vechi rusesc din Dobrogea cu sediul la Eski-Bârlat [Рабинович 1999b].

Dintre opiniile de ultimă oră, mai plauzibilă pare a fi cea exprimată de Victor Spinei, care îi consideră pe berladnici o populaţie nomadă sau seminomadă din vecinătatea cnezatelor ruseşti, care ofereau mercenari, adăposteau aventurieri din oraşele ruseşti şi, periodic, iniţiau diverse acţiuni de pradă [Spinei 1979b; 1982; 1994; 1986].

În ceea ce ţine de activităţile lui Ivan Rostislavovici, trebuie să remarcăm că ele se înscriu perfect în conceptul de răzmeriţe feudale, mercenarism şi aventurierism al principilor rămaşi fără ţară. Fost izgoi la Berlad, precum că nu avea „udel" părintesc, iar mai apoi cneaz de „udel" la Zvenigorod, intrat în conflict cu cneazul de Halici Vladimir Volodarovici în anul 1144, alungat din patrie şi impus să se perinde prin lume, în anul 1159, cum era firesc în asemenea cazuri în perioada medievală, Ivan Rostislavovici face o încercare de a reveni acasă cu ajutorul cumanilor, intrând în oraşele Kucelmin şi Uşiţa. A fost însă impus să părăsească

locurile natale pentru totdeauna. «**Иванъ же тогда оуполошивъсѧ. ѣха в поле къ Половцемъ. и шедъ с Половци и ста в городехъ Подунаискъıх. и изби двѣ кубарѣ. и взѧ товара мног в нею. и пакостѧше рыболовомъ Галичьскыımъ. и придоша к нему Половци мнози. и Берладника оу него искуписѧ. ҂ѕ [6000]. и поиде къ Кучелмину и ради быша ему. и ѿтуда къ Оушици поиде. и вошла баше засада Ꙗрославлѧ в городъ и начаша. бити крѣпко. засадници из города. а смерди скачюч чересъ заборола. къ Иванови и перебѣже ихъ. т҃. и хотѣша Половци взѧти городъ. Иванъ не да имъ взѧти. и розгнѣвавшесѧ Половци. ѣхаша ѿ Ивана. Изѧславъ же посла. по Ивана. и приведе Киеву**» [ПСРЛ-2: 497].

Mai mulți istorici îi pun în legătură cu *izgoii ruși*, inclusiv cu berladnicii, şi pe aşa-numiții „brodnici" – atestați în diverse documente (papale, maghiare, bizantine şi ruseşti) în a doua jumătate a secolului XII-prima jumătate a secolului XIII, drept oameni războinici, care acţionau pe teritorii vaste, de la Carpații de răsărit până la Nipru [Spinei 1994: 179-180; Князький 1996: 61-64; Бубенок 1997], cu toate că unii cercetători au exprimat şi alte opinii [v.: Iorga 1928; Sacerdoțeanu 1938].

În contextul datelor elucidate, se profilează destul de clar limita de sud a Cnezatului Halici, în regiunea oraşelor Uşița şi Kucelmin, care lasă în afara statului respectiv teritoriile aflate spre miază-zi, mai precis, pe cele din spațiul est-carpatic şi, respectiv, din spațiul pruto-nistrean, aflate mai jos de regiunea Hotin. Acest hotar al Cnezatului Halici era acceptat, la începutul secolului XX, de către istoricul ucrainean M. Gruşevskii [1905: 460-461], iar mai apoi de I. Krip'iakevici [1984: 14-16]. Acelaşi hotar era susținut de către cunoscuții cercetători ruşi V. B. Antonovici [Антонович 1885: 122-123], S. M. Seredonin [Середонин 1916: 186] etc.

În baza analizei efectuate, se poate conchide că argumentarea în baza „diplomei bârlădene" a stăpânirii haliciene în regiunile pruto-nistrene aflate la de sud de Bucovina nu are suport ştiințific: din contra, datele din Ипатьевская Летопись fixează o situație tocmai opusă – statul Halici nu avea nici o influență politică marcantă asupra teritoriilor în cauză.

Cel de-al doilea argument adus în favoarea stăpânirii Cnezatului Halici-Volânean în spațiul pruto-nistrean ține de cunoscutul poem „Слово о полку Игореве", datat de istoriografia oficială rusă cu anul 1185 [Слово 1962; Слово 1985], dar considerat de către unii cercetători drept fals din perioada modernă, realizat în baza poemului „Задонщина" [Mazon 1940]. Trecând peste această problemă discutabilă, trebuie să menționăm, că în contextul argumentării stăpânirii haliciene în spațiul est-carpatic şi la gurile Dunării, cercetătorii respectivi [ИМССР 1987; ИРССМ 1988] invocă pasajul dedicat cneazului de Halici Iaroslav Osmomâsl (1153-1187) cu următorul conținut: «**Галичьскыи Осмомысле Ярославе! Высоко седиши на своемъ латокованнемъ столе, подпьръ горы угорьскыя своими железными пълкы, заступивъ королеви путь, затворивъ Дунаю ворота, мечя бремены чрезъ облакы, суды рядя до Дуная. Грозы твоя по землямъ текуть, отворяеши Кыеву врата, стреляеши съ отня злата стола салътаны за землями. Стреляи, господине, Кончяка, поганаго кощея, за землю Русьскую, за раны Игоревы, буего Святъславлича!**» [Слово 1985].

Din pasajul prezentat, drept argument al dominației politice haliciene în spațiul carpato-nistreano-danubian, sunt considerate frazele: «**затворив Дунаю ворота**» şi «**суды рядя до Дуная**», traducerea corectă

a cărora în limba română este: „*Închizând Dunării porțile*” și „*ducând judecăți până la Dunăre*” [Boldur 1988: 230]. Aceste fraze, după cum a fost arătat în literatura de specialitate, reprezintă declarații hiperbolizante ale autorului poemului referitor la cneazul halician, care nu pot avea efect istoric direct, la fel cum este în cazul frazelor «**отворяеши Кыеву врата**» *(„tu deschizi porțile Kievului”*), «**мечя бремены чрезъ облакы**» („*aruncând bolovani de cremene peste nori*”), «**стреляеши съ отня злата стола салътаны за землями**» („*săgetezi de pe scaunul părintesc de aur pe sultani de peste țări*”) etc. [Boldur 1988].

În contextul celor prezentate, argumentarea stăpânirii haliciene în spațiul pruto-nistrean, bazată pe datele poemuluui „Слово о полку Игореве” la fel ca şi în cazul „Diplomei bârlădeane” nu poate fi acceptată, deoarece „dovada” respectivă nu este decât o construcție fantezistă a unor cercetători. În condițiile în care cronicile vremii, inclusiv Letopisețul Halician, oferă informații exhaustive despre Cnezatul Halici-Volânean din perioada secolelor XII-XIII, fără a pomeni măcar o dată despre o eventuală răsfrângere a stăpânirii acestui stat în spațiul est-carpatic de până la Dunăre, opinia despre dominația politică haliciană în zona respectivă devine absurdă şi decade definitiv.

În acelaşi timp, nu pot fi neglijate interesele economice ale Cnezatului Halici-Volânean în regiunea dunăreană şi, respectiv, în zona pruto-nistreană. În primul rând, prin teritoriul respectiv, în special, prin intermediul râurilor Nistru şi Prut, negustorii din Halici întrețineau relații comerciale cu orașele dunărene. O importantă întreprindere comercială, de exemplu, este atestată în anul 1164, când la gurile Nistrului s-au înecat 300 de halicieni plecați din orașul Udeci pentru a vinde sare la Dunărea de Jos[33]. Prin aceleaşi artere fluviale, halicienii se deplasau pe corăbii în delta Dunării, pentru a pescui peşte de mare. Despre practicarea acestei ocupații în delta Dunării ne informează Ипатьевская Летопись în episodul din anul 1159, când notează că berladnicii au jefuit două corăbii ale pescarilor halicieni: «**Иванъ же ... ста в городехъ Подунаискꙑх҃ . и изби двѣ кубарѣ . и вза товара мноⷢ в нею . и пакосташе рꙑболовомъ Галичьскꙑмъ**» [ПСРЛ-2: 497]. Această informație, la fel ca şi alte date din vechile cronici ruseşti, demonstrează doar că halicienii au valorificat artera fluvială a Nistrului în scopuri economice, întreținând prin intermediul ei relațiile comerciale cu orașele din Dobrogea şi exploatările piscicole din delta Dunării.

Datele analizate demonstrează, că teritoriul pruto-nistrean întreținea în perioada secolelor X-XII relații comercial-economice şi politice cu cnezatele vechi ruseşti ale Kievului şi Halicilui, fără a intra însă sub dominația acestora.

33 În acest context, Cronica informează: «**то же лѣⷮ бꙑⷭ поводь велика в Галичи Бж҃иемъ попущениемъ оумножившюса дождю внезапу въ ѡдинъ дн҃ь и в нощь поиде вода изъ Днѣстра . велика в болонье и взиде ѡли до Бꙑковаго болота . и потопи члвкъ боле . т҃ . иже баху пошли . съ солью из Удеча . и многꙑ члв҃кꙑ снимаху съ древъ . и кола . иже бѣ вода възметала . много же инии потопе . и бꙑⷭ в ниⷯ жатва дорога . рамано на ту зиму то же лѣⷮ престависа блговѣрнꙑи кн҃зь хⷭолюбивꙑи Изаславъ . сн҃ъ великаго кн҃за Андрѣꙗ . и плакаса по немъ кн҃зь Андрѣи . ѡц҃ь и братъ его Мьстиславъ . и тако положиша и въ црк҇ви ст҃ꙑꙗ Бц҃а Володимери съ плачемъ великомъ . мⷭца ѡктабра . въ к҃и дн҃ь**» [ПСРЛ-2: 524].

CONCLUZII

În finalul acestui studiu, în baza surselor istorico-arheologice analizate, putem constata că, în perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean s-a dezvoltat o civilizaţie complexă care, în linii mari, corespundea nivelului de dezvoltare caracteristic regiunilor centrale şi est europene.

Complexitatea civilizaţiei medievale timpurii din regiunea pruto-nistreană era produsul interacţiunilor etnoculturale: *autohtoni-alogeni*, *creştini-păgâni* şi *sedentari-nomazi*, care aveau la bază caracterele diferite ale populaţiilor stabilite permanent sau temporar în regiune. Relaţiile nominalizate, sunt sesizate în spaţiul pruto-nistrean pe tot parcursul evului mediu timpuriu – la nivel de evoluţii demografice, habitat, dezvoltare economică, spiritualitate şi relaţii social-politice.

Civilizaţia din spaţiul pruto-nistrean s-a format în contextul prăbuşirii sistemului de valori antice târzii şi suprapunerii peste aceste ruine a valorilor de tip „barbar", venite din partea unor populaţii din regiunile de nord şi de la triburile nomade de stepă din regiunile euroasiatice.

Populaţia autohtonă din spaţiul pruto-nistrean la începutul evului mediu, la fel ca şi acea din regiunea pruto-carpatică, o dată cu pierderea unor însemnate capacităţi social-economice şi militaro-politice de tip antic, moştenea de la vechiul sistem două valori fundamentale – *romanitatea* şi *creştinismul* care, în timpurile următoare, aveau să contribuie la perpetuarea unor tradiţii venite dintr-o lume demult „dispărută".

În contextul procesului migraţiilor triburilor „barbare", la începutul evului mediu timpuriu, un impact important asupra dezvoltării spaţiului pruto-nistrean, la fel ca şi în regiunile limitrofe, l-au avut slavii vechi, care, fiind purtătorii unui sistem de valori social-economice şi culturale deosebite, au imprimat o coloratură specifică civilizaţiei din regiune, inclusiv prin infiltrări nemijlocite în cadrul habitatului sedentar de aici, contribuind, într-un fel sau altul, la progresul general din ţinut.

La anumite etape ale evului mediu timpuriu, în special în secolele X-XIV, în spaţiul pruto-nistrean, în paralel cu civilizaţia tradiţională de tip sedentar, s-a dezvoltat şi o civilizaţie de tip nomad, care se concentra în spaţii deschise de stepă şi de şes, în special pe malurile râului Nistru din preajma vadului de la Tighina şi în regiunea lacurilor dunărene, mai puţin în regiunile din interiorul teritoriului dat. Civilizaţia nomazilor, care, în linii mari, reprezenta un „antipod" al civilizaţiei sedentare, a favorizat circulaţia de valori culturale general-umane în spaţiul dat. Acestea au avut diferite efecte asupra populaţiilor locale de tip sedentar, aducându-le elemente noi, care, fără îndoială, au contribuit la progresul general din aceste teritorii.

Analiza habitatului sedentar din spaţiul pruto-nistrean denotă o permanenţă în regiune a fondului vechi autohton, care, însă, nu s-a dezvoltat izolat, ci a menţinut relaţii constante cu populaţiile aflate în proces de migraţiune sau stabilite în ţinut. În acelaşi timp, se constată o delimitare clară a habitatului populaţiei sedentare de cel al populaţiei nomade, primul fiind concentrat în regiunile favorabile agriculturii

şi protejate din punct de vedere natural, iar cel din urmă – în regiunile deschise, bune pentru păşunat şi uşor accesibile. Or, habitatul populaţiei sedentare se concentra în regiunile de silvostepă, de regulă, cu relief deluros, iar cel al populaţiei nomade în regiunile de stepă, cu relief de câmpie.

Corelarea cultural-cronologică a aşezărilor medievale timpurii în baza metodelor statistico-matematice denotă o evidentă legătură de continuitate a acestora pe tot parcursul evului mediu timpuriu. În contextul evoluţiei habitatului din spaţiul pruto-nistrean, se profilează două modalităţi de bază ale continuităţii populaţiei sedentare: a) *continuitatea staţionară* şi b) *continuitatea mobilă*.

Continuitatea staţionară reprezenta dezvoltarea habitatului pe aceleași vetre de locuire pe parcursul unei perioade relativ îndelungate de timp, de la 2-3 secole până la 4-6 şi chiar 8-9 secole la rând. Spre deosebire de aceasta, *continuitatea mobilă* se manifesta prin perpetuarea habitatului sedentar în limitele teritoriului ocupat de comunitate, cu o schimbare periodică a vetrelor de locuire. Din punct de vedere arheologic, în spaţiul pruto-nistrean, sunt sesizate în perioada medievală timpurie, ambele modalităţi de continuitate, fapt demonstrat deosebit de convingător prin metoda cartografierii siturilor arheologice din perioada secolelor V-XIII.

La etapa actuală, prin metoda statistico-matematică, este ilustrat modul de continuitate staţionară a habitatului. Cartografierea aşezărilor nominalizate, urmată de sistematizarea statistică a acestora, a permis evidenţierea parametrului matematic, care denotă gradul de perpetuare a habitatului populaţiei sedentare pe aceleași vetre de locuire la diferite etape ale evoluţiei lor. Or, acest parametru, numit *indice al continuității așezărilor*, exprimă gradul de dăinuire a populaţiei băştinaşe pe acelaşi loc timp de secole la rând, inclusiv în cadrul unităţilor teritoriale ale unor aşezări concrete.

Continuitatea staţionară a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean este ilustrată cu probe arheologice certe începând cu perioada de tranziţie de la antichitate la evul mediu timpuriu. Astfel, cu toate cataclismele demografice produse, în secolele V-VII, se constată o importantă dezvoltare a habitatului pe vetre de locuire mai vechi, acestea constituind pe teritoriul Republicii Moldova, în medie, circa jumătate din numărul total de aşezări din perioada dată.

Pe aceeaşi traiectorie a continuităţii se înscriu şi aşezările din următoarele etape ale evului mediu timpuriu. În perioada secolelor VIII-IX, indicele continuităţii aşezărilor populaţiei locale cunoaşte o evoluţie ascendentă, în secolele X-XI creşte brusc, constituind până la trei sferturi din numărul total al aşezărilor, iar în secolele XII-XIII scade sub cota de 40 %. Tendinţa de creştere şi, respectiv, de descreştere a indicelui continuităţii aşezărilor pe vetre locative mai vechi din perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean, posibil, se află în legătură cu procesul de stabilitate/instabilitate din regiune. Astfel, stabilitatea militar-politică relativă din perioada secolelor IX-XI, cauzată, fără îndoială, de prezenţa Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos, a condus spre creşterea accentuată a ponderii habitatului sedentar bazat pe vetre locative mai vechi, inclusiv în regiunile din sudul spaţiului pruto-nistrean, precum şi la o explozie demografică, documentată prin sporirea bruscă a numărului general de aşezări. În acelaşi

timp, în secolele XII-XIII, când autoritatea bizantină nu mai era prezentă la Dunărea de Jos, iar invaziile nomade se intensificaseră, conducând la destabilizarea situaţiei militar-politice din spaţiul nord-pontic, în general, şi de la gurile Dunării, în special, ponderea aşezărilor bazate pe vetre de locuire mai vechi a scăzut simţitor. În acelaşi timp a crescut, în mod proporţional, ponderea aşezărilor întemeiate pe locuri noi, care, cel puţin în parte, dacă nu în totalitate, reprezintă o ilustrare a continuităţii mobile, care a existat, fără îndoială, în anumite limite la toate etapele de dezvoltare ale evului mediu timpuriu din spaţiul respectiv.

Un aspect foarte important al continuităţii habitatului sedentar medieval timpuriu din spaţiul pruto-nistrean ţine de evoluţia propriu-zisă a aşezărilor şi, respectiv, a comunităţilor teritoriale din cadrul acestora. Analiza datelor arheologice de la *Kodyn, Raşkov, Trebujeni-Scoc, Pohorniceni-Petruha, Moleşti, Hansca* etc., demonstrează, prin exemple particulare, continuitatea etnoculturală pe anumite vetre de locuire pe parcursul unor perioade de timp mai mult sau mai puţin îndelungate. Cel mai expresiv exemplu în acest sens îl reprezintă aşezarea *Hansca*, care prin locuinţele descoperite şi cartografiate, denotă o continuitate în cadrul aceleiaşi vetre de locuire pe parcursul unei perioade de circa 900 ani. În altă ordine de idei, aşezarea de la *Hansca*, cu o structură bine profilată şi reprezentativă, se constituie într-un exemplu clasic de evoluţie multiseculară a obştii săteşti autohtone.

Un alt aspect al continuităţii populaţiei sedentare din spaţiul pruto-nistrean ţine de evoluţia structurală a habitatului medieval timpuriu. Or, analiza cartografică şi comparativă a aşezărilor din secolele V-XIII denotă existenţa, la toate etapele de dezvoltare ale evului mediu timpuriu, a unor formaţiuni teritoriale care, ţinând cont de specificul condiţiilor geografice ale spaţiului dat, erau organizate, de regulă, după principiile „*de vale*" şi „*de codru*". Formaţiunile în cauză, mai mult sau mai puţin numeroase, au funcţionat în majoritatea absolută a cazurilor, pe tot parcursul evului mediu timpuriu, fapt ce demonstrează, o dată în plus, stabilitatea comunităţilor locale şi continuitatea acestora pe parcursul perioadei „*mileniului întunecat*".

Majoritatea acestor formaţii se înscriu perfect în şirul structurilor social-politice de tipul „*ţărilor*" sau aşa-numitelor „*romanii populare*" ale populaţiei autohtone din spaţiul carpato-danubiano-nistrean. Identificate pe cale arheologică şi confirmate într-o formă sau alta de către documentele scrise de mai târziu (*Ţara Şipeniţului, Ţinutul Sorocii, Ţinutul Orheiului, Ţinutul Lăpuşnei etc.*), formaţiunile în cauză, în perioada medievală timpurie, împreună cu structurile similare din spaţiul pruto-carpatic, s-au constituit în premise veritabile, care, peste o perioadă de timp, au condus la formarea statului medieval "*Ţara Moldovei*".

BIBLIOGRAFIA

Abâzov, Clocico 1997: Abâzov E., Clocico E. Tumulul 1 din necropola tumulară Chirileni // Tirageţia, IV-V, 1997, p. 95-108.

Abu'l Feda 1848: Géographie d'Aboulféda, t. I-II, Ed. M. Reinaaud, Paris, 1848.

Agathiae 1970: Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque, Recensuit R. Keydell, Berlin, 1967 [Apud: FHDR 1970: 477-481].

Akropolite 1975: Acropolitae, Georgii, Opera recensuit Augustus heisnberg, t. I-II, Teubener, Leipzig, 1903 [Apud: FHDR 1975: 397-405].

Akta 1878: Akta grodskie i ziemskie z czasow rzecczyposolitej, t. VII, Lwow, 1878.

Altheim, Haussig 1958: Altheim F., Haussig H.W. Die Hunnen in Osteuropa. Ein Forschungsbericht, Baden-Baden, 1958.

Anda 1951: Anda T. Récherches archeologiques sur la pratique médicale des Hongrois a l'époque de la conquete du pays // Acta Archaeologica, Budapesta, t. I, 1951.

Andronic 1969: Andronic A. Români, bulgari, ruşi şi bizantini la Dunărea de Jos la sfîrşitul secolului al X-lea // Memoria Antiquitatis, I, 1969, p. 207-213.

Andronic 1983: Andronic A. Tipologia feudalismului european şi rolul obştilor agrare în procesul de feudalizare // Hierasus, V, 1983, p. 271-278.

Andronic 1995: Andronic A. Din problematica genezei oraşelor medievale româneşti de la Est de Carpaţi. Modele // Arheologia Moldovei, XVIII, 1995, p. 207-212.

Andronic 2001: Andronic M. Cultura materială din secolele VIII-X din teritoriul nord-est Carpatic // Suceava, XXVI-XXVIII, 1999-2001, Suceava, 2001, p. 219-282.

Andronic 2005: Andronic M. Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creştin, Brăila: Edit. Istros, 2005, 508 p. + 124 pl.

Arnăut 1996: Arnăut T. Arheologul G. D. Smirnov şi unele probleme de concepţie privind mil. I î.e.n. // Tyragetia, III, Chişinău, 1996, p. 275-282.

Attaliatas 1975: Attaliotae, Michaelis. Historia. Opus a W. Bruneto de Presle Instituti Gallici socio inventum descriptum correctum recognovit I. Bekkerus, Bonnae, 1853 [Apud: FHDR 1975: 67-77].

Aurelian 1981: Aurelian P. S. Despre sisteme de agricultură şi raportul lor cu starea socială, Bucureşti, 1891.

Auxentius 1970: Auxentius din Durustor. Scrisoare despre credinţa, viaţa şi moartea lui Ulfila / Kaufman Fr. Aus der Shule des Wulfila: Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et orbitu Wulfilae im Zusammenhang mit der Dissertatio Maximini contra Ambrosium, Strassburg, 1899 [Apud: FHDR 1970: 111-113].

Avenarius 1974: Avenarius A. Die Awaren in Mitteleuropa, Amsterdam-Bratislava, 1974.

Bacumenco 1999: Bacumenco L. Influenţa cadrului geografic asupra habitatului din codrii Orheiului în perioada evului mediu timpuriu // Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova, Chişinău, 1999, p. 129-133.

Bacumenco 2005: Bacumenco L. Structuri medievale în aşezările din ţinutul Orheiului (secolele XV-XVI), Teză de doctorat / Universitatea "Al. I. Cuza" Iaşi, facultatea de istorie, Iaşi, 2005, 295 p. + 61 figuri.

Bagdasar 1969: Bagdasar N. Teoreticieni ai civilizaţiei, Bucureşti, 1969.

Bakó 1975: Bakó, Gézá. Despre organizarea obştilor săteşti ale epocii feudale din sud-estul României // Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, 1975, 3, p. 371-379.

Barnea, Iliescu 1982: Barnea I., Iliescu O. Constantin cel Mare, Bucureşti,1982, 212 p.

Bălan 1926: Bălan T. Ţara Sepeniţului, Cernăuţi, 1926, 16 p. (Extras din „Glasul Bucovinei", noiembrie 1926).

Bălan 1928: Bălan T. Berladnicii, Cernăuţi, 1928.

Bănescu 1927: Bănescu N. La domination byzantine sur les regions du Bas-Danube // Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine, t. 13, 1927, p. 10-22.

Bănescu 1947: Bănescu N. Vechiul Stat Bulgar şi Ţările Române // Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti, s. III, t. XXIX, Bucureşti, 1947.

Bănescu 1958: Bănescu N. Ογλος-Oglŭ: le premiere habitat de la horde d'Asparuch dans la region du Danube // Byzantion, XXVIII, 1958, p. 433-440.

Bâzgu 1996: Bâzgu E. Mănăstirile rupestre din bazinul fluviului Nistru - artere de răspândire a creştinismului // Arta-1996, Chişinău, 1996, p. 98-105.

Bâzgu 1997a: Bâzgu E. Mănăstirile rupestre din bazinul fluviului Nistru - artere de răspândire a creştinismului // Sud-Est (Artă, Cultură, Civilizaţie), Chişinău, 4, 1997, p. 10-19.

Bâzgu 1997b: Bâzgu E. Reevaluări cronologice ale complexului monastic rupestru Butuceni-Orhei // Arta-97, Chişinău, 1997, p. 130-139.

Bâzgu 1999: Bâzgu E. Reevaluarea fenomenologiei vizând complexul monastic Saharna // Arta-98, Chişinău, 1999, p. 67-74.

Bichir 1958: Bichir Gh. Contribuţie la cunoaşterea ţesutului în aşezarea de la Garvăn (sec. X-XII) // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, IX, 1958, 2, p. 429-442.

Boev 1968: Boev P. Die symbolis trepanationen // Antropologie und Humangenetik, Gustav Fischer Verlag, Stutgart, 1968.

Bogdan 1889: Bogdan I. Diploma bârlădeană din anul 1134 şi principatul Bârladului // Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti, s. II, XI, 1888-1889, p. 65-pass.

Boldur 1937: 1992: Boldur A. Istoria Basarabiei, vol. I, Chişinău, 1937 [ed. II, Bucureşti, 1992].

Boldur 1968: Boldur A. V. The Enigma of the Ulichy-Tivertsy People // Balkan Studies, Thessaloniki, IX, 1968, 1, p. 55-90.

Boldur 1974: Boldur A. V. Ţara Bârlad, numele şi unele momente din istoria ei // Revista arhivelor, Anul. LI, 1974, XXXVI, 3, p. 429-431.

Boldur 1977: Boldur A. V. Great Thrace / Colecţia Carpaţi, 23, Madrid, 1977.

Boldur 1988: Boldur A. V. Teritoriul Moldovei faţă de principatele Kiev şi Halici // Arheologia Moldovei, XII, 1988, p. 225-231.

Bolşacov-Ghimpu 1969: Bolşacov-Ghimpu A. A. La localization de la forteresse de Turris // Revue des Etudes Sud-Est Europeennes, VII, 1969, 4, p. 686-690.

Bóna 1991: Bóna J. Das Hunnenreich, Stutgart-Budapest, 1991.

Bozilov 1973: Bozilov I. Un ouvrage interessant sur l'habitat de Kalfa, sur le Dniestr // Etudes Balkanique, 1973, 4, p. 122-124.

Brătescu 1923: Brătescu C. Ibn Batutah. Un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV // Analele Dobrogiei, IV, 1923, 2, p.138-156.

Brătianu 1943: Brătianu Gh. „Bulgaria de dincolo de Dunăre" în izvoarele bizantine // Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vîrstei de 60 de ani, Bucureşti, 1943.

Brătianu 1988: Brătianu Gh. Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană, Ed. V. Spinei, vol. I, Bucureşti, 1988.

Brezeanu 1984: Brezeanu S. „La Bulgarie d'au-delà de l'Ister" a la lumière des sources écrites médiévales // Etudes Balkaniques, 20, 1984, 4, p. 121-135.

Braudel 1986: Braudel F. Mediterana şi lumea mediterană în epoca lui Filip al II-lea, vol. IV, Bucureşti, ed. Meridiane, 1986, 336 p.

Bréhier 1994: Bréhier, Louis, Civilizaţia bizantină, Bucureşti: Ed. Ştiinţifică, 1994.

Bromborg 1938: Bromborg J. Toponymical and Historical Miscellanies on Medieval Dobroudja. Bessarabia and Moldo-Wallachia // Byzantion, XIII, 1938, nr. 1.

Brunn 1870: Brunn Ph. Sitzutngsberichte der koenigliche bayerische Akademie der Wissenschaften, 1870, 2, p. 228-230.

Bulat 2000: Bulat N. Judeţul Soroca: file de istorie, Chişinău: Ed. ARC, 2000, 350 p.

Burac 2002a: Burac C. Ţinuturile Ţării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea, Bucureşti, 2002.

Burac 2002b: Burac C. Ţinutul Ţeţina-Cernăuţi // In honorem Ioan Caproşu. Studii de istorie, ed. L. Leuştean, M. M. Székely, M.-R. Ungureanu, P. Zahariuc, Iaşi, 2002, p. 146-169.

Cantemir 1985: Cantemir D. Descrierea Moldovei, Chişinău, 1985.

Caşu 2000: Caşu I. "Politica naţională" în Moldova Sovietică (1944-1989), Chişinău, 2000.

Cavruc, Postică 1989: Cavruc V., Postică Gh. Investigaţiile arheologice a aşezării Petruha din anul 1988: raport ştiinţific, Chişinău, 1989, 74 p. + 36 pl. / Arhiva MA AŞM.

Cebotarenko 1990: Cebotarenko Gh. Die Keramik des mittleren und südlichen Dneser-Prut. Gebietes im 8.-12. Jh. // Varia Arheologica Hungarica, III / Die Keramik der Saltovo-Majaki kultur und Ihrer Varianten, Budapest, 1990, p. 47-75.

Cihodaru 1956: Cihodaru C. Contribuţii la cunoaşterea obştii ţărăneşti în Moldova // Studii şi cercetări ştiinţifice - Istorie, Anul VII, fasc. 1, Iaşi, 1956, p. 1-34.

Cihodaru 1962: Cihodaru C. Teritoriul Moldovei aflat sub dominaţia cnejilor ruşi // Istoria României, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 95-103.

Cihodaru 1963: Cihodaru C. Consideraţii în legătură cu populaţia Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241) // Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi, XIV, 1963, 2, p. 281-303.

Chiriac 1993: Chiriac C. Expediţia avară din 578-579 şi evidenţa numismatică // Arheologia Moldovei, XVI, 1993, p. 191-203.

Choniates 1975: Choniatae, Nicetae. Historia, Ed. Im. Bekker, Bon, 1835 [Apud: FHDR 1975: 242-372].

Chron. Bud. 1838: Chronicon Budense, Ed. I. Podhradczky, Buda, 1838.

Chron. Dub. 1884: Chronicon Dubnicense // Historiaae Hungaricae fontes domestici, Scriptores, III, Ed. M. Floriaanus, Quinqueecclessis, 1884.

Chron. Pict. 1937: Chronicon Pictum Vindobonense, Ed. by G. Popa-Liseanu / Izvoarele istoriei românilor, vol. XI, Bucureşti, 1937.

Ciocanu, Nicolae 2003: Ciocanu M., Nicolae E. Un tezaur de monede bizantine deoperit la Alcedar, jud. Orhei // Simpozion de Numismatică. Dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenţei României, Chişinău, 24-26 septembrie 2002, Comunicări şi studii, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 2003, p. 163-166.

Ciocanu 1998: Ciocanu S. Biserica rupestră de la mănăstirea lui Bosie din Orheiul Vechi în Basarabia // Arhitect Design, nr. 9-10, Bucureşti, 1998, p. 44-47.

Ciocanu 2000: Ciocanu S. Noi consideraţii privind biserica Sfântul Nicolae a mănăstirii rupestre din Orheiul Vechi şi inscripţiile ei medievale // Revista de Istorie a Moldovei, Chişinău, 2000, nr. 1-2, p. 68-77.

Cojocaru 2002: Cojocaru V. Descoperiri de monede antice şi medievale la Dunărea de Jos basarabeană // Simpozion de Numismatică, Organizat în memoria martirilor căzuţi la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001), Chişinău, 13-15 mai 2001, Comunicări, studii şi note, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 2002, p. 113-124.

Comnen 1975: Comnène, Anne. Alexiade (Règne de l'Empereur Alexis I Comnéne, 1081-1118), Text établi et traduit par Bernard Leib. Paris, 1937-1945, vol I-III [Apud: FHDR 1975: 80-119].

Comşa 1958: Chişvasi-Comşa M. Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. şi pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, IX, 1958, 1, p. 73-86.

Comşa 1959: Chişvasi-Comşa M. Slavii pe teritoriul RPR în sec. VI-IX în lumina cercetărilor arheologice // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, X, 1959, 1, p. 65-80.

Comşa 1960a: Chişvasi-Comşa M. Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX-X // Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, Bucureşti, 1960, p. 69-81.

Comşa 1960b: Comşa M. Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologischen Forschungen // Dacia N.S., IV, 1960, p. 395-422.

Comşa 1960c: Comşa M. Slavii // Istoria Românie, vol. I, Bucureşti, 1960.

Comşa 1960d: Comşa M. Discuţii în legătură cu pătrunderea şi aşezarea slavilor pe teritoriul RPR // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XI, 1960, 1.

Comşa 1963: Comşa M. Cu privire la evoluţia culturii balcano-dunărene în sec. IX-XI (studiu preliminar) // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XIV, 1963, 1, p. 107-122.

Comşa 1968: Comşa M. Sur l'origine et l'evolution de la population romaine et ensuite protoroumaine aux VIe-Xe siecle sur le territoire de la Roumanie // Dacia N.S., XII, 1968, p. 355-380.

Comşa 1974: Comşa M. Unele consideraţii privind situaţia de la Dunărea de Jos în secolele VI-VII // Apulum - Acta Musei Apulencis, Alba Iulia, XII, 1974, p. 300-318.

Comşa 1978: Comşa M. Cultura materială veche românească: Aşezările din secolele VIII-X de la Bucov – Ploieşti, Bucureşti, 1978, 184 p.

Comşa 1980: Comşa M. Grădinăritul în mileniul I e.n. pe teritoriul României // Pontica, XIII, 1980, p. 164-184.

Comşa 1981: Comşa M. Cetatea de lemn din secolele VIII-IX de la Slon-Prahova // Muzeul Naţional, V, Bucureşti, 1981, p. 133-136.

Comşa 1982: Comşa M. Contribuţii arheologice privind existenţa unor cnezate şi stabilirea unui drum comercial între Carpaţi şi Dunăre în sec. IX-X // Muzeul Naţional, VI, Bucureşti, 1982, p. 143-147.

Comşa 1983: Comşa M. Drumuri comerciale între Carpaţi şi Dunăre în sec. IX-X // Muzeul Naţional, VII, Bucureşti, 1983, p. 101-107.

Comşa 1984 : Comşa M. Cu privire la originea tipului de bordei cu cuptor scobit din epoca feudală timpurie în zona extracarpatică a României // Hierasus, V, 1984, p. 147-156.

Comşa 1986: Comşa M. Date privind pomicultura pe teritoriul României în mileniul I al e.n. // Litua, III, 1986, p. 181-198.

Comşa 1988: Comşa M. Rolul mediului natural (munţi, păduri, bălţi) în menţinerea elementlui autohton la nord de Dunăre în secolele III-VII // Hierasus, VII-VIII, 1988, p. 259-268 [=Carpica, XXVII, 1998, p. 54-65].

Comşa 1997: Comşa M. Structuri socio-economice din secolele VI-X pe teritoriul României // Carpica, XXVI, 1997, 1, p. 195-203.

Const. Porfirogen. 1970: Constantine Porphyrogenito. De administrando imperio, Greek text ed. by Gy. Moravcsik, English transl. by R. J. H. Jenkis, Budapesta, 1949 [Apud: FHDR 1970: 657-671].

Const. Porfirogen. 1971: Constantin Porfirogenetul. Carte de învăţătură pentru fiul său Romanos, Trad. de V. Grecu / Scriptores Bizantini, VII, Bucureşti, 1971.

Corman 1993: Corman I. Migraţiile din sec. V-VII în spaţiul carpato-nistrean: Problema anţilor // Revista Arheologică, 1993, nr. 1, p. 83-92.

Corman 1996a: Corman I. Spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII, Teză de doctorat / Universitatea "Al. I. Cuza" Iaşi, Facultatea de Istorie, Iaşi, 1996, 180 p. text, 104 p. anexe, 14 tab., 181 fig., 28 diagr., 13 hărţi.

Corman 1996b: Corman I. L'origine ethnique des Antes fondee sur les decouvertes archeologiques dans l'espace d'entre Pruth et Dniestr // Arheologia Moldovei, XIX, 1996, p. 169-189.

Corman 1997: Corman I. Migraţiile în teritoriul dintre Carpaţi şi Nistru în secolele V-VII // Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, Iaşi, 1997, p. 67-77.

Corman 1998: Corman I. Contribuţii la istoria spaţiului pruto-nistrean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.), Chişinău, 1998, 200 pag. text, 2 tab., 5 diagr., 89 fig., 13 hărţi.

Crişan 1968: Crişan I. H. Continuitatea dacică în câmpia Ardealului // Apulum - Acta Musei Apulencis, Alba Iulia, VII, 1968, 1.

Curta 2001: Curta F. The making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700. Series: Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series (No. 52), Cambridge, 2001, 492 p.

Daicoviciu 1945: Daicoviciu C. La Transylvanie dans l'antiquité, Bucarest, 1945.

Daicoviciu 1984: Daicoviciu B. Persistenţa elementului păgân la franci între secolele VI-VIII // Acta Musei Napocencis, XXI, 1984, p. 175-180.

Damian 2003 : Damian O. Considerations sur la citadelle en brique de Slon-Prahova // Studia Antiquva et Archaeologica, IX, 2003, p. 471-484.

Decei 1938: 1978: Decei A. Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti // AIIN, VII, 1936-1938, p.534-539 [=Bucureşti, 1939, 196 p.; =In: Relaţii româno-orientale, Bucureşti, 1978, p. 15-117].

Decei, Ciocâltan 1974: Decei A., Ciocâltan V. La mentions de Roumains (Walah) chez al-Maqdisi // Romano-arabica, I, Bucureşti, 1974, p. 49-54.

Djuvara 1999: Djuvara N. Civilizatii si tipare istorice, Bucureşti: Humanitas, 1999.

Diaconu 1970a: Diaconu P. Les Petchénègues au Bas-Danube, Bucarest, 1970, 158 p.

Diaconu 1970b: Diaconu P. Le probléme de la localisation de l'Onglos // Dacia N.S., XIV, 1970, p. 325-334.

Diaconu 1971: Diaconu P. Despre localizarea Onglos-ului // Peuce, II, 1971, p. 191-203.

Diaconu 1978: Diaconu P. Les Coumans au Bas-Danube aux XI-e-XII-e siecles, Bucarest, 1978, 158 p.

Diaconu 1985a: Diaconu P. Extension du premier état bulgare au nord du Danube (VIIIe-Xe siècles), la Culture matérielle // Etudes Balkanique, XXI, 1985, 1, p. 107-113.

Diaconu 1994b: Diaconu P. Unde trebuie căutat Onglos? // Istros, VII, 1994, p. 359-361.

Diaconu, Vâlceanu 1972: Diaconu P., Vâlceanu D. Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină, vol. I, Bucureşti, 1972, 239 p.

Dimitrov 1985: Dimitrov D. I. La culture matérielle sur la rive septentreonale gauche du Bas-Danube aux VIe-Xe siècles // Etudes Balkaniques, XXI, 1985, 1, p. 114-132.

DIR B-II: 1951: Documente privind Istoria României, B: Ţara Românească, Veacul XVI, vol. II, (1526-1550), Bucureşti, 1951, LXXXII, 531 p.

Ditten 1989: Ditten H. Zur fragen des Ziedlungsgebites der Slaven in der Antile (1.-6. Jh.) nach den schriftlichen Quellen // Klio, t. 71, 1989, nr. 1, p. 202-210.

Dolinescu-Ferche 1974: Dolinescu-Ferche S. Aşezări din sec. III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei: Cercetările de la Dulceanca, Bucureşti, 1974, 157 p.

Dolinescu-Ferche 1979: Dolinescu-Ferche S. Ciurel, habitat des VIe - VIIe siecle de notre ere // Dacia N.S., XXIII, 1979, p. 179-230.

Dolinescu-Ferche 1984: Dolinescu-Ferche S. La culture «Ipoteşti-Ciurel-Cândeşti» (V^{e}-VIIe siècle) - La situation en Valachie // Dacia N.S., XXVIII, 1984, 1-2, p.117-147

Dolinescu-Ferche 1986: Dolinescu-Ferche S. Contributions archeologiques sur la continuite daco-romane. Dulceanca, deuxeme habitat du VIe siecle de notre ere // Dacia N.S., XXX, 1986, p. 121-154.

Dragnev, Postică 2001: 2002: Dragnev D., Postică Gh. Istoria Românilor: Epoca Antică şi Medievală / Manual pentru clasa a X- a de liceu, Chişinău: Civitas, 2001, 208 p.; ed. a II-a 2002.

DRH B-II: Documenta Romanae Historica, B: Ţara Românească, vol. II (1501-1525), ed. Şt. Ştefănescu O. Diaconescu, Bucureşti, 1972, 600 p.

DRH D-I: Documenta Romanae Historica, D: Relaţii între Ţările Române, vol. I, ed. Şt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gundisch, D. Mioc, V. Pervain, Bucureşti, 1977.

Drimba 1985: Drimba O. Istoria culturii şi civilizaţiei în 4 volume, Bucureşti, ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985-1995.

Dron 1996: Dron I. Există oare în Republica Moldova localităţi cu nume de origine maghiară? // Revista de lingvistică şi ştiinţă literară, 1996, nr. 2 [=Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 247-255].

Dron 1997: Dron I. Tiverienii – reflecţie târzie a unui exoetnonim al populaţiei autohtone tiragete romanizate (expunere propedeutică) // Basarabia, 1997, nr. 11-12 [=Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 39-44].

Dron 1998a: Dron I. Mărturii arheologice, documente istorice şi nume topice privind unitatea şi continuitatea neamului românesc în sudul Basarabiei // Destin românesc, 1998, nr. 1 [=Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 29-39].

Dron 1998b: Dron I. Turnesolul autohtonismului ucrainenilor din Moldova // Mesager, 1998, nr. 43 [=Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 20-23].

Dron 1999: Dron I. Cine au fost tiverienii (tiverţii) ? // Destin românesc, 1999, nr. 2 [=Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 44-54].

Dron 2001a: Dron I. Studii şi cercetări (Articole selectate), Chişinău: Pontos, 2001, 439 p.

Dron 2001b: Dron I. Despre un arogant şi inexistent autohtonism al slavilor în Moldova // Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 15-19.

Dron 2001c: Dron I. În apărarea autohtonismului nostru şi al limbii române // Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 24-29.

Dron 2001d: Dron I. Despre câteva toponime pseudosalve din Basarabia // Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 265-276.

Dron 2001e: Dron I. Hidronimie românească (Basarabia şi Transnistria) // Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 283-307.

Edrisi 1840: Géographie d'Edrisi, II, ed. A. Jaubert, Paris, 1840 [Apud: Spinei 1999a, p. 218].

Edroiu 1999: Edroiu N. Procesul de constituire a formaţiunilor statale pe teritoriul României (secolele VIII-XI), Cluj-Napoca, 1999, 209 p.

Epiphanios 1970: Epiphanii. Opera, Ed. K. Hohl, I-III, Berlin, 1915-1933 (Die griechischen christiachen Schriftsteller der ersten drei jahrhunderte. 25, 31, 37) [Apud: FHDR 1970: 173-175].

Eremia 2003: Eremia I. Falsificarea istoriei sau „fenomenul Stati" în Republica Moldova, Cartdidact, 2003, 63 p.

Eşanu 1996: Eşanu A. Cultură şi civilizaţie medievală românească (din evul mediu timpuriu până în secolul XVII), Chişinău: Ed. ARC, 1996, 271 p.

Fehér 1931: Fehér G. Les monuments de la culture protobulgare et leur relations hongroises // Archeologica Hungarica, t. 7, Budapesta, 1931.

Ferenczi 1936: Ferenzi A. Sind die bessarabischen und moldawischen Trajanswälle bulgarisch-türkischen Ursprungs ? // Siebenbürgische Vierteljahrsschrift, t. 59, 1936, 4, p. 257-296.

Fessler 1815: Fessler J. A. Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen, Bd. I, Leipzig, 1815 [Apud: Madgearu 1997]

Fiedler 1992: Fiedler U. Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*,* vol. 1-2, Bonn, 1992.

Fedorov 1957: Fedorov Gh. B. Descoperirile arheologice din RSS Moldovenească privind mileniul I al e. n. // Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie, Academia RPR, Filiala Iaşi, anul VII, fascicula 1, Bucureşti, 1957, p. 159-168.

Fedorov 1959: Fedorov Gh. B. Rezultatele principale şi problemele lucrărilor din domeniul arheologiei, din Sud-Vestul URSS // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, X, 1959, 2, p. 371-408.

Florescu 1937: Florescu Gr. Turnul antic de la Turnu-Măgurele // Omagiu lui Constantin Kiriţescu, Bucureşti: Cultura Naţionaală, 1937.

Florescu 1945: Florescu Gr. Cetatea Turnu // Revista Istorică Română, XV, 1945, 4, p. 432-464.

Florescu, Ciobanu 1972 Florescu R., Ciobanu R. Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX-XI // Pontica, V, 1972, p. 381-400.

FHDR 1970: Fontes Historiae Daco-Romanae / Izvoarele Istoriei României, II, De la anul 300 pînă la anul 1000, Publ. de Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ştefan, Radu Hîncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Bucureşti: Ed. Acad. RSR, 1970.

FHDR 1975: Fontes Historiae Daco-Romanae / Izvoarele Istoriei României, III, Scriitorii bizantini (sec. XI-XIV), Publ. de Alexandru Elian şi Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti: Ed. Acad. RSR, 1975

GDF 1611: Gesta Francorum expugnantium Hierusalem // Gesta Dei per Francos, I, ed. I. Bongarsius, Hanoviae, 1611 [apud: V. Spinei 1999a, p. 241]

Gest. Hung. 1934: Anonymi Bele Regis notarii Gesta Hungarorum (Cronica Ungurilor de secretarul anonim al regelui Bela) edit by Gh. Popa-Lisseanu // Izvoarele istoriei Românilor, vol. I, Bucureşti, 1934, 134 p.

Ghimpu 1997a: Ghimpu V. Cruci encolpioane în colecţiile muzeului naţional de istorie a Moldovei // Tirageţia, Anuar IV-V, Anii 1994-1995, Chişinău, 1997, p. 161-165;

Ghimpu 1997b: Ghimpu V. Mănăstirea rupestră de la Japca din zona Nistrului Mijlociu // Sud-Est, 1997, nr. 4/30, p. 60-65.

Ghimpu 1998a: Ghimpu V. Mănăstirea rupestră de la „Peştera lui Bichir" din Soroca // Tirageţia, Anuar VI-VII, Anii 1996-1997, Chişinău, 1998, p. 43-56.

Ghimpu 1998b: Ghimpu, V. Mănăstiri rupestre din Orheiul Vechi // Tiragetia, Anuar VI-VII, Chişinău, 1998, p. 35-42.

Ghimpu 2006: Ghimpu V. Românii de la Nistru şi Dunăre în secolele VIII-XII // Tiragetia, 2006, XV, p. 77-88.

Ghimpu 2002: Ghimpu Gh. Conştiinţa naţională a românilor moldoveni (lucrare de sinteză cu texte antologice, ediţia a II-a, revăzută şi completată de autor), Chişinău: Garuda-Art, 2002, 499 p.

Gjuzelev 1984: Gjuzelev V. Chan Asparuch und die Gründung des bulgarischen Reiches // Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsininstitutes in Österreich, t. 6, 1984, 2, p. 25-46.

Giurescu 1946: Giurescu C. C. Istoria românilor, vol. I, Bucureşti, 1946.

Giurescu 1967: Giurescu C. C. Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967, 379 p.

Giurescu 1976: Giurescu C.C. "Retragerea la pădure", nu "retragerea la munte" // Muzeul Naţional, 3, 1976, p. 13-16.

Giurescu & 1974: Giurescu C. C., Giurescu D. C. Istoria Românilor, vol. I, Bucureşti, 1974, 338 p.

Glodariu, Iaroslavschi 1979: Glodariu I., Iaroslavschi E. Civilizaţia fierului la daci, Cluj, 1979, 188 p.+75 fig.

Goff 1970: Goff, Jacques Le, Civilizaţia Occidentului medieval, Bucureşti: Ed Ştiinţifică, 1970.

Golţeva 1995: Golţeva N. Consideraţii preliminare asupra stratigrafiei cultural-cronologice a cetăţuiei Hlinjeni II // Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, II, Chişinău, 1995, p. 183-189.

Golţeva, Postică 1996: Golţeva N., Postică Gh. Vestigii geto-dace şi medievale timpurii din aşezarea Hansca (Limbari-Căprăria) // Arheologia Moldovei, Iaşi: Ed. Academiei Române, XIX, 1996, p. 107-133.

Gonţa 1986: Gonţa Al. I. Satul în Moldova medievală. Instituţiile, Bucureşti: ed. Enciclopedică, 1986, 399 p.

Gonţa 1993: Gonţa Al. I. Relaţiile românilor cu slavii de răsărit până la 1812 / Prefaţă de P. Parasca şi Gh. Postică, Notă bibl. I. Caproşu, Chişinău: Universitas, 1993, 156 p.

Gorovei 1997: Gorovei Şt. Întememeierea Moldovei. Probleme contraversate, Iaşi, 1997.

Grafenauer 1950: Grafenauer B. Nekaj vprasanj iz dobe naseljevanja juznih Slovanov // Zgodovinski Casopis, IV, Ljubijana, 1950, p. 23-126.

Grigoraş 1977: Grigoraş N. Românii de la est de Carpaţi şi organizarea lor până la întemeirea statului românesc al Moldovei // Cercetări Istorice, VIII, 1977.

Grosu, Vasilachi 1997: Grosu, V., Vasilachi C. Semne lapidare din peşterele de la Butuceni // Sud-Est (Artă, Cultură, Civilizaţie), Chişinău, 1997, nr. 4, p. 76-81.

Groza 1997: Groza A. O istorie necunoscută a românilor (secolele III-XIV): Schiţă, Chişinău: Civitas, 1997, 63 p.

Groza 2001: Groza A. Din istoria necunoscută a românilor. Secolele I-XIV, Chişinău, 2001, 72 p.

Gukin, Kurceatov 1998: Gukin V., Kurceatov S. Un mormânt al nomazilor târzii din apropierea s. Palanca (Drochia) // Revista Arheologică, 1998, nr. 2, p. 136-139.

Gumenâi 2002: Gumenâi I. Istoria ţinutului Hotin. De la origini până la 1806, Chişinău, Civitas, 2002, 304 p.

Haheu, Gukin 1997: Haheu V., Gukin V. Rezultatele investigaţiilor unor complexe tumulare din raionul Floreşti // Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău, 1997, p. 188-210

Harhoiu 1998: Harhoiu R. Das frühvölkerwanderungszeitliche Hunnische Prunkgrab von Conceşti in der oberen Moldau // Dacia N.S., XL-XLIII, 1996-1998, p. 267-304.

Haşdeu 1898: Haşdeu B.P. Etymologicum Magnum Romaniae, IV, Bucureşti, 1898.

Hauptamann 1929: Hauptamann L. Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les avars pendant la séconde moitié du VIe siècle // Byzantion, IV, 1927-1928, Paris-Liège, 1929, p. 137-170.

Hălăcescu 1989: Hălcescu C. Din nou despre Onglos // Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, 40, 1989, 4, p. 339-351.

Hîncu 1990: Hîncu I. Cine sunt strămoşii moldovenilor, Chişinău: Ştiinţa, 1990, 40 p.

Hîncu 1992: Hîncu I. G. Tiverţii şi ulicii în spaţiul carpato-nistrean // Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale, Chişinău, 1992, p. 99-107.

Hîncu 1993: Hîncu I. Cetăţi antice şi medievale timpurii din Republica Moldova, Chişinău: Universitas, 1993, 144 p.

Hîncu 1995: Hîncu I. Soarta românilor din Basarabia în Evul Mediu timpuriu: schiţă istorico-arheologică // Din istoria Europei romane = From the History of the Roman Europe, Oradea, 1995, p. 319-329.

Hîncu 1996a: Hîncu I. Cu privire la cultura materială a românilor din Moldova în Evul Mediu timpuriu // Thraco-Dacica, XVII, Bucureşti: Ed. Acad. Române, 1996, p. 217-225.

Hîncu 1996b: Hîncu I. Relaţiile proto-bulgarilor cu locuitorii spaţiului pruto-nistrean în Evul Mediu timpuriu // Materialele Conferinţei ştiinţifice internaţionale: Relaţiile moldo-bulgare în epoca medie şi modernă, Chişinău, 21-23 octombrie, 1996.

Hîncu 1997a: Hîncu I. Triburile tiverţilor şi ulicilor în spaţiul carpato-nistrean // Spaţiul Nord-Est Carpatic în mileniul întunecat, Iaşi: Ed. Univ. „Al. I. Cuza", 1997, p. 125-132.

Hîncu 1997b: Hîncu I. G. O carte despre populaţia Moldovei din sec. XI-XIII // Revista de Istorie a Moldovei, 1997, Nr. 3-4, p. 122.

Hîncu 1998a: Hîncu I. Aspecte etnoculturale ale locuinţelor din Moldova în Evul Mediu timpuriu // Tyragetia, VI-VII, Chişinău, 1998, p. 29-35.

Hîncu 1998b: Hîncu I. Alogenii şi soarta băştinaşilor din spaţiul pruto-nistrean în antichitate şi Evul Mediu timpuriu // CLIO, Almanah istoric, Ediţia 1997, Chişinău, 1998, p. 5-18.

Hîncu 1998c: Hîncu I. Semnificaţia unor vestigii de cult de la Hansca-Ialoveni // Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova, Seria ştiinţe socio-umane, Chişinău, 1998, p. 29-31.

Hîncu 1999a: Hîncu I. Istoria unui sat străvechi din Codrii Hânceştilor în lumina izvoarelor arheologice // Analele Universităţi „Dimitrie Cantemir", Seria Istorie, Bucureşti, 1999, Nr. 3, p. 110-137.

Hîncu 1999b: Hîncu I. Semnificaţia etnoculturală a vaselor de lut pregătite în Evul Mediu timpuriu de către populaţia din spaţiul pruto-nistrean // Revista de Istorie a Moldovei, 1999, Nr. 1-2, p. 27-39.

Hîncu 2000a: Hîncu I. Apariţia, implementarea şi mistificarea etnonimului „slav" în literatura arheologică din Moldova // Demistificarea sau remistificarea istoriei, Chişinău: Pontos, 2000, p. 24-29.

Hîncu 2000b: Hîncu I. Cronica unui sat vechi românesc din codrii Lăpuşnei în lumina cercetărilor arheologice // Romanitate şi romӑnitate la Nord de Balcani, Chişinău, 2000, p. 50-63.

Hîncu 2000c: Hîncu I. Semnificaţia culturală şi istorică a obiceiurilor de înmormântare folosite în Evul Mediu timpuriu de către locuitorii din Moldova // Revista de Istorie a Moldovei, 2000.

Hîncu 2000d: Hîncu I. Semnificaţia etnoculturală a unor aşezări arheologice de pe teritoriul actual al Republicii Moldova // Tyragetia, IX, Chişinău, 2000, p. 119-126.

Hîncu 2002a: Ion Hîncu, Biobliografie la 70 de ani, Chişinău, 2002.

Hîncu 2002b: Hîncu I. Pătrunderea şi înrădăcinarea creştinismului în spaţiul pruto-nistrean // Tyragetia, XI, Chişinău, 2002, p. 77-82.

Hîncu 2002c: Hîncu I. Cultura băştinaşilor din spaţiul pruto-nistrean în evul mediu timpuriu, Chişinău, 2002, 147 p.

Hîncu 2003: Hîncu I. Vetre strămoşeşti din Republica Moldova, Chişinău, 2003, 507 p.

Hîncu, Postică 1990: Hîncu I., Postică Gh. Cetăţi antice şi medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean // Symposia Tracologica, t. 8, Satu-Mare-Carei, 1990, p. 324.

Hîncu, Postică 1991: Hîncu I., Postică Gh. Despre greşeli evidente şi falsificări intenţionate în istoria veche a Moldovei // Pagini de istorie: Culegere de referiri istoriografice, Chişinău: Universitas, 1991, p. 3-17.

Holban 1930: Holban Th. Românii de la hotarele Galiţiei // Arhiva, XXXVII, 1930, nr. 2.

Holban 1968: Holban Th. Contribuţii la problema originii şi localizării bolohoveenilor // Studii, 21, 1968, 1, p. 21-27.

Holban 1984: Holban Th. În jurul „Cronicii" arhidiaconului Ioan de Tîrnave (Kükülö) şi informaţiile privind pe români // Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D.Xenopol ", XXI, 1984, p. 89-110.

Huntington 1997: Huntington, Samuel. P. Ciocnirea civilizatiilor si refacerea ordinii mondiale, Bucureşti, 1997, 528 p.

IM 1992: Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până la începutul epocii moderne, Chişinău, 1992.

Interacademica 2001: Interacademica, II-III, Commissions mixtes d'histoire, d'archeologie, d'ethnographie et folklore de l'Academie Roumaine et de l'Academie Nationale des sciences de l'Ukraine. Les travaux de la VI-eme et la VII-eme session annuelle Cernăuţi (1999) et Mangalia/Neptun (2000), Bucuresti, 2001, 191 p.

Ionescu 1968: Ionescu de la Brad I. Lecţiuni elementarii de agricultură // Opere alese, I, Bucureşti, 1968.

Ioniţă 1982: Ioniţă I. Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi, Iaşi, 1982, 126 p. +39 fig.

Ioniţă 1992: Ioniţă I. Continuitate dacică, migratori şi romanizarea în spaţiul carpato-nistrean // Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale, Chişinău, 1992, p. 88-98

Ioniţă 1997: Ioniţă I. Romanizarea Daciei răsăritene în prima jumătate a mileniului I d. Hr. // Probleme actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor de la Est de Prut, Seminar cu statut permanent, Caietul 2: Romanizarea Daciei la Est de Carpaţi, Chişinău, 1997, p. 24-34.

Iordanes 1970: Iordanis. Romana et Getica. Recensuit Th. Momsen, Berlin, 1882 (1961) [Apud: FHDR 1970: 407-431].

Iorga 1903: Iorga N. Studii şi documente cu privire la istoria românilor, t. V, Bucureşti, 1903.

Iorga 1924: Iorga N. La Romanie danubiene et les barbares au VI-e siecle // Revue belge de philologie et d'histoire, t. III, 1924.

Iorga 1928: Iorga N. Brodnicii şi românii // Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti, ser. III, t.8, 1928, p. 147-174.

Iorga 1936: 1992: Iorga N. Istoria Românilor. Volumul II: Oamenii pământului (până la anul 1000), Vălenii de Munte, 1936 [Ediţia a II-a, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 1992, 414 p.]

Iorga 1993: Iorga N. Istoria Românilor, Volumul III: Ctitorii. Ediţia a II-a, Volum îngrijit de V. Spinei, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 1993, 421 p.

Iorga 1984 Iorga N. Studii asupra evului mediu românesc, Ed. de Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984.

IR 1960-I: IR 1962-II: Istoria României, vol. I, Bucureşti, 1960; vol. II, Bucureşti, 1962.

IRA 1991: Istoria românilor. Antică / N. Ursulescu, N. Zugravu, Chişinău-Iaşi: Universitas, 1991.

IR 1998: Istoria României / M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, P. Teodor, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998, 617 p.

IR 2001-II: Istoria Românilor. vol. II: Daco-romani, romanici, alogeni, coord. D. Protase, Al. Suceveanu / Academia Română, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 2001, 842 p. + 26 pl.

IR 2001-III: Istoria Românilor, vol. III: Genezele româneşti, coord. Şt. Pascu, R. Teodorescu / Academia Română, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 2001, 695 p. + 41 pl.

Jiriček 1876: Jireček C. J. Geschichte der Bulgarien, Praga, 1876.

Jiriček 1911: Jiriček C. Geschichte der Serben, I, Gotha, 1911.

Kedrenos 1975: Georgius Kedrenus Ioannis Sczlityae ope ab I. Bekkero suppletus et emendtus, I-II, Bonnae, 1838-1839 [Apud: FHDR 1975: 122-157].

Kinnamos 1975: Ioannis Cinnami. Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum ad fidem codicis Vaticani recensuit Augustus-Meineke, Bonn, 1836 [Apud: FHDR 1975: 231-241].

Kozlov 1990: Kozlov V. Die Keramik der Siedlungen der Balkan-Donau-Kultur im 8. -10. jh. an der Meerskuste es Flussinnenlandes Dnester-Donau // Varia Arheologica Hungarica, III / Die Keramik der Saltovo-Majaki kultur und Ihrer Varianten. Budapest, 1990, c. 171-191.

Kudrnač 1956: Kudrnač J. Slované nà území byvalé Dácie // Vznik a počátky Slovanu, I, Praha, 1956.

Lazarev 1989: Lazarev A. Cum a fost scrisă Istoria Moldovei // Nistru, 1989, nr. 2.

Leon Diaconul 1970: Leonis Diaconi Caloensis. Historiae libri decem..., recensione C. B. Hasii, Bonn, 1828 [Apud: FHDR 1970: 677-697].

Leo Grammaticus 1970: Leo Grammaticus ex recensiones, I. Bekkeri, Bonn, 1842 [Apud: Leo Grammaticus. Croniografia // FHDR 1970: 647-653].

Łowmiański 1986: Łowmiański Henryk. O pochodzeniu Geografa bawarskiego. O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego, w: Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Dama Mickiewicza, Poznań 1986.

Maçoudi 1863: Maçoudi. Les Prairies d'or, Texte et traduction francaise par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille, I, Paris, 1863.

Madgearu 1992: Madgearu A. The placement of the Forteress Turris (Procopius, „Bell.Goth.", III, 14, 32-33) // Balkan Studies, Thessaloniki, t. 33, 1992, 2, p. 203-208.

Madgearu 1997: Madgearu A. Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII, Bucureşti, 1997.

Madgearu 2000: Madgearu A. Recent discussions about „Onglos" // Istro-Pontica, Muzeul tulcean la a 50-a aniversare, Tulcea, 2000, p. 343-348

Madgearu 2001: Madgearu A. Românii în opera Notarului Anonim, Fundaţia Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Bibliotheca Rerum Transsylvaniae, XXVII, Cluj-Napoca, 2001, 258 p.

Madgearu 2005: Madgearu A. The Romanians in the Anonymous Gesta Hungarorum, Truth and Fiction, Centrul de Studii Transilvane (Bibliotheca Rerum Transsilvaniae, XXXIV), Cluj-Napoca, 2005, 218 p.

Manojlovič 1911: Manojlovič G. Studije o spisu De Administrando Imperio cara Konstantina VII Porfirogenita // Rad Jugoslavenske Akademija, 187, 1911.

Marquart 1903: Marquart J. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903.

Mazon 1940: Mazon A. Le slovo d'Igor // Travaux publiés par l'Institutes d'etudes slaves, IX, Paris, 1940.

Mauricius 1970: Mauricii. Strategicon edidit, Dacoromanicae vertit, prolegomenis instruxit H. Mihăiescu / Scriptores Byzantini, VI, Bucureşti, 1970 [Apud: FHDR 1970: 553-565].

Mehedinţi 1986: Mehedinţi S. Civilizaţie şi cultură, Iaşi, Ed. Junimea, 1986, 344 p.

Menander 1970: Menander Protector. Excerpta de legationibus, Ed. C. de Boor. Berlin, 1903 [Apud: FHDR 1970: 509-523].

MGH 1962: Das Itinerarium peregrinorum, ed. H. E. Mayer // MGH, Schiften, 18, Stuttgart, 1962 [apud: Spinei 1999a, p. 241].

Mihăiescu 1963: Comentarii // Procopius. Războiul cu goţii, Bucureşti, 1963.

Mihăiescu 1993: Mihăiescu H. La romanité dans le sud-est de l'Europe, Bucureşti, 1993, 599 p.

Mikhajlina 2001: Mikhajlina L. P. Simbolistica de cult pe obiecte ceramice din cultura Luka-Rajkovetskaja // Interacademica, II-III, Commissions mixtes d'histoire, d'archeologie, d'ethnographie et folklore de l'Academie Roumaine et de l'Academie Nationale des sciences de l'Ukraine. Les travaux de la VI-eme et la VII-eme session annuelle Cernăuţi (1999) et Mangalia/Neptun (2000), Bucuresti, 2001, p. 131-154.

Miklosich 1927: Miklosich F. Die Bildung der slavischen Personen- und Ortstiamen, Heidelberg, 1927.

Mitrea 1969: Mitrea I. Date referitoare la populaţia autohtonă de la răsărit de Carpaţi în secolele V-VI e. n. // Studii şi articole de istorie, Bucureşti, XIV, 1969.

Mitrea 1970: Mitrea I. Contribuţii la cunoaşterea populaţiei locale dintre Carpaţi şi Siret în secolele V-VI e.n. // Memoria Antiquitatis, II, 1970, p. 345-369.

Mitrea 1977: Mitrea I. Teritoriul de formare a poporului român, vatră a luptei seculare pentru unitate şi independenţă // Carpica, IX, 1977, p. 35-39.

Mitrea 1978: Mitrea I. Aşezarea prefeudală e la Izvoare-Bahna (II). Contribuţii la arheologia epocii de formare a poporului român // Carpica, X, 1978, p. 205-252.

Mitrea 1980: Mitrea I. Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpaţi şi Siret în secolele VI-IX e.n. // Carpica, XII, 1980, p. 55-191.

Mitrea 1985: Mitrea I. Remarcabile rezultate ale cercetărilor arheologice în ultimele două decenii, privind etnogeneza şi continuitatea românilor la est de Carpaţi // Carpica, XVII, 1985, p. 17-26.

Mitrea 1989: Mitrea I. Estimări paleodemografice privind spaţiul est-carpatic al României în secolele VI-X // Carpica, XX, 1989, p. 315-335.

Mitrea 1991: Mitrea I. Realităţi arheologice şi etno-culturale în spaţiul carpato-nistrean în secolele VI-VII e. n. // Tezele referatelor Sesiunii a III-a a Şcolii seminar din 27-29 noiembrie 1991. Chişinău, 1991, p. 54-57. [= în: Carpica, XXIII, 2, 1992, p. 209-221.

Mitrea 1994: Mitrea I. Aşezările din secolele V-VII de la Davideni, jud. Neamţ. Cercetările arheologice din anii 1988-1991. // Memoria Antiquitatis, XIX, Piatr-Neamţ, 1994, p. 279-332.

Mitrea 1997a: Mitrea I. Autohtoni şi slavi în secolele VI-VII în aşezarea de la Davideni // Carpica, XXVI, 1997, 1, p. 174-194.

Mitrea 1997b: Mitrea I. Când s-a încheiat etnogeneza românilor? // Buletin ştiinţific, I, Bacău, 1997, p. 11-16.

Mitrea 1998: Mitrea I. Aşezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Realităţi arheologice şi concluzii istorice. Piatra-Neamţ, 1998, 172 p.

Mitrea 2000a: Mitrea I. Secolul al VI-lea în istoria creştinismului la est de Carpaţi. Date arheologice şi concluzii istorice // Carpica, XXIX, 2000, p. 27-38.

Mitrea 2000b: Mitrea I. L'habitat medieval ancient de Davideni-Neamţ. Précisions chronologiques et considérations ethno-culturelles // Studia Antiqua et Archaeologica, VII, Iaşi, 2000, p. 439-454.

Mitrea 2001a: Mitrea I. Comunităţi săteşti la Est de Carpaţi în epoca migraţiilor. Aşezarea de la Davideni din secolele V-VIII // Memoria Antiquitatis, IX, 2001, 400 p.

Mitrea 2001b: Mitrea I. Consideraţii privind etnicitatea şi spiritualitatea la est de Carpaţi în secolul al VI-lea pe baza surselor arheologice // Adevărul omeneşte posibil pentru rânduiala binelui. Profesorului Sever Dumitraşcu la împlinirea vârstei de 65 de ani. Oradea, 2001, p. 299-306.

Mitrea 2002: Mitrea I. Romanitate şi creştinism în secolele V-VI în lumina satelor din spaţiul carpato-nistrean // Zargidava, Revistă de istorie, I, Bacău, 2002, p. 17-44.

Mommsen 1882: Mommsen Th. Jordanis Romana et Getica. Prooemium // MGH, Auct. Antiquiss., t. V, pars I, Berlin, 1882.

Monachos 1970: Georgii Monachi. Chronicon, Edidit C. de Boor, vol. I-II, Leipzig, 1904 [Apud: FHDR 1970: 633-635].

Monnaies 2001: Monnaies et parures du musee d'histoire de la Moldavie de Iaşi / Corpus Nummorum Moldaviae-II / coord.: V.M.Butnariu, Iaşi, 2001, 290 p.

Moravcsik 1958: Moravcsik G. Byzantinoturcica, vol. II, Berlin, 1958.

Musteaţă 1996a: Musteaţă S. Unele consideraţii privind cercetarea monumentelor arheologice din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean // Probleme actuale ale ştiinţelor umaniste. Anale ştiinţifice ale doctoranzilor şi competitorilor, Universitatea Pedagogică "Ion Creangă", I, Chişinău, 1996, p. 82-95.

Musteaţă 1996b: Musteaţă S. Unele consideraţii privind cercetarea aşezărilor din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX // Revista de Istorie a Moldovei, IV, Chişinău, 1996, p. 67-74.

Musteaţă 1997a Musteaţă S. Tipuri de locuinţe din sec. VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean // Probleme ale ştiinţelor socio-umaniste şi ale modernizării învăţămîntului. Conferinţa anuală a profesorilor U.P.S. "Ion Creangă", 25-26 martie 1997, Chişinău, 1997.

Musteaţă 1997b: Musteaţă S. Realităţi arheologice din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX // Istros, VIII, Brăila, 1997, p. 125-146.

Musteaţă 1998a: Musteaţă S. Autohtoni şi bulgari în spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX // Probleme actuale ale ştiinţelor umaniste. Anale ştiinţifice ale doctoranzilor şi competitorilor, Universitatea Pedagogică "Ion Creangă", vol. II, Chişinău, 1998, p. 181-189.

Musteaţă 1998b: Musteaţă S. Autohtonii şi alogenii în spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX // CLIO, Almanah Istoric, Ediţia 1997, Chişinău, 1998, p. 19-32.

Musteaţă 1998c: Musteaţă S. Aşezarea medievală timpurie Măşcăuţi-Livada Boierului // Conferinţa ştiinţifico-didactică Ştiinţele umaniste în serviciul integrării europene, secţia Istorie şi Filosofie, Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, Chişinău, 1998, p. 11-12.

Musteaţă 1998d: Musteaţă S. Cercetarea arheologică a aşezării Măşcăuţi-Livada Boierului în anii 1997-1998 // Orheiul Vechi: Buletin Istorico-Arheologic, Chişinău, 1998, p. 40-41.

Musteaţă 1999a: Musteaţă S. Prelucrarea metalelor în spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX // Studia in Honorem Ion Niculiţă, Chişinău, 1999, p. 261-267.

Musteaţă 1999b: Musteaţă S. Tipologia locuinţelor de tip Dridu în teritoriul est-carpatic // Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova, vol. I, Chişinău, 1999, p. 126-128.

Musteaţă 1999c: Musteaţă S. Noi realităţi arheologice atestate în cadrul aşezării Măşcăuţi-Livada Boierului // Probleme ale ştiinţelor socio-umaniste şi ale modernizării învăţămîntului, Conferinţa anuală a profesorilor UPS "Ion Creangă", 25-26 martie, Chişinău, 1999.

Musteaţă 1999d: Musteaţă S. Unele aspecte din viaţa spirituală a populaţiei din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX // Sympozia Professorum, Seria Istorie, Sesiunea Ştiinţifică anuală universitară, ULIM, 15-16 aprilie 1999, Chişinău, 1999, p. 18-20.

Musteaţă 2000: Musteaţă S. Mistificarea realităţilor medievale timpurii din Bucovina de Nord în istoriografia sovietică şi ucraineană // Demistificarea sau remistificarea istoriei, Chişinău, 2000, p. 11-17.

Musteaţă 2005a: Musteaţă S. Populaţia spaţiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX, Chişinău: Pontos, 2005, 300 p.

Musteaţă 2005b: Musteaţă S. Some views on the population of the territory between the rivers Nistru and Prut during the eighth and ninth centuries // Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colanization to the Ottoman Conquest / Edited by Victor Cojocaru, Iaşi, 2005, p. 443-462.

Neamţu 1987: Neamţu V. Hutte et demi-hutte. Un problème de terminologie // Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D.Xenopol ", XXIV, 1987, p. 9-16.

Negru 1996: Negru Gh. Lupta lingvistică din R. S. S. Moldovenească (1940-1988) // Destin românesc, 1996, nr. 2, p. 3-35.

Negru 2000: Negru Gh. Politica etnolingvistică în R. S. S. Moldovenească, Chişinău, 2000.

Nestor 1958: Nestor I. Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire // Dacia N.S., II, 1958, p. 371-382.

Nestor 1961: Nestor I. L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques recentes // Dacia N.S., V, 1961, p. 429-448.

Nestor 1964: Nestor I. Les données archéologiques et le problème de la formation du people roumain // Revue Roumaine d'histoire, III, 1964, 3, p. 399-404.

Nicephoros 1970: Nicephori. Breviarum, Ed. C. de Boor, Leipzig, 1880 [Apud: FHDR 1970: 625-629].

Nicolae 2000: Nicolae E. Un dirhem din secolul al X-lea descoperit la Iacobeni, com. Vlădeni, jud, Iaşi // Simpozion de Numismatică. Dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul Chişinău, 28-30 mai 2000, Comunicări, studii şi note, Bucureşti: Ed. Encilopedică, 2001, p. 95-102.

Niederle 1923: Niederle L. Manuel de l'antiquité slave, vol. I, II, Paris, 1923.

Nistor 1910: Nistor I. Die moldawischen Anspüche auf Pokutien, Wien, 1910.

Nistor 1915: Nistor I. Românii şi rutenii din Bucovina, Bucureşti, 1915.

Nistor 1923: Nistor I. Istoria Basarabiei, Ed. a III-a, Cernăuţi, 1923 [=Nistor I. Istoria Basarabiei, Chişinău, 1991, 292 p.]

Olteanu 1974: Olteanu St. Bîrladul şi veacurile sale de istorie // Magazin istoric, An. VII, 1974, nr. 9.

Olteanu 1983: Olteanu Ş. Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI), Bucureşti, 1983.

Olteanu 1997: Olteanu Ş. Societatea Carpato-Danubiano-Pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice şi social-politice, Bucureşti, 1997.
Olteanu, Şerban 1969: Olteanu Şt., Şerban C. Meşteşugurile în Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu, Bucureşti, 1969.
Olteanu & 1981: Olteanu Şt., Neagu N., Seclăman D. Tehnologia obţinerii fierului din minereu şi problema continuităţii istorice pe teritoriul României în mileniul I e. n. // Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, XXII, 1981, 2, p. 217-225.
Onciul 1968: Onciul D. Scrieri istorice / ed. îngrijită de A. Sacerdoţeanu, t. I, Bucureşti, 1968.
OVPCD 1997: Omagiu lui Vladimir Potlog şi Constantin Drahenberg la 70 de ani, Chişinău, 1997.
Pachymeres 1975: Pachymeres, Georgios. Die Michaele et Andronico Plaeologis libri XIII, recensuit I. Bekkerus, I-II, Bonn, 1835 [Apud: FHDR 1975: 442-453].
PAIECM 1996: Probleme actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor de la Est de Prut, Caietul 2: Romanizarea la Est de Carpaţi, Mater. Sesiunii din 3 iulie 1996, Chişinău, 1996, 66 p.
PAINU 1992: Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale: Culegere de studii şi materiale, Chişinău: Universitas, 1992, 373 p.
Panaitescu 1932: Panaitescu P. P. Diploma bîrlădeană din 1134 şi hrisovul lui Iurg Cariatovici din 1374 (falsurile patriotice ale lui B.P.Haşdeu) // Revista Istorică Română, 1932, II, p. 46-51.
Panaitescu 1950: Panaitescu P. P. (A.Grecu). Bulgaria în Nordul Dunării în veacurile al IX-lea – X-lea // Studii şi cercetări de istorie medie, I, 1950, p. 223-236.
Panaitescu 1947: 1994: Panaitescu P. P. Interpretări româneşti, Bucureşti, 1947 [=ed. a II-a, Postfaţă, note şi comentarii de Şt. S. Gorovei şi M. M. Székely, Bucureşti, 1994, 259 p.]
Panaitescu 1964: Panaitescu P. P. Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova, Bucureşti, 1964.
Panaitescu 1966: Panaitescu P. P. Din nou despre Diploma bârlădeană din 1134 // Romanoslavica, XIII, 1966, p. 85-91.
Panaitescu 1969: Panaitescu P. P. Introducere la istoria culturii româneşti, Bucureşti, 1969.
Papacostea 1988: Papacostea Ş. Geneza statului în evul mediu românesc, Clu-Napoca, 1988, 258 p.
Papacostea 1983: Papacostea V. Civilizaţia românească şi civilizaţia balcanică, Bucureşti, 1983.
Parasca 2005: Parasca P. Politica externă şi relaţiile internaţionale ale Ţărilor Române în epoca medievală, Chişinău, 2005, 231 p.
Parasca & 2002: Parasca P., Negrei I., Gonţa Gh., Gavriliţă G., Dobzeu M. Istoria românilor. Epoca antică şi medievală, Manual pentru clasa a X-a, Chişinău: Ştiinţa, 2002, 167 p.
Paszkiewicz 1969: Paszkiewicz H. The Origin of Russia, New-York, 1969.
Patoura-Hatzopoulos 1980: Patoura-Hatzopoulos S. L'oevre de reconstitution du limes danubien a l'epoque de l'impereur Justinien Ier (territoire roumain) // Revue des Etudes Sud-Est Europeennes, 18, 1980, 1.
Petre 1981: Petre A. Byzance et Scythie au VIIe siecle // Revue des Etudes Sud-Est Europeennes, 19, 1981, 3, p. 555-568.
Petrescu-Dîmboviţa, Teodor 1987: Petrescu-Dîmboviţa M., Teodor D. Gh. Sisteme de fortificaţii medievale timpurii la est de Carpaţi. Aşezarea de la Fundu Herţei (jud. Botoşani), Iaşi, 1987, 148 p.
Pivovarov 2001: Pivovarov S. Monumente creştine din secolele XII-XIII provenind din teritoriul cuprins între cursul superior al Prutului şi cursul mijlociu al Nistrului // Interacademica, II-III, Les travaux de la VIème et VIIème session annuelle. Cernăuţi (1999) et Mangalia/Neptun (2000), red. resp. M. Petrescu-Dîmboviţa, S. D. Kryžickij, Bucureşti, 2001, p. 163-167.
Plameniţkaia 1997: Plamenitkaia, O., Plamenitkaia E. Mănăstirile în stâncă din zona Nistrului de mijloc: cercetare în baza mănăstirii Mihailovca din s. Bakota (sfârşitul secolului al XI-lea-începutul secolului al XV-lea) // Sud-Est (Artă, Cultură, Civilizaţie), Chişinău, 1997, vol. 4, p. 36-41.
Pleşca 2001: Pleşca V. Noţiunile de bordei, semibordei, locuinţă adâncită şi locuinţă de suprafaţă în istoriografie // Simposia professorum, Chişinău: ULIM, 2001, p. 30-35.
Pleşca 2004: Pleşca V. Locuinţa medievală timpurie la est de Carpaţi // Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chişinău, 2004, p. 187-191.
Pohl 1988: Pohl W. Die Avaren, Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567-822 n. Chr., München, 1988.
Poienaru-Bordea 2002: Poienaru-Bordea Gh. Din partea redacţiei // Simpozion de Numismatică. Organizat în memoria martirilor căzuţi la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001), Chişinău, 13-15 mai 2001, Comunicări, studii şi note, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 2002, p. 122-123.
Pop 1996: Pop I.-A. Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV: Geneza statului medieval în Transilvania / Biblioteca Rerum Transilvaniae, X, Cluj-Napoca, 1996, 245 p.
Popovič 1986: Popovič V. Koubbrat, Kouber et Asparouch // Starinar, N.S., Belgrad, 37, 1986, p. 103-133.
Postică 1990a: Postică Gh. Formarea poporului român şi continuitatea lui pe teritoriul Moldovei în sec. V-XIII // Cugetul, 1990, nr. 1, p. 20-33.

Postică 1990b: Postică Gh. Perpetuarea populaţiei romanice în Moldova în sec. V-IX // Pedagogul Sovietic, Chişinău, 1990, nr. 3, p. 44-48.

Postică 1990c: Postică Gh. I. Populaţia veche românească din Moldova în sec. X-XIII // Pedagogul Sovietic, Chişinău, 1990, nr. 4, p. 37-41; nr. 6, p. 46-48.

Postică 1990d: Postică Gh. Valurile lui Traian şi arheologia // Îndemn la înălţare în istorie, Chişinău: Cartea Moldovenească, 1990, p. 59-64.

Postică 1991: Postică Gh. Satul medieval Petruha - argument al continuităţii românilor din Moldova // Procesele etnoculturale şi etnosociale la finele mileniului I î. e. n. - prima jumătate a mileniului I e. n. în sud-vestul U. R. S. S. şi teritorille limitrofe (tezele referatelor sesiunii a III-a a şcolii seminar), 27-29 noiembrie 1991, Chişinău, 1991, p. 66-68.

Postică 1992 Postică Gh. Rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1991 în aşezarea Hansca-Limbari-Căprăria (raport ştiinţific), Chişinău, 1992, p. 101 p. text + 42 fig., / Arhiva MA AŞM.

Postică 1994a: Postică Gh. Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu (studiu arheologic pe baza ceramicii de la Hansca), Chişinău: Universitas, 1994, 234 p.

Postică 1994b: Postică Gh. Formarea poporului român în spaţiul carpato-nistrean şi destinul lui istoric în mileniul migraţiilor // Destin românesc, Bucureşti: Ed. Fundaţiei culturale române, 1994, nr. 4, p. 3-11.

Postică 1995a: Postică Gh. Civilizaţia veche românească din Moldova, Chişinău: Ştiinţa, 1995, 80 p.

Postică 1995b: Postică Gh. Petruha-Pohorniceni // Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994. A XXIX sesiune naţională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, Cluj-Napoca, 1995, p. 67-68.

Postică 1996a: Postică Gh. Aşezarea Speia-Hişcovo (secolele V-VI d. H.) // Arheologia Moldovei, Iaşi: Ed. Academiei Române, XIX, 1996, p. 265-269.

Postică 1996b: Postică Gh. Monumentele arheologice din sec. V-VII în spaţiul pruto-nistrean // Thraco-Dacica, Bucureşti: Ed. Academiei Române, XVII, 1-2, 1996, p. 207-215.

Postică 1996c: Postică Gh. Permanenţă şi continuitate în spaţiul pruto-nistrean în perioada evului mediu timpuriu (sec. V-XIII) // Probleme actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor de la Est de Prut, caietul 2: Romanizarea la Est de Carpaţi, Materialele sesiunii din 3 iulie 1996, Chişinău, 1996, p. 43-48.

Postică 1996d: Postică Gh. Permanenţă şi continuitate în spaţiul pruto-nistrean în perioada evului mediu timpuriu (sec. V-XIII) // Destin romanesc, Bucureşti: Ed. Fundaţiei culturale române, 1996, nr. 4, p. 11-16.

Postică 1997a: Postică Gh. Unele consideraţii privind interpretarea etnică a monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei // Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat / coordonator Victor Spinei. Seria Historica, 12, Iaşi: Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 1997, p. 117-124.

Postică 1997b: Postică Gh. Interpretări etnice asupra monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei în istoriografia sovietică // Destin românesc, Bucureşti: Ed. Fundaţiei culturale române, 1997, 2, p. 3-7.

Postică 1999a: Postică Gh. Continuitatea aşezărilor autohtone din spaţiul pruto-nistrean în epoca migraţiilor (sec. V-XIII) // Thraco-Dacica, XX, 1999, 1-2, Bucureşti, p. 329-364.

Postică 1999b: Postică Gh. Agricultura medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean // Studia in honorem Ion Niculiţă, Chişinău: Cartdidact, 1999, p. 268-279.

Postică 1999c: Postică Gh. Evoluţia aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (contribuţii la problema continuităţii populaţiei autohtone) // Sympozia professorum, 1999, Chişinău: ULIM, 1999, p. 5-6.

Postică 1999d: Postică Gh. Reperele etnogenezei românilor // Cugetul, Chişinău: Prut-Internaţional, 1999, nr. 4, p. 31-36.

Postică 1999e: Postică Gh. Repertoriul monumentelor arheologice medievale timpurii din raionul Orhei (precizări ştiinţifice pe marginea publicaţiilor din anii '50-'80) // Orheiul Vechi. Buletin istorico-arheologic 1998, Chişinău: Ruxanda, 1999, p. 54-63.

Postică 2000a: Postica Gh. Mestesugurile din spatiul pruto-nistrean în sec. V-XIII // Analele ULIM, seria Istorie, Chişinău: ULIM, 2000, nr. 1, p. 23-34.

Postică 2000b: Postică Gh. Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean pe calea demistificării şi remistificării // Demistificarea sau remistificarea istoriei. Materialele dezbaterilor naţionale 26-28, aprilie 1999, Chişinău: Pontos, 2000, p. 18-23.

Postică 2002: Postică Gh. Ion Hîncu la vârsta împlinirilor: [arheologul I. Hîncu la 70 de ani de la naştere] // Ion Hîncu : biobibliogr. la 70 de ani / ed. îngrijită de Gh. Postică, Chişinău: ULIM, 2002, p. 6-10.

Postică 2003: Postică Gh. Citadela Orheiului Vechi în lumina cercetărilor arheologice din anii 1996-2000 // Arheologia Moldovei, XXVI, 2003, p. 91-143.

Postică 2005a: Postică Gh. Consideraţii privind „citadela de pământ" de la Orheiul Vechi în lumina săpăturilor arheologice din anii 1996-2001 // Revista Arheologică, Serie Nouă, vol. I, nr. 1, 2005, p. 131-151.

Postică 2005b: Postică Gh. Structuri teritoriale medievale timpurii în spaţiul pruto-nistrean // Revista Arheologică, Serie Nouă, 2005, vol. I, nr. 2, p. 212-237.

Postică 2006a: Postică Gh. Observaţii privind topografia şi structura aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean // Tyrageţia, Anuar XV, Chişinău, 2006, p. 60-76.

Postică, Cavruc 1991: Postică Gh. I., Cavruc V. I. Rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1990 în aşezările Hansca-Limbari-Căprăria şi Hansca-la Matcă (raport ştiinţific), Chişinău, 1991, 118 p. text + 12 tab. + 32 fig. / Arhiva MA AŞM.

Postică, Hîncu, Munteanu 1998: Postică Gh., Hîncu I., Munteanu O. Raport ştiinţific privind rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1997 de la Orheiul Vechi, Chişinău, 1998, 57 p. / Arhiva MC RM.

Postică, Sava, Agulnikov 1995: Postică Gh., Sava E., Agulnikov S. Morminte ale nomazilor turanici de lângă orăşelul Taraclia şi satul Cazaclia // Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamţ, XX, 1995, p. 141-171.

Postică, Sava 1996: Postică Gh., Sava E. Complexe funerare ale nomazilor medievali de lângă satul Balabani, raionul Taraclia, Republica Moldova // Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, 47, 1996, 1, p. 63-89.

Postică, Tentiuc, Hîncu 1999: Postică Gh., Tentiuc I., Hîncu I. Aşezarea din sec. IX-XI de la Giurgiuleşti şi unele consideraţii privind siturile medievale timpurii din zona lacurilor dunărene // Studia in honorem Ion Niculiţă, Chişinău: Cartdidact, 1999, p. 280-298.

Priscus 1970: Priscus Panites. Despre soliile romanilor la cei de alt neam // FHDR 1970: 247-300.

Procopius 1970: Procopii Caesariensis. Opera omnia. Recognovit J. Haury. Editio stereotypa correctior. Addemda et corrigenda adiecit Gerhard wirth, Leipzig, 1962-1964 [Apud: FHDR 1970: 433-475].

Protase 2001a: Protase D. Populaţia autohtonă în Dacia postromană (anul 275-secolul al VI-lea) // Istoria Românilor, vol. II. Daco-Romani, Romanici, Alogeni, Bucureşti, 2001, p. 555-606.

Psellos 1975: Michel Psellos. Chronographie ou Histoire d'un siecle de Byzance (976-1077), Ed. Em. Renauld. Paris, 1926 (vol. I), 1928 (vol. II) [Apud: FHDR 1975: 47-51].

Puşcariu 1940: Puşcariu S. Limba Română, vol. I, Bucureşti, 1940.

Rabinovici 2002: Rabinovici R. Vârfurile de săgeată din fier în Moldova medievală timpurie şi contextul lor cultural-istoric // Arheologia Moldovei, XXII (1999), Bucureşti, 2002, p. 233-340.

Rašev 1982: Rašev R. L'Onglos - témoignages écrits et faits archéologiques // Bulgarian Historical Review, Sofia, X, 1982, 1, p. 68-79.

Rădulescu 2001: Rădulescu A. Stăpânirea romano-bizantină în Dobrogea // Istoria Românilor, vol. II: Daco-Romani, Romanici, Alogeni, Bucureşti, 2001, p. 476-485.

Rămureanu 1978: Rămureanu I. Mişcarea audienilor în Dacia Pontică şi nord-dunăreană (sec. IV-V) // Biserica Ortodoxă Română, XCVI, 1978, 9-10.

Rober de Clari 1952: Rober de Clari. La conquête de Constantinople //Historiens et chroniqueurs du Moyen Age, ed. A. Pauphilet, Ed. Pognon, Paris, 1952.

Rogerius 1935: Rogerii Carmen Miserabili. Ed. by G. Popa-Liseanu / Izvoarele istoriei românilor, vol. V, Bucureşti, 1935.

Rosetti 1889: Rosetti R. Statul berladean // Revista Nouă, t. II, nr. 11-12, 1889, p. 464-472.

Rusu 1971: Rusu M. Note asupra relaţiilor culturale dintre slavi şi populaţia romanică din Transilvania (sec. VI-X) // Apulum - Acta Musei Apulencis, Alba Iulia, IX, 1971, p. 713-730.

Rusu 1980: Rusu M. Aspects des relations entre les autochtones et les migrateurs (IIIe-IXe siècles) // Revue Roumaine d'Hisroire, t. 19, 1980, nr. 2-3,.

Russu 1981: Russu I. I. Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică, Bucureşti, 1981.

Sacerdoţeanu 1929: Sacerdoţeanu A. Guillaume de Rubrrouck et les Roimains au millieu du XIIIe siècle // Mèlanges de l'École roumaine en France, 1929, nr. 2, p. 159-335.

Sacerdoţeanu 1938: Sacerdoţeanu A. În chestiunea brodnicilor // Revista Istorică, t. 24, 1938, p. 196-203.

Sava 1937: Sava A. Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei, Bucureşti, 1937, XXV p. + 325 p.

Sava 1944: Sava A. Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului, Bucureşti, 1944, LV p. + 561 p.

Sava & 1995: Sava E., Manzura I., Tcaciuc M., Курчатов S., Bubulici V., Rabinoviči R., Guchin V., Alaiba R., Badau-Witenberger. Investigaţiile istorico-arheologice efectuate în microzona istorico-naturală Rudi – Tătărăuca Nouă – Arioneşti, raionul Donduşeni, Republica Moldova // Cercetări arheologie în aria nord-tracică, Vol I, Bucureşti, 1995, p. 281-358

Sâmpetru 1974: Sâmpetru M. La région du Bas-Danube au Xe siecle de notre ere // Dacia N.S., XVIII, 1974, p. 239-264.

Schafarik 1928: Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki, Pešt, 1828.

Schafarik 1836; 1837: Schafarik P. J. Slowençke Starozitnosti, t. I-II, Prace, 1936-1837.

Setton 1950: Setton K. M. The Bulgars in the Balkans and the Occupation of Corinth in seventh Century // Speculum, 25, 1950, 4, p. 502-543.

SHIN 1999: Studia in honorem Ion Niculiţă. Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, Chişinău: Cartdidact, 1999, 326 p.

Sim. Keza 1935: Simion de Keza. Chronicon Hungaricum. Ed. by G. Popa-Liseanu // Izvoarele istoriei românilor, vol. IV, Bucureşti, 1935.

Sim. Magister 1970: Simion Magister. Cronografie / Leonis Grammatici. Chronogrphia ex recensione, I, Bekkerei, Bonn, 1842 [Apud: FHDR 1970: 631].

Simion 2002: Simon A. În jurul Carpaţilor. Formele şi realităţile genezei statale româneşti, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2002, 683 p.

SIVM 2004: Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chişinău: Pontos, 2004, 283 p.

Skylitzes 1975: Ioannes Scylitzes continuatus, Thesalonic, 1968 [Apud: FHDR 1975: 59-65].

Spengler 1996: Spengler O. Declinul Occidentului, traducere de I. Lascu, Craiova, Editura Beladi, 1996.

Spinei 1972: Spinei V. Săpăturile de salvare de la Olteneşti // Carpica, V, 1972, p. 133-141.

Spinei 1973: Spinei V. Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, 24, 1973, 1, p. 57-81; 2, p. 259-282.

Spinei 1975: Spinei V. Les rélations de la Moldavie avec le Byzance et la Russie au premier quart du II millenaire a la lumiere des sources archéologiques // Dacia N.S., XIX, p. 227-242.

Spinei 1978: Spinei V. Zur Geschichte der mittelalterlichen Siedlung Birlad (Südmoldau) im 10.-14. Jarhundert // Dacoromania, Freiburg-München, 4, 1977-1978, p.65-84.

Spinei 1979: Spinei V. Aspecte economice şi sociale ale evoluţiei comunităţilor locale din spaţiul est-carpatic în sec. X-XIII // Hierasus, I, 1979, p. 217-242.

Spinei 1979b: Spinei V. Începuturile vieţii urbane la Bârlad şi problema berladnicilor // Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D.Xenopol ”, 1979, XVI, p. 271-293.

Spinei 1982a: Spinei V. Moldova în secolele XI-XIV, Bucureşti, Ed. Ştiinţ. şi Encicl., 1982, 383 p. + 58 fig.

Spinei 1982b: Spinei V. Consideraţii cu privire la populaţia locală din zona centrală şi meridională a Moldovei în secolele XI-XII // Cercetări Istorice, XII-XIII, 1981-1982, p. 173-203.

Spinei 1983: Spinei V. Realităţi etnico-politice de la Dunărea de Jos în secolele XI-XII în cronica lui Mihail Sirianul, I-II // Revista de Istorie, 36, 1983, 10, p. 989-1007; 37, 1984, 2, p. 126-148.

Spinei 1985a: Spinei V. Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici, Iaşi, Ed. Junimea, 1985, 238 p.

Spinei 1985b: Spinei V. Formaţiuni prestatale la răsărit de Carpaţii Orientali // Suceava, XI-XII, 1984-1985, p. 119-127.

Spinei 1986: Spinei V. Moldova in the 11th–14th Centuries, Ed. Academiei, Bucureşti, 1986, 277 p.

Spinei 1987: Spinei V. Populaţiile nomade turce în regiunile româneşti în secolele X-XIV – aprecieri sintetice // Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, p. 119-128

Spinei 1990: Spinei V. Migraţia ungurilor în spaţiul carpato-dunărean şi contactele lor cu românii în secolele IX-X // Arheologia Moldovei, XIII, Bucureşti, 1990, p. 103-148.

Spinei 1994: Spinei V. Moldova în secolele XI-XIV, ed. a II-a, Chişinău: Universitas, 1994, 496 p.

Spinei 1995a: Spinei V. Marile migraţii din spaţiul nord-pontic în secolele IX-XIII, Iaşi, 1995, 218 p.

Spinei 1995b: Spinei V. Observaţii privind ritul incinerării în regiunile Carpato-Dunărene în a doua jumătate a mileniului I d. Chr. // Pe drumul credinţei. Arhimandrit Roman Braga. River Junction, MI, USA, 1995, p. 82-100.

Spinei 1995c: Spinei V. La Bucovine à l'époque des grandes migrations et au Haut Moyen Âge // Dacia N.S., XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 365-388.

Spinei 1996a: Spinei V. Ultimile valuri migratoare de la nordul Mării Negre şi al Dunării de Jos, Iaşi: Helios, 1996, 327 p.

Spinei 1996b: Spinei V. Incipient Forms of Statal Organisation with the Romanians East of the Carpathians // Transylvanian Review, 5, 1996, 2, p. 44-53.

Spinei 1996c: Spinei V. Aspecte controversate ale contactelor românilor cu turanicii în secolele X-XIII // Arheologia Moldovei, XIX, 1996, p. 271-279.

Spinei 1996d: Spinei V. Generalităţi privind geneza oraşelor medievale din Molodva // Arheologia Medievală I, Reşiţa, 1996, p. 35-53.

Spinei 1997: Spinei V. Coordonate ale problemei formării poporului român // Destin românesc, 1997, nr. 3, p. 3-20.

Spinei 1999a: Spinei V. Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII, Iaşi, 1999, 514 p.

Spinei 1999b: Spinei V. Bucovina în mileniul întunecat // Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, Iaşi, 1997, p. 133-188.

Spinei 2003: Spinei V. The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century, Cluj-Napoca, 2003, 546 p.

Spinei 2004: Spinei V. Pratiques funéraires dans l'espace carpato-danubien dans la seconde moitié du Ier millénaire ap. J.-C. // Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages, ed. V. Cojocaru şi V. Spinei, Iaşi, 2004, p. 259-301.

Stahl 1958: Stahl H. H. Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti, vol. I, Bucureşti, 1958.

Stahl 1980: Stahl H. H. Teorii şi ipoteze privind sociologia orânduirii tribale, Bucureşti, 1980.

Stamati 2000: Stamati I. „Pâinişoarele" din lut – un exemplu de dialog între arheologie şi etnologie // Acta Musei Porolisensis, XXIII, I, Zalău, p. 361-394.

Stamati 2004: Stamati I. Despre câteva probleme arheologice nerezolvate (secolele V/VI-VII) // Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chişinău, 2004, p. 174-186.

Stamati 2004: Stamati Iu. Civilizaţia nord-dunăreană în sec. V-VII (Stadiul cercetării arheologice, R. Moldova), Teză de doctorat. Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 2004, 281 p.

Stati 1998: Stati V. Istoria Moldovei în date, Chişinău, 1998, 488 p.

Stati 2002: Stati V. Istoria Moldovei, Chişinău, 2002.

Stoicescu 1980: Stoicescu N. Continuitatea românilor, Bucureşti, 1980.

Strabon 1974 : Strabon. Geografia, t. I-II, Bucureşti, 1974.

Szymanski 1967: Szymanski W. Szeligi pod Plocikiem na poczatku wczesnego srdniowieza, Wroclaw; W-wa; Krakow, 1967.

Ştefan 1965: Ştefan Gh. Decouvertes slaves en Dobroudja septentrionalie // Archaeologica Hungarica, Budapesta, XVII, 1965.

Ştefan & 1967: Ştefan Gh., Barnea I., Comşa M., Comşa E. Dinogeţia - Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn, t. I, Bucureşti, 1967, 409 p.

Škorpil 1918: Škorpil K. Anciens monuments bulgares dans la Dobroudja // La Dobrudja. Geographie, histoire, ethnographie, importance économique et politique, Sofia, 1918, p. 109-152.

Tanaşoca, Teoteoi 1984: Tanaşoca N. Ş., Teoteoi T. L'extension de la domination bulgare au nord du Danube aux VIII-X siecle (L'istoriographie roumaine du probleme) // Etudes Balkanique, 4, 1984, p. 116-120.

Tatar 2006: Tatar O. Cultura si civilizatia la români // http://www.armyacademy.ro/biblioteca/carti/istorie/tatar/cuprins.html sau http://www.actrus.ro/biblioteca/ carti/istorie/tatar/cuprins.html

Taube 1778: Taube F. W. Beschreibung des Königreiches Slawonien und des Herzogtumes Syrmien, III, Buch, welches die Topographie enthält, Leipzig, 1778.

Tanase 1977: Tanase A. Cultură si civilizatie, Bucuresti, 1977.

Tentiuc 1991: Tentiuc I. Cercetări arheologice în raionul Ialoveni în anul 1990: Aşezările de la Moleşti, Chişinău, 1991 / Arhiva MA, AŞM.

Tentiuc 1992: Tentiuc I. Cercetări arheologice în raionul Ialoveni în anul 1991: Aşezările de la Moleşti, Chişinău, 1992 / Arhiva MA, AŞM.

Tentiuc 1994: Tentiuc I. Cercetari arheologice in asezarea medievală Durleşti-Valea Babei // Arheologia Moldovei, XVII, Bucureşti, 1994, p. 253-269.

Tentiuc 1996: Tentiuc I. Populaţia din Moldova centrală în secolele XI-XIII, Iaşi: Ed. Helios, 1996, 228 p. text, 36 fig.

Tentiuc 1997: Tentiuc I. Some Considerations Regarding Byzantine Influence in the East of the Carpathians in the 10th. - 13th. Centuries // II International Conference Medieval Europe, Exchange and Trade in Medieval Europe, Papers of the "Medieval Europe, Brugge 1997" Conference, volume 3, ed. By Gue De Boe and Frans Verhaeghe, Zellik, 1997, p. 15-22.

Tentiuc 1998: Tentiuc I. Plastica miniaturală de lut din perioada evului mediu timpuriu din Moldova // Tyragetia, Anuar VI-VII, Chişinău, 1998, p. 115-129.

Tentiuc 2000 Tentiuc I. Siturile din secolele V-VII de la Moleşti-Ialoveni (Republica Moldova) // Arheologia Moldovei, XXI (1998), Bucureşti, 2000, p. 201-211.

Tentiuc 2001a: Tentiuc I. Particularităţi şi semnificaţii ale ritului şi ritualului funerar în spaţiul est-carpatic în secolele XI-XIII // Tyragetia, X, Chişinău, 2001, p. 123-130.

Tentiuc 2001b: Morminte „distruse" şi deformate ale craniului în ritul şi ritualul funerar la est de Carpaţi în secolele XI-XIII // Simposia Professorum, Chişinău: ULIM, 2001, p. 22-30.

Tentiuc, Popa 1999: Tentiuc I., Popa A. Unele consideraţii privind lăcaşele rupestre din Moldova de Est în secolele IV – XIII // Mousaios, V, Buzău, 1999, p. 33- 51.

Tentiuc, Melnikov 1998: Tentiuc I., Melnikov N. Câteva cruciuliţe pectorale din Moldova de est // Revista Arheologică, 1998, nr. 2, p. 140-150.

Teodor 1968: Teodor D. Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XIX, 1968, 2, p. 227-278.

Teodor 1970: Teodor D. Gh. Elemente şi influenţe bizantine în Moldova în secolele VI-XI // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XXI, 1970, 1, p. 97-128.

Teodor 1972a: Teodor D. Gh. Contribuţii privind pătrunderea şi stabilirea slavilor în teritoriile extracarpatice ale României // Carpica, V, 1972, p. 105-114.

Teodor 1972b: Teodor D. Gh. La pénetration des slaves dans les régions du S-E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie // Balcanoslavica, Prilep, 1972, p. 29-42 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 357-367].

Teodor 1973a: Teodor D. Gh. Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI-XI e.n. // Terra Nostra, Culegere de materiale privind istoria agrară a României, Bucureşti, 1973, p. 223-232.

Teodor 1973b: Teodor D. Apartenenţa etnică a culturii Dridu // Cercetări Istorice, 1973, IV, p. 127-141 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 13-21].

Teodor 1974: Teodor D. Gh. Cele mai vechi urme creştine din Moldova // Mitropolia Moldovei şi Suceavei, L, 1974, 7-8, p. 565-566.

Teodor 1975: Teodor D. Gh. Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6th – 10th centuries // Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania, Bucureşti, 1975, p. 155-170.

Teodor 1978a: Teodor D. Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e. n, Iaşi, 1978, 223 p.

Teodor 1978b: Teodor D. Gh. Aşezări întărite din regiunile est-carpatice ale României în secolele VIII-XI // Hierasus, I, 1978, p. 197-216.

Teodor 1978c: Teodor D. Gh. Les établissments fortifiés des régions est-carpatiques de la Roumanie aux VIIIe-XIe siècles de notre ère // Slovenská Archeológia, XXVI, I, Bratislava, 1978, p. 69-77 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p.451-460].

Teodor 1980a Teodor D. Unele consideraţii privind încheierea procesului de formare a poporului român // Arheologia Moldovei, X, 1980, p. 75-84 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 23-31].

Teodor 1980b: Teodor D. Tezaurul de la Răducăneni-Iaşi // Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, XXXI, 1980, 3, p. 403-423 [=Teodor D. Gh. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 177-195].

Teodor 1981a: Teodor D. Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI e. n, Iaşi, 1981, 122 p.

Teodor 1981b: Teodor D. Gh. Contribuţia cercetărilor arheologice de la est de Carpaţi privind problema etnogenezei româneşti // Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui, III-IV, 1981-1982, p. 99-109.

Teodor 1981c: Teodor D. Gh. Autohtoni şi migratori la est de Carpaţi în secolele VI-X e.n. // Arheologia Moldovei, X, 1981, p. 50-72.

Teodor 1982: Teodor D. Gh. Câteva precizări cu privire la perioada secolelor VIII-XI e.n. pe teritoriul României // Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D.Xenopol ", XIX, Iaşi, 1982, p. 255-264 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 461-467].

Teodor 1983a: Teodor D. Gh. Conceptul de cultură Costişa-Botoşana. Consideraţii privind continuitatea populaţiei autohtone la est de Carpaţi în sec. V-VII e. n. // Studia Antiqua et arheologica, I, 1983, Iaşi, p. 215-225.

Teodor 1983b: Teodor D. Gh. Un cnezat românesc la est de Carpaţi în veacurile IX-XI e. n. // Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", XX, Iaşi, 1983, p. 81-87 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 469-474].

Teodor 1984a: Teodor D. Gh. Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V-VII e. n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava, Iaşi, 1984, 131 p.

Teodor 1984b: Teodor D. Continuitatea populaţiei autohtone la est de Carpaţi în secolel VI-XI e. n. Aşezările din secolele VI-XI e. n. de la Dodeşti-Vaslui, Iaşi, 1984, 152 p.

Teodor 1984c: Teodor D. Gh. Origines et voies de pénétration des slaves au sud du Bas-Danube (VIe-VIIe siecles) // Villes et peuplement dans l'Illyricum postbyzantin. Actes du colloques organise par l'Ecole francaise de Rome (Rome, 12-14 mai, 1982), Rome, 1984, p. 63-84 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 369-381].

Teodor 1985a: Teodor D. Autohtoni şi migratori la est de Carpaţi în secolele VI-X e. n. // Arheologia Moldovei, X, 1985, p. 50-73.

Teodor 1985b: Teodor D. Legături economice între regiunile de la răsărit de Carpaţi şi Orientul Arab în secolele IX-X e. n. // Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", XXII, 1985, 1, p. 263-268 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 475-479].

Teodor 1986a: Teodor D. Gh. Tradiţii geto-dacice în cultura materială şi viaţa spirituală din sec. V-X e.n. de pe teritoriul României // Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui, VII-VIII, 1985-1986, p. 131-148 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 33-44].

Teodor 1986b: Teodor D. Gh. Regiunile est-carpatice şi Bizanţul în secolele V-XI e.n. // Românii în istoria universală. I, Iaşi, 1986, p. 7-14 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 197-201].

Teodor 1987a: Teodor D. Gh. Aspecte etno-demografice ale continuităţii la est de Carpaţi în secolele V-XI e.n. // Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti, ser. IV, t.12, 1987, p. 173-178.

Teodor 1987b: Teodor D. Gh. Quelques aspects concernant les relations entre Roumains, Byzantins et Bulgares aux IXe-X^{e} siecles n.e. // AIIA „A. D. Xenopol", XXIV, 2, 1987, p. 1-16 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 481-489].

Teodor 1988a: Teodor D. Gh. Rituri şi ritualuri funerare la Est de Carpaţi în secolele V-XI // Mitropolia Moldovei şi Sucevei, Iaşi, Anul LXIV, 1988, 3, p. 70-82; 5, p. 46-58 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 45-51; 52-58].

Teodor 1988b: Teodor D. Gh. La population autochtone au nord du Bas-Danube aux VIe-VIIe n.e. // Românii în istoria medeivală. III, Iaşi, 1988, p. 93-105 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 59-65].

Teodor 1990a: Teodor D. Gh. Etnogeneza românească (între adevăr şi eroare) // Făclia, 28 septembrie, Chişinău, 1990, p. 3.

Teodor 1990b: Teodor D. Gh. Etnogeneza românească în lumina cercetărilor arheologice // Făclia, 26 octombrie, Chişinău, 1990, p. 14.

Teodor 1990c: Teodor D. Gh. Aspecte etno-demografice ale continuităţii la est de Carpaţi în secolele V-XI e.n. // Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti, seria IV, XII, 1987, Bucureşti, 1990, p. 173-178 [= în: D.Gh.Teodor. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p.491-494].

Teodor 1991a: Teodor D. Gh. Creştinismul la est de Carpaţi de la origini până în secolul al XIV-lea, Iaşi, 1991, 230 p.

Teodor 1991b: Teodor D. Gh. Piese vestimentare bizantine din secolele VI-VIII în spaţiul carpato-dunăreano-pontic // Arheologia Moldovei, XIV, 1991, p. 117-138 [= în: D.Gh.Teodor. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p.233-255].

Teodor 1991c: Teodor D. Gh. Éléments et influences byzantins dans la civilization des VIe-VIIe siècles après J.Chr. au Nord du Bas-Danube // Études byzantines et pos-byzantines, II, Bucureşti, 1991, p. 59-72 [= în: D.Gh.Teodor. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 257-266].

Teodor 1992: Teodor D. Societatea est-carpatică în perioada celei de a doua jumătăţi a mileniului I al e. n. // Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale, Chişinău, 1992, p. 109-125 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 67-74].

Teodor 1993: Teodor D. Unele consideraţii privind originea şi cultura anţilor // Arheologia Moldovei, XVI, Bucureşti, 1993, p. 205-213 [= în: Teodor D. Gh. Spaţiul carpato-danubiano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 383-391].

Teodor 1994: Teodor D. Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d. H. // Arheologia Moldovei, XVII, Bucureşti, 1994, p. 223-251 [= în: Teodor D. Gh. Spaţiul carpato-danubiano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 393-420].

Teodor 1995a: Teodor D. Gh. Quelque consideration sur la population daco-romaine et ancienne roumaine au nord du Bas-Danube aux IVe-X^{e} ssiecles // Dacia. N.S. XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 357-363 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 79-86].

Teodor 1995b: Teodor D. Gh. Cercetările la est de Carpaţi privind etnogeneza românească // Academica, Bucureşti, Anul V, 9 (57), iulie, 1995, p. 6.

Teodor 1995c: Teodor D. Gh. Autohtoni şi slavi în spaţiul carpato-dunăreano-pontic în secolele VI-VIII d.Hr. // Din Istoria Europei Romane, Oradea, 1995, p. 285-294 206 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 421-426].

Teodor 1995d: Teodor D. Gh. Cercetările de la est de Carpaţi privind etnogeneza românească // Academica, Bucureşti, anul V, 9 (57), iulie, 1995, p. 6-7.

Teodor 1996a: Teodor D. Gh. Meşteşugurile la Nordul Dunării de Jos în sec. IV-XI d. Chr, Iaşi, 1996, 197 p.

Teodor 1996b: Teodor D. Gh. Creştinismul în spaţiul Carpato-Danubian în mileniul I d. Hr. // Probleme actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor de la Est de Prut, Caietul 2: Romanizarea la Est de Carpaţi, Mater. Sesiunii. din 3 iulie 1996, Chişinău, 1996, p. 35-42

Teodor 1996c: Teodor D. Gh. Descoperiri slave din secolele VI-VIII în spaţiul Carpato-Dunărean // Hierasus, X, 1996, p. 98-116.

Teodor 1996d: Teodor D. Gh. Creştinism şi păgânism la est de Carpaţi în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. // Pontica, XXVIII-XXIX, 1995-1996, p. 215-226.

Teodor 1997a: Teodor D. Gh. Descoperiri arheologice şi numismatice la Est de Carpaţi în secolele V-XI, Bucureşti, 1997, 188 p.

Teodor 1997b: Teodor D. Gh. Regiunile carpato-nistrene în secolele V-X d. Hr. // Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat Iaşi, 1997, p. 79-116 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 87-116].

Teodor 1997c: Teodor D. Gh. Elemntes slaves des VIe-VIIIe siecles ap. J.C. au Nord du Bas-Danube // Этногенез и этнокультурные контакты славян, т. 3, Москва, 1997, с. 298-307 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 427-433].

Teodor 1998: Teodor D. Gh. Quelques considération concernant les slavés sur la territoire carpato-danubien pendant les VIe-VIIIe siècles n.e. // Kraje Slowiańskie w wiekach srednich, Poznan, 1998, p. 60-65 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 435-438].

Teodor 1999a: Teodor D. Gh. Contribuţii la cunoaşterea obştii săteşti din mileniul marilor migraţii // Carpica, XXVIII, 1999, p. 103-108 [= în: D.Gh.Teodor. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 123-125].

Teodor 1999b: Teodor D. Gh. Quelques consideration concernant l'evolution de la civilization locale des Ve-VIIe siecles ap. J.-C. dans les regions extracarpatiques // Studia antiqua et archaeologica, VI, Iaşi, 1999, p.99-114 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 117-121].

Teodor 2000a: Teodor D. Gh. Importuri creştine romano-bizantine la nordul Dunării de Jos // Carpica, XXIX, 2000, p. 11-26 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 323-335].

Teodor 2000b: Teodor D. Gh. Consideraţii privind unele importuri la nordul Dunării de Jos în secolele V-VIII d. Hr. // Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamţ, XXI, 2000, p. 195-210 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 337-347].

Teodor 2001a: Teodor D. Gh. Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII // Istoria Românilor, vol. II, Daco-Romani, Romanici, Alogeni, Bucureşti, 2001, p. 725-738.

Teodor 2001b: Teodor D. Gh. Romanitatea spaţiului carpato-nistrean // Carpica, XXX, 2001, p. 43-52 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 133-138].

Teodor 2001c: Teodor D. Gh. Preliminariile culturii vechi româneşti // Mousaios VI, 2001, p. 89-96 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 127-131].

Teodor 2001d: Teodor D. Gh. Medalions Byzantins a symboles chretiens des IVe-VIIe siecles de l'espace carpato-danubienno-pontique // Etudes byzantines et post-byzantines, IV, Iaşi, 2001, p. 19-27 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 349-354].

Teodor 2001e: Teodor D. Gh. Christian Roman Byzantine imports North of the Lower Danube // Interacademica, II-III, 2001, p. 118-131.

Teodor 2001f: Teodor D. Gh. Aşezarea întărită medievală timpurie de la Dersca-Botoşani // Hierasus, XI, 2001, p. 107-129 27 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 515-530].

Teodor 2001g: Teodor D. Gh. Câteva puncte de vedre privind mileniul I d. Hr. la Nordul Dunării de Jos // Istorie şi Conştiinţă, Iaşi, 2001, p.8-18 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 139-143].

Teodor 2003a: Teodor D. Gh. Topoare medievale timpurii în regiunile carpato-nistrene // In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizaţiei româneşti în contextul european, Bistriţa-Năsăud, 2003, p. 185-200 [=Teodor D. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 541-554].

Teodor 2003b: Teodor D. Gh. Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, 554 p.

Teodor 2004: Teodor D. Gh. Din nou despre dominaţia Bulgariei la nordul Dunării de Jos // Mousaios, IX, Buzău, 2004, p. 127-135.

Teodor 2005a: Teodor D. Gh. Tipare din secolele V-XI d. Hr. în regiunile carpato-nistrene // Arheolologia Moldovei, XXVIII, 2005, p. 159-174.

Teodor 2005b: Teodor D. Gh. Realités ethno-culturelles du nord du Bas Danube aux Ve-VIIe siècles ap. J.-C. // Etnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest / Edited by Victor Cojocaru, Iaşi, 2005, p. 417-423.

Teodorescu 1964: Teodorescu V. Despre cultura Ipoteşti-Cândeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploieşti) // Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XV, 1964, 4, p. 485-499.

Teodorescu 1984: Teodorescu V. Cireşanu - un aspect cultural aparţinând populaţiei daco-romane din sec. IV-V e. n. la sud de Carpaţi // Anuarul muzeului de istorie şi arheologie Prahova, Studii şi cercetări, I, Ploieşti, 1984, p. 51-100.

Theodorescu 1974: Theodorescu R. Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV), Bucureşti, 1974.

Theodorescu 1976: Theodorescu R. Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400), Bucureşti, ed. Meridiane, 1976, 339 p.

Theodorescu 1997: Theodorescu R. Civilizaţia românilor între medieval şi modern, vol. I-II, Bucureşti, ed. Merediane, 1997, 276 p.; 228 p.

Theophanes 1970: Theophanis. Recensuit C. de Boor, vol. I, Leipzig, 1883 [Apud: FHDR 1970: 591-623].

Tocilescu 1902: Tocilescu Gr. Monumentele epigrafice şi sculpturale ale Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti, I, Bucureşti, 1902, p. 245-249.

Toynbee 1997: Toynbee A. J. Studiu asupra istoriei, vol. I-II, Bucureşti: Humanitas, 1997, 762 p. + 542 p.

Ureche 1988: Ureche Gr. Letopiseţul Ţării Moldovei, Ed. a 2-a, Chişinău, 1988. 287 p.

VAM 1997: Vestigii arheologice din Moldova. Chşinău, 1997, 310 p.

Vasiliev & 2002: Vasiliev V., Rustoiu A., Balaguri E., Cosma C. Solotvino – „Cetate" (Ucraina transcarpatică). Aşezările din epoca bronzului, a doua epocă a fierlui şi evul mediu timpuriu, Cluj-Napoca, 2002, 292 p.

Vârlan 2002: Vârlan P. Cultura materială şi ocupaţiile populaţiei locale din Basarabia de Sud în secolele VIII-XI // Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova, 3, 2002, p. 30-38.

Vârlan 2004: Vârlan P. Câteva consideraţii privind cultura materială şi spirituală din sudul Basarabiei în secolele VIII-XI // Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chişinău, 2004, p. 192-203.

Velkov 1987: Velkov V. L'état éthnique de la Dobrudza au cours de IVe-VI siecles // Dobrudza: Etudes éthno-culturelles, Sofia, 1987.

Wesseling 1735: Wesseling P. Vetera Romanorum itineraria, Amsterdam, 1735 [Apud: Hauptamann 1929]

Xenopol 1985: Xenopol A.D. Istoria românilor din Dacia Traiană, ed. a IV-a, vol. I, Bucureşti, 1985, 517 p.

Vulpe 1961: Vulpe R. La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains // Dacia N.S., 1961, p. 365-394.

Vulpe 1967: Vulpe A. Necropola halştatiană de la Ferigile, Bucureşti, 1967.

Vulpe, Barnea 1968: Vulpe R., Barnea I. Romanii la Dunărea de Jos / Din istoria Dobrogiei, Vol II, Bucureşti, 1968, 591 p.

Zaborovschi 1926: 1993: Istoria // Basarabia. Monografie / Sub. îngrij. lui Şt. Ciobanu, Chişinău, 1926 [=Basarabia. Monografie / Sub. îngrij. lui Şt. Ciobanu, Chişinău: Universitas, 1993, 447 p.]

Zaharia 1967: Zaharia E. Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român, Bucureşti, 1967, 271 p.

Zaharia 1971: Zaharia E. Donées sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu // Dacia N.S., XV, 1971, p. 269-287.

Zaharia 1980: Zaharia E. Rolul istoric al obştii săteşti. Contribuţie la cunoaşterea românilor în mileniul I: Închinare ţărănimii române // Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui, 2, 1980, p. 133-154.

Zaharia & 1970: Zaharia N., Petrescu-Dâmboviţa M., Zaharia E. Aşezări din Moldova din paleolitic până în secolul al XVIII-lea, Bucureşti, 1970.

Zanoci 2004: Zanoci A. Unele consideraţii cu privire la vârful de săgeată din fier descoperit la Măşcăuţi-Dealul cel Mare // Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chişinău, 2004, p. 137-140.

Zlatarski 1936: Zlatarski V. N. Die Besiedlung der Balkanhalbinsel durch die Slaven // Revue Internationale des Etudes Balkaniques, II, 1936, 3-4.

Zonaras 1975: Ioannis Zonarae. Epitomae historiarum libri XIII-XVIII, Ed. Th. Büttner-Wobst, Bonn, 1897 [Apud: FHDR 1975: 191-229].

Zugravu 1997: Zugravu N. Geneza creştinismului popular al românilor, Bucureşti, 1997, 570 p.

Абызова, Клочко 2000: Абызова Е. Н., Клочко Е. О. Курганный могильник у с. Кириленъ // Stratum Plus, 2, 2000, с. 516-525.

Агбунов, Загинайло 1975: Агбунов М. В., Загинайло А. Г. Разведки на левобережье Нижнего Дуная // Археологические открытия 1974, Москва: Наука, 1975, с. 244.

Агульников 1984: Агульников С. М. Курган эпохи бронзы у с. Капланы // Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 90-97.

Агульников 1985: Агульников С. М. Охранные раскопки кургана у с. Бычок// Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 41-52.

Агульников 1990: Агульников С. М. Отчет о полевых исследованиях Суворовской новостроечной археологической экспедиции в 1989 г., Кишинев, 1990 / Arhiva MA ASM.

Агульников 1991: Агульников С. М. Отчет о полевых исследованиях Кагульской новостроечной археологической экспедиции у сс. Манта и Вадул луй Исак в 1990 г., Кишинев, 1991 / Arhiva MA ASM.

Агульников 1992a: Агульников С. М. Исследование курганов у с. Котюжень // Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992.

Агульников 1992b: Агульников С. М. Отчет о полевых исследованиях Кагульской новостроечной археологической экспедиции у сс. Манта и Вадул луй Исак в 1991 г., Кишинев, 1992 / Arhiva MA ASM.

Агульников, Антипенко 1990: Агульников С. М., Антипенко Е.О. Отчет о полевых исследованиях Суворовской новостроечной археологической экспедиции в 1989 г., Кишинев, 1990 / Arhiva MA ASM.

Агульников, Бейлекчи 1987: Агульников С. М., Бейлекчи В. С. Археологические исследования на Верхнепугаченском массиве // Молдавское Поднестровье в первобытную эпоху, Кишинев: Штиинца, 1987.

Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: Агульников С. М., Бубулич В. Т., Курчатов С. И. Курганный могильник у с. Хаджиллар в Нижнем Поднестровье // Старожитностi степового Причорномор'я Криму, IX, Запорiжжя, 2001.

Агульников, Сава 2004: Агульников С., Сава Е. Исследования курганов на левобережье Днестра, Кишинев, 2004.

АИМ 1968-1969: Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969 гг., Кишинев: Штиинца, 1972.

АИМ 1970-1971: Археологические исследования в Молдавии в 1970-1971 гг., Кишинев: Штиинца, 1973.

АИМ 1972: Археологические исследования в Молдавии (1972), Кишинев: Штиинца, 1974.

АИМ 1973: Археологические исследования в Молдавии (1973), Кишинев: Штиинца, 1974.

АИМ 1974-1976: Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1981, 202 с.

АИМ 1977-1978: Археологические исследования в Молдавии в 1977-1978 гг., Кишинев: Штиинца, 1982.

АИМ 1979-1980: Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, 212 с.

АИМ 1981: Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, 211 с.

АИМ 1982: Археологические исследования в Молдавии в 1982 г., Кишинев: Штиинца, 1986, 136 с.

АИМ 1983: Археологические исследования в Молдавии в 1983 г., Кишинев: Штиинца, 1988, 146 с.

АИМ 1984: Археологические исследования в Молдавии в 1984 г., Кишинев: Штиинца, 1989, 222 с.

АИМ 1985: Археологические исследования в Молдавии в 1985 г., Кишинев: Штиинца, 1990, с.

АИМ 1986: Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992, 267 с.

АИМУМ 1990: Археологические исследования молодых ученных Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1990, 174 с.

АИСО 1991: Археологические исследования в Старом Орхее, Кишинев: Штиинца, 1991, 159 с.

АИСПДПМ 1985: Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1985, 204 с.

Алексеева 1971: Алексеева И. Л. Раскопки Беляевского кургана // Материалы по археологии Северного Причерноморья Одесского археологического музея, Вып. 7, Одесса, 1971, с. 34-41.

Ангелов 1971: Ангелов Д. Образувание на българсата народност, София, 1971.

Андрух & 1985: Андрух С. И., Добролюбский А. О., Тощев Г. Н. Курганы у с. Плавни в Низовьях Дуная, Одесса, 1985.

Антонович 1885: Антонович В. А.. Монография по истории южной и юго-западной России, т. 1, Киев, 1885.

АПВЗ 1990: Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды), Киев: Наукова Думка, 1990, 190 с. ¸

Артамонов 1969: Артамонов М. И. Етническата принадлежност и историческото значения на пастирската култура // Археология, София, 1969, т. XI, 3, с. 1-9.

Артамонов 1970: Артамонов М. И. Болгарские культуры северного и западного Причерноморья // Доклады отделений и комиссий географического общества СССР, 1970, Вып. 15, с. 3-37.

Атанасов 1999: Атанасов Г. Анонимные византийские фоллисы класса «в» и нашествие печенегов в Добруджу 1036 г. // Stratum Plus, 6: Время денег, 1999, с. 111-122.

Афанасьев-Чужбинский 1863: Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию, Часть 2: Очерки Днестра, Санкт-Петерсбург, 1863.

АУССР 1986: Археология Украиской ССР. т. 3: Раннеславянский и древнерусский периоды, Киев: Наукова Думка, 1986, 575 с.

АЭИМ 1968: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968.

АЭИМ 1989: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докл. респуб. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г. / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1989, 105 стр.

АЭИМ 1990: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Матер. респуб. конф. 8-9 августа 1989 г. / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1990, 300 с.

Баран 1964: Баран В. Д. Ранньослав'янські пам'ятки правобережжя Среднього Дністра // Археологічні пам'ятки УССР, т. 5, Київ, 1964.

Баран 1970: Баран В. Д. Раскопки на Среднем Днестре // Археологические открытия 1969 г., Москва: Наука, 1970, с. 263-264.

Баран 1971: Баран В. Д. Раскопки славянского поселения у с. Рашков на Днестре // Археологические открытия 1970 г., Москва: Наука, 1971, с. 291-292.

Баран 1972: Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю, Київ, 1972, 244 с.

Баран 1978: Баран В. Д. Славяне в середине I тыс. Н. э. // Проблемы этногегеза славян, Киев: Наукова Думка, 1978, с. 5-39.

Баран 1980: Баран В. Д. Славянские древности V в. н. э. (по материалам Поднестровья) // Тезисы докл. советск. делег. на IV межд. конгр. славянск. археол. (София,1980), Москва,1980, с. . 54-56.

Баран 1981: Баран В. Д. Черняховская культура и сложение раннесредневековх славянских древностей // Тезисы докладов симпозиума: Позднейшие судьбы Черняховской культуры, Каменец-Подольск, 1981, с. 3-5.

Баран 1983a: Баран В. Д. Сложение славянской раннесредневековой культуры и проблема расселения славян // Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 5-48.

Баран 1983b: Баран В. Д. Формування слов'яньских старожитностей раннього средньовіччя за новими археологічними даними // Історія, культура, фольклор та етнографія слов'яньских народів, Київ, 1983, с. 165-179.

Баран 1988: Баран В. Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков), Киев: Наукова Думка, 1988. 160 с.

Баран 1989b: Баран В. Д. Проблемы этнокультурного развития населения лесостепной зоны Восточной Европы в первой половине I тыс. н. э. // Древние славяне и Киевская Русь, Киев: Наукова Думка, 1989, с. 45-58.

Баран 1997: Баран В. Д. Склавіни та анти у світлі нових археологічних джерал // Проблеми похождення та історичного розвитку слов'ян, Київ-Львів, 1997, с. 119-133.

Баран, Некрасова 1978: Баран В. Д., Некрасова А. Н. Славянские поселения у с. Рашков на Днестре // Археологические открытия 1977 г., Москва: Наука, 1978, с. 294-295.

Баран, Пачкова 1975: Баран В. Д., Пачкова С. П. Поселение поблиз у с. Горошеве на средному Днистри // Археология, 1975, № 18.

Баран & 1979 Баран В. Д., Карчина Л. Я., Некрасова А. Н. Раннеславянские поселения у с. Рашков // Археологические открытия 1978 г., Москва: Наука, 1979, с. 296.

Баран & 1991: Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян, Київ. 1991.

Баран Я. 1981: Баран Я. В. Ранньослов'янський залізоплавильныий комплекс VII-VIII ст. на поселенні Рашків II // Использование методов естественных наук в археологии, Киев: Наукова Думка, 1981, с. 12-20.

Баран Я. 1983: Баран Я. В. Житла-майстерні на поселениі Рашків I //Археология, 1983, № 42, с. 73-80.

Баран Я. 1997а: Баран Я. В. Слов'янська община (з матеріалами прселення Рашків I) // Проблеми похождення та історичного розвитку слов'ян, Київ-Львів, 1997, с. 176-183.

Баран Я. 1997b: Баран Я. В Поселення Рашків I на Дністрі // Пивденноруськое село IX-XIII ст., Київ, 1997, с. 19-33.

Барсов 1885: Барсов Н. П. Очерки русской исторической географии: География начальной (Несторовой) летописи, Изд. 2, Варшава, 1885, 371 с.

Баскаков 1982: Баскаков Н. А. Тюркские этнонимы в «Слове о полку Игореве» // Советская тюркология, 1982, № 4.

Баскаков 1985: Баскаков Н. А. О тюркских заимствованиях в русском языке // Советская тюркология, 1985, № 1.

Бахрушин 1937: Бахрушин С. В. Некоторые ворпросы истории Киевской Руси // Историк-Марксист, т. 3, 1937.

Башилов 1963: Башилов В. А. Раннеславянское жилище на поселении у с. Ханска в Молдавии // Материалы и исследования по археологии СССР, 1963, № 108, с. 382-385.

Бейлекчи 1985а: Бейлекчи В. С. Новые славянские памятники южной зоны Молдавии // Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 176-179;.

Бейлекчи 1985b: Бейлекчи В. С. Курган 1 у с. Рудь // Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 152-155.

Бейлекчи 1986: Бейлекчи В. С. Раскопки славянского поселения Рудь в 1981-1982 гг. // Археологические исследования в Молдавии в 1982 г., Кишинев: Штиинца, 1986, с. 96-115.

Бейлекчи 1990: Бейлекчи В. В. О развитии ткачества у восточнославянского населения Среднего Поднестровья // Археологические исследования молодых ученных Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 58-60.

Бейлекчи, Telnov, Власенко1983: Бейлекчи В. С., Тельнов Н. П., Власенко И. Г. Раскопки славянского поселения Рудь – XX в 1980 г. // Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 171-183.

Бейлис 1969: Бейлис В.М. Народы Восточной Европы в кратком описании Мутаххара ал-Макдиси (X в.) // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы и Центральной Европы, II, Москва: Наука, 1969, с. 204-311.

Беляева 1988: Беляева С. А. Археологическое изучение древнерусских поселений в Южной Руси // Тр. V Международ. конгр. слав. археологов, т. 2, Киев, 1988, с. 196-200.

Беляева, Баран 1985: Беляева С. О., Баран В. Д. Господарсько-виробничі комплекси XII-XIV ст. на поселенні Рашків I // Тез. доп. VI Поділ. іст. -краезнав. конф., Кам'янець-Подільский, 1985, с. 79-89.

Бидзиля 1972: Бидзиля В. И. Этническая карта Восточной Европы первой половины тысячелетия н. э. // Становление раннефеодальных славянских государств, Киев: Наукова Думка, 1972.

Бобровский 1993: Бобровский Т. А. К вопросу о типологии и датировке древнерусских пещерных монастырей // Российская археология, 1993, №4. С. 122-130.

Богдан 1897: Богдан И.И. Грамота князя Ивана Ростиславича «Берладника» 1134 года. Сообщение // Труды Восьмаго Археологическаго Съезда въ Москве в 1890 г., т.IV, Москва, с. 163-164.

Божилов 1970: Божилов И. Културата Дриду и Първото българско царство // Исторически Преглед, 1970, № 4, с. 115-124.

Божилов 1973: Божилов И. България и печенезите (896-1018) // Исторически Преглед, 1973, № 2.

Божилов 1975: Божилов И. Към историческата география на северозападнато Черноморья // Известия Варна, 11 (26). с. 27-36.

Божилов 1979: Божилов И. Анонимът на X азе. България и Византия на долни Дунав в края на X век, София, 1979.

Большаков, Якобсон 1983: Большаков О. Г., Якобсон В. А. Об определении понятия «город» // История и культура народов Востока (древность и средневековье), Ленинград, 1983.

Бондарь, Булатович 2002: Бондарь Р. Д., Булатович С. А. Орловское городище в памятниках нумизматики // StratumPlus, № 6: Знамения цивилизаций, 2001-2002, с. 171-182.

Бондарь, Субботин 2000: Бондарь Р. Г., Субботин Л. В. Курганы эпохи энеолита-бронзы у с. Орловка // Старожитності степового Причорномор'я Криму, VIII, Запоріжжя, 2000, с.154-162

Борисов 1951: Борисов Е. Днестр - славянская река [Раскопки древних поселений Славяно-Днестровских экспедиций ИИМК АН СССР] // Огонек, 1951, № 52, с. 25.

Брайчевський 1983: Брайчевський М. Ю. Славяне в Подунавье и на Балканах в VI-VIII вв. (по данным письменных источников) // Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 220-248.

Брайчевський 1999: Брайчевський М. Ю. З історії слов'яно-візантійських війн VI ст. Війна 550-551 рр. // Етнокультурні процеси в Пивденно-Східній Европі в І тисячолітті н. е., Київ-Львів. 1999, с. 41-48.

Бубенок 1997: Бубенок А. А. Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI- нач. XIII вв.), Київ, 1997.

Бубулич 1992: Бубулич В. Г. Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции у сс. Румянцево и Дойна Кантемировского района в 1991 г., Кишинев: Штиинца 1992 / Arhiva MA ASM.

Бубулич, Хахеу 2002: Бубулич В. Г., Хахеу В. П. Исследование курганов в Каменском районе на левобережье Среднего Днестра // Северное Причерноморье от энеолтиа к античности, Тирасполь, 2002, с. 112-148.

Буданова 2001: Буданова В. П. Готы в эпоху Великого переселения народов, Изд. II-е, Спб, 2001. 320 с.

Бырня 1963: Бырня П. П. К вопросу о заселении территории Прутско-Днестровского междуречья в эпоху средневековья // Тр. III конф. молодых ученных Молдавии, Вып. 3 (сер. общ. наук), Кишинев: Штиинца 1963, с. 90-93.

Бырня 1964: Бырня П. П. Северо-Западный путь заселении территории Молдавии волохами // Тезисы докл. Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР, Кишинев: Штиинца, 1964, с. 40.

Бырня 1965a: Бырня П. П. Данные топонимики о заселении территории Молдавии восточнороманским населением // Всесоюзная конференция по топонимике СССР, Тезисы докл. и сообщ, Ленинград, 1965, с. 147-150.

Бырня 1965b: Бырня П. П. Северо-Западный путь заселении территории Молдавии восточнороманским населением // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 105, 1965, с. 68-74.

Бырня 1969: Бырня П. П. К вопросу о керамике галицкого типа на территории Молдавии // Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969, с. 91-101.

Бырня 1991a: Бырня П. П. Из истории исследования Старого Орхея (1946-1958) // Археологические исследования в Старом Орхее, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 5-43.

Бырня 1991b: Бырня П. П. К проблеме градообразования в Поднестровье в период раннего средневековья // Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 186-205.

Бырня 1999: Бырня П. П. Процесс градообразования в Поднестровье в период раннего средневековья // Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, №5, 1999, с. 328-337.

Бырня, Дергачев 1964: Бырня П. П., Дергачев В. А. Раннеславянское селище "Старые Малаешты" // Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской СССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ. 1964, с. 221-228.

Бырня, Рафалович 1978: Бырня П. П., Рафалович И. А. Проблема местного населения Днестровско-Прутского междуречья X-XII вв. и Балкано-Дунайская культура // Известия АН МССР, Сер. общ. наук, 1978, 2, с. 67-75.

Бырня, Рафалович 1983: Бырня П. П., Рафалович И. А. Проблемы этнической истории Днестровско-Карпатских земель в конце I - начало II тысячелетия н. э. // Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 79-98.

Бырня, Чеботаренко 1964: Бырня П. П., Чеботаренко Г. Ф. Материалы к археологической карте Молдавии (итоги разведочных работ 1959 г.) // Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев: Штиинца, 1964.

Вакуленко 1974: Вакуленко Л. В. Раннеславянское поселение у с. Глубокого // Раннесредневековые восточнославянские древности, Ленинград, 1974.

Вакуленко 1977: Вакуленко Л. В. Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е., Київ, 1977, 142 с.

Вакуленко 1983: Вакуленко Л. В. Поселение позднеримского времени у с. Сокол и некоторые вопросы славянского этногенеза // Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 155-180.

Вакуленко, Приходнюк 1984: Вакуленко Л. В, Приходнюк О. М. Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре, Киев: Наукова Думка, 1984, 108 с.

Вакуленко, Приходнюк 1990: Вакуленко Л. В., Приходнюк О. М. Этнокультурные процессы в Карпатском басейне и Подунавьи в период раннего средневековья (V-VII вв.) // Славяне и Русь (в зарубежной историографии), Киев: Наукова Думка, 1990, с. 79-99.

Ванчугов, Загинайло, Тощев 1976: Ванчугов В. П., Загинайло А.Г., Тощев Г. Н. Охранные раскопки у села Траповка Одесской области// Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины, Киев-Одесса, 1976, с. 216-217.

Великанова 1964: Великанова М. С. К антропологии средневековых славян Прутско-Днестровского междуречья // Советская этнография, 1964, № 6, с. 37-53.

Великанова 1965: Великанова М, с. Об одной группе средневекового населения Молдавии по антропологическим данным // Советская этнография., № 6, 1965, с. 61-75.

Великанова 1975: Великанова М. С. Палеоантропология Днестровско-Прутского междуречья, Москва: Наука, 1975.

Великанова 1978: Великанова М. С. Данные палеоантропологии о перемещении населения в Днестровско-Прутском междуречье в I-II тысячелетиях // Славяно-волошские связи, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 3-18.

Великанова 1983: Великанова М. С. Итоги и перспективы палеоантропологических исследований в Днестровско-Прутском междуречье // Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 20-30.

Вестберг 1908: Вестберг Ф. К анализу восточных источников о Восточной Европе // Журнал Министерства Народного Просвещеня , февраль 1908, с. 364-412; март 1908, с. 1-52.

Винокур, Тимощук 1977: Винокур И. С., Тимощук Б. О. Давні слов'яни на Дністрі, Ужгород, 1977, 111 с.

Винокур 1979: Винокур И. С. Черняховсие традиции в памятниках середины и третьей четверти I тыс. н. э. лесостепного Днестро-Днепровского междурьечья // Raportes du III-e Congr. Internat. arheol. slave, Bratislava, 1979, 1, с. 867-877.

Винокур 1981: Винокур И. С. Черняховская культура лесостепной полосы правобережной Украины // Тезисы докладов симпозиума: Позднейшие судьбы Черняховской культуры, Каменец-Подольск. 1981, с. . 10-13.

Винокур 1995: Винокур І. Скелі й печери в історіі Бакоти // Скелі й печери в історіі та культурі стародавнього населення Украіни: Наукова конферкнція (Львів, 2-3 лютого 1995 року), Львів, 1995, с. 16-19;

Винокур 1997: Винокур И. С. Слов'янські ювеліри Подністров'я. За матеріалами досліджень Бернашівського комплексу середини тыс. н. е., Кам'янець-Подільський, 1997.

Винокур 1999: Винокур И. С. Анти і склавіни у світлі нових археологічних досліджень // Етнокультурні процеси в Пивденно-Східній Европі в I тисячолітті н. е., Київ-Львів. 1999, с. 61-67.

Винокур 2002: Винокур И. С. Борис Александрович Тимощук – выдающийся исследователь // Stratum Plus, № 5: Зеамения цивилизаций, 2001-2002, с. 13-16.

Винокур, Горишній 1994: Винокур І., Горишній П. Бакота. Столица давньоруського Пониззя, Кам'янець-Подільський, 1994.

Винокур, Мегеж 1992: Винокур И. С., Мегеж В. П. Ювелирна мажстерния ранн'осред'овичих слов'ян // Археолгия, Киев, 1992, №3. С. 82-95.

Власенко1983: Власенко И. Г. Древнерусский слой городища Мерешовка (по данным раскопок 1980 г.) // Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 77-67.

Власенко1985a: Власенко И. Г. Раскопки поселений Иванча II и Бранешты III // Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 141-152.

Власенко1985b: Власенко И. Г. Новые археологические памятники в Молдавии // Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 198-205.

Власенко1990: Власенко И. Г. Исследование городища Речула // Археологические исследования в Молдавии в 1985, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 212

Войнаровський 1986: Войнаровський В. М. Раскопки на Северной Буковине // Археологические открытия 1984 г., Москва: Наука, 1986, с. 224.

Войнаровський 1991: Войнаровський В. Слов'яни і фракійці Північної Буковини // 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бесарабії з Радянською Україною у складі СРСР, Тези конфер. Частина II, Черниівці, 1991, с. 260-262.

Войнаровський 1992: Войнаровський В. М. Підплитові поховання давньоруського могильника Борівці на Буковині // Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-х років державними органами охорони пам'яток та музеями республіки, Київ, 1992, с. 33-45.

Войнаровський 1994: Войнаровський В. М. Чинбарські комплекси поселения Чіорнівка I на Буковині // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в II половині першего – на початку другого тисячоліть н. е. Тези семинару, Чернівці, 1994, с. 25-26.

Войнаровський 1999: Войнаровський В. Археологічні дослідження пам'яток II ст. до н. е. – XIV ст. н. е. на Чернівечині протягом 1980-1990-х років: джерела, бібліографія, проблематика (до подання нового матеріалу в експозиції ЧКМ // Питания стаародавньої та середньовічної історії, археолоії й етнології. т. 3, Чернивці, 1999, с. 140-153.

Войнаровський, Сайко 1990: Войнаровський В. М., Сайко М. Н. Рынок в системо-хозяйствования населения Северной Буковины в I тыс. н. э. // Традиции и иновации в материальной культуре древних обществ, Москва, 1990.

Возний 1994: Возний І. П. Система і конструкції оборонних ліній Чорнівської феодальної укріпленої садиби XII-XIII ст. // Еволююція розвитку слов'янських градів VIII-XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. Тези. конфер, Львів, 1994, с. 22-24.

Возний 1998: Возний І. П. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII-XIII ст., Чернівці, 1998.

ВЦБ 1993: Вісник Центру буковинознавства, Чернівці, Вип. 1, 1993.

Высоцкий 1992: Высоцкий А.А. Отчет о полевых исследованиях Суворовской новостроечной археологической экспедиции в 1991 г., Кишинев: Штиинца, 1992 / Arhiva MA ASM

ВЭЭИСВР 1976 Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев: (методология и историография), Москва, 1976.

Гавритухин 1989: Гавритухин И. О. Кодынские фибулы (типы и некоторые проблемы интерпретации) // Археология и история западных балтов, Клайпеда, 1989, с. 75-85.

Гавритухин 1991: Гавритухин И. О. Палчатые фибулы пражских памятников Поднестровья // Древности Северного Кавказа и Причерноморья, Москва: Наука, 1991, с. 127-137.

ГВД 1993: Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, істория, культура, традиції: Тез. доп. та повідомл, Львів, 1993.

Голубовский 1884: Голубовский П.В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южно-русских степей IX-XIII вв, Киев, изд-во ун-та Св. Владимира, 1884, 254 с.

Гольцева 1979: Гольцева Н. В. Раскопки славянского поселения VIII-X вв. Глинжены V // Археологические открытия 1978 года, Москва: Наука. 1979.

Гольцева 1980: Гольцева Н. В. Исследование славянского поселения VIII-X вв. Глинжены V // Археологические открытия 1979 года, Москва: Наука. 1980.

Гольцева, Кашуба 1995: Гольцева Н. В., Кашуба М. Т. Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (материалы раскопок 1978-1979, 1989-1990), Тирасполь, 1995.

Горюнов, Казанский 1983: Горюнов Е. А., Казанский М. М. К изучению раннесредневековых древностей Нижнего Подунавья (VI-VII вв.) // Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 191-205.

Готье 1930: Готье Ю.В. Железный век в Восточной Европе, Москва-Ленинград, 1930.

Гросу 1981: Гросу В. И. Погребение у с. Фрумушика // Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1981, с. 159-164.

Гросу, Постикэ 1978: Гросу В. И., Постикэ Г. И. Работы новостроечной экспедиции // Археологические открытия 1978 года, Москва: Наука, 1979, с. 485-486.

Грушевський 1905: Грушевський М. С. Історія України-Руси, т. 2, Львів, 1905, 634 с. (2-е вид.) [=Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн, Т. 2. К.: Наук. думка, 1992. 640 с.]

Гудкова 1972: Гудкова О. В. Розвидка берегів озера Кітай // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р., Київ, 1972, с. 357-362.

Гудкова 1990a: Гудкова А. В. Группа венедов в низовьях Дуная // VI Международный конгрес славянской археологии. Тезисы докладов сов. делегации, Москва, 1990, с. 20-23.

Гудкова 1990b: Гудкова А. В. Черняховские памятники в Буджакской степи // Древности юго-запада СССР, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 64-84.

Гудкова & 1991: Гудкова А. В., Охотников С. Б., Субботин Л. В., Черняков И. Т. Археологические памятники Одесской облости, Одесса, 1991. 224 с.

Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: Гудкова А.В., Тощев Г. Н., Чеботаренко Г.Ф. Курганы у сел Кислица и Озерное Одесской облости // Древности степного Причерномовья и Крыма, V, Запорожье, 1995, с. 94-109.

Гукин 1991: Гукин В. Д. Половецкое изваяние из Старого Орхея // Археологические исследования в Старом Орхее, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 68-72.

Данилевский 1995: Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому, Издание шестое, Санкт-Петерсбург, 1995, 514 с.

Дашкевич 1904: Дашкевич Н.П. Грамота князя Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. // Сборник статей по истории права, посвященный М.Ф. Владимирскому-Буданову, Киев, 1904.

ДДМ 1987: Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс . н. э., Киев: Наукова Думка, 1987, 124 с.

Демченко 1967: Демченко Н. А. Земледельческие орудия молдован начала XVIII – XX вв., Кишинев: Штиинца, 1967.

Демченко 1972: Демченко Н. А. Молдавские рала // Этнография и искусство Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 159-166.

Демченко 1987: Демченко Т. И. Отчет о полевых исследованиях Единецкой археологической экспедиции в 1987 году у с. Бурланешты, Единецкого района МССР, Кишинев: Штиинца, 1987 / Arhiva MA ASM, nr. 260.

Демченко, Чеботаренко 1988: Демченко Т. И., Чеботаренко Г. Ф. Погребения кочевников в курганах нижнего Поднестровья // Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 95-105.

Дергачев 1982: Дергачев В. А. Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1982.

Дергачев 1984: Дергачев В. А. Курганы у с. Гура-Быкулуй // Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 3-36.

Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: Дергачев В. А., Ларина О. В., Постикэ Г. И. Раскопки 1980 г. на многослойном поселении Данчены I // Археологические исследования в Молдавии в в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 112-136.

Дергачев, Борзияк, Манзура 1989: Дергачев В.А., Борзияк И.А., Манзура М.В. Рошканские курганы, Кишинев: Штиинца, 1989.

Дергачев, Манзура, Савва 1992: Дергачев В. А., Манзура И. В., Савва Е. Н. Курганы эпохи бронзы у с. Спея района Анений Ной // Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992.

Дергачев, Сава 2002: Дергачев В.А., Сава Е.Н. Исследование курганов в окрестностях сел Мерены и Кирка // Stratum Plus: Земля Триполиада, 2, 2001-2002, с. 526-562.

Державин 1940: Державин Н. С. Происхождение молдавского народа // Советская наука, № 12, 1940.

Дзис-Райко 1959: Дзис-Райко Г. О. Ювелірні вироби слов'ян Подністров'я [За матеріалами Одеського археологічного музею] // Праці Одеського ун-ту, 1959, т. 149 (Сер. іст. наук), Вип. 7. (Археологічний збірник), ч. I, с. 81-87.

ДИУ 1995: Давня історія України, Книга 2, Київ, 1995.

ДКМ 1974: Древняя культура Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1974.

Добровольский, Потин 1971: Добровольский И. Г., Потин В. М. Венгерские подражания альморавидским динарам // Труды Госэрмитажа, т. XII, Ленинград, 1971.

Добродомов 1970: Добродомов И.Г. Два булгаризма в древнерусской этнонимии // Этнонимы, Москва, 1970.

Добролюбский 1981: Добролюбский А. О. Погребение кочевника у с. Плавни // Древности Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1981, с. 131-135.

Добролюбский 1982: Добролюбский А. О. Этнический состав кочевого населения Северо-Западного Причерноморья в золотордынское время // Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1982, с. 28-39.

Добролюбский 1984: Добролюбский А. О. Древности средневековых кочевников в Нижнем Поднестровье (материалы раскопок И. Я. Стемпковского) // Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 155-173.

Добролюбский 1985: Добролюбский А. О. Об археологическом изучении средневековья в Молдавии // Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 189-197.

Добролюбский 1986: Добролюбский А. О. Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья, Киев: Наукова Думка, 1986, 140 с.

Добролюбский, Загинайло 1976: Добролюбский А. О., Загинайло А. Г. Опыт сводного картографирования археологических памятняков (на материалах юго-западных районов Одесской области) // Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины, Киев-Одесса, 1976, с. 92-111.

Добролюбский, Гребенников 1991: Добролюбский А. О., Гребенников Ю. С. Группа памятников кочевой знати первой половины XIV в. в Северо-Западном Причерноморье // Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 224-240.

Добролюбский, Дзиговский 1981: Добролюбский А. О., Дзиговский А. Н. Памятники кочевников IX-XIV вв. на западе причерноморских степей (материалы к археологической карте) // Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1981, с. 134-144.

Добролюбский, Руссев 1985: Добролюбский А. О., Руссев Н. Д. Новые аспекты изучения кочевнических древностей на западе Золотой Орды // Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 59-65.

Добролюбский, Руссев 1986: Добролюбский А. О., Руссев Н. Д. Кочевое и оседлое население степей Северо-Западного Причерноморья в X-XIV вв. // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1986, с. 177-184.

Добролюбский, Субботин 1982: Добролюбский А. О., Субботин Л. В. Погребение средневекового кочевника у села Траповка // Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1982, с. 168-173.

Доконт 1978: Доконт Н. Г. Кочевническое погребение XI века у с. Мирное // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1978, с. 193-196.

ДПМ 1969: Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969.

ДРГЗС 1985: Древняя Русь. Город, замок, село / Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20 томах, Москва: Наука,1985.

ДСКР 1989: Древние славяне и Киевская Русь, Киев: Наукова Думка, 1989. 198 с.

Дуйчев 1951: Дуйчев И. Славяни и първобългари // Известия на Института за българска история, София, I-II, 1951, с. 190-214.

ДЮЗСССР 1991: Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.) / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1991, 266 с.

ЕППСЕ 1999: Етнокультурні процеси в Пивденно-Східній Европі в I тисячолітті н. е., Київ-Львів. 1999.

Ерасов 1995: Ерасов Б. С. Цивилизация: слово-термин-смысл // Цивилизации и культуры Россия и Восток, Вып 2, Москва, 1995.

Ерасов 1999: Ерасов Б.С. / Составитель. Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия, Москва: Аспект-Пресс, 1999.

ЕРСГ 1994: Еволюоція розвитку слов'янських градів VIII-XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр, Тези. Конфер., Львів, 1994.

Етногенез 1999: Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат у 4-х томах / Голов. ред. проф. С. Павлюк, т. I: Археологія та антропологія, Львів, 1999, 606 с.

Засурцев 1949: Засурцев П. И. Славянские поселения в Молдавии (XI-XIIвв.) // Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 27, 1949, с. 102-103

Зеленчук 1973: Зеленчук В. С., Молдавские летописи как источник изучения ранней этнтической истории молдован // Историографические аспекты славяно-волошских связей, Кишинев: Штиинца, 1973, с. 11-22.

Зеленчук 1989: Зеленчук В. С. Проблемы ранней этнической истории волохов Карпато-Дунайских земель // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докл. респуб. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 36-39.

Зеленчук 1990: Зеленчук В. С. Волохи в Карпато-Дунайских землях, проблемы ранней этнической истории // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Матер. респуб. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1990, с. 96-108.

Зеленчук, Полевой 1983: Зеленчук В. С., Полевой Л. Л. Расселение восточнороманского населения в Днестровско-Прутском междуречье (XIV-XV вв.) // Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 114-126.

Златарски 1918 (1970): Златарски В. Н. История на Българската държава през средните векове, I, 1, София, 1918 [ed. II, София, 1970].

Златковская 1973: Златковская Т. Д., Некоторые проблемы этногенеза влахов в связи с романизацией Балканского полуострова в античное время // Историографические аспекты славяно-волошских связей, Кишинеа,1973, с. 19-90.

Златковская 1978: Златковская Т. Д. Исторические аспекты романизации балканских земель в античное время (к проблеме этногенеза влахов) // Славяно-волошские связи, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 19-29.

ИАСВС 1973: Историографические аспекты славяно-волошских связей, Кишинев: Штиинца, 1973.

Ибн-Фадлан 1939: Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / Под редакцией И.Ю.Крачковского. Перевод и комментарии А.П.Ковалевского, М-Л.: Изд. Академии наук СССР, 1939.

ИМ 1951: История Молдавии, т. 1, Кишинев: Штиинца, 1951.

ИМССР 1965: История Молдавской ССР в двух томах, Изд. II-е, т. 1, Кишинев: Штиинца, 1965.

ИМССР 1982: История Молдавской СССР с древнейших времен до наших дней, Кишинев: Штиинца, 1982.

ИМССР 1987: История Молдавской СССР в шести томах. т. I: Первобытное общество, Переход к классовому обществу, Возникновение феодальных отношений, Образование Молдавского государства, Кишинев: Штиинца, 1987.

ИНХМССР 1976: История народного хозяйства Молдавской ССР с древнейших времен до 1812 г., Кишинев: Штиинца, 1976.

Иордан 1960: 1997: 2001: Иордан. Гетика. О происхождении и деяниях гетов „Getica". Вступ. стат., перев., коммент. Е. Ч. Скрижинской, Москва, 1960 [=Изд. 2-е, исправ. и допол. / Серия Византийская библиотека. Источники. Спб: Алетейя, 1997; 2001. 506 с.]

ИПМР 2000: История Приднестровской Молдавской Республики, т. 1, Тирасполь, 2000, 591 с.

ИРМ 1997: История Республики Молдова, Кишинэу, 1997.

ИРССМ 1954: История РСС Молдовенешть, вол. 1, Кишинэу, 1954.

ИРССМ 1967: История РСС Молдовенешть, ын доуэ волуме, ед. II-а, вол. I, Кишинэу, 1967.

ИРССМ 1984: История РСС Молдовенешть дин челе май векь тимпурь пынэ ын зилеле ноастре, Кишинэу: Штиинца, 1984.

ИРССМ 1988: История РСС Молдовенешть ын шасе волуме, вол. I, Кишинэу: Штиинца, 1988. 430 pag.

Истрин 1922: Истрин В. М. Хроника Георгия Амартола, 2, Пг., 1922.

ИУРСР 1977: Історія Української РСР, т. 1. Киів, 1977.

ИУССР 1981: 1982: История Украинской ССР, т. 1, Киев: Наукова Думка, 1981, т. 2, 1982.

Йовков 1981: Йовков С. М. Етулия VII – новоисследованный памятник балкано-дунайской культуры // Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1981, с. 147-159.

Карамзин 1989: Карамзин Н. История государства Российского, т. 1, Москва, 1989.

КДЗСВ 1975: Карпато-Дунайские земли в средние века, Кишинев: Штиинца, 1975.

Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002: Кашуба М. Т., Курчатов С. И., Щербакова Т. А. . Кочевники на западной границе Великой степи (по материалам курганов у с. Мокра) // Stratum Plus: На окраинах античного мира, №4, 2001-2002, с. 180-252.

Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997: Кашуба М. Т., Тельнов Н. П., Щербакова Т. А. Алчедарское древнерусское поселение (раскопки 1987-1989 гг.), Тирасполь, 1997, 101 стр.

Кетрару 1969: Кетрару Н. А. Археологические исследования в Кагульском районе в 1958 году // Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969, с. 35-54

Кетрару, Серова 1992: Кетрару Н. А., Серова Н. Л. Исследование курганов в Дубэсарском районе // Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992.

КИМ 1949: Курс истории Молдавии, часть 1 (от древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции), Кишинев: Штиинца, 1949 (manuscris).

Князький 1980: Князький И. О. О половецких епископиях // Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы, Кишинев: Штиинца, 1980, с. 244-251.

Князький 1983: Князький И. О. Письменные источники о кочевниках в Днестровско-Карпатских землях XI-XII вв. // Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма и капитализима, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 5-23.

Князький 1988: Князький И. О. Половцы в Днестровско-Карпатских землях и Нижнем Подунавье в конце XII – первых десятелетиях XIII в. // Социально-экономическая и политическая история периода феодализма, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 22-32.

Князький 1996: Князький И.О. Русь и степь, Москва, РНФ, 1996, 131 с. // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Knjazk/

Князький 1997: Князький И. О. Славяне, волохи и кочевники Днестровско-Карпатских земель (конец IX-сер. XIII вв.) / Коломенский педагогический ин-т / Г.Г. Литаврин (отв.ред.), Коломна, 1997, 271 с.

Козлов 1981: Козлов В. И. Памятники Первого Болгарского царства Днестро-Дунайского междуречья // Актульные проблемы аохеологических исследований в Украинской ССР. Тез. докл. республ. конф. молод. ученных, Киев, апрель 1981, Киев, 1981, с. 106-107.

Козлов 1984a: Козлов В. И. Керамика X в. у с. Сафьяны // Новые археологические исследования на Одессчине, Киев: Наукова Думка, 1984, с. 126-135.

Козлов 1984b: Козлов В. И. Охранные работы на поселении VIII - начала X в. у с. Шабо // Северное Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1984, с. 138-144.

Козлов 1987: Козлов В. И. О материальной культуре оседлого населения приморской части Днестро-Дунайского междуречья в VIII-X вв. // Новые исследования по археологии Северного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1987, с. 74-87.

Козлов 1988: Козлов В. И. Гончарная керамика поселений балкано-дунайской культуры VIII-X вв. в приморской части Днестровско-Дунайского междуречья // Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 28-53.

Козлов 1991: Козлов В. И. Населееие степного междуречья Дуная и Днестра конца VIII – начала XI веков н. э. (Балкано-Дунайская культура) / Автореферат дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук, Ленинград, 1991, 29 с.

Козловский 1985: Козловский А. А. Разведки и раскопки на Нижнем Дунае // Археологические открытия 1983 г., Москва: Наука, 1985, с. 291.

Комнина 1965: 1999: Комнина, Анна. Алексиада. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, Москва, 1965 [=Серия Византийская библиотека. Источники. Спб: Алетейя, 1999. 704 с.]

Коновалова 1991: Коновалова И. Г. Арабские источники XII-XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1990 год, Москва: Наука, 1991, с. 5-115.

Коновалова 1999: Коновалова И. Г. Восточная Европа в сочинении ал-Идриси, Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999, 254 с.

Коновалова, Перхавко, 2000: Коновалова И. Г., Перхавко В. Б. Древняя Русь и Нижнее Подунавье, Москва: Памятники исторической мысли, 2000, 272 с.

Кононов 1958: Кононов А. Н. Родословная туркмен // Сочинения Абу-л-Гази, хане Хивинского, Москва-Ленинград, 1958.

Конст. Багрян. 1989: 1991: Константин Багрянародный. Об управлении империей. Под. ред. Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева, Москва: Наука, 1989 [=Изд. 2., Москва: Наука, 1991. 496 с.]

КПИКНЦЮВЕ 1979: Комплексные проблемы истории и культуры народов центральной и юго-восточной Европы, Москва: Наука, 1979.

Кордуба 1906: Кордуба М. Молдавско-польска граница на Покутию до смерти Стефана Великого // Аналлы Общества Шевченко, Лемберг, 1906.

Королюк 1971a: Королюк В. Д. Волохи и славяне русской летописи, Кишинев: Штиинца, 1971, 22 с.

Королюк 1971b: Королюк В. Д. Волохи и славяне «Повести временных лет» // Советское Славяноведение, № 4, 1971.

Королюк 1972a: Королюк В. Д. К вопросу о месте известий о волохах в «Повести временных лет» // Советское Славяноведение, № 1, 1972.

Королюк 1972b: Королюк В. Д. Славяне, влахи, римляне и римские пастухи венгерского «Анонима» // Юго-Восточная Европа в средние века, 1, Кишинев: Штиинца, 1972.

Королюк 1973: Королюк В. Д. К исследованиям в области этногенеза славян и восточных романцев // Советское Славяноведение, № 3, 1973, с. 73-91.

Королюк 1974: Королюк В. Д. Контактная зона в Юго-Восточной и Центральной Европе эпохи раннего средневековья и проблемы ее этнической истории // Советское Славяноведение, № 1, 1974, с. 53-67.

Королюк 1976a: Королюк В. Д. К исследованиям в области этногенеза славян и восточных романцев // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев, Москва: Наука, 1976, с. 6-29.

Королюк 1976b: Королюк В. Д. Перемещение славян в Подунавье и на Балканы (Славяне и волохи в VI–середине VII в.) // Советское Славяноведение, № 6, 1976.

Королюк 1978: Королюк В. Д. Пастушество у славян в I тысячелетии н. э. и переиселение их в Подунавье и на Балканы. Славяне и волохи (Попытка реконструкции по письменным источникам) // Славяно-волошские связи, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 177-198.

Королюк 1979: Королюк В. Д. Термин «Волошская земля» в раннесрелневековых письменных источниках // Этническая история восточных романцев. Древность и средние века, Москва: Наука, 1979, с. 5-17.

Королюк 1980 Королюк В. Д. «Волошская земля» и формирование восточнороманской (волошской) общности // Социально-экономическая и политическая история юго-восточной Европы до середины XIX в., Кишинев: Штиинца, 1980, с. 28-62.

Королюк 1985: Королюк В. Д. Славяне и восточные романцы в эпоху раннего средневековья: Политическая и этническая история, Москва, 1985.

Котляр 1985: Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв, Киев: Наукова думка, 183 с.

Котляр 1991: Котляр Н. Ф. Галицко-Волынская Русь и Византия в XII-XIII вв. (связи реальные и вымыщленные) // Южная Русь и Византия, Киев: Наукова Думка, 1991.

Кравченко 1967: Кравченко Н. М. Памятники черняховского типа в Буджакской степи (по материалам разведки 1966 г.) // Археологические исследования на Украине в 1965-1966 гг., Киев: Наукова Думка, 1967.

Кравченко 1971: Кравченко А. А. Поселение IX-X вв. н. э. у с. Сафьяны // Материалы по археологии Северного Причерноморья Одесского археологического музея, 1971, с. 71-79.

Кравченко 1978: Кравченко А. А. Кочевническое погребение XII в. у с. Флориповское // Археологические исследования в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1978, с. 196-204.

Кравченко 1986: Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII-XIV вв.) Киев, 1986.

Краснов 1979: Краснов Ю. А. Средневековые плуги Восточной Европы // Советская археология, № 4, 1979.

Краснов 1982: Краснов Ю. А. Древние и средневековые рала Восточной Европы // Советская археология, № 3, 1982.

Крип'якевич 1984: Крип'якевич І. Галицько-волинське князівство, Київ, 1984, 173 с.

Кропоткин 1972: Кропоткин В. В. Время и пути проникновения куфических монет в Среднее Подунавье // Проблемы археологии и древей истории угров, Москва, 1972.

Кулаковский 1905: Кулаковский Ю. А. Где начинается территория славян по Иордану? // Журнал Министерства Народного Просвещеня , Март, 1905, с. 123-136.

Курдиновский 1918: Курдиновский В. Общий очерк о пещерных храмах Бессарабии // Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества, Вып. 10, Кишинев, 1918, с. 1-11.

КУРК 1995: Конферинція українсько-румунької комісії з історії, археології, етнології та фолькроистики.: Мат. доп. та повідомл, Чернівці, 1995.

Курчатов 1990: Курчатов С. И. Отчет о результатах археологческих исследований курганов близ сел Паланка и Новые Шировцы, Дрокиевского р-на ССРМ в 1990 году, Кишинев: Штиинца, 1991 / Arhiva MA ASM, nr. 318.

Ларина, Рафалович 1979: Ларина О. В., Рафалович И. А. Работы на поселении Данчены I // Археологические открытия 1978 г., Москва: Наука, 1979, с. 487.

Ларина & 1989: Ларина О. В., Хахеу В. П., Тодорова Т. Д. Отчет о полевых исследованиях Оргеевской новостроечной археологической экспедиции в 1988 г. в зоне строительства оросительной системы в колхозе «Путь к коммунизму» Оргеевского р-на МССР (с. Бравичены), Кишинев: Штиинца, 1989 / Arhiva MA ASM.

Левицкий 1985: Левицкий О. Отчет о полевых исследованиях Фаркийской новостроечной археологической экспедиции в 1984 г., Кишинев: Штиинца, 1985 / Arhiva MA ASM

Левицкий, Хахеу, Реабцева 2000: Левицкий О. Г., Хахеу В. П., Реабцева С. С. Джурджулештская находка в зеркале ювелирной моды X-XI вв. // Stratum Plus, № 5, 2000, с. 90-96.

Левченко 1956: Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений, Москва, 1956.

Литаврин 1972: Литаврин Г. Г. Влахи византийских источников X-XIII вв. // Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 91-138.

Литаврин 1976: Литаврин Г. Г. Некоторые особенности этнонимов в византийских источниках // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев, Москва: Наука, 1976, с. 198-217.

Литаврин 1982: Литаврин Г. Г. Формирование этнического самосознания болгарской народности (VII-первая четверть X в.) // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья, Москва: Наука, 1982, с. 49-82.

Литаврин 1985a: Литаврин Г. Г. Восточноримская империя в VI-VII вв. // Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв, Москва: Наука, 1985, с 8-33.
Литаврин 1985b: Литаврин Г. Г. Византийское государство в VII-XII вв. // Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв, Москва: Наука, 1985, с. 99-131.
Литаврин 1985c: Литаврин Г. Г. Формирование и развитие Болгарского раннефеодального государства (конц VII – начало XI в.) // Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв, Москва: Наука, 1985, с. 132-188.
Литаврин 2000: Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX - начало XII в.). СПБ: Алетейя, 2000. 415 с.
Литаврин 2001: Литаврин Г. Г. Византия и славяне, Изд. 2-е. СПБ: Алетейя, 2001. 606 с.
Лихачев 1950: Лихачев Д.С. Устные истоки чудодейственной системы Слова о полку Игореве // Слово о полку Игореве: Сборник исследований и статей / Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц, Москва-Ленинград, 1950.
Лихачев 1955: Лихачев Д.С. Слово о полку Игореве: Историко-литературнй очерк, 2е изд, Москва-Ленинград, 1955.
Логвин, Тимощук 1961: Логвин Г. Н., Тимощук Б. А. Белокаменный храм XII в. в с. Василеве // Памятники культуры, т. 3, Москва, 1961, с. 37-50.
Мадан 1930: Мадан Л. Граматика молдавского языка, Тирасполь, 1930.
Майоров 2001: Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь: Очерки социал.-полит. отношений в домонг. период. Князь, бояре и гор. Община, СПб.: Унив. кн., 2001, 639 с.
Малевская, Раппопорт, Тимощук 1970: Малевская М. В., Раппопорт П. А., Тимощук Б. А. Раскопки на Ленковецком поселении в 1967 году // Советская археология, № 4, 1970, с. 112-127.
Мальм 1956: Мальм В. А. Промыслы древнерусской деревни // Очерки истории древнерусской дереввни / Труды Государственного исторического музея, Вып. 32, Москва, 1956. С. 118.
Манзура, Клочко, Савва 1992: Манзура И. В., Клочко Е. О., Савва Е. Н. Каменские курганы, Кишинев: Штиинца, 1992, 133 с.
Манзура, Ларина, Савва 1992: Манзура И. В., Ларина О. В., Савва Е. Н. Исследование курганов у с. Паркань // Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992.
Манигда 1999: Манигда О. Типология и оборонные конструкции городищ Северной Буковины VIII-XIII вв. // Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova, Chişinău, 1999, с. 137-139
Махно 1956: Махно Е. В. Раскопки на славянском поселении у сел Пояны и Сокол в 1953г [Резинский район. Поселение IX-X вв. н. э.] // Известия Молдавского филиала АН СССР, № 4, 1956, с. 155-162
Медведев 1966: Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие (Лук и стрелы самострел) VIII-XIV вв. // Археология СССР: САИ. Е-I-36, Москва: Наука, 1966. 184 с.
Медведев 1973: Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие XIII-XIV вв. // Археология СССР: САИ. Е-I-36, Москва: Наука, 1973. 184 с.
МИА 1960: Материалы исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской народной республики, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1960, с. 297-307 с илл.
МИАЭМ 1992: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы, Кишинев: Штиинца, 1992.
МИАЭМССР 1964 Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев: Штиинца, 1964.
Михаил Сириец 1960: Михаил Сириец. Хроника // Сирийские источники XII-XIII вв. об Азербайджане, Баку: АН АзССР, 1960.
Михайлина 1993: Михайлина Л. П. Формування слов'янского ранньофеодального міста на р. Прут // Роль ранніх міських центрів в становлнні Київської Русі.: Мат. іст.-арх. Семінару, Суми, 1993.
Михайлина 1994: Михайлина Л. Комплекс слов'янских пам'яток VIII-X ст. у с. Ревне на р. Прут // Населення Прутсько-Днестровського межиріччя та суміжих территорий в другій половині I – на початку II тысячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл, Чернівці, 1994.
Михайлина 1997: Михайлина Л. П. Населення Верхнего Попруття VIII-X ст., Чернівці, 1997, 143 с.
Михайлина 1999: Михайлина Л. Скотарство у госсподарський діятельності східних слов'ян між Дніпром і Карпртами // Питания стародавньої та середньовічної історії, археолоії й етнології, т. 3, Чернівці, 1999, с. 133-139.
Михайлина, Возний 1993: Михайлина Л., Возний І. П. Формування приватного землеволодіння на південій окраїні Галицько-Волинского князівства в XII-XIII ст. (на археологічних матеріалах Чорнівського городища Новоселицького р-ну Чернівецької обл.) // Вісник Центру буковинознавства, Вип. 1, Чернівці, 1993, с. 5-13.

Михайлина, Левчук 1994: Михайлина Л., Левчук В. Кераміка Ревнянського поселения VIII-X ст. // Населення Прутсько-Днестровського межиріччя та суміжих территорий в другій половині I – на початку II тысячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл, Чернівці, 1994.

Михайлина, Моця 1995: Михайлина Л., Моця О. Археологічні пам'ятки Верхнего Попруття другої половини I тысячоліття н. е. // Конферинція українсько-румунької комісії з історії, археології, етнології та фолькроистики.: Мат. доп. та повідомл, Чернівці, 1995.

Михайлина, Пивоваров 1993: Михайлина Л., Пивоваров С. Язичницькі вірування слов'янских племен Північної Буковини за археологічними даними // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, істория, культура, традиції.: Тез. доп. та повідомл, Львів, 1993.

Михайлина, Русанова 1980: Михайлина Л. П., Русанова И. П. Славянский могильник X в. на Верхнем Пруте // Археологические открытия 1979 г., Москва: Наука, 1980.

Михайлина, Русанова, Тимощук 1978: Михайлина Л. П., Русанова И. П., Тимощук Б. А. Раскопки славянского города на р. Прут // Археологические открытия 1977 г., Москва: Наука, 1978.

Михайлина, Русанова, Тимощук 1979: Михайлина Л. П., Русанова И. П., Тимощук Б. А. Селища и городища Ревное I // Археологические открытия 1979 г., Москва: Наука, 1979.

Михайлина, Тимощук 1983: Михайлина Л. П., Тимощук Б. А. Славянские памятники басейна Верхнего Прута VIII-X вв. // Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 205-219.

Михайлина, Юрійчук 1994: Михайлина Л., Юрійчук Ю. Поселения XI ст. Графська Поляна на околиці Чернівців // Населення Прутсько-Днестровського межиріччя та суміжих территорий в другій половині I – на початку II тысячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл, Чернівці, 1994.

Михайлов 1976: Михайлов С. За первоначалите поселищча на Аспарух в южна Бесарабия и северна Добруджа // Археология, 3, 1976, с. 71-76.

Молдаване 1977: Молдаване: Очерки истории, этнографии, искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1977, 459 с.

Молчановский 1885: Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. (Преимуществен но по летописям), Киев, [1885].

Мохов 1959: Мохов Н. А. Формирование молдавского народа и образование Молдавского государства, Кишинев, 1959.

Мохов 1961: Мохов Н. А. Очерки истории молдавско-русско-украинских связей, Кишинев, 1961.

Мохов 1962: Мохов Н. А. О соотношении земледелья и скотоводства в экономике Молдавии XIV-XIX вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, Киев, 1962, с. 95-105.

Мохов 1964: Мохов Н. А. Молдавия эпохи феодализма, Кишинев, 1964.

Мохов 1978: Мохов Н. А. Очерки истории формирования молдавского народа, Кишинев: Штиинца, 1978, 131 с.

Мохов 1983: Мохов Н. А. Студий де историе асупра формэрий попорулуй молдовенеск, Кишинэу, 1983.

Мохов, Зеленчук, Советов 1978: Мохов Н. А., Зеленчук В. С., Советов П. В. Итоги и перспективы работы Научного Совета „Славяно-волошские связи и происхождение молдавской народости"// Славяно-волошские связи, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 3-18.

Моця 1990: Моця А. П. Погребальные памятники южнорусских земель IX-XIII вв, Киев: Наукова Думка, 1990, с. 135-136.

Муссуров, Носова 2002: Муссуров А. И., Носова Л. В. . Находки византийских монет V-VI вв. на Нижнем Днестре // Stratum Plus, № 6: Знамения цивилизаций, 2001-2002, с. 304-306.

Мутафчиев 1948: Мутафчиев П. История на българския народ, т. I, София, 1948.

Насонов 1951: Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства, Москва, 1951. 260 с.

Насонов 2002: Насонов А. Н. "Русская земля" и образование территории древнерусского государства, Санкт-Петерсбург, 2002. с. 27-44

Недков 1960: Недков Б. България и съседните земли през XII век според «Географията» на Идриси, София, 1960.

НИАСП 1987: Новые исследования по археологии Северного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1987.

Нидерле 1956: Нидерле Л. Славянские древности, Москва, 1956.

Никулицэ 1981: Никулицэ И. Т. Гальштатское поселение в Ханском микрорайоне // Археологические исследования в Молдавии в 1974-1976 гг., Кишинев: Штиинца, 1981.

Никулицэ, Рафалович 1974: Никулицэ И. Т., Рафалович И. А. Жилища гетов и ранних славян у с. Ханска // Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 79-92.

Никулицэ, Рафалович, Хынку 1973: Никулицэ И. Т., Рафалович И. В., Хынку И. Г. Раскопки у с. Ханска [Котовского р-на] //Археологические исследования в Молдавии в 1970-1971 гг., Кишинев: Штиинца, 1973, с. 129-133.

НПДМСТ 1994: Населення Прутсько-Днестровського межиріччя та суміжих территорий в другій половині I – на початку II тысячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл, Чернівці, 1994.

НПЛ 1950: Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. Под ред., предислов. А. Н. Насонова, М.-Л.: Изд. АН СССР, 1950, 651 с.

Нудельман 1967: Нудельман А. А.. Гунский котел из Молдвавии // Советская археолгия, № 4, 1967, с. 306-308.

Нудельман 1978: Нудельман А. А. Топография кладов и находок единичных монет // Археологическая карта МССР, Кишинев: Штиинца, Вып. 8, 1978, 196 с.

Нудельман 1982: Нудельман А. А. Некоторые наблюдения над находками византийских монет в Карпато-Днестровском регионе // Археологические исследования в Молдавии в 1977-1978, Кишинев: Штиинца, 1982, с. 27-53.

Нудельман 1985: Нудельман А. А. Очерки истории монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древнейших времен до образования феодального Молдавского государства), Кишинев: Штиинца, 1985, 182 с.

Оболдуева 1955: Оболдуева Т. Г. Курган эпохи бронзы на р. Когыльник // Известия Молдавского Фил. АН СССР, 5 (25), Кишинев, 1955.

Овчинніков 1994: Овчинніков О. Галицько-Волинські міста XII ст. за трактатом Ал-Ідрісі // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територий в другій половині I - на початку II тисячоліть н.е. ТД., Чернівці, 1994, с.48-49.

ОИКМ 1971: Очерки истории культуры Молдавии (II-XIV вв), Кишинев: Штиинца, 1971.

Окушко 1972: Окушко В. Р. Следы лечебных воздействий на зубах древних людей // Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969 гг., Кишинев: Штиинца, 1972, с. 245-249.

Параска 1981: Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства, Кишинев, 1981.

Пассек, Черныш 1963: Пассек Т. С., Черныш Е. К. Отчет о работе Молдавской экспедиции в 1963 г. / Arhiva MA AŞM, nr. inv. 289.

Пассек, Черныш, Черняков 1962: Пассек Т. С., Черныш Е. К., Черняков И. Т. Отчет о работе Молдавской экспедиции в 1962 г. / Arhiva MA AŞM, nr. inv. 263.

Пашуто 1950: Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси, Москва, 1950, 330 с.

Пашуто 1968: Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси, Москва, 1968.

ПВЛ 1950: Повесть временных лет, т. I, II. Подготовка текста, статьи и коментарии Д. С. Лихачева, Москва-Ленинград, 1950.

Перхавко 1988: Перхавко В. Б. Летописный Переяславец на Дунае // Внешняя политика Древней Руси. Юбилейные чтения, посвященные 70-летию со дня рождения чл.-корр. АН СССР В. Т. Пашуто, Москва, 1988, ТД, Москва, с. 68-73.

Перхавко 1996: Перхавко В.Б. Князь Иван Берладник на Нижнем Дунае // Восточная Европа в древности и средневековье. Политическая структура Древнерусского государства. VIII Чтения памяти В. Т. Пашуто, Москва, с.70-75.

Петрушевич 1877: Петрушевич А.С. Кто были болоховскіе князья ? // Слово, Львов, 1877.

Пивоваров 1996: Пивоваров С. Мідний динар із середновічних Чернівці // Буковинський історико-етнографичный вісник, Чернівці, 1996.

Пивоваров 1997: Пивоваров С. Про похождення Хотинського скарбу брактеатів // Питания стародавньої та середньовічної історії, археолоії та етнографії, Чернивці, 1997.

Пивоваров 1999: Пивоваров С. Візантійська монета з Чорнівсського городица // Питания стаародавньої та середньовічної історії, археолоії й етнології, т. 3, Чернивці, 1999, с. 154-159.

Пивоваров 2001: Пивоваров С. Християнські старожитності в межиріеччі Верхнього Пруту та середнього Дністра, Чернигов, 2001.

Пивоваров, Чеховський 1994: Пивоваров С., Чеховський І. Давньоукраїнські географічні апелятиви в назвах урочищ - слов'янских археологічних пам'яток Буковини // Населення Прутсько-Днестровського межиріччя та суміжих территорий в другій половині I – на початку II тысячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл, Чернівці, 1994.

Плано Карпини 1997: Джиованни дель Плано Карпини. История Монгалов, Пер. А. И. Малеина, Москва, 1957 [=Джованни дель Плано Карпини. История монгалов., Гильом де Рубрук. Путешествия в восточные страны., Книга Марко Поло, Москва: Мысль, 1997]

Плетнева 1967: Плетнева С. А. От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура // Материалы и исследования по археологии СССР, № 142, 1967, 199 с.

Плетнева 1981: Плетнева С. А. Балкано-дунайская культура // Степи Евразии в эпоху средневековья // Археология СССР в 20 т., Москва: Наука, 1981, с. 75-77.

Плетнева 1982: Плетнева С. А. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей, Москва: Наука, 1982. 188 с.
Плетнева 1990: Плетнева С. А. Половцы, Москва: Наука, 1990
Плетнева, Макарова 2002: Плетнева С. А., Макарова Т. И. Памяти Ирины Петровны Русановой // Stratum Plus, № 5: Знамения цивилизаций, 2001-2002, с. 10-12.
Полевой 1969: Полевой Л. Л. Городское гончарство Пруто-Днестровья в XIV в., Кишинев, 1969.
Полевой 1972: Полевой Л. Л., Формирование основных гипотез происхождения восточно-романских народностей Карпато-Дунайских земель (феодальная и буржуазная историография XVII - первой половины XX вв.) // Юго-Восточная Европа в средние века, I, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 46-91.
Полевой 1980: Полевой Л. Л. О хозяйственно-культурном типе волохов // Социально-экономическая и политическая история юго-восточной Европы до середины XIX в., Кишинев: Штиинца, 1980, с. 8. -28.
Полевой 1985: Полевой Л. Л. Типология землепашных орудий и появление плуга на территории феодальной Молдавии // Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 66-90.
Полевой 1988: Полевой Л. Л. Международная черноморская торговля и социально-экономическое развитие Днестровско-Карпатских земель во второй половине XII-XIV в. (по материалам истории товарно-денежного обращения) // Социально-экономическая и политическая история периода феодализма, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 7-21.
Полевой 1999: Полевой Л. Л. Неизвестные болгарские монеты? // Stratum Plus, № 6: Время денег, 1999, с. 147-152.
Попов 1973: Попов А.И. Названия народов СССР, Ленинград, 1973.
Постикэ 1981: Постикэ Г. И. Исследование многослойного поселения Ханска // Археологические открытия 1980, Москва: Наука, 1981, с. 394.
Постикэ 1983: Постикэ Г. И. Раскопки поселения Лимбарь-Кэпрэрия // Археологические открытия 1981, Москва: Наука, 1983, с. 400.
Постикэ 1985a: Постикэ Г. И. Глиняные котлы на территории Молдавии в раннесредневековый период // Советская археология, № 3, 1985, с. 227-240.
Постикэ 1985b: Постикэ Г. И. Археологические исследования на средневековом поселении Ханска // Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 156-168.
Постикэ 1985c: Постикэ Г. И. Раскопки средневекового поселения у с. Бутучены // Археологические открытия 1983, Москва: Наука, 1985, с. 358-359.
Постикэ 1987: Постикэ Г. И. Археологические исследования поселения Мерены II // Археологические открытия 1986 г., Москва: Наука,1987, с. 111-113.
Постикэ 1988a: Постикэ Г. И. Глиняная посуда центральной Молдавии конца I – начала II тысячелетия н. э. как исторический источник: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук по спец. 07.00.06 / Гос. ун – т им. М. В. Ломоносова, Москва, 1988, 17 с.
Постикэ 1988b: Постикэ Г. И. Глиняная посуда Центральной Молдавии конца I – начала II тысячилетия н. э. как исторический источник: дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук по спец. 07.00.06 / науч. руководитель Л. Р. Кызласов; Гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Москва, 1988, 314 с.
Постикэ 1992a: Постикэ Г. И. Новые данные о раннесредневековом горизонте Старого Орхея // Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, vol. 1, Chişinău, 1992, p.129-139.
Постикэ 1992b: Постикэ Г. И. Средневековая амфора с поселения Чигырлень I // Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы. Кишинев: Штиинца, 1992, с. 159-162.
Постикэ 2005: Постикэ Г. И. Цитадель золотоордынского города Шехр аль-Джедид (Старый Орхей, Молдова) // Российская археология, № 2, 2005, с. 151-155.
Постикэ, Тельнов 1985: Постикэ Г. И., Тельнов Н. П. Раннесредневековое поселение Ханска-ла Маткэ // Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 142-152.
Потин 1963: Потин В. М. Клад брактеатов из Поднестровья // Нумизматика и сфрагистика, I, Киев: Наукова Думка, 1963.
ППИРС 1997: Проблеми похождення та історичного розвитку слов'ян, Київ-Львів, 1997.
Приходнюк 1975: Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст. н. е.), Київ, 1975, 154 с.

Приходнюк 1981: Приходнюк О. М. Роль черняховской культуры в формиорвании раннесредневековх славянских древностей Среднего Поднестровья // Тезисы докладов симпозиума: Позднейшие судьбы Черняховской культуры, Каменец-Подольский, 1981, с. 35-37.

Приходнюк 1983: Приходнюк О. М. К вопросу о присутствии антов в Карпато-Дунайских землях // Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 180-190.

Приходнюк 1989: Приходнюк О. М. Анты и пеньковская культура // Древние славяне и Киевская Русь, Киев: Наукова Думка, 1989, с. 58-70.

Приходнюк 1998: Приходнюк О. Пеньковская культура, Воронеж, 1998.

Приходнюк 1999: Приходнюк О. Гуны та протоболгари в Європі, Київ, 1999.

Приходнюк 2001: Приходнюк О. М. Степове населення України та східні сло'вяни (друга половна I тис. н. е.), Київ-Чернівці, 2001, 285 с.

ПРС 1997: Пивденноруськое село IX-XIII ст, Київ, 1997.

ПРСВСЗП 1982: Памятники римского и средневекового времени в северо-западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1982, 186 с.

ПСРЛ-1: Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей, т. 1, Ленинград, 1926-1928, VIII с., 579 стлб.

ПСРЛ-2: Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей, т. 2. СПб., 1908. XVI с. 938 стлб. 87 с [= Москва, 1998. 648 с.].

ПСРЛ-3: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов // Полное собрание русских летописей, т. 3, Москва-Ленинград, 1950.

ПСРЛ-7: Летопись по Воскресенскому списку // Полное собрание русских летописей, т. 7, Москва, 2001. 360 с.

ПССИАЕ 1999: Питания стародавньої та середньовічної історії, археолоії й етнології, т. 3, Чернивці, 1999, 243 с.

ПЭС 1978: Проблемы этногегеза славян, Киев: Наукова Думка, 1978.

Рабинович 1946: Рабинович М. Г. Музыкальные инструменты в войске Древней Руси и народные музыкальные инструменты // Советская этнография, №4, 1946.

Рабинович 1990a: Рабинович Р. А. К проблеме культурной и этнической интерпретации памятников типа Петруха-Лукашевка // Археологические исследования молодых ученных Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 51-57.

Рабинович 1990b: Рабинович Р. А. К проблеме соотношения памятников типа Екимэуць-Алчадар и Петруха-Лукашевка в Днестровско-Прутском междуречье // Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья, Тезисы докл. конф., ч. I, Белгород-Днестровский, 1990, с. 88-90.

Рабинович 1991a: Рабинович Р. А. Гончарнй горн на поселении X-XII вв. у с. Рудь // Хозяйственные комплексы древних обществ Молдовы, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 99-109.

Рабинович 1991b: Рабинович Р. А. Жилище древнерусского времени с мыса Пештере // Археологические исследования в Старом Орхее, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 63-68.

Рабинович 1993: Рабинович Р. А. Карпато-Поднестровье в контексте культурных и межгосударственных связей Юго-Восточной и Восточной Европы // Международные отношения и государственные структуры в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе в IV-XVIII вв., Международ. науч. конф. Запорожье, 1993, с. 88-91.

Рабинович 1997: Рабинович Р. А. Карпато-Днестровские земли во второй половине IX - первой половине XIII вв. (историко-археологическое исследование). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Санкт-Петербург, 1997, 18 с.

Рабинович 1999a: Рабинович Р. А. Дирхемы на территории Молдовы: культурно-исторический контекст // Stratum Plus: Время денег, 1999, №6, с. 262-274.

Рабинович 1999b: Рабинович Р. А. Призрачная Берладь. О достоверности одной фальсификации // Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, 1999, №5, с. 357-378.

Рабинович 2000: Рабинович Р. А. Искушение «волошским орехом», или Балканские волохи и русские волхвы // Stratum Plus: Великая Скифь, 2000, №5, с. 262-390.

Рабинович 2002: Рабинович Р. А. . От ултинзуров к уличам, или Предыстория одного летописного племени // Stratum Plus: Славянские древности, 2001-2002, №5, с. 282-299.

Рабинович 2004: Рабинович Р. А. Загадочные толковины: мореходы или толкователи? // Черноморские румбы, Одесса: 2004.

Рабинович 2005a: Рабинович Р. А. О культурном и хронологическом соотношении Алчадарского и Брэнештского могильников // Revista Arheologică, Serie Nouă, vol. I, nr. 1, 2005, p. 120-133.

Рабинович 2005b: Рабинович Р. А. Ножи с волютообразными рукоятками на территории Молдовы и их культурно-исторический контекст // Revista Arheologică, Serie Nouă, vol. I, nr. 2, 2005, p. 351-359

Рабинович, Гукин 1991: Рабинович Р. А., Гукин В. Д. Результаты раскопок на поселении Бранешты и некотырые спорные вопросы изучения памятнмков типа Петруха-Лукашовка // Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 205-224.

Рабинович, Рябцева 1997: Рабинович Р. А., Рябцева С. С. Ювелирные украшения с зернью из Карпато-Поднестровья в контексте культурно-исторических процессов X-XI вв. // Stratum + Петербургский археологический вестник, СПб-Кишинёв, 1997, с. 236-245.

Рабинович, Ткачук 1995: Рабинович Р. А., Ткачук М. Е. Исследования на поселении древнерусской культуры у с. Рудь // Археологические Вести, № 4, 1995, с. 165-170.

Равдина 1988: Равдина Т. В. О датировке городища Алчедар // Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 54-71.

Раевский 1988: Раевский Н. Контактеле романичилор рэсэритень ку славий. Пе базэ де дате лингвистиче, Кишинэу, 1988, 288 p.

Раппопорт 1955: Раппопорт П. А. Города Болоховской земли // Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 57, 1955, с.52-59.

Раппопорт 1967: Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X-XIVвв, Ленинград, 1967.

Ратич 1957: Ратич О. О. Древньоруські археологічні пам ятки на турриторіі західних областей УССР, Київ, 1957.

Рафалович 1963: Рафалович И. А. Карта раннеславянских поселений VI-IX вв. на территории Прутско-Днестровского междуречья // Труды III конференции молодых ученых Молдавии, Вып. 3, Сер. обществ. наук., Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с. 84-85.

Рафалович 1965: Рафалович И. Раннеславянское селище Хуча VI-VII вв [с. Шапте-Бань Рышканского р-на МССР] // Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, 1965, Вып. 105, с. 123-128.

Рафалович 1966a: Рафалович И. А. К вопросу о гнездовом характере расположения раннеславянских поселений и его отражении в “Стратегиконе” Псевдо-Маврикия // Сборник работ молодых ученых Молдавии, посвященный 500-летию г. Кишинева, Кишинев, 1966, с. 289-294.

Рафалович 1966b: Рафалович И. А. О некоторых устойчивых чертах планировки поселений и домостроительства у славян в Днестровско-Дунайских землях // Материалы IV конф. молодых ученых Молдавии, сент. 1964 г., Секция ист., Кишинев, 1966, с. 8-9.

Рафалович 1967: Рафалович И. А. К вопросу о вариантах раннеславянской культуры V-VII вв. в Молдавии // Материалы V конф. молодых учен., Обществ. Науки, Кишинев, Из-во АН МССР, 1967, с. 56-57.

Рафалович 1968a: Рафалович И. А. Поселение V-VII вв. у с. Ханска МССР // Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, 1968, Вып. 113, с. 94-101.

Рафалович 1968b: Рафалович И. А. Скульптурные изображения людей и животных из раннеславянских поселений на территории Молдавской ССР // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: Материалы и исследования, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968, с. 100-105.

Рафалович 1968c: Рафалович И. А. Раннеславянское поселение V-VII вв. у с. Реча в Молдавии // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: Материалы и исследования, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968, с. 181-185.

Рафалович 1968d: Рафалович И. А. Славяне V-IX вв. в Молдавии. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук, Москва, 1968, 26 с. (АН СССР. Ин-т археологии).

Рафалович 1972a: Рафалович И. А. Славяне VI-IX веков в Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1972, 244 с.

Рафалович 1972b: Рафалович И. А. Раскопки раннеславянского поселения VI-VII вв. у села Селиште // Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 122-142.

Рафалович 1972c: Рафалович И. А. Молдавия на пути расселения славян в Юго-Восточной Европе // Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 7-31.

Рафалович 1973: Рафалович И. А. Исследование раннеславянских поселений в Молдавии // Археологические исследования в Молдавии в 1970-1971, Кишинев: Штиинца, 1973, с. 134-154.

Рафалович 1974: Рафалович И. А. Культура славян Молдавии (VI-IX вв.) // Древняя культура Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1974.

Рафалович 1975: Рафалович И. А. К вопросу о степени влияния Византии на материальную культуру населения Карпато-Днестровских земель в VI-IX вв. // Карпато-Дунайские земли в средние века, Кишинев: Штиинца, 1975, с. 7-19.

Рафалович 1980: Рафалович И. А. Романизированное население Нижнего Подунавья накануне славянской колонизации // Социально-экономическая и политическая история юго-восточной Европы до середины XIX в., Кишинев: Штиинца, 1980, с. 8-28.

Рафалович 1983: Рафалович И. А. Славяне VI-IX вв. в Днестровско-Карпатских землях в освещении зарубежной историографии // Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 31-49.

Рафалович 1986: Рафалович И. А. Данчены. Могильник черняховской культуры III-IV вв. н. э., Кишинев: Штиинца, 1986.

Рафалович, Гольцева 1974: Рафалович И. А., Гольцева Н. В. Раскопки раннеславянского поселения Ханска I // Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 148-159.

Рафалович, Гольцева 1981: Рафалович И. А., Гольцева Н. В. Раннеславянское поселение V-VII вв. Данчены I // Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1981, с. 125-140.

Рафалович, Лапушнян 1974a: Рафалович И. А., Лапушнян В. Л. Работы Реутской археологической экспедиции // Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 110-147.

Рафалович, Лапушнян 1974b: Рафалович И. А., Лапушнян В. Л. Могильники и раннеславянсконе городище у с. Селиште // Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 104-139.

Рафалович, Рикман 1965: Рафалович И. А., Рикман Э. А. К вопросу о соотношении черняховской и раннеславянской культур VI-VII вв. в Днестровско-Дунайском регионе // Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, 1965, Вып. 105, с. 42-59 [=ТДПСАЭЮЗ СССР, 1964, с. 33].

Рафалович, Хынку 1972: Рафалович И. А., Хынку И. Г. Исследования средневековых памятников у с. Ханска // Археологические открытия 1971, Москва: Наука, 1972, с. 453-454.

Рашев 2000: Рашев Р. Прабългарите през V-VII век, Велико-Тырново, 2000.

Рашид-ад-Дин 1946: Рашид-ад-Дин. Сборник летописей, т. III, Москва-Ленинград, 1946.

Рідуш 1996: Рідуш Б. Культові печери Буковинського Подністров'я // Буковинський історико-етнографічний вісник, вип. 1, Чернівці, 1966, с. 3-10.

Рідуш 1997: Рідуш Б. Печерні монастирі Буковини // Питання стародавньої та середньовічної історіі, археології й етнографії, вип. 3, Чернівці, 1997, с. 108-111.

Рикман 1969: Рикман Э. А. Отчет об археологических работах 1968 г., Москва, 1969 / Arhiva MA ASM.

Рикман 1973: Рикман Э. А. Об ареале романизации населения северных низовьев Дуная в первой половине I тыс. н. э. // Актуальные вопросы этнографии: Материалы комиссии этнографии 1972-1973. Москва: Наука, 1973, с. 51-59.

Рикман 1974: Рикман Э. А. О некоторых аспектах романизации населения северных низовьев Дуная в первой половине I тыс. Н. э. Москва: Наука, 1974.

Рикман 1975: Рикман Э. А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н. э., Москва: Наука, 1975, с. 195-262.

Рикман 1976a: Рикман Э. А. О романизации населения Карпато-Дунайских областей в первой половине I тыс. н. э. // Карпатский сборник, Москва: Наука, 1976, с. 27-30.

Рикман 1976b: Рикман Э. А. Проблема этногенеза в современной румынской историографии // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. Москва: Наука, 1976, с. 232-244.

Рикман 1978a: Рикман Э. А. Некоторые вопросы романизации левобережья Нижнего Дуная в I половине I тыс. н. э. // Славяно-волошские связи. Кишинев: Штиинца, 1978.

Рикман 1981: Рикман Э. А. О начале расселения и этнических контактах праславян в Карпато-Днестровских землях // Советская Этнография, 1981, № 2, с. 167-175.

Рошаль, Федоров 1972: Рошаль М. Г., Федоров Г. Б. Жилые и производственные сооружения древнерусского поселения Рудь // Археологические исследования в Молдавии в 1970–1971, Кишинев: Штиинца, 1973.

РРМЦСКР 1993: Роль ранніх міських центрів в становлнії Київської Русі.: Мат. іст.-арх. Семінару, Суми, 1993.

Рубрук 1997: Гильом де Рубрук. Путешествия в восточные страны // Джованни дель Плано Карпини. История монголов. Книга Марко Поло, Москва: Мысль, 1997.

Русанова 1976: Русанова И. П. Славянские древности VI-VII вв. Культура пражского типа, Москва: Наука, 1976. 216 с.

Русанова 1980: Русанова И. П. Изучение славянских поселений у с. Черновка // Археологические открытия 1979 г., Москва: Наука, 1980, с. 331.

Русанова 2002: Русанова И. П. Истоки славянского язычесива. Культовые сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н. э. – I тыс. Н. э., Черновцы, 2002. 172 с.

Русанова, Тимощук 1976: Русанова И. П., Тимощук Б. А. Савянское поселение Кодын на Буковине // Археологические открытия 1975 г., Москва: Наука, 1976.

Русанова, Тимощук 1978: Русанова И. П., Тимощук Б. А. Стратиграфия поселения Кодын II на Буковине // Археологические открытия 1977 г., Москва: Наука, 1978.

Русанова, Тимощук 1979: Русанова И. П., Тимощук Б. А. Раскопки и разведеи славянской экспедиции // Археологические открытия 1978 г., Москва: Наука, 1979.

Русанова, Тимощук 1981: Русанова И. П., Тимощук Б. А. Древнерусское Поднестровье, Ужгород, 1981, 140 с.

Русанова, Тимощук 1984a: Русанова И. П., Тимощук Б. О. Кодын - славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут, Москва: Наука, 1984. 87 с.

Русанова, Тимощук 1984b: Русанова И. П., Тимощук Б. А. Гнездо славянских поселений у с. Черновка, Черновицкой обл. // Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 179, 1984, с. 19-25.

Русанова, Тимощук 1993: Русанова И. П., Тимощук Б. А. Языческие святилища древних славян, Москва, 1993. 144 с.

Русанова, Тимощук, Михайлина 1977: Русанова И. П., Тимощук Б. А., Михайлина Л. П. Поселение Кодын II в басейне р. Прут // Археологические открытия 1976 г., Москва: Наука, 1977.

Руссев 1982: Руссев Н. Д. О западных пределах Золотой Орды // Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1982, с. 40-55.

Руссев 2000a: Руссев Н.Д. На грани миров и эпох. Города низовий Дуная и Днестра в конце XIII-XIV вв., Кишинев, 2000, 240 с.

Руссев 2000: Руссев Н. Д. „Яко ту вся благая сходятся": Антропология дунайской трагедии 968-971 гг. // Stratum Plus, 2000, № 5, с. 213-225.

Руссев, Фокеев 2002: Руссев Н. Д., Фокеев М. М. Византийский солид из района Дунайской дельты // Stratum Plus: Знамения цивилизаций, 2001-2002, № 6, с. 183-185.

Рыбаков 1950: Рыбаков Б. А. Уличи (историко-географические заметки) [Древнерусское племя уличей на территории Молдавии X в.] // Краткие сообщ. о докл. и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 35, 1950, с. 3-17.

Рыбаков 1952: Рыбаков Б. А. Русские земли по карте Идриси 1154 года // Краткие сообщ. о докл. и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 43, 1952.

Рыбаков 1982: Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв, Москва, 1982

Рычка 1988: Рычка В.М. Формирование территории Киевской земли (IX - первая треть XII в.), Киев, 1988, 124 с.

Рябцева 1996: Рябцева С. С. К вопросу о серьгах "волынского типа" // Ювелирное искусство и материальная культура, ТД участников второго коллоквиума, СПб, Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург, 1996, с. 62-65.

Рябцева 1997: Рябцева С. С. К вопросу о происхождении серег "волынского" типа (тип В)" // Ювелирное искусство и материальная культура. ТДК, Санкт-Петербург, апрель 1997 г., Санкт-Петербург, 1997, с. 62-64.

Рябцева 2002: Рябцева С. С. Древнерусские женские парадные головные уборы (диадемы и очелья) // Stratum Plus: Славянские древности, №5, 2001-2002, с. 334-354.

Рябцева 2005a: Рябцева С. О листовидных украшениях – подвесках, копоушках и решмах // Revista de Arheologie, Serie Nouă, vol. I, nr. 1, Chişinău, 2005, c. 350-358

Рябцева 2005b: Рябцева С. Палчатые фибулы Молдовы в контексте древностей сопредельных территорий // Revista de Arheologie, Serie Nouă, vol. I, nr. 2, Chişinău, 2005, p. 360-370.

Савва, Дергачев 1984: Савва Е. Н., Дергачев В. А. Раскопки курганов у с. Медвежа // Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 98-108.

Савва, Клочко 2002: Савва Е.Н., Клочко Е.О. Раскопки курганов и поселения эпохи поздней бронзы «Кривое озеро» у села Терновка в Поднестровье // Северное Причерноморье от энеолита к античности, Тирасполь, 2002, с. 149-179.

СВОД 1987: Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР: Северная зона, Кишинев: Штиинца, 1987.

СВС 1978: Славяно-волошские связи / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Научный Совет „Славяно-волошские связи и происхождение молдавской народости”, Кишинев: Штиинца, 1978, 242 с.
СДД 1983: Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, 248 с.
Седов 1979: Седов В. В. Происхождение и раняя история славян, Москва: Наука, 1979, 154 с.
Седов 1982: Седов В. В. Восточные славяне в VI-XIII вв. // Археология СССР в 20-ти томах, Москва: Наука, 1982, 327 с.
Седов 1994: Седов В. В. Очерки по археологии славян. Москва, 1994.
Сенкевич 1953: Сенкевич В. М. К вопросу о происхождении молдавской народности // Ученные Записки Кишиневского Государственного Унверситета, т. 6, 1953.
Сергеев 1960: Сергеев Г. П. Раскопки средневекового славянского поселения в Кобуска-Веке (МССР) // Материалы исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1960, с. 297-307.
Сергеевский 1936: Сергеевский М. В. Молдавские этюды, Москва-Ленинград, 1936.
Сергеевский 1948: Сергеевский М. В. Проблема просхождения и развития молдавского языка в свете языкознания // Ученные Записки Института истории языка и литературы МБ АН СССР, т. 1, 1948.
Сергеевский 1952: Сергеевский М. В. Введение в романское языковедение, Москва, 1952.
Середонин 1916: Середонин С. М. Историческая география, Пг., 1916.
Скрижинская 1957: Скрижинская Е. Ч. О склавинах и антах, о Мурсианском озере и городе Новиетуме // Византийский Временник, т. 12, 1957.
Скрижинская 1960: Скрижинская Е. Ч. Коментарий // Иордан. Гетика. О происхождении и деяниях гетов „Getica”, Москва, 1960.
Славяне 1990: Славяне юго-восточной Европы в предгосударственный период, Киев: Наукова Думка, 1990.
Славяне 1993: Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н.э. – первой половине I тысячелетия н.э., Москва, 1993.
Слово 1950: Слово о полку Игореве: Сборник исследований и статей / Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц, Москва-Ленинград, 1950.
Слово 1962: Слово о полку Игореве – памятник XV века / Под ред. Д.С. Лихачева, Москва-Ленинград, 1962.
Слово 1985: Слово о полку Игореве: Сборник / Вступ. статьи Д. С. Лихачева и Л. А. Дмитриева; Сост. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева, О. В. Творогова; Реконструкция древнерусского текста Н. А. Мещерского и А. А. Бурыкина; Прозаич. перевод Н. А. Мещерского; Коментарий Н. А. Мещерского и А. А. Бурыкина; Подг. текста и примеч. Л. А. Дмитриева, Ленинград: Сов. писатель, 1985, XXXVIII, 498 с.
Смиленко 1972: Смиленко А. Т. Этнокультурная карта Восточной Европы второй половины I тыс. н. э. // Становление раннефеодальных славянских государств, Киев: Наукова Думка, 1972.
Смиленко 1982: Смиленко А. Т. Раскопки поселеня Суворово I // Археологические открытия 1981 г., Москва: Наука, 1982, с. 319-320.
Смиленко 1989: Смиленко А. Т. К изучению локальных особенностей культуры союзов восточнославянских племен VIII-X вв. // Древние славяне и Киевская Русь, Киев: Наукова Думка, 1989, с. 105-114.
Смиленко 1991: Смиленко А. Т. Спорные вопросы в изучении древностей VIII-X вв. Северо-Западного Причерноморья // Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 166-186.
Смиленко 1997: Сміленко А. Т. Про пограниччя Болгарії і Русі в ранне средньовіччя // Проблеми похождення та іыторичного розвитку слов’ян, Київ-Львів, 1997, с. 190-196.
Смиленко 1999: Сміленко А. Т. З історії літописних уличів // Етнокультурні процеси в Пивденно-Східній Європі в I тисячолітті н. е., Київ-Львів, 1999, с. 268-276.
Смиленко, Козлов 1985: Смиленко А. Т., Козлов В. И. Славянские поселения конца тысячелетия н. э. у с. Шабо на Днестровском лимане // Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 119-136.
Смиленко, Козловский 1987a: Смиленко А. Т., Козловский А. А. Средневековые поселения в прилегающей части Днестровско-Дунайского междуречья // Днестро-Дунайское междуречье в I- начале II тыс . н. э., Киев: Наукова Думка, 1987, с. 67-83.
Смиленко, Козловский 1987b: Смиленко А. Т., Козловский А. А. Поселение у села Шабо и Богатое Одесской области // Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс . н. э., Киев: Наукова Думка, 1987.

Смиленко, Козловский 2000: Смиленко А. Т., Козловский А. А. Периодизация средньовичніх поселений лівобережжя гирла Дунаю // Археологія, 4, Кіив, 2000, с. 19-34.

Смирнов 1960a: Смирнов Г. Д. Заселение романизированными племенами Прутско-Днестровсго междуречья в свете археологических материалов // Материалы исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1960, с. 309-316.

Смирнов 1960b: Смирнов Г. Д. Из истории Старого Орхея // Известия Молд. Филиала АН МССР, 1960, № 4, с. 77-88.

Смирнов, Полевой 1967: Смирнов Г. Д., Полевой Л. Л. Археология Молдавии в годы Советской Власти // Советская ареология, №3, 1967, с. 73-81.

Смирнов, Рафалович 1965: Смирнов Г. Д., Рафалович И. А. Раннеславянские находки VI-VII вв из Старого Орхея // Известия АН МССР, 1965, № 12, с. 74-76.

Смирнова 1960: Смирнова Г. И. Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре // Pamątky archeologické, Praha, nr. 11, 1960, p. 222-238.

Смирнова 1979: Смирнова Г. И. Комплексы конца I тыс. н. э. на поселении у с. Незвиско на Днестре // Древние славяне и их соседи, Москва: Наука, 1979, с. 30-33.

Смишко 1952: Смишко М. Ю. Раннеславянская культура Поднестровья в свете новых археологических данных// Краткие сообщ. о докл. и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 44, 1952, с. 67-82.

СМСРЭИМ 1983: Славяно-молдавские связи и ранние этапы истории молдован / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Научный Совет „Происхождение молдавского народа и славяно-молдавские связи", Кишинев: Штиинца, 1983, 175 с.

Соболевский 1897: Соболевский А.И. Грамота кн. Иванка Берладника 1134 г. // Труды Восьмого Археологического Съезда в Москве 1890 г., т. II, Москва, 1897, с. 173-174.

Соболевский 1910: Соболевский А.И. Русские местные названия и язык скифов и сарматов // Русский филологический вестник, LXIV, 1910.

Сорокин, Власенко 1985: Сорокин В. Я., Власенко И. Г. Археологические исследования на поселении Мерешовка-Четэцуе // Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 58-64.

СПДПМ 1988: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1988, 160 с.

СР 1990: Славяне и Русь (в зарубежной историографии), Киев: Наукова Думка, 1990, 148 с.

Стати 1989: Стати В. Н. Некоторые особенности развития молдавского этноса // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докл. респуб. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 39-40.

Столярик 1985: Столярик Е. С. Клад монет императора Никифора Вотаниата из с. Фаурешты // Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье, Кишинев: Штиинца,1985, с. 137-140.

Столярик 1987: Столярик Е. С. Новые находки позднеримских и византийских монет в Пруто-Днестро-Дунайском междуречье // Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс. н. э., Киев: Наукова Думка, 1987, с. 93-97.

Столярик 1990: Столярик Е. С. Аннонимные фоллисы Византии вв. в Северо-Западном Причерноморье // Нумизматические исследования по истории юго-восточной Европы, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 104-111.

Столярик 1992: Столярик Е. С. Очерки монетного обращения Северо-Западного Причерноморья в позднеримское и византийское время (конец III–начало XIII в.), Киев: Наукова Думка, 1992, 125 с.

Стрижак 1969: Стрижак О.С. Тиверці // Мовознавство, 4, Киів, 1969.

Субботин 1968: Субботин Л. В. Розвидки археологічних пам'яток по берегах оз. Кагул та р. Карасулак // Археологія, 21, 1968, с. 227-235.

Субботин 1972: Субботин Л. В. Нові пам'ятки в пониззі Дунаю // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р., Київ, 1972.

Субботин 1997: Субботин Л.В. Исследование курганой группы у с. Калчева // Древности степного Причерноморья и Крыма, VI, Запорожье, 1997.

Субботин & 1970: Субботин Л. В., Загинайло А. Г., Шмаглий Н. М. Курганы у села Огородное // Материалы по археологии Северного Причерноморья Одесского археологического музея, вып.6, Одесса, 1970, с.130-155.

Субботин & 1994: Субботин Л.В., Субботин А. В. Позднекочевнеческое захоронение в г. Килие // Дневнее Причерноморье / Краткие сообщ. Одесского Археологического Общества, Одесса, 1994, с. 231-236.

Субботин & 1995: Субботин Л. В., Добролюбский А. О., Тощев Г. Н. Памятники эпохи бронзы курганного могильника Градешка // Древности степного Причерномовья и Крыма, V, Запорожье, 1995, с. 109-126.

Субботин & 2002: Субботин Л. В., Сапожников И. В., Субботин А.В. Курганный могильник Дивизия II в междуречье Хаджидера и Алкалии // Stratum Plus: Земля Триполиада, № 2, 2001-2002.

Субботин, Тощев 2002: Субботин Л. В., Тощев Г. Н. Археологические древности Буджака: Курганная группа у с. Лиман, Запорожье, 2002.

Субботин, Черняков 1982: Субботин Л. В., Черняков И. Т. Бронзовые амулеты салтово-маяцкой культуры из левобережья Нижнего Дуная // Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1982, с. 160-168.

Тельнов 1983: Тельнов Н. П. Раскопки поселения у с. Ханска // Археологические открытия 1981, Москва: Наука, 1983, с. 402.

Тельнов 1985: Тельнов Н. П. Раннеславянские поселения Гординешы I и Корпачь // Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 91-104.

Тельнов 1986: Тельнов Н. П. Исследование железоделательных сооружений поселения Скок // Археологические исследования в Молдавии в 1982 г., Кишинев: Штиинца, 1986, с. 84-96.

Тельнов 1987: Тельнов Н. П. Изучение славянской культуры в Молдавии в конце 70-х – в 80-е годы // Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс . н. э., Киев: Наукова Думка, 1987, с. 58-67.

Тельнов 1988a: Тельнов Н. П. Тельнов Н. П. Изучение славянской культуры в Молдавии в конце 70-х – в 80-е годы // Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс . н. э., Киев: Наукова Думка, 1987, с. 58-67.

Тельнов 1988b: Тельнов Н. П. Исследование славянского селища Скок // Археологические исследования в Молдавии в 1983 г., Кишинев: Штиинца, 1988, с. 101-113.

Тельнов 1988c: Тельнов Н. П. Раскопки на поселении Ханск III // Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 89-94.

Тельнов 1989: Тельнов Н. П. Раскопки поселения Скок // Археологические исследования в Молдавии в 1984 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 187-193.

Тельнов 1991a: Тельнов Н. П. Итоги работ на поселении Скок // Археологические исследования в Старом Орхее, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 53-63.

Тельнов 1991b: Тельнов Н. П. Славянские жилища VI-X вв. Днестровско-Прутского междуречья // Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 145-166.

Тельнов 1991c: Тельнов Н. П. Славянские железоделательные сооружения в Молдове // Хозяйственные комплексы древних обществ Молдовы, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 85-99.

Тельнов 1997a: Тельнов Н. П. О соотношении древностей типа Луки-Райковецкой с последующими культурами в Днестровско- Прутском междуречье // Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău, 1997, p. 246-251.

Тельнов 1997b: Тельнов Н. П. Об исторической судьбе восточнославянских древностей типа Луки-Райковецкой в Днестровско-Прутсом междурьече // Проблеми походження та іьторичного розвитку слов'ян, Київ-Львів, 1997, с. 184-189.

Тельнов 1999 Тельнов Н. П. Восточнославянские древности VIII-X вв. Днестровско-Прутского междуречья // Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, 1999, №5, с. 313-327.

Тельнов 2002a: Тельнов Н. П. Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII-X вв. // Stratum Plus: Славянские древности, 2001-2002, №5, с. 142-263.

Тельнов 2002b: Тельнов Н. П. . К истории древнерусского ремесла в Молдавии // Stratum Plus: Знамения цивилизаций, 2001-2002, №6, с. 447-454.

Тельнов, Рабинович 1990: Тельнов Н. П., Рабинович Р. А. Результаты работ на поселении Скок. // Археологические исследования в Молдове в 1985 г., Кишинев: Штиинца, 1990, с. 194-212.

Тельнов, Рабинович 1992: Тельнов Н. П., Рабинович Р. А. Археологические раскопки на поселении Скок // Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992, с. 208-223.

Тельнов, Рабинович 1997: Тельнов Н. П., Рабинович Р. А. Археологические исследования на поселении Скок // Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău, 1997, p. 252-262.

Тельнов, Рабинович 1999: Тельнов Н. П., Рабинович Р. А. Поселение Скок. Результаты исследований в 1988 г. // Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, 1999, №5, с. 274-286.

Тельнов, Рябой 1985: Тельнов Н. П., Рябой Т. Ф. Новые дынные о раннеславянском поселении у с. Ганск // Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 105-119.

Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002: Тельнов Н. П., Степанов В. П., Руссев Н. Д., Рабинович Р. А. «И… разошлись славяне по земле». Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв., Кишинёв: ВАШ, 2002, 240 с.

Тельнов, Чеботаренко 1988: Тельнов Н. П., Чеботаренко Г. Ф. Гончарная мастерская с поселения у с. Ганск // Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 72-76.

Тентюк 1988: Тентюк И. С. Раскопки поселений у с. Дурлешты // Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 77-88.

Тентюк 1989: Тентюк И. С. К вопросу о варианте культуры Рэдукэнень на територии Молдавии // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докл. респуб. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 25-27.

Тентюк 1990a: Тентюк И. С. Некоторые аспекты исследования культуры Рэдукэнень на територии Молдавии // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Матер. респуб. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1990, с. 66-78.

Тентюк 1990b: Тентюк И. С. Мелкая глинянная пластика и некоторые аспекты идеологических воззрений раннесредневекового населения Молдавии // Buletinul Academiei de Ştiinţe a R. S. S. Moldova, № 3 (95), Chişinău, 1990, с. 55-56.

Тентюк 1990c: Тентюк И.С. Раскопки южнославянской археологической экспедиции в 1989 г., Кишинев, 1990 / Arhiva MA AŞM.

Тентюк, Абызова 1992: Тентюк И. С., Абызова Е. Н. Раскопки производственных комплексов на памятнике Ла Вие близ Дурлешть // Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992, с. 223-237.

Терещук 1976: Терещук К.И. До питання про локалізацію Болохівської землі // Дослідження з сав'яно-руської археології, Кіев, 1976, с. 164-175.

Тизенгаузен 1884: Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. 1: Извлечения из сочинений арабских, 1884.

Тихомиров 1952: Тихомиров М. Н. Список русских городов дальных и ближних // Истроические записки, 1952, т. 40, 223-225.

Тимофеев 1983: Тимофеев И. Ибн Баттута, Москва, 1983.

Тимощук 1952a: Тимощук Б. О. Розвідка в басейні р. Пруту // Археологічні пам'ятки УРСР, т. 3, Київ, 1952.

Тимощук 1952b: Тимощук Б. О. Археологічні пам'ятки с. Василева Чернівецької області // Археологічні пам'ятки УРСР, т. 3, Київ, 1952, с. 395-400.

Тимощук 1954: Тимощук Б. А. Славянские поселения IX-X вв. на територии Северной Буковины // Краткие сообщ. о докл. и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 53, 1954.

Тимощук 1955: Тимощук Б. А. Древнерусские поселения Северной Буковины // Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 57, 1955.

Тимощук 1956a: Тимощук Б. А. Об инструментах для пимьма («стилях») // Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 62, 1956.

Тимощук 1956b: Тимощук Б. О. Археологічні дослідження Чернівецького музею в 1949-1950 рр. // Археологічні пам'ятки УРСР, т. 6, Київ, 1956.

Тимощук 1959: Тимощук Б. А. Ленковецкое древнерусское городище // Советская археология, №4, 1959, с. 250-257.

Тимощук 1960: Тимощук Б. А. Літопимсні міста Буковини за археологічними даними // Український історчний журнал, 1960, № 6, с. 164-166.

Тимощук 1963: Тимощук Б. О. З минулово Хотинськоі фортеці // Український історчний журнал, 1963, № 3, с. 103-105.

Тимощук 1965: Тимощук Б. О. Дослідження слов'янських пам'ятников на Буковині // Український історчний журнал, 1965, № 6.

Тимощук 1967a: Тимощук Б. А. Оборонительный вал XII-XIII вв. Ленковецкого городища // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 110, 1967, с. 98-101.

Тимощук 1967b: Тимощук Б. О. Хотинська фортеця // Українськийісторчний журнал, 1967, № 4, с. 109-111.

Тимощук 1968a: Тимощук Б. Пе друмуриле стрэмошилор, Ужгород,1968, 70 п.

Тимощук 1968b: Тимощук Б. А. Исследование древнерусских памятников Северной Буковивы // Археологические открытия 1967 г., Москва: Наука, 1968.

Тимощук 1969: Тимощук Б. О. Північна Буковина - земля слов'янська, Ужгород, 1969, 192 с.

Тимощук 1970: Тимощук Б. О. Археологічні пам'ятки Чернівецької області (конспект лекцій), Чернівці, 1970, 39 с.

Тимощук 1971a: Тимощук Б. А. Дослідження давнъоруського городица Дарабань-Шовб // Средні віки на Україні, Вып. 1, Київ, 1971, с. 187-191.

Тимощук 1971b: Тимощук Б. А. Славянские памятники Перебыковской излучины Днестра // Археологические открытия 1970 г., Москва: Наука, 1971, с. 292-293.

Тимощук 1972a: Тимощук Б. А. Древняя крепость восточных славян // Археологические открытия 1971 г., Москва: Наука, 1972.

Тимощук 1972b: Тимощук Б. О. Археологічні дані про принадлежність Північної Буковини до Галицкої Русі в XII-XIV ст. // Минуле і сучасне Північної Буковини, Вип. 1, 1972, с. 3-13.

Тимощук 1973a: Тимощук Б. О. Руины славянского города на р. Прут // Археологические открытия 1972 г., Москва: Наука, 1973, с. 337-338.

Тимощук 1973b: Тимощук Б. О. Шипинска земля за археологічным данными // Минуле і сучасне Північної Буковини, Вип. 2, 1973.

Тимощук 1973c: Тимощук Б. О. Ломачинськое городище Археологія, Вип. 9, 1973, с. 100-107.

Тимощук 1974a: Тимощук Б. А. Новые славянские памятники Северной Буковины // Археологические открытия 1973 г., Москва: Наука, 1974.

Тимощук 1974b: Тимощук Б. О. Слов'янське городище Грозинці на Буковині // Археологія, № 13, 1974.

Тимощук 1974c: Тимощук Б. О. Зустрич з легендою, Ужгород, 1974.

Тимощук 1975a: Тимощук Б. О. Слов'янські гради Північної Буковини, Ужгород, 1975, 111 с.

Тимощук 1975b: Тимощук Б. А., Русанова И. П. Раскопки славянского поселения Кодын // Археологические открытия 1974 г., Москва: Наука, 1975.

Тимощук 1975c: Тимощук Б. А. Укрепления ремесленного центра поселка славян // Археологические открытия 1974 г., Москва: Наука, 1975.

Тимощук 1976a: Тимощук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст, Киев, 1976, 207 с.

Тимощук 1976b: Тимощук Б. А. Ашезэри славе ын Буковина де Норд. Скице историко-етнографиче, Ужгород, 1976, 110 п.

Тимощук 1976c: Тимощук Б. А. Раскопки Добрыновского городища // Археологические открытия 1975 г., Москва: Наука, 1976, с. 399-400.

Тимощук 1977: Тимощук Б. О. Средньвїчний Хотин // Ареологія, 22, 1977, с. 29-39.

Тимощук 1978a: Тимощук Б. О. Твердиня на Пруті. З історії виникнення Чернівців, Ужгород, 1978, 87 с.

Тимощук 1978b: Тимощук Б. А. Славянские поселения VI-VII вв. в Северной Буковине // Древняя Русь и славяне, Москва: Наука, 1978.

Тимощук 1981a: Тимощук Б. А. Древнерусские города Северной Буковины // Древнерусские города, Москва: Наука, 1981, с. 116-136.

Тимощук 1981b: Тимощук Б. А. Исследования славянских памятников Буковины // Археологические открытия 1980 г., Москва: Наука, 1981.

Тимощук 1982: Тимощук Б. О. Давньоруська Буковина (X-перша половина XIV ст.), Київ, 1982, 206 с.

Тимощук 1985: Тимощук Б. А. Социальная типология селищ VI-X вв. // Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье, Кишинев: Штиинца,1985, с. 3-24.

Тимощук 1989a: Тимощук Б. А. Археологические признаки восточнославянских городищ-убежищ // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 195, 1989.

Тимощук 1989b: Тимощук Б. А. Об археологических признаках восточнославянских городищ-святилищ // Древние славяне и Киевская Русь, Киев: Наукова Думка, 1989, с. 74-83.

Тимощук 1990a: Тимощук Б. А. Восточнославянская община VI-X вв, Москва: Наука, 1990.

Тимощук 1990b: Тимощук Б. А. Об исследовании восточнославянских поселений VI-IX ст. // Проблемы изучения древних поселений в археологии, Москва: Наука, 1990.

Тимощук 1992: Тимощук Б. О. Василів – місто Галицької Русі, Чернивці, 1992.

Тимощук 1993: Тимощук Б. А. Раннефеодальный город восточных славян на р. Прут // Роль ранніх міських центрів в становлнні Київської Русі.: Мат. іст. -арх. Семінару, Суми, 1993.

Тимощук 1995: Тимощук Б. А. Восточные славяне: от общины к городам, Москва: Наука, 1995.

Тимощук, Логвин 1960: Тимощук Б. А., Логвин Г. Н. Расскопки древнерусского храма в с. Василеве // Советская архитектура, № 8, 1960.

Тимощук, Михайлина 1978: Тимощук Б. А., Михайлина Л. П. Раскопки славянского поселения X в. на Пруте // Археологичесеие исследования на Украине в 1976-1977 гг.: Тез. докл. XVII конф. ИА АН УССР, Ужгород, 1978.

Тимощук, Михайлина 1979: Тимощук Б. А., Михайлина Л. П. Новые славянские памятники бассейна Прут // Археологические открытия 1978 г., Москва: Наука, 1979.

Тимощук, Русанова 1983: Тимощук Б. А., Русанова И. П. Славянские святилища на Среднем Днестре и в басейне Прута // Советская археология, № 4, 1983,.

Тимощук, Русанова 1988: [Тимощук Б. А., Русанова И. П. Второе Збручское (Крутиловское) святилище // Древности славян и Руси, Москва: Наука, 1988.

Тимощук, Русанова, Михайлина 1981: Тимощук Б. А., Русанова И. П., Михайлина Л. П. Итоги изучения славянских памятников Северной Буковины V-X вв. // Советская археология, № 2, 1981, с. 80-93.

Ткачук 1991: Ткачук М. Е. Континуитет и стадиальность: некоторые альтернативы идее этнокультурной непрерывности // Древности Юго-Запада СССР (I–середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 3. -22.

Ткачук 1999: Ткачук М. Е. Георгий Борисович Федоров (1917-1992) // StratumPlus: Неславянское в славянском мире, №5, 1999, с. 7-13.

Томенчук 1978: Томенчук Б. П. Исследование летописного Василева // Археологические открытия 1977, Москва, 1978, с. 393.

Томенчук 1979: Томенчук Б. П. Исследование летописного Василева // Археологические открытия 1978, Москва, 1979, с. 413.

Травкин 1995: Травкин С. Н. Монеты на территории Бессарабии в эпоху средневековья (из истории денежного обращения Юго-Восточной Европы). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Санкт-Петербург, 1995, 17 с.

Травкин 2002: Травкин С. Н. Поступление иноземных монет на территорию Юго-Восточной Европы в XIII – первой половине XVII вв. // Stratum Plus, № 6: Знамения цивилизаций, 2001-2002, с. 218-303.

Трубачев 1961: Трубачев О. Н. О племенном названии «уличи» // ВСЯ, Вып. 5, 1961, с. 186-190.

Трубачев 1968: Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины, Москва, 1968.

Трубачев 1974: Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян // Вопросы языкознания, № 6, 1974.

Тощев, Редина 1991: Тощев Г. Н., Редина Е. Ф. Курганная группа у села Помазаны Одесской облости // Древности степного Причерномовья и Крыма, II, Запорожье, 1991, с. 95-101.

Тъпкова-Заимова 1956: Тъпкова-Заимова В. Първоначалното българско селище и въпросът за аулите // Известия на Института за българска история, София, VI, 1956, с. 439-452.

Удальцов 1948: Удальцов А. Д. Теоретические основы этногенетических исследований // Ученные Записки Института истории языка и литературы МБ АН СССР, т. 1, 1948.

Фасмер 1971: 1973: Фасмер М. Этимологичекий словарь русского языка, т. III, IV, Москва, 1971, 1973.

Федоров 1951: Федоров Б. Г. Славянские памятники в Молдавии // Тезисы докл. на сесии Отд.-ния истории и философии и Пленуме Института истории матераиальной культуры, посвященных итогам археологических исследованиях 1946-1950 гг., Москва: Изд.-во АН СССР, 1951, с. 66-68.

Федоров 1952a: Федоров Б. Г. Тиверцы (Из итогов работ Славянско-Днестровской экспедиции ИИМК АН СССР в 1950 г.) // Вестник древней истории, № 2, 1952, с. 250-259.

Федоров 1952b: Федоров Б. Г. Славяне Поднестровья (К итогам работ Славяно-Днестровской экспедиции в 1951 г.) // Вестник Академии наук СССР , № 2, 1952, с. 92-101.

Федоров 1953a: Федоров Г. Б. Городище Екимауцы. (Работы Славяно-Днестровской экспедиции в 1951 г.) // Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 50, 1953, с. 104-126.

Федоров 1953b: Федоров Г. Из итогов работ Славяно-Днестровской археологической экспедиции в 1950-1951 гг. // Известия Молдавского филиала АН СССР, № 3-4, 1953, с. 41-64.

Федоров 1953c: Федоров Г. Б. Славяне Поднестровья // По следам древних культур (Древняя Русь), Москва: Госкультпросветиздат, 1953, с. 123-154.

Федоров 1953d: Федоров Г. Б. Славянские городища в Молдавии (К итогам работ Молд. археологической экспедиции в 1952г.) // Вестник Академии наук СССР , № 4, 1953, с. 43-51.

Федоров 1954a: Федоров Г. Б. Древние славяне в Молдавии (К итогам работ Молдавской археологической экспедиции в 1953-1954 гг. // Вестник Академии наук СССР , № 12, 1954, с. 35-43.

Федоров 1954b: Федоров Г. Итоги трехлетних работ в Молдавии в области славяно-русской археологии [Памятники эпохи "полей погребений" в Молдавии] // Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 56, 1954, с. 8-23.

Федоров 1955: Федоров Г. Древние славяне в Молдавии [По материалам молдавской археологической экспедиции 1953-1954 гг.] // Известия Молдавского филиала АН СССР, № 5, 1955, с. 73-83.

Федоров 1956: Федоров Г. Б. По местам древних славянских поселений // Славяне, № 5, 1956.

Федоров 1957: Федоров Г. Б. Древние славяне и их соседи в Молдавии // Ученные Записки Института истории языка и литературы МФ АН СССР, т. VI, 1957, с. 237-312.

Федоров 1958a: Федоров Г. Б. Древние славяне в Молдавии // Тезисы докл. на пленуме Ин-та материальной культуры, посвященном итогам археологических исследований 1957 г., Москва, 1958, с. 21-23.

Федоров 1958b: Федоров Г. Б. Совместные работы румынских и советских археологов // Вестник Академии наук СССР , № 2, 1958, с. 81-84.

Федоров 1960a: Федоров Г. Б. Население Пруто-Днестровского междуречья в I тыс. н. э. // Материалы и исследования по археологии СССР, № 89, 1960, 380 с.

Федоров 1960b: Федоров Г. Б. Древнерусский город на Днестре [По материалам раскопок Алчедарского поселения. Резинский район МССР] // Вестник Академии наук СССР, № 10, 1960, с. 41-44.

Федоров 1960c: Федоров Г. Б. Работы Пруто-Днестровской экспедиции // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 81, 1960.

Федоров 1961a: Федоров Г. Б. Население юго-запада СССР в I – начале II тыс. н. э. // Советская этнография, № 5, 1961, с. 80-106.

Федоров 1961b: Федоров Г. Б. Работы Днестровско-Прутской экспедиции // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 86, Москва, 1961, с. 78-85.

Федоров 1964a: Федоров Г. Б. Основные итоги и задачи изучения древнеславянской культуры Юго-запада СССР // Тезисы докл. Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-запада СССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964, с. 30-32.

Федоров 1964b: Федоров Г. Б. Работы Пруто-Днестровской экспедиции в 1960-1961 гг. // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 99, 1964, с. 77-88.

Федоров 1965: Федоров Г. Б. Итоги и задачи изучения древнеславянской культуры Юго-запада СССР // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 105, , 1965, с. 21-31.

Федоров 1966a: Федоров Г. Б. Древние славяне в Прутско-Днестровском междуречье / Междунар. ассоц. по изучению стран Юго-восточной Европы, Первый конгресс балканских исследований (София. 26 авг. 1 сент. 1966г.), Сообщ. сов. Делегации, Москва, 1966. 26 с.

Федоров 1966b: Федоров Г. Б. Посад Екимауцкого поселения // Культура Древней Руси, Москва, 1966, с. 272-273.

Федоров 1966c: Федоров Г. Б. Работа в Молдавии // Археологические открытия 1965 года, Москва: Наука, 1966.

Федоров 1967: Федоров Г. Б. Прутско-Днестровская экспедиция Института археологии АН СССР [Проведение разведок в р-не стр-ва Костештской ГЭС на р. Прут и продолжение раскопок средневековых поселений и могильников // Археологические открытия 1966 года, Москва: Наука, 1967, с. 289-290.

Федоров 1968a: Федоров Г. Б. Работы Пруто-Днестровской экспедиции в 1963 г. // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 113, 1968, с. 285-293.

Федоров 1968b: Федоров Г. Б. Работы Пруто-Днестровской экспедиции // Археологические открытия 1967 года, Москва: Наука, 1968, с. 287.

Федоров 1969: Федоров Г. Б. Работы Пруто-Днестровской экспедиции // Археологические открытия 1968 года, Москва: Наука, 1969, с. 391-392.

Федоров 1970: Федоров Г. Б. Древнерусское поселение Рудь // Археологические открытия 1969 года, Москва: Наука, 1970.

Федоров 1971: Федоров Г. Б. Раскопки Пруто-Днестровской экспедиции // Археологические открытия 1970 года, Москва: Наука, 1971.

Федоров 1972: Федоров Г. Б. Древнерусское поселене на севере Молдавии // Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 143-159.

Федоров 1973: Федоров Г. Б. Генезис и развитие феодализма у древнерусского населения Днестровско-Прутского междуречья в IX-XII вв. (по археологическим данным) // Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма, Кишинев, 1973, с. 42-52.

Федоров 1974: Федоров Г. Б. Древнерусская культура Поднестровья (X-XII вв.) // Древняя культура Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1974.

Федоров 1999: Федоров Г. Б. Этногенез волохов, предков молдаван, по данным археологии (историографический аспект) // Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, 1999, № 5, с. 14-74.

Федоров, Бырня 1955: Федоров Г. Б., Бырня П. П. Итоги археологических и этнографических исследований 1954 года // Вестник Академии наук СССР , 1955, № 8.

Федоров, Бырня 1957: Федоров Г. Б., Бырня П. П. Итоги археологических исследований АН СССР в 1956 г. // Вестник Академии наук СССР , 1957, № 5.

Федоров, Негруша 1979: Федоров Г. Б., Негруша В. М. Славяне и балкано-дунайская археологическая культура // Комплексные проблемы истории и культуры народов центральной и юго-восточной Европы, Москва: Наука, 1979, с. 48-56.

Федоров, Полевой 1968: Федоров Г. Б., Полевой Л. Л. Материальная культура ранних славян в Карпато-Дунайских землях (VI-IX вв. н. э.) // Славяне и Русь, Москва: Наука, 1968, с. 200-209.

Федоров, Полевой 1973: Федоров Г. Б., Полевой Л. Л. Археология Румынии, Москва: Наука, 1973.

Федоров, Полевой 1983: Федоров Г. Б., Полевой Л. Л. Римляне в Карпато-Дунайских землях и культура местного населения II-V вв. н. э. // Славяно-молдавские связи и ранние этапы истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 5-19.

Федоров, Салманович 1964: Федоров Г. Б., Салманович М. Я. Этническая и культурная история населения Юго-Запада СССР от начала железного века до XIX ст., Москва, 1964.

Федоров, Салманович 1970: Федоров Г. Б., Салманович М. Я. Этнокультурные комплексы по данным материальной культуры (Исследования в Прутско-Днестровском междуречье) // Вестник Академии наук СССР, № 8, 1970.

Федоров, Чеботаренко 1967: Федоров Г. Б., Чеботаренко Г. Ф. Культура первого Болгарского царства в Карпато-Дунайских и Карпато-Днестровских землях // Тезисы докл. Всесоюз. сессии, посвященной итогам археологических исследований 1966 г., Кишинев: Из-во АН МССР, 1967, с. 28-29.

Федоров, Чеботаренко 1974: Федоров Г. Б., Чеботаренко Г. Ф. Памятники древних славян (VI–XIII) / Археологическая карта Молдавии, Вып. 6, Кишинев: Штиинца, 1974, 134 с.

Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: Федоров Г. Б., Чеботаренко Г. Ф., Великанова М. С. Бранештский могильник X-XI вв., Кишинев: Штиинца, 1984, 111 с.

Филин 1962: Филин Ф.П. Образование языка восточных славян, Москва-Ленинград, 1962.

Фурманська 1952: Фурманська А. І. Слов'янське поселення на теріторії Ізмаільської області // Археологія, т. 7, 1952, с. 150-152.

Халиппа 1902: Халиппа, И. П. Сведения о древностях Бессарабии собранные Военным Губернатором П. И. Федоровым в 1837-1838 гг. // Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества, Вып. 2, Кишинев, 1902, с. 98-114.

ХКДОМ 1991: Хозяйственные комплексы древнейших обществ Молдовы, Кишинев: Штиинца, 1991, 128 с.

Хорошкевич 2000: Хорошкевич Л.А. Исследователи раннего славянства - Ирина Петровна Русанова и Борис Александрович Тимощук // Археологічні студіі, I, Київ-Чернівці, 2000, с. 4-21.

Хохлов 1997: Хохлов В. А. Поселение VIII-IX вв. Одая // Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău, 1997, p. 263-265.

Хохлов 2000: Хохлов В. А. Об аланской принадлежности амулета из Старого Орхея (Требужен) // Архологический Вестник, Санкт-Петрбург, 2000, с. 200-205.

Хынку 1957: Хынку И. Г. К вопросу о средневековой керамике Молдавии [По данным раскопок 1957 г. на поселении Лукашевка V Оргеевского района МССР] // Материалы по археологии Северного Причерноморья Одесского археологического музея, Вып. 1, 1957, с. 79-84.

Хынку 1960a: Хынку И. Г. Славянские и романские черты в керамике в жилищах IX-XVI веков // Тезисы докл. второй конф. молодых ученых Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1960, с. 5-6.

Хынку 1960b: Хынку И. Г. Сельское гончарное производство Молдавии в VI-XVII вв.: дисс. на соиск. учен. степени кандидата исторических наук / науч. руков. Г. Б. Федоров. Москва, 1960, 375 р.

Хынку 1960c: Хынку И. Г. Сельское гончарное производство Молдавии в VI-XVII вв.: Автореф. дисс. на соиск. учен. степени кандидата исторических наук. Москва, 1960, 19 с.

Хынку 1963a: Хынку И. Г. Гончарное производство славян Молдавии VI-начала IX веков // Известия Молдавского филиала АН СССР, № 4, 1963, с. 23-32.

Хынку 1963b: Хынку И. Г. К вопросу о волошско-славянской материальной культуре в Молдавии // Труды III конф. молодых учен. Молдавии, Вып. 3 (Сер. общ. наук), Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с. 87-89.

Хынку 1964: Хынку И. Г. К вопросу о судьбах романизированного населения Дунайско-Днестровских земель в VI-XI вв. (волохи и славяне) // Тезисы Первого симпозиума по археологии и этнографии юго-запада СССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964, с. 37-38

Хынку 1965: Хынку И. Г. К вопросу о терменологии и основных принципах анализа глиняной бытовой посуды // Известия АН МССР, Сер. общ. Наук, № 12, 1965, с. 16-33.

Хынку 1968a: Хынку И. Г. К вопросу о соотношении восточнославянской и балкано-дунайской культур лесостепной Молдавии // Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Вып. 1, 1968, с. 106-120.

Хынку 1968b: Хынку И. Г. Памятники балкано-дунайской культуры X-XIV вв. лесостепной полосы Молдавии // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968, с. 106-124.

Хынку 1968c: Хынку И. Г. Формы бытовой посуды и художественной керамики // Зеленчук В. С., Лившиц М. Я., Хынку И. Г. Народное декоративное искусство Молдавии, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968, с. 81-121.

Хынку 1969a: Хынку И. Г. Поселения XI-XIV веков в Оргеевских кодрах Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969, 115 с.

Хынку 1969b: Хынку И. Г. Молдавская народная керамика, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1969, 144 с.

Хынку 1969c: Хынку И. Г. Средневековый могильник Шкоала Ноуэ из села Матеуцы // Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969, с. 162-170.

Хынку 1970a: Хынку И. Г. Лимбарь-средневековый могильник XII-XIV веков в Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1970. 78 с.

Хынку 1970b: Хынку И. Г. Археологические памятники X-XIV вв. в Ганчештских и Оргеевских кодрах Молдавии // Actes du premier congres international des etudes Balkaniques et sud-est europeennes, t. II, 1970, p. 561-569.

Хынку 1970c: Хынку И. Г. Сельские поселения X-XV вв. на территории Молдавии // Casopis Moravskéno Musca: Acta Musei Moraviae, 2, 1970, p. 47-52.

Хынку 1971a: Хынку И. Г. Балкано-дунайская культура лесостепной Молдавии в X-XIV вв. // Рикман Э. А., Рафалович И. А., Хынку И. Г. Очерки истории культуры Молдавии (II-XIV вв), Кишинев: Штиинца, 1971, с. 119-178.

Хынку 1971b: Хынку И. Г. Керамика славян Поднестровья в X-XII вв. // Известия АН МССР, Сер. общ. Наук, 2, 1971, с. 80-92.

Хынку 1972a: Хынку И. Г. К вопросу об этнографических чертах в материальной культуре населения Восточного и Южного Прикарпатья в X-XIV вв. // Культура та побут населения Украинских Карпат: [тез. докл.], Ужгород, 1972, с. 98-99.

Хынку 1972b: Хынку И. Г. К вопросу о расселении тиверцев и уличей в Приднестровье // Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 159-175.

Хынку 1972c: Хынку И. Г. Производственные печи на поселении X-XIV вв. у села Ханска Котовского р-на МССР // Тезисы докл. XV-й науч. конф. Ин-та Археологии АН УССР, Одесса, 1972, с. 408-409.

Хынку 1972d: Хынку И. Г. Археологические исследования на поселении Лимбарь-Кэпрэрия в X-XIV вв. в 1968-1969 гг. // Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 159-200.

Хынку 1972e: Хынку И. Г. Результаты раскопок на поселении X-XIV вв. // Тезисы докл. сессии посвященной итогам полевых археологических исследованиях 1972 г. в СССР, Москва: Наука, 1972, с. 118-119.

Хынку 1972f: Хынку И. Г. Раскопки на поселении и могильниках X-XIV вв. у села Ханска в 1964-1968 гг. // Материвлы XIII-й конф. Ин-та Археологии АН УССР (1968), Киев, 1972, с. 303-306.

Хынку 1972g: Хынку И. Г. Результаты раскопок на поселении X-XIV вв. у села Ханска Котовского р-на МССР в 1971 году // Тезисы докл. на сессии и пленумах посв. итогам полевых исслед. в 1971 г. Археол. сеция. Москва, 1972, с. 118-119.

Хынку 1973a: Хынку И. Г. Кэпрэрия-памятник культуры X-XII вв., Кишинев: Штиинца, 1973, 64 с.

Хынку 1973b: Хынку И. Г. Раскопки у с. Ханска // Археологические открытия 1972, Москва: Наука, 1973, с. 414.

Хынку 1973c: Хынку И. Г. Результаты раскопок на селище X-XIV вв. у с. Ханска в 1970-1971 гг. // Археологические исследования в Молдавии в 1970-1971, Кишинев: Штиинца, 1973, с. 177-198.

Хынку 1973e: Хынку И. Г. К методике изучения глиняной бытовой посуды: по данным средневековой керамике Молдавии // Тезисы докл. сессии посвященной итогам полевых археологических исследованиях 1972 г. в СССР, Ташкент, 1973, с. 6-78.

Хынку 1974a: Хынку И. Г. Памятники балкано-дунайской культуры (X-XIV вв.) // Древняя культура Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1974, с. 127-150.

Хынку 1974b: Хынку И. Г. Раскопки на селище Ханска X-XIV вв. // Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 175-188.

Хынку 1974c: Хынку И. Г. Раскопки на поселении X-XIV вв. у села Ханска // Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 159-172.

Хынку 1974d: Хынку И. Г. Раскопки у с. Ханска и в зоне строительства Костештской ГЭС // Археологические открытия 1973, Москва: Наука, 1974, с. 429.

Хынку 1974e: Хынку И. Г. Этнические черты в жилищах населения Молдавии (X-XIV вв.) / Междунар. ассоц. по изучению стран Юго-восточной Европы. Первый конгресс балканских исследований. (София. 26 авг. 1 сент. 1966г.). Сообщ. сов. делегации, Москва: 1976, 14 с.

Хынку 1975a: Хынку И. Г. Археологическая культура и этническая общность по данным раскопок памятников X-XII веков в Молдавии // 150 лет Одесскому археологич. музею АН УССР: ДК, Киев: Наукова Думка, 1975, с. 174-175.

Хынку 1975b: Хынку И. Г. Исследование селища Ханска (X-XIV вв.) // Археологические открытия 1974, Москва: Наука, 1975, с. 448-449.

Хынку 1975c: Хынку И. Г. Некоторые болгарские черты в материальной культуре населения раннего средневековья Молдавии // Etudes Balquanique, № 4, 1975, с. 96-102.

Хынку 1975d: Хынку И. Г. Расселение тиверцев и уличей в Поднестровье // Тезисы докл. Делегации на III-ем международном конгресе славян. археологии. Москва, 1975, с. 45-46.

Хынку 1975e: Хынку И. Г. Жилища на территории Молдавии в X-XIV вв. // Древние жилища народов Восточной Европы, Москва: Наука, 1975, с. 88-104.

Хынку 1976a: Хынку И. Г. Раскопки средневекового селища Ханска // Археологические открытия 1975, Москва: Наука, 1976, с. 477-478.

Хынку 1976b: Хынку И. Г. Этнические черты в жилищах населения Молдавии (X-XIV вв.) // Проблемы истории и культуры / Балканские исследования, Москва: Наука, 1976, с. 224-231.

Хынку 1977: Хынку И. Г. Раскопки на поселении Ханска // Археологические открытия 1976, Москва: Наука, 1977, с. 460-461.

Хынку 1978a: Хынку И. Г. Население и культура Молдавии в X-XIV вв., Кишинев, 1977, 350 с [Monografie nepublicată. Manuscrisul se păstrează în Arhiva MA AŞM].

Хынку 1978b: Хынку И. Г. Исследования средневековых памятников у с. Ханска // Археологические открытия 1977, Москва: Наука, 1978, с. 469-470.

Хынку 1987: Хынку И. Г. Древнейшие памятники родного края (городища северной Молдавии), Кишинев: Штиинца, 1987, 87 с.

Хынку 1992: Хынку И. Г. Древнейшие памятники родного края (городища центральной Молдавии), Кишинев: Штиинца, 1992, 81 с.

Хынку, Загний 1970: Хынку И. Г., Загний Г. Ф. Палеомагнитная датировка комплекса XII-XIII вв. на селище Лимбарь-Кэпрэрия // Известия АН МССР, Сер. общ. наук, 2, 1970, с. 10-15.

Хынку, Окушко 1972: Хынку И. Г., Окушко В. Р. Захоронения с „пальцевыми вдавлениями" на черепах из могильников X-XIV вв. у с. Ханска в Молдавии // Этнография и искусство Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 199-204.

Хынку, Рафалович 1973: Хынку И. Г., Рафалович И. А. Славяне и тюрко-болгары в VI-X вв. на территории Молдавии по археологическим данным // Славяните и средниземноморският свят: Международен симпоз. по славянска археология, София, 23-29 април, 1970, София, 1973, с. 161-186.

Хынку, Рафалович, Никулицэ 1970: Хынку И. Г., Рафалович И. А., Никулицэ И. Т. Раскопки у с. Ханска // Археологические открытия 1969, Москва: Наука, 1970, с. 354-355.

Хынку, Титов 1974: Хынку И. Г., Титов В. С. Из истории села Костешты по данным раскопок 1973 г. // Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 156-175.

Хынку & 1971: Хынку И. Г., Никулицэ И. Т., Рафалович, Рикман Э. А., Лапушнян В. Л. Исследование памятников у с. Ханска в Молдавии // Археологические открытия 1970, Москва: Наука, 1971, с. 360-361.

Чаплыгина 1990a: Чаплыгина Н. А., Население Днестровско-Карпатских земель и Рим в I-м начале III вв. н. э., Кишинев: Штиинца, 1990.

Чаплыгина 1990b: Чаплыгина Н. А. Римляне на Дунае, Кишинев: Штиинца, 1990

Чаплыгина 1991: Чаплыгина Н. А. Ареал романизации и проблема античного населения в истории Молдавии // Молдавский феодализм. Общее и особенное, Кишинев: Штиинца, 1991.

Чебан 1940: Чебан И. Д. Кувынтелниик орфографик молдовенеск, Тирасполь, 1940.

Чеботаренко 1955: Чеботаренко Г. Ф. Археологические раскопки на территории МССР в 1955 г. // Известия Молдавского филиала АН СССР, № 4, 1956, с. 181-187.

Чеботаренко 1960a: Чеботаренко Г. Ф. К вопросу о Балкано-Дунайской культуре в Прутско-Днестровском междуречье в IX-XI веках // Тезисы докл. второй конф. молодых ученых Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1960, с. 4-5.

Чеботаренко 1960b: Чеботаренко Г. Ф. Поселение Калфа // Материалы исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской народной республики, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1960.

Чеботаренко 1963: Чеботаренко Г. Ф. Классификация керамики поселения Калфы (К вопросу о южных славянах на территории Молдавии) // Труды III конф. молод. ученых Молдавии, Вып. 3. (Сер. общ. наук), Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с. 86-87.

Чеботаренко 1964a: Чеботаренко Г. Ф. К вопросу о Балкано-Дунайской культуре // Тезисы докл. Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-запада СССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964, с. 38.

Чеботаренко 1964b: Чеботаренко Г. Ф. Городище Калфа (По материалам раскопок 1959 г.) // Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964, с. 197-209.

Чеботаренко 1965: Чеботаренко Г. Жилища городища Калфа VIII-IX вв. // Известия АН МССР, № 12, 1965, с. 62-68.

Чеботаренко 1968: Чеботаренко Г. Ф. Материальная культура первого Болгарского царства в Прутско-Днестровском междуречье (По материалам раскопок поселения Калфа) / Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук, Москва, 1968. 25 с. (АН СССР Ин-т археологии).

Чеботаренко 1969: Чеботаренко Г. Ф. Материалы к археологической карте памятников VIII-X вв. южной части Пруто-Днестровского междуречья // Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969, с. 211-229.

Чеботаренко 1973: Чеботаренко Г. Ф. Калфа - городище VIII-X вв. на Днестре, Кишинев: Штиинца, 1973, 113 с.

Чеботаренко 1974: Чеботаренко Г. Ф. Поселение Этулия VI // Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 173-182.

Чеботаренко 1976a: Чеботаренко Г. Ф. Каменный дом эпохи раннего средневековья на поселение Этулия VI // 150 лет Одесскому археологич. музею АН УССР: ДК, Киев: Наукова Думка, 1975, с. 169-171.

Чеботаренко 1976b: Чеботаренко Г. Ф. Отчет о раскопках Измаильсой археологической экспедиции ИА АН УССР в 1976 г. // НА ИА НАУ, 1976/36, ф. э. 7888-7889.

Чеботаренко 1979: Чеботаренко Г. Ф. К вопросу об этнической принадлежности балкано-дунайской культуры в южной части Пруто-Днестровского междуречья // Этническая история восточных романцев. Древность и средние века, Москва: Наука, 1979, с. 86-105.

Чеботаренко 1982: Чеботаренко Г. Ф. Население центральной части Днестровсо-Прутского междуречья в X-XII вв., Кишинев: Штиинца, 1982, 75 с.

Чеботаренко 1983a: Чеботаренко Г. Ф. Балкано-Дунайская археологическая культура в зарубежной историографии // Славяно-молдавские связи и ранние этапы истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 58-79.

Чеботаренко 1983b: Чеботаренко Г. Ф. Раскопки на поселении у с. Молешты Кутузовского р-на // Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 183-193.

Чеботаренко 1989: Чеботаренко Г. Ф. Археологические исследования южного Траянового вала (1986-1988) // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докл. респуб. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 27-30.

Чеботаренко 1990: Чеботаренко Г. Ф. Иседование на раннесредневековом поселении Молешты I // Археологические исследования в Молдавии в 1985 г., Кишинев: Штиинца, 1990, с. 229-239.

Чеботаренко, Субботин 1991: Чеботаренко Г. Ф., Субботин Л. В. Исследования Троновых валов в Днестровско-Дунайском междуречье // Древности Юго-Запада СССР (I–середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 124-145.

Чеботаренко, Тельнов 1983: Чеботаренко Г. Ф. Тельнов Н. П. Исследования южнославянской экспедиции в 1979 г. // Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 88-102.

Чеботаренко, Тельнов 1985: Чеботаренко Г. Ф. Тельнов Н. П. Поселение X-XI вв. у с. Ганск // Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 169-187.

Чеботаренко, Тельнов 2000: Чеботаренко Г. Ф. Тельнов Н. П. Поселение Етулия VII в Молдавии // Stratum Plus, 2000, № 5, с. 83-89.

Чеботаренко, Щербакова 1974: Чеботаренко Г. Ф., Щербакова Т. А. Раскопки у с. Этулия // Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 140-155.

Чеботаренко, Щербакова 1981: Чеботаренко Г. Ф., Щербакова Т. А. Каменное сооружение на поселение Етулия VI // Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1981, с. 140-147.

Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: Чеботаренко Г. Ф., Яровой Е. В., Тельнов Н. П. Курган Буджакской степи, Кишинев: Штиинца, 1989, 210 с.

Черныш 1964: Черныш Е. К. Многослойные поселения у г. Болград, Одесской обл. // Краткие сообщ. Одесского Государственного Музея 1962 г., Одесса, 1964.

Черныш, Черняков 1964: Черныш Е. К., Черняков И. Т. Археологические разведки в Подунавье // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 99, 1964, с. 89-96.

Чийшимя 2003: Чийшимя: Очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии, Одесса, 2003.

Чирков 1989: Чирков А.Ю. Отчет о полевых исследованиях Единецкого отряда Прутской археологической новостроечной экспедиции в 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1989 / Arhiva MA ASM, nr. 310.

Чирков 1990: Чирков А. Ю. Новые данные о поздних кочевниках Среднего Попрутья // Археологические исследования молодых учнных Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1990 с. 158-168.

Шахматов 1916: Шахматов А. А. Введение в курс истории русского языка, ч. 1, Пг., 1916.

Шахматов 1919: Шахматов А. А. Древнейшие судьбы русского племени. Пг., 1919.

Шмаглій, Черняков 1965: Шмаглій М. М., Черняков І. Т. Археологічні розвидки 1964 в пониззі Дунаю // Археологія, 1965, 19, с. 215-221.

Шмаглий, Черняков 1970: Шмаглий Н.М., Черняков И.Т. Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра // Материалы по археологии Северного Причерноморья Одесского археологического музея, Вып. 6, ч. 1, 1970, с. 5-115.

Шмаглій, Черняков Алексеева 1971: Шмаглій М. М., Черняков И. Т., Алексеева И.Л. Курганы Нижнего Подунавья // Археологические открытия 1970 года, Москва: Наука, 1971, с. 233-235.

Шушарин 1961: Шушарин В.П. Русско-венгерские отношения в IX в. // Международные связи России до XVII в., Москва, 1961, с.131-180.

Шушарин 1972: Шушарин В. П. Этническая история Восточного Прикарпатья в IX-XII вв. // Становление раннефеодальных славянских государств, Киев, 1972, с. 166-179.

Шушарин 1978: Шушарин В. П. Свидетельства письменных памятников королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Прикарпатья первой половины XIII века // История СССР, № 2, 1978, с. 38-53.

Щербакова 1981: Щербакова Т. А. Могильник первых веков нашей эры у с. Этулия // Археологические иследования в Молдавии в 1974-1976 гг., Кишинев: Штиинца, 1981.

Щербакова 1982: Щербакова Т. А. Поселения первых веков нашей эры в бассейне озера Кагул // Археологические исследования в Молдавии в 1977-1979, Кишинев: Штиинца, 1982.

Щербакова 1983: Щербакова Т. А. Раскопки поселения позднеримского времени у с. Чишмикиой // Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980, Кишинев: Штиинца, 1983.

Щербакова, Кашуба 1990: Щербакова Т. А., Кашуба М. Т. Два новых культурно-хронологических горизонта на посаде древнерусского городица Алчедар (МССР) // Проблемы истории и хронологии Нижнего Поднестровья, Белгород-Днестровский, 1990.

Щукин 1957: Щукин Г. Городище Екимауцы в Молдавии [Архит. планировочная характеристика IX-XI вв.] // Архитектурное наследство, № 8, 1957, с. 3-24.

Щукин 1997: Щукин М. Б. Рождение славян // Stratum Plus: Структуры и катострофы, 1997.

ЭИВР 1979: Этническая история восточных романцев: Древность и средние века, Москва: Наука, 1979.

ЭКТУССР 1985: Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э., Киев, 1985.

Эрлих 1999: Эрлих С. Е. Россия калдунов-2 (Раскопки сакрального текста) // Stratum Plus, 1999, с. 469-499.

ЮВЕСВ 1972: Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев: Штиинца, 1972.

ЮВЕЭФ 1983: Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма, Кишинев: Штиинца, 1983.

Яровой 1985: Яровой Е.В. Отчет о полевых исследованиях Нижнепрутской новостроечной археологической экспедиции в 1984 г., Кишинев: Штиинца, 1985 / Arhiva MA ASM

Яровой 1986: Яровой Е.В., Курчатов С. И. Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1985 г., Кишинев: Штиинца, 1986 / Arhiva MA ASM

Яровой 1987: Яровой Е.В. Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1987 / Arhiva MA ASM

Яровой 1990: Яровой Е.В., Чирков А.Ю., Бубулич В.Г. Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1990 г., Кишинев: Штиинца, 1990 / Arhiva MA ASM.

Яровой, Чирков 1987: Яровой Е.В., Чирков А.Ю. Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1987 г., Кишинев: Штиинца, 1987 / Arhiva MA ASM, nr. 261.

50РВПБ 1991: 50 років возз'єднання Північої Буковини і Хотинського повіту Бесарабії з Радянською Україною у складі СРСР, Тези конфер., ч. II, Чернивці, 1991.

T A B E L E

Tabela nr. 1. Date generale privind monumentele arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)

Nr.	Grupuri teritoriale (zona/regiunea)	Monumente arheologice		
		Cant. total	% zonal	% general
I.	**Zona de Nord**			
1.	Bucovina de Nord	282	49,8	31,7
2.	Hotin	211	37,3	23,7
3.	Briceni-Edeneţ	37	6,5	4,2
4.	Ocniţa-Soroca	36	6,4	4,1
	Subtotal	***566***	***100***	***63,7***
II.	**Zona de Centru**			
5.	Rezina-Şoldăneşti	51	25,6	5,7
6.	Răutul de Mijloc	15	7,5	1,7
7.	Călăraş-Nisporeni	20	10,1	2,2
8.	Orhei	32	16,1	3,6
9.	Corjova-Gura Bâcului	18	9,0	2,0
10.	Lăpuşna-Hânceşti	63	31,7	7,1
	Subtotal	***199***	***100***	***22,3***
III.	**Zona de Sud**			
11.	Cahul-Cantemir	13	10,5	1,5
12.	Dunărea de Jos	92	74,2	10,4
13.	Nistrul Inferior	17	13,7	1,9
14.	Bugeac	2	1,6	0,2
	Subtotal	***124***	***100***	***14,0***
	Total	**889**		**100**

Tabela nr. 2. Date generale privind monumentele arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean pe baza criteriului cronologic şi teritorial-regional

nr	**Cronologia monumentelor arheologice (secole)**	**Grupuri teritoriale (masive regionale) şi cantitatea monumentelor arheologice**														**Total**
		1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**	
1.	5,6,7	24	45	4	0	0	0	1	2	1	3	0	0	0	0	80
2.	5,6,7-10,11	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
3.	5,6,7-10,11,12,13	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
4.	5,6,7-11,12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
5.	5,6,7-12,13	7	5	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	13
6.	5,6,7,8-12,13	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
7.	5,6,7,8,9	5	10	1	1	1	0	1	0	0	7	0	0	0	0	26
8.	5,6,7,8,9,10	18	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23
9.	5,6,7,8,9,10,11	1	0	0	0	0	0	0	1	1	4	0	0	0	0	7
10.	5,6,7,8,9,10,11,12	0	0	2	0	2	0	0	0	1	1	0	0	0	0	6
11.	5,6,7,8,9,10,11,12,13	9	3	0	0	0	0	0	3	0	4	0	0	0	0	19
12.	5,6,7,8,9-12,13	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
13.	6,7	0	14	1	1	0	0	2	2	0	1	0	0	0	0	21
14.	6,7-10,11,12	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
15.	6,7-12,13	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
16.	6,7,8	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
17.	6,7,8,9	0	0	1	2	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	6
18.	6,7,8,9,10,11	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	3
19.	6,7,8,9,10,11,12	0	0	1	2	5	0	0	1	0	1	0	0	0	0	10
20.	6,7,8,9,10,11,12,13	0	0	1	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	4
21.	7,8,9	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
22.	7,8,9,10,11,12	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
23.	7,8,9,10,11,12,13	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
24.	8,9	19	14	17	12	6	6	3	2	4	14	5	0	3	0	105
25.	8,9,10	96	29	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	127
26.	8,9,10,11	10	5	2	0	0	1	0	0	4	6	0	4	4	0	36
27.	8,9,10,11,12	3	0	0	4	8	1	0	4	2	2	0	0	0	0	24
28.	8,9,10,11,12,13	26	17	1	0	0	0	1	2	0	4	0	0	0	0	51
29.	8,9,10-13	1	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9
30.	9,10	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	3
31.	9,10,11	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3	87	6	2	100
32.	9,10,11,12	1	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	4
33.	9,10,11,12,13	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
34.	10,11	6	2	0	0	0	3	7	1	5	4	2	0	3	0	33
35.	10,11,12	1	1	4	9	26	0	2	8	0	3	3	0	0	0	57
36.	10,11,12,13	0	1	0	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	4
37.	11,12,13	0	0	0	0	2	0	1	0	0	2	0	0	0	0	5
38.	12,13	50	46	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	98
	Total	**282**	**211**	**37**	**36**	**51**	**15**	**20**	**32**	**18**	**63**	**13**	**92**	**17**	**2**	**889**

Notă: 1- Bucovina de Nord, 2 – Hotin, 3 - Briceni-Edeneţ, 4 - Ocniţa-Soroca, 5 - Rezina-Şoldăneşti, 6 - Răutul de Mijloc, 7 - Călăraş-Nisporeni, 8 - Orhei, 9 - Corjova-Gura Bâcului, 10 - Lăpuşna-Hânceşti, 11 - Cahul-Cantemir, 12 - Dunărea de Jos, 13 - Nistrul Inferior, 14 - Bugeac.

Tabela nr. 3. Date generale privind repartizarea pe etape cultural-cronologice şi zone a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)

Nr.	Etape	Zona de Nord		Zona de Centru		Zona de Sud		Total	
		cant.	**%**	**cant.**	**%**	**cant.**	**%**	**cant.**	**%**
1.	Secolele V-VII	174	17,4	56	13,7	1	0,4	231	14,0
2.	Secolele VIII-IX	339	33,8	117	28,7	116	49,2	572	34,8
3.	Secolele X-XI	274	27,4	136	33,3	116	49,2	526	32,0
4.	Secolele XII-XIII	214	21,4	99	24,3	3	1,2	316	19,2
	Total	**1001**	**100**	**408**	**100**	**236**	**100**	**1645**	**100**

Tabela nr. 4. Date generale privind repartizarea pe zone şi etape cultural-cronologice a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)

Nr.	Zone	Etape cultural-cronologice (secole)								Total	
		V-VII		**VIII-IX**		**X-XI**		**XII-XIII**			
		Can.	**%**	**Can.**	**%**	**Can.**	**%**	**Can.**	**%**	**Can.**	**%**
1.	Nord	174	75,3	339	59,3	274	52,1	214	67,7	1001	60,9
2.	Centru	56	24,2	117	20,5	136	25,9	99	31,3	408	24,8
3.	Sud	1	0,4	116	20,2	116	22,1	3	1,0	236	14,3
	Total	**231**	**100**	**572**	**100**	**526**	**100**	**316**	**100**	**1645**	**100**

Tabela nr. 5. Date statistice privind repartizarea zonală şi cultural-cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)

Nr.	Grupuri teritoriale	Etape cronologice (secole)								Total	
		V-VII		VIII-IX		X-XI		XII-XIII			
		Can.	%	Can.	%	Can.	%	Can.	%	Can.	%
1.	Bucovina de Nord	66	28,6	192	33,6	176	33,5	99	31,3	533	32,4
2.	Hotin	87	37,7	95	16,6	66	12,6	87	27,5	335	20,4
3.	Briceni-Edeneţ	12	5,2	27	4,7	13	2,5	10	3,2	62	3,8
4.	Ocniţa-Soroca	9	3,9	25	4,3	19	3,6	18	5,7	71	4,3
5.	Rezina-Şoldăneşti	9	3,9	23	4,0	43	8,2	43	13,7	118	7,2
6.	Răutul de Mijloc	3	1,3	12	2,1	7	1,3	2	0,6	24	1,4
7.	Călăraş-Nisporeni	4	1,7	6	1,1	12	2,3	6	1,9	28	1,7
8.	Orhei	14	6,1	18	3,2	25	4,8	23	7,3	80	4,8
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	1,3	12	2,1	13	2,5	3	0,9	31	1,9
10.	Lăpuşna-Hânceşti	23	10,0	46	8,0	36	6,7	22	7,0	127	7,7
11.	Cahul-Cantemir	0	0	8	1,4	8	1,5	3	0,9	19	1,1
12.	Dunărea de Jos	1	0,4	92	16,1	92	17,4	0	0	185	11,4
13.	Nistrul Inferior	0	0	14	2,5	14	2,7	0	0	28	1,7
14.	Bugeac	0	0	2	0,3	2	0,4	0	0	4	0,2
	Total	231	100	572	100	526	100	316	100	1645	100

Tabela nr. 6. Date statistice privind corelarea aşezărilor din secolele VIII-IX cu aşezările premărgătoare din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Aşezări din sec.V-VII		Aşezări din sec. VIII-IX		
		total	Fără strat din sec. VIII-IX	Total	Cu strat din sec. V-VII	Pe loc nou
	Zona de Nord					
1	Bucovina de Nord	66	33	192	33	159
2	Hotin	87	66	95	21	74
3	Briceni-Edeneţ	12	6	27	6	21
4	Ocniţa-Soroca	9	1	25	8	17
	Subtotal	*174*	*106*	*339*	*68*	*271*
	Zona de Centru					
5	Rezina-Şoldăneşti	9	0	23	9	14
6	Răutul de Mijloc	3	0	12	3	9
7	Călăraş-Nisporeni	4	3	6	1	5
8	Orhei	14	5	18	9	9
9	Corjova-Gura Bâcului	3	1	12	2	10
10	Lăpuşna-Hânceşti	23	5	46	18	28
	Subtotal	*56*	*14*	*117*	*42*	*75*
	Zona de Sud					
11	Cahul-Cantemir	0	0	8	0	8
12	Dunărea de Jos	1	0	92	1	91
13	Nistrul Inferior	0	0	14	0	14
14	Bugeac	0	0	2	0	2
	Subtotal	*1*	*0*	*116*	*1*	*115*
	Total	**231**	120	**572**	111	461

Tabela nr. 7. Date statistice privind corelarea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI cu aşezări premărgătoare din perioada secolelor VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Aşezări din sec.VIII-IX		Aşezări de tipul Dridu, sec. X-XI		
		total	Fără strat din sec. X-XI	Total	Cu strat din sec. VIII-IX	Pe loc nou
	Zona de Nord-Vest					
1	Briceni-Edeneţ	27	19	13	8	5
	Subtotal	*27*	*19*	*13*	*8*	*5*
	Zona de Centru					
2	Răutul de Mijloc	12	8	7	4	3
3	Călăraş-Nisporeni	6	4	12	2	10
4	Orhei	18	2	25	16	9
5	Corjeva-Gura Bâcului	12	4	13	8	5
6	Lăpuşna-Hânceşti	46	22	36	24	12
	Subtotal	*94*	*40*	*93*	*54*	*39*
	Zona de Sud					
7	Cahul-Cantemir	8	5	8	3	5
8	Dunărea de Jos	92	0	92	92	0
9	Nistrul Inferior	14	3	14	11	3
10	Bugeac	2	0	2	2	0
	Subtotal	*116*	*8*	*116*	*108*	*8*
	Total	**237**	**67**	**222**	**170**	**52**

Tabela nr. 8. Date statistice privind corelarea aşezărilor de tipul Alcedar-Echimăuţi cu aşezările premărgătoare din secolele VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Aşezări din sec.VIII-IX		Aşezări de tipul Alcedar-Echimăuţi, sec. X-XI		
		total	Fără strat din sec. X-XI	Total	Cu strat din sec. VIII-IX	Pe loc nou
1	Ocniţa-Soroca	25	16	19	9	10
2	Rezina-Şoldăneşti	23	8	43	15	28
	Total	**48**	**24**	**62**	**24**	**38**

Tabela nr. 9. Date statistice privind corelarea aşezărilor din secolele X-XII din regiunile Bucovina de Nord şi Hotin cu aşezările premărgătoare din secolele VIII-IX

Nr.	Grup teritorial	Aşezări din sec.VIII-IX		Aşezări de tip Revno, sec. X-XI		
		total	Fără strat sec. X-XI	Total	Cu strat din sec. VIII-IX	Pe loc nou
1	Bucovina de Nord	192	24	176	168	8
2	Hotin	95	35	66	60	6
	Total	**287**	**59**	**242**	**228**	**14**

Tabela nr. 10. Date statistice privind corelarea aşezărilor de tipul Răducăneni din secolele XI-XIII cu aşezări din perioada premărgătoare de tipul Dridu (secolele X-XI) din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grup teritorial	Aşezări din sec. X-XI		Aşezări de tip Răducăneni, sec. XI-XIII		
		total	Fără start sec. XI-XIII	Total	Cu start din sec. X-XI	Pe loc nou
1	Călăraş-Nisporeni	11*	8	4	3	1
2	Orhei	9**	2	7	7	0
3	Corjeva-Gura Bâcului	13	10	3	3	0
4	Lăpuşna-Hânceşti	33	14	22	19	3
5	Cahul-Cantemir	8	5	3	3	0
	Total	**74**	**39**	**39**	**35**	**4**
Notă: * - fără 2 aşezări suprapuse de strat cultural „Brăneşti-Lencăuţi”; ** - fără 16 aşezări suprapuse de start cultural „Brăneşti-Lencăuţi”.						

Tabela nr. 11. Date statistice privind aşezările de tipul Brăneşti-Lencăuţi din secolele XII-XIII cu aşezări premărgătoare din secolele X-XI din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Aşezări din sec.X-XI		Aşezări de tip Brăneşti-Lencăuţi, sec. XII-XIII		
		total	Fără strat sec. XII-XIII	Total	Cu strat din sec. X-XI	Pe loc nou
1	Bucovina de Nord	176	136	99	40	59
2	Hotin	66	41	87	25	62
3	Briceni-Edeneţ	13	3	10	10	0
4	Ocniţa-Soroca	18	0	18	18	0
5	Rezina-Şoldăneşti	43	0	43	43	0
6	Răutul de Mijloc	7	5	2	2	0
7	Călăraş-Nisporeni	9*	8	2	1	1
8	Orhei	18**	3	16	15	1
	Total	**350**	**196**	**277**	**154**	**123**
Notă: * - fără 4 aşezări suprapuse de strat cultural „Răducăneni”; ** - fără 7 aşezări suprapuse de start cultural „Răducăneni”.						

Tabela nr. 12. Date statistice generale privind structura „masivelor” de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-XIII

Nr.	Etape	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		Cant.	%	Cant.	%	Cant.	%	Cant.	%
1.	Secolele V-VII	87	37,7	144	62,3	55	100	231	100
2.	Secolele VIII-IX	146	25,5	426	74,5	131	100	572	100
3.	Secolele X-XI	128	24,3	400	75,7	117	100	526	100
4.	Secolele XII-XIII	107	33,9	209	66,1	81	100	316	100

Tabela nr. 13. Date statistice privind structurile teritoriale locale formate de aşezările din perioada secolelor V-XIII în spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Etape	Aşezări singulare	„Cuiburi” de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)										Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			total	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Secolele V-VII	87	55	30	18	6	0	1	0	0	0	0	142	231
2.	Secolele VIII-IX	146	131	57	33	20	6	9	3	0	2	1	275	572
3.	Secolele X-XI	128	116	48	31	14	8	6	4	2	2	1	242	526
4.	Secolele XII-XIII	107	81	49	21	7	2	2	0	0	0	0	188	316

Tabela nr. 14. Date statistice generale privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII

Nr.	Masive de aşezări secolele V-VII	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		Cant.	%	Cant.	%	Cant.	%	Cant.	%
1.	Bucovina de Nord	29	43,9	37	56,1	15	27,3	66	28,6
2.	Hotin	24	27,6	63	72,4	27	49,1	87	37,7
3.	Briceni-Edeneţ	5	41,7	7	58,3	2	3,6	12	5,2
4.	Ocniţa-Soroca	3	33,3	6	66,7	2	3,6	9	3,9
5.	Rezina-Şoldăneşti	6	66,7	3	33,7	1	1,8	9	3,9
6.	Răutul de Mijloc	3	100	0	0	0	0	3	1,3
7.	Călăraş-Nisporeni	4	100	0	0	0	0	4	1,7
8.	Orhei	3	21,4	11	78,6	3	5,5	14	6,1
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	100	0	0	0	0	3	1,3
10.	Lăpuşna-Hânceşti	6	26,1	17	73,9	5	9,1	23	9,9
11.	Cahul-Cantemir	0	0	0	0	0	0	0	0
12.	Dunărea de Jos	1	100	0	0	0	0	1	0,4
13.	Nistrul Inferior	0	0	0	0	0	0	0	0
14.	Bugeac	0	0	0	0	0	0	0	0
	Total	**87**	**37,7**	**144**	**62,3**	**55**	**100**	**231**	**100**

Tabela nr. 15. Date statistice particulare privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII

Nr.	Masive de aşezări secolele V-VII	Aşezări singulare	Cuiburi de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)									Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Bucovina de Nord	29	9	5	1	0	0	0	0	0	0	44	66
2.	Hotin	24	19	7	1	0	0	0	0	0	0	51	87
3.	Briceni-Edeneţ	5	0	1	1	0	0	0	0	0	0	7	12
4.	Ocniţa-Soroca	3	0	2	0	0	0	0	0	0	0	5	9
5.	Rezina-Şoldăneşti	6	0	1	0	0	0	0	0	0	0	7	9
6.	Răutul de Mijloc	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
7.	Călăraş-Nisporeni	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	4
8.	Orhei	3	0	1	2	0	0	0	0	0	0	6	14
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
10.	Lăpuşna-Hânceşti	6	2	1	1	0	1	0	0	0	0	11	23
11.	Cahul-Cantemir	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12.	Dunărea de Jos	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
13.	Nistrul Inferior	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
14.	Bugeac	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Total	87	30	18	6	0	1	0	0	0	0	142	231

Tabela nr. 16. Date statistice generale privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII – IX

Nr.	Masive de aşezări	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		Cant	%	Cant	%	Cant	%	Cant	%
1.	Bucovina de Nord	29	15,1	163	84,9	46	35,1	192	33,6
2.	Hotin	14	14,7	81	85,3	25	19,1	95	16,6
3.	Briceni-Edeneţ	15	55,6	12	44,4	3	2,3	27	4,7
4.	Ocniţa-Soroca	7	28,0	18	72,0	6	4,6	25	4,4
5.	Rezina-Şoldăneşti	11	47,8	12	52,2	5	3,8	23	4,0
6.	Răutul de Mijloc	4	33,3	8	66,7	3	2,3	12	2,1
7.	Călăraş-Nisporeni	6	100	0	0	0	0	6	1,1
8.	Orhei	2	11,1	16	88,9	6	4,6	18	3,1
9.	Corjova-Gura Bâcului	5	41,7	7	58,3	2	1,5	12	2,1
10.	Lăpuşna-Hânceşti	13	28,3	33	71,7	12	9,2	46	8,0
11.	Cahul-Cantemir	6	75,0	2	25,0	1	0,7	8	1,4
12.	Dunărea de Jos	22	23,9	70	76,1	20	15,2	92	16,1
13.	Nistrul Inferior	10	71,4	4	28,6	2	1,6	14	2,5
14.	Bugeac	2	100	0	0	0	0	2	0,3
	Total	**146**	**25,5**	**426**	**74,5**	**131**	**100**	**572**	**100**

Tabela nr. 17. Date statistice particulare privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX

Nr.	Masive de aşezări	Aşezări singulare	Cuiburi de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)									Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Bucovina de Nord	29	18	10	9	3	3	0	0	2	1	75	192
2.	Hotin	14	10	8	3	1	1	2	0	0	0	39	95
3.	Briceni-Edeneţ	15	0	2	0	0	1	0	0	0	0	18	27
4.	Ocniţa-Soroca	7	4	0	1	0	1	0	0	0	0	13	25
5.	Rezina-Şoldăneşti	11	3	2	0	0	0	0	0	0	0	16	23
6.	Răutul de Mijloc	4	1	2	0	0	0	0	0	0	0	7	12
7.	Călăraş-Nisporeni	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	6
8.	Orhei	2	4	0	2	0	0	0	0	0	0	8	18
9.	Corjova-Gura Bâcului	5	1	0	0	1	0	0	0	0	0	7	12
10.	Lăpuşna-Hânceşti	13	5	5	2	0	0	0	0	0	0	25	46
11.	Cahul-Cantemir	6	1	0	0	0	0	0	0	0	0	7	8
12.	Dunărea de Jos	22	8	4	3	1	3	1	0	0	0	42	92
13.	Nistrul Inferior	10	2	0	0	0	0	0	0	0	0	12	14
14.	Bugeac	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
	Total	**146**	**57**	**33**	**20**	**6**	**9**	**3**	**0**	**2**	**1**	**277**	**572**

Tabela nr. 18. Date statistice generale privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele X-XI

Nr.	Masive de aşezări	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		Cant	%	Cant	%	cant	%	Cant	%
1.	Bucovina de Nord	22	12,5	156	87,5	41	35,0	176	33,5
2.	Hotin	12	18,2	54	81,8	14	11,9	66	12,5
3.	Briceni-Edeneţ	7	53,8	6	46,2	2	1,7	13	2,5
4.	Ocniţa-Soroca	7	36,8	12	63,2	5	4,3	19	3,6
5.	Rezina-Şoldăneşti	12	27,9	31	72,1	10	8,6	43	8,2
6.	Răutul de Mijloc	5	71,4	2	28,6	1	0,9	7	1,3
7.	Călăraş-Nisporeni	7	58,3	5	41,7	2	1,7	12	2,3
8.	Orhei	4	16,0	21	84,0	7	6,0	25	4,7
9.	Corjova-Gura Bâcului	5	38,5	8	61,5	1	0,9	13	2,5
10.	Lăpuşna-Hânceşti	11	30,6	25	69,4	10	8,6	36	6,8
11.	Cahul-Cantemir	3	37,5	5	62,5	2	1,7	8	1,5
12.	Dunărea de Jos	22	23,9	70	76,1	20	17,0	92	17,5
13.	Nistrul Inferior	9	64,3	5	35,7	2	1,7	14	2,7
14.	Bugeac	2	100	0	0	0	0	2	0,4
	Total	**128**	**24,3**	**400**	**75,7**	**117**	**100**	**526**	**100**

Tabela nr. 19. Date statistice particulare privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele X-XI

Nr.	Masive de aşezări	Aşezări singulare	Cuiburi de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)									Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Bucovina de Nord	22	13	12	6	3	3	1	0	2	1	63	176
2.	Hotin	12	5	4	0	2	0	2	1	0	0	26	66
3.	Briceni-Edeneţ	7	1	0	1	0	0	0	0	0	0	9	13
4.	Ocniţa-Soroca	7	4	0	1	0	0	0	0	0	0	13	19
5.	Rezina-Şoldăneşti	12	5	2	1	1	1	0	0	0	0	22	43
6.	Răutul de Mijloc	5	1	0	0	0	0	0	0	0	0	6	7
7.	Călăraş-Nisporeni	7	1	1	0	0	0	0	0	0	0	9	12
8.	Orhei	4	3	2	1	1	0	0	0	0	0	11	25
9.	Corjova-Gura Bâcului	5	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	13
10.	Lăpuşna-Hânceşti	11	6	3	1	0	0	0	0	0	0	22	36
11.	Cahul-Cantemir	3	1	1	0	0	0	0	0	0	0	5	8
12.	Dunărea de Jos	22	8	4	3	1	3	1	0	0	0	42	92
13.	Nistrul Inferior	9	1	1	0	0	0	0	0	0	0	11	14
14.	Bugeac	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
	Total	**128**	**48**	**31**	**14**	**8**	**6**	**4**	**2**	**2**	**1**	**242**	**526**

Tabela nr. 20. Date statistice generale privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele XII-XIII

Nr.	Masive de aşezări	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		cant	%	Cant	%	Cant	%	Cant	%
1.	Bucovina de Nord	34	34,3	65	68,7	27	33,3	99	31,3
2.	Hotin	22	25,3	65	74,7	24	29,6	87	27,5
3.	Briceni-Edeneţ	5	50,0	5	50,0	2	2,5	10	3,2
4.	Ocniţa-Soroca	7	38,9	11	61,1	5	6,2	18	5,7
5.	Rezina-Şoldăneşti	12	27,9	31	72,1	10	12,3	43	13,6
6.	Răutul de Mijloc	2	100	0	0	0	0	2	0,7
7.	Călăraş-Nisporeni	4	66,7	2	33,3	2	2,5	6	1,9
8.	Orhei	4	17,4	19	82,6	6	7,4	23	7,3
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	100	0	0	0	0	3	0,9
10.	Lăpuşna-Hânceşti	11	50,0	11	50,0	5	6,2	22	7,0
11.	Cahul-Cantemir	3	100	0	0	0	0	3	0,9
12.	Dunărea de Jos	0	0	0	0	0	0	0	0
13.	Nistrul Inferior	0	0	0	0	0	0	0	0
14.	Bugeac	0	0	0	0	0	0	0	0
	Total	**107**	**33,9**	**209**	**66,1**	**81**	**100**	**316**	**100**

Tabela nr. 21. Date statistice particulare privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele XII-XIII

Nr.	Masive de aşezări	Aşezări singulare	Cuiburi de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)									Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Bucovina de Nord	34	18	7	2	0	0	0	0	0	0	61	99
2.	Hotin	22	13	7	3	0	1	0	0	0	0	46	87
3.	Briceni-Edeneţ	5	1	1	0	0	0	0	0	0	0	7	10
4.	Ocniţa-Soroca	7	4	1	0	0	0	0	0	0	0	12	18
5.	Rezina-Şoldăneşti	12	4	3	1	2	0	0	0	0	0	22	43
6.	Răutul de Mijloc	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
7.	Călăraş-Nisporeni	4	2	0	0	0	0	0	0	0	0	6	6
8.	Orhei	4	3	1	1	0	1	0	0	0	0	10	23
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
10.	Lăpuşna-Hânceşti	11	4	1	0	0	0	0	0	0	0	16	22
11.	Cahul-Cantemir	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
12.	Dunărea de Jos	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13.	Nistrul Inferior	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
14.	Bugeac	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Total	**107**	**49**	**21**	**7**	**2**	**2**	**0**	**0**	**0**	**0**	**188**	**316**

Tabela nr. 22. Date statistice generale privind tumulii şi mormintele nomazilor din secolele X-XIV din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Tumuli			Morminte		
		Cant.	% local	% general	Cant.	% local	% general
I.	**Nistrul Inferior**						
1.	Grigoriopol	7	4,5	1,9	9	4,0	1,6
2.	Tiraspol	90	57,7	24,8	106	46,7	18,9
3.	Bâc – Corjeva	18	11,5	5,0	27	11,9	4,8
4.	Botna	23	14,7	6,3	48	21,1	8,5
5.	Ştefan Vodă	18	11,5	5,0	37	16,3	6,6
	Subtotal	***156***	100	43,0	227	100	40,4
II.	**Bugeac**						
6.	Prutul de Jos	16	12,2	4,5	28	13,8	5,0
7.	Ialpug	48	36,6	13,2	85	41,9	15,1
8.	Cahul	39	29,8	10,7	53	26,1	9,4
9.	Sasâc	28	21,4	7,7	37	18,2	6,6
	Subtotal	***131***	100	36,1	203	100	36,1
III.	**Nistrul de Mijloc**						
10.	Camenca-Râbniţa	13	32,5	3,6	23	27,1	4,1
11.	r. Căinari	16	40,0	4,4	28	32,9	5,0
12.	r. Răut	11	27,5	3,0	34	40,0	6,0
	Subtotal	***40***	100	11,0	85	100	15,1
IV.	**Prutul de Mijloc**						
13.	Briceni-Făleşti	27	75,0	7,4	33	70,2	5,9
14.	Ungheni-Cantemir	9	25,0	2,5	14	29,8	2,5
	Subtotal	***36***	100	9,9	47	100	4
	Total	**363**		100	562		100

Tabela nr. 23. Date statistice privind distribuirea cronologică a mormintelor nomazilor medievali din spaţiul pruto-nistrean din secolele X-XIV

Nr.	Grupuri teritoriale	Secole							Total
		X-XI	**X-XII**	**XI-XII**	**XII-XIII**	**XIII-XIV**	**XII-XIV**	**X-XIV**	
I.	**Nistrul Inferior**								
1.	Grigoriopol	2	0	0	0	0	0	7	9
2.	Tiraspol	3	0	12	14	47	0	30	106
3.	Bâc – Corjeva	0	3	0	0	1	0	23	27
4.	Botna	10	0	2	1	1	0	34	48
5.	Ştefan Vodă	0	0	0	4	2	0	31	37
	Subtotal	15	3	14	19	51	0	125	227
II.	**Bugeac**								
6.	Prutul de Jos	3	1	0	0	0	0	24	28
7.	Ialpug	7	0	1	0	27	5	45	85
8.	Cahul	4	5	7	1	10	1	25	53
9.	Sasâc	1	0	11	8	6	0	11	37
	Subtotal	15	6	19	9	43	6	105	203
III.	**Nistrul de Mijloc**								
10.	Camenca-Râbniţa	3	1	6	0	0	0	13	23
11.	r. Căinari	1	1	0	0	16	0	10	28
12.	r. Răut	0	0	0	0	0	0	34	34
	Subtotal	4	2	6	0	16	0	57	85
IV.	**Prutul de Mijloc**								
13.	Briceni-Făleşti	2	2	0	0	1	0	28	33
14.	Ungheni-Cantemir	3	0	0	0	0	0	11	14
	Subtotal	5	2	0	0	1	0	39	7
	Total	**39**	**13**	**39**	**28**	**111**	**6**	**326**	562

Tabela nr. 24. Date statistice privind tumuli cu morminte ale nomazilor din secolele X-XIV

Nr.	**Grupuri teritoriale**	**X-XI**	**X-XII**	**XI-XII**	**XII-XIII**	**XIII-XIV**	**XII-XIV**	**X-XIV**	**Total**
	Nistrul Inferior								
1.	Grigoriopol	2	0	0	0	0	0	5	7
2.	Tiraspol	1	0	12	12	45	0	20	90
3.	Bâc-Corjeva	0	3	0	0	1	0	14	18
4.	Botna	8	0	0	0	0	0	15	23
5.	Ştefan Vodă	0	0	0	2	2	0	14	18
	Subtotal	***11***	***3***	***12***	***14***	***48***	***0***	***68***	***156***
	Bugeac								
6.	Prutul de Jos	1	0	0	0	0	0	15	16
7.	Ialpug	6	0	0	0	15	4	23	48
8.	Cahul	3	4	6	1	7	1	17	39
9.	Sasâc	1	0	7	4	6	0	10	28
	Subtotal	***11***	***4***	***13***	***5***	***28***	***5***	***65***	***131***
	Nistrul de Mijloc								
10.	Camenca-Râbniţa	2	0	3	0	0	0	8	13
11.	Căinari	1	1	0	0	8	0	6	16
12.	Răut	0	0	0	0	0	0	11	11
	Subtotal	***3***	***1***	***3***	***0***	***8***	***0***	***25***	***40***
	Prutul de Mijloc								
13.	Briceni-Făleşti	2	2	0	0	1	0	22	27
14.	Ungheni-Cantemir	3	0	0	0	0	0	6	9
	Subtotal	***5***	***2***	***0***	***0***	***1***	***0***	***28***	***36***
	Total	**30**	**10**	**28**	**19**	**85**	**5**	**186**	**363**

Tabela nr. 25. Date statistice privind repartizarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în tumuli

Nr.	Grupuri teritoriale	Numărul de morminte din cadrul unui tumul								Total morminte
		1	2	3	4	5	6	7	11	
		Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	
I.	**Nistrul Inferior**									
1.	Grigoriopol	6	0	3	0	0	0	0	0	9
2.	Tiraspol	80	16	3	0	0	0	7	0	106
3.	Bâc – Corjeva	18	2	3	4	0	0	0	0	27
4.	Botna	9	14	9	16	0	0	0	0	48
5.	Ştefan Vodă	7	12	12	0	0	6	0	0	37
	Subtotal	114	50	30	20	0	6	7	0	227
II	**Bugeac**									
6.	Prutul de Jos	9	8	6	0	5	0	0	0	28
7.	Ialpug	29	20	15	8	0	6	7	0	85
8.	Cahul	28	16	9	0	0	0	0	0	53
9.	Sasâc	23	4	6	4	0	0	0	0	37
	Subtotal	89	48	36	12	5	6	7	0	203
III	**Nistrul de Mijloc**									
10.	Camenca-Râbniţa	6	10	3	4	0	0	0	0	23
11.	r. Căinari	9	4	15	0	0	0	0	0	28
12.	r. Răut	4	4	3	12	0	0	0	11	34
	Subtotal	19	18	21	16	0	0	0	11	85
IV	**Prutul de Mijloc**									
13.	Briceni-Făleşti	6	2	6	0	0	0	0	0	14
14.	Ungheni-Cantemir	22	8	3	0	0	0	0	0	33
	Subtotal	28	10	9	0	0	0	0	0	47
	Total	250	126	96	48	5	12	14	11	562

Tabela nr. 26. Date statistice privind tumulii cu morminte ale nomazilor din secolele X-XIV din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Numărul de morminte din cadrul unui tumul								
		1	2	3	4	5	6	7	11	
		Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. Tumuli	Cant. tumuli	Total tumuli
I.	**Nistrul Inferior**									
15.	Grigoriopol	6	0	1	0	0	0	0	0	7
16.	Tiraspol	80	8	1	0	0	0	1	0	90
17.	Bâc - Corjeva	12	4	1	1	0	0	0	0	18
18.	Botna	9	7	3	4	0	0	0	0	23
19.	Ştefan Vodă	7	6	4	0	0	1	0	0	18
	Subtotal	114	25	10	5	0	1	1	0	156
II	**Bugeac**									
20.	Prutul de Jos	9	4	2	0	1	0	0	0	16
21.	Ialpug	29	10	5	2	0	1	1	0	48
22.	Cahul	28	8	3	0	0	0	0	0	39
23.	Sasâc	23	2	2	1	0	0	0	0	28
	Subtotal	89	24	12	3	1	1	1	0	131
III	**Nistrul de Mijloc**									
24.	Camenca-Râbniţa	6	5	1	1	0	0	0	0	13
25.	r. Căinari	9	2	5	0	0	0	0	0	16
26.	r. Răut	4	2	1	3	0	0	0	1	11
	Subtotal	19	9	7	4	0	0	0	1	40
IV	**Prutul de Mijloc**									
27.	Briceni-Făleşti	22	4	1	0	0	0	0	0	27
28.	Ungheni-Cantemir	6	1	2	0	0	0	0	0	9
	Subtotal	28	5	3	0	0	0	0	0	36
	Total	250	63	32	12	1	2	2	1	363

Tabela nr. 27. Date statistice privind tumulii construiţi de nomazii medievali în secolele X-XIV în ţinutul pruto-nistrean

Nr.	Locul descoperirii tumulilor	X-XI	XI-XII	X-XII	XII-XIII	XIII-XIV	XII-XIV	X-XIV	Total	%
I.	**Bugeac**									
1.	Balabani	0	0	0	0	1	0	0	1	1,6
2.	Ciauş	0	0	0	0	1	0	0	1	1,6
3.	Grdaeşca	0	0	0	0	1	0	0	1	1,6
II.	**Nistrul de Mijloc**									
4.	Podoima	0	1	0	0	0	0	0	1	1,6
III.	**Nistrul Inferior**									
5.	Serbaca	1	1	0	0	2	0	3	7	11,1
6.	Ploscoje	0	0	0	3	3	0	1	7	11,1
7.	Parcani	1	5	0	2	7	0	0	15	23,8
8.	Sucleja	0	1	0	6	18	0	3	28	44,4
9.	Ciobruci	0	1	0	0	0	0	0	1	1,6
10.	Popeasca	0	0	0	0	0	0	1	1	1,6
	Total	**2**	**9**	**0**	**11**	**33**	**0**	**8**	**63**	**100**
	%	**3,2**	**14,3**	**0**	**17,5**	**52,4**	**0**	**12,6**	**100**	

Tabela nr. 28. Date statistice privind amplasarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV din valea râului Ialpug în cadrul tumulilor.

Nr.	**Sectoare din cadrul tumulilor**	**Balabani**	**Cazaclia**	**Taraclia**	**Total**	**%**
1.	Sectorul central	6	5	6	17	25,0
2.	Sectorul de Nord	2	1	2	5	7,4
3.	Sectorul de Est	1	2	2	5	7,4
4.	Sectorul de Sud	7	13	15	35	51,4
5.	Sectorul de Vest	0	1	5	6	8,8
	Total	**16**	**22**	**30**	**68**	**100**

Tabela nr. 29. Evoluţia cronologică a unităţilor teritoriale din aşezarea Hansca

Unităţi teritoriale (numărul)	Etape cronologice (secole) şi locuinţe (numărul)								Total locuinţe
	V-VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	
1	H53; H59	H55; H102	H25; H61	H54	H65A; H88; H26; H31	H65B-C; H60	H27; H28; H37; H40	H85	18
2	T4B; T7; T10; T12	T9; T11A	T2		T1; T3; T5	T6A; T8	T4A; T6B; T11B		15
3	R25	R27	R28; H46	H16; H38; H47	H14; H15; H21; H18; H19; H45	H41	H20	H17	16
4		H48; H68; H67A; H100; M1	H51; H82; H124	H67B	H62	H64	H52		12
5	H70A	P140; P148	H91A	H73; H91B; P142; P143	H71; H72; H91C-D; H95A	H95B; P108			14
6	P135	R30; R33	R31		H29; H29A				6
7	R32	R20; R29	R28	H10; H11	H6; H7A	H5; H7B; H30; H35	H1; H9	H12; H32; H36; H34	18
8			H44; H56; H57; H58; H63; H69	H42; H66; H74					9
9				H13; H23	H8; H33; H39	H43A		H4; H24; H43B	9
10	R1; R2; R3; R4; R5; R6; R7; R14; R19; R21	R8; R10; R11		H2; H22			H3		16
11		C1				C1A			2
12	R1A; R2A	P219					T1A	P218	5
13	P216; P274								2
14	P277; P300	P221					P230		4
15	P266; P267								2
16	P289; P290								2
17	P1								1
Total locuinţe	31	22	17	18	25	14	14	10	151

Tabela nr. 30. Date privind componenţa numerică a unităţilor teritoriale din cadrul aşezării Hansca

Nr.	Perioada (secole)	Numărul de locuinţe din cadrul "cuiburilor" şi numărul de unităţi teritoriale							total
		1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**10**	
1.	**V-VII**	5	6	0	1	0	0	1	13
2.	**VIII**	4	5	1	0	1	0	0	11
3.	**IX**	4	2	1	0	0	1	0	8
4.	**X**	2	3	2	1	0	0	0	8
5.	**XI**	1	2	2	2	0	1	0	8
6.	**XII**	4	3	0	1	0	0	0	8
7.	**XIII**	5	1	1	1	0	0	0	8
8.	**XIV**	3	0	1	1	0	0	0	5
Total unităţi teritoriale		**28**	**22**	**8**	**7**	**1**	**2**	**1**	69
Total locuinţe		**28**	**44**	**24**	**28**	**5**	**12**	**10**	151

Tabela nr. 31. Date privind raportul dintre locuinţele amplasate în mod „singular" şi în cadrul unor „cuiburi" din aşezarea Hansca

Nr.	Perioada (secole)	Locuinţe amplasate singular		Cuiburi de locuinţe			Unităţi teritoriale de locuinţe, total		
				Numărul cuiburilor	Numărul de locuinţe amplasate în cuiburi		Numărul total al unităţilor teritoriale	Numărul total de locuinţe	
		can.	%		can.	%		can.	%
1.	**V-VII**	5	16,1	8	26	83,9	13	31	100
2.	**VIII**	4	18,2	7	18	81,8	11	22	100
3.	**IX**	4	23,5	4	13	76,5	8	17	100
4.	**X**	2	11,1	6	16	88,9	8	18	100
5.	**XI**	1	4,0	7	24	96,0	8	25	100
6.	**XII**	4	28,6	4	10	71,4	8	14	100
7.	**XIII**	5	35,7	3	9	74,3	8	14	100
8.	**XIV**	3	30,0	2	7	70,0	5	10	100
Total		**28**	**18,5**	**41**	**123**	**81,5**	**69**	**151**	**100**

DIAGRAME

Diagrama nr. 1. Repartizarea zonală a siturilor arheologice din secolele V-XIII în spațiul pruto-nistrean

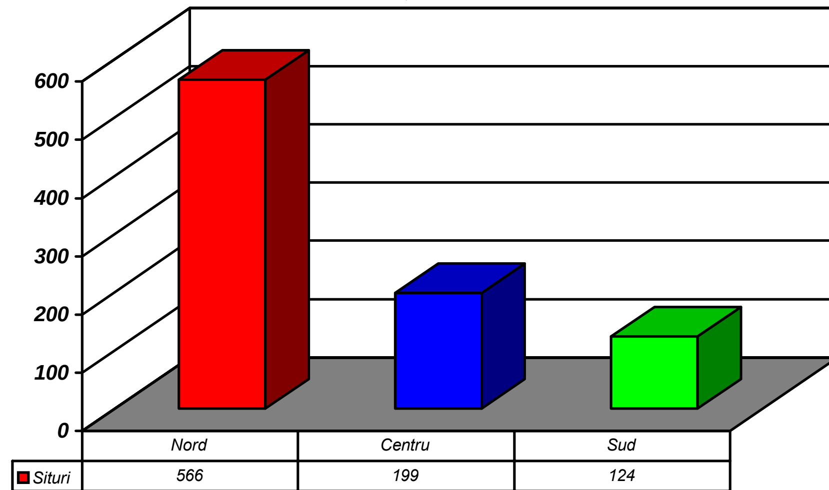

Diagrama nr. 2. Repartizarea cronologică a aşezărilor din secolele V-XIII în spațiul pruto-nistrean

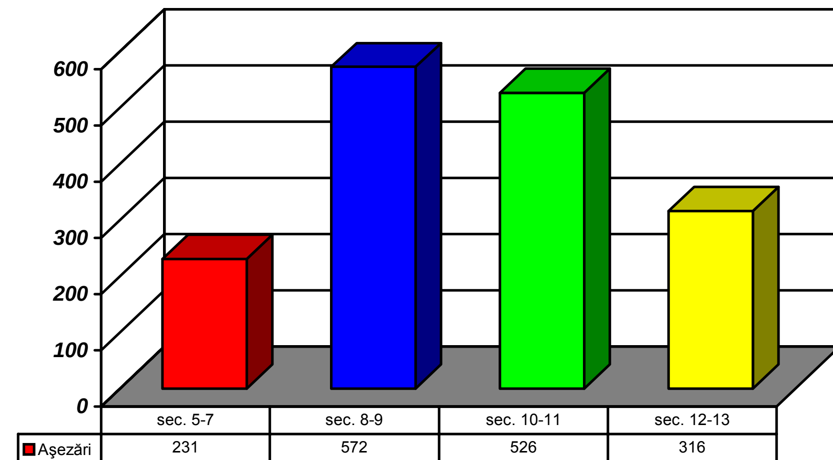

Diagrama nr. 3. Repartizarea zonală a aşezărilor din secolele V-XIII în spațiul pruto-nistrean

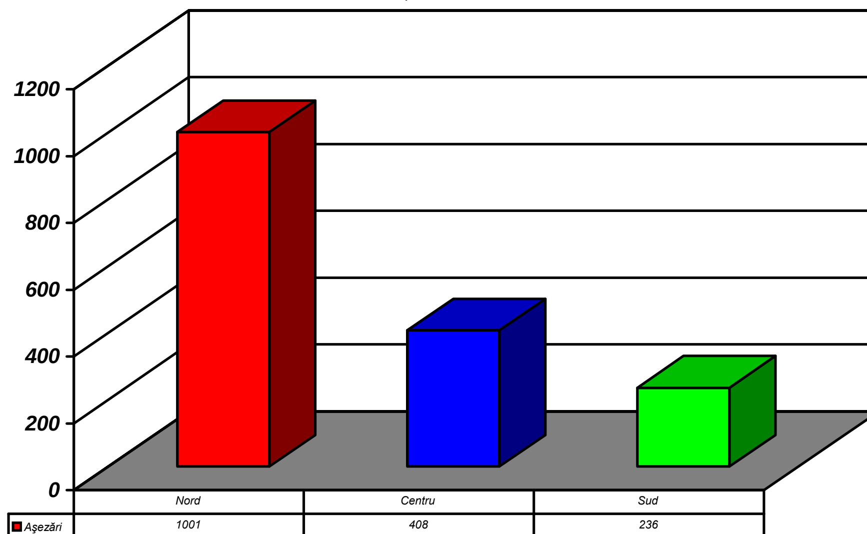
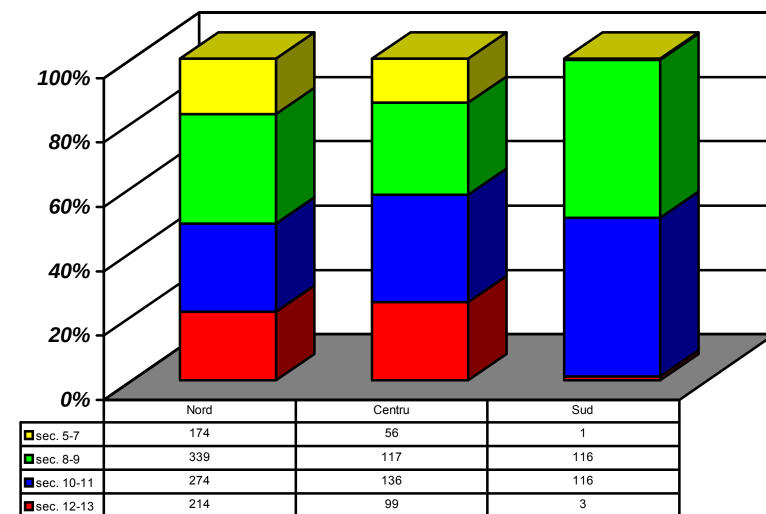
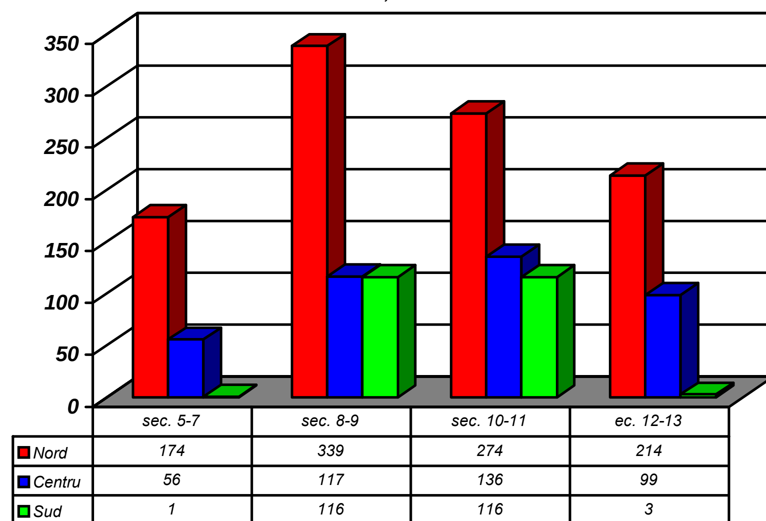

Diagrama nr. 4. Repartizarea zonală şi cronologică a aşezărilor medievale timpurii în spațiul pruto-nistrean

Diagrama nr. 5. Repartizarea zonală şi cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean
350
300
250
200
150
100
50
0
sec. 5-7
sec. 8-9
sec. 10-11
ec. 12-13
Nord 174 339 274 214
Centru 56 117 136 99
Sud 1 116 116 3

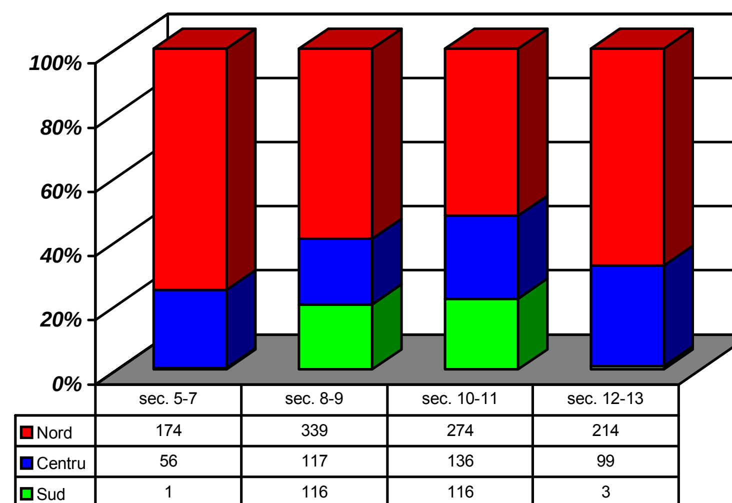
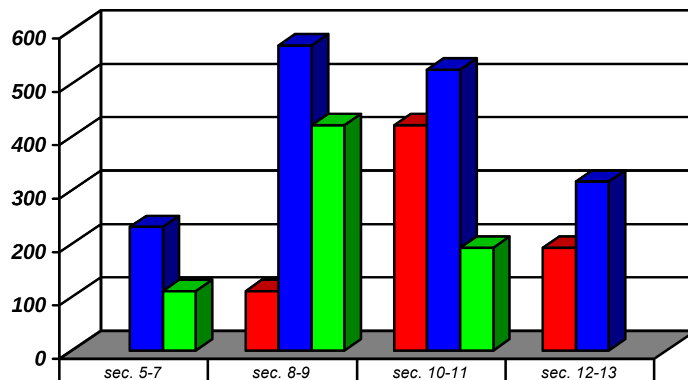
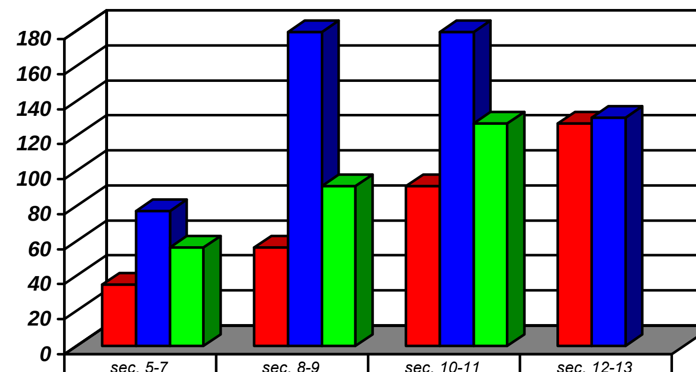

Diagrama nr. 6. Repartizarea zonală şi cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean
100%
80%
60%
40%
20%
0%
sec. 5-7
sec. 8-9
sec. 10-11
sec. 12-13
Nord 174 339 274 214
Centru 56 117 136 99
Sud 1 116 116 3

Diagrama nr. 7. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean după principiul de continuitate cultural-cronologică

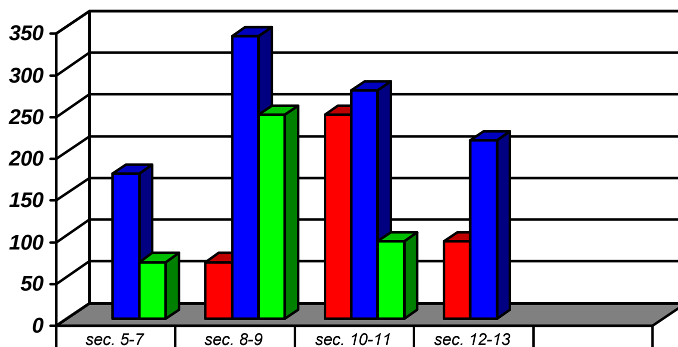
	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	sec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară		111	422	192
Aşezări în total	231	572	526	316
Cu strat din perioada ulterioată	111	422	192	

Diagrama nr. 8. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din Republica Moldova după principiul de continuitate cultural-cronologică

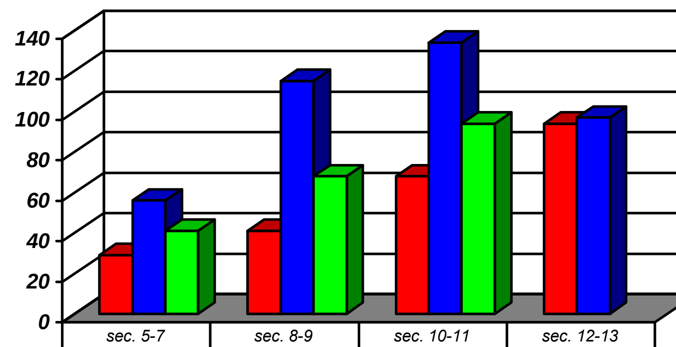
	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	sec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară	35	56	91	127
Aşezări în total	77	179	179	130
Cu strat din perioada ulterioată	56	91	127	

Diagrama nr. 9. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din zona de nord a spaţiului pruto-nistrean după principiul de continuitate cultural-cronologică

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	sec. 12-13	
Cu strat din perioada anterioară		68	245	93	
Aşezări în total	174	339	274	214	
Cu strat din perioada ulterioată	68	245	93		

Diagrama nr. 10. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din zona de centru a spaţiul pruto-nistrean după principiul de continuitate cultural-cronologică

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	sec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară	29	41	68	94
Aşezări în total	56	115	134	97
Cu strat din perioada ulterioată	41	68	94	

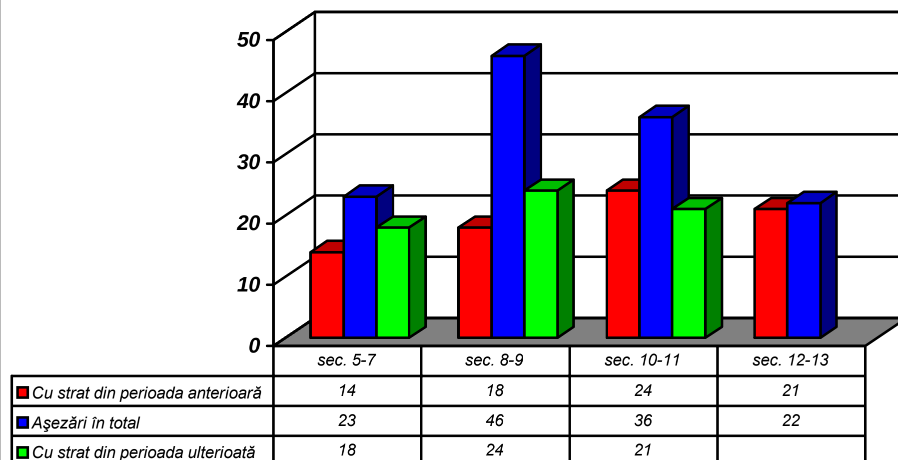

Diagrama nr. 11. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din microzona Lăpuşna-Hânceşti după principiul de continuitate cultural-cronologică

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	sec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară	14	18	24	21
Aşezări în total	23	46	36	22
Cu strat din perioada ulterioată	18	24	21	

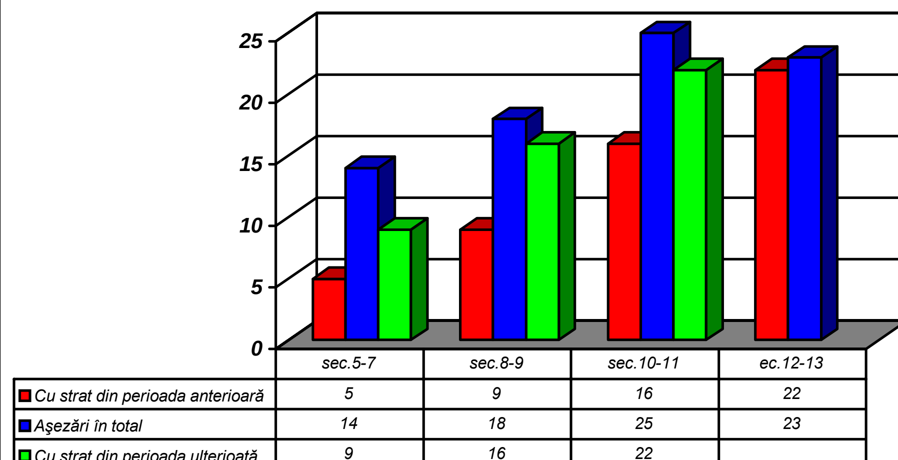

Diagrama nr. 12. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din microzona Orhei după principiul de continuitate cultural-cronologică

	sec.5-7	sec.8-9	sec.10-11	ec.12-13
Cu strat din perioada anterioară	5	9	16	22
Aşezări în total	14	18	25	23
Cu strat din perioada ulterioată	9	16	22	

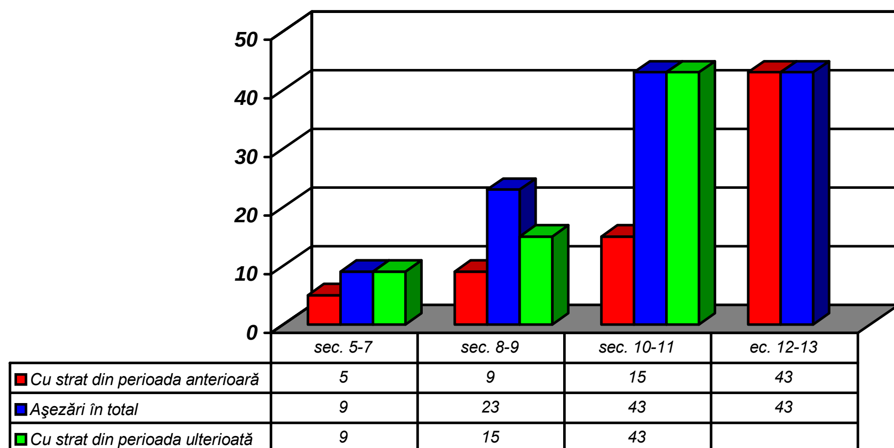

Diagrama nr. 13. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din microzona Rezina-Şoldăneşti după principiul de continuitate cultural-cronologică

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	ec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară	5	9	15	43
Aşezări în total	9	23	43	43
Cu strat din perioada ulterioată	9	15	43	

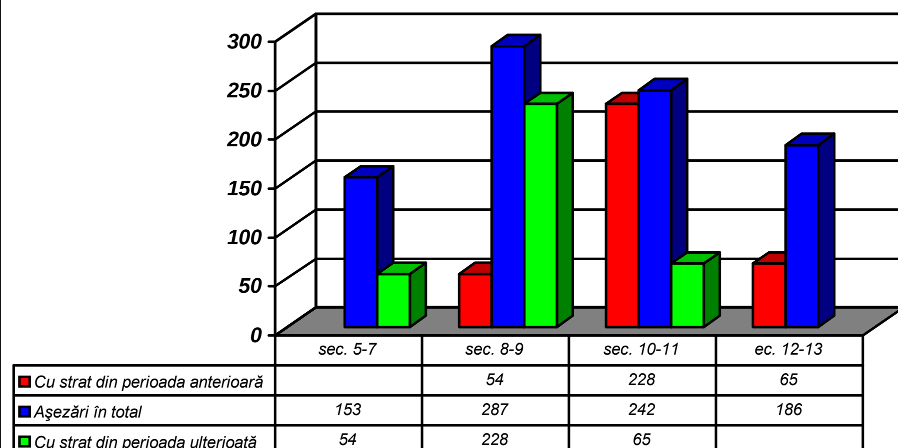
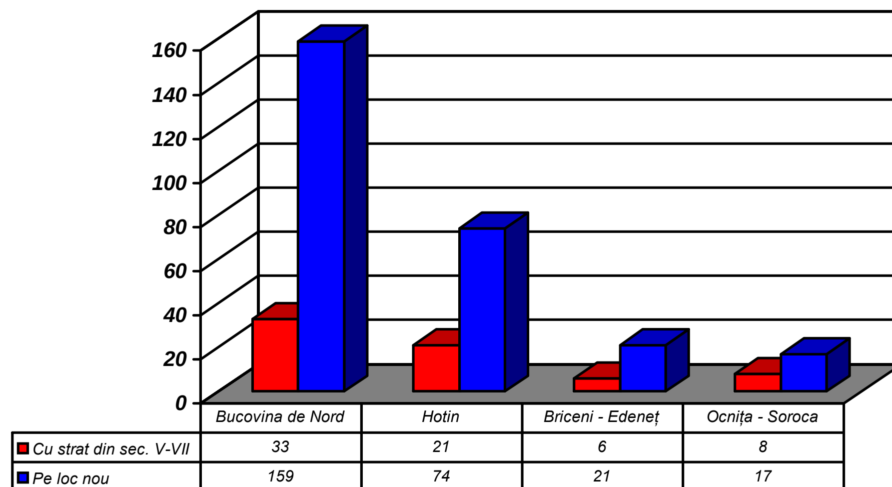
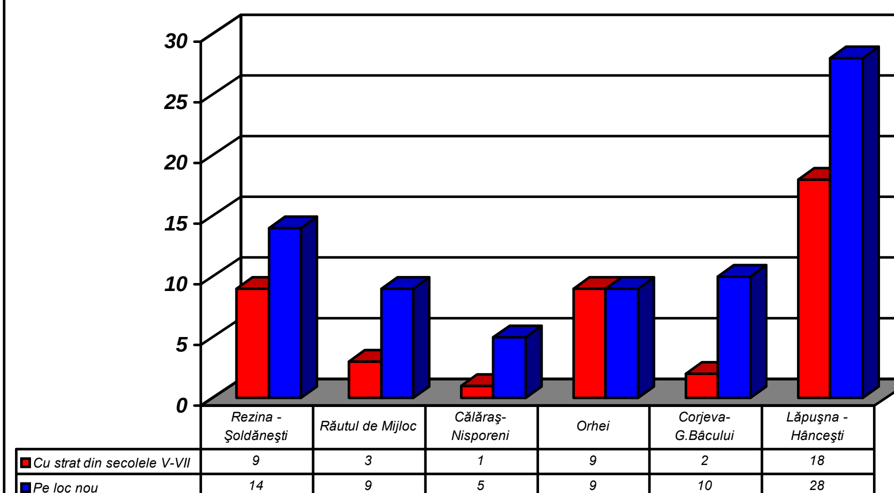
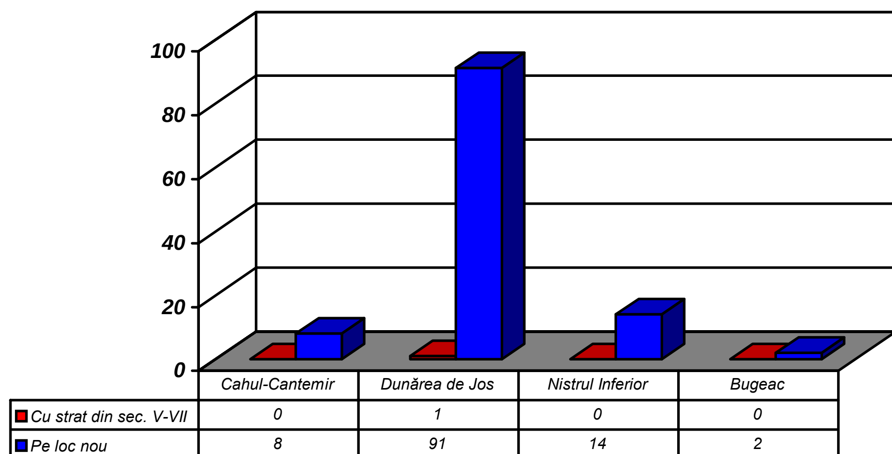

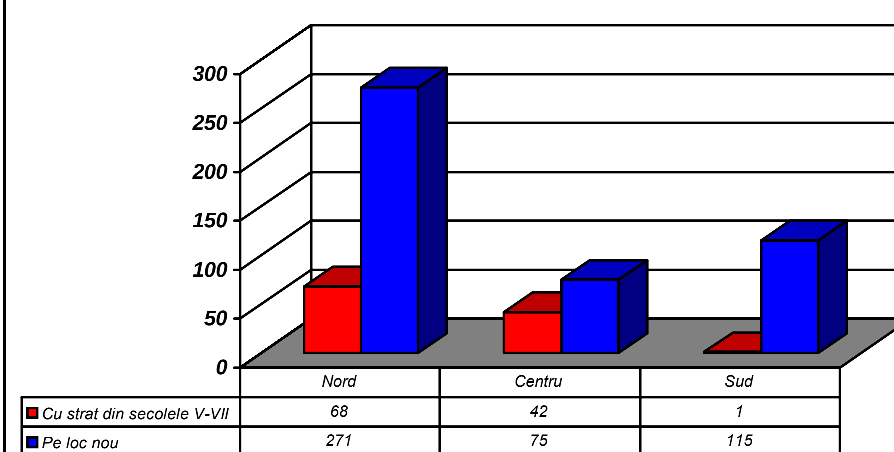
Diagrama nr. 14. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din regiunea Cernăuţi după principiul de continuitate cultural-cronologică

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	ec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară		54	228	65
Aşezări în total	153	287	242	186
Cu strat din perioada ulterioată	54	228	65	

Diagrama nr. 15. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în microzonele de nord ale spațiului pruto-nistrean
160
140
120
100
80
60
40
20
0
Bucovina de Nord
Hotin
Briceni - Edeneț
Ocnița - Soroca
Cu strat din sec. V-VII
33
21
6
8
Pe loc nou
159
74
21
17

Diagrama nr. 16. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în microzonele din centrul spațiului pruto-nistrean
30
25
20
15
10
5
0
Rezina - Şoldăneşti
Răutul de Mijloc
Călăraş-Nisporeni
Orhei
Corjeva-G.Băcului
Lăpuşna - Hânceşti
Cu strat din secolele V-VII
9
3
1
9
2
18
Pe loc nou
14
9
5
9
10
28

Diagrama nr. 17. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în microzonele de sud ale spațiului pruto-nistrean
100
80
60
40
20
0
Cahul-Cantemir
Dunărea de Jos
Nistrul Inferior
Bugeac
Cu strat din sec. V-VII
0
1
0
0
Pe loc nou
8
91
14
2

Diagrama nr. 18. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în zonele de nord, centru şi sud ale spațiului pruto-nistrean
300
250
200
150
100
50
0
Nord
Centru
Sud
Cu strat din secolele V-VII
68
42
1
Pe loc nou
271
75
115

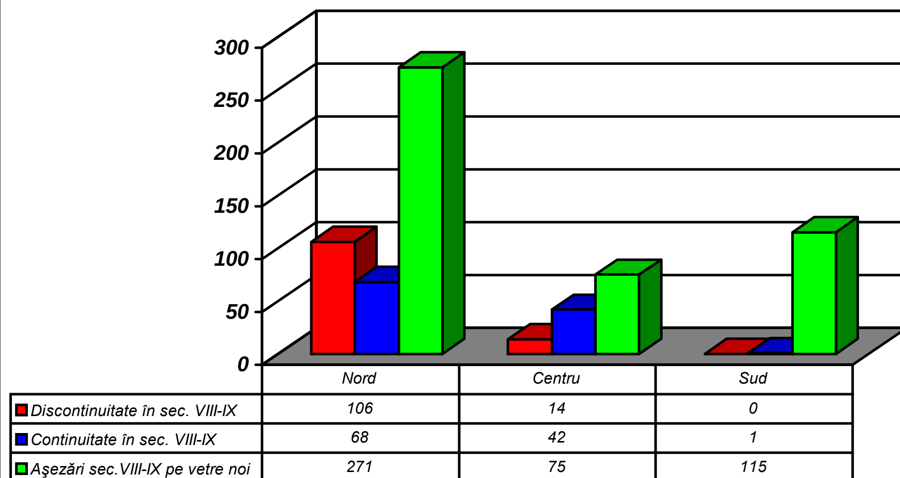

Diagrama nr. 19. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean

	Nord	Centru	Sud
Discontinuitate în sec. VIII-IX	106	14	0
Continuitate în sec. VIII-IX	68	42	1
Aşezări sec.VIII-IX pe vetre noi	271	75	115

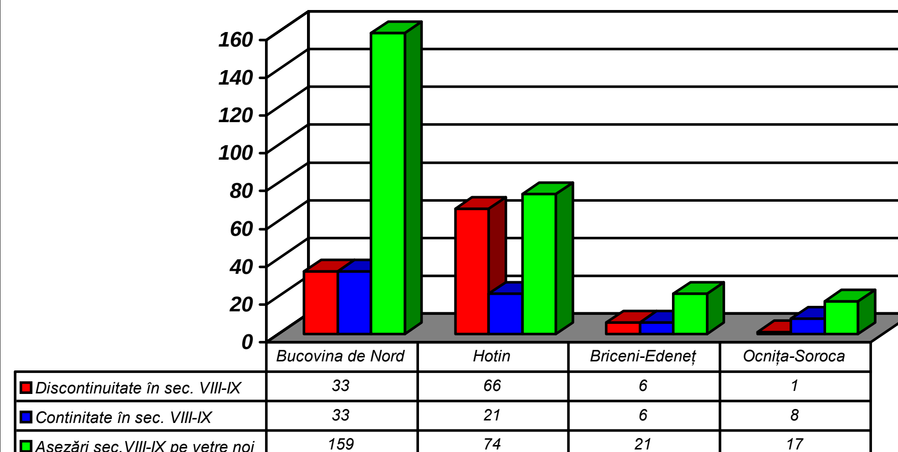

Diagrama nr. 20. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în microzonele de nord ale spaţiului pruto-nistrean

	Bucovina de Nord	Hotin	Briceni-Edeneţ	Ocniţa-Soroca
Discontinuitate în sec. VIII-IX	33	66	6	1
Contintitate în sec. VIII-IX	33	21	6	8
Aşezări sec.VIII-IX pe vetre noi	159	74	21	17

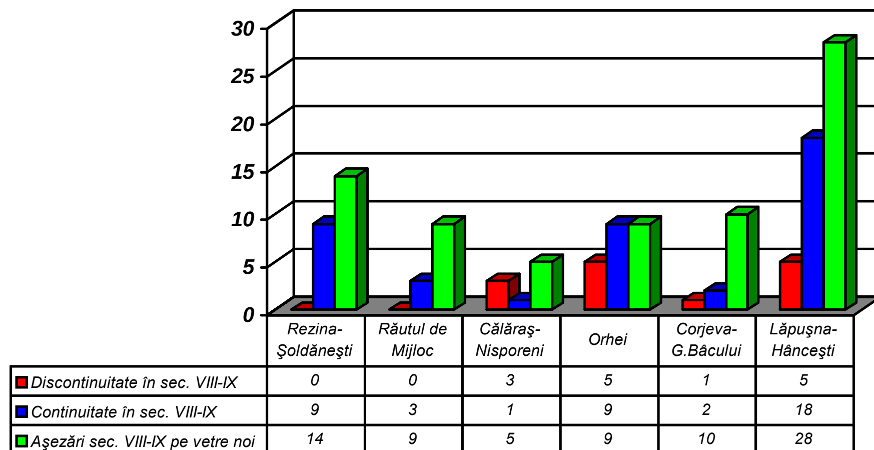

Diagrama nr. 21. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în microzonele de centru ale spaţiului pruto-nistrean

	Rezina-Şoldăneşti	Răutul de Mijloc	Călăraş-Nisporeni	Orhei	Corjeva-G.Băcului	Lăpuşna-Hânceşti
Discontinuitate în sec. VIII-IX	0	0	3	5	1	5
Continuitate în sec. VIII-IX	9	3	1	9	2	18
Aşezări sec. VIII-IX pe vetre noi	14	9	5	9	10	28

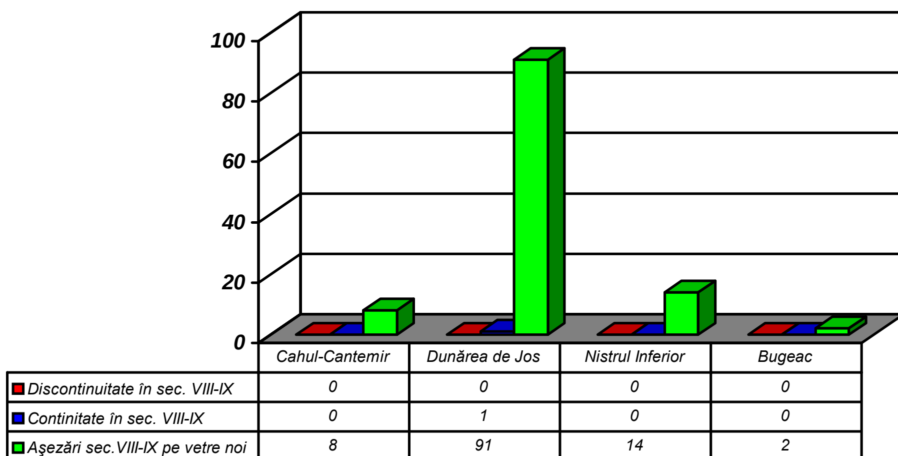
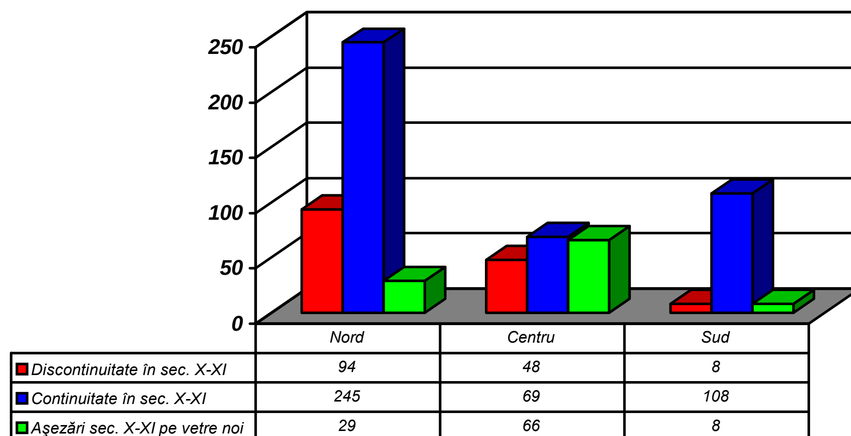
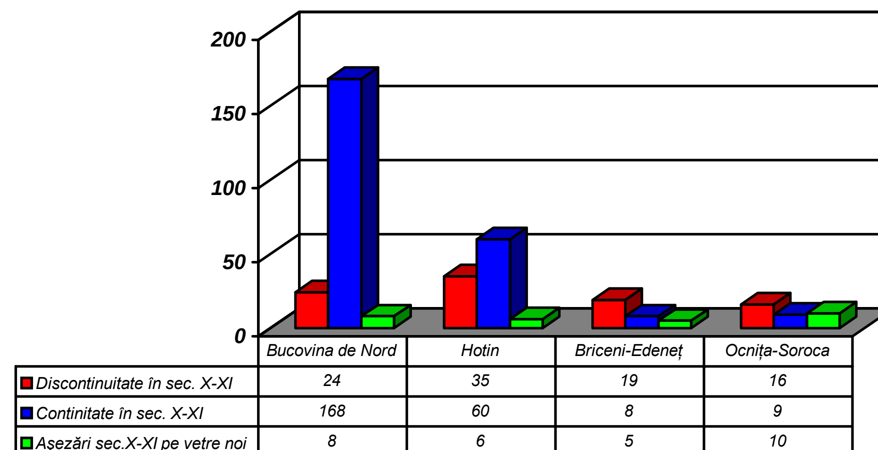

Diagrama nr. 22. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în microzonele de sud ale spaţiului pruto-nistrean

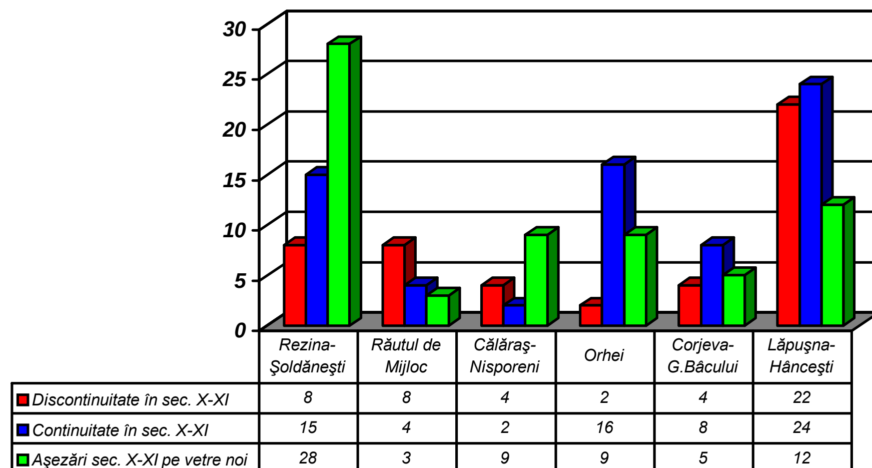
	Cahul-Cantemir	Dunărea de Jos	Nistrul Inferior	Bugeac
Discontinuitate în sec. VIII-IX	0	0	0	0
Contintitate în sec. VIII-IX	0	1	0	0
Aşezări sec.VIII-IX pe vetre noi	8	91	14	2

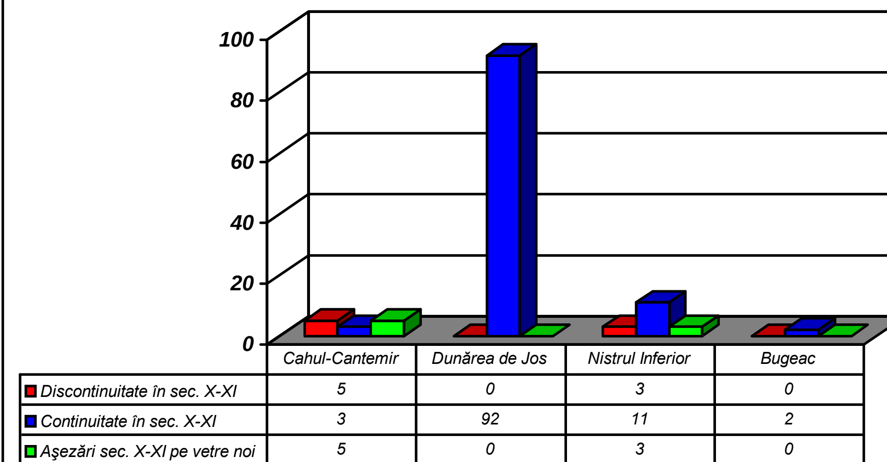
	Nord	Centru	Sud
Discontinuitate în sec. X-XI	94	48	8
Continuitate în sec. X-XI	245	69	108
Aşezări sec. X-XI pe vetre noi	29	66	8

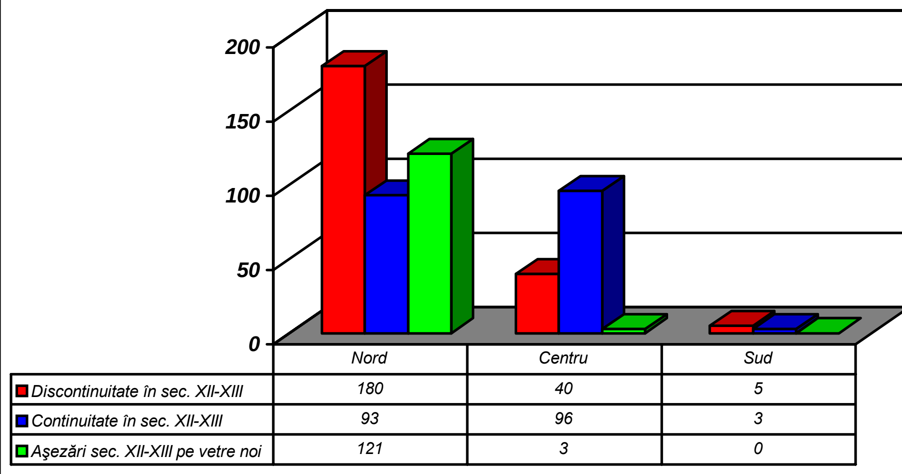
	Bucovina de Nord	Hotin	Briceni-Edeneţ	Ocniţa-Soroca
Discontinuitate în sec. X-XI	24	35	19	16
Continitate în sec. X-XI	168	60	8	9
Aşezări sec.X-XI pe vetre noi	8	6	5	10

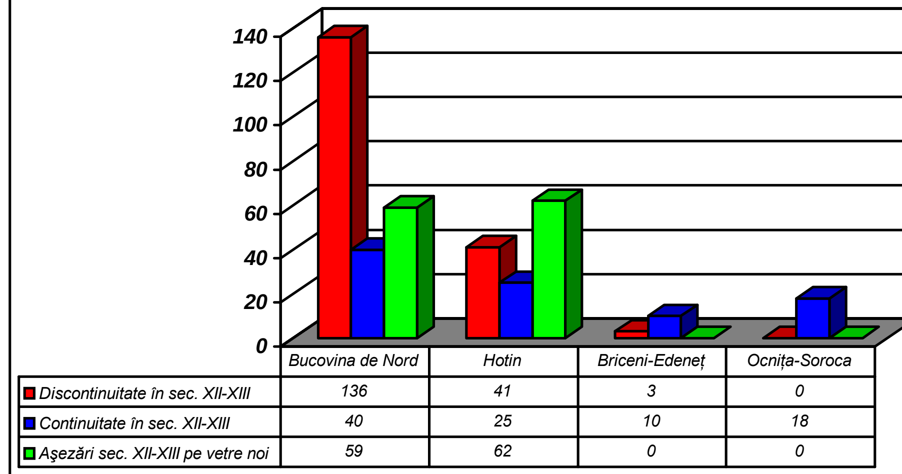
	Rezina-Şoldăneşti	Răutul de Mijloc	Călăraş-Nisporeni	Orhei	Corjeva-G.Bâcului	Lăpuşna-Hânceşti
Discontinuitate în sec. X-XI	8	8	4	2	4	22
Continuitate în sec. X-XI	15	4	2	16	8	24
Aşezări sec. X-XI pe vetre noi	28	3	9	9	5	12

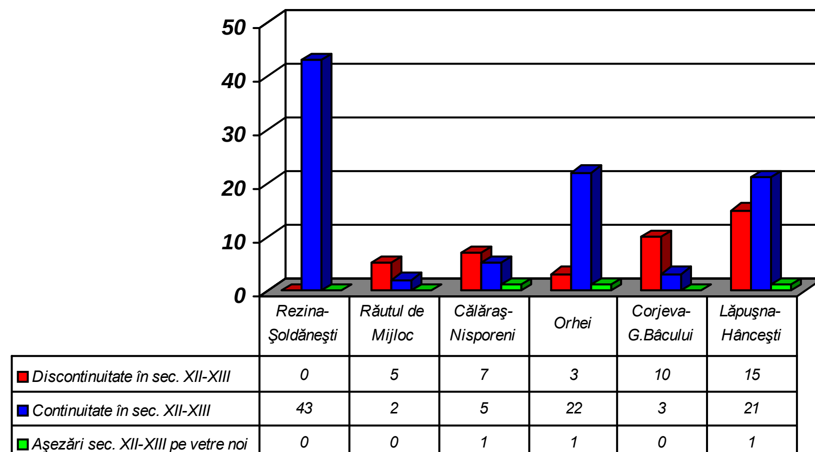
	Cahul-Cantemir	Dunărea de Jos	Nistrul Inferior	Bugeac
Discontinuitate în sec. X-XI	5	0	3	0
Continuitate în sec. X-XI	3	92	11	2
Aşezări sec. X-XI pe vetre noi	5	0	3	0

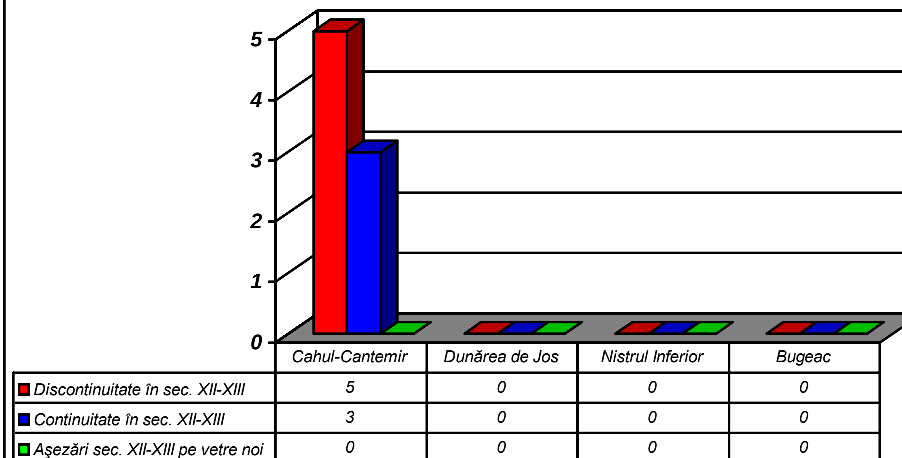
	Nord	Centru	Sud
Discontinuitate în sec. XII-XIII	180	40	5
Continuitate în sec. XII-XIII	93	96	3
Aşezări sec. XII-XIII pe vetre noi	121	3	0

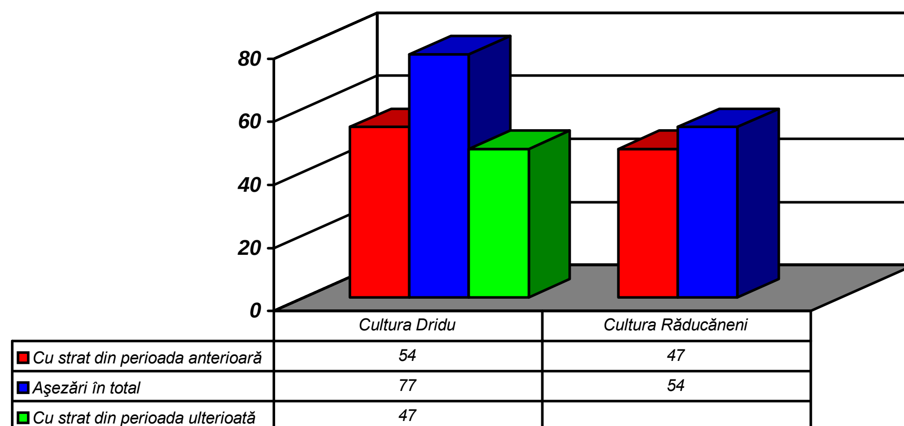
	Bucovina de Nord	Hotin	Briceni-Edeneț	Ocnița-Soroca
Discontinuitate în sec. XII-XIII	136	41	3	0
Continuitate în sec. XII-XIII	40	25	10	18
Aşezări sec. XII-XIII pe vetre noi	59	62	0	0

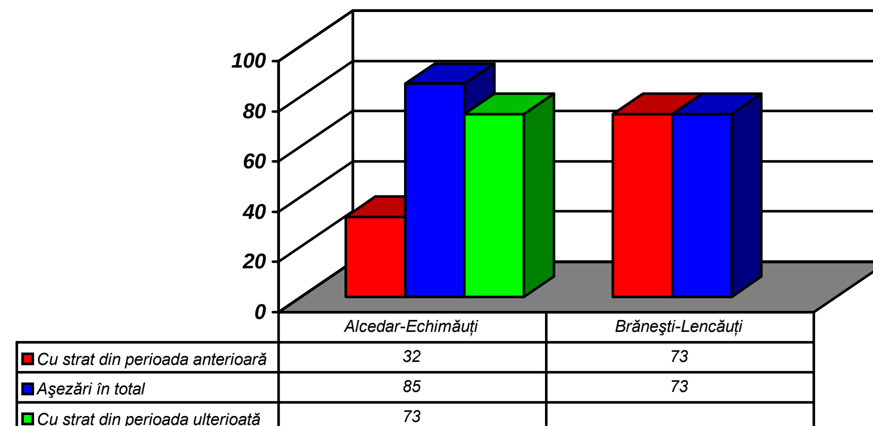

	Rezina-Şoldăneşti	Răutul de Mijloc	Călăraş-Nisporeni	Orhei	Corjeva-G.Bâcului	Lăpuşna-Hânceşti
Discontinuitate în sec. XII-XIII	0	5	7	3	10	15
Continuitate în sec. XII-XIII	43	2	5	22	3	21
Aşezări sec. XII-XIII pe vetre noi	0	0	1	1	0	1

	Cahul-Cantemir	Dunărea de Jos	Nistrul Inferior	Bugeac
Discontinuitate în sec. XII-XIII	5	0	0	0
Continuitate în sec. XII-XIII	3	0	0	0
Aşezări sec. XII-XIII pe vetre noi	0	0	0	0

Diagrama nr. 31. Date privind baza evolutivă a aşezărilor de tipul Dridu (secolele X-XI) şi Răducăneni (secolele XI-XIII) din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean
80
60
40
20
0
Cultura Dridu
Cultura Răducăneni
Cu strat din perioada anterioară 54 47
Aşezări în total 77 54
Cu strat din perioada ulterioată 47

Diagrama nr. 32. Date privind baza evolutivă a aşezărilor de tipul Alcedar-Echimăuţi (secolele X-XI) şi Brăneşti-Lencăuţi (secolele XII-XIII) din Republica Moldova
100
80
60
40
20
0
Alcedar-Echimăuţi
Brăneşti-Lencăuţi
Cu strat din perioada anterioară 32 73
Aşezări în total 85 73
Cu strat din perioada ulterioată 73

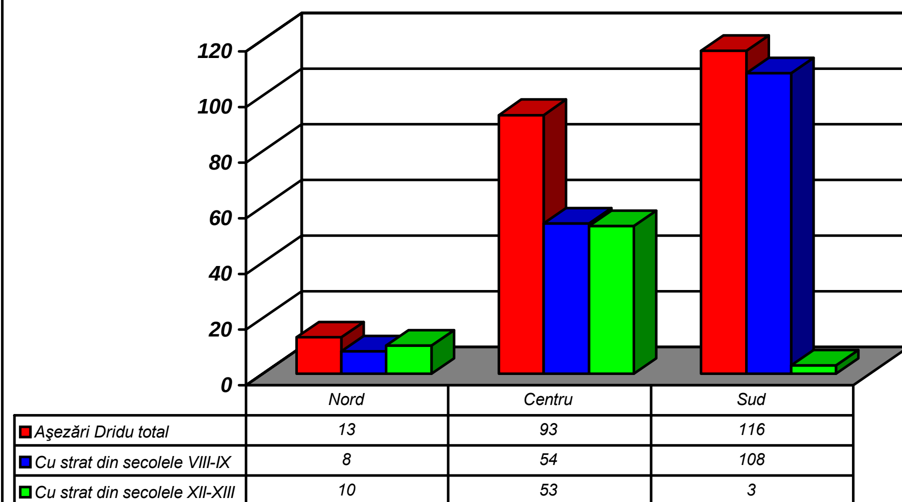

Diagrama nr. 33. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean

	Nord	Centru	Sud
Aşezări Dridu total	13	93	116
Cu strat din secolele VIII-IX	8	54	108
Cu strat din secolele XII-XIII	10	53	3

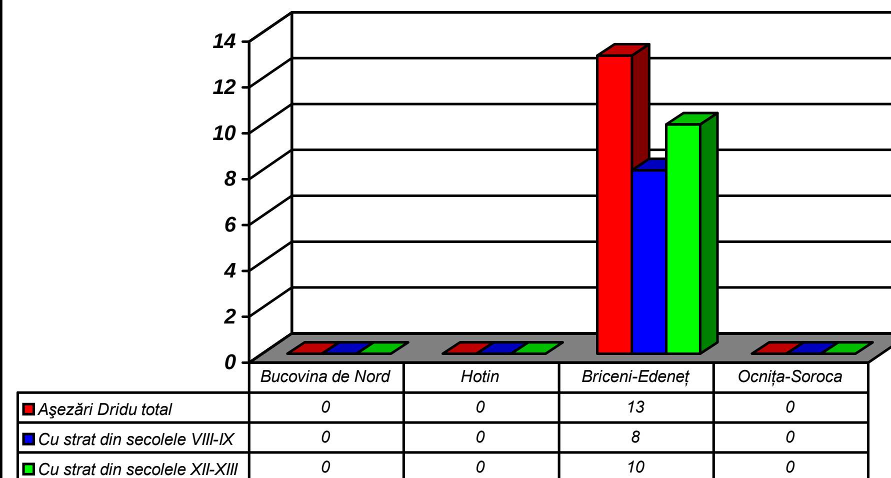

Diagrama nr. 34. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI din microzonele de nord ale spaţiului pruto-nistrean

	Bucovina de Nord	Hotin	Briceni-Edeneț	Ocnița-Soroca
Aşezări Dridu total	0	0	13	0
Cu strat din secolele VIII-IX	0	0	8	0
Cu strat din secolele XII-XIII	0	0	10	0

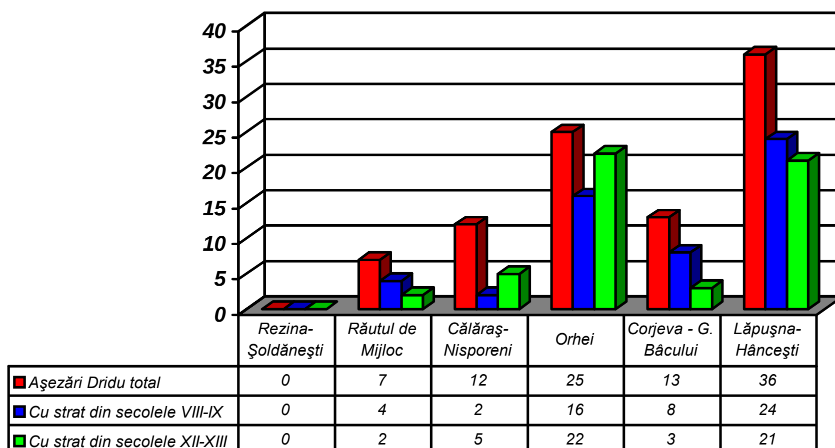

Diagrama nr. 35. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI în microzonele de centru ale spaţiului pruto-nistrean

	Rezina-Şoldăneşti	Răutul de Mijloc	Călăraş-Nisporeni	Orhei	Corjeva - G. Bâcului	Lăpuşna-Hânceşti
Aşezări Dridu total	0	7	12	25	13	36
Cu strat din secolele VIII-IX	0	4	2	16	8	24
Cu strat din secolele XII-XIII	0	2	5	22	3	21

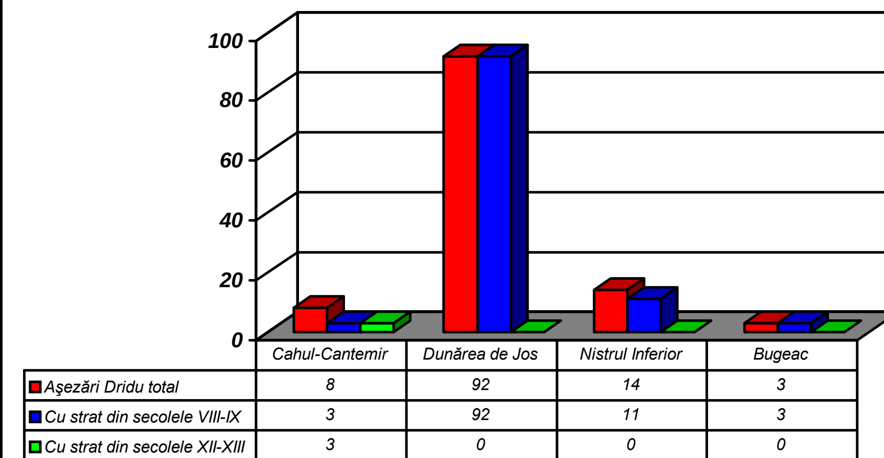
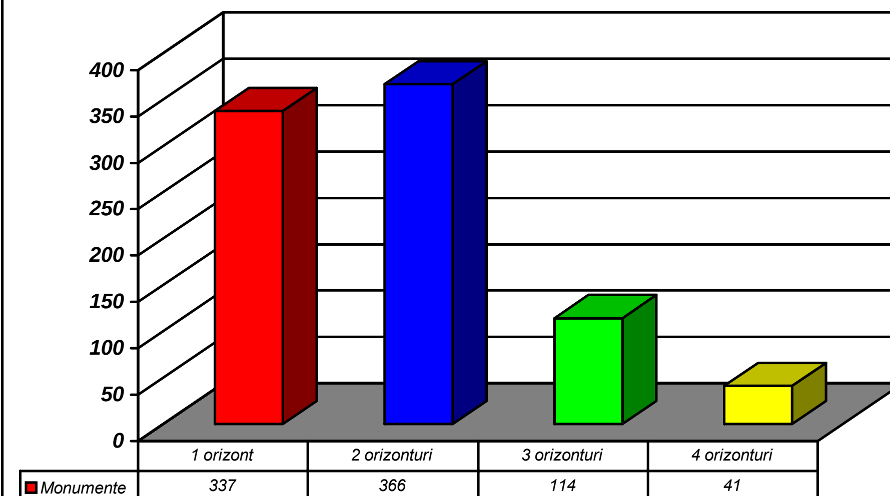
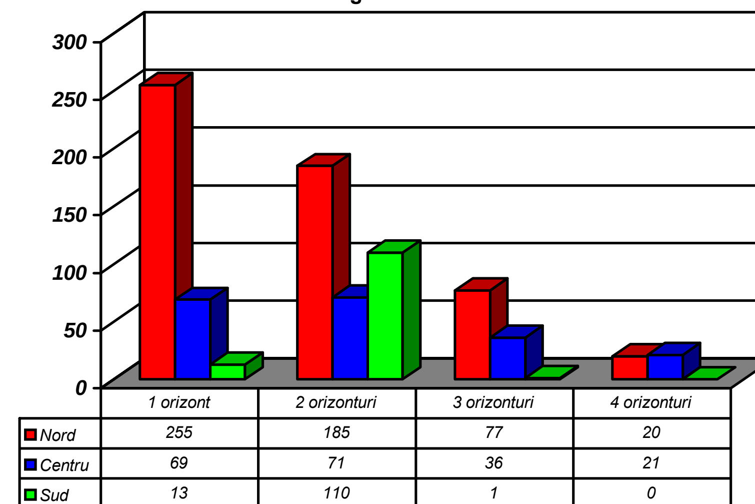

Diagrama nr. 36. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI în microzonele de sud ale spaţiului pruto-nistrean

	Cahul-Cantemir	Dunărea de Jos	Nistrul Inferior	Bugeac
Aşezări Dridu total	8	92	14	3
Cu strat din secolele VIII-IX	3	92	11	3
Cu strat din secolele XII-XIII	3	0	0	0

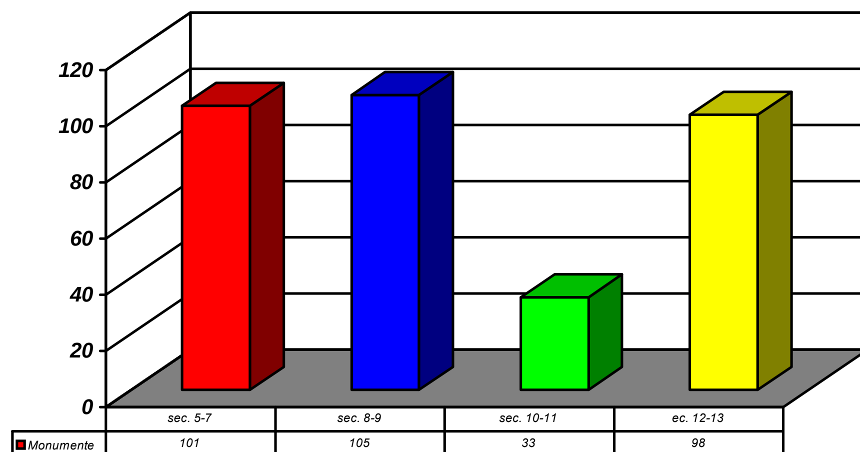

	1 orizont	2 orizonturi	3 orizonturi	4 orizonturi
Monumente	337	366	114	41

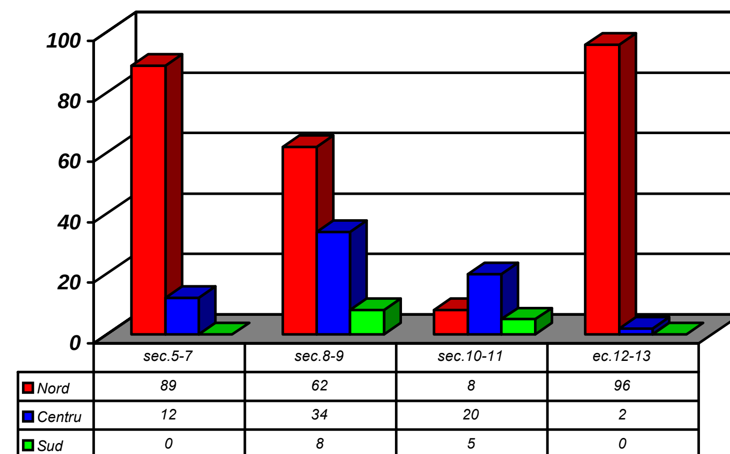
	1 orizont	2 orizonturi	3 orizonturi	4 orizonturi
Nord	255	185	77	20
Centru	69	71	36	21
Sud	13	110	1	0

Diagrama nr. 39. Repartizarea pe etape a monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean cu un singur orizont cultural-cronologic

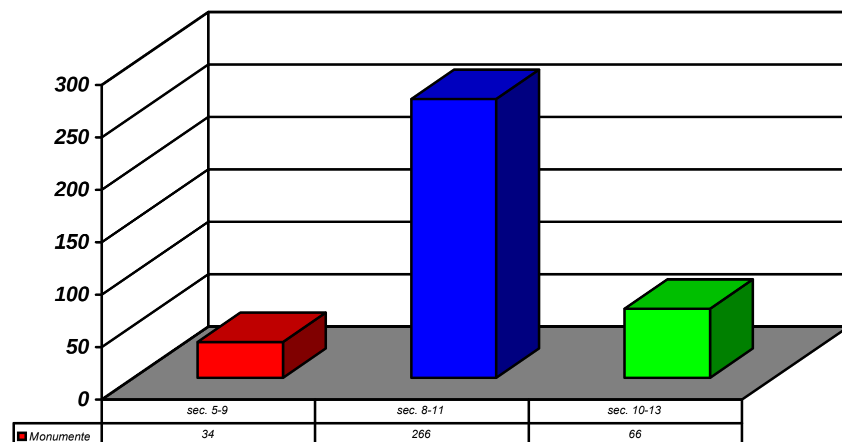
	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	ec. 12-13
Monumente	101	105	33	98

Diagrama nr. 40. Repartizarea zonală şi pe etape a monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean cu un singur orizont cronologic

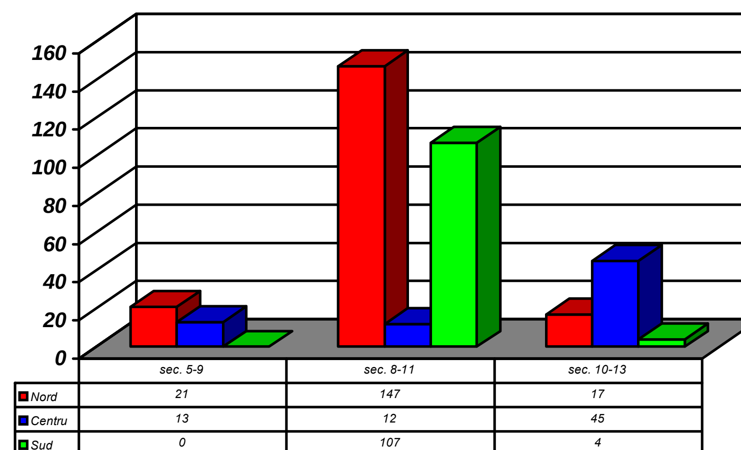
	sec.5-7	sec.8-9	sec.10-11	ec.12-13
Nord	89	62	8	96
Centru	12	34	20	2
Sud	0	8	5	0

Diagrama nr. 41. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean cu 2 orizonturi cultural-cronologice succesive

	sec. 5-9	sec. 8-11	sec. 10-13
Monumente	34	266	66

Diagrama nr. 42. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean cu 2 orizonturi cultural-cronologice succesive

	sec. 5-9	sec. 8-11	sec. 10-13
Nord	21	147	17
Centru	13	12	45
Sud	0	107	4

Diagrama nr. 43. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean cu 3 orizonturi cultural-cronologice succesive

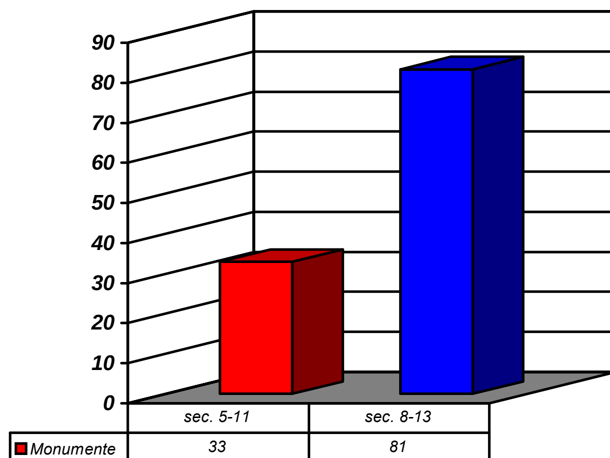

Diagrama nr. 44. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean cu 3 orizonturi cultural-cronologice succesive

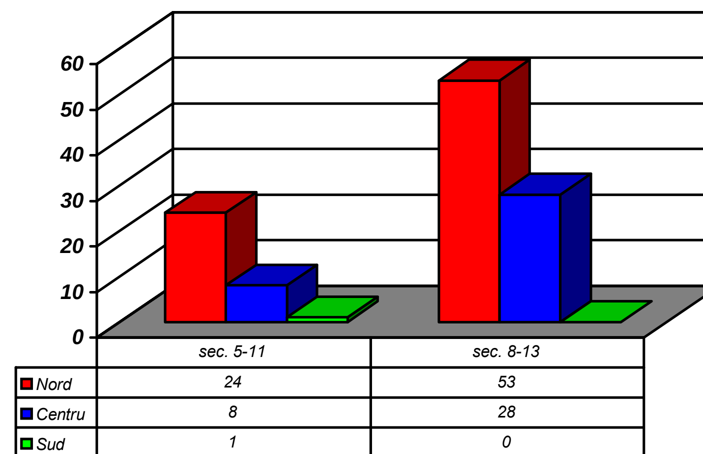

Diagrama nr. 45. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean cu 4 orizonturi cultural-cronologice succesive

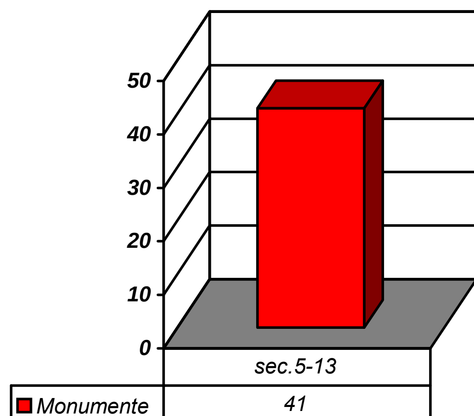

Diagrama nr. 46. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean cu 4 orizonturi cultural-cronologice succesive

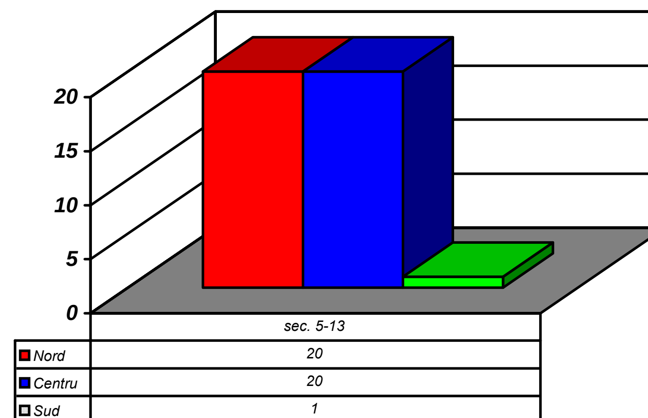
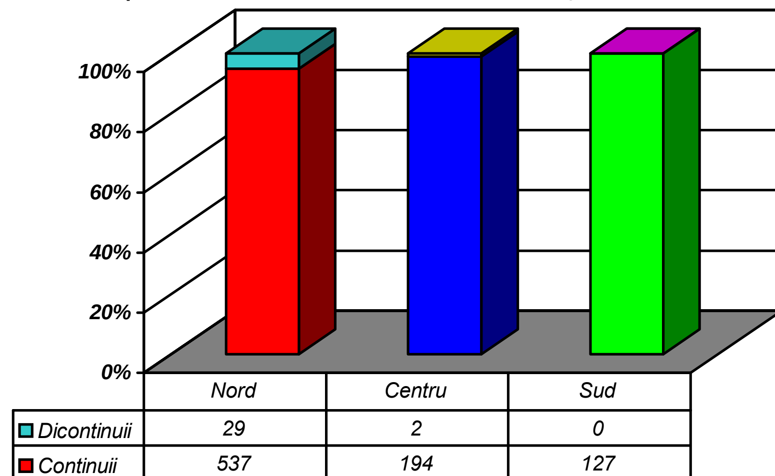
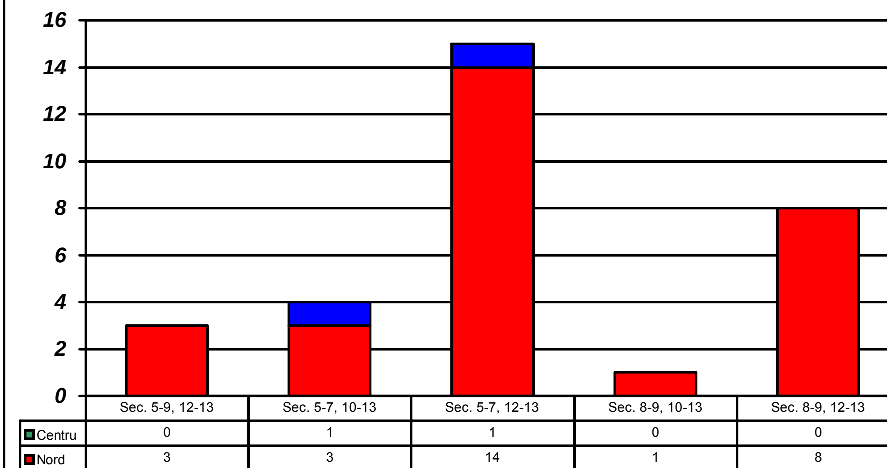

Diagrama nr. 47. Monumente arheologice din secolele V-XIII din spațiul pruto-nistrean cu straturi culturale continuii şi discontinui

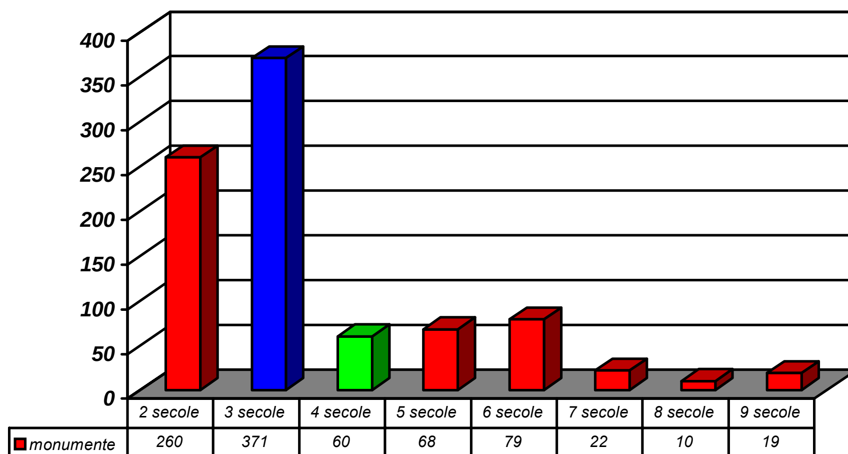
	Nord	Centru	Sud
Dicontinuii	29	2	0
Continuii	537	194	127

Diagrama nr. 48. Repartizarea aşezărilor din secolele V-XIII din spațiul pruto-nistrean după etape cronologice

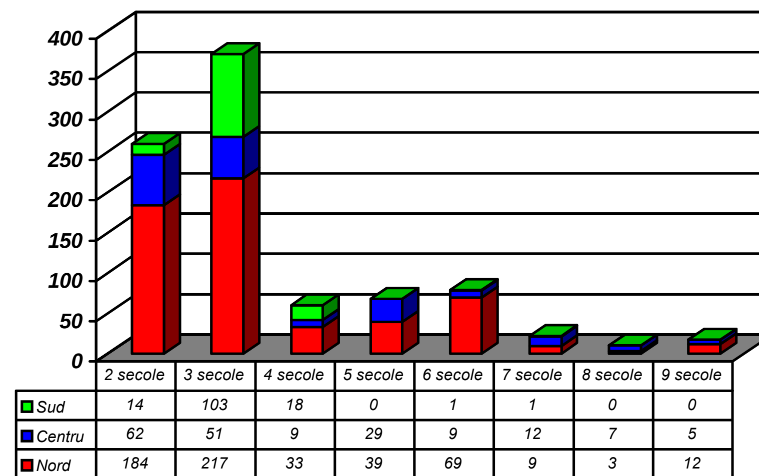
	Sec. 5-9, 12-13	Sec. 5-7, 10-13	Sec. 5-7, 12-13	Sec. 8-9, 10-13	Sec. 8-9, 12-13
Centru	0	1	1	0	0
Nord	3	3	14	1	8

Diagrama nr. 49. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean după numărul de secole

	2 secole	3 secole	4 secole	5 secole	6 secole	7 secole	8 secole	9 secole
monumente	260	371	60	68	79	22	10	19

Diagrama nr. 50. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean după numărul de secole

	2 secole	3 secole	4 secole	5 secole	6 secole	7 secole	8 secole	9 secole
Sud	14	103	18	0	1	1	0	0
Centru	62	51	9	29	9	12	7	5
Nord	184	217	33	39	69	9	3	12

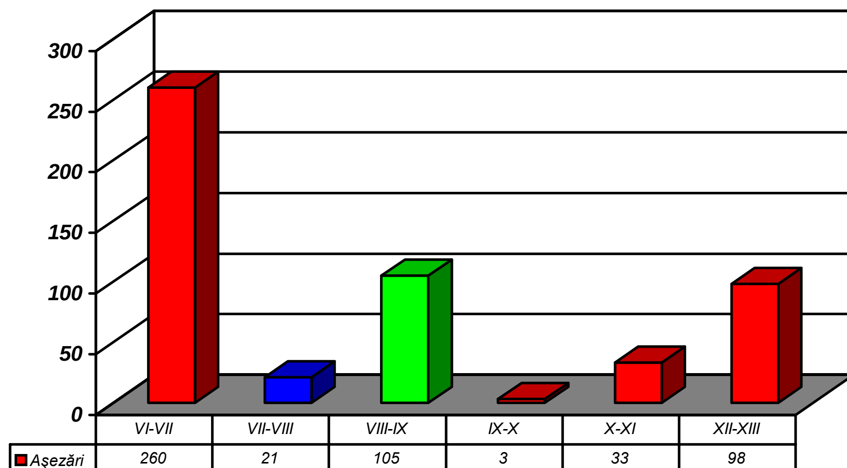

Diagrama nr. 51. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 2 secole

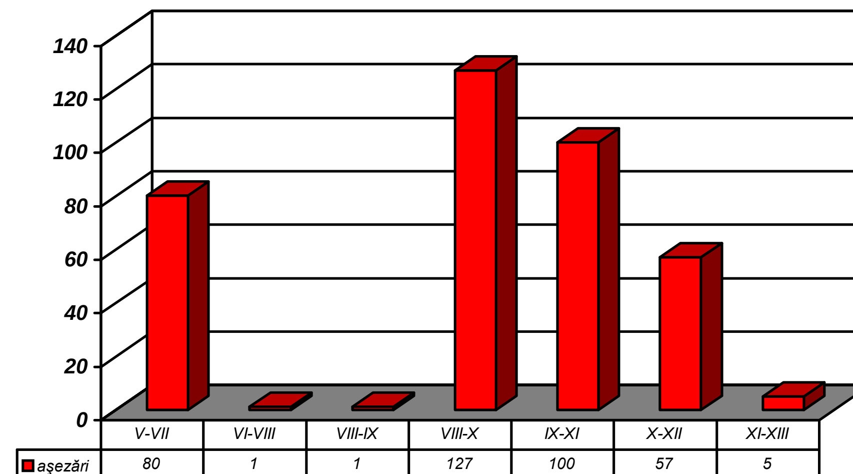

Diagrama nr. 52. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 3 secole

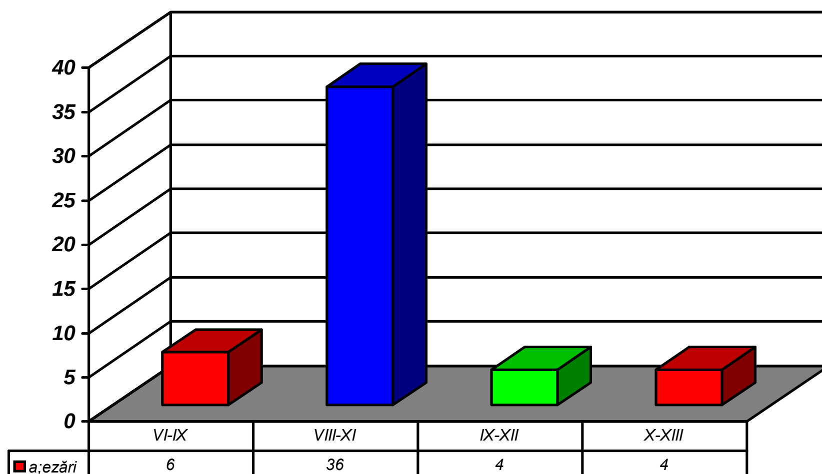

Diagrama nr. 53. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 4 secole

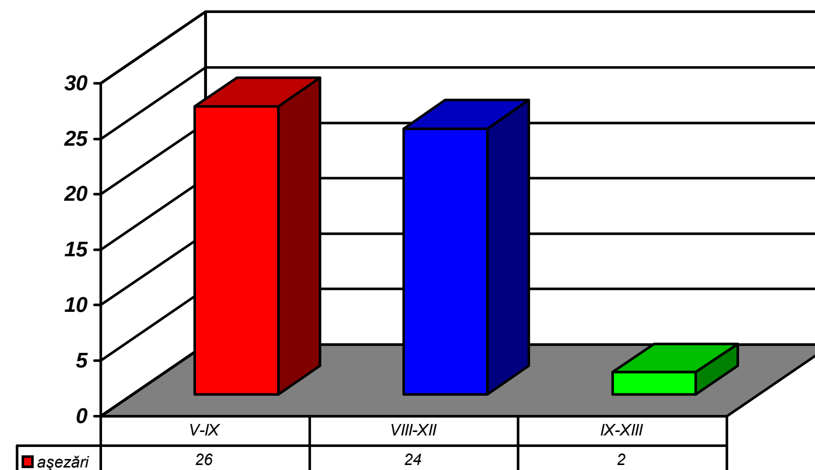

Diagrama nr. 54. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 5 secole

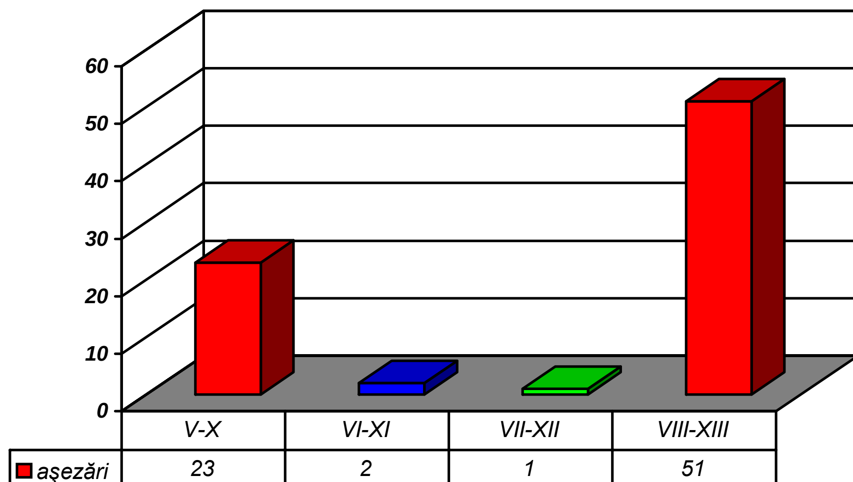

Diagrama nr. 55. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 6 secole

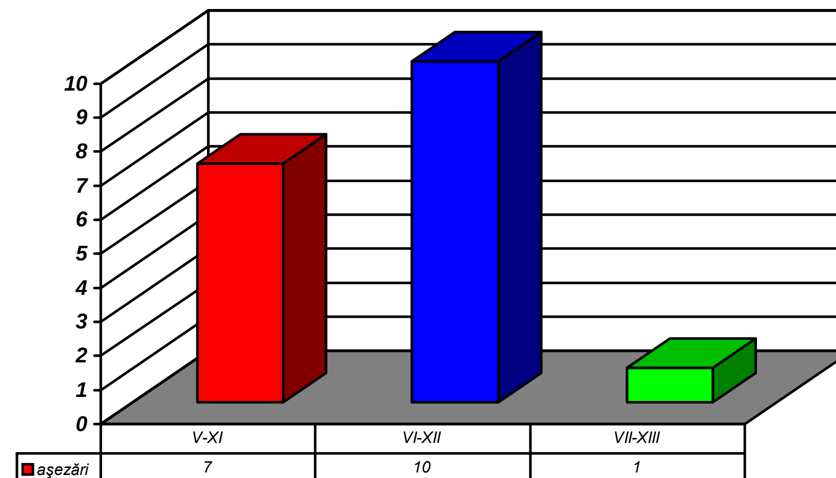

Diagrama nr. 56. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 7 secole

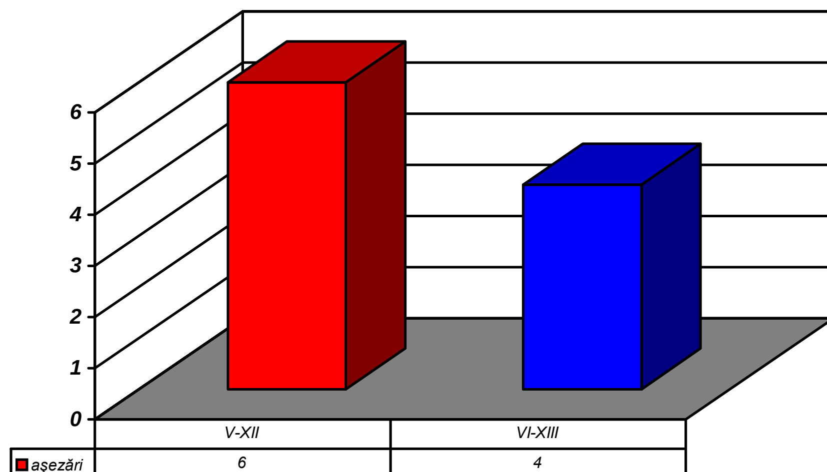

Diagrama nr. 57. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 8 secole

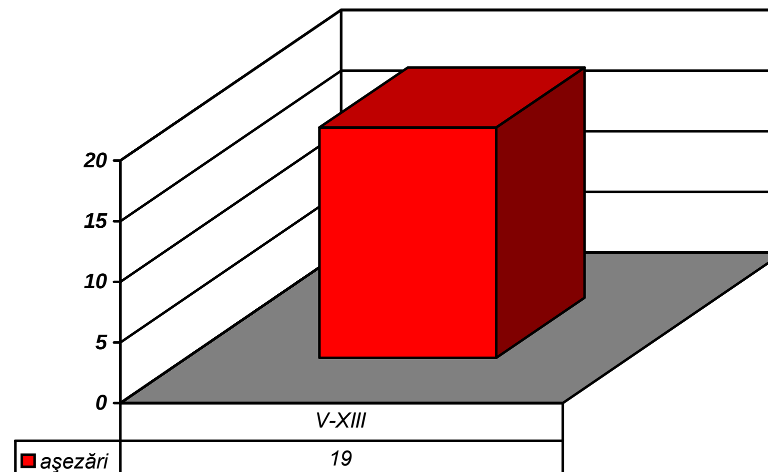
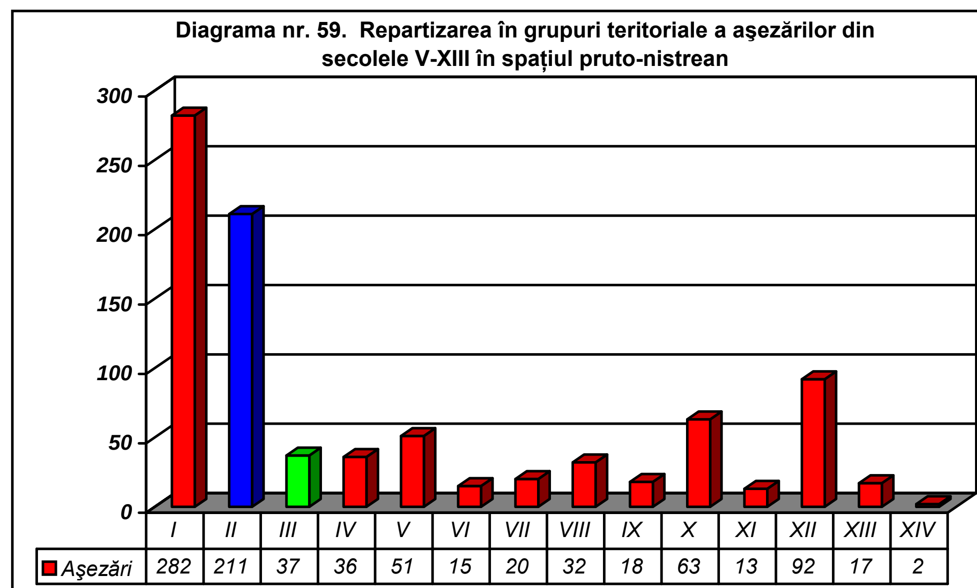
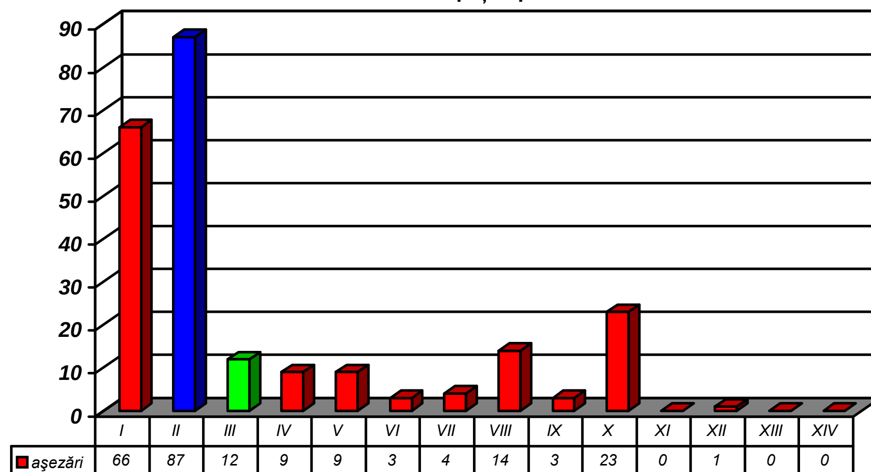

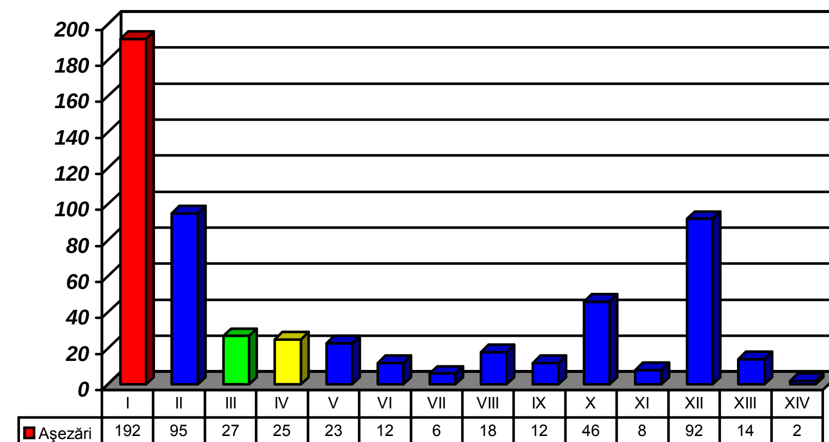
Diagrama nr. 58. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 9 secole

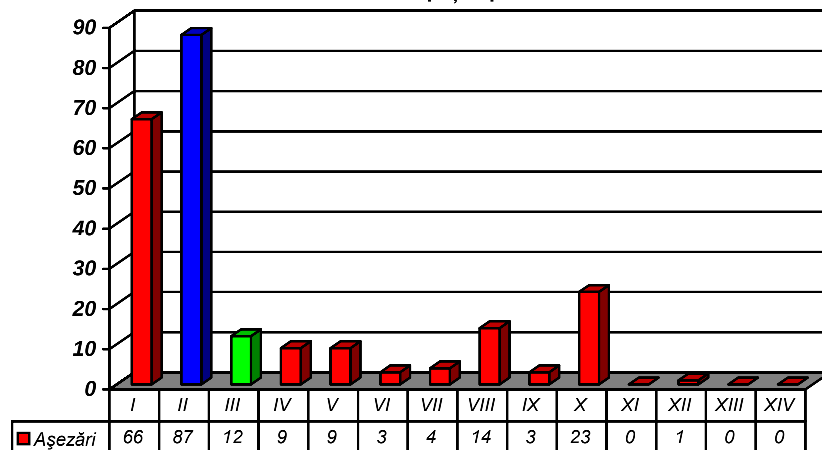
Notă: Unități teritoriale (masive): I – Bucovina de Nord; II – Hotin; III – Briceni-Edeneț; IV – Ocnița-Soroca; V – Rezina–Şoldăneşti; VI - Răutul de Mijloc; VII – Călăraş-Nisporeni; VIII – Orhei; IX – Corjeva-Gura Bâcului; X – Lăpuşna-Hânceşti; XI – Cahul-Cantemir; XII – Dunărea de Jos; XIII – Nistrul Inferior; XIV – Bugeac

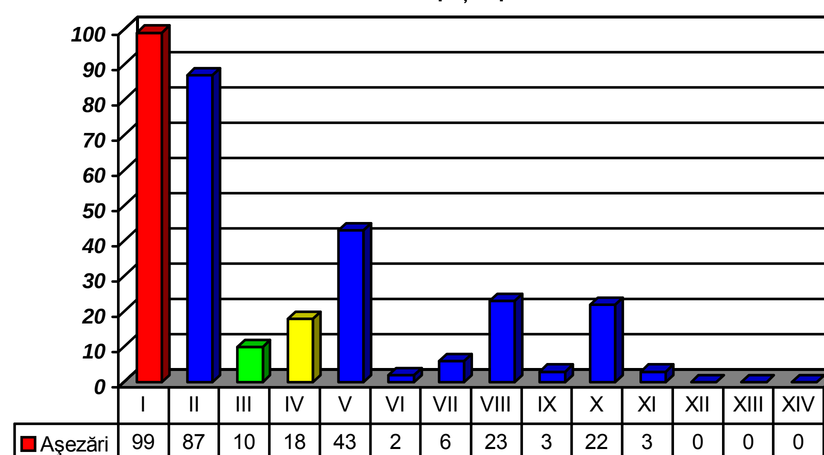
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
aşezări	66	87	12	9	9	3	4	14	3	23	0	1	0	0

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
Aşezări	192	95	27	25	23	12	6	18	12	46	8	92	14	2

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
Aşezări	66	87	12	9	9	3	4	14	3	23	0	1	0	0

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
Aşezări	99	87	10	18	43	2	6	23	3	22	3	0	0	0

Notă: Unităţi teritoriale (masive): I – Bucovina de Nord; II – Hotin; III – Briceni-Edeneţ; IV – Ocniţa-Soroca; V – Rezina–Şoldăneşti; VI - Răutul de Mijloc; VII – Călăraş-Nisporeni; VIII – Orhei; IX – Corjeva-Gura Bâcului; X – Lăpuşna-Hânceşti; XI – Cahul-Cantemir; XII – Dunărea de Jos; XIII – Nistrul Inferior; XIV – Bugeac.

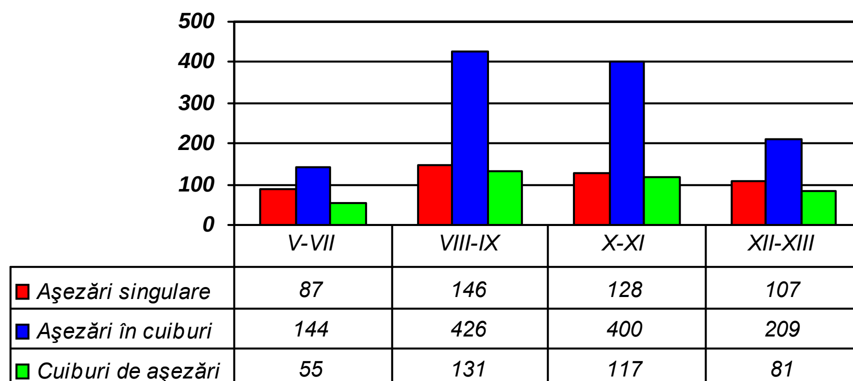

Diagrama nr. 64. Date privind structurile teritoriale locale formate de aşezările din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean

	V-VII	VIII-IX	X-XI	XII-XIII
Aşezări singulare	87	146	128	107
Aşezări în cuiburi	144	426	400	209
Cuiburi de aşezări	55	131	117	81

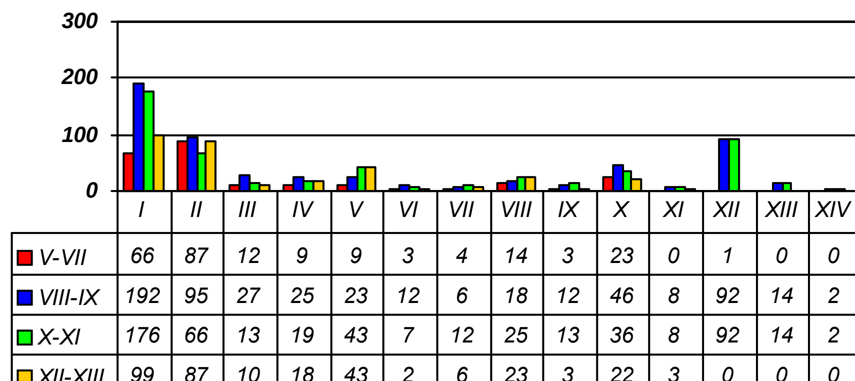

Diagrama nr. 65. Date privind structurile teritoriale regionale din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-XIII

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
V-VII	66	87	12	9	9	3	4	14	3	23	0	1	0	0
VIII-IX	192	95	27	25	23	12	6	18	12	46	8	92	14	2
X-XI	176	66	13	19	43	7	12	25	13	36	8	92	14	2
XII-XIII	99	87	10	18	43	2	6	23	3	22	3	0	0	0

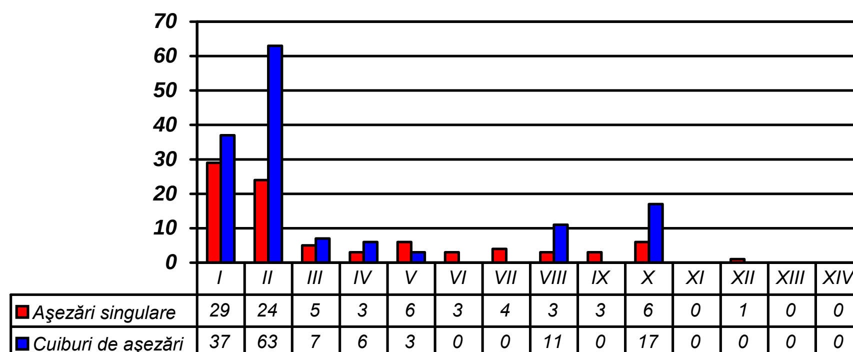

Diagrama nr. 66. Date privind structurile teritoriale locale formate în cadrul masivelor de aşezări din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
Aşezări singulare	29	24	5	3	6	3	4	3	3	6	0	1	0	0
Cuiburi de aşezări	37	63	7	6	3	0	0	11	0	17	0	0	0	0

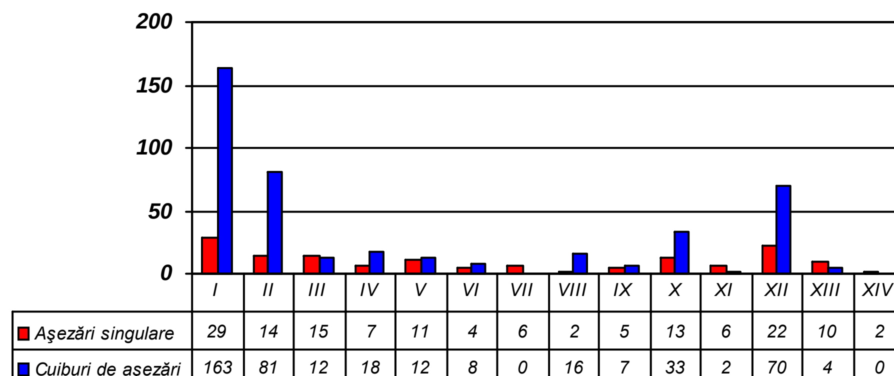

Diagrama nr. 67. Date privind structurile teritoriale locale formate în cadrul masivelor de aşezări din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
Aşezări singulare	29	14	15	7	11	4	6	2	5	13	6	22	10	2
Cuiburi de aşezări	163	81	12	18	12	8	0	16	7	33	2	70	4	0

Notă: Unităţi teritoriale (masive): I – Bucovina de Nord; II – Hotin; III – Briceni-Edeneţ; IV – Ocniţa-Soroca; V – Rezina–Şoldăneşti; VI - Răutul de Mijloc; VII – Călăraş-Nisporeni; VIII – Orhei; IX – Corjeva-Gura Bâcului; X – Lăpuşna-Hânceşti; XI – Cahul-Cantemir; XII – Dunărea de Jos; XIII – Nistrul Inferior; XIV – Bugeac.

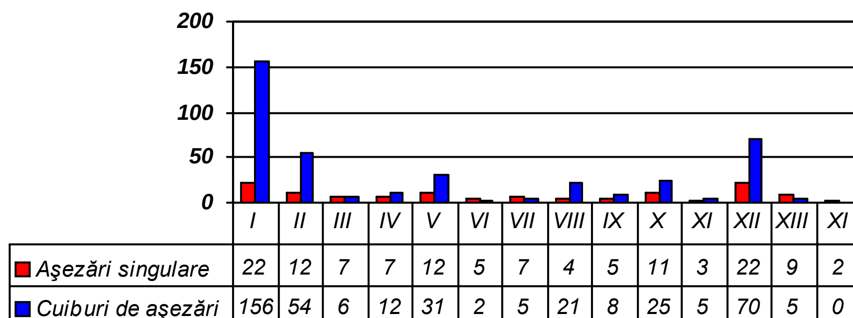

Diagrama nr. 68. Date privind structurile teritoriale locale formate în cadrul masivelor de aşezări din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XI
Aşezări singulare	22	12	7	7	12	5	7	4	5	11	3	22	9	2
Cuiburi de aşezări	156	54	6	12	31	2	5	21	8	25	5	70	5	0

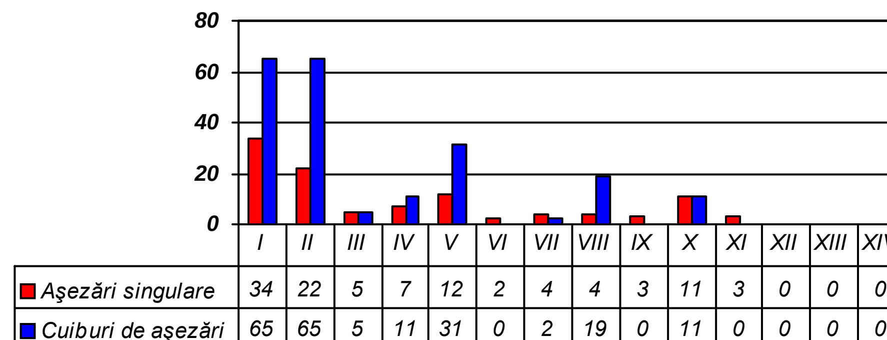

Diagrama nr. 69. Date privind structurile teritoriale locale formate în cadrul masivelor de aşezări din secolele XII-XIII în spaţiul pruto-nistrean

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
Aşezări singulare	34	22	5	7	12	2	4	4	3	11	3	0	0	0
Cuiburi de aşezări	65	65	5	11	31	0	2	19	0	11	0	0	0	0

Notă: Unităţi teritoriale (masive): I – Bucovina de Nord; II – Hotin; III – Briceni-Edeneţ; IV – Ocniţa-Soroca; V – Rezina–Şoldăneşti; VI - Răutul de Mijloc; VII – Călăraş-Nisporeni; VIII – Orhei; IX – Corjeva-Gura Bâcului; X – Lăpuşna-Hânceşti; XI – Cahul-Cantemir; XII – Dunărea de Jos; XIII – Nistrul Inferior; XIV – Bugeac.

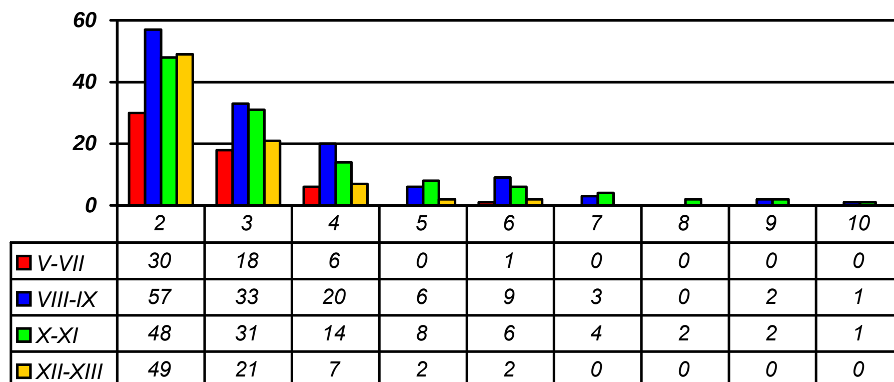

Diagrama nr. 70. Date privind repartizarea pe etape cultural-cronologice a cuiburilor de aşezări din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	30	18	6	0	1	0	0	0	0
VIII-IX	57	33	20	6	9	3	0	2	1
X-XI	48	31	14	8	6	4	2	2	1
XII-XIII	49	21	7	2	2	0	0	0	0

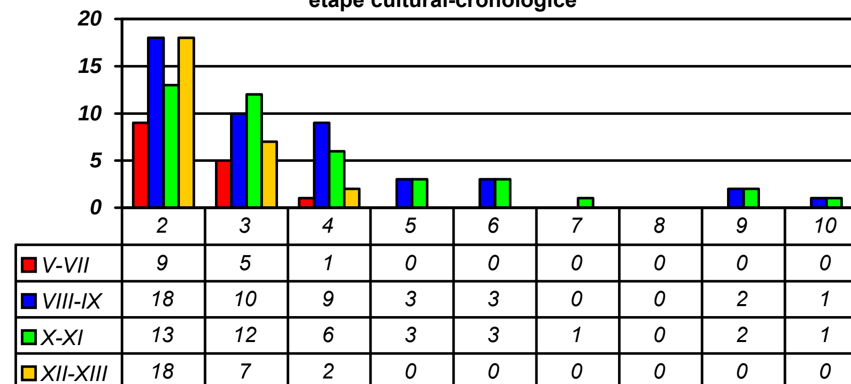

Diagrama nr. 71. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Bucovina de Nord repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	9	5	1	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	18	10	9	3	3	0	0	2	1
X-XI	13	12	6	3	3	1	0	2	1
XII-XIII	18	7	2	0	0	0	0	0	0

Notă: Cifrele 2-10 indică cantitatea de aşezări din cadrul unui „cuib" teritorial.

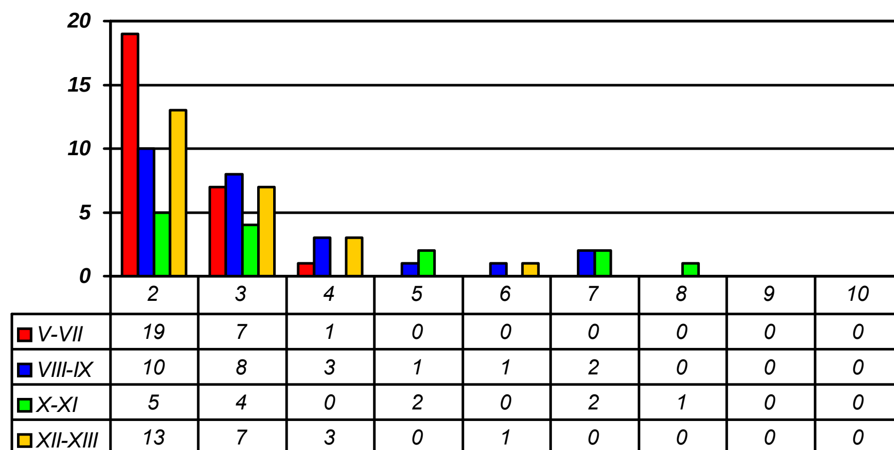

Diagrama nr. 72. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Hotin repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	19	7	1	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	10	8	3	1	1	2	0	0	0
X-XI	5	4	0	2	0	2	1	0	0
XII-XIII	13	7	3	0	1	0	0	0	0

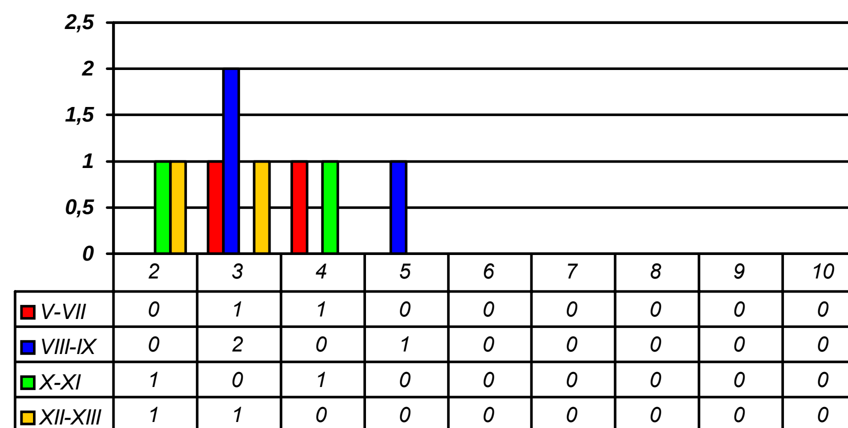

Diagrama nr. 73. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Briceni-Edeneţ repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	1	1	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	0	2	0	1	0	0	0	0	0
X-XI	1	0	1	0	0	0	0	0	0
XII-XIII	1	1	0	0	0	0	0	0	0

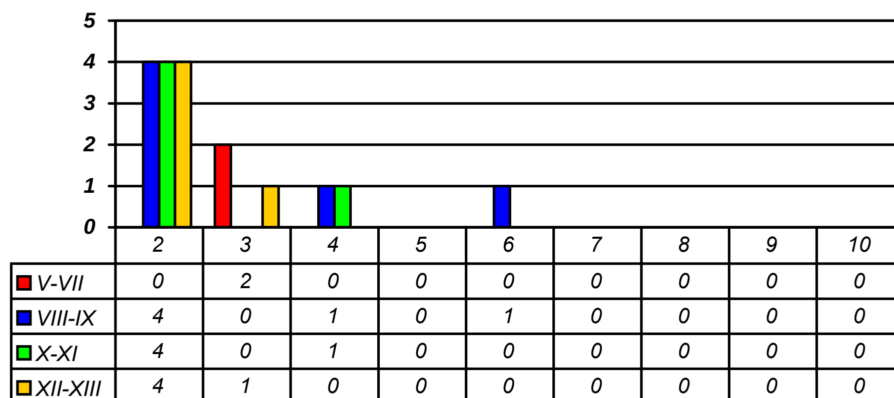

Diagrama nr. 74. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Ocniţa-Soroca repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	2	0	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	4	0	1	0	1	0	0	0	0
X-XI	4	0	1	0	0	0	0	0	0
XII-XIII	4	1	0	0	0	0	0	0	0

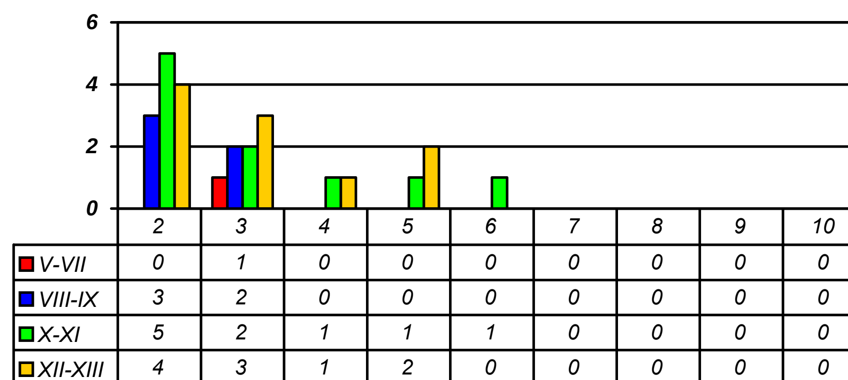

Diagrama nr. 75. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Rezina-Şoldăneşti repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	1	0	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	3	2	0	0	0	0	0	0	0
X-XI	5	2	1	1	1	0	0	0	0
XII-XIII	4	3	1	2	0	0	0	0	0

Notă: Cifrele 2-10 indică cantitatea d aşezări din cadrul unui „cuib” teritorial.

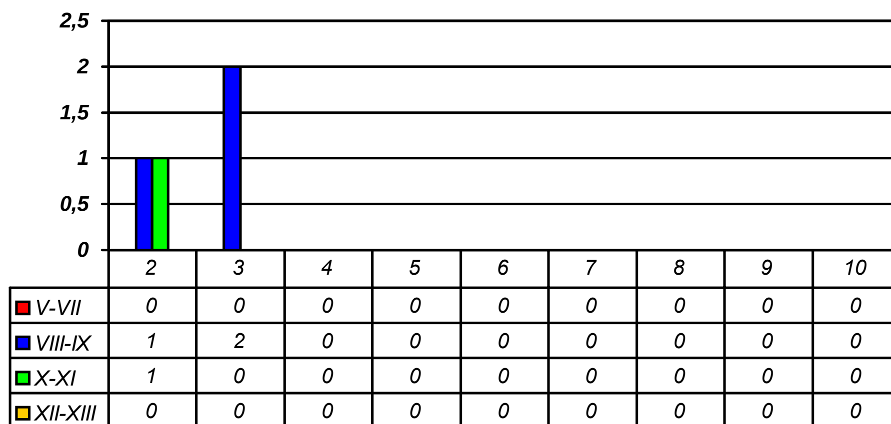

Diagrama nr. 76. Date privind componența cuiburilor de așezări medievale timpurii din microzona Răutul de Mijloc repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	1	2	0	0	0	0	0	0	0
X-XI	1	0	0	0	0	0	0	0	0
XII-XIII	0	0	0	0	0	0	0	0	0

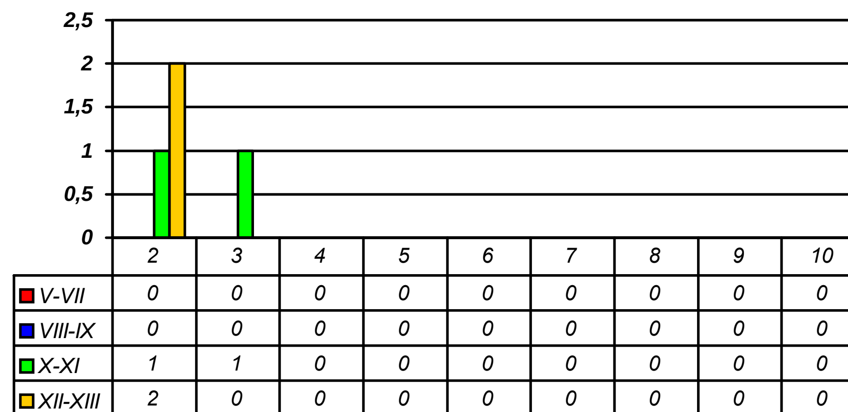

Diagrama nr. 77. Date privind componența cuiburilor de așezări medievale timpurii din microzona Călăraș-Nisporeni repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	0	0	0	0	0	0	0	0	0
X-XI	1	1	0	0	0	0	0	0	0
XII-XIII	2	0	0	0	0	0	0	0	0

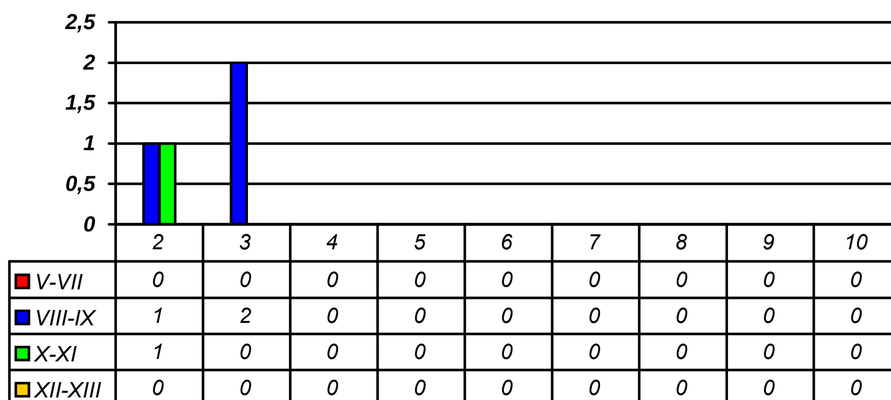

Diagrama nr. 78. Date privind componența cuiburilor de așezări compuse din 2-10 unități din regiunea Orhei în secolele V-XIII

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	1	2	0	0	0	0	0	0	0
X-XI	1	0	0	0	0	0	0	0	0
XII-XIII	0	0	0	0	0	0	0	0	0

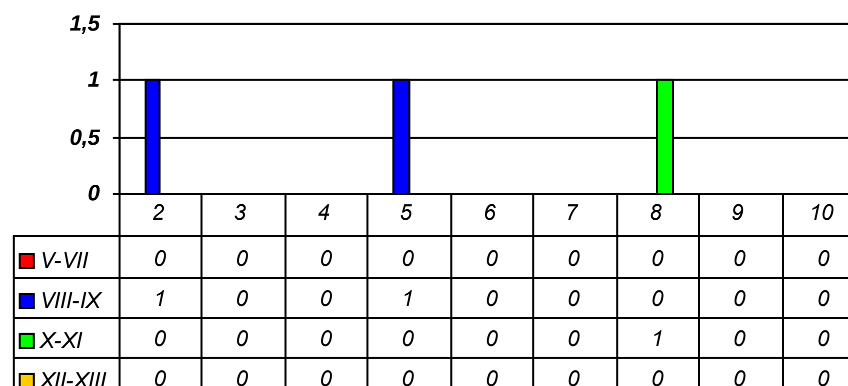

Diagrama nr. 79. Date privind componența cuiburilor de așezări medievale timpurii din regiunea Corjeva-Gura Bâcului repartizate după etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	1	0	0	1	0	0	0	0	0
X-XI	0	0	0	0	0	0	1	0	0
XII-XIII	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Notă: Cifrele 2-10 indică cantitatea de așezări din cadrul unui „cuib” teritorial.

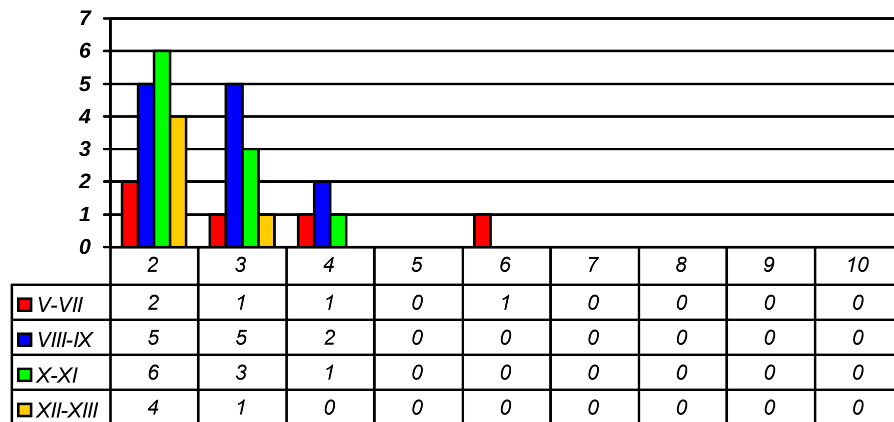

Diagrama nr. 80. Date privind componența cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Lăpuşna-Hânceşti repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	2	1	1	0	1	0	0	0	0
VIII-IX	5	5	2	0	0	0	0	0	0
X-XI	6	3	1	0	0	0	0	0	0
XII-XIII	4	1	0	0	0	0	0	0	0

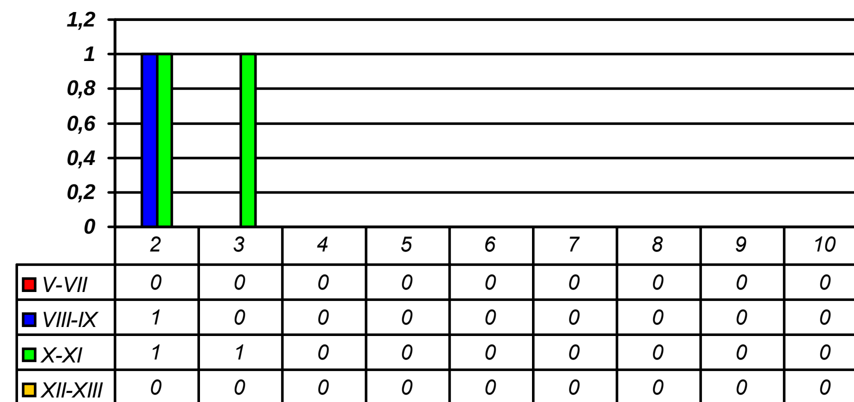

Diagrama nr. 81. Date privind componența cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Cahul-Cantemir repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	1	0	0	0	0	0	0	0	0
X-XI	1	1	0	0	0	0	0	0	0
XII-XIII	0	0	0	0	0	0	0	0	0

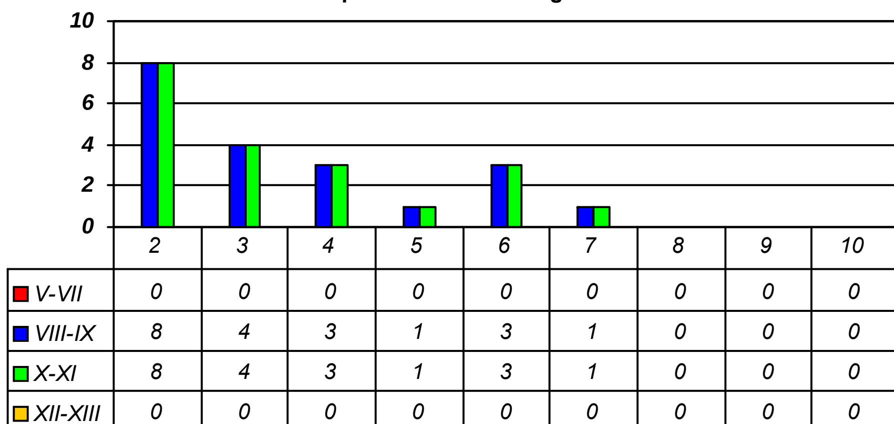

Diagrama nr. 82. Date privind componența cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Dunărea de Jos repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	8	4	3	1	3	1	0	0	0
X-XI	8	4	3	1	3	1	0	0	0
XII-XIII	0	0	0	0	0	0	0	0	0

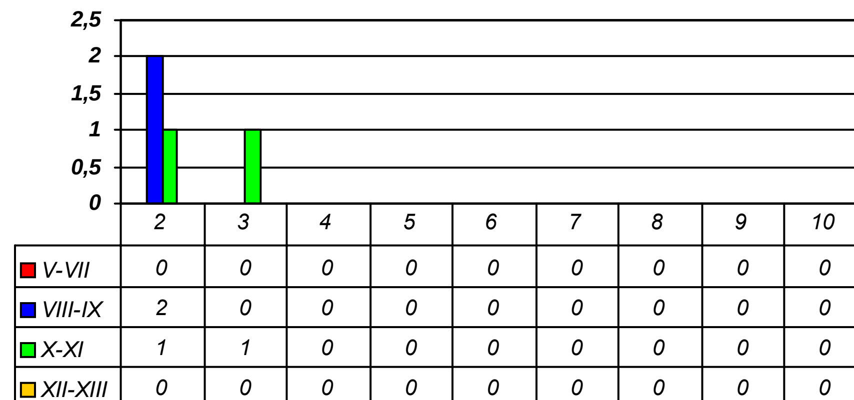

Diagrama nr. 83. Date privind componența cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Nistrul Inferior repartizate pe etape cultural-cronologice

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VIII-IX	2	0	0	0	0	0	0	0	0
X-XI	1	1	0	0	0	0	0	0	0
XII-XIII	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Notă: Cifrele 2-10 indică cantitatea de aşezări din cadrul unui „cuib” teritorial.

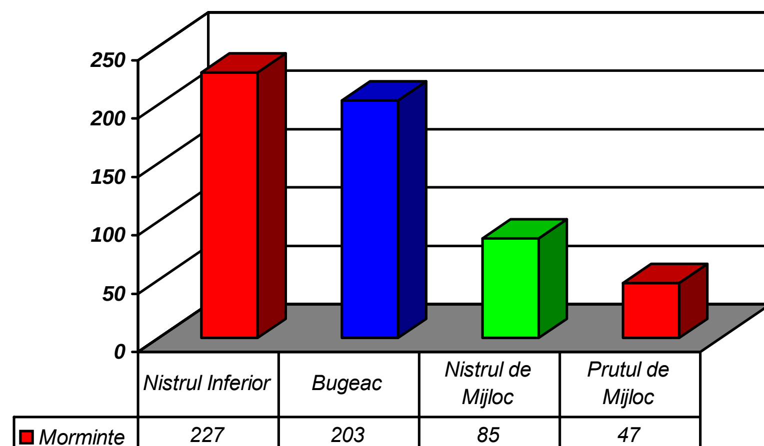

Diagrama nr. 84. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în spațiul pruto-nistrean

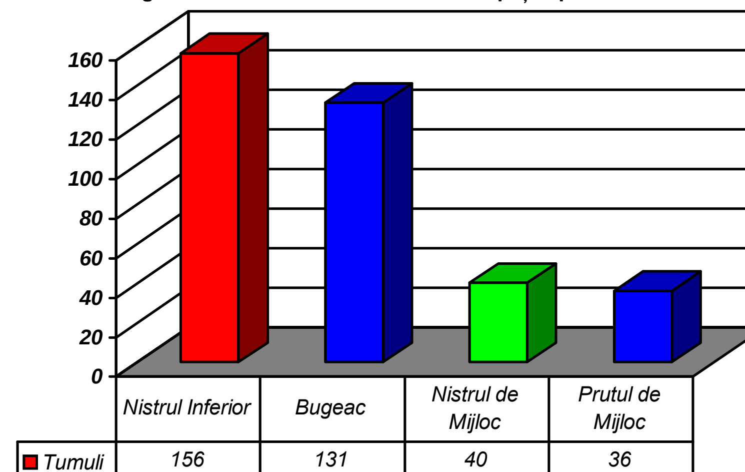

Diagrama nr. 85. Repartizarea regională a tumulilor cu morminte de origine nomadă din secolele X-XIV în spațiul pruto-nistrean

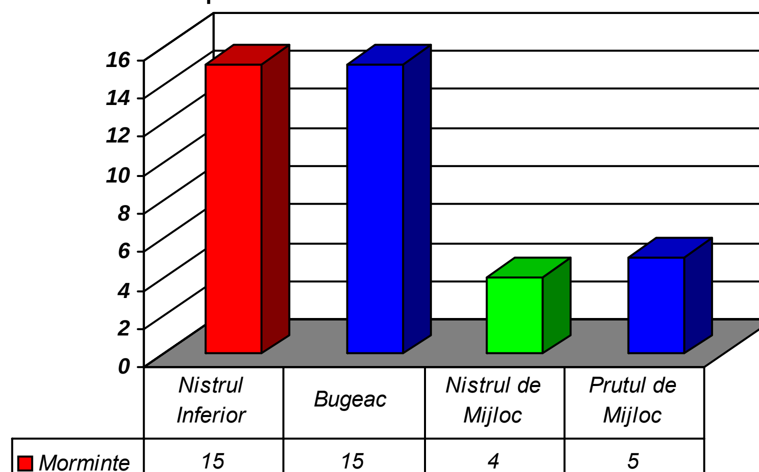

Diagrama nr. 86. Date privind mormintele nomazilor din spațiul pruto-nistrean datate în secolele X-XI

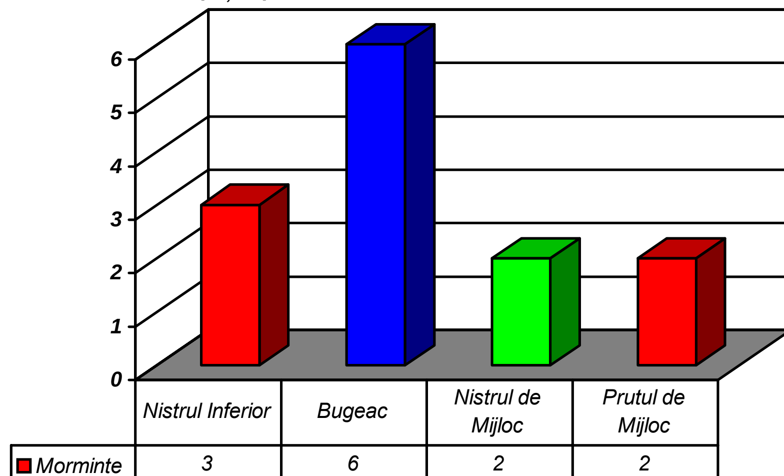

Diagrama nr. 87. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spațiul pruto-nistrean datate în secolele X-XII

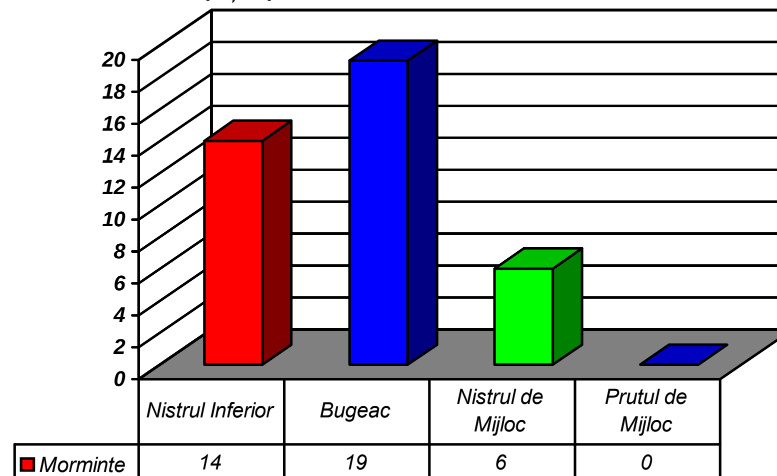

Diagrama nr. 88. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spațiul pruto-nistrean datate în secolele XI-XII

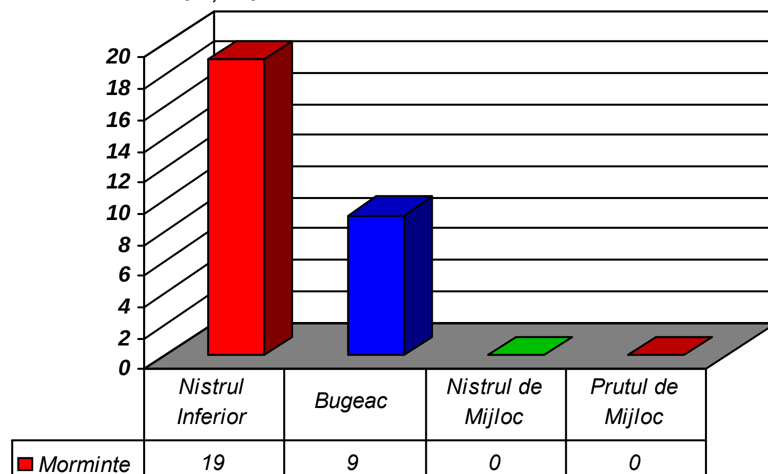

Diagrama nr. 89. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spațiul pruto-nistrean datate în secolele XII-XIII

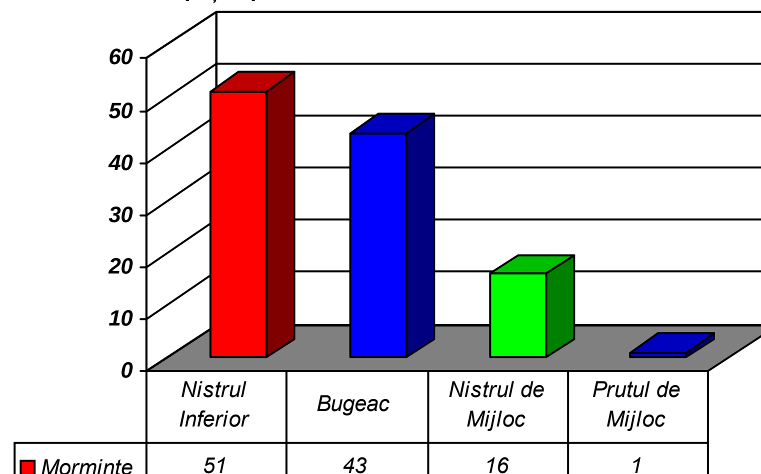

Diagrama nr. 90. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spațiul pruto-nistrean datate în secolele XIII-XIV

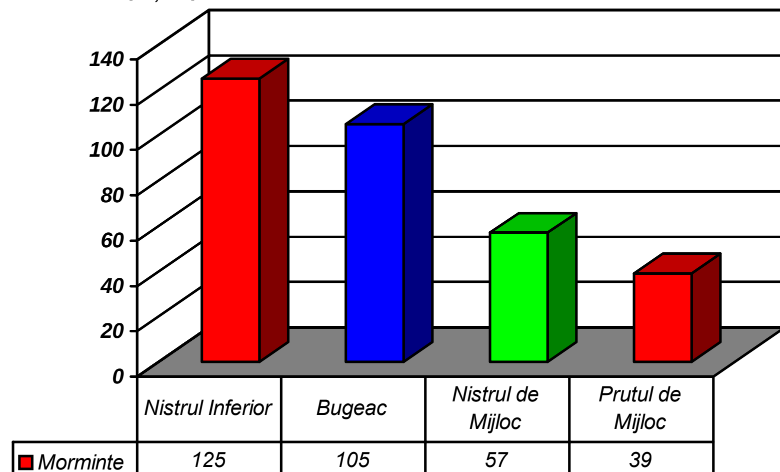

Diagrama nr. 91. Repartizarea regională a mormintele nomazilor din spațiul pruto-nistrean fără inventar datate în secolele X-XIV

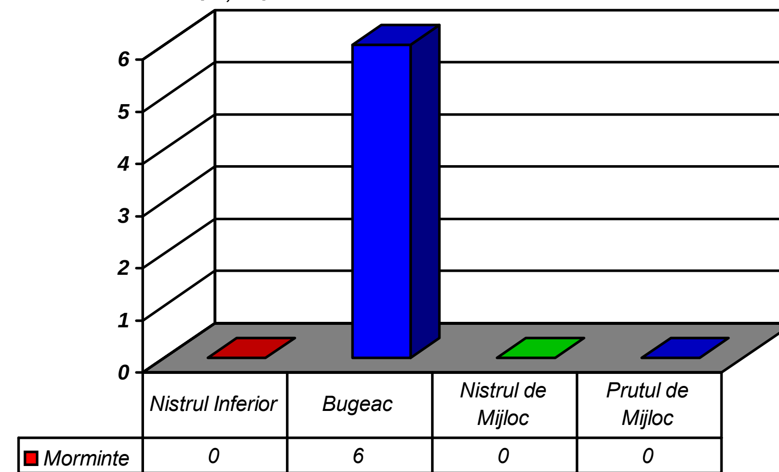

Diagrama nr. 92. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spațiul pruto-nistrean datate în secolele XII-XIV

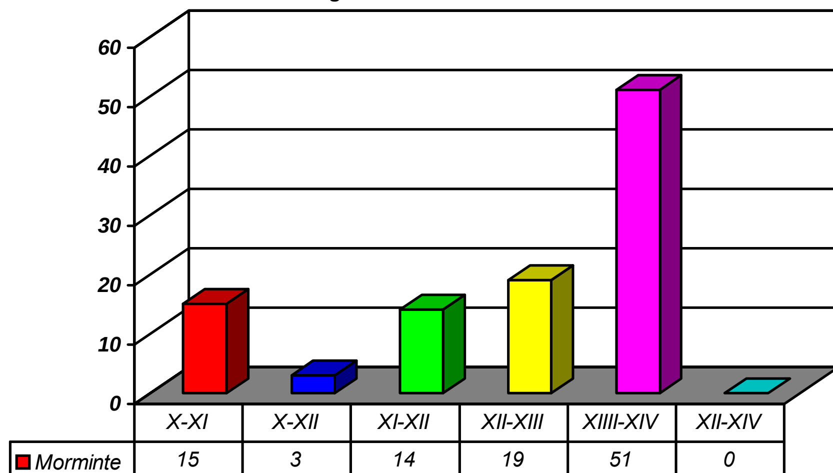

Diagrama nr. 93. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Nistrului Inferior

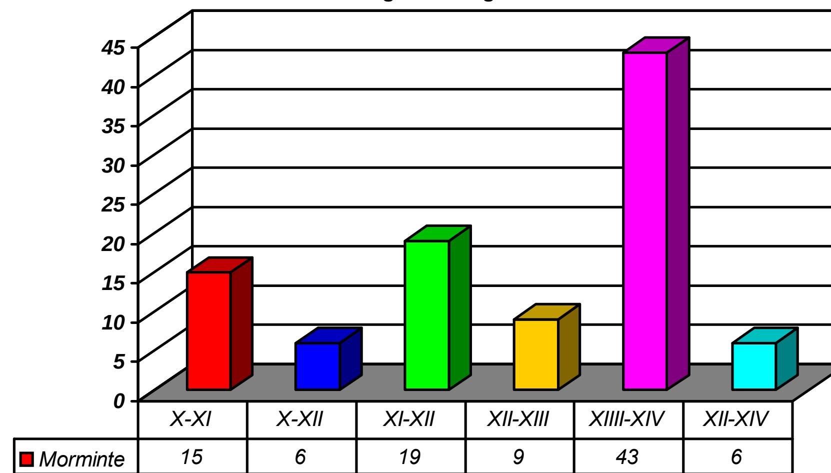

Diagrama nr. 94. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Bugeac

Diagrama nr. 95. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Nistrul de Mijloc

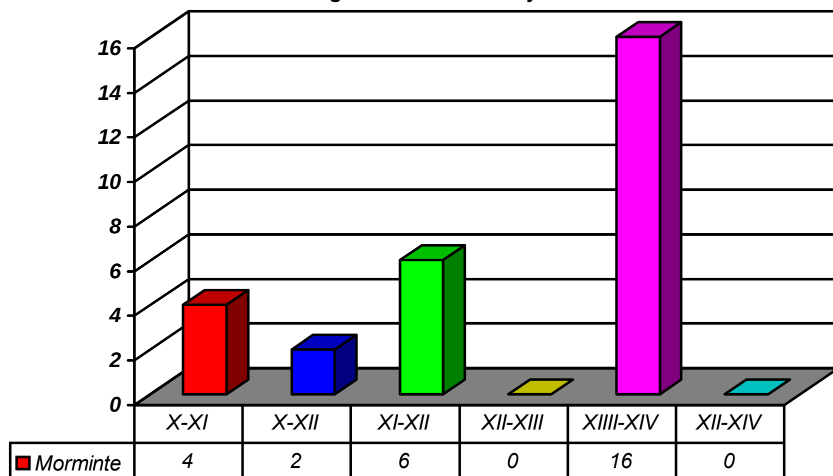
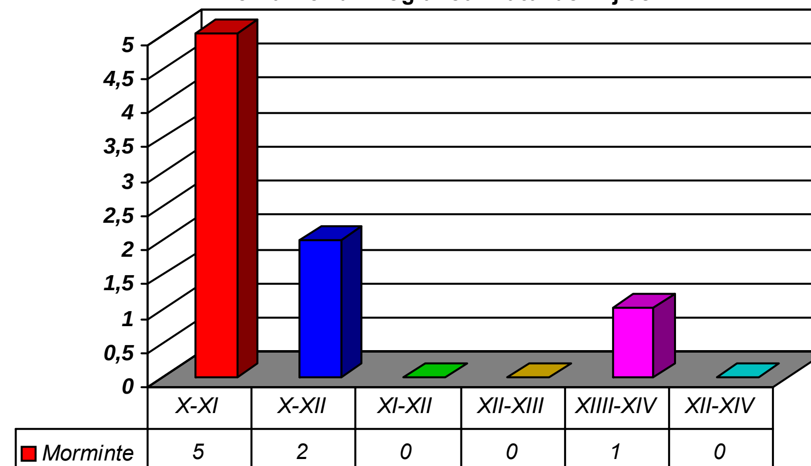

Diagrama nr. 96. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Prutul de Mijloc

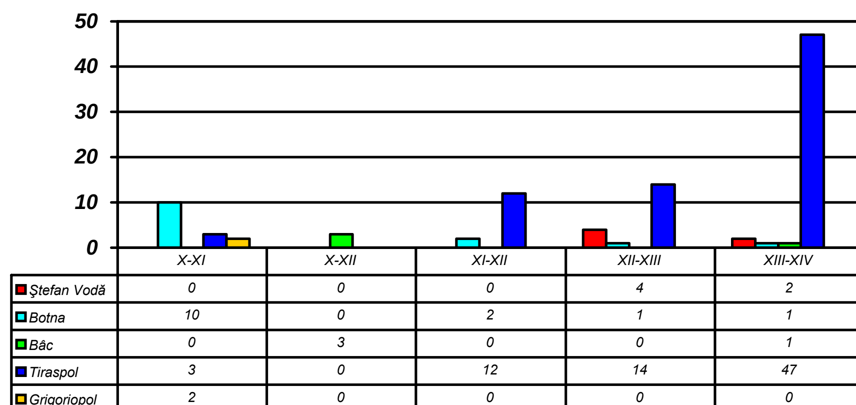

Diagrama nr. 97. Repartizarea mormintelor nomazilor din regiunea Nistrul Inferior în unități teritoriale locale şi etape cronologice

	X-XI	X-XII	XI-XII	XII-XIII	XIII-XIV
Ştefan Vodă	0	0	0	4	2
Botna	10	0	2	1	1
Bâc	0	3	0	0	1
Tiraspol	3	0	12	14	47
Grigoriopol	2	0	0	0	0

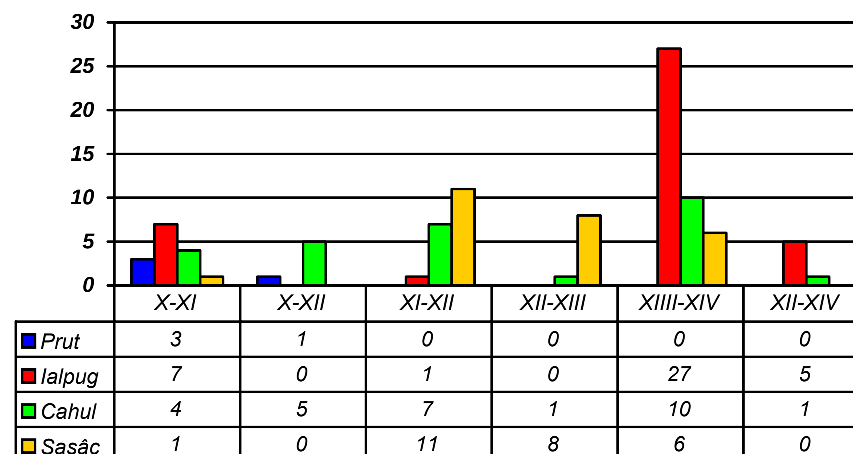

Diagrama nr. 98. Repartizarea mormintelor nomazilor din regiunea Bugeac în unități teritoriale locale şi etape cronologice

	X-XI	X-XII	XI-XII	XII-XIII	XIIII-XIV	XII-XIV
Prut	3	1	0	0	0	0
Ialpug	7	0	1	0	27	5
Cahul	4	5	7	1	10	1
Sasâc	1	0	11	8	6	0

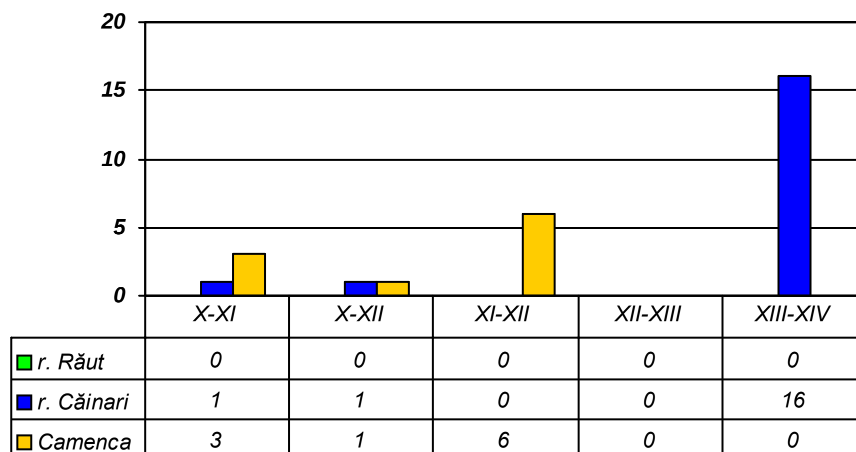

Diagrama nr. 99. Repartizarea mormintelor nomazilor medievali din regiunea Nistrul de Mijloc în unități teritoriale locale şi etape cronologice

	X-XI	X-XII	XI-XII	XII-XIII	XIII-XIV
r. Răut	0	0	0	0	0
r. Căinari	1	1	0	0	16
Camenca	3	1	6	0	0

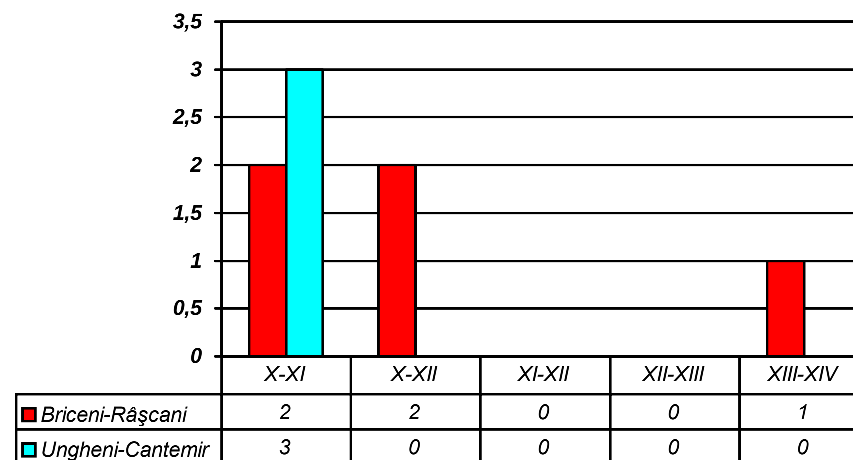
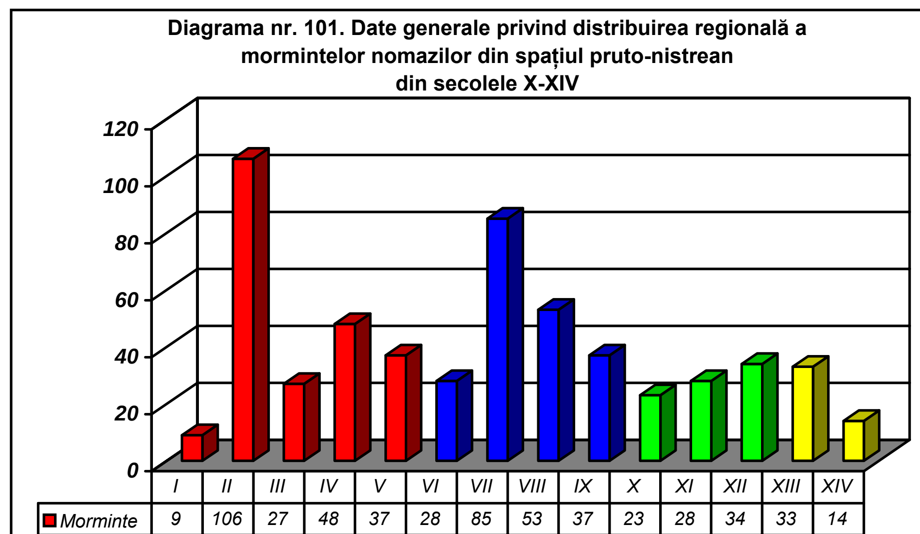
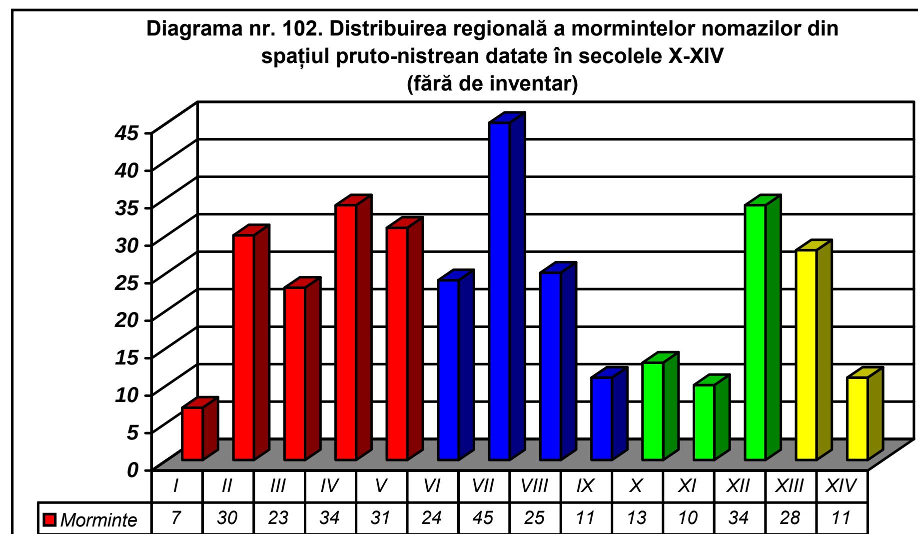
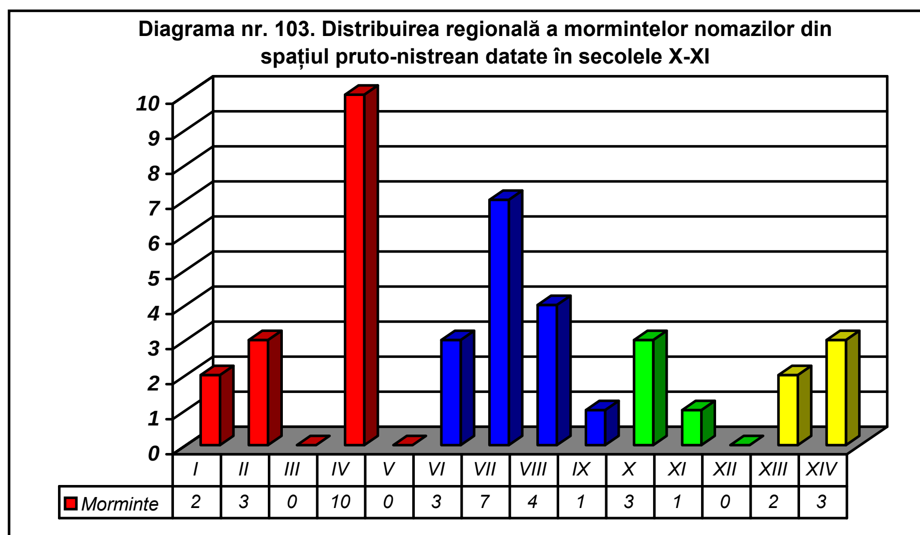

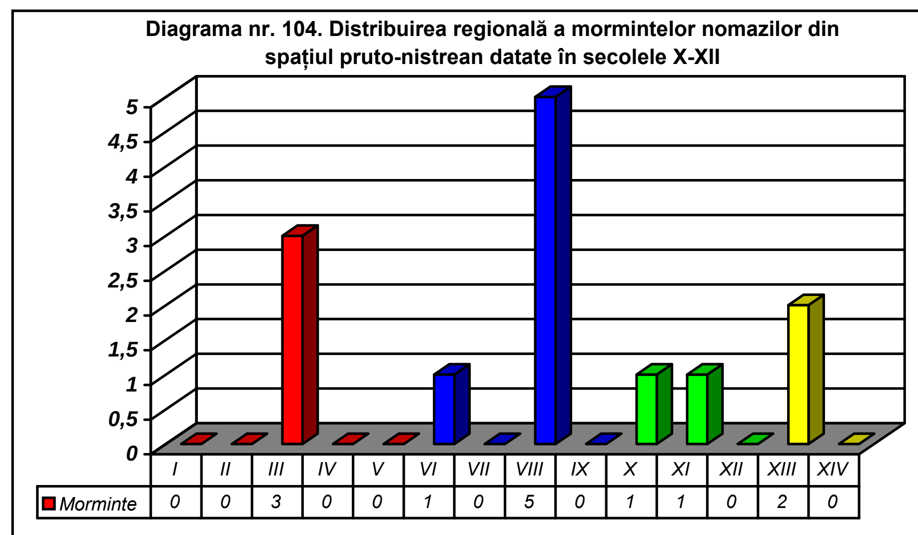
Diagrama nr. 100. Repartizarea mormintelor nomazilor medievali din regiunea Prutul de Mijloc în unități teritoriale locale şi etape cronologice

	X-XI	X-XII	XI-XII	XII-XIII	XIII-XIV
Briceni-Râşcani	2	2	0	0	1
Ungheni-Cantemir	3	0	0	0	0

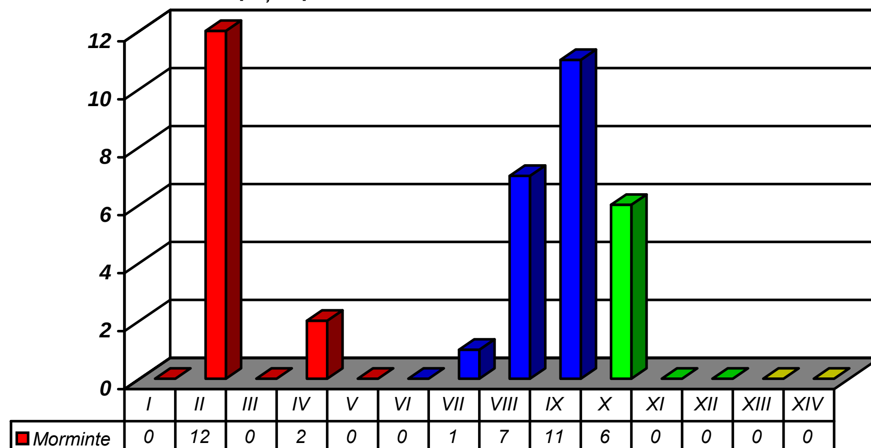

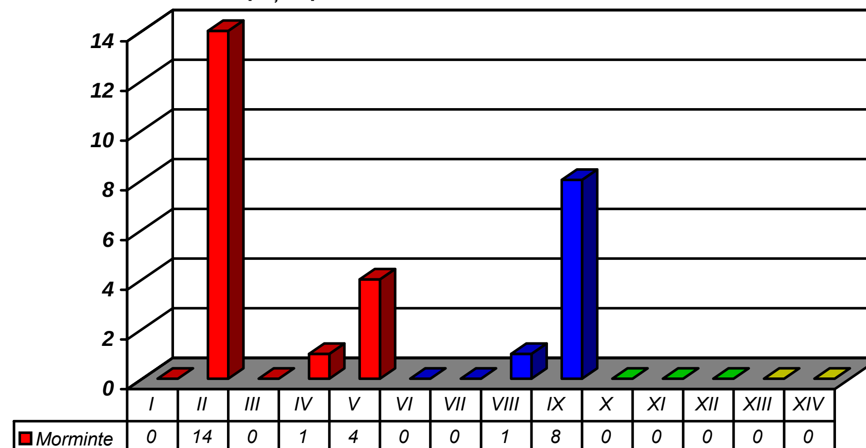

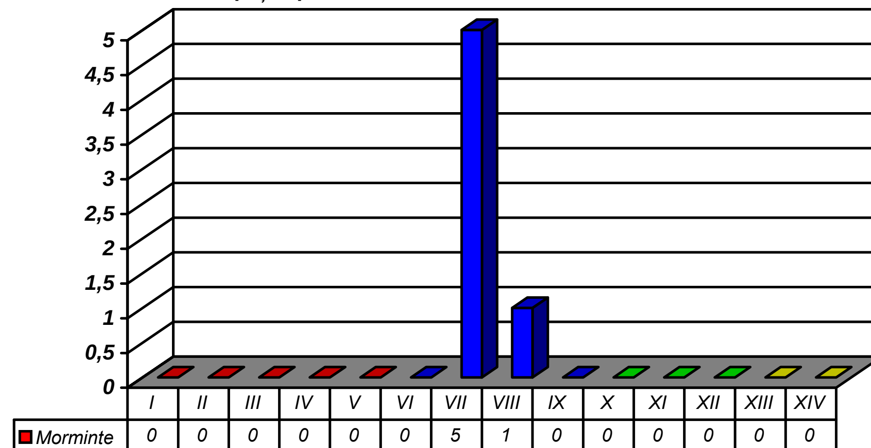

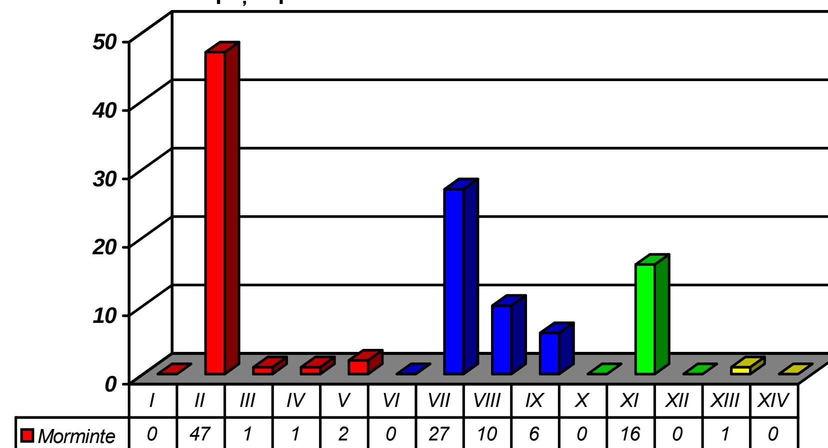

Notă: *Grupul Nistrul Inferior* (I – Grigoriopol, II – Tiraspol, III – Corjeva-Gura Bâcului, IV – r. Botna, V - Ştefan Vodă), *Grupul Bugeac* (VI – Prutul de Jos, VII – r. Ialpug, VIII – lacul Cahul, IX – lacul Sasâc), *Grupul Nistrul de Mijloc* (X – Camenca-Râbniţa, XI – r. Căinari, XII – r. Răut), *Grupul Prutul de Mijloc* (XIII, Briceni-Glodeni, XIV – Ungeni-Cantemir).

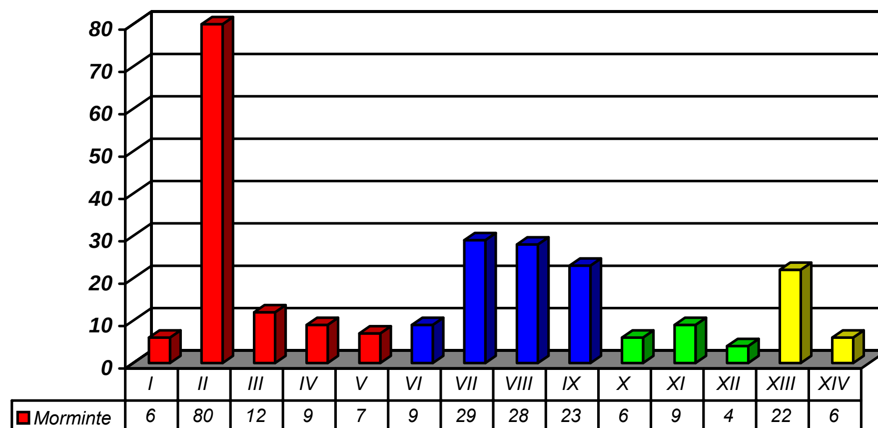

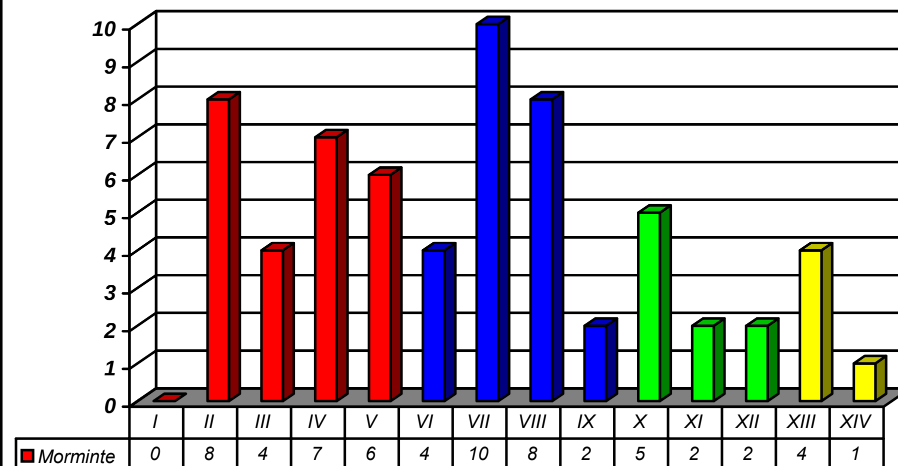

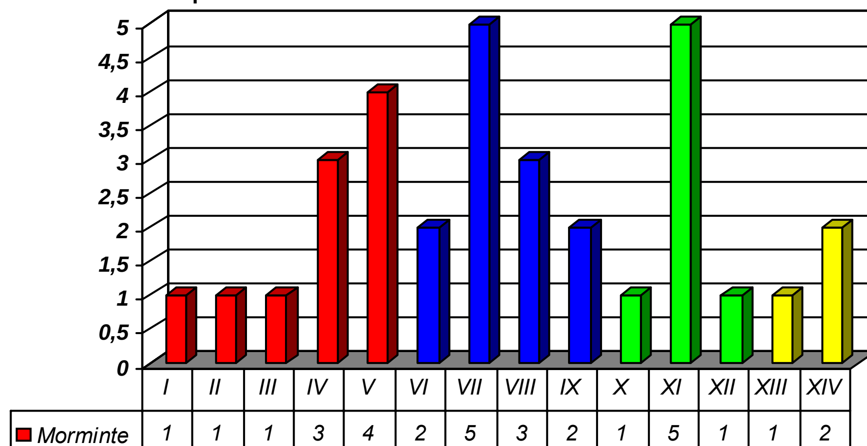

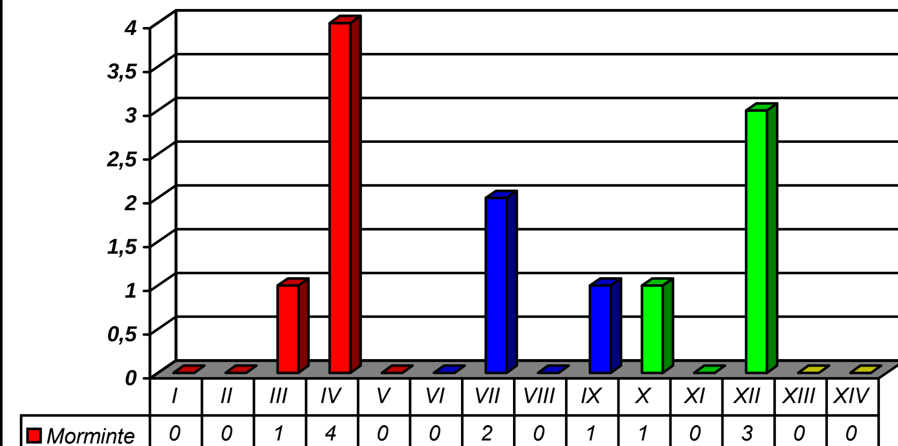

Notă: *Grupul Nistrul Inferior* (I – Grigoriopol, II – Tiraspol, III – Corjeva-Gura Bâcului, IV – r. Botna, V - Ştefan Vodă), *Grupul Bugeac* (VI – Prutul de Jos, VII – r. Ialpug, VIII – lacul Cahul, IX – lacul Sasâc), *Grupul Nistrul de Mijloc* (X – Camenca-Râbnița, XI – r. Căinari, XII – r. Răut), *Grupul Prutul de Mijloc* (XIII, Briceni-Glodeni, XIV – Ungeni-Cantemir).

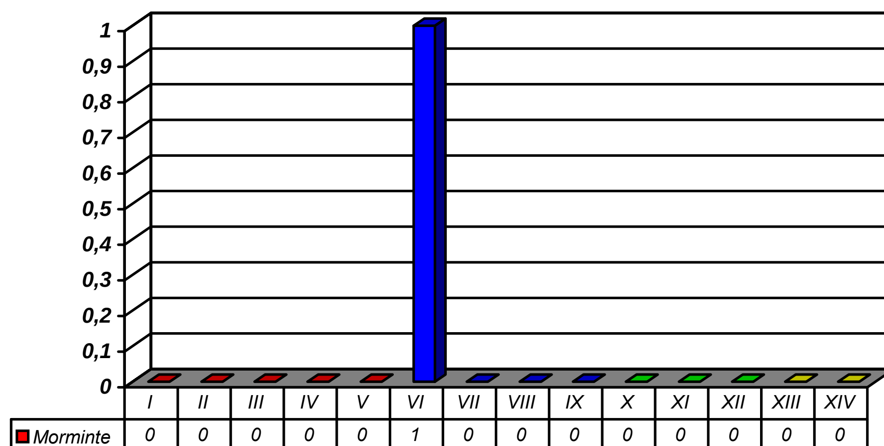

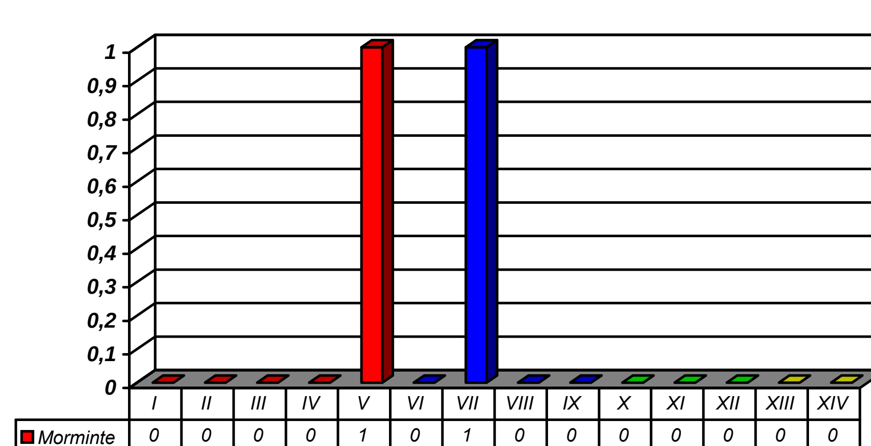

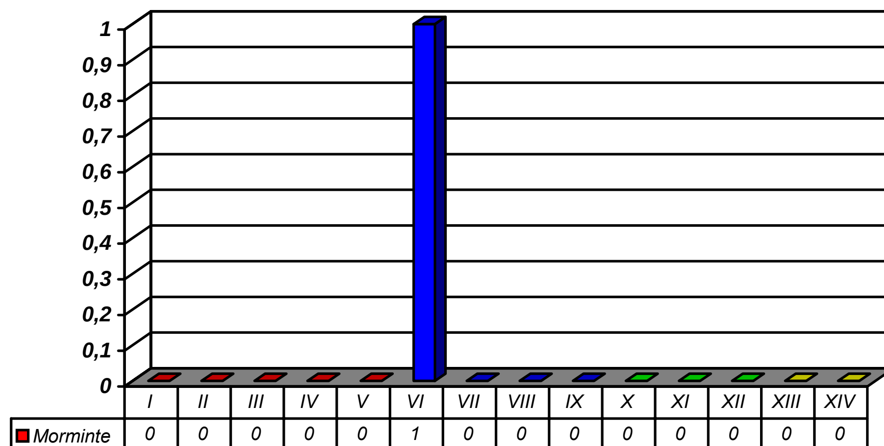

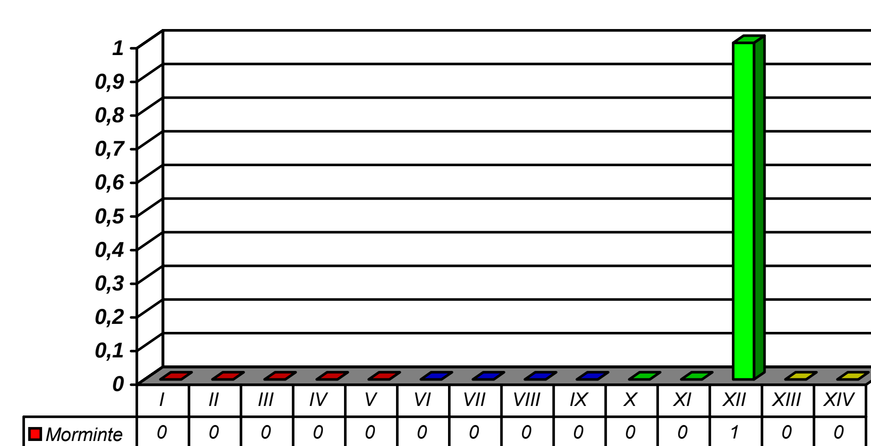

Notă: *Grupul Nistrul Inferior* (I – Grigoriopol, II – Tiraspol, III – Corjeva-Gura Bâcului, IV – r. Botna, V - Ştefan Vodă), *Grupul Bugeac* (VI – Prutul de Jos, VII – r. Ialpug, VIII – lacul Cahul, IX – lacul Sasâc), *Grupul Nistrul de Mijloc* (X – Camenca-Râbniţa, XI – r. Căinari, XII – r. Răut), *Grupul Prutul de Mijloc* (XIII, Briceni-Glodeni, XIV – Ungeni-Cantemir).

Notă: *Grupul Nistrul Inferior* (I – Grigoriopol, II – Tiraspol, III – Corjeva-Gura Bâcului, IV – r. Botna, V - Ştefan Vodă), *Grupul Bugeac* (VI – Prutul de Jos, VII – r. Ialpug, VIII – lacul Cahul, IX – lacul Sasâc), *Grupul Nistrul de Mijloc* (X – Camenca-Râbnița, XI – r. Căinari, XII – r. Răut), *Grupul Prutul de Mijloc* (XIII, Briceni-Glodeni, XIV – Ungeni-Cantemir).

Diagrama nr. 117. Distribuirea regională a tumulilor din secolele X-XIV din spațiul pruto-nistrean după numărul de morminte

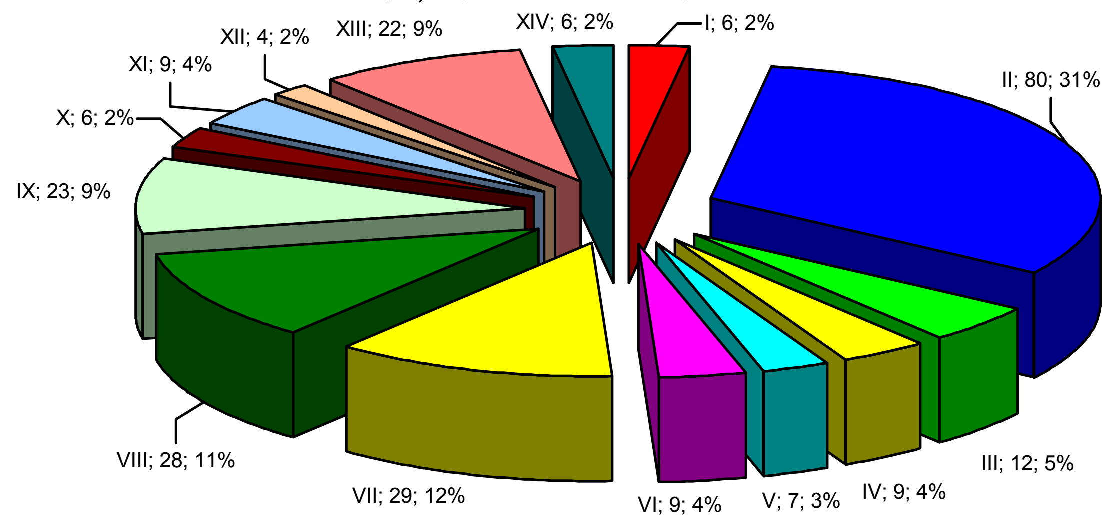
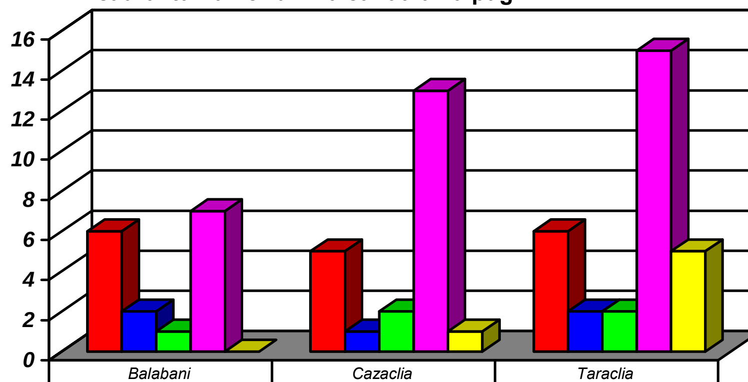

Diagrama nr. 118. Repartizarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în cadrul tumulilor din valea râului Ialpug

	Balabani	Cazaclia	Taraclia
Sectorul central al tumulilor	6	5	6
Sectorul de Nord al tumulilor	2	1	2
Sectorul de Est al tumulilor	1	2	2
Sectorul de Sud al tumulilor	7	13	15
Sectorul de Vest al tumulilor	0	1	5

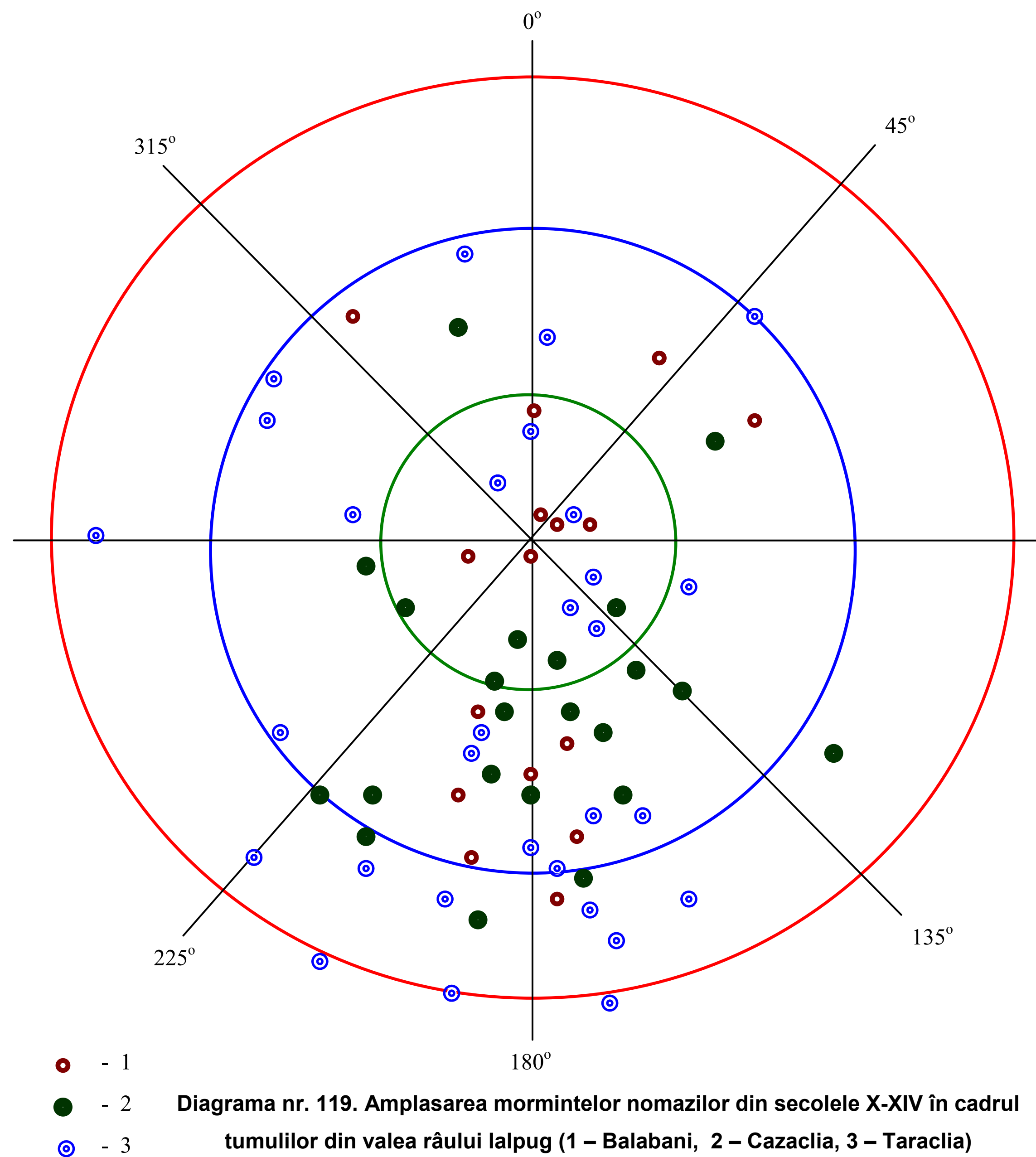
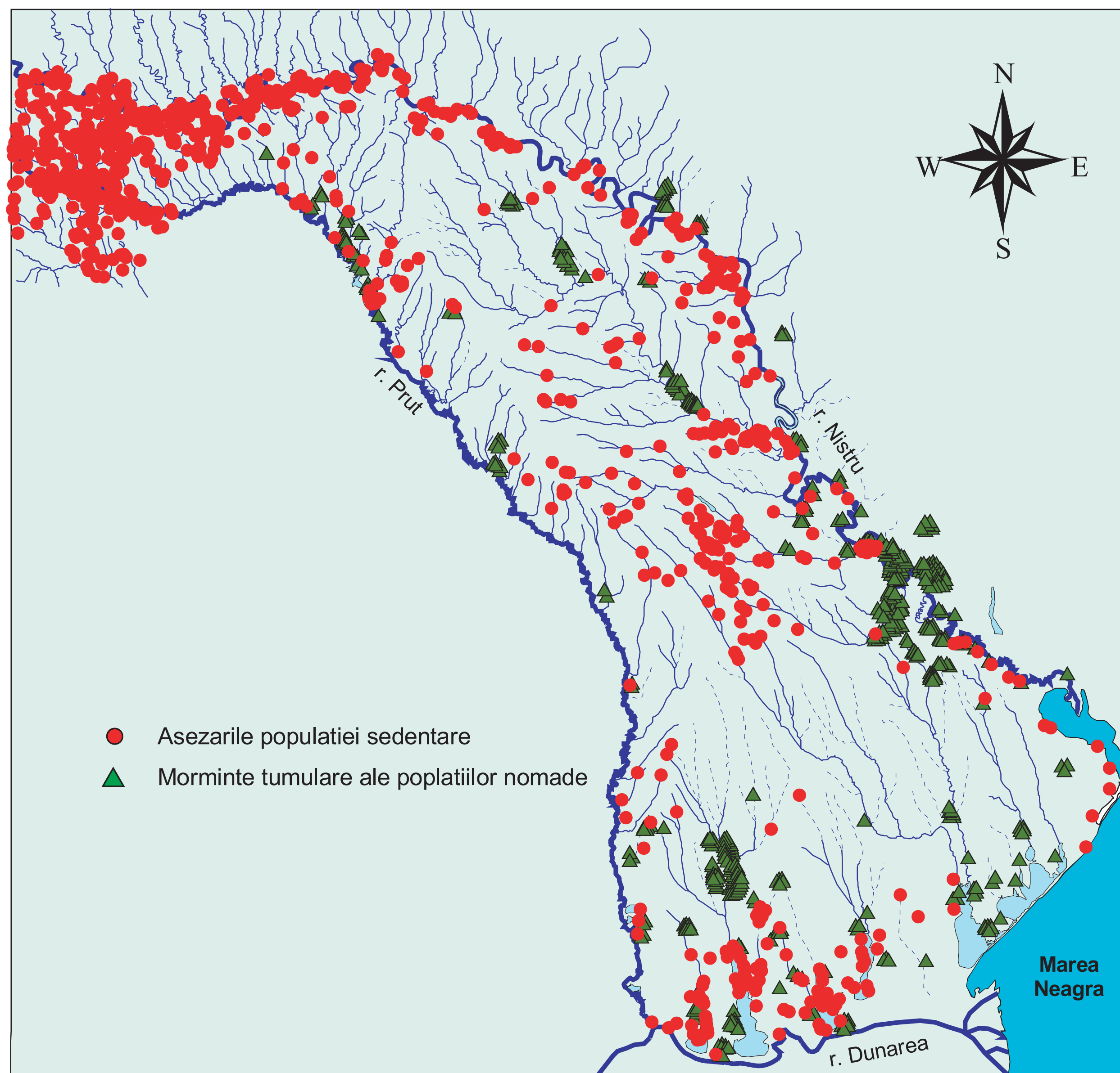
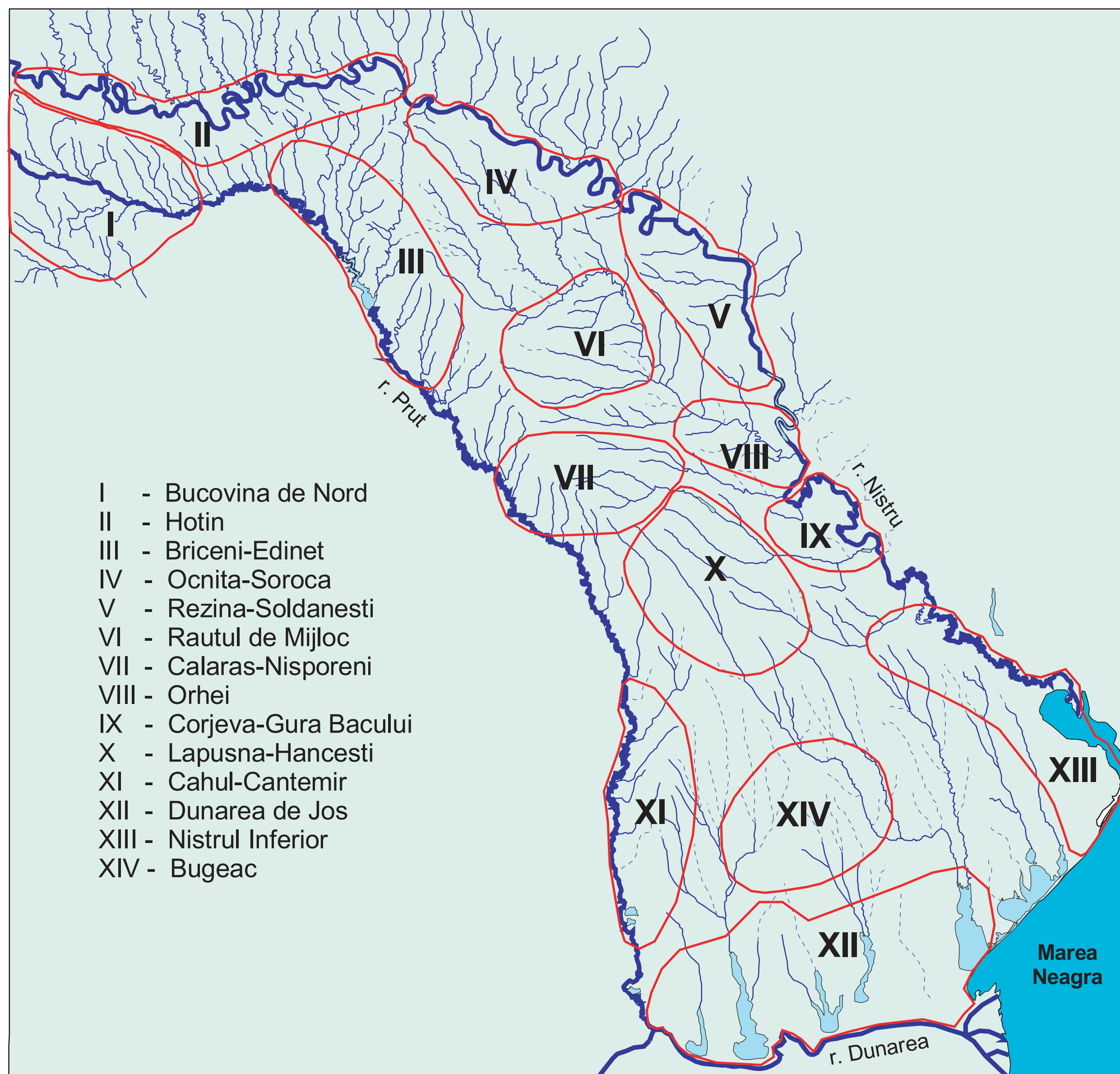

Diagrama nr. 119. Amplasarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în cadrul tumulilor din valea râului Ialpug (1 – Balabani, 2 – Cazaclia, 3 – Taraclia)

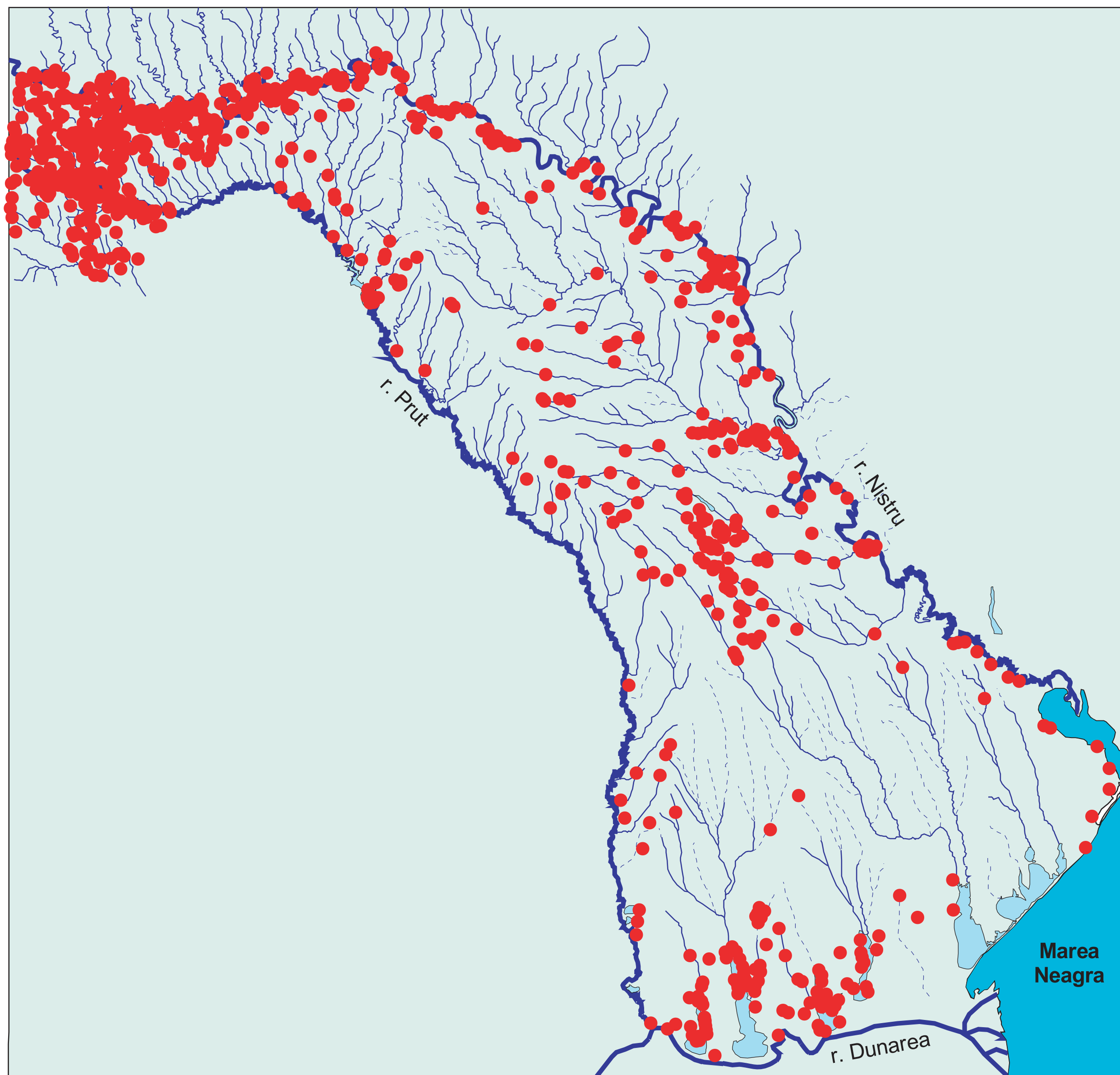

Harta nr. 1. Asezarile populatiei sedentare din secolele V-XIII si mormintele populatiilor nomade din secolele X-XIV în spatiul pruto-nistrean.

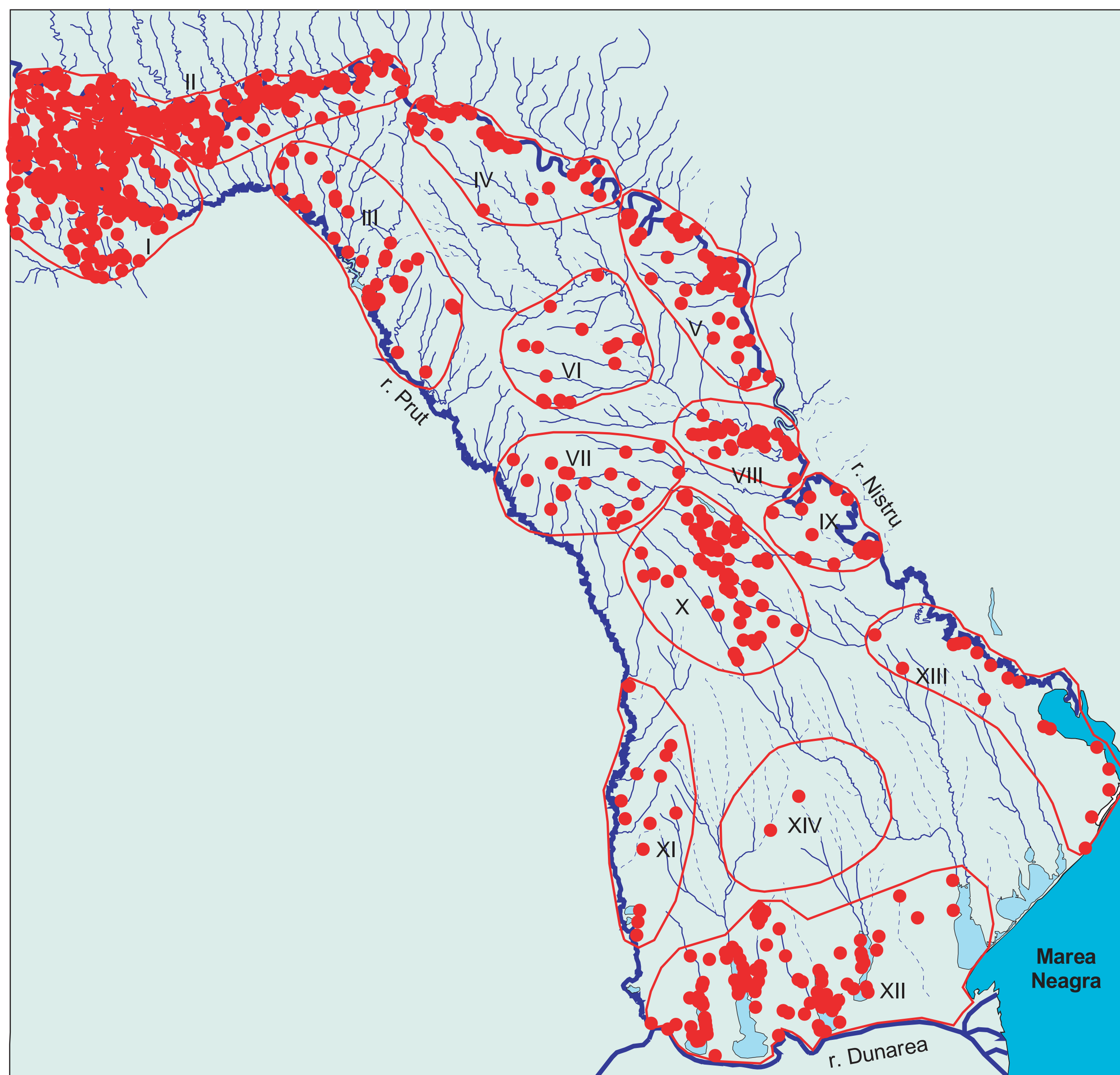

Harta nr. 2. "Masive" regionale (microregiuni) in spatiul pruto-nistrean.

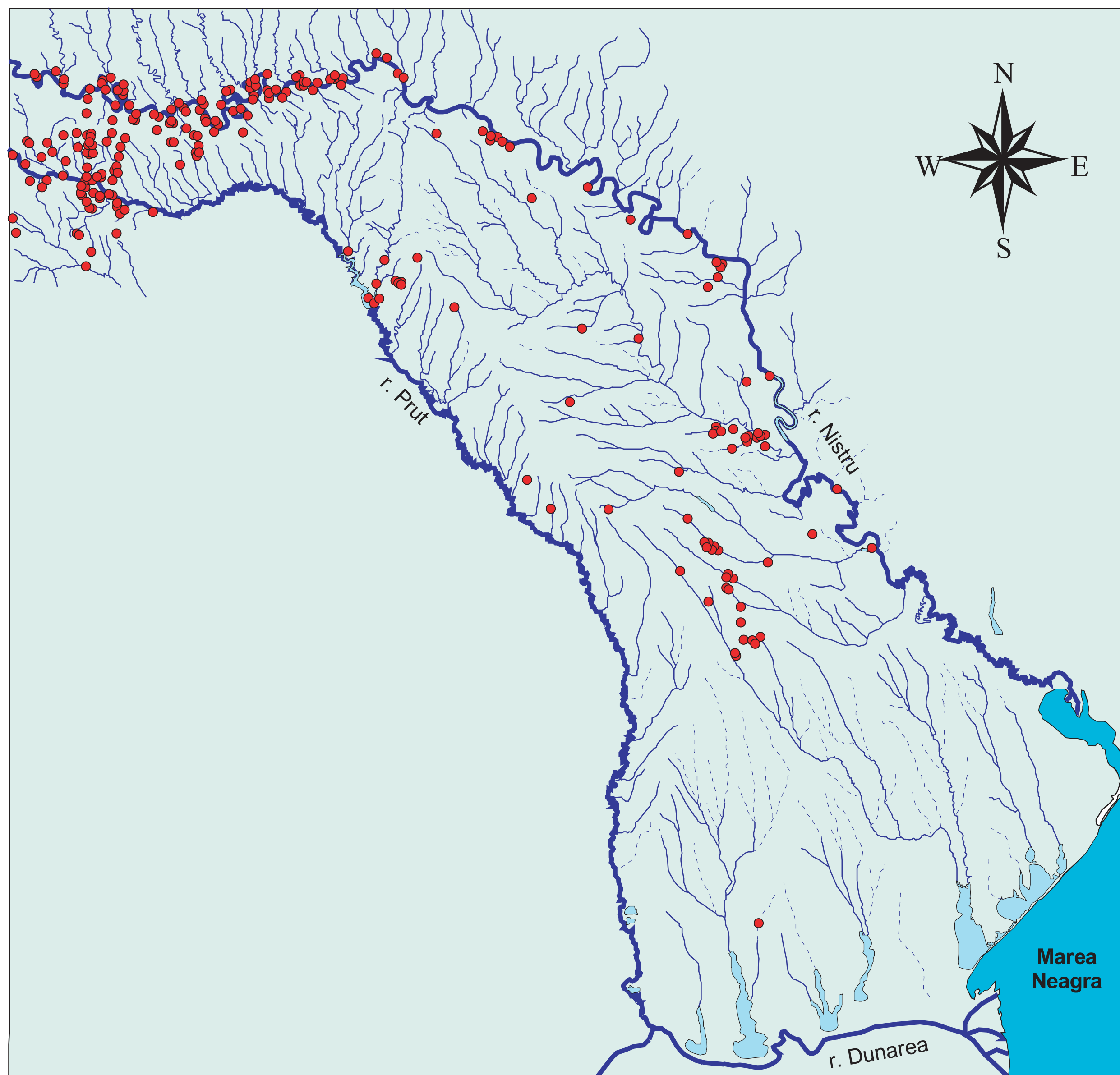
Cartare în baza datelor arheologice din secolele V-XIII.

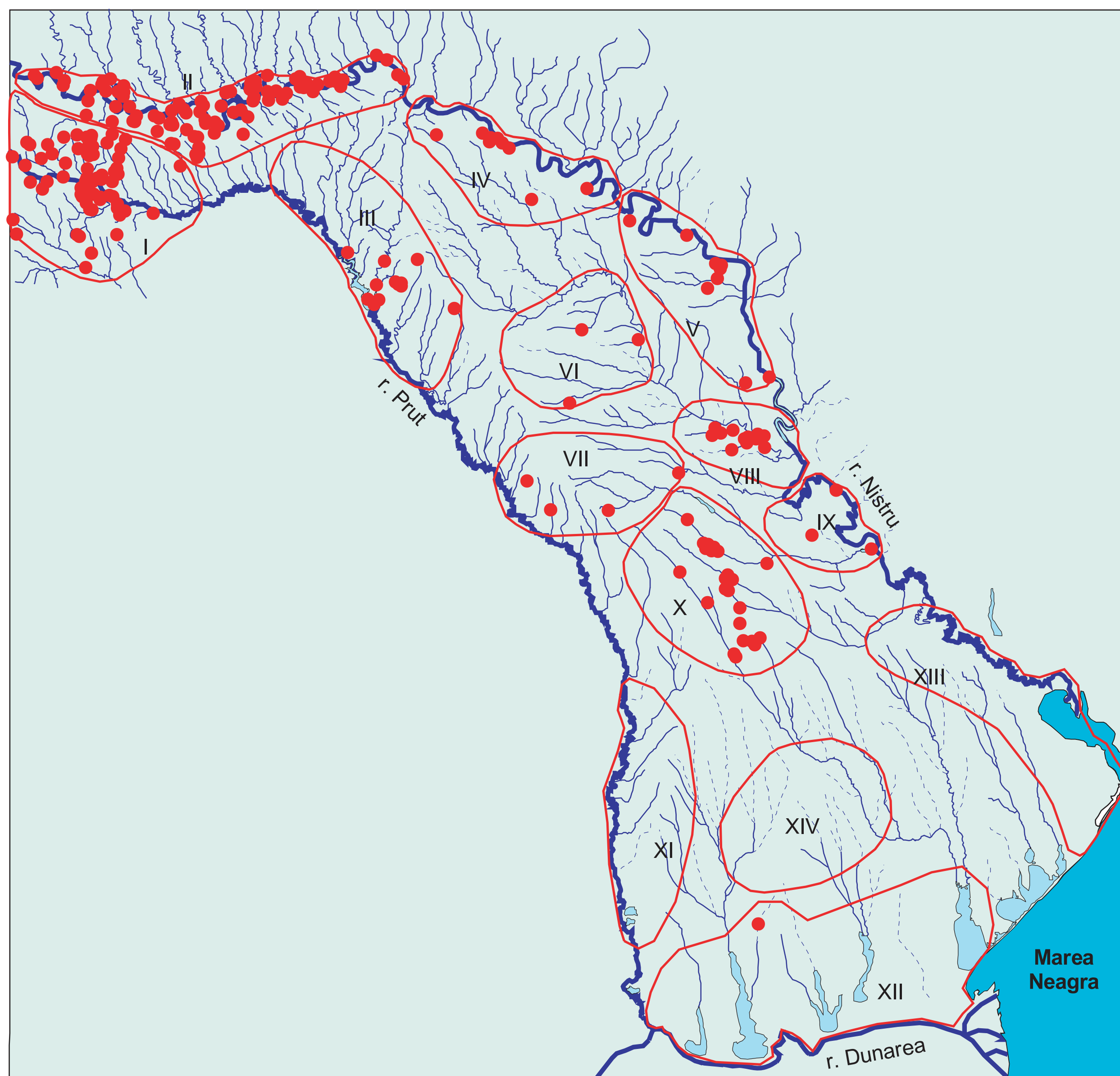
Harta nr. 3. Asezari din secolele V-XIII în spatiul pruto-nistrean.

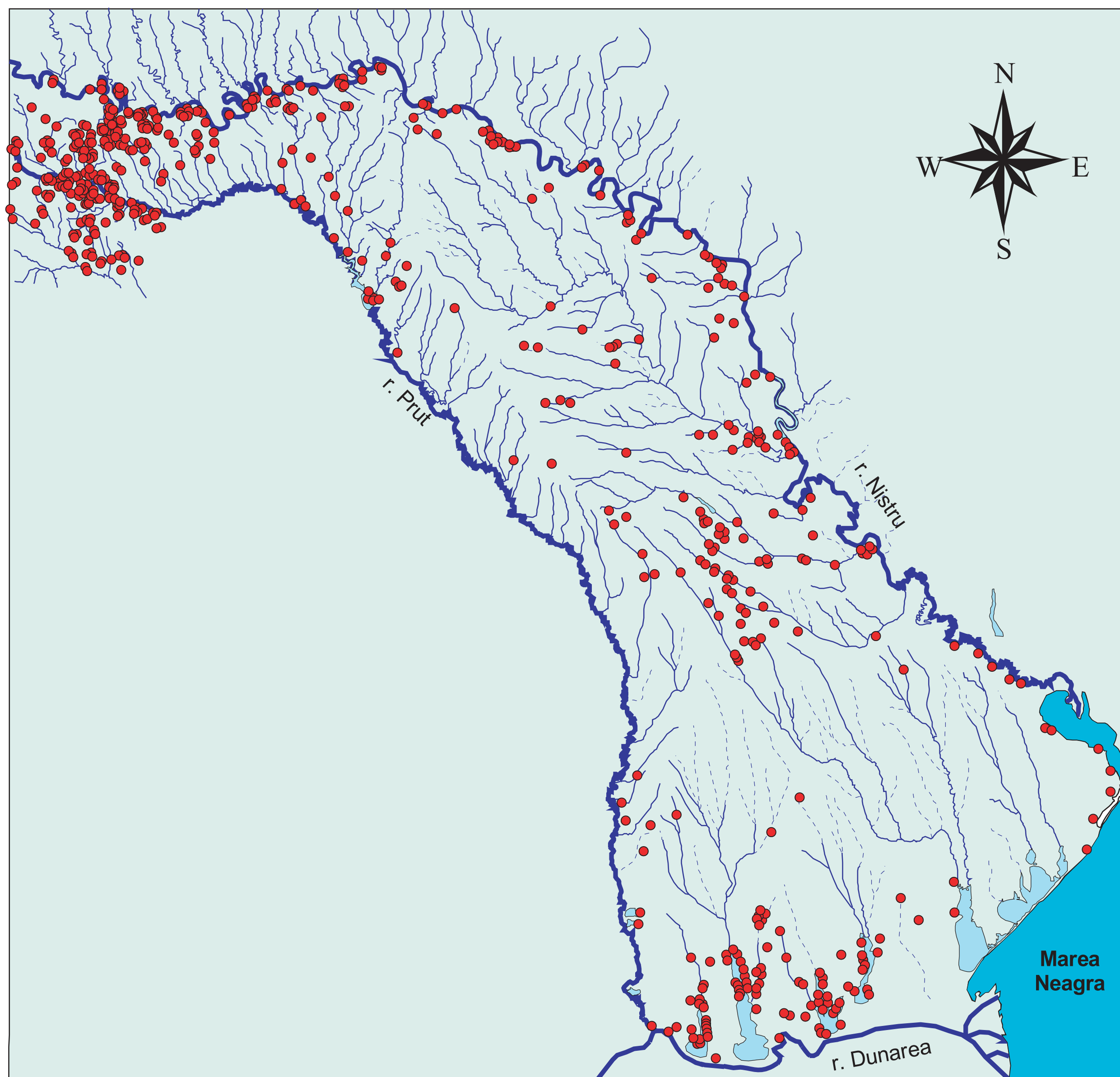
Harta nr. 4. Asezari din secolele V-XIII din spatiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.

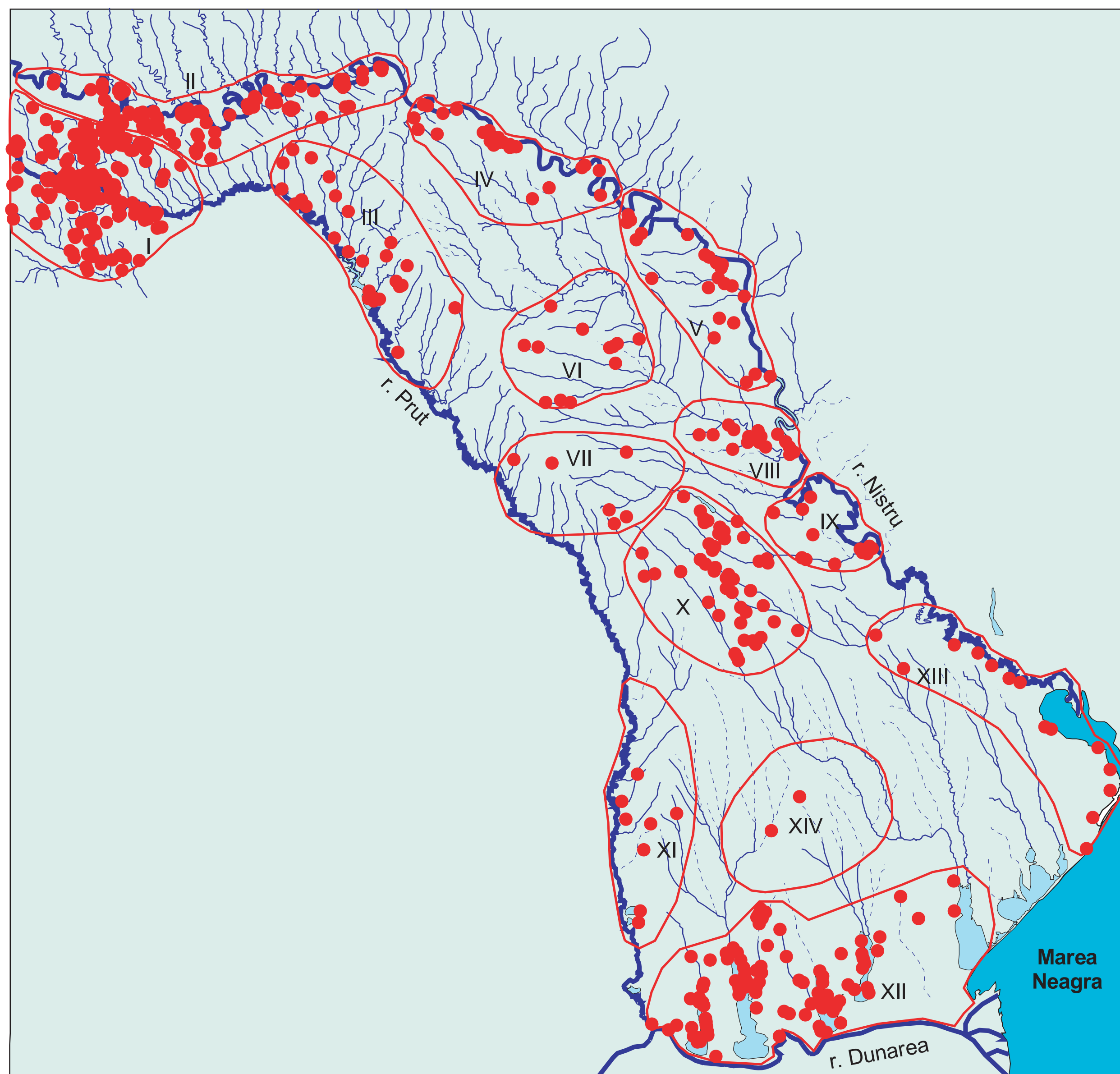
Harta nr. 5. Asezari din secolele V-VII in spatiul pruto-nistrean.

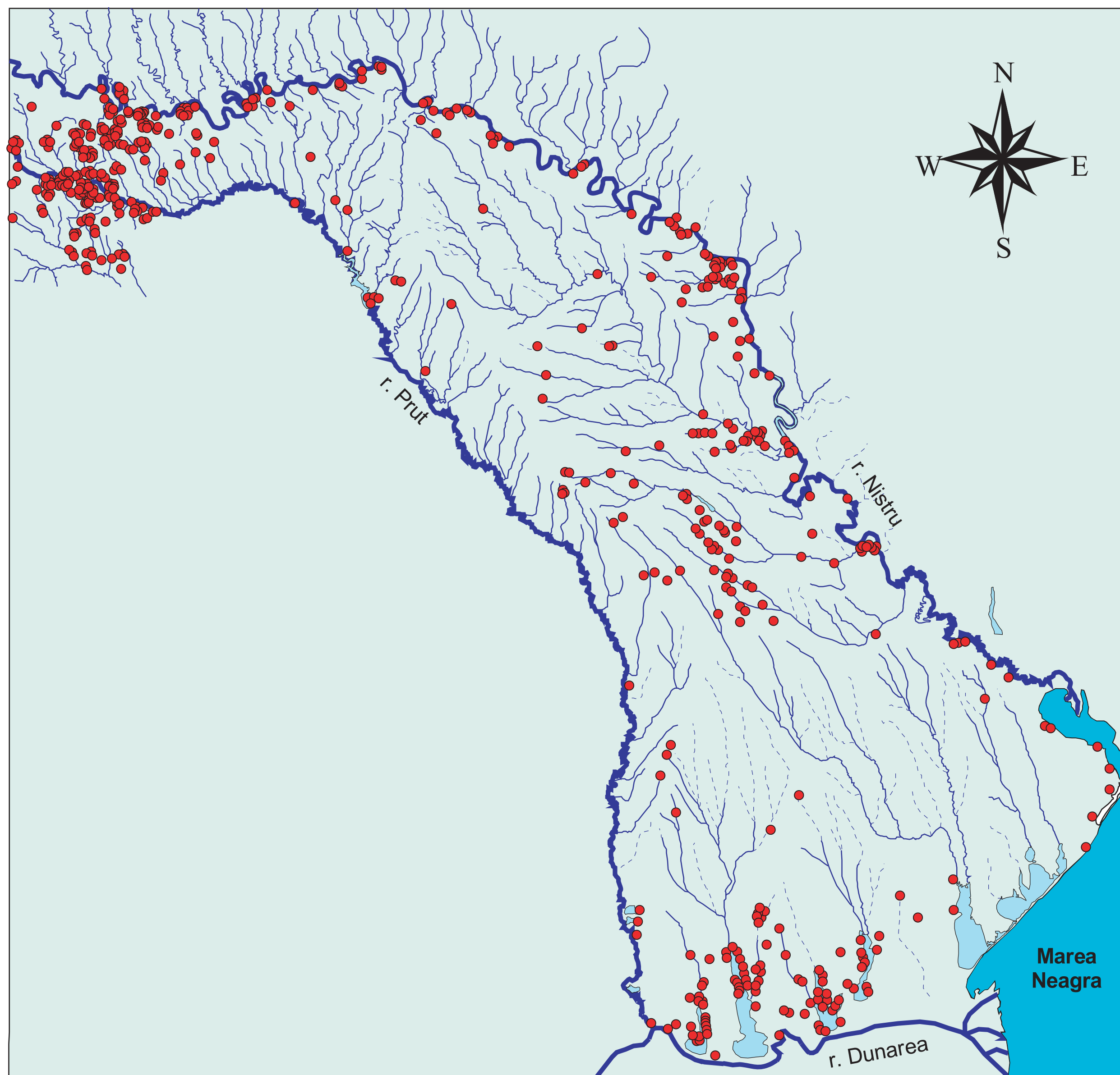
Harta nr. 6. Asezari din secolele V-VII din spatiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.

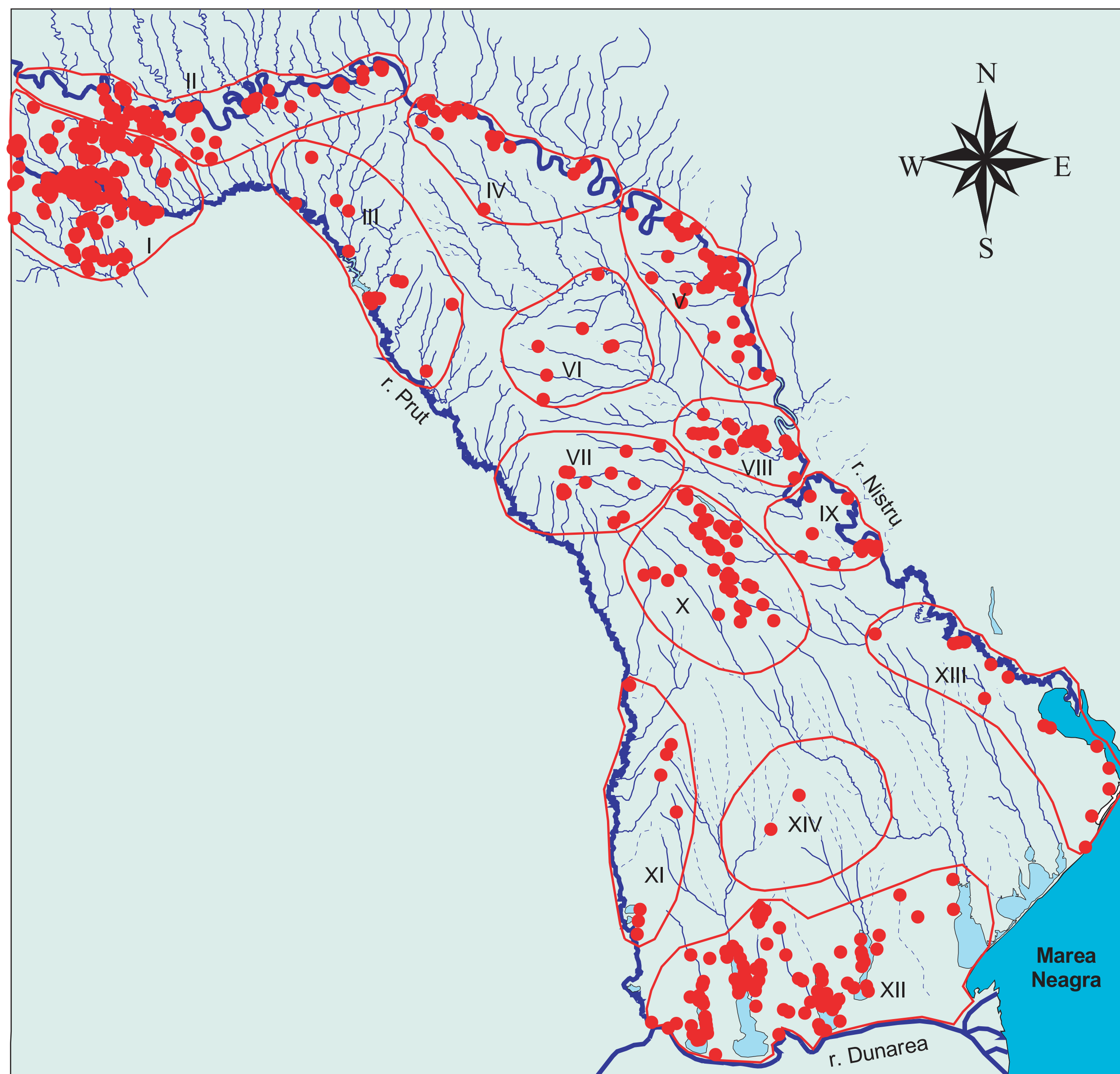
Harta nr. 7. Asezari din secolele VIII-IX din spatiul pruto-nistrean.

Harta nr. 8. Asezari din secolele VIII-IX din spatiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.

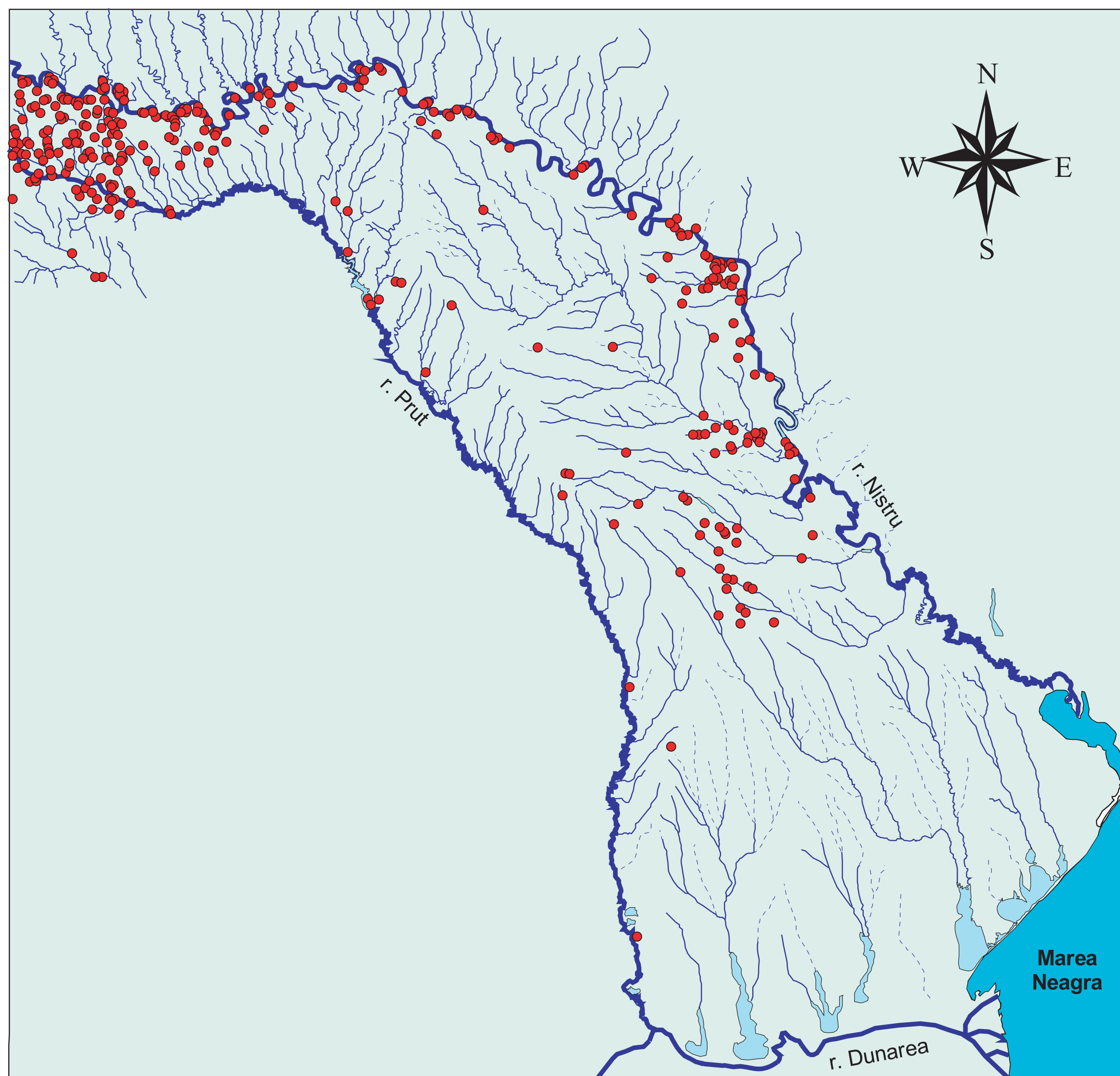

Harta nr. 9. Asezari din secolele X-XI din spatiul pruto-nistrean.

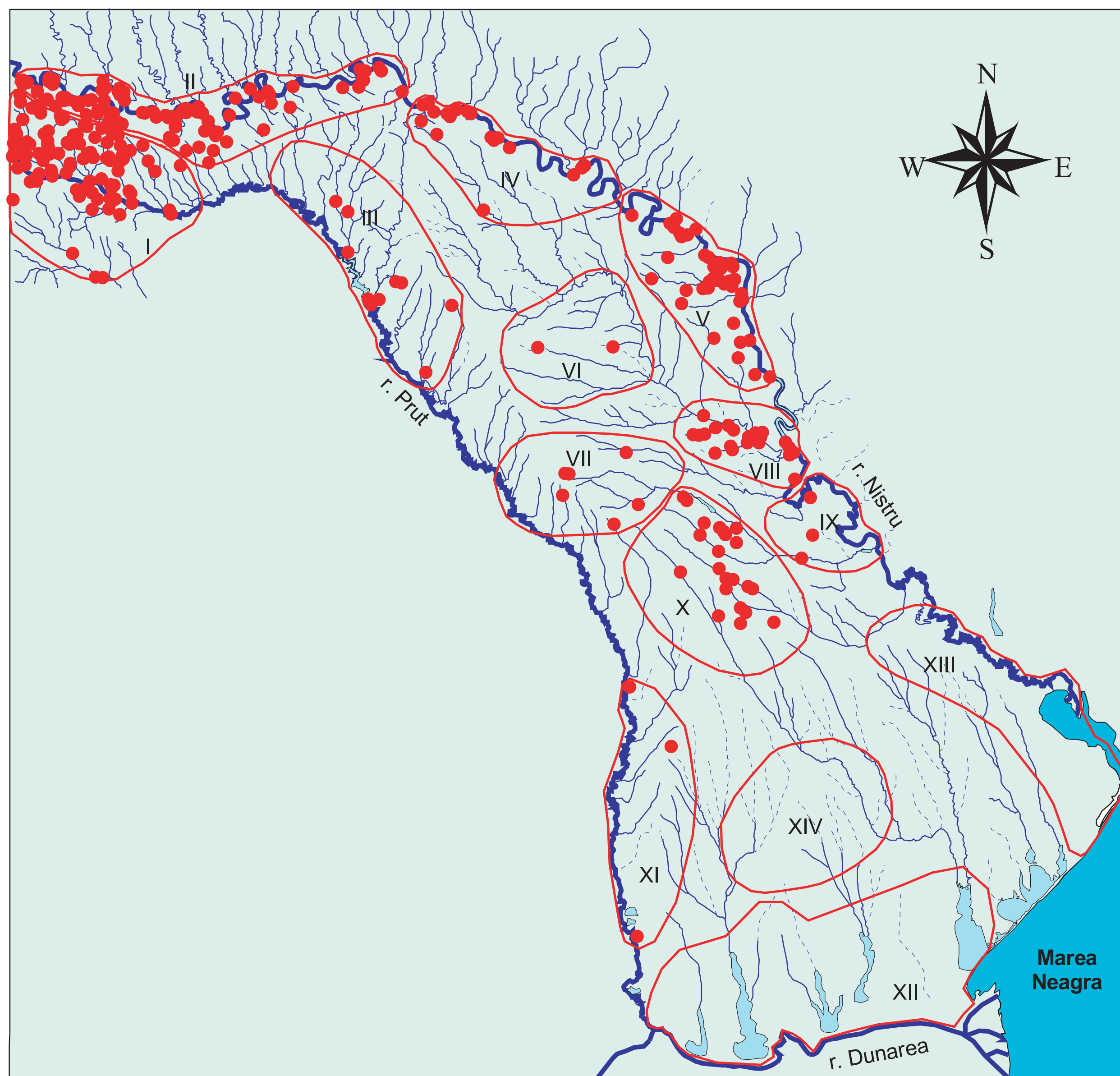

Harta nr. 10. Asezari din secolele X-XI

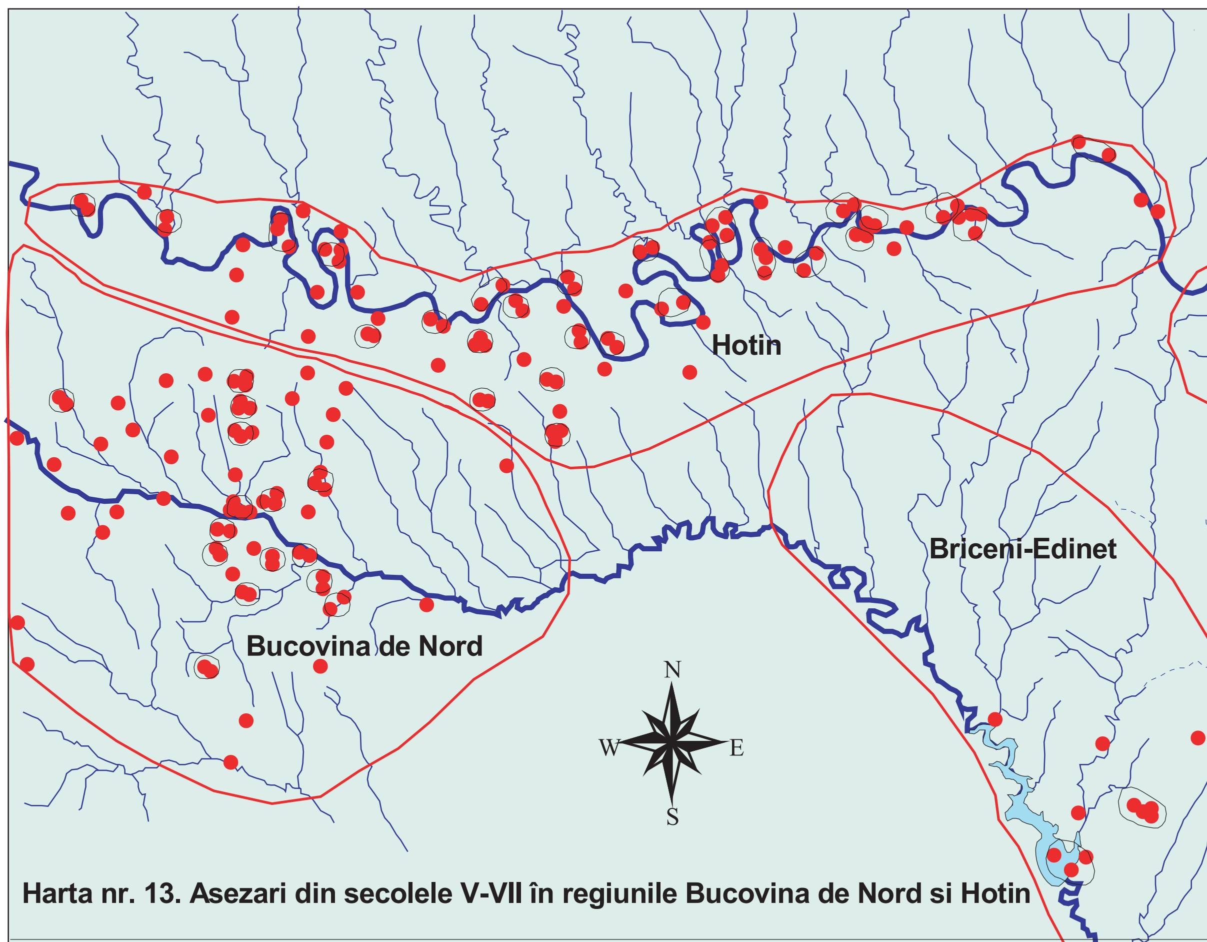
din spatiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.

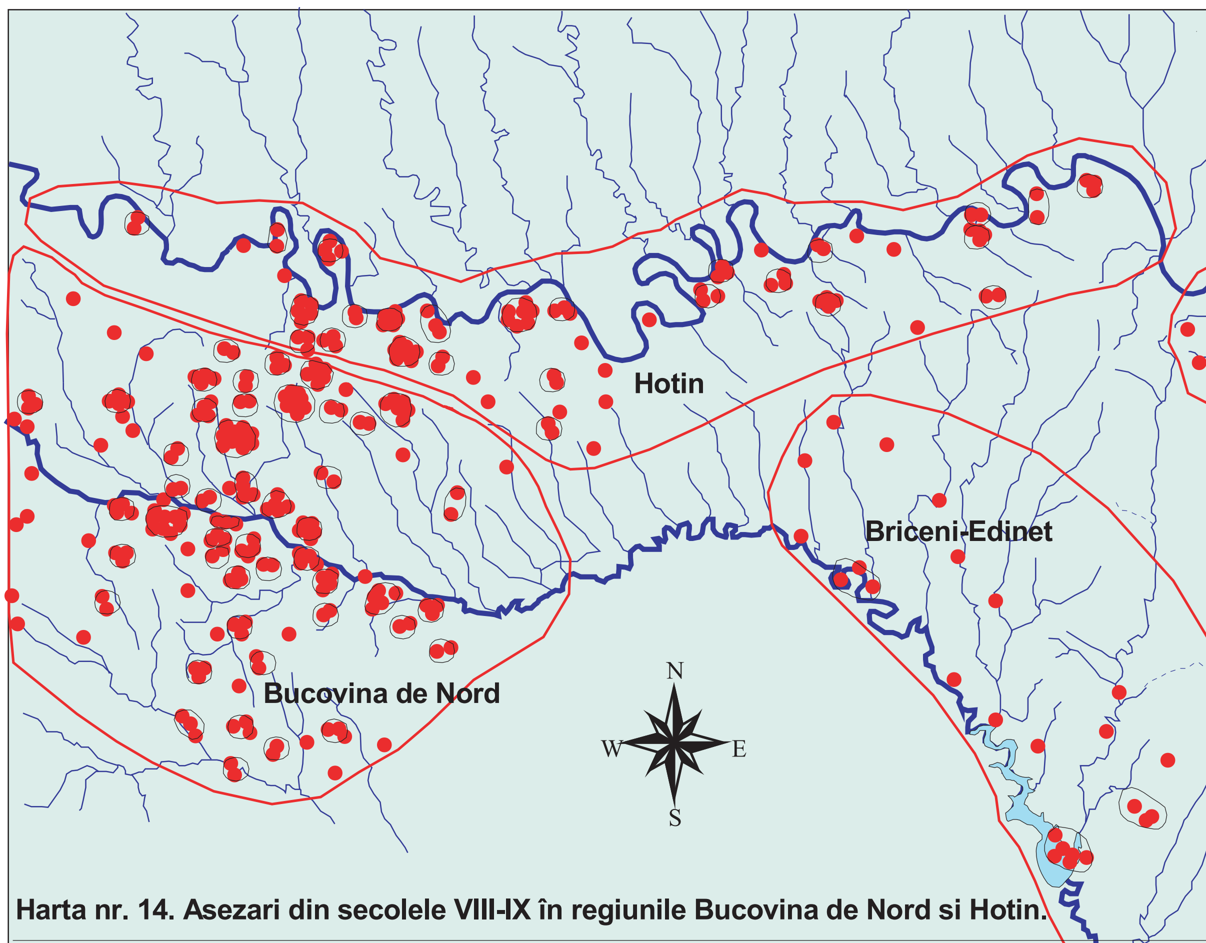
Harta nr. 11. Asezari din secolele XII-XIII din spatiul pruto-nistrean.

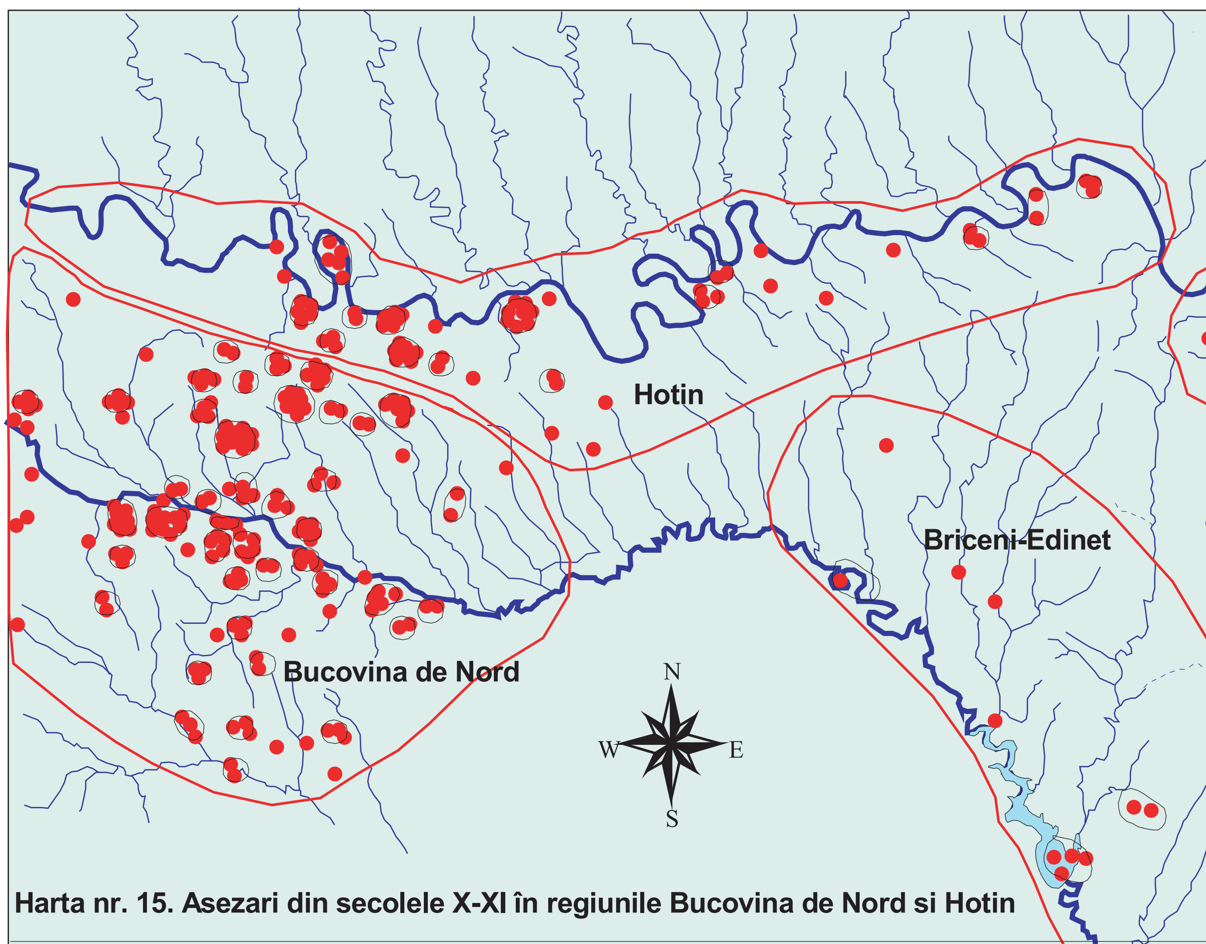
Harta nr. 12. Asezari din secolele XII-XIII din spatiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.

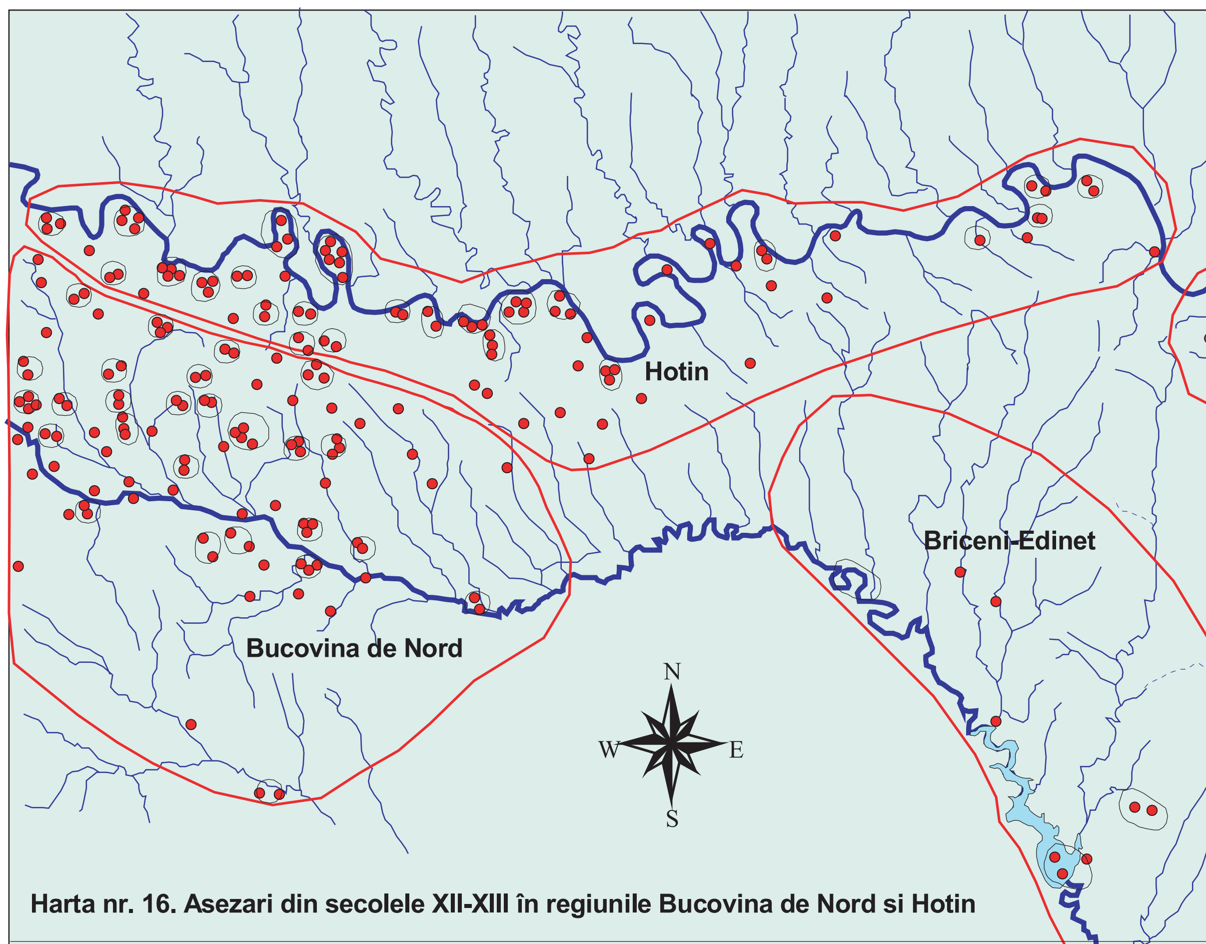
Harta nr. 13. Asezari din secolele V-VII în regiunile Bucovina de Nord si Hotin

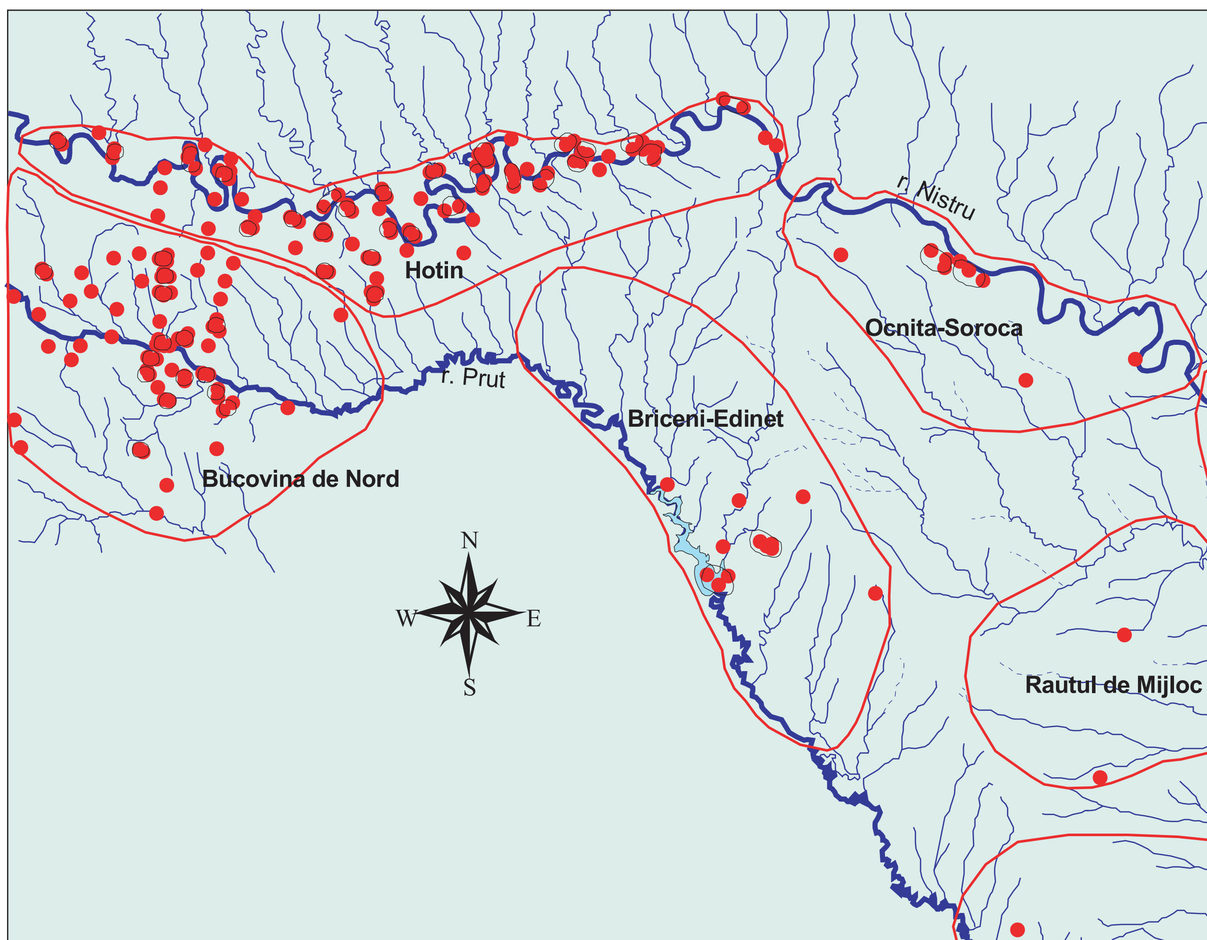
Harta nr. 14. Asezari din secolele VIII-IX în regiunile Bucovina de Nord si Hotin.

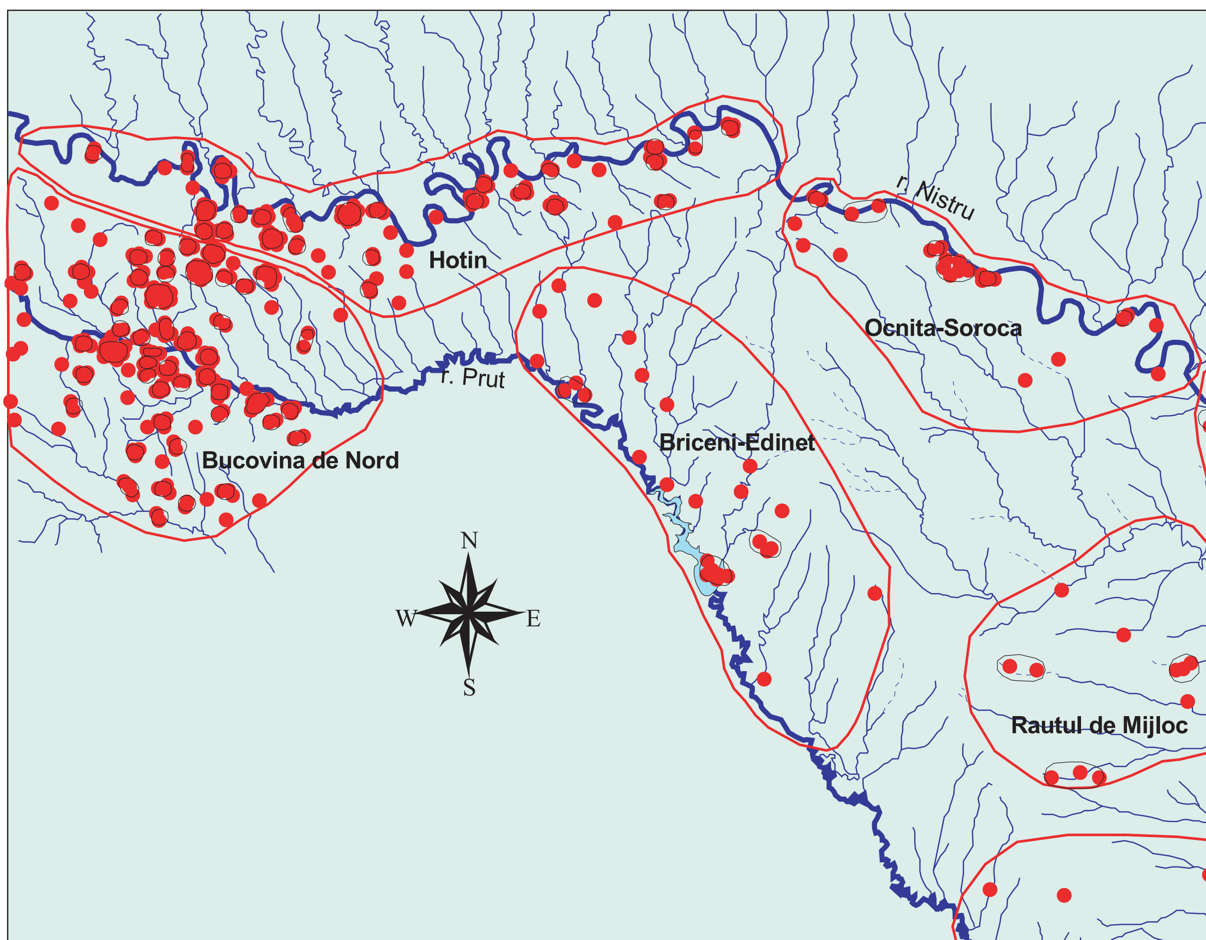
Harta nr. 15. Asezari din secolele X-XI în regiunile Bucovina de Nord si Hotin

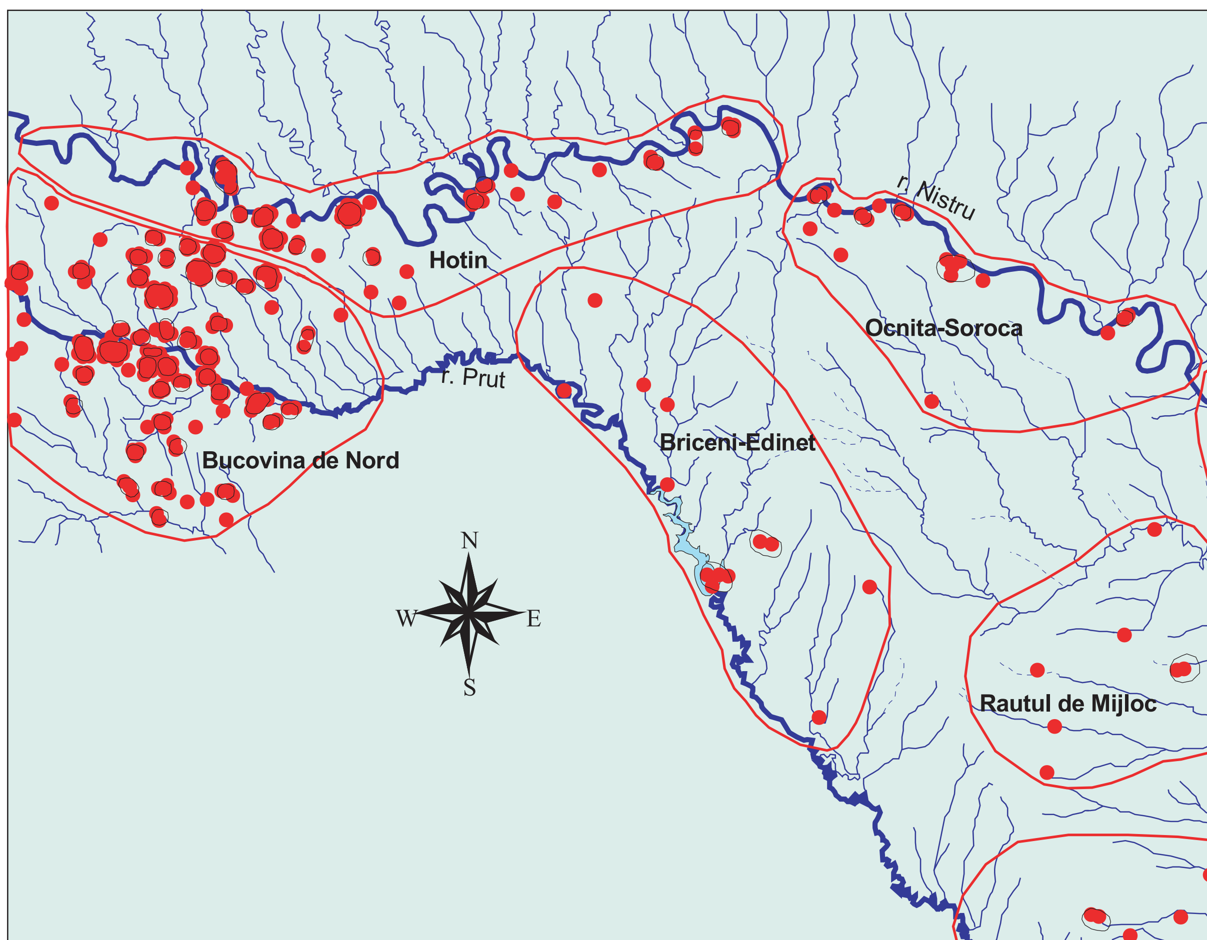
Harta nr. 16. Asezari din secolele XII-XIII în regiunile Bucovina de Nord si Hotin

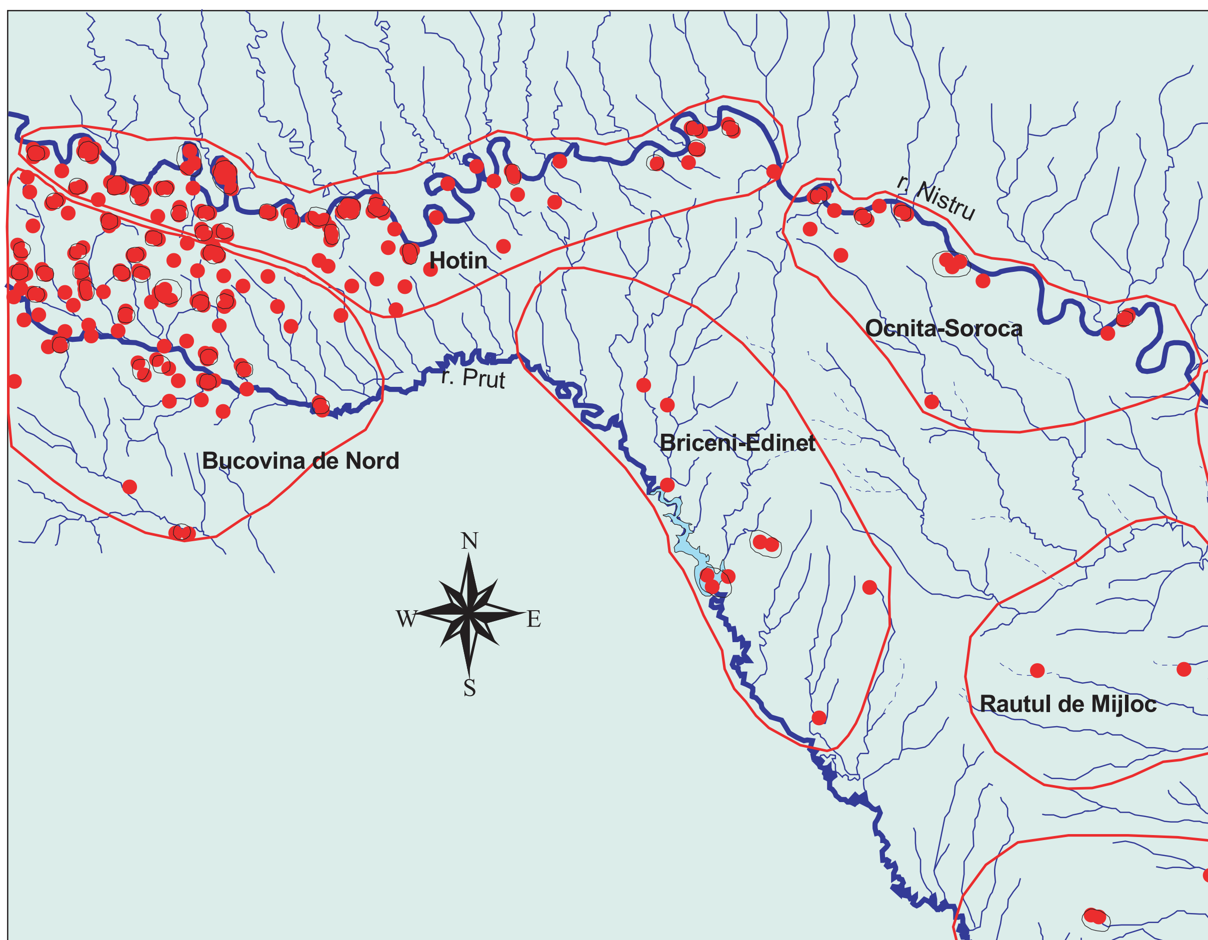
Harta nr. 17. Asezari din secolele V-VII în zona de nord a spatiului pruto-nistrean.

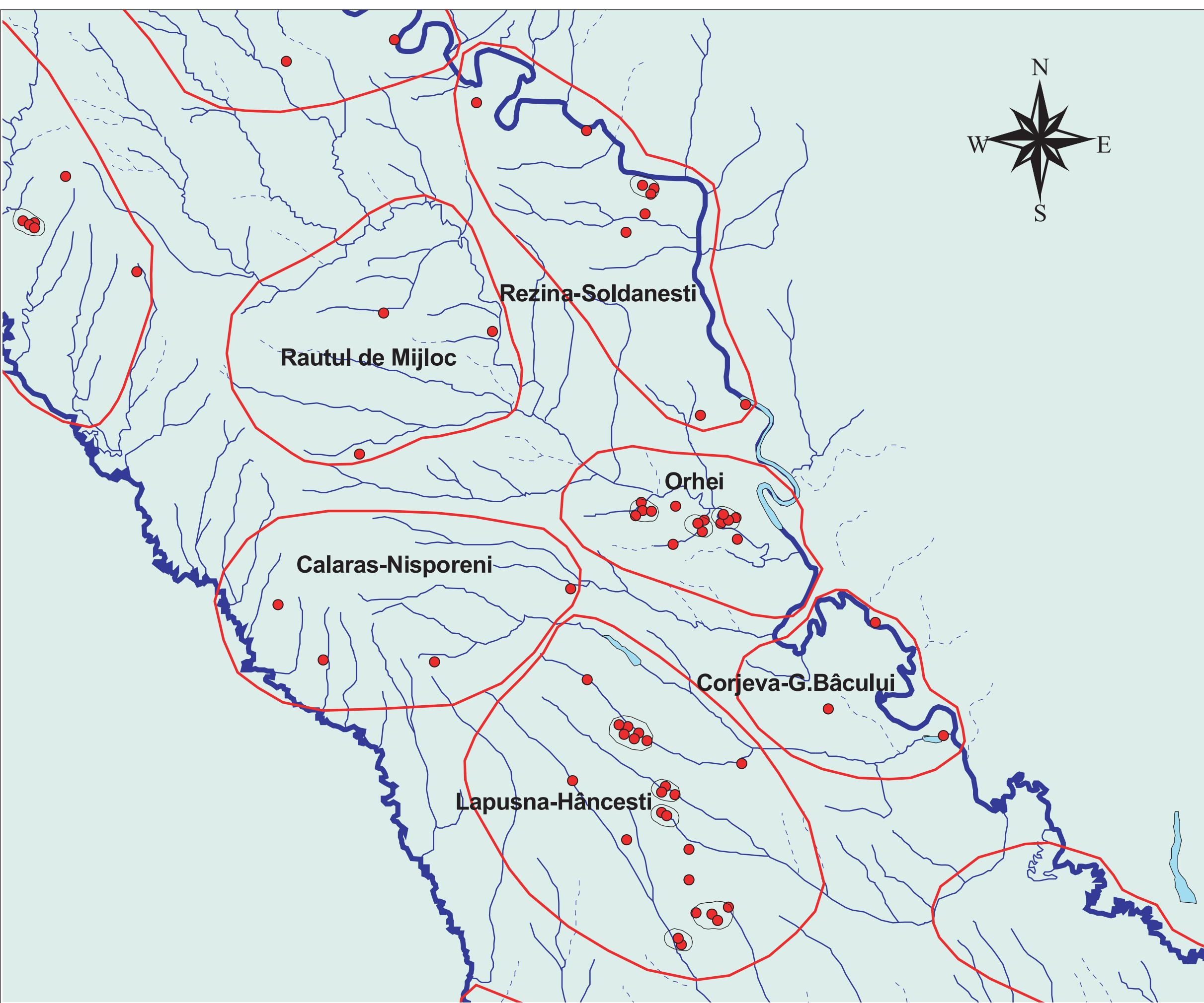
Harta nr. 18. Asezari din secolele VIII-IX în zona de nord a spatiului pruto-nistrean.

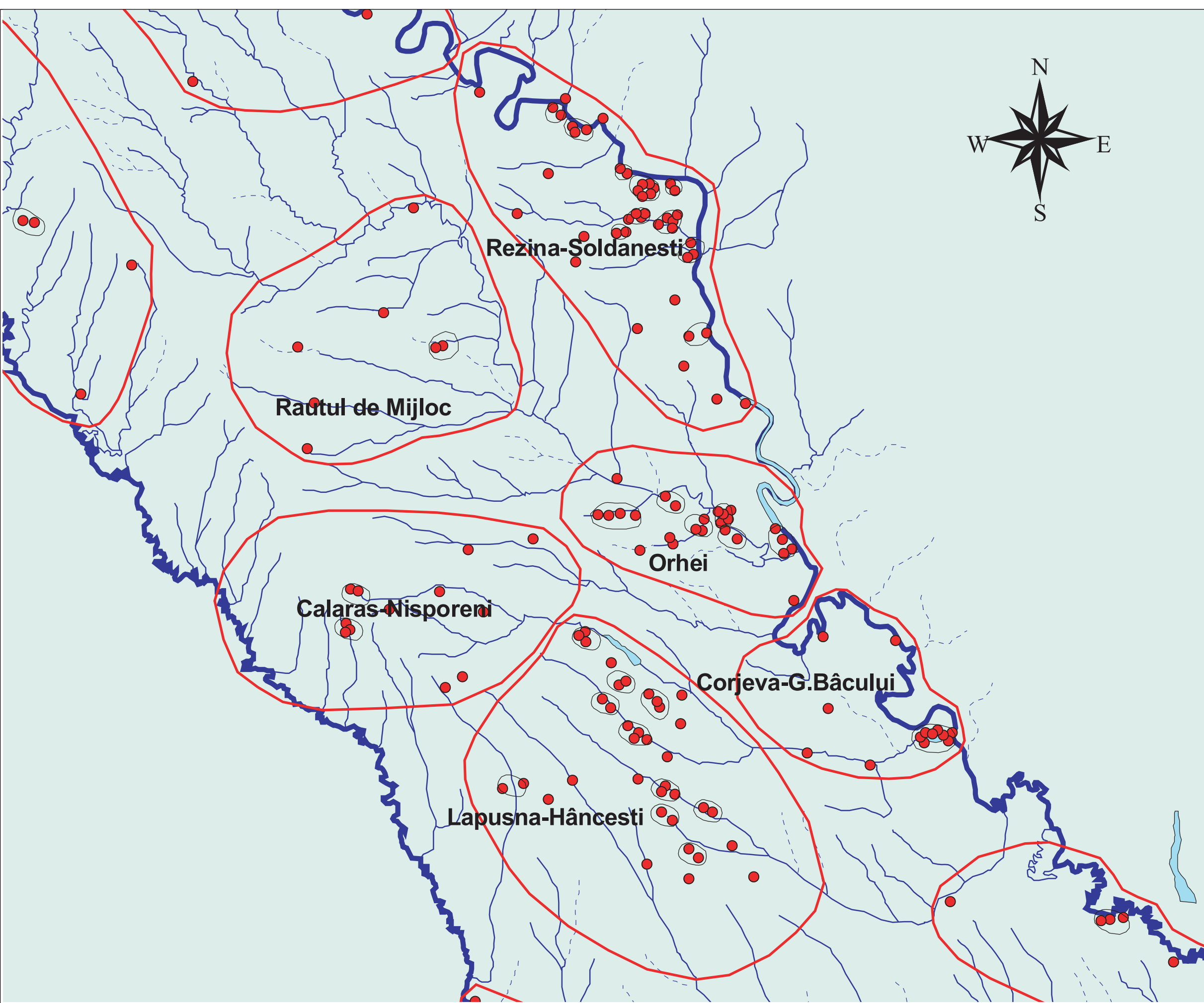
Harta nr. 19. Asezari din secolele X-XI în zona de nord a spatiului pruto-nistrean.

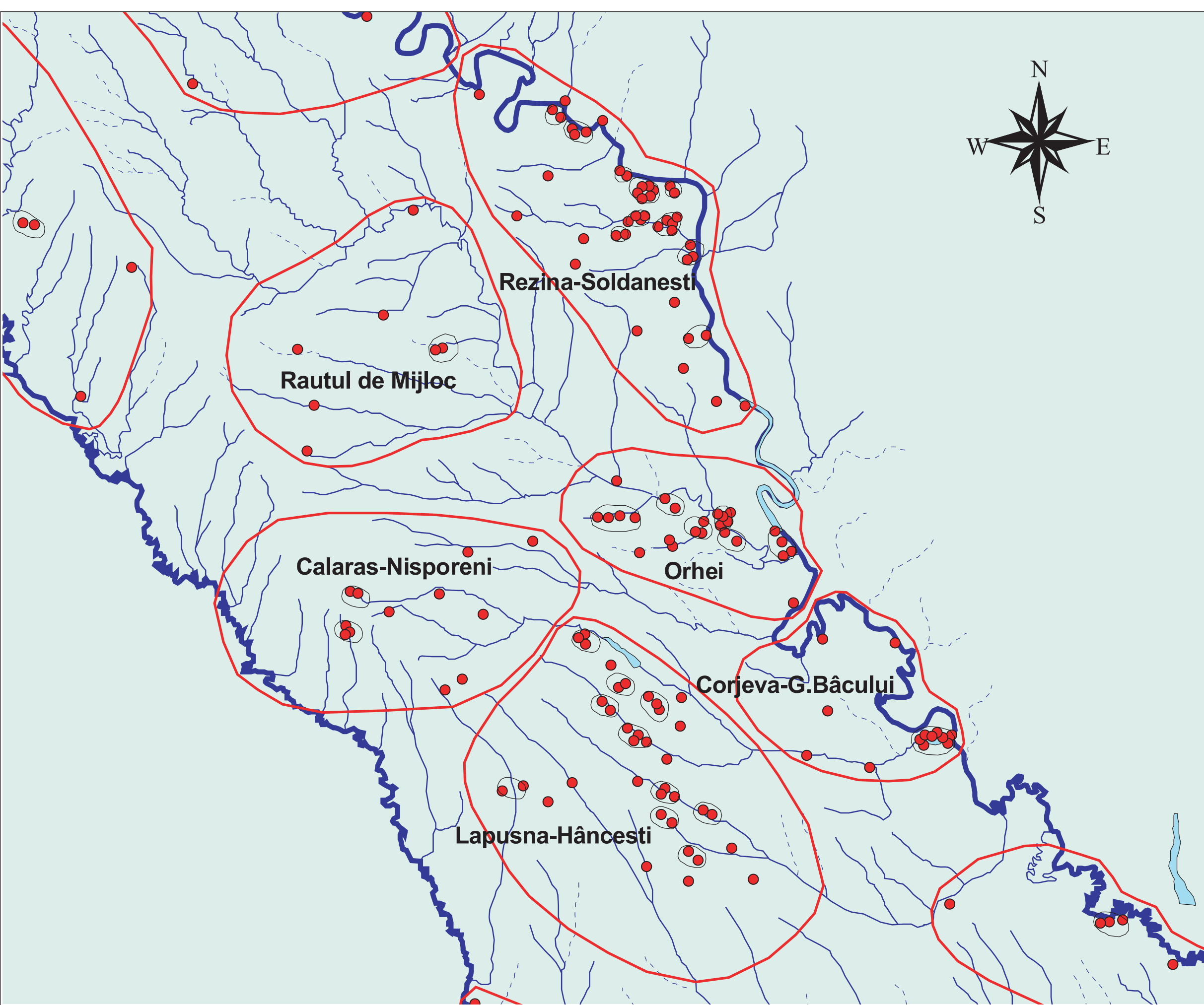
Harta nr. 20. Asezari din secolele XII-XIII în zona de nord a spatiului pruto-nistrean.

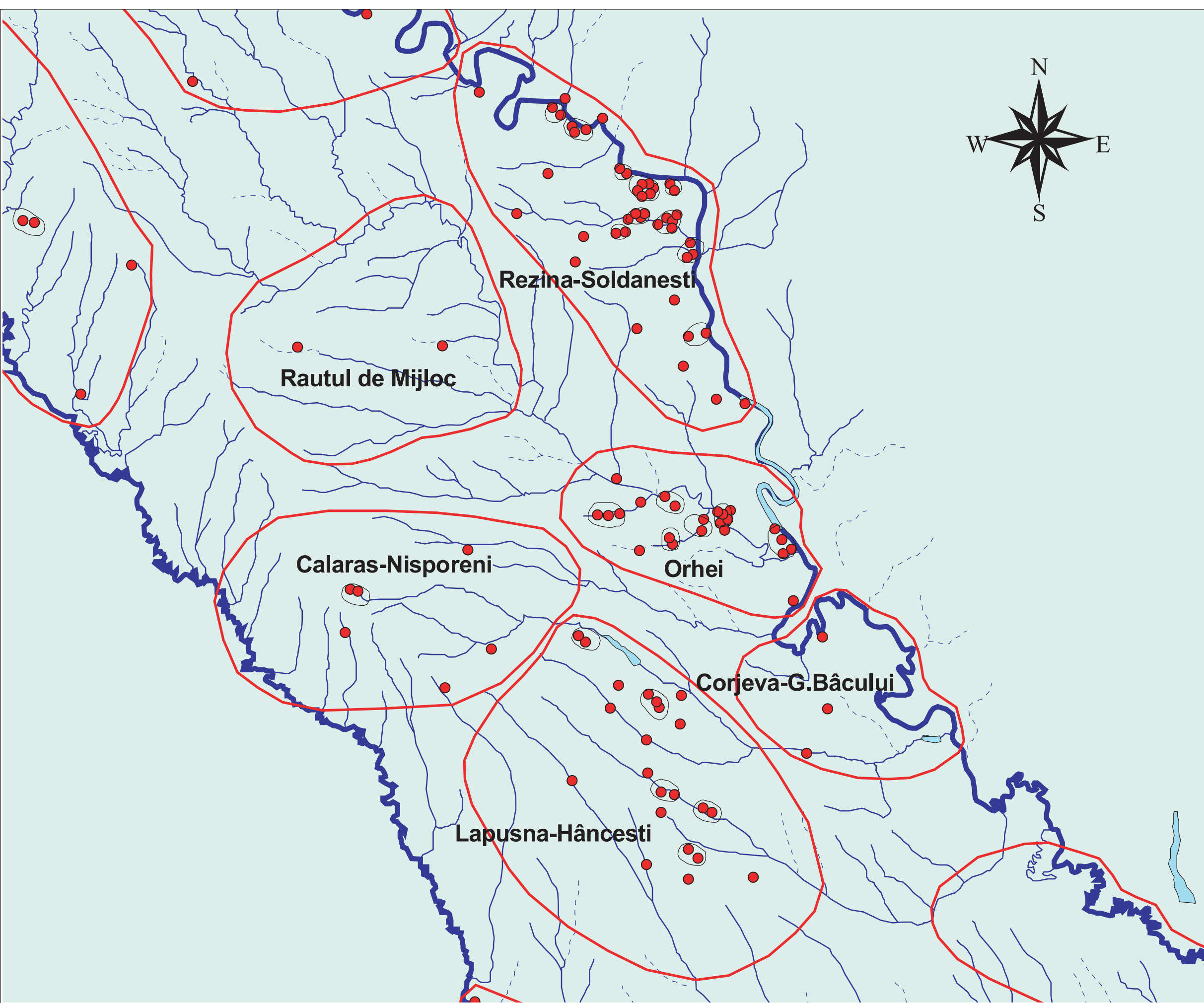
Harta nr. 21. Asezari din secolele V-VII în zona de centru-nord-est a spatiului pruto-nistrean.

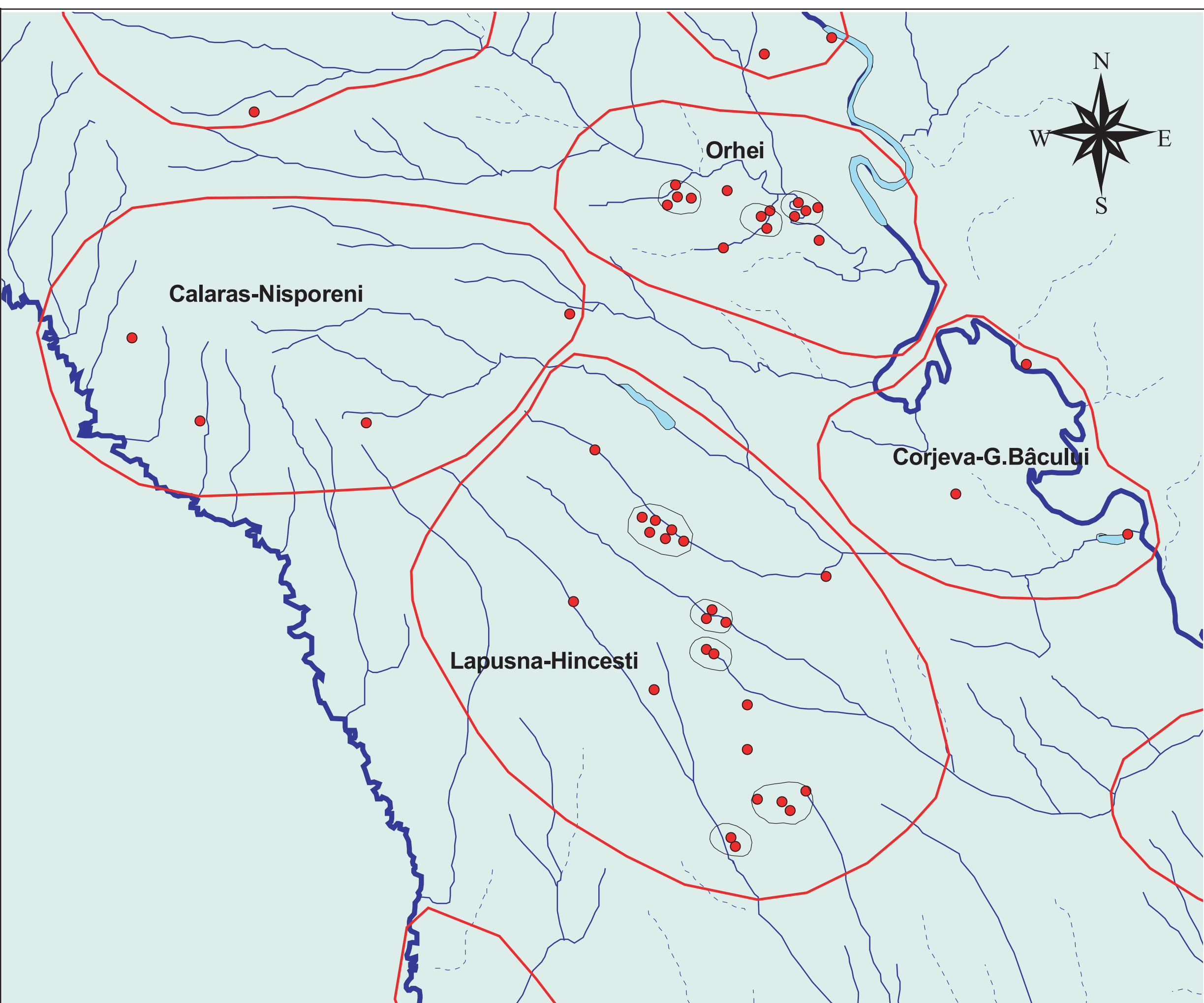
Harta nr. 22. Asezari din secolele VIII-IX în zona de centru-nord-est a spatiului pruto-nistrean.

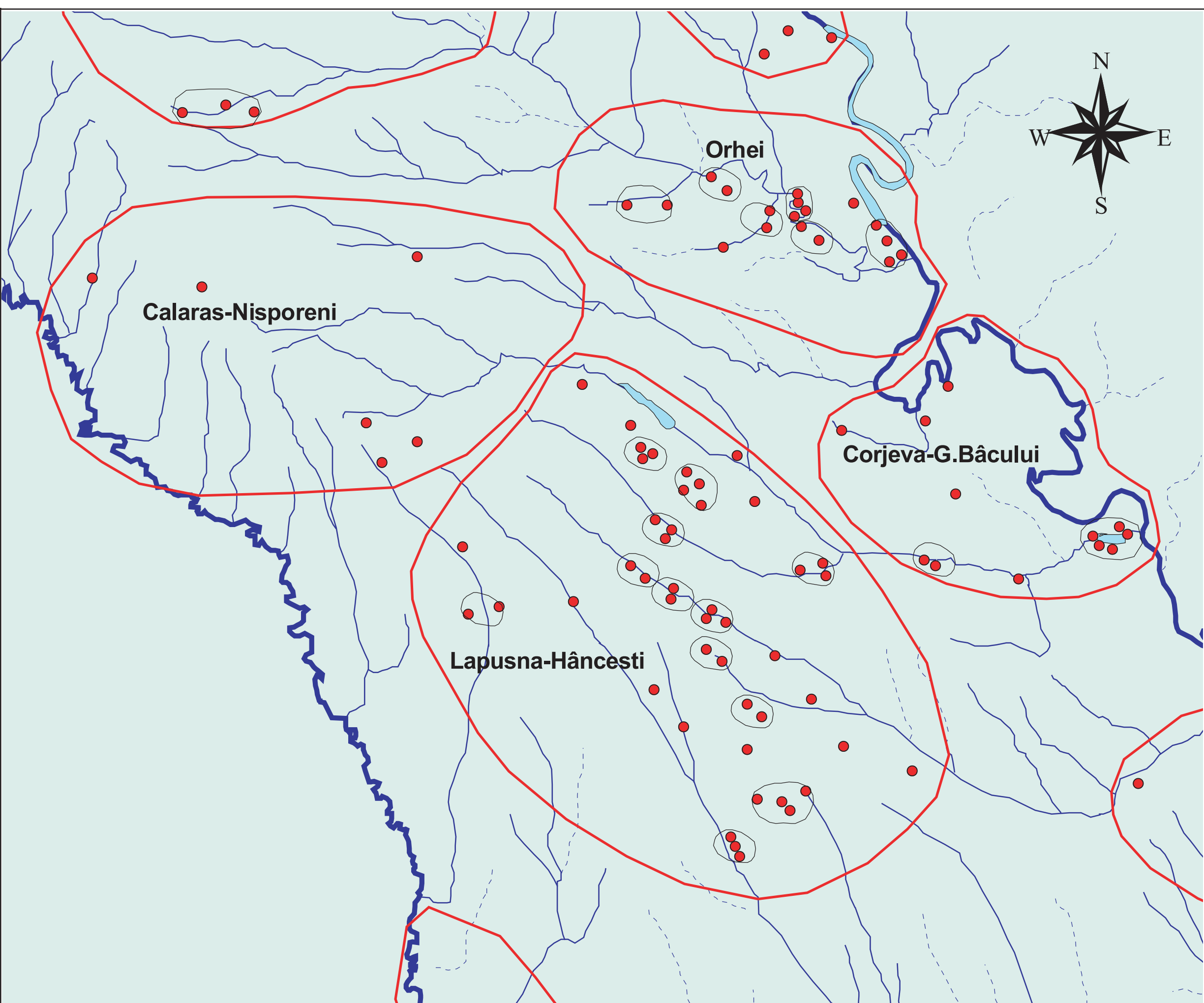
Harta nr. 23. Asezari din secolele X-XI în zona de centru-nord-est a spatiului pruto-nistrean.

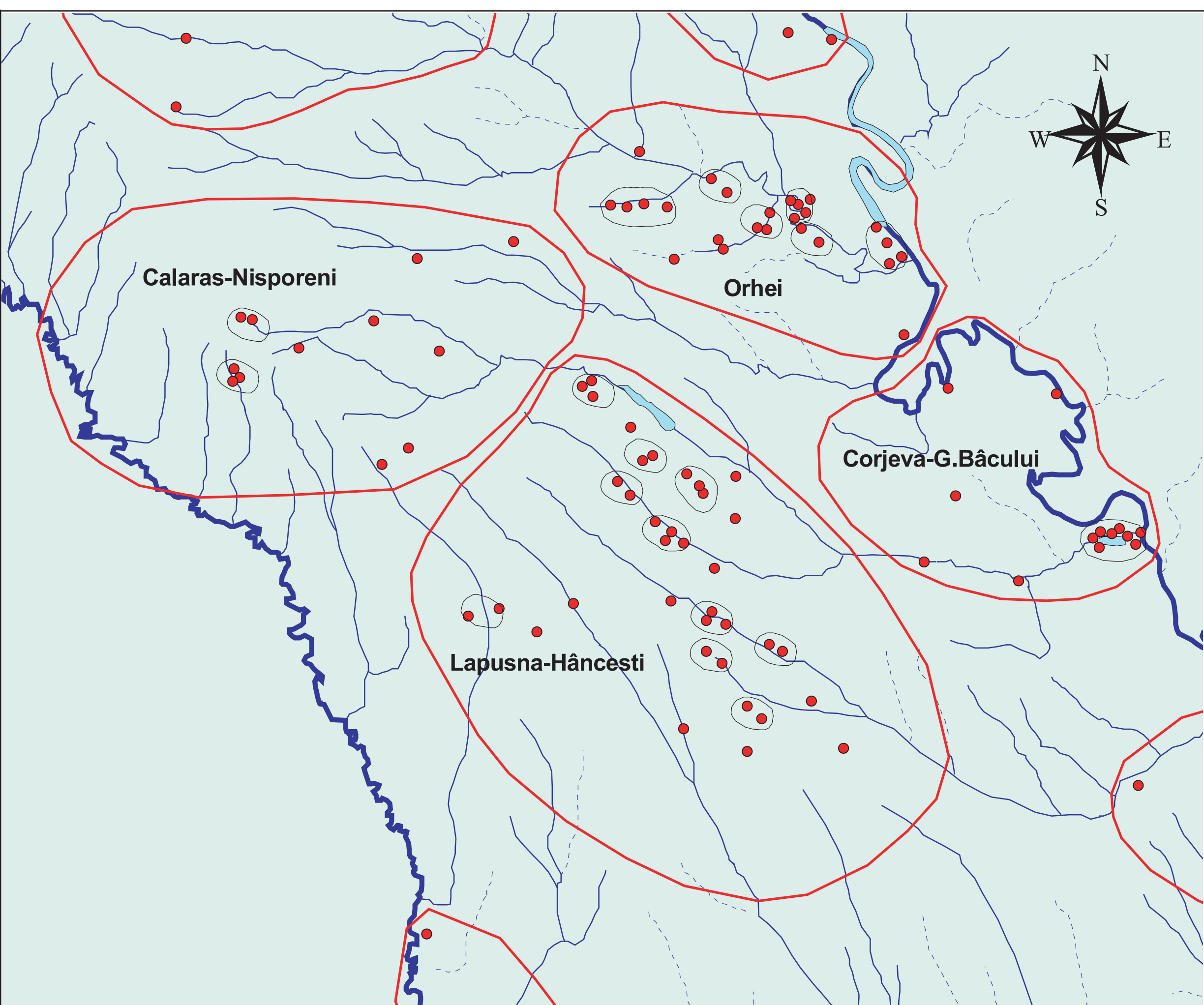
Harta nr. 24. Asezari din secolele XII-XIII în zona de centru-nord-est a spatiului pruto-nistrean.

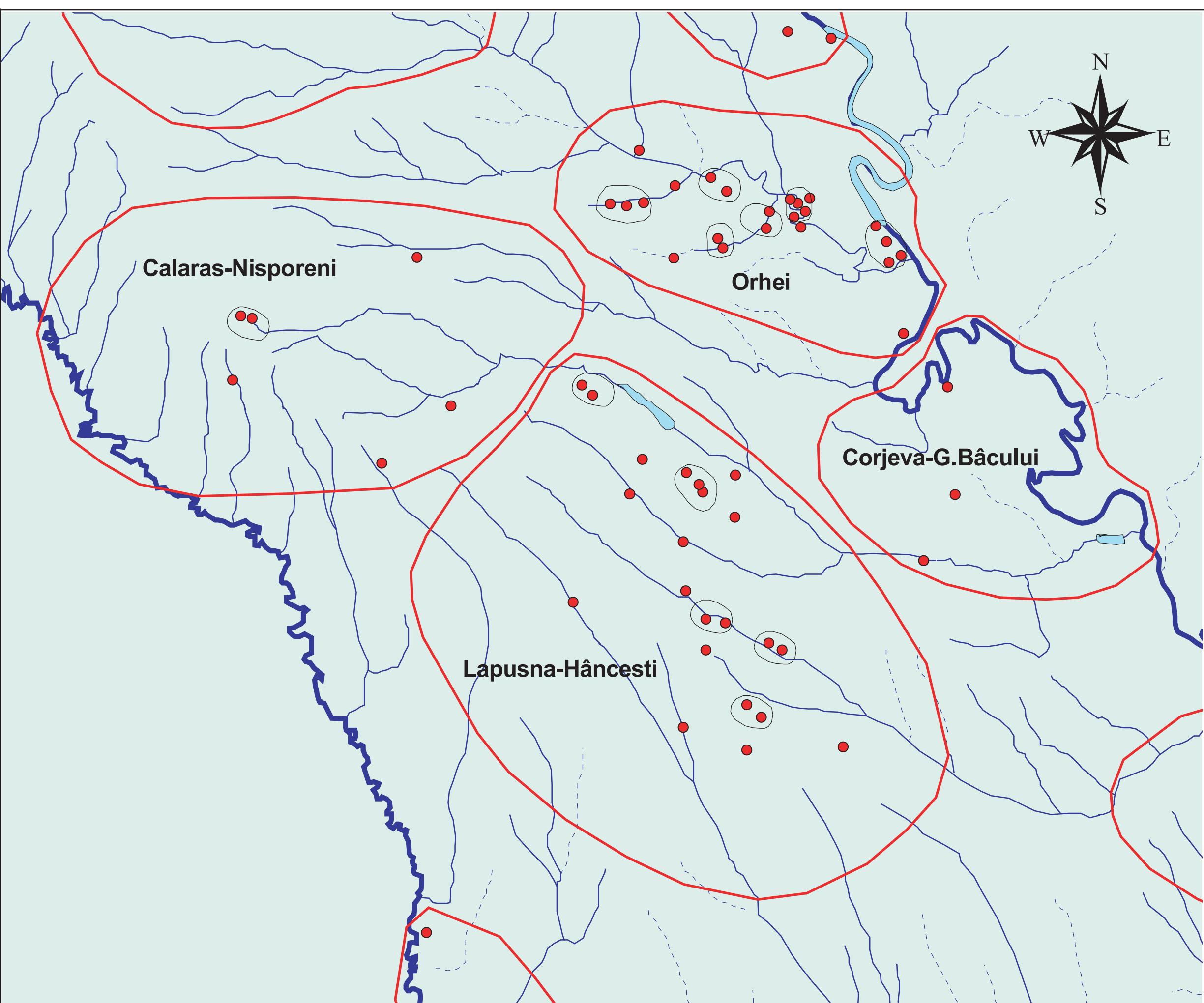
Harta nr. 25. Asezari din secolele V-VII în zona de centru a spatiului pruto-nistrean.

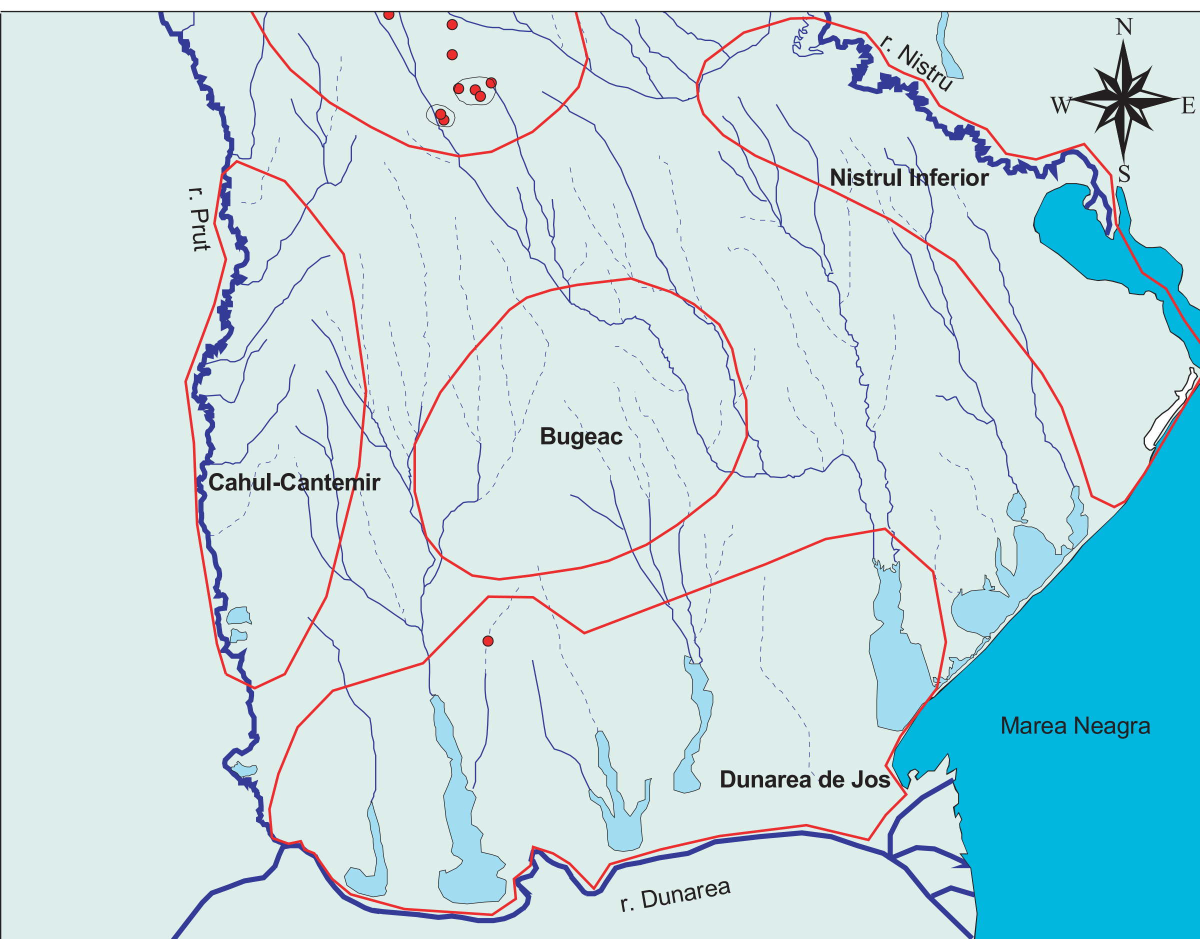
Harta nr. 26. Asezari din secolele VIII-IX în zona de centru a spatiului pruto-nistrean.

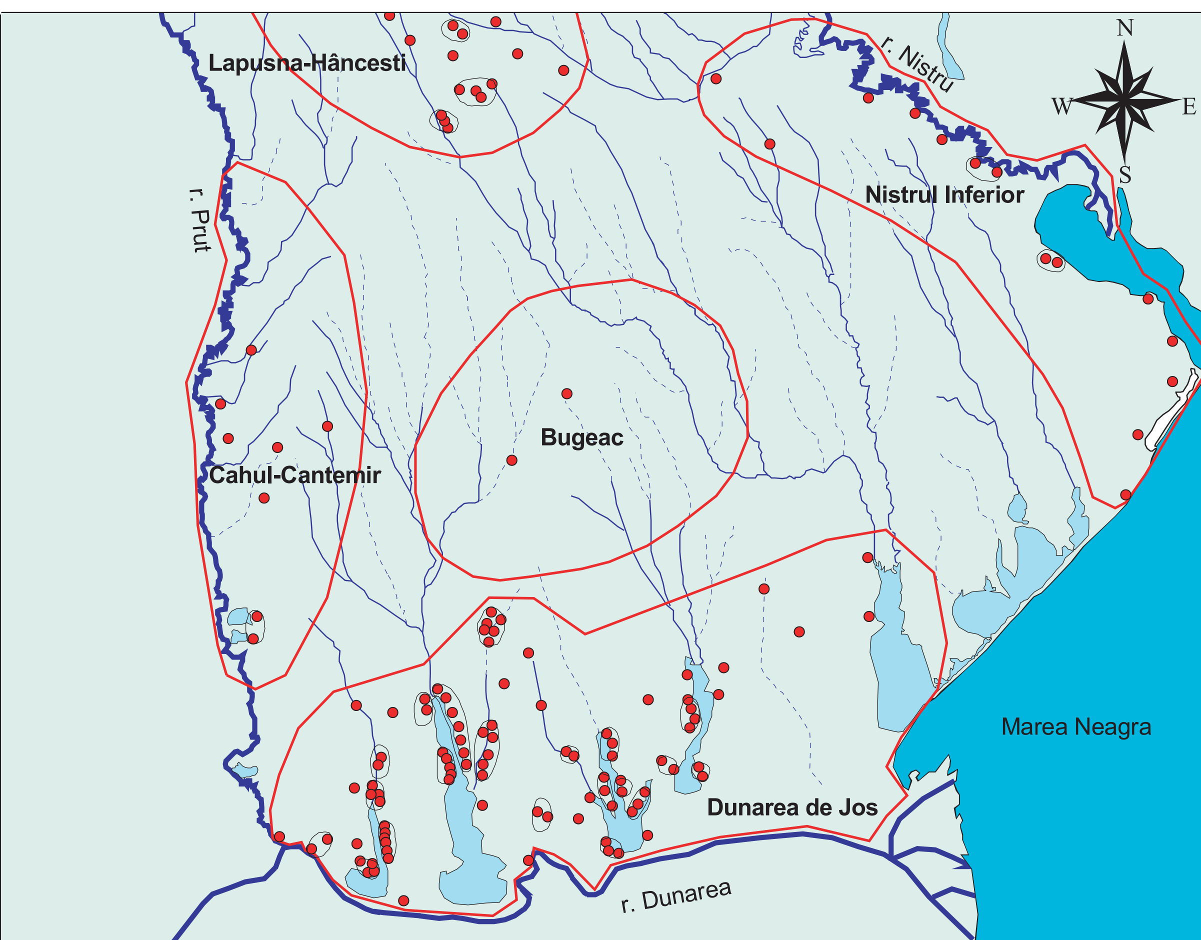
Harta nr. 27. Asezari din secolele X-XI în zona de centru a spatiului pruto-nistrean.

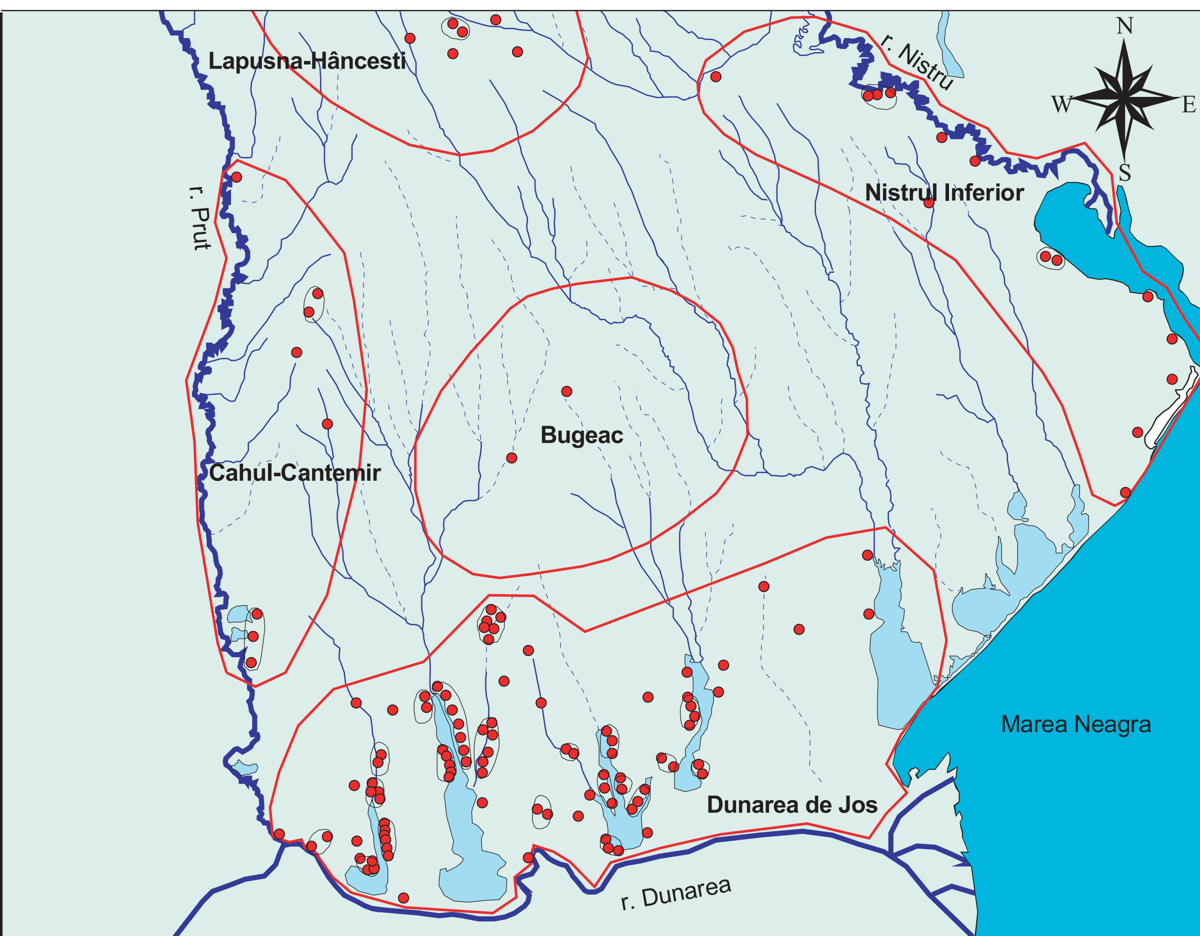
Harta nr. 28. Asezari din secolele XII-XIII în zona de centru a spatiului pruto-nistrean.

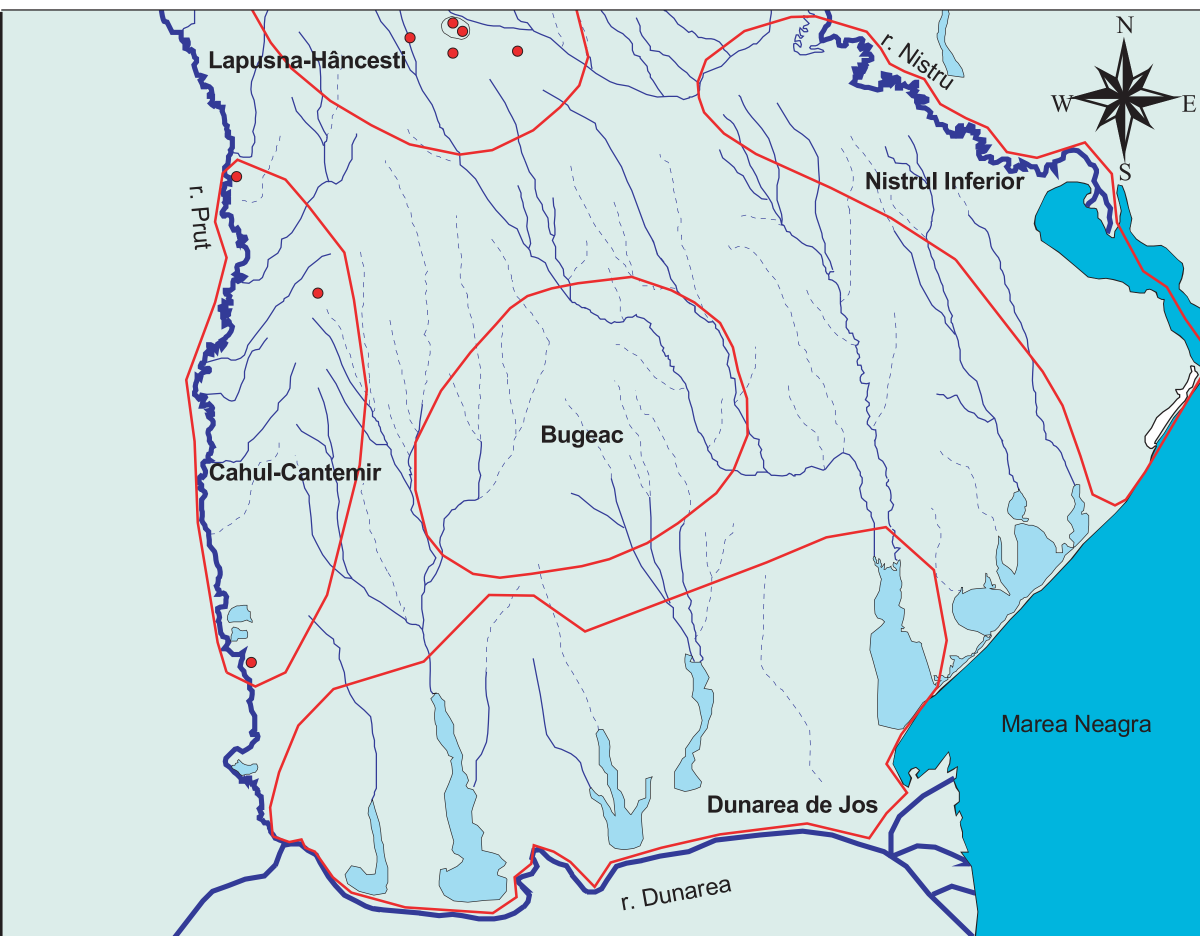
Harta nr. 29. Asezari din secolele V-VII în zona de sud a spatiului pruto-nistrean.

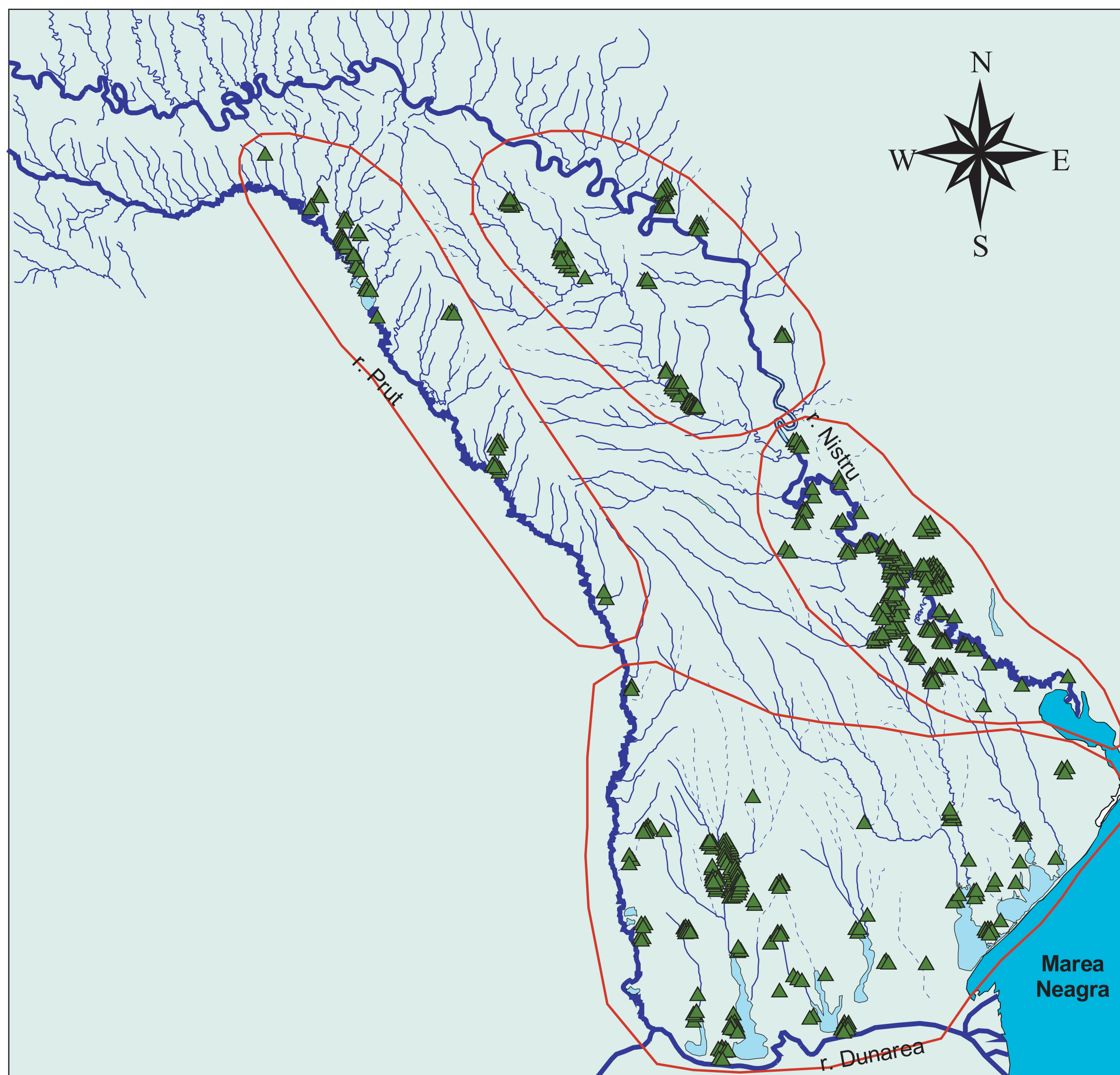
Harta nr. 30. Asezari din secolele VIII-IX în zona de sud a spatiului pruto-nistrean.

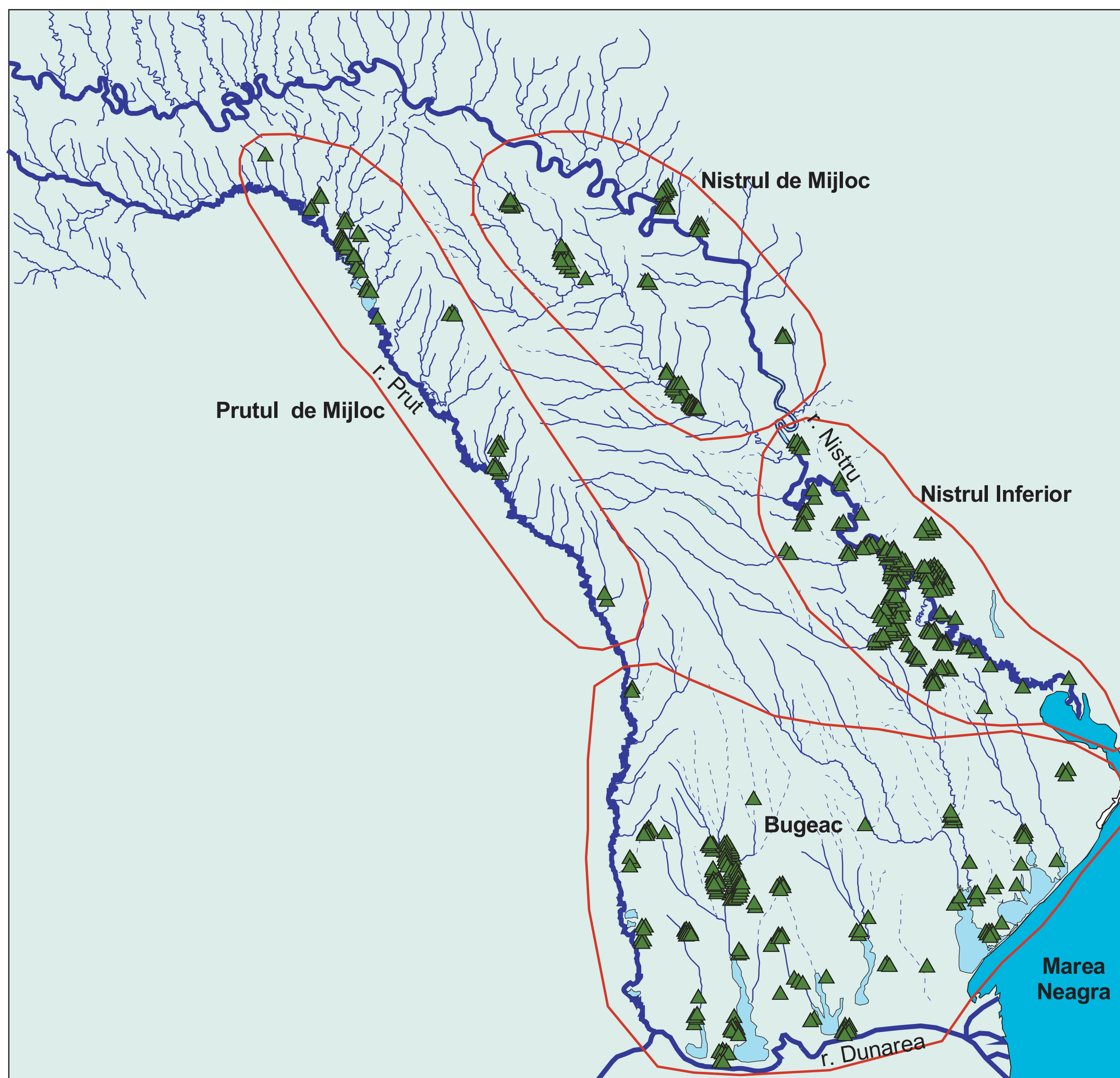
Harta nr. 31. Asezari din secolele X-XI în zona de sud a spatiului pruto-nistrean.

Harta nr. 32. Asezari din secolele XII-XIII în zona de sud a spatiului pruto-nistrean.

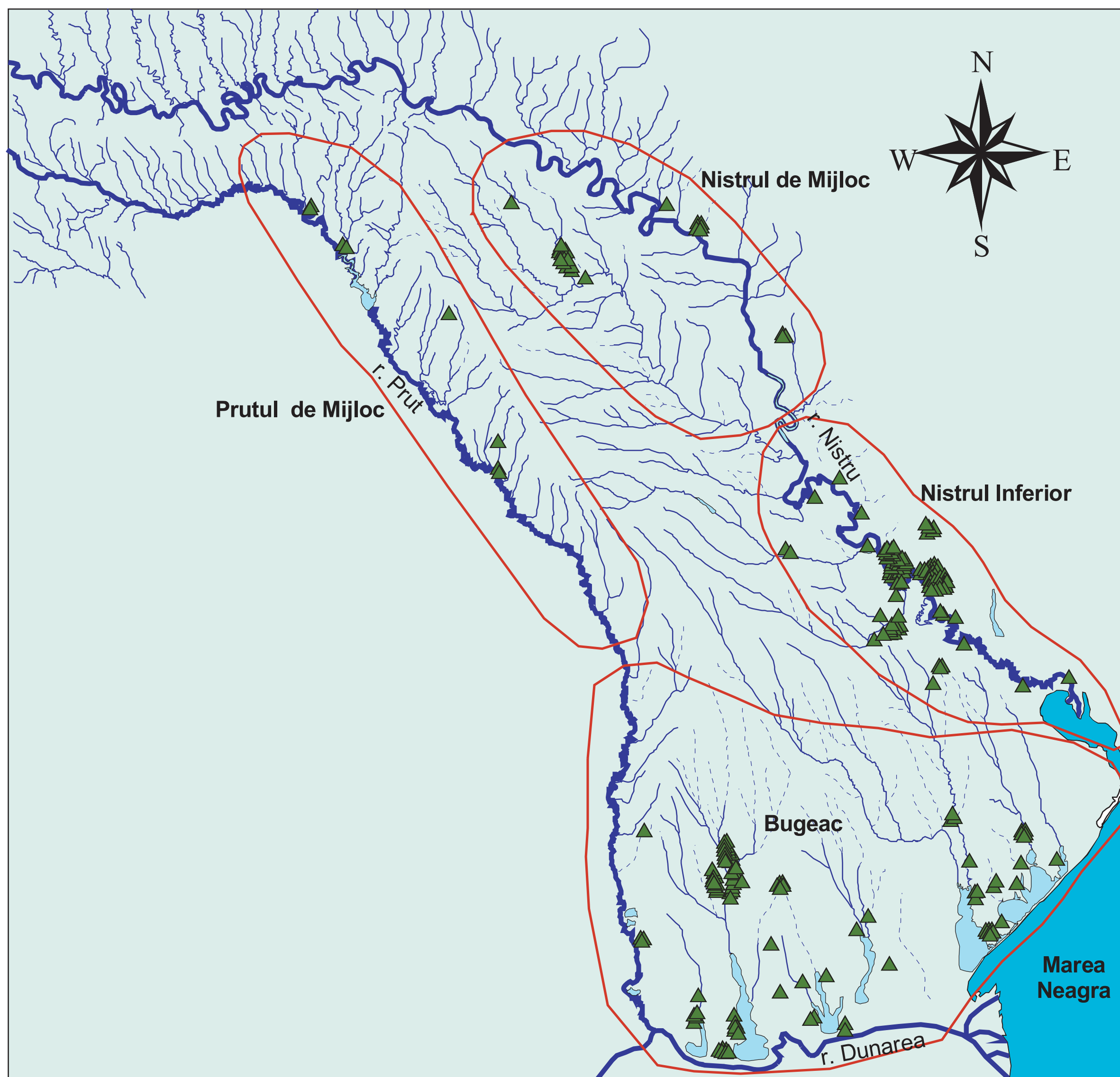

Harta nr. 33. Mormintele nomazilor din secolele X-XIV în spatiul pruto-nistrean

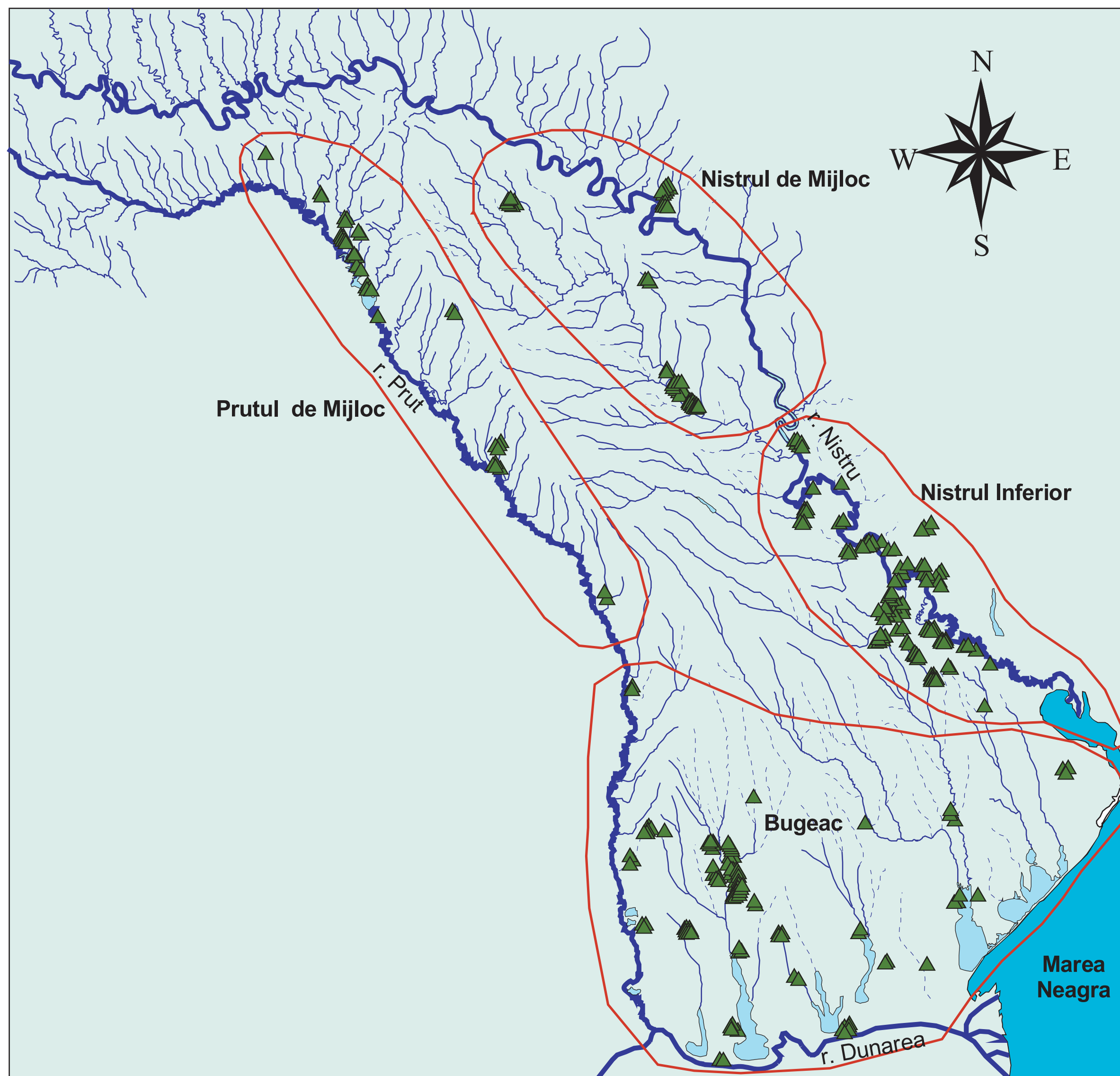

Harta nr. 34. Mormintele nomazilor din secolele X-XIV

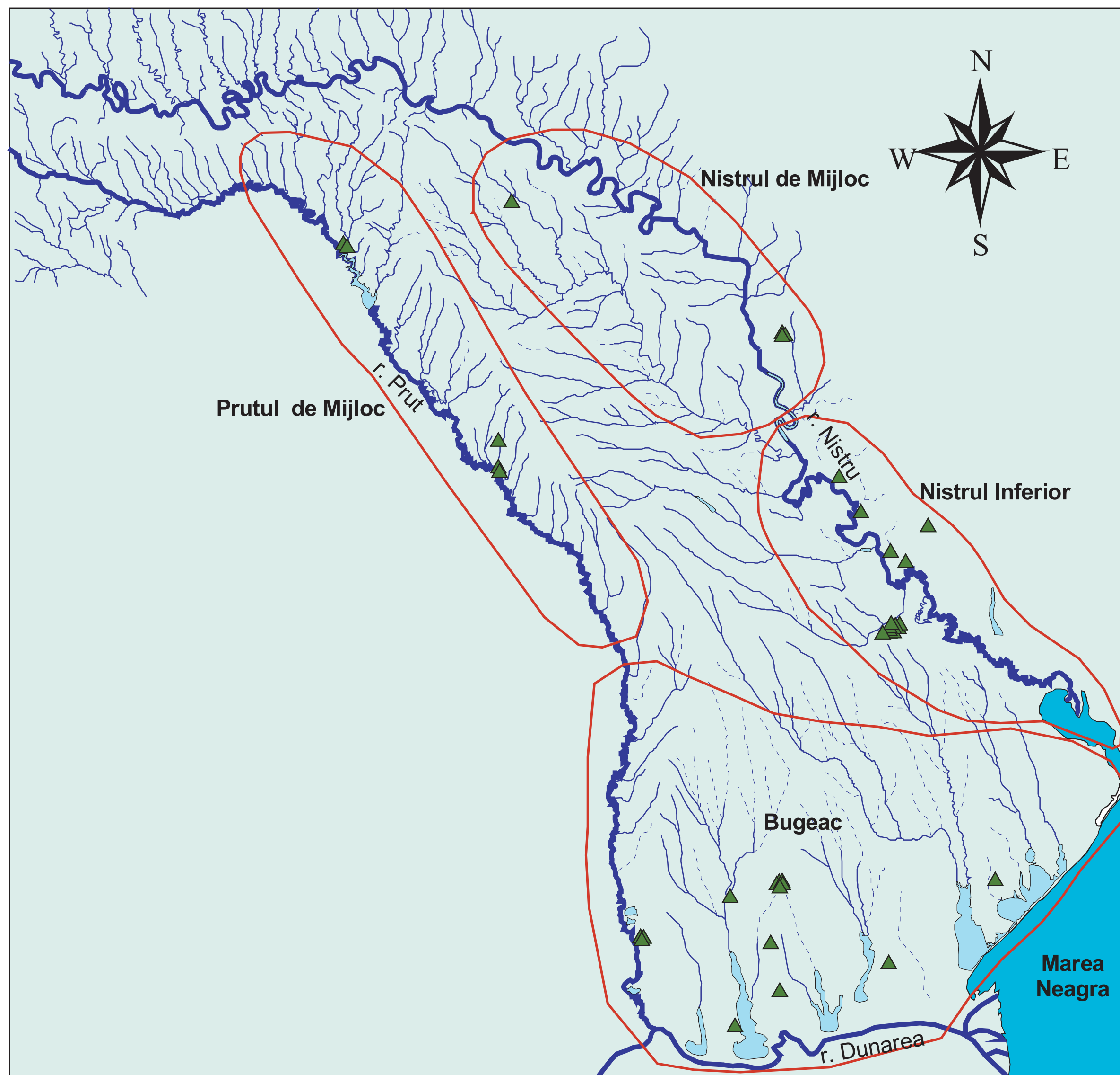
încadrate în masive regionale

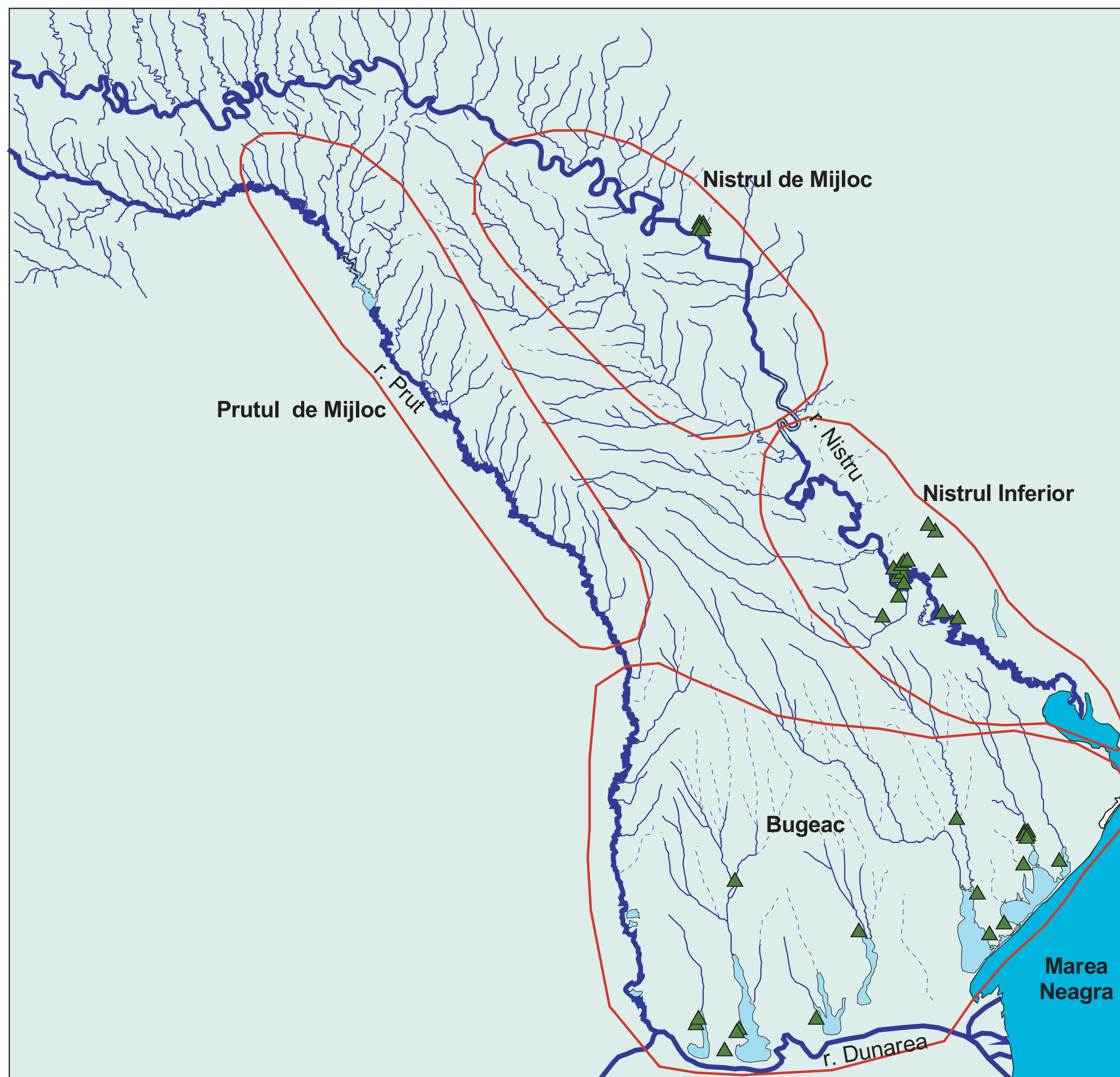
Harta nr. 35. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XIV.

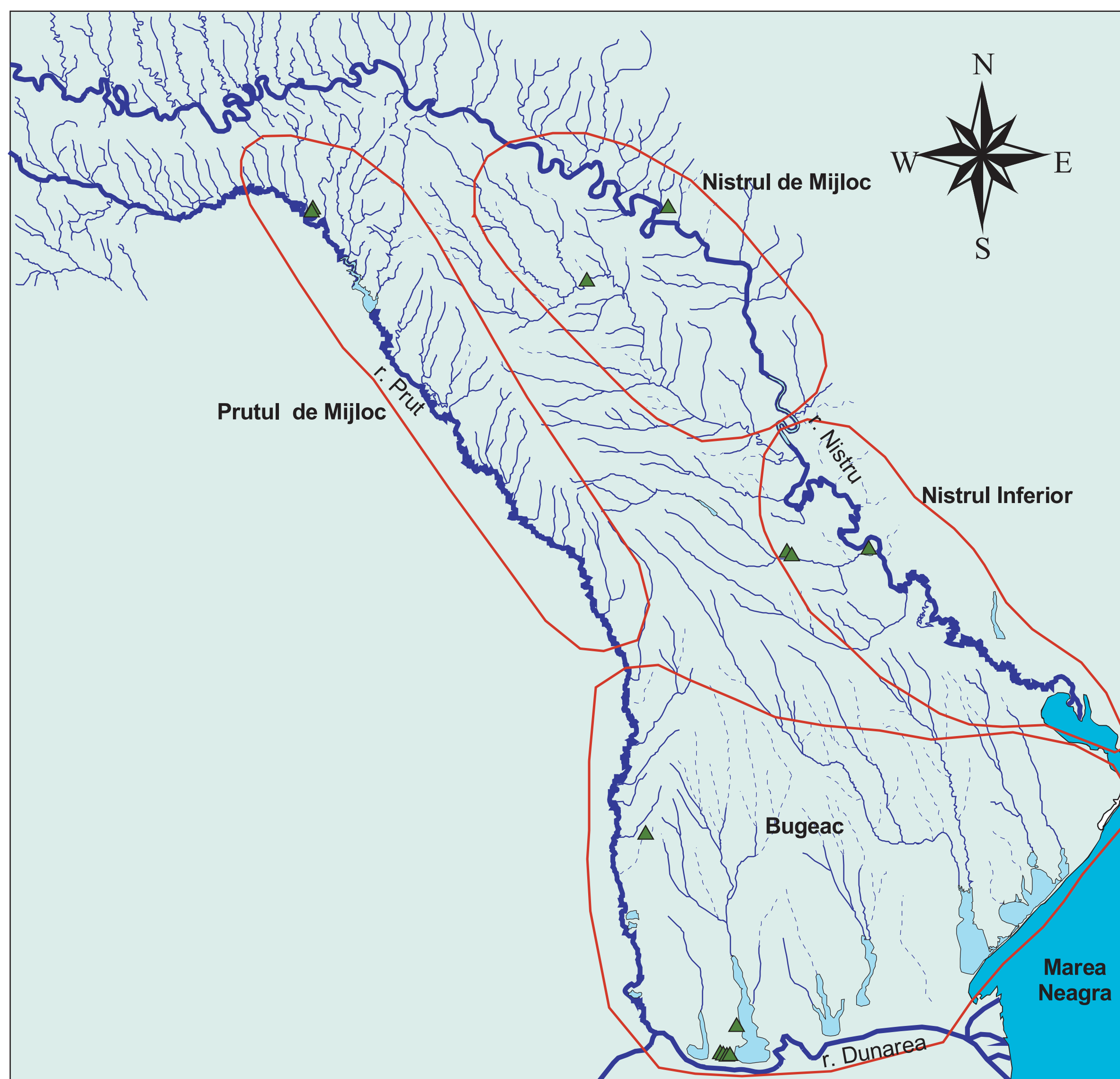
Harta nr. 36. Morminte fara inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XIV.

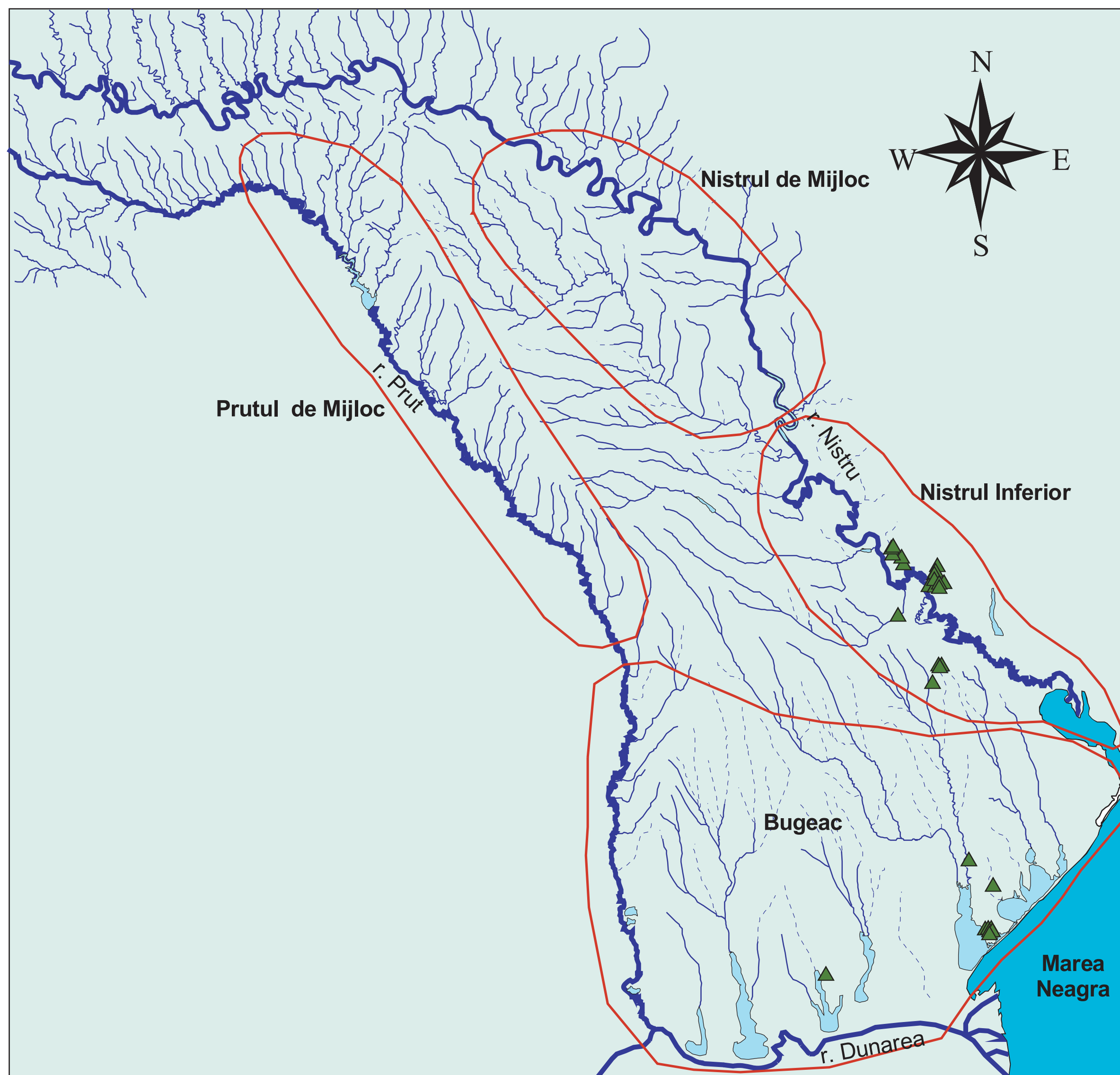
Harta nr. 37. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XI.

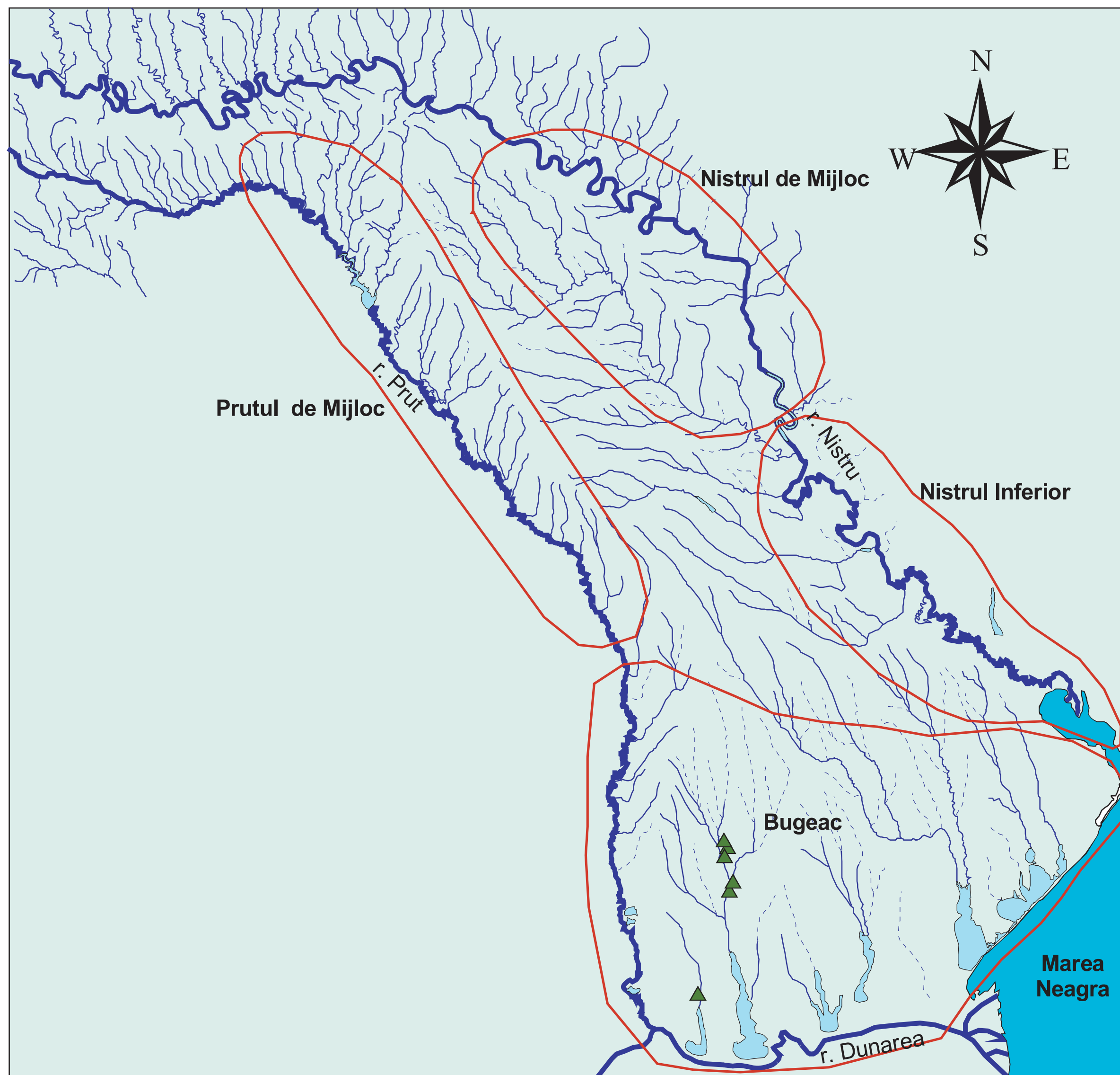
Harta nr. 38. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XI-XII.

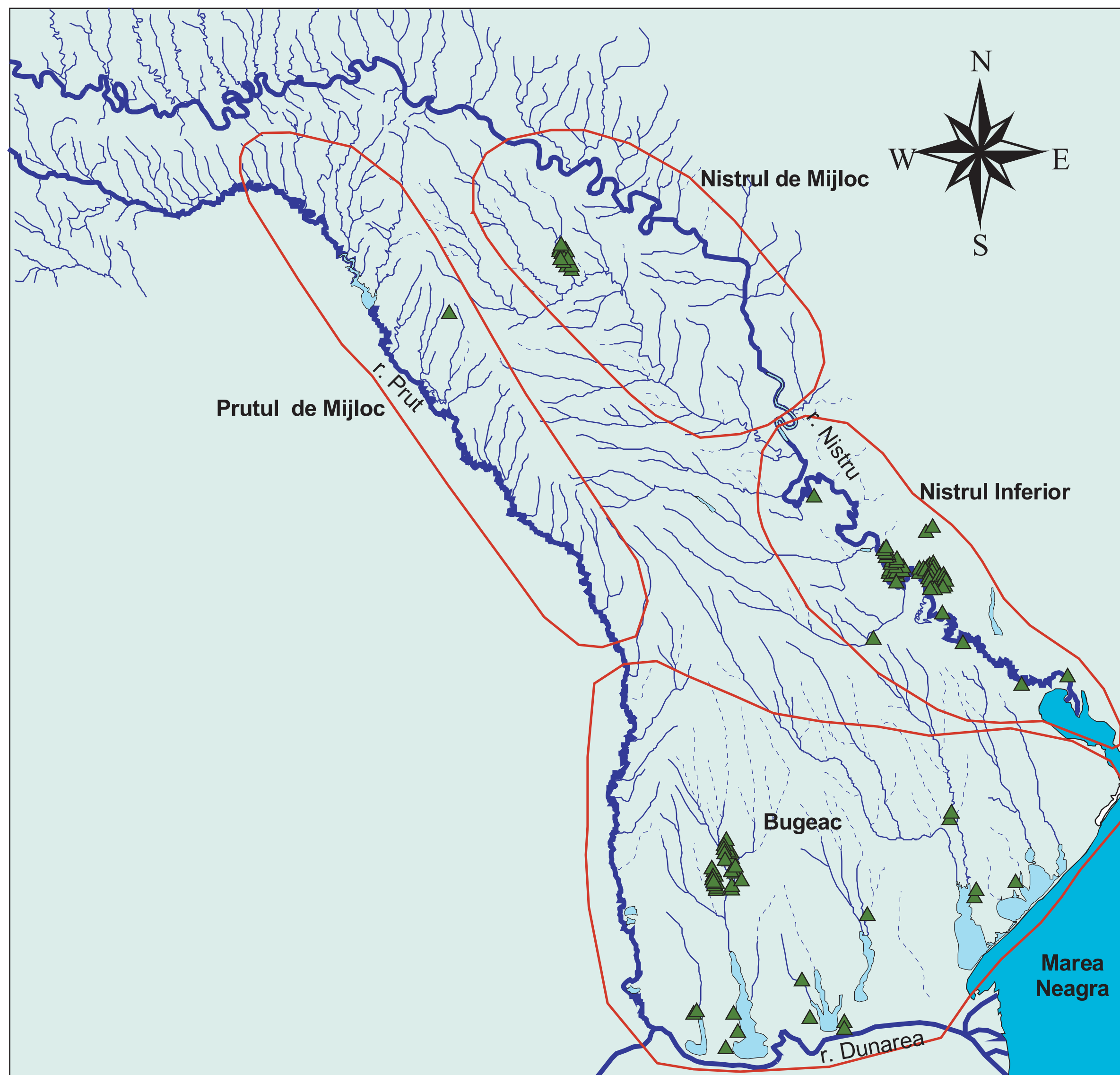
Harta nr. 39. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XII.

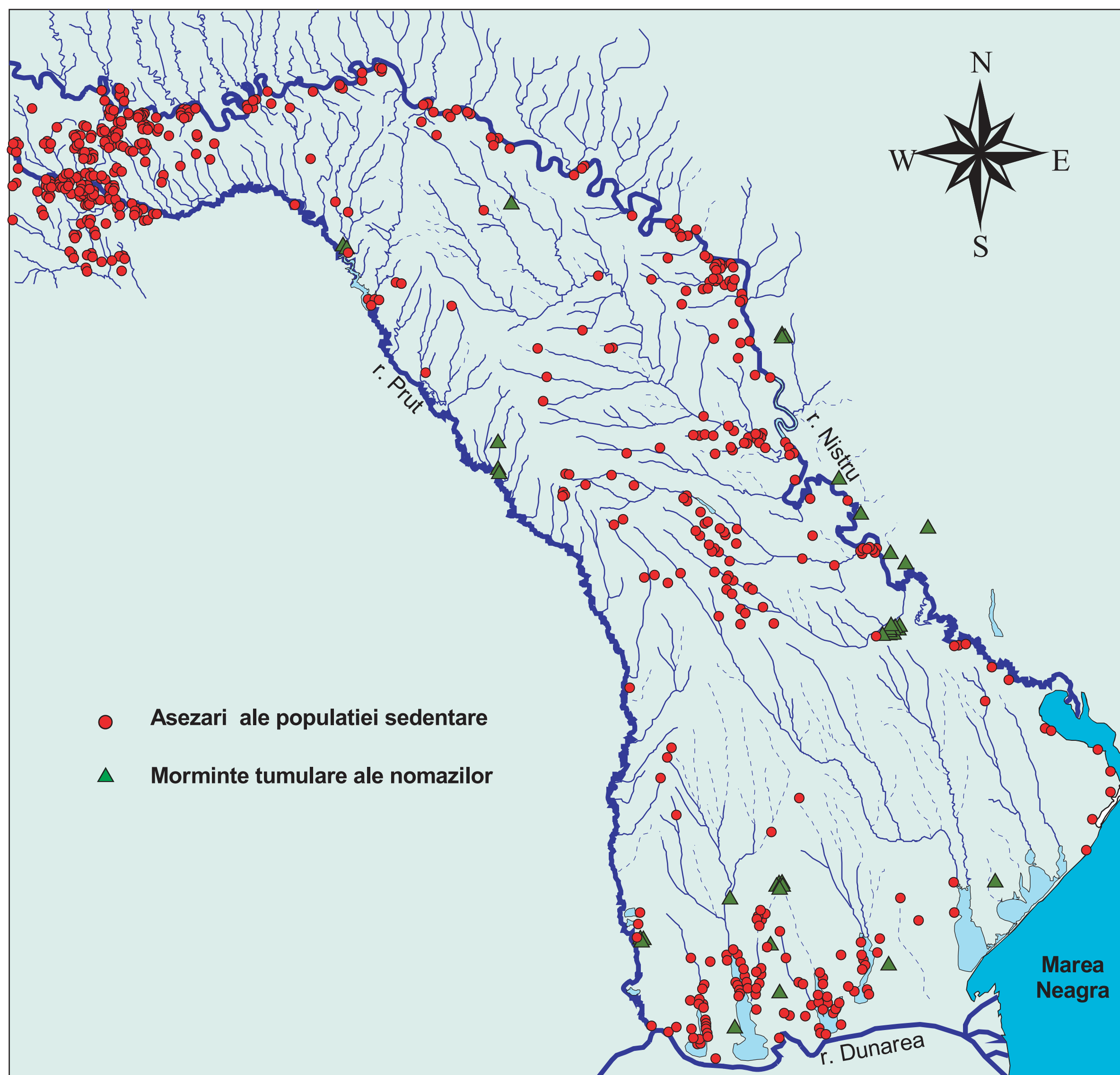
Harta nr. 40. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XII-XIII.

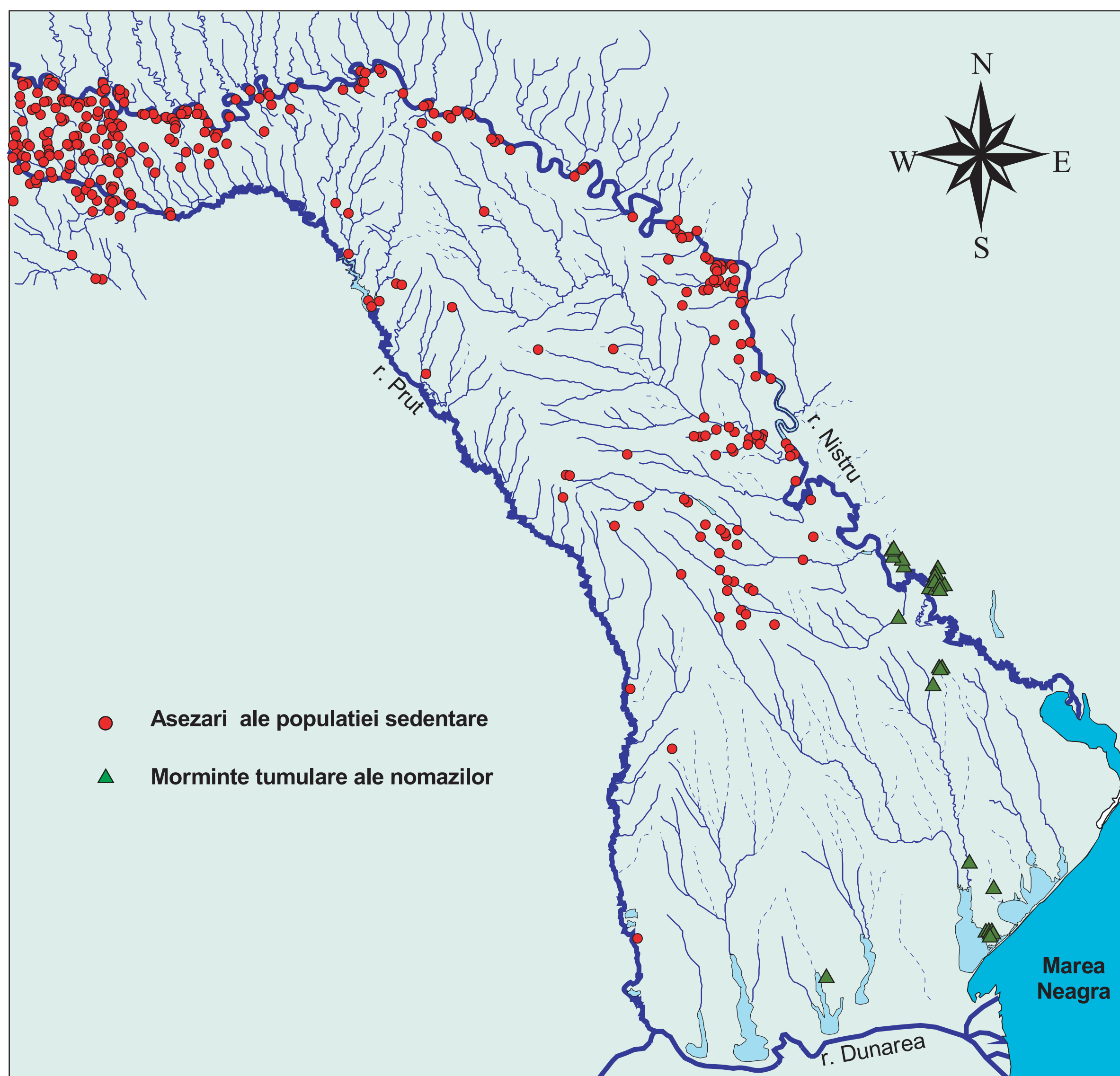
Harta nr. 41. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XII-XIV.

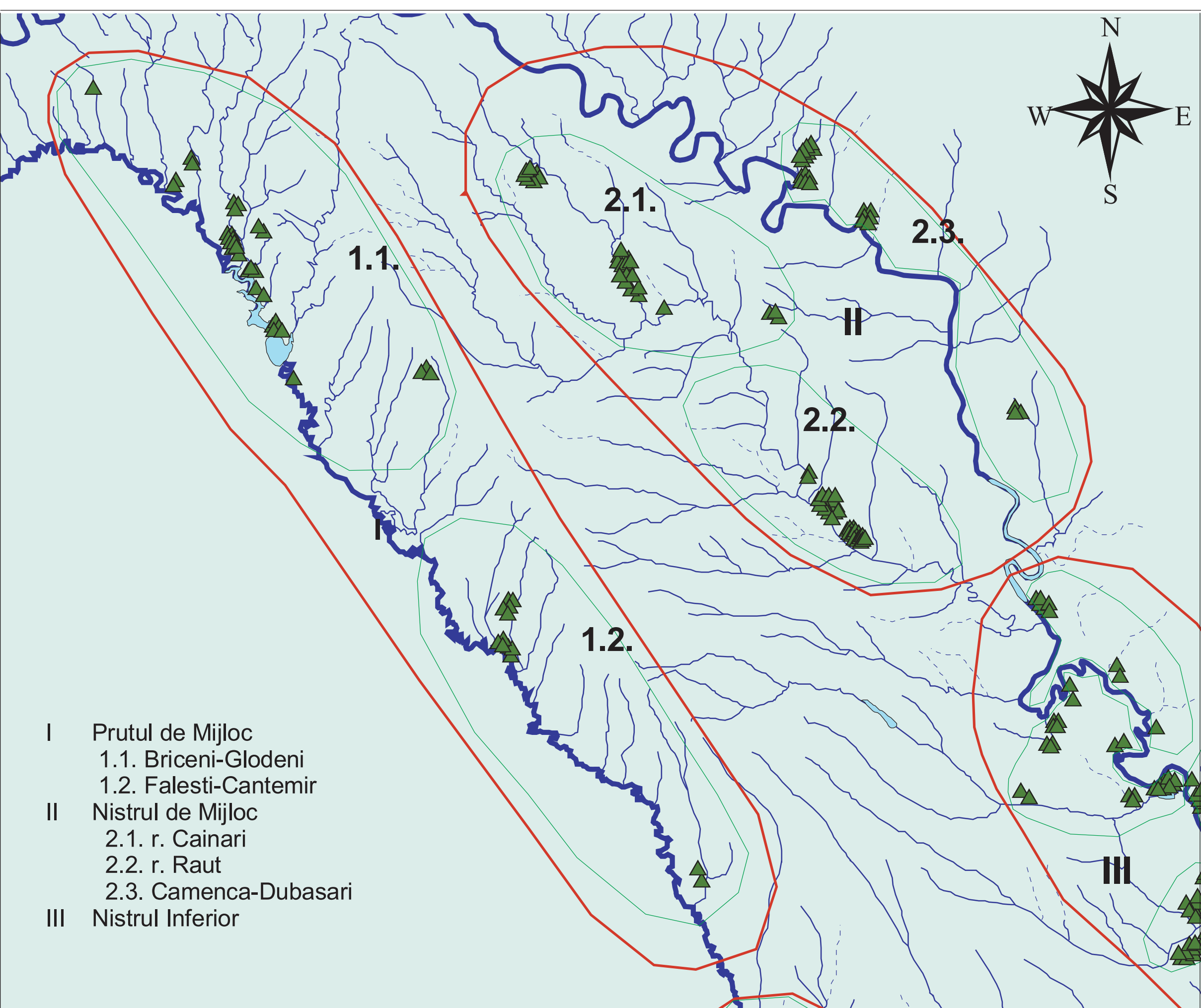
Harta nr. 42. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XII-XIV.

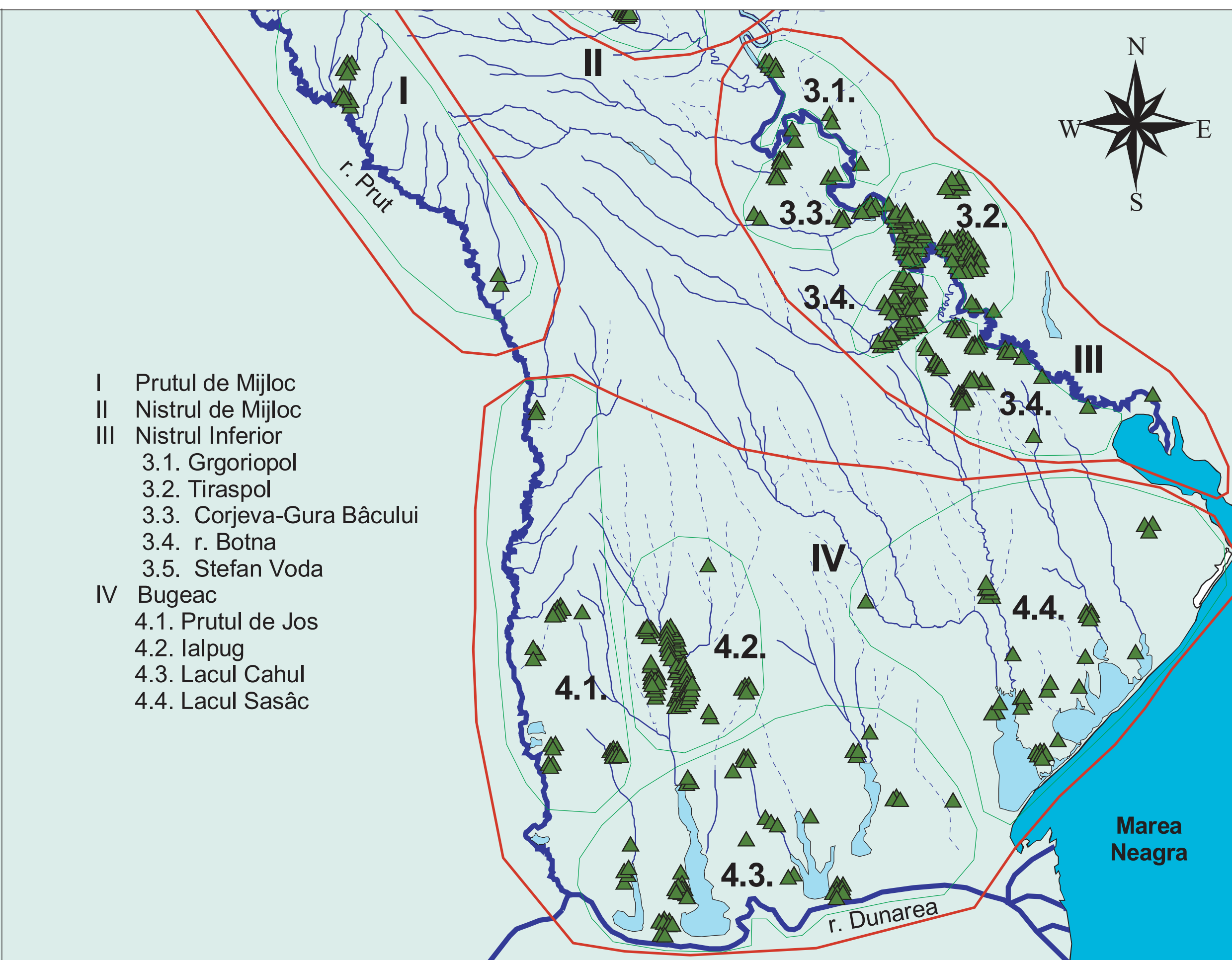
Harta nr. 43. Asezari ale populatiei sedentare si morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XI în spatiul pruto-nistrean.

Harta nr. 44. Asezari ale populatiei sedentare si morminte tumulare ale nomazilor din secolele XII-XIII în spatiul pruto-nistrean.

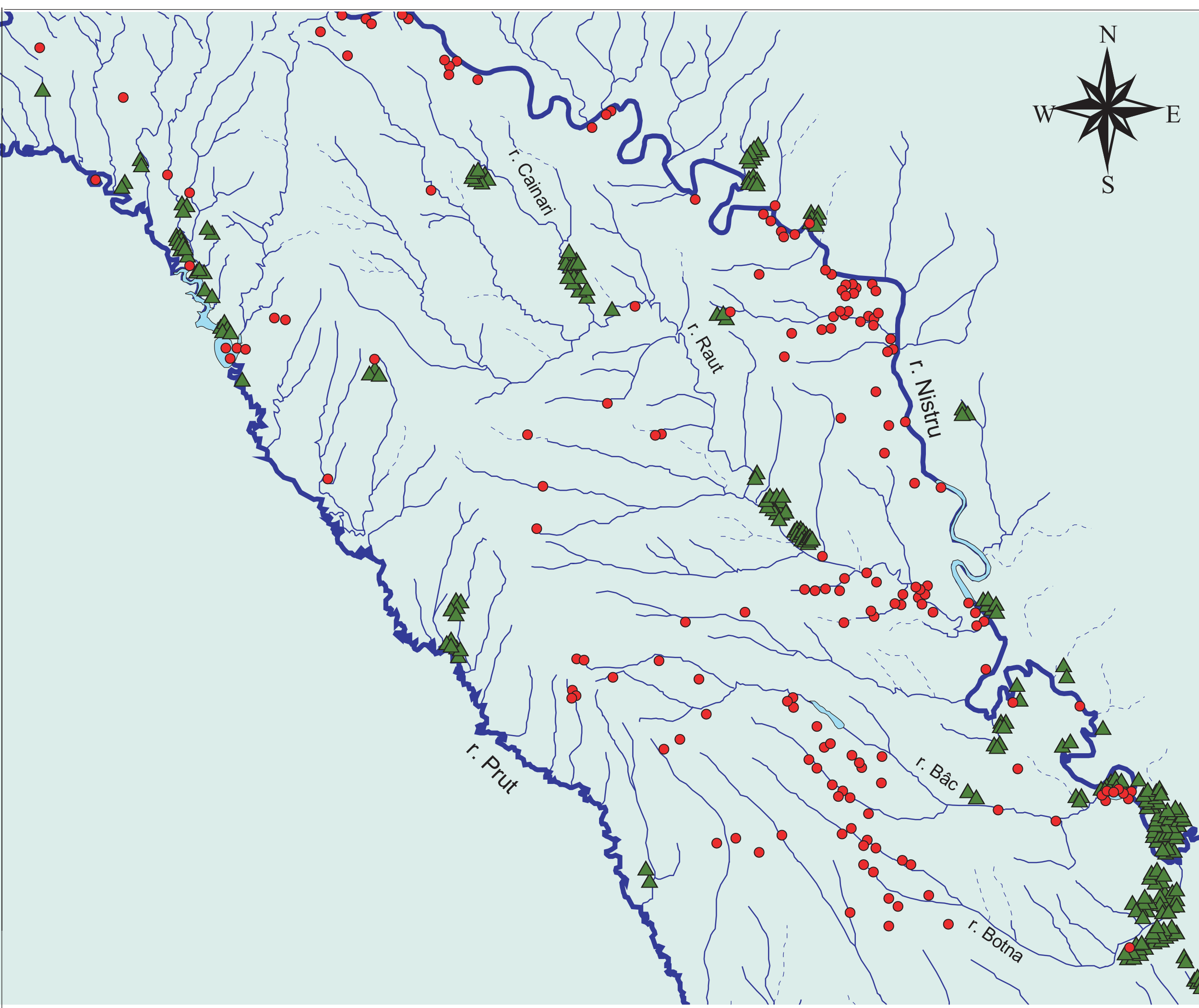

Harta nr. 45. Morminte ale nomazilor din secolele X-XIV în regiunile Prutul de Mijloc si Nistrul de Mijloc.

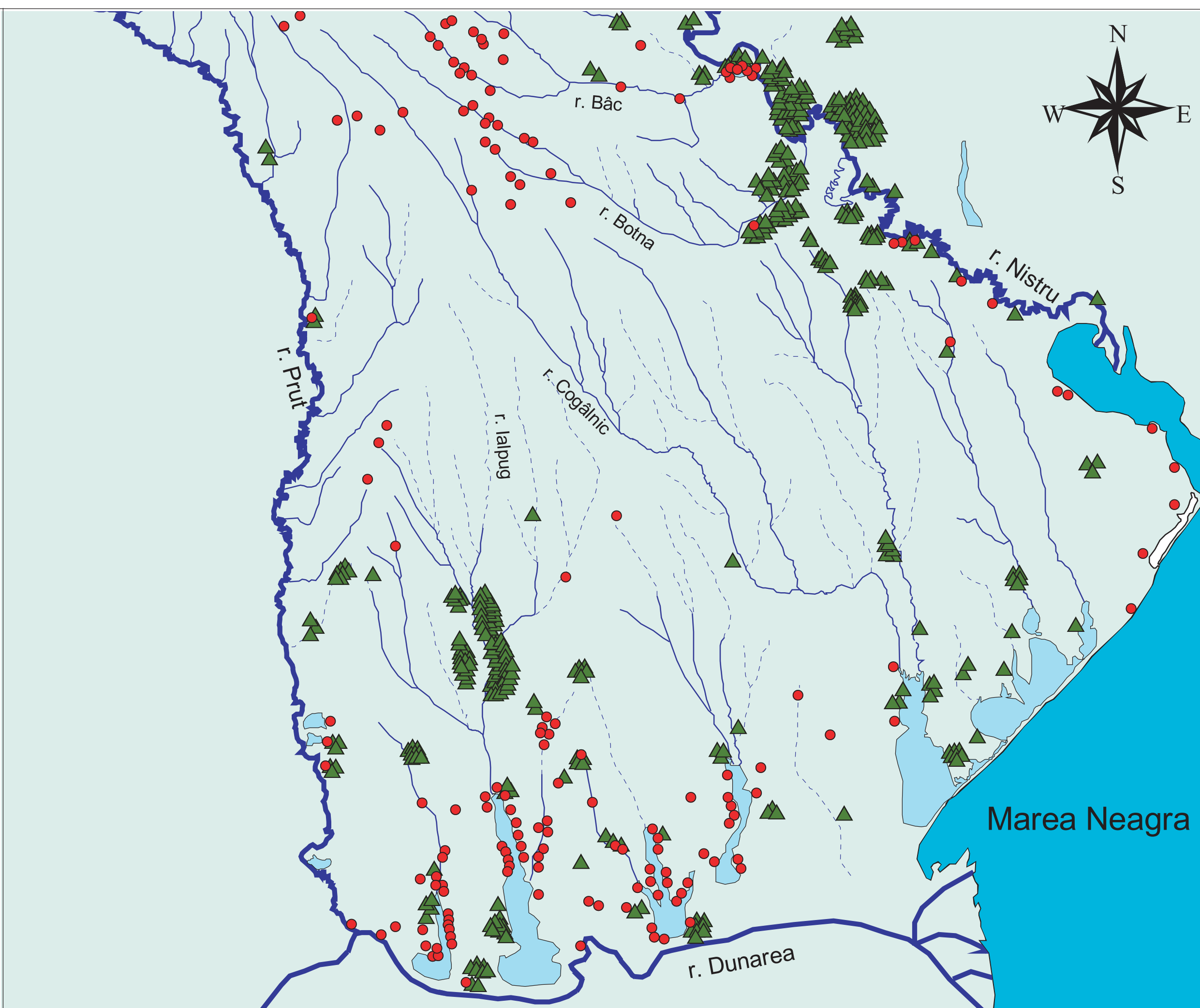

Harta nr. 46. Morminte ale nomazilor din secolele X-XIV

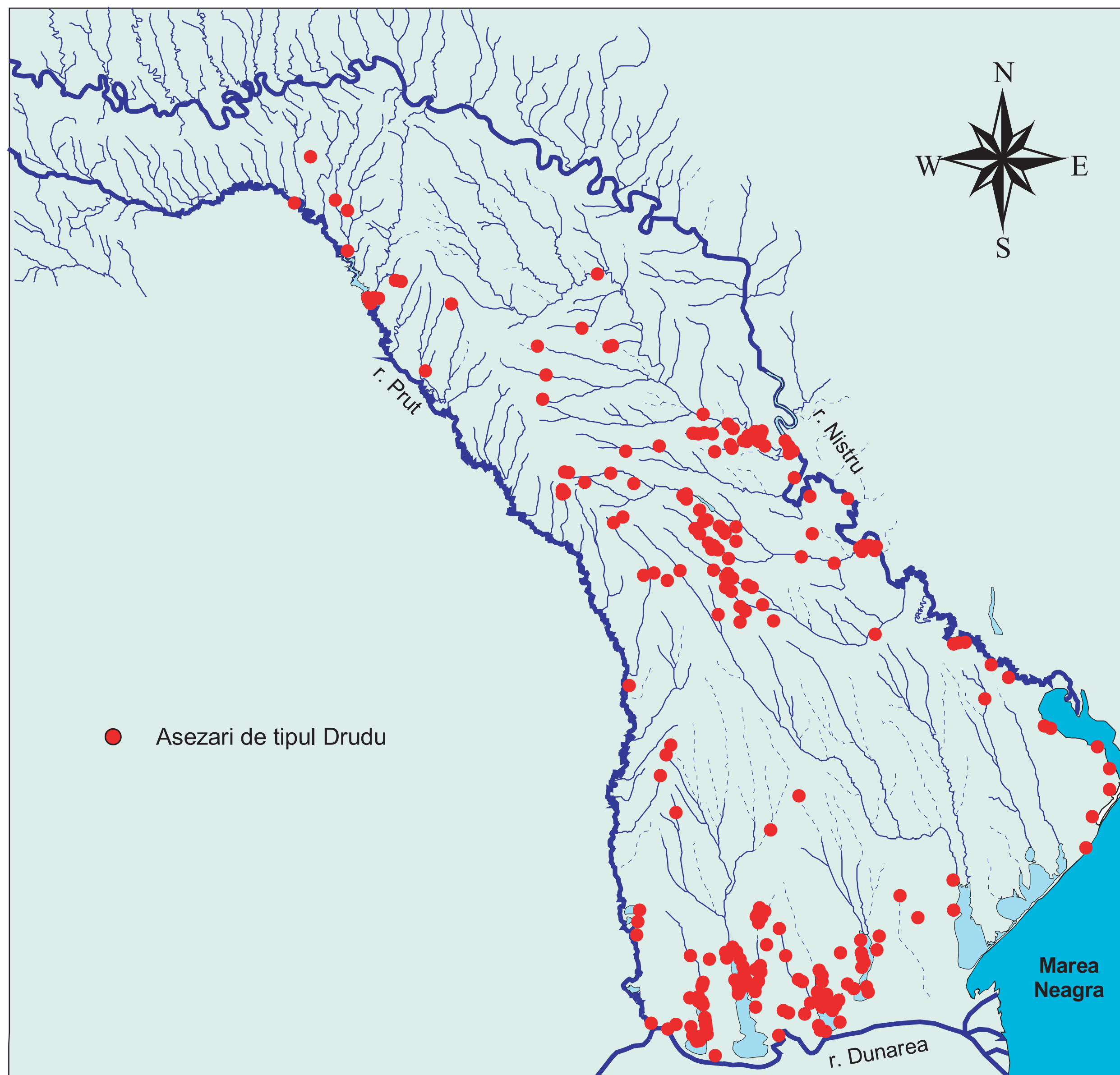
în regiunile Nistrul Inferior si Bugeac.

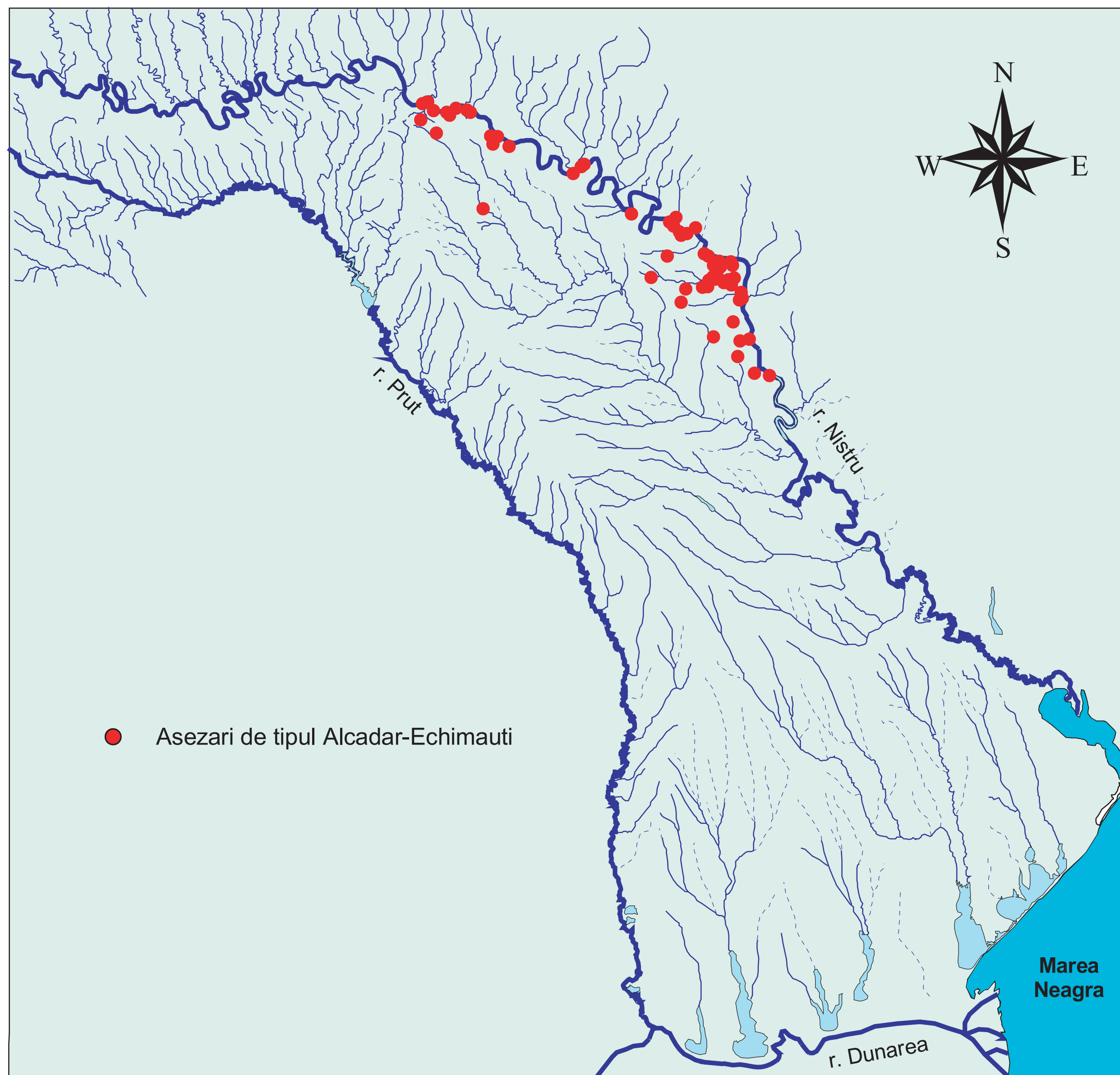
Harta nr. 47. Asezari ale populatiei sedentare din secolele X-XIII si morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XIV în zonele de centru si de nord ale spatiului pruto-nistrean

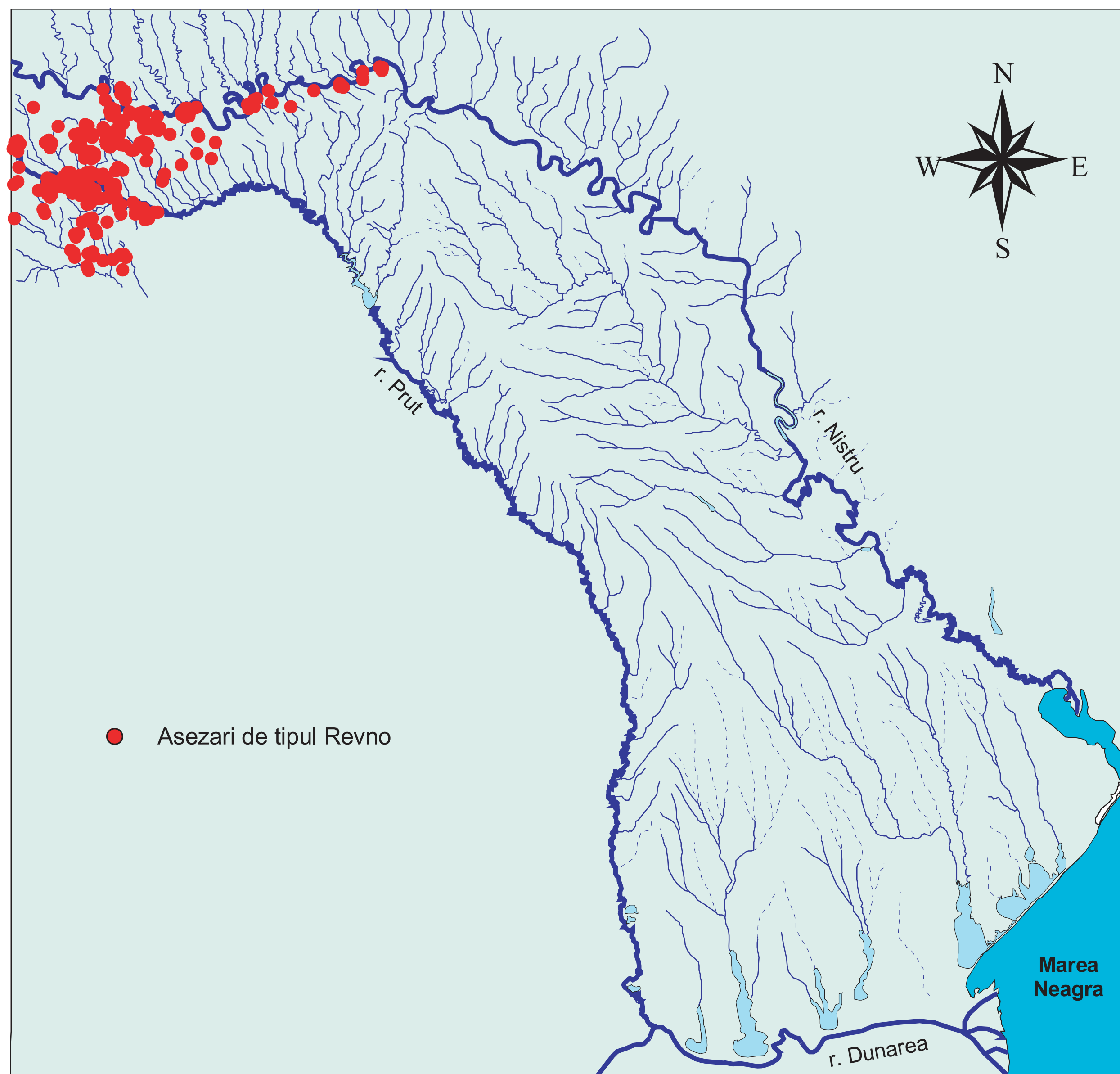
Harta nr. 48. Asezari ale populatiei sedentare din secolele X-XIII si morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XIV în zonele de centru si de sud ale spatiului pruto-nistrean

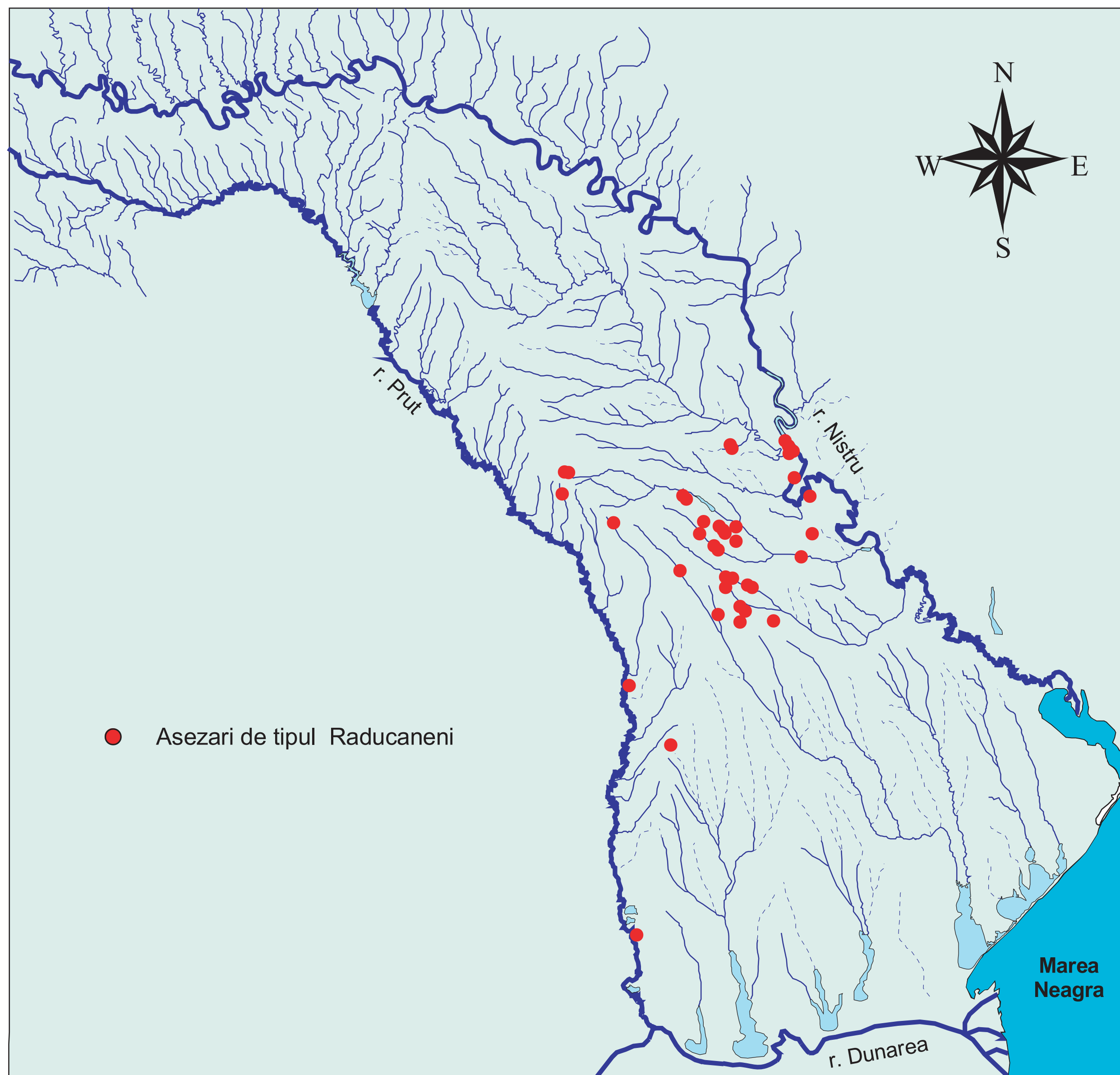
Harta nr. 49. Asezarile de tipul Dridu în spatiul pruto-nistrean (secolele X-XI)

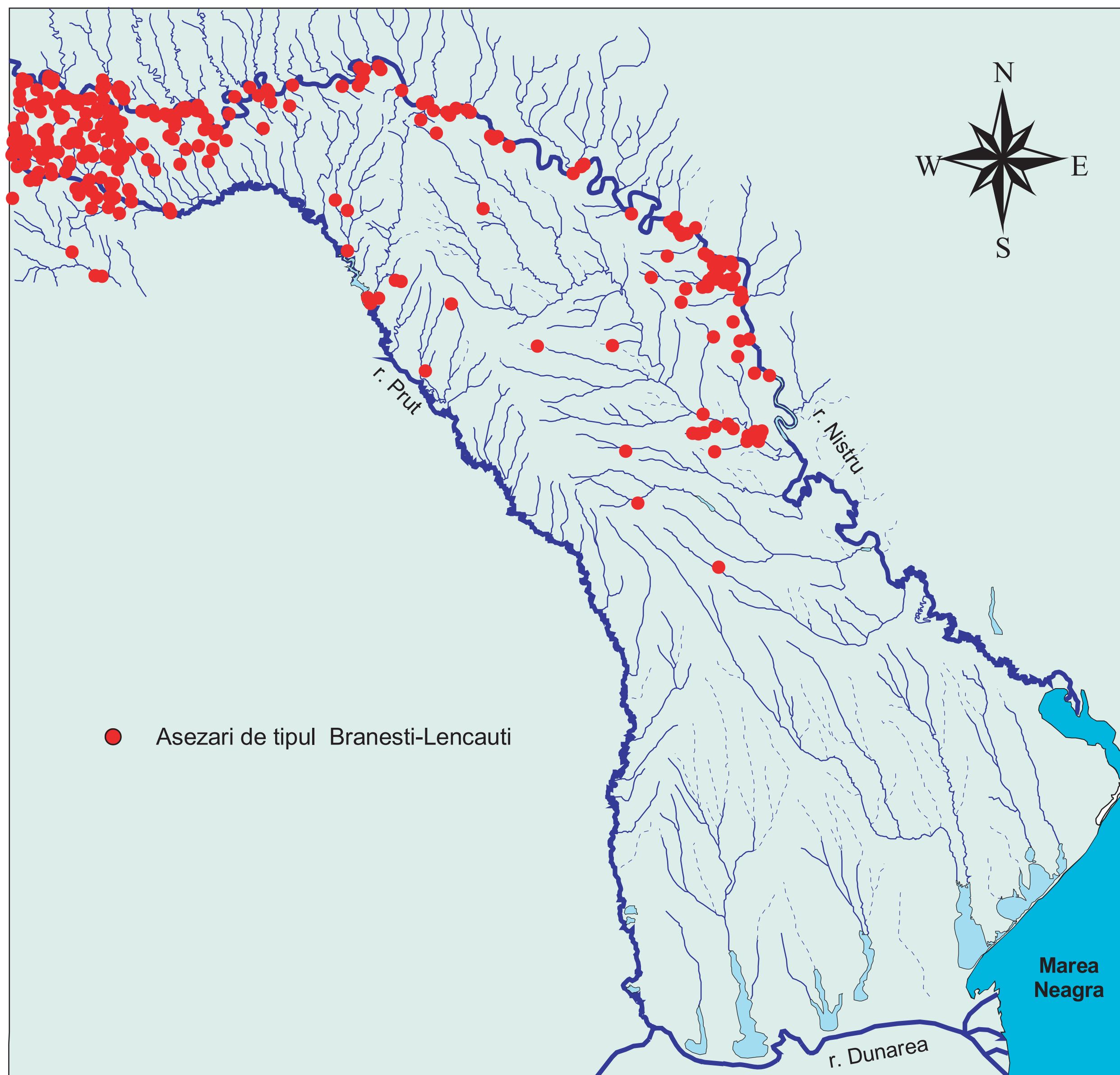
Harta nr. 50. Asezarile de tipul Alcadar-Echimauti în spatiul pruto-nistrean (secolele X-XII)

Harta nr. 51. Asezarile de tipul Revno în spatiul pruto-nistrean (secolele X-XI)

Harta nr. 52. Asezarile de tipul Raducaneni în spatiul pruto-nistrean (secolele XI-XIII)

Harta nr. 53. Asezari de tipul Branesti-Lencauti în spatiul pruto-nistrean (secolele XII-XIII)

ANEXA nr. 1.

REPERTORIUL AŞEZĂRILOR

(Siturile arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, secolele V-XIII)

Notă: Orizontul cultural din secolul IV este indicat doar pentru siturile arheologice din Republica Moldova

Nr.	Denumire monumente	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	Raionul	Bibliografie
1.	Alcedar-Cetăţuie	4		6	7	8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров 1952a: 86; Федоров 1960, 248, 262-263, 279, 281-285; Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr. 14, 78-85; Рикман 1975: 78, nr. 272; Равдина 1988: 54-71; Кашуба, Тельнов, Щербакова1997; Hâncu 1993: 124-125.
2.	Alcedar-Necropolă							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров 1964b; 1968a; Федоров, Чеботаренко 1974: 101-103, nr.283.
3.	Alcedar-Odaia			6	7	8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 25-26, nr. 73.
4.	Alcedar-Pădurea Homin							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 57, nr. 209.
5.	Alcedar-Pădurea Roşie							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 57, nr. 208.
6.	Alcedar-Poiana			6	7	8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров 1960a: 279, nr.11; Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr. 13, 26, nr. 74, 57-58.
7.	Alexandreni	4				8	9					Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 26, nr. 78.
8.	Alexarka						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: .67; Кравченко 1971: 51-70
9.	Anenii Noi					8	9	10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 35-36, nr. 121.
10.	Anini							10	11			Hânceşti	Descoperire Gh. Postică, 1990.
11.	Arioneşti-Pârăul Sec			6	7	8	9					Donduşeni	Власенко, Сорокин 1979: 180-181,186 (Ariooneşti IV, Arioneşti VII, Arioneşti XII).
12.	Arioneşti-Stânca					8	9					Donduşeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr. 66;
13.	Aristovka-Dovga Dolina					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 171
14.	Ataki-Glubokji Jar		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 146, nr. 1; Приходнюк 1975: 83, nr. 1; Русанова, Тимощук 1984: 6
15.	Ataki-Hotin									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
16.	Ataki-Kelmency									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
17.	Ataki-Pidmet		5	6	7	8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 146, nr. 2
18.	Babin III					8	9					Kel'menci	Тимощук 1976, nr. 6; Тимощук 1990: 144
19.	Babin-Govda (I)					8	9	10	11	12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 146, nr. 4; Приходнюк 1975: 83, nr. 2; Тимощук 1990: 144
20.	Babin-Jama (II)		5	6	7							Kel'menci	Тимощук 1976: 146, nr. 5; Тимощук 1990: 144; Русанова, Тимощук 1984: 6
21.	Babin-Monastyreţ					8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 146, nr. 3
22.	Bakota I		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 83, nr. 3
23.	Bakota II		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 83, nr. 4
24.	Balamutivka-Rudka					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1954: 86-90; Тимощук 1976:146, nr.8; Тимощук 1982: 155; Тимощук 1990: 145-146
25.	Balamutivka-Selišče					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 145-146
26.	Balamutivka-Taborišče (I)					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976, nr. 7; Тимощук 1982: 154-155; Тимощук 1980: 144-146; Тимощук 1982: 144-146
27.	Baniliv		5	6	7					12	13	Vižnicja	Тимощук 1976: 147, nr. 9; Русанова, Тимощук 1984: 6
28.	Bardar-Costeşti					8	9	10	11			Ialoveni	Descoperire Gh. Postică
29.	Bardar-Panta Viilor									12	13	Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 71, nr. 255.
30.	Bardar-Stânga Botnei					8	9					Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 111.
31.	Bârnovo-Calea Ferată							10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr.63.
32.	Bârnovo-Promontoriu					8	9					Ocniţa	Descoperire I. Vlasenko.
33.	Bădicul Moldovenesc					8	9					Cahul	Descoperire Eugen Bâzgu
34.	Bădragii Noi	4				8	9					Edineţ	
35.	Bălăbăneşti					8	9					Criuleni	Федоров, Чеботаренко 1974: 31, nr. 100.
36.	Bălăneşti								11	12	13	Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
37.	Bălăneşti-Dealul Haiţului							10	11			Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
38.	Bălăneşti-Şoltoaia							10	11			Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
39.	Belenkoje						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: 33.
40.	Belgorod-Dnestovsk						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: 33.
41.	Beregomet									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24

42.	Beregomet									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
43.	Berezovo			6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 87, nr. 5
44.	Bernašovka		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 87, nr. 6
45.	Bernove					8	9			12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 147, nr. 10
46.	Bila-Carina (I)					8	9	10	11			Kicmani	Тимощук 1976: 147, nr. 11; Тимощук 1982: 155-158; Тимощук 1902: 146; Михайлина 1997: 6-7
47.	Bila-Grafskaja Poliana (III)					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
48.	Bila-Levada (II)					8	9	10	11			Kicmani	Тимощук 1976: 147, nr. 11; Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
49.	Bilicenii Vechi						9	10	11	12	13	Sângerei	Бикбаев 1981: 135.
50.	Bilivcy			6	7							Borşčivsk	Приходнюк 1975: 87, nr. 7
51.	Bočkovcy-Panskji Les					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 182
52.	Bočkovcy-Selo					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 182
53.	Bogatoje I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
54.	Bogatoje II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
55.	Bogatoje III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
56.	Bojančuk-Centr Sela					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 154
57.	Bojančuk-Iug					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154
58.	Bojančuk-Ručei					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154
59.	Bojany									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
60.	Bojany									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
61.	Bolgrad						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
62.	Bolgrad II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
63.	Bolotina					8	9					Glodeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 57.
64.	Bolšaja Balabanka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
65.	Borivcy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
66.	Braga I		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 87, nr. 9
67.	Braga II		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 88, nr. 10
68.	Brânzenii Vechi	4		6	7	8	9					Teleneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 28, nr. 84, 62, nr. 226.
69.	Brăila-Valea Fetei	4				8	9					Ialoveni	Musteaţă 2005: 153.
70.	Brăneşti			6	7							Orhei	Postică 1999e.
71.	Brăneşti							10	11			Orhei	Postică 1999e.
72.	Brăneşti-Moţca		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
73.	Brăneşti-Valea Budăi	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
74.	Brătuleni		5	6	7							Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
75.	Brătuşenii Noi		5	6	7							Edineţ	Федоров, Чеботаренко 1974: 12, nr. 1.
76.	Bridok		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 147, nr. 12; Русанова, Тимощук 1984: 6
77.	Brusnica-Kalinkivcy					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 148
78.	Budeşti	4				8	9					Criuleni	Федоров, Чеботаренко 1974: 31, nr. 101.
79.	Budjacului I						9	10	11			Odesa	Гудкова & 1991.
80.	Bukovka		5	6	7							Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 13; Русанова, Тимощук 1984: 6
81.	Bulăieşti-Cadub		5	6	7	8	9					Orhei	Postică 1999e.
82.	Burdei-Rasinkova		5	6	7							Kicmani	Тимощук 1976: 147, nr. 14; Тимощук 1990: 173; Русанова, Тимощук 1984: 6
83.	Bursuceni							10	11			Sângerei	Descoperire Gh. Postică.
84.	Bursuceni					8	9					Sângerei	Descoperire Gh. Postică.
85.	Butuceni-Orheiul Vechi			6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
86.	Bužorka II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987: p.69
87.	Buzovica					8	9	10	11	12	13	Kel'menci	Тимощук 1990: 144
88.	Buzovica					8	9					Kel'menci	Тимощук 1990: 144
89.	Buzovica					8	9					Kel'menci	Тимощук 1990: 144
90.	Buzovica-Selişce					8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 147, nr. 15; Тимощук 1990: 144
91.	Čagor I (Bagna)					8	9	10	11	12	13	Gliboka	Тимощук 1976: 167, nr. 190; Тимощук 1990: 168
92.	Čagor III (Levada)		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 167, nr. 192; Тимощук 1990: 168; Русанова, Тимощук 1984: 6
93.	Čagor-Selişte (II)		5	6	7							Gliboka	Тимощук 1976: 168, nr. 191
94.	Calarăşeuca							10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 54, nr. 186.
95.	Calfa-Cetăţuie	4				8	9	10	11			Anenii Noi	Чеботаренко 1973; Федоров, Чеботаренко 1974: 45-46, nr.156.
96.	Calfa-Sat	4				8	9					Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 36, nr.127.
97.	Camenca							10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 55, nr. 192.
98.	Cania-Leca					8	9					Cantemir	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 58.
99.	Capaclia							10	11			Cantemir	Inf. Gh. Postică
100.	Cârpeşti							10	11			Cantemir	Inf. Gh. Postică
101.	Căinari					8	9					Căinari	Descoperire Gh. Postică.
102.	Căplani							10	11			Ştefan Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 50, nr. 172.
103.	Cărăcuşenii Noi	4					9	10	11			Briceni	Descoperire E. Rikman, V. I. Grosu, Gh. Postica.

104.	Cărăcuşenii Vechi					8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20, nr.42.
105.	Cărbuna					8	9	10	11	12	13	Căinari	Федоров, Чеботаренко 1974: 17, nr. 37, 35, nr. 119-120, 49, nr. 168-169.
106.	Căuşenii Vechi					8	9	10	11			Căuşeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 36, nr. 128, 50, nr. 170-171.
107.	Cecin (Ţeţina)							10	11			or. Cernăuţi	Тимощук 1982: 15
108.	Čeponosy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
109.	Čeponosy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
110.	Čeponosy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
111.	Čeponosy Kut (I)		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 167, nr. 193; Русанова, Тимощук 1984: 6
112.	Čeponosy Močeary (III)		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 167, nr. 195
113.	Čeponosy-Moghily		5	6	7							Hotin	Приходнюк 1975: 109, nr. 113; Тимощук 1976: 168, nr. 194
114.	Čerepin		5	6	7							Vižnicja	
115.	Černovcy-Carina		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1990: 179
116.	Černovcy-Muzei					8	9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1990: 179
117.	Černovcy-Turbaza						9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1990: 179
118.	Černovcy-Turbaza 2						9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1990: 179
119.	Červona Dibrova I Gorodišče					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 167, nr. 196; Тимощук 1990: 178
120.	Červona Dibrova II					8	9	10				Gliboka	Михайлина 1997: 6-7
121.	Červonoarmeiskoje (V)						9	10	11			Bolgrad	Чеботаренко 1969: 223
122.	Červonoarmeiskoje (VII) Kubei						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
123.	Červonoarmeiskoje (X)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
124.	Červonoarmeiskoje-Valul lui Trajan			6	7	8	9	10	11			Odessa	Чеботаренко, Субботин 1991.
125.	Chetriş-Camenca							10	11	12		Făleşti	Descoperire V. Marchevici.
126.	Chioselia						9	10	11			Cantemir	Tentiuc 1996: 241-242.
127.	Chiriet Lunga						9	10	11			Găgăuzia	Tentiuc 1996: 241-242.
128.	Chişinău-Ghidighici					8	9					Chişinău	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr.102.
129.	Chişinău-Malina Mică	4				8	9					Chişinău	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr. 103.
130.	Chişinău-Schinoasa								11	12	13	Chişinău	Informaţie S. Tabuncic.
131.	Chşinău-Buiucani								11	12	13	Chişinău	Informaţie I. Tentiuc.
132.	Cigârleni-Cioclea					8	9	10	11	12	13	Căinari	Федоров, Чеботаренко 1974: 49, nr. 167.
133.	Cinişăuţi-Mocirla					8	9					Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 28, nr. 86
134.	Cişmichioi						9	10	11			Găgăuzia	Федоров, Чеботаренко 1974: 41, nr. 137.
135.	Coada Iazului II					8	9					Sângerei	Descoperire V. Bikbaiev
136.	Cobusca Veche-Valea Pădurilor	4	5	6	7	8	9	10	11	12		Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 17, 19, nr.38.
137.	Cociulia							10	11	12		Cantemir	Descoperire Eugen Bâzgu.
138.	Codreni-Sagaidac	4		6	7	8	9					Cimişlia	Бейлекчи 1985: 176.
139.	Cogălniceni-Cetăţuie					8	9	10	11	12		Rezina	Hâncu 1993: 94-95.
140.	Cojuşna					8	9	10	11			Străşeni	Descopeire Gh. Postică.
141.	Corjevo	4				8	9	10	11	12		Criuleni	Федоров, Чеботаренко 1974: 31, nr. 99.
142.	Corneşti		5	6	7							Hotin	Приходнюк 1975: 101, nr. 49
143.	Corneşti-Hotin		5	6	7							Hotin	Приходнюк 1975: 109, nr. 112
144.	Čornivka I Gorišnji Kut		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Novoselicja	Тимощук 1976: 167, nr. 198; Тимощук 1990: 179
145.	Čornivka III-Malїje Jarki					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 167, nr. 200; Тимощук 1990: 179
146.	Čornivka II-Ruly					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 167, nr. 199; Тимощук 1990: 179
147.	Čornivka IV-Vâgona					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 180
148.	Čornivka IX					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 179
149.	Čornivka V					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 179
150.	Čornivka VIII Tureckaja Moghila					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 167, nr. 201; Тимощук 1990: 180
151.	Čornivka VII-Padivolos					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 180
152.	Čornivka VI-Ţigani					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 180
153.	Čorniy Potik									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
154.	Čorniy Potik									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
155.	Corpaci-Staţia Electrică	4	5	6	7	8	9	10	11	12		Edineţ	Федоров, Чеботаренко 1974: 72, nr. 258.
156.	Cosăuţi-Pitomnicul Vechi	4				8	9	10	11	12		Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr. 68; 54, nr. 189.
157.	Cosăuţi-Vale					8	9	10	11	12		Soroca	Descoperire I. Borziac.
158.	Costeşti-Ciair	4				8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22, nr.54.
159.	Costeşti-Dreapta Iazului	4		6	7	8	9	10	11	12		Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 113.
160.	Costeşti-Gârla	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Ialoveni	Полевой 1969; Федоров, Чеботаренко 1974: 17, nr. 32.

161.	Costeştii Noi	4				8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22, nr. 53.
162.	Costeşti-Izvor			6	7	8	9	10	11	12		Râşcani	Хынку, Титов 1974; Федоров, Чеботаренко 1974: 72, nr. 209.
163.	Costeşti-Malul Galben					8	9	10	11			Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 40, nr.134.
164.	Costeşti-Moara lui Petrea					8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22-23, nr.55.
165.	Costeşti-Ratuş	4	5	6	7							Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr.7.
166.	Costeşti-Stânca Bălţii							10	11	12		Râşcani	Хынку, Титов 1974.
167.	Costeşti-Stânga Iazului	4	5	6	7	8	9	10	11			Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 114.
168.	Coşcodeni					8	9					Sângerei	Descoperire Gh. Postică
169.	Cotiujeni-Izvoare	4				8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 26, nr. 77, 61, nr. 223
170.	Cotiujeni-Stâncăuţi	4				8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20, nr. 40.
171.	Crihana Veche						9	10	11			Cahul	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 61, 40, nr. 135.
172.	Crocmaz					8	9	10				ştefan Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 37-38, nr. 132.
173.	Cuconeştii Vechi-Izvoare	4				8	9					Edineţ	Федоров, Чеботаренко 1974: 21, nr. 49.
174.	Cunicea-Cetăţuie							10	11	12		Camenca	Hâncu 1993: 19-20.
175.	Čunkiv									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
176.	Curătura-Cetate							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 77-78, nr. 268; .Hâncu 1993: 126-127.
177.	Curătura-Odaia lui Harghel							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 57, nr. 207.
178.	Cureni-Ocopy (Ţureny)					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 167, nr. 189
179.	Darabani-Perevalok		5	6	7	8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1976: 152, nr. 66
180.	Darabani-Ščiovb									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 167
181.	Darabani-Zamčišče									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 167
182.	Davidivcy									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
183.	Davidivcy-Čurkan					8	9	10	11	12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 152, nr. 65; Тимощук 1990: 159
184.	Dănceni	4	5	6	7	8	9	10	11			Ialoveni	Дергачев, Ларина, Постикэ 1983.
185.	Dănceni-Hârţu	4	5	6	7	8	9	10	11			Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 16, nr.28.
186.	Dănceni-Necropola	4	5	6	7				11	12		Ialoveni	Рафалович 1986.
187.	Dinivcy-Tureţkii Šipot					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 152, nr. 67
188.	Dnestrovka		5	6	7							Kel'menci	Приходнюк 1975: 28, nr. 99; Русанова, Тимощук 1984: 6
189.	Dnestrovka-Luka					8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 152, nr. 68; Тимощук 1990: 144
190.	Dnestrovka-Pidmet					8	9					Kel'menci	Тимощук 1990: 144
191.	Dobrinivcy I-Dolina		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 152, nr. 69; Тимощук 1982: 171; Тимощук 1990: 157; Русанова, Тимощук 1984: 6
192.	Dobrinivcy II-Toloca					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 152, nr. 70; Тимощук 1982: 168; Тимощук 1990: 156
193.	Dobrinivcy-Hrinova					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1982: 170
194.	Dobrinivcy-Koropova					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1982: 171; Тимощук 1990: 156
195.	Dobrinivcy-Moskovska Krinica (III)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 154, nr. 71; Тимощук 1982: 170; Тимощук 1990: 156
196.	Dobrinivcy-Ščovb					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 156
197.	Dolinjany-Povišanniki		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 154, nr. 73
198.	Dolinskoje III						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: 97.
199.	Dolna		5	6	7	8	9					Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
200.	Dorošivcy-Centr sela									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 171
201.	Dorošivcy-Luca									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 171
202.	Dorošivcy-Maloje Gorodišče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 171
203.	Dovjok-Fundoaia		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Novoselicja	Приходнюк 1975: 100, nr. 29; Тимощук 1976: 154, nr. 72
204.	Dracincy-Revia					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 154, nr. 74
205.	Drochia Sat-Iazul Turcului							10	11	12		Drochia	Descoperire I. Cereteu.
206.	Druţă-Cariera			6	7							Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr. 4
207.	Dubivcy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
208.	Dubova					8	9					Storojineţ	Тимощук 1976: 154, nr. 75
209.	Dumbrăviţa-Huroz (III)			6	7	8	9					Sângerei	Descoperire V. Bikbaiev.
210.	Durleşti-Crama					8	9					Chişinău	Tentiuc 1988.
211.	Durleşti-Persici					8	9					Chişinău	Descoperire Gh. Postică.
212.	Durleşti-Valea Babei					8	9	10	11	12	13	Chişinău	Tentiuc 1988.
213.	Durleşti-Vie							10	11	12		Chişinău	Тентюк, Абызова 1992.
214.	Durleţşti-Tudor Vladimirescu					8	9	10	11	12	13	Chişinău	Informaţie I. Tentiuc.
215.	Echimăuţi-Cetăţuie					8	9	10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 61, nr.222; 91-94, nr.278
216.	Egoreni-Chetriş					8	9					Soroca	Descoperire I. Borziac.

217.	Etulia-Sud					8	9	10	11			Găgăuzia	Федоров, Чеботаренко 1974: 41-42, nr. 138, 144.
218.	Etulia-Sud-Est					8	9	10	11			Găgăuzia	Федоров, Чеботаренко 1974: 41-42, nr. 140-143.
219.	Etulia-Tabăra					8	9	10	11			Găgăuzia	Субботин 1968: 228.
220.	Etulia-Vest					8	9	10	11			Găgăuzia	Федоров, Чеботаренко 1974: 41-42, nr. 139, 141.
221.	Fârlădeni		5	6	7	8	9					Hânceşti	Бейлекчи 1985a: 179.
222.	Furmanovka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
223.	Gârbovo-Izvor	4		6	7	8	9	10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 53-54, nr. 185.
224.	Gavrilivcy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
225.	Gavrilivcy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
226.	Gavrilivcy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
227.	Gerţa					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 38
228.	Gerţa-Movila					8	9					Gliboka	Винокур & 1984: 117.
229.	Ghioltosu					8	9					Cantemir	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 59.
230.	Giurgiuleşti						9	10	11			Cahul	Postică, Tentiuc, Hâncu 1999.
231.	Gliboka-Širokii Dub					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 178
232.	Gliboka-Slovačina (I)		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 39; Тимощук 1990: 178; Русанова, Тимощук 1984: 6
233.	Gliboka-Zamčišče (II)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 40; Тимощук 1990: 178; Михайлина 1997: 6-7
234.	Glubokoje						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
235.	Godiliv I					8	9	10				Storojineţ	Тимощук 1976: 148-149, nr. 36; Тимощук 1990: 167; Михайлина 1997: 6-7
236.	Godiliv II					8	9	10				Storojineţ	Тимощук 1976: 149, nr. 37; Тимощук 1990: 167; Михайлина 1997: 6-7
237.	Godinivka-Kitanka (I)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 41; Михайлина 1997: 6-7
238.	Godinivka-Rojina (II)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 42; Михайлина 1997: 6-7
239.	Gorbova II					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 166
240.	Gorbova-Cetate (I)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 43; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
241.	Gorbova-Letnii Lagheri (IIII)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 45; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
242.	Gorbova-Rojina					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 166
243.	Gorbova-Urobeni (II)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 44; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
244.	Gordivcy-Lozy (II)		5	6	7	8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 149, nr. 47; Русанова, Тимощук 1984: 6
245.	Gordivcy-Perelog (I)					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 149, nr. 46; Тимощук 1990: 171
246.	Gordyvcy-Kolo Kordonu		5	6	7							Hotin	Приходнюк 1975: 88, nr. 17
247.	Goreča IV					8	9	10	11			or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 150, nr. 51; Тимощук 1982: 163-164; Михайлина 1997: 6-7
248.	Goreča-Carina (II)		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 149, nr. 49; Тимощук 1982: 163-164; Русанова, Тимощук 1984: 6
249.	Goreča-Kriničja (I)		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 149, nr. 48; Тимощук 1982: 163-164; Русанова, Тимощук 1984: 6
250.	Goreča-Necay (III)					8	9	10	11	12	13	or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 150, nr. 50; Тимощук 1982: 163-164; Михайлина 1997: 6-7
251.	Gorišni Širivcy I		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Zastavna	Приходнюк 1975: 88, nr. 19; Тимощук 1976: 151, nr. 59; Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 149; Русанова, Тимощук 1984: 6
252.	Gorišni Širivcy IV		5	6	7	8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 56; Тимощук 1990: 151
253.	Gorišni Širivcy IX					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 58; Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 149
254.	Gorišni Širivcy VII (Dvorišče)					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 52; Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 149
255.	Gorišni Širivcy VIII (Čebotarka)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 57; Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 149
256.	Gorišni Širivcy-Fosa					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 53; Тимощук 1990: 151
257.	Gorišni Širivcy-Gora		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Zastavna	Приходнюк 1975: 88, nr. 18; Тимощук 1976: 151, nr. 55; Тимощук 1990: 149
258.	Gorišni Širivcy-Gorodišče						9	10	11	12		Zastavna	Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 151-152
259.	Gorišni Širivcy-Pod Lesom					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 60; Тимощук 1990: 151
260.	Gorišni Širivcy-Ţiganka (III)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 54; Тимощук 1990: 149
261.	Gorošivcy-Červonnâi Gorb					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 154
262.	Gorošivcy-Pervâje Toplja					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 154
263.	Gorošivcy-Rusnačka					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154
264.	Gorošivcy-Selo					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154
265.	Gorošivcy-Za Gončaramy					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154
266.	Gorošova		5	6	7							Borşčivsk	Приходнюк 1975: 99, nr.21
267.	Goteşti					8	9					Cantemir	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 60.

268.	Grădişte-Valul lui Traian	4				8	9					Cimişlia	Смиленко, Козловский 1997a.
269.	Greneačka-Melnica					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174
270.	Greneačka-Most					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174
271.	Grinčuk (II)		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 88, nr. 22
272.	Grinčuk-Luka (I)		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 88, nr. 23
273.	Grozincy I (Gorodišče)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 151-152, nr. 61; Тимощук 1982: 167; Тимощук 1990: 154
274.	Grozincy II (Močary)					8	9	10	11			Hotin	Тимощук 1990: 154
275.	Grozincy-Fos		5	6	7							Hotin	Тимощук 1990: 156
276.	Grubno					8	9					Storojineţ	Тимощук 1976: 152, nr. 62
277.	Gruševcy-Bavki (II)		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 152, nr. 64; Русанова, Тимощук 1984: 6
278.	Gruševcy-Dolina (I)		5	6	7					12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 152, nr. 63; Русанова, Тимощук 1984: 6
279.	Gura Bâcului-Calfa					8	9	10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 149.
280.	Gura Bâcului-Cariera							10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 45, nr. 155.
281.	Gura Bâcului-Dig							10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 148.
282.	Gura Bâcului-Ferme		5	6	7	8	9	10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 151.
283.	Gura Bâcului-Lac							10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 150.
284.	Gura Bâcului-Magistrala					8	9	10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 152
285.	Gura Bâcului-Nistru							10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 45, nr. 153
286.	Hansa-la Matcă	4	5	6	7							Ialoveni	Постикэ, Тельнов 1985.
287.	Hansa-Limbari-Căprăria	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Ialoveni	Postică 1994.
288.	Hansca-Grădina	4				8	9	10	11			Ialoveni	Descoperire Gh. Postică
289.	Hlinca-Dealul Turcului	4				8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20, nr. 41.
290.	Hlinjeni-Lacuri							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 85-87, nr. 270; Hâncu 1993: 127
291.	Hlinjeni-Ogoare								11	12	13	Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 58, nr. 212.
292.	Hlinjeni-Şanţ	4		6	7	8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 59, nr. 213, nr. 214, 87-88, nr.271; Hâncu 1993: 128-129.
293.	Hlivišce-Ruda					8	9	10	11	12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 166, nr. 185
294.	Horăşti VIII	4						10	11	12		Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 49, nr. 166.
295.	Horăşti-Găureni							10	11	12	13	Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 48-49, nr. 165.
296.	Horăşti-Valea Botnei					8	9					Ialoveni	Полевой 1969: 205.
297.	Hordineşti					8	9	10	11	12	13	Edineţ	Тельнов 1985.
298.	Horodişte-Şanţ							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 94, nr. 279.
299.	Hotin									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
300.	Hotin							10	11			Hotin	Тимощук 1982: 15
301.	Hotin-Cetate II					8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1976: 166, nr. 187
302.	Hotin-Koteleve III					8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1976: 167, nr. 188
303.	Hotin-Scala (I)		5	6	7	8	9					Hotin	Тимощук 1976: 166, nr. 186
304.	Iablona-Hârtop							10	11	12		Glodeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 74, nr. 261.
305.	Iablona-Jia	4	5	6	7	8	9					Glodeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 56.
306.	Ialoveni-Drumul Costeşti							10	11			Ialoveni	Descoperire Gh. Postică.
307.	Inundeni-Cetăţuia					8	9					Soroca	Hâncu 1993: 112.
308.	Iorjniţa-Sat							10	11	12		Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 54, nr. 188.
309.	Isakievcy		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 100, nr. 36
310.	Iurceni					8	9	10	11	12	13	Nisporeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 74, nr. 262.
311.	Iurevca-Grădişte	4	5	6	7	8	9					Cimişlia	Бейлекчи 1985.
312.	Iurevca-Sat	4	5	6	7	8	9					Cimişlia	Бейлекчи 1985.
313.	Ivancea-Cotul Iazului			6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
314.	Ivancea-Fundul Văii							10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
315.	Ivane Zolote			6	7							Zalişčiki,	Приходнюк 1975: 100, nr. 35
316.	Ivankivcy-Balky (II)		5	6	7					12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 155, nr. 83; Русанова, Тимощук 1984: 6
317.	Ivankivcy-Kvintar (I)		5	6	7					12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 155, nr. 82
318.	Ivanovca Nouă					8	9	10	11	12		Cimişlia	Бейлекчи 1985.
319.	Japca-Cetăţuia							10	11	12		Camenca	Hâncu 1993: 22.
320.	Japca-Sat							10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 55, nr.195.
321.	Japca-Sănătăuca							10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 55, nr. 194.
322.	Japca-Ţiglău		5	6	7	8	9	10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 55, nr.193, 76, nr. 266.
323.	Jarivca-Pid lesom					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 168, nr. 206; Михайлина 1997: 6-7
324.	Jarivka									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
325.	Jilivka-Gropi		5	6	7	8	9					Hotin	Тимощук 1976: 154, nr. 76
326.	Jovtnevoje IV						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
327.	Jovtnevoje V-VII						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
328.	Jovtnevoje X						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.

329.	Jurchivţi-Soloneţ					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 168, nr. 1205
330.	Jurkivcy-Selo					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 154
331.	Kadubivcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
332.	Kadubivcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
333.	Kalčevo VIII						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
334.	Kalinivţi					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 155, nr. 84
335.	Kamenka II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
336.	Kamenka VII						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
337.	Kamenka-Kirpičnjy Zavod		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 155, nr. 85; Русанова, Тимощук 1984: 6
338.	Kamenka-Polynak					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
339.	Kam'iana-Kaličanka					8	9					Storojineţ	Тимощук 1976: 155, nr. 85
340.	Kamyšovka I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
341.	Kamyšovka II (Enike)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
342.	Kaplivka									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
343.	Karapčiv (Hmelevsk)					8	9	10				Vižnica	Тимощук 1990: 157
344.	Karapčiv (Selo)					8	9	10				Vižnica	Тимощук 1990: 157
345.	Karapciv-Gorodok					8	9	10			13	Vižnica	Тимощук 1982: 171
346.	Karasulak I						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: 57.
347.	Karasulak II						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: 57.
348.	Karasulak III						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: 57.
349.	Kasparovcy		5	6	7							Zalişčiki,	Приходнюк 1975: 101, nr. 40
350.	Katlabuh IV (Utkanosovca)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
351.	Kcţmani II (Svin Jar)					8	9	10	11	12	13	Kicmani	Тимощук 1990: 157
352.	Kicmani-Dibrovka					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 157
353.	Kicmani-Goryşnii Kut (I)		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 155, nr. 87; Тимощук 1990: 157
354.	Kicmani-Krainii Jar					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 157
355.	Kirgan (Bujorca)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
356.	Kisiliv									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
357.	Kişliţa						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
358.	Klivodin									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
359.	Klivodin									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
360.	Klokučka-Mejbrodskaja					8	9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 155, nr. 88;Тимощук 1990: 178-179
361.	Klokučka-Nord de Cetate					8	9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 156, nr. 89;Тимощук 1990: 178-179
362.	Klokučka-Strijskaja (Roşa, Cervone)		5	6	7	8	9	10	11			or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 155, nr. 88, 89; 167, nr. 197; Тимощук 1990: 178-179
363.	Klokučka-Tureckaja Poljana					8	9	10				or. Cernăuţi	Русанова, Тимощук 1984: 6;Тимощук 1990: 178-179
364.	Kobaki					8	9	10				Vižnicja ?	Михайлина 1997: 6-7
365.	Kodyn I		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Русанова, Тимощук 1984
366.	Kodyn II		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Русанова, Тимощук 1984
367.	Kolinkivcy-Les					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 156
368.	Kolinkivcy-Poljana Habuli					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 156
369.	Kolodribka		5	6	7							Zalişčiki,	Приходнюк 1975: 101, nr. 45
370.	Komarov		5	6	7	8	9					Kel'menci	Приходнюк 1975: 101, nr. 46; Тимощук 1976: 156, nr. 91; Русанова, Тимощук 1984: 6
371.	Komarov		5	6	7							Kel'menci	Приходнюк 1975: 101, nr. 46
372.	Konilovka		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 101, nr. 47
373.	Koritne-Berezina II					8	9					Vižnica	Тимощук 1976: 156, nr. 93
374.	Koritne-Lug (I)		5	6	7	8	9	10				Vižnicja	Тимощук 1976: 156, nr. 92; Русанова, Тимощук 1984: 6
375.	Kormany-Jar		5	6	7	8	9					Sokirjani	Тимощук 1976: 156, nr. 94
376.	Kormany-Lujok		5	6	7							Sokirjani	Приходнюк 1975: 101, nr. 48
377.	Kormany-Lujok		5	6	7	8	9					Sokirjani	Приходнюк 1975: 101, nr. 48; Тимощук 1990: 161
378.	Korostuvata (Severo-Vostok)							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 160
379.	Korostuvata I Vivoz		5	6	7	8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 156, nr. 97; Тимощук 1990: 160; Русанова, Тимощук 1984: 6
380.	Korostuvata III-Gorodišce							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 159
381.	Korostuvata IV(Senokos)							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 159
382.	Korostuvata V (Ravnina 2)							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 159
383.	Korostuvata-Lesovina II					8	9					Kicmani	Тимощук 1976: 156, nr. 98
384.	Korostuvata-Poljana							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 160
385.	Korostuvata-Selo Jug					8	9					Kicmani	Тимощук 1990: 160
386.	Korostuvata-Zamcišce (III)						9	10	11			Kicmani	Тимощук 1976: 157, nr. 99; Тимощук 1990: 159

387.	Korovia-Lopatna (II)		5	6	7					12	13	Gliboka	Тимощук 1976: 156, nr. 96; Русанова, Тимощук 1984: 6
388.	Korovia-Rus'kii Kut (I)		5	6	7							Gliboka	Тимощук 1976: 156, nr. 95; Русанова, Тимощук 1984: 6
389.	Kostrijivka									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
390.	Kozlov		5	6	7							Mogilev-Podol'sk	Приходнюк 1975: 101, nr. 44
391.	Kriničnoje I						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
392.	Kriničnoje II						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
393.	Kriničnoje IV						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
394.	Kriničnoje-Karakurtskie Sady						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
395.	Kruglik I		5	6	7	8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 157, nr. 100
396.	Kruglik-Baškivcy II		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 157, nr. 101
397.	Kruglik-Dukova Dolina III					8	9					Hotin	Тимощук 1976: 157, nr. 102
398.	Kruglik-Kaškivcy		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 157
399.	Kruteniki-Efimov Jar					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 157, nr. 103
400.	Kubei III (Červonoarmeiskoje)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
401.	Kubei V (Červonoarmeiskoje)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
402.	Kulišivka		5	6	7							Sokirjani	Тимощук 1976: 157
403.	Kulišivka-Čagor					8	9					Sokirjani	Тимощук 1990: 161
404.	Kulišivka-Leontjeve (I)					8	9	10	11	12	13	Sokirjani	Тимощук 1976: 157, nr. 104; Тимощук 1990: 161
405.	Kulišivka-Novodenstrovskoje more					8	9	10				Sokirjani	Тимощук 1990: 161
406.	Kulišivka-Palanka (II)							10	11			Sokirjani	Тимощук 1976: 157, nr. 106; Тимощук 1990: 161
407.	Kulišivka-Pidmet II					8	9					Sokirjani	Тимощук 1976: 157, nr. 103
408.	Kulivci-Močuli					8	9					Zastavna	Винокур & 1984: 129.
409.	Kut Baynsk		5	6	7							Gliboka	Тимощук 1976: 158, nr. 107; Русанова, Тимощук 1984: 6
410.	Laškivka-Sovica					8	9	10	11	12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 158, nr. 108; Тимощук 1990: 159
411.	Lazo							10	11			Sângerei	Desccoperire V. Bikbaiev.
412.	Lăpuşna-Brigada						9	10				Hânceşti	Descoperire Gh. Postică 1990.
413.	Lăpuşna-Valea Pardos	4				8	9	10	11			Hânceşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 32-33, nr. 108, 74, nr. 263.
414.	Lencăuţi					8	9					Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr. 65.
415.	Lenkivcy-Baba					8	9	10	11			Kel'menci	Тимощук 1982: 178; Тимощук 1990: 162
416.	Lenkivcy-Habalivka		5	6	7					12	13	or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 158, nr. 109; Тимощук 1990: 146; Тимощук 1984: 175-177; Русанова, Тимощук 1984: 6
417.	Lenkivcy-Selišce 1					8	9	10	11			Kel'menci	Тимощук 1990: 162
418.	Lenkivcy-Selišce 2					8	9	10	11			Kel'menci	Тимощук 1990: 162
419.	Lenkivcy-Şanţ									12	13	or. Cernăuţi	Тимощук 1982: 68-82, 175-177
420.	Limanskoje III						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
421.	Limanskoje IV						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
422.	Limanskoje V						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
423.	Lipceni-Zanov					8	9	10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 26, nr.75, 60, nr.219
424.	Lipnic-Hârtop	4				8	9					Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr. 64.
425.	Livincy									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
426.	Logăneşti-Bucium		5	6	7	8	9	10	11	12		Hânceşti	Чеботаренко, Тельнов 1983: 88-102.
427.	Lomačincy-Dubova					8	9	10				Sokirjani	Тимощук 1990: 162
428.	Lomačincy-Galţa					8	9	10	11	12	13	Sokirjani	Тимощук 1976: 158, nr. 110; Тимощук 1990: 162
429.	Lomačincy-Okopy					8	9	10	11	12	13	Sokirjani	Тимощук 1982: 137,
430.	Lopatna	4	5	6	7	8	9	10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
431.	Loščonovka I (Găgăuţi)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
432.	Loščonovka IV (Găgăuţi)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
433.	Lozova									12	13	Străşeni	
434.	Luca-Kavetčinska		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 100, nr. 37
435.	Lucaşeuca-C.Blăjiei	4				8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
436.	Lucaşeuca-Pecina	4						10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
437.	Lujany									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
438.	Luka Vrubleveckaja I			6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 102, nr. 61
439.	Luka Vrubleveckaja II			6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 102, nr. 62
440.	Luka Vrubleveckaja III			6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 103, nr. 63
441.	Lukovica II					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 158, nr. 112
442.	Lukovicea-Korjivka (I)		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Gliboka	Тимощук 1976: 158, nr. 111; Русанова, Тимощук 1984: 6

443.	Magala I Kruglaja Kanava					8	9	10	11	12	13	Novoselicja	Тимощук 1990: 162-163
444.	Magala II Kojušna					8	9	10	11	12	13	Novoselicja	Тимощук 1990: 165
445.	Magala-Baron (I)					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 158, nr. 113; Тимощук 1990: 165
446.	Magala-Buda					8	9	10	11	12	13	Novoselicja	Тимощук 1990: 165
447.	Magala-Dumbrava					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 165
448.	Magala-Skuntari (II)					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 158, nr. 114; Тимощук 1990: 165
449.	Magala-Staroje Kladbišče		5	6	7							Novoselicja	Тимощук 1990: 165
450.	Makarivka-Pomirki		5	6	7					12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 158, nr. 115
451.	Malcoci							10	11			Ialoveni	Descoperire Gh. Postică.
452.	Maleatincy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
453.	Maleatincy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
454.	Malincy-Selo (I)		5	6	7	8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 158, nr. 118; Тимощук 1990: 182
455.	Malincy-Toloca (II)					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 158, nr. 119; Тимощук 1990: 182
456.	Malinovcy		5	6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 103, nr. 64
457.	Maly Kučuriv II (U Vojaka)					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
458.	Maly Kučuriv III (Četâre Duba)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
459.	Maly Kučuriv-Dibrova (I)		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 158, nr. 116; Тимощук 1990: 165-166; Михайлина 1997: 6-7
460.	Maly Kučuriv-Oseredok (IV)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 158, nr. 117; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
461.	Mamaivcy I					8	9	10				Kicmani	Михайлина 1997: 6-7
462.	Mamaivcy II					8	9	10				Kicmani	Михайлина 1997: 6-7
463.	Mamornica-Lutăria					8	9	10	11	12	13	Gliboka	Тимощук 1976: 158, nr. 120; Тимощук 1990: 166
464.	Mana	4						10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
465.	Manta						9	10	11			Cahul	Informaţie Gh. Postică
466.	Marcăuţi					8	9					Orhei	Postică 1999e.
467.	Maršincy-Solonec					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 158-1591, nr. 121; Михайлина 1997: 6-7
468.	Mârzeşti	4				8	9	10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
469.	Mateuţi-Ciorna							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 61, nr. 221.
470.	Mateuţi-Ciorna							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 61, nr. 221.
471.	Mateuţi-Cordon								11	12	13	Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 88, nr. 272; Hâncu 1993: 97-98.
472.	Matroska						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
473.	Mălăeştii Vechi		5	6	7	8	9	10	11	12		Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr.5, 72-74, nr.260.
474.	Mălăieşti-Stâncăuţi			6	7	8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22, nr. 52.
475.	Măşcăuţi-Livada Boierului			6	7	8	9	10	11			Criuleni	Musteaţă 2005.
476.	Măşcăuţi-Poiana lui Ciuplea	4				8	9	10	11	12	13	Criuleni	Musteaţă 2005.
477.	Melnica-Podolskaya		5	6	7							Borşčivsk	Приходнюк 1975: 103, nr. 66
478.	Mereşeuca-Cetăţuie	4						10	11	12	13	Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 74, nr. 264; Vlasenko 1985b; Hâncu 1994: 74-75.
479.	Mereşeuca-Did							10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 54, nr.187; Vlasenko1985b.
480.	Mihalcea					8	9	10				Storojineţ	Тимощук 1990: 166
481.	Mihalcea (Kaličanka)					8	9	10	11			Storojineţ	Тимощук 1990: 167; Михайлина 1997: 6-7
482.	Mihalcea I (Poljana)					8	9	10	11			Storojineţ	Тимощук 1976: 159, nr. 127; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
483.	Mihalcea II (Cerkovišče)		5	6	7							Storojineţ	Тимощук 1976: 159, nr. 128; Тимощук 1990: 167
484.	Mihalcea III (Perelev)					8	9	10	11			Storojineţ	Тимощук 1976: 159, nr. 129; Тимощук 1990: 166, fig.55, A; Михайлина 1997: 6-7
485.	Mihalkove-Ryšincy					8	9	10	11	12	13	Sokirjani	Тимощук 1990: 162
486.	Mihalkovo-Rišcincy									12	13	Sokirjani	Тимощук 1976: 159, nr. 130
487.	Milieve									12	13	Vižnicja	Тимощук 1982: 24
488.	Mitkiv-Stynca					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 159, nr. 126
489.	Moghilevca-Cegelnea					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 159, nr. 122; Михайлина 1997: 6-7
490.	Mol'nicea I					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 159, nr. 123
491.	Mol'nicea II		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 159, nr. 124
492.	Mol'nicea III (Staryj Kvintar)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 159, nr. 125
493.	Moleşti-Râpa Adâncă	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Ialoveni	Чеботаренко 1983: 183 192.
494.	Molodija									12	13	Gliboka	Тимощук 1982: 24
495.	Musorivka		5	6	7					12	13	Zastavna	Приходнюк 1975: 103, nr. 67
496.	Musorivka-Pid Stincoju		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 159, nr. 131; Русанова, Тимощук 1984: 6
497.	Naddnistreanka I			6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 103, nr. 71
498.	Naddnistreanka II			6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 103, nr. 72

499.	Nagorjane									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
500.	Nagorjane-Moghila					8	9	10	11			Kel'menci	Тимощук 1990: 162
501.	Nagorjane-Osovo (I)		5	6	7	8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 159, nr. 132; Тимощук 1990: 162; Русанова, Тимощук 1984: 6
502.	Nagorjane-Surša (II)		5	6	7	8	9	10				Kel'menci	Тимощук 1976: 159, nr. 133; Тимощук 1990: 162; Русанова, Тимощук 1984: 6
503.	Nagornoe III						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
504.	Nagornoe IV (Lacul Cahul IV)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
505.	Nagornoie (Renijskij I)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
506.	Nagornoie (Renijskij II)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
507.	Nagornoie (Renijskij III)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
508.	Nagornoie (Renijskij V)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
509.	Naslavcea-Cariera					8	9	10	11	12		Ocniţa	Власенко 1985b.
510.	Naslavcea-Cruce					8	9					Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 23-24, nr.62.
511.	Naslavcea-Sat							10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 53, nr.182.
512.	Nedobojevcy-Ryjii Jar					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 21, nota 34
513.	Nedobojvcy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
514.	Nepolovkivcy-Cegelnea		5	6	7					12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 159, nr. 134; Русанова, Тимощук 1984: 6
515.	Neporotove- Ščovb									12	13	Sokirjani	Тимощук 1982: 24
516.	Neporotove-Galiţa									12	13	Sokirjani	Тимощук 1982: 24
517.	Neporotovo-Dubova					8	9	10				Sokirjani	Тимощук 1990: 162
518.	Nesvoja									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
519.	Nijnie Krivce			6	7							Borşčivsk	Приходнюк 1975: 103-104, nr. 73
520.	Nimorăni-Işnovăţ	4						10	11	12		Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 71, nr. 252.
521.	Nova Jučka I		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 159, nr. 135
522.	Novaja Jučka II-Cervona Glina					8	9	10	11			Or. Cernăuţi	Тимощук 1990: 175
523.	Novaja Jučka III-Starâi Kut					8	9					Or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 160, nr. 137
524.	Novaja Jučka I-Moškiv					8	9					Or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 160, nr. 136
525.	Novaja Pokrovka-III-Enika						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
526.	Novii Vovčinecy									12	13	Gliboka	Тимощук 1982: 24
527.	Novoselovka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
528.	Novosilka-Guculka (II)					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 160, nr. 139; Тимощук 1990: 173
529.	Novosilka-Selište (I)					8	9	10	11	12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 160, nr. 138; Тимощук 1990: 173
530.	Ogorodnoje						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
531.	Olăneşti					8	9	10	11			Ştefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 37, nr. 131, 54, nr. 177.
532.	Olişcani-Cetăţuie	4						10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 88-89, nr. 273; Hâncu 1993: 129-130.
533.	Onut-Strelka						9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 160, nr. 140; Тимощук 1990: 146
534.	Orlovka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
535.	Oršivcy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
536.	Oršivcy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
537.	Oselovka		5	6	7							Kel'menci	Приходнюк 1975: 104, nr. 74
538.	Ošhliby									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
539.	Ostricea									12	13	Gliboka	Тимощук 1982: 24
540.	Ostricea-Okopy					8	9	10	11	12	13	Gliboka	Тимощук 1990: 167
541.	Ostricea-Sat					8	9	10	11	12	13	Gliboka	Тимощук 1976: 160, nr. 141; Тимощук 1990: 167; Михайлина 1997: 6-7
542.	Otaci-Sud							10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 53, nr.184.
543.	Ozernoje V						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
544.	Pârâta-Pe Şes					8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20-21, nr. 44.
545.	Pârâta-Zamca					8	9	10	11			Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 21, nr. 45.
546.	Parcani-Ferma Veche							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 60, nr. 216.
547.	Pârjolteni							10	11			Călăraşi	
548.	Pârjota					8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 21, nr. 47.
549.	Paškivcy-Selişte		5	6	7	8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1976: 161, nr. 145
550.	Paşcani					8	9					Hânceşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr.107
551.	Pepeni	4				8	9	10	11	12		Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 27, nr. 82.
552.	Perebykivcy					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 169
553.	Perebykivcy-Cegelnea (II)		5	6	7			10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 160, nr. 143
554.	Perebykivcy-Dolina		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Hotin	Приходнюк 1975: 104, nr. 77; Тимощук 1990: 170
555.	Perebykivcy-Gorodišče (I)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 160, nr. 142; Тимощук 1990: 168-169
556.	Perebykivcy-Luka (III)		5	6	7	8				12	13	Hotin	Тимощук 1976: 160-161, nr. 144; Тимощук 1990: 170

557.	Peresecina-Moţca							10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
558.	Peršotravnevoje I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
559.	Peršotravnevoje II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
560.	Peršotravnevoje III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
561.	Peticeni-Toloacă							10	11			Călăraşi	
562.	Pionelager II-III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
563.	Pivdennoje						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
564.	Pjadkivcy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
565.	Pociumbeni					8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 21-22, nr. 50.
566.	Podoima-Pologi	4						10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 55, nr. 196.
567.	Pogorilivka-Borščivka		5	6	7					12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 161, nr. 146
568.	Pohorniceni-Petruha	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
569.	Pohrebeni-Suleni							10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
570.	Poiana-Pichet					8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1976: 25, nr. 72, 56-57, nr. 200-206.
571.	Poiana-Promontoriu	4				8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1976: 56, nr. 199.
572.	Pokos			6	7							Novouşiţk	Приходнюк 1975: 104, nr. 80
573.	Ponora						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
574.	Popăuţi-Hlinaia	4				8	9	10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 61, nr. 220; Hâncu 1993: 99.
575.	Porubne-Berlin					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 161, nr. 147; Михайлина 1997: 6-7
576.	Prepeliţa					8	9					Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 28, nr. 85.
577.	Priamaja Balka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
578.	Prigorodok (Gumma)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 170
579.	Prigorodok-Cvintar (I)		5	6	7			10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 161, nr. 148; Тимощук 1990: 170
580.	Prigorodok-II (Kalinovka Gorodišče)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 161, nr. 149; Тимощук 1990: 170
581.	Prigorodok-Les					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 170
582.	Prigorodok-Tatarskaja Krinica					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 170
583.	Prigorodok-Varnica		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 170
584.	Prigorodok-Vozle Gorodišča					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 170
585.	Prilipče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
586.	Prilipče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
587.	Prilipče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
588.	Primorskoje						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
589.	Priozernoje I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
590.	Priozernoje II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
591.	Priozernoje III (Ciajmašir)						9	10	11			Odesa	Гудкова et 1991: 71
592.	Priprutea									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
593.	Priprutea									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
594.	Proscureni-Troşčea			6	7	8	9	10	11	12	13	Râşcani	Хынку, Титов 1974.
595.	Puhăceni	4						10	11			Anenii Noi	Descoperire Gh. Postică, 1987.
596.	Purcari					8	9					Ştefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 50, nr. 173.
597.	Raşkov III		5	6	7							Hotin	Баран 1988; Тимощук 1990: 171
598.	Raşkov-Brajanka					8	9					Hotin	Тимощук 1990: 171
599.	Raşkov-II Dibrova		5	6	7							Hotin	Баран 1988; Тимощук 1990: 171
600.	Raşkov-Livada (I)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 171; Баран-
601.	Raşkov-Şčovb (Cetate)					8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1990: 171
602.	Răciula						9	10	11	12		Călăraşi	Власенко1990.
603.	Rădenii Vechi-Malul Pârăului					8	9					Ungheni	Descoperire I. Borziac.
604.	Răscăeţi I							10	11			Ştefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 50, nr. 174.
605.	Răscăeţi II							10	11			Ştefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 51, nr. 175.
606.	Răscăieţi-Grădinele Şcolii					8	9	10	11			ştefan Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974:
607.	Răvaca-Dreapta Işnovăţului		5	6	7	8	9					Chişinău	Федоров, Чеботаренко 1974: 71, nr. 256.
608.	Răvaca-Stânga Işnovăţului					8	9					Chişinău	
609.	Răzălai-Lutărie					8	9					Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 27, nr. 80, nr. 81.
610.	Răzeni					8	9	10	11			Căinari	
611.	Recea-Tutoveni			6	7							Străşeni	
612.	Reni						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
613.	Repujincy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
614.	Repujincy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
615.	Repujincy I					8	9			12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 163, nr. 158
616.	Repujincy II-Klin					8	9			12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 163, nr. 159
617.	Revno I-Gorodišče					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 161, nr. 153; Тимощук 1990: 171-173; Михайлина 1997: 6-7

618.	Revno II-Carina					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 162, nr. 154; Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
619.	Revno III-Revneak					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 163, nr. 156; Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
620.	Revno IV-Liščik					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 162, nr. 157; Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
621.	Revno IX-Mikulinka					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 163, nr. 154; Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
622.	Revno V-Gevda					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
623.	Revno VIII					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
624.	Revno VII-Veretinnikovo					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
625.	Revno VI-Kidrina					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 173, Михайлина 1997: 6-7
626.	Rezina-Stohnaia							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 89, nr. 275.
627.	Ridkivcy									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
628.	Ridkivcy I-Dovga Dolina		5	6	7			10	11			Novoselicja	Тимощук 1976: 164, nr. 160
629.	Ridkivcy II-Kalatura		5	6	7	8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 164, nr. 161
630.	Ridkivcy-Vyphanka					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 165
631.	Rivkivcy III-Magaljansike		5	6	7							Novoselicja	Тимощук 1976: 164, nr. 162
632.	Rjavincy					8	9			12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 156
633.	Rjavincy II-Hrinova					8	9			12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 164, nr. 164; Тимощук 1990: 156
634.	Rjavincy I-Kadub		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 164, nr. 163; Тимощук 1990: 146
635.	Rogizna III-Serednii Kut		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 164, nr. 167
636.	Rogizna I-Ostrov		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 164, nr. 166; Русанова, Тимощук 1984: 6
637.	Rogizna IV		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 165, nr. 168; Русанова, Тимощук 1984: 6
638.	Rogizna I-Zadubrovka		5	6	7					12	13	or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 164, nr. 165; Русанова, Тимощук 1984: 6
639.	Rohitny							10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 173
640.	Rohitny I-Levada					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 165, nr. 171; Тимощук 1990: 127
641.	Rohitny-Grineačka					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 165, nr. 173; Тимощук 1990: 174
642.	Rohitny-Les					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174
643.	Rohitny-Sklon					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174
644.	Rohitny-Staryje Skaly					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174
645.	Rohotiny II-Zamčišče					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 165, nr. 172; Тимощук 1990: 174
646.	Rohotiny-Morflot		5	6	7							Hotin	Тимощук 1990: 174
647.	Romancivky I-Karlikiv					8	9					Sokirjani	Тимощук 1976: 165, nr. 169
648.	Romancivky I-Kiselbas					8	9					Sokirjani	Тимощук 1976: 165, nr. 170
649.	Rudi-Biserica					8	9					Dondușeni	Descoperirea expediţia condusă de E. Sava, 1993.
650.	Rudi-Chivana			6	7	8	9					Dondușeni	Власенко 1985: 202 (Rudi XXI).
651.	Rudi-Farfuria Turcească				7	8	9	10	11	12	13	Dondușeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 74-76.
652.	Rudi-Izvor							10	11	12		Dondușeni	Descoperire V. Бейлекчи 1982.
653.	Rudi-Roșcana			6	7	8	9	10	11	12		Dondușeni	Descoperire I. Vlasenko, V. Sorochin.
654.	Rudi-Trei Cruci				7	8	9					Dondușeni	Власенко 1985: 202 (Rudi XXII).
655.	Rudi-Tumul					8	9	10				Dondușeni	Бейлекчи 1985b.
656.	Rudkivcy			6	7							Zastavna	Приходнюк 1975: 105, nr. 87
657.	Rudnichi III-Gorodișče					8	9	10	11	12		Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
658.	Rudniki II-Poliana					8	9	10	11	12		Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
659.	Rudniki I-Kopana Gora					8	9	10	11	12		Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
660.	Rudniki-Selo							10	11	12		Kicmani	Тимощук 1990: 173
661.	Rumeanţevo-Bădicul Rusesc					8	9					Cantemir	Musteaţă 2005: 179.
662.	Ruseștii Noi-Ciuftea					8	9					Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 110.
663.	Ruseștii Noi-Grădină					8	9					Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 112.
664.	Rybhoz 1 Maja (Utkanosovka)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
665.	Šabo						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
666.	Sacarovca	4		6	7	8	9	10	11			Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 26-27, nr. 79, 61, nr. 225.
667.	Sadagora-ul.Serova					8	9					or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 166, nr. 174; Михайлина 1997: 6-7
668.	Sadgora I					8	9	10	11			or. Cernăuţi	Михайлина 1997: 6-7
669.	Sadgora III-Moškov					8	9	10				or. Cernăuţi	Михайлина 1997: 6-7
670.	Sadgora II-Lesničestvo					8	9	10				or. Cernăuţi	Михайлина 1997: 6-7
671.	Sadgora IV-Starečii Kut					8	9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1990: 175; Михайлина 1997: 6-7
672.	Sadgora-Vhmarna		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1990: 175
673.	Sadovo							10	11			Călărași	

674.	Safjany						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
675.	Sagaidac-Iaz	4	5	6	7	8	9					Cimişlia	Бейлекчи 1985.
676.	Sagaidac-Râpa Cosim	4	5	6	7	8	9					Cimişlia	Бейлекчи 1985.
677.	Sagaidac-Valea Cosim	4	5	6	7	8	9					Cimişlia	Бейлекчи 1985.
678.	Samuşin									12	13	Zastavna	Приходнюк 1975: 105, nr. 88
679.	Samuşin-Dolina		5	6	7							Zastavna	Приходнюк 1975: 105, nr. 88
680.	Sankivcy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
681.	Sankivcy-Gora					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 166, nr. 175; Михайлина 1997: 6-7
682.	Sămăşcani-Cetăţuie							10	11	12		Şoldăneşti	Hâncu 1993: 131-132.
683.	Sănătăuca-Sat							10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 55, nr. 191.
684.	Schinoşica		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Cimişlia	Бейлекчи 1985.
685.	Scoreni		5	6	7							Străşeni	
686.	Selişte-Lutăria		5	6	7							Orhei	Postică 1999e.
687.	Selişte-Răscruce		5	6	7							Orhei	Postică 1999e.
688.	Selişte-Sat		5	6	7	8	9	10	11			Orhei	Postică 1999e.
689.	Selişte-Vatici		5	6	7					12	13	Orhei	Postică 1999e.
690.	Semionovca Nouă					8	9					Ştefan-Vodă	Федоров, Cebotaarenco 1974: 36-37: nr. 129.
691.	Semionovka I					8	9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
692.	Šilivcy II-Srub					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 181
693.	Šilivcy I-Taisin Grob					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 181
694.	Šilivcy-Fundoaia					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 182
695.	Šilivcy-Nora					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 182
696.	Šipincy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
697.	Šipincy-Selo		5	6	7	8	9					Kicmani	Тимощук 1976: 167, nr. 202
698.	Široka Poljana Kurgan					8	9	10	11			Gliboka	Тимощук 1990: 182
699.	Široka Poljana-Banga					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
700.	Široka Poljana-Grădina					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
701.	Široka Poljana-Gumin					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 168, nr. 203; Тимощук 1990: 182
702.	Široka Poljana-Ogorody					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
703.	Široka Poljana-Siretul Mic					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
704.	Široka Poljana-Strâmtura					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
705.	Šiškivcy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
706.	Sloboda									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
707.	Slobozia Duşca	4						10	11	12		Criuleni	Федоров, Чеботаренко 1974: 70-71, nr. 251.
708.	Slobozia Vărăncău-Gura Pârăului					8	9					Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 24-25, nr. 69.
709.	Slobozia Vărăncău-Lunca	4						10	11	12		Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 54-55, nr. 190.
710.	Slobozia Vărăncău-Nis	4		6	7	8						Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 270, 184, 278, nr.6.
711.	Slobozia-Cremene					8	9					Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 25, nr. 70.
712.	Slobozia-Izvorul Cucului					8	9	10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
713.	Slobozia-Şirăuţi	4				8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20, nr. 42.
714.	Sloveanca	4				8	9	10	11			Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 61, nr. 224.
715.	Sneačiv					8	9	10				Storojineţ	Тимощук 1990: 178
716.	Sneačiv-Palanka		5	6	7	8	9	10				Storojineţ	Тимощук 1990: 175-176
717.	Sneačiv-Sadovij Kut (II)					8	9	10				Storojineţ	Тимощук 1976: 166, nr. 177; Тимощук 1990: 178
718.	Sneačiv-Toloca (I)		5	6	7							Storojineţ	Тимощук 1976: 166, nr. 176; Тимощук 1990: 178; Русанова, Тимощук 1984: 6
719.	Sokol-Ostrov		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 106, nr. 95
720.	Soroca-Bichir	4		6	7							Soroca	Descoperire V. Marchevici.
721.	Spaska									12	13	or. Cernăuţi	Тимощук 1982: 24
722.	Speia-Hişcovo		5	6	7							Grigoriopol	Postică 1996a.
723.	Stara Jučka-Parikova		5	6	7	8	9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1990: 175
724.	Stara Ušiţa			6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 106, nr. 98
725.	Staraja Jučka-Hmarna		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 166, nr. 178; Русанова, Тимощук 1984: 6
726.	Starjy Vovčinec									12	13	Gliboka	Тимощук 1982: 24
727.	Staryje Trojany						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
728.	Stavčane									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
729.	Stejăreni-Cetăţuia Cârlani							10	11			Străşeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr. 105.
730.	Stejăreni-Sat					8	9					Străşeni	
731.	Stolniceni-Sărata	4				8	9					Edineţ	Федоров, Чеботаренко 1974: 21, nr. 48.
732.	Străşeni							10	11			Străşeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 42, nr. 146.
733.	Străşeni-Poiana					8	9	10	11	12		Stăşeni	Власенко 1981: 205.

734.	Strășeni-Valea Târgoliștii							10	11	12	13	Strășeni	
735.	Strileckji Kut-Poljana		5	6	7	8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 166, nr. 179
736.	Strumok						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
737.	Studenica		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 106, nr. 100
738.	Subocy		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 107, nr. 101
739.	Šubranec					8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 168, nr. 204
740.	Šubranec									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
741.	Šubranec		5	6	7	8	9					Zastavna	Tymoşciuk 1976: 168, nr. 204
742.	Šubranec									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
743.	Suhoverhiv-Dibrova									12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 166, nr. 180
744.	Suruceni-Dănceni		5	6	7	8	9	10	11			Ialoveni	Descoperire I. Niculiţă, Gh. Postică.
745.	Suruceni-Iazuri		5	6	7							Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 16: nr. 29-30.
746.	Suruceni-Vest	4		6	7							Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 16-17, nr. 31.
747.	Suvorovo I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
748.	Suvorovo II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
749.	Suvorovo II (Iujnoje)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
750.	Suvorovo III (Sever)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
751.	Suvorovo IV						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
752.	Șapte Bani-Hârtop					8	9					Râșcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22, nr. 51.
753.	Șapte Bani-Hucea			6	7			10	11	12		Râșcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 12, nr. 2.
754.	Șapte Bani-Pădure		5	6	7							Râșcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, 6.
755.	Șolcani					8	9					Soroca	Descoperire I. Vlasenko.
756.	Șoldănești-Luchiţa	4		6	7	8	9	10	11	12		Șoldănești	Федоров, Чеботаренко 1976: 60, nr. 218.
757.	Șoldănești-Piscărești							10	11	12		Șoldănești	Федоров, Чеботаренко 1976: 60, nr. 217.
758.	Tarasovo-Sat					8	9					Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 26, nr. 76.
759.	Tarnavca I-Lani					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 166, nr. 181
760.	Tarnavka II					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 166, nr. 182
761.	Tašbunar						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
762.	Tatarbunar						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
763.	Tătărăuca Nouă-Borta Turcului					8	9					Donduşeni	Descoperirea expediţia condusă de E. Sava, 1993.
764.	Tătărăuca Nouă-Germanaria				7	8	9	10	11	12		Donduşeni	Descoperire Rabinovici 1990.
765.	Tătărăuca Nouă-Gura Difileului					8	9					Donduşeni	Descoperirea expediţia condusă de E. Sava, 1993.
766.	Tătărăuca Nouă-Piscul Gol					8	9					Donduşeni	Descoperirea expediţia condusă de E. Sava, 1993.
767.	Temeleuţi I							10	11	12		Călărași	Arhiva MC
768.	Temeleuţi II							10	11	12		Călăraş	Arhiva MC
769.	Temeleuţi-Cetăţuie					8	9					Camenca	Hâncu 1993: 25-26.
770.	Teremcy		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Баран 1983: 5-47
771.	Teţcani-Isăieni					8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 21, nr. 46.
772.	Tochile Răducani							10	11	12		Leova	Descoperire Gh. Postică.
773.	Todirești-Lunca Bâcului	4				8	9	10	11	12		Anenii Noi	Descoperire Gh. Postică, 1987.
774.	Todirești-Platou					8	9					Ungheni	Descoperire V. Сорокин.
775.	Topolevoje						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
776.	Toporivcy									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
777.	Toporivcy									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
778.	Toporivcy									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
779.	Toporivcy-Gukiv		5	6	7							Novoselicja	Тимощук 1976: 166, nr. 184
780.	Trebujeni-Fântâna Joei	4						10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
781.	Trebujeni-Gura Selitrei							10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
782.	Trebujeni-Izvorul Selitrei	4				8	9					Orhei	Postică 1999e.
783.	Trebujeni-Orheiul Vechi	4		6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
784.	Trebujeni-Pădurea Ţiganca	4		6	7							Orhei	Postică 1999e.
785.	Trebujeni-Scoc	4		6	7	8	9	10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
786.	Trinca-Izvorul lui Luca	4						10	11	12		Edineţ	Inf. O. Leviţki.
787.	Trinca-Râpa Izvorului	4				8	9					Edineţ	Inf. I. Borziac.
788.	Truşeni	4				8	9					Străşeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr. 104.
789.	Truşeni-Chişera						9	10	11	12		Străşeni	Desccoperire Gh. Postică.
790.	Truşeni-Valnova					8	9	10	11			Străşeni	Descoperire Gh. Postică.
791.	Tudora	4				8	9					Ştefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 52, nr. 178, 179.
792.	Tureatca-Selişce					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 166, nr. 183
793.	Tvardiţa						9	10	11			Taraclia	Федоров, Чеботаренко 1974: 52, nr. 180, 181.

794.	Ţânţăreni-Lunca Bâcului	4				8	9					Anenii Noi	Descoperire Gh. Postică, 1987.
795.	Ţareuca-Cetate							10	11	12		Rezina	Hâncu 1993: 104-105.
796.	Ţareuca-Dohentea							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 89-91, nr. 276; Hâncu 1993: 103.
797.	Ţigăneşti							10	11			Străşeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 70, nr. 246.
798.	Ţipovo-Mănăstire							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974:
799.	Unţeşti-Vorsova			6	7							Ungheni	Descoperire V. Cavruc.
800.	Ustia-Prut					8	9	10				Kicmani	Myhyilina 1997:6-7
801.	Ustie I		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 106, nr. 102
802.	Ustie II		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 108, nr. 103
803.	Ustie-Cogâlnic	4						10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
804.	Ustie-Hidrocentrala					8	9	10	11	12		Dubăsari	Федоров, Чеботаренко 1974: 29, nr.90, 70, nr. 248.
805.	Ustie-Nord					8	9	10	11	12		Dubăsari	Федоров, Чеботаренко 1974: 42, nr.145.
806.	Ustie-Sat	4					9	10	11	12		Dubăsari	Федоров, Чеботаренко 1974: 70, nr.249, nr.250.
807.	Ustie-Zolonceni					8	9	10	11	12		Dubăsari	Федоров, Чеботаренко 1974: 31, nr.98, 70, nr.247.
808.	Utkanosovka III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
809.	Vadul lui Isac							10	11	12		Cahul	
810.	Valea Cozmin (I)		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 16; Тимощук 1990: 149; Русанова, Тимощук 1984: 6; Михайлина 1997: 6-7
811.	Valea Cozmin-Gora Budaka (III)		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 18; Тимощук 1990: 149; Русанова, Тимощук 1984: 6
812.	Valea Cozmin-Gruševo (II)					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 17; Михайлина 1997: 6-7
813.	Valea Cozmin-Selišče (IV)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 19; Тимощук 1990: 149
814.	Valeva									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
815.	Valeva									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
816.	Vartikivcy									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
817.	Varvareuca-Cucuieţi							10	11			Floreşti	
818.	Vasilievcy-Toloci		5	6	7	8	9	10				Sokirjani	Тимощук 1976: 148, nr. 22
819.	Vasiliv									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
820.	Vasiliv									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
821.	Vasiliv									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
822.	Vasilivka									12	13	Sokirjani	Тимощук 1982: 24
823.	Vasiliv-Zamčišče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 158-161
824.	Vasiljevka (I)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
825.	Vasiljevka (II)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
826.	Vasiljevka (VI)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
827.	Vasilovcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
828.	Vasilovcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
829.	Vasilovcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
830.	Vaskivcy		5	6	7							Vižnicja	Тимощук 1976: 148, nr. 23; Русанова, Тимощук 1984: 6
831.	Vaslovivcy-Carina					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
832.	Vaslovivcy-Ciurcalo									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 161-162
833.	Vaslovivcy-Habajlv		5	6	7	8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 147, nr. 20; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
834.	Vaslovivcy-Koicany					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 147, nr. 21; ; Тимощук 1982: 161-162; Тимощук 1990: 166
835.	Vaslovivcy-Srednii Gorb					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 166
836.	Vălcineţ-Bariera					8	9	10	11	12		Ocniţa	Vlasenko1985b: 202.
837.	Văratec	4	5	6	7							Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr. 8.
838.	Velikii Kučiuriv-Selišče					8	9	10				Storojineţ	Тимощук 1976: 148, nr. 25; Тимощук 1990: 178; Михайлина 1997: 6-7
839.	Velikosillea					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 148, nr. 24; Михайлина 1997: 6-7
840.	Verbivcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
841.	Verbivcy-Kučur (II)		5	6	7							Zastavna	Тимощук 1976: 148, nr. 26
842.	Verbivcy-Ostrov (I)		5	6	7	8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 148, nr. 27; Тимощук 1990: 166
843.	Verbivcy-Toloaca		5	6	7	8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 148, nr. 28; Тимощук 1990: 166
844.	Verejeni-Izvor	4						10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 53, nr.183.
845.	Verenčeanka									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
846.	Verhnie Stanivcy I					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
847.	Verhnie Stanivcy II					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
848.	Verhnie Stanivcy III					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
849.	Verhnie Stanivcy-Jadov					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 148
850.	Verhnie Stanivcy-Tureckaja Krinica					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 146
851.	Verhnie Stanivcy-Zavalennyj					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 148
852.	Verhnja Kaličanka					8	9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 148, nr. 29; Михайлина 1997: 6-7

853.	Vertiujeni	4				8	9					Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 53, nr. 183.
854.	Vikno									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
855.	Vikno-Martinivka		5	6	7					12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 148, nr. 30; Тимощук 1982: 162-163
856.	Vilhovcy			6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 88, nr. 12
857.	Vinigradovka I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
858.	Vinigradovka II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
859.	Vitilivka									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
860.	Vitilivka									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
861.	Vitilivka-Potičok		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 148, nr. 31
862.	Vitreanka									12	13	Sokirjani	Тимощук 1982: 24
863.	Vladična									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
864.	Vladična-Dvorišşče (I)		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 148, nr. 32; Русанова, Тимощук 1984: 6
865.	Vladična-Kadub (II)		5	6	7	8	9					Hotin	Тимощук 1976: 148, nr. 33; Русанова, Тимощук 1984: 6
866.	Vladyčeny I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
867.	Vladyčeny II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
868.	Vladyčeny III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
869.	Vladyčeny V						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
870.	Vladyčeny VI						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
871.	Voloka II (Kolodec Sobeskii)					8	9	10				Gliboka	Михайлина 1997: 6-7
872.	Voloka-Gorodišče (I)					8	9	10	11			Gliboka	Тимощук 1976: 148, nr. 33; Тимощук 1982:163; Михайлина 1997: 6-7
873.	Voloka-Pašnina					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 149
874.	Vološkove-Cvintar		5	6	7							Sokirjani	Тимощук 1976: 148, nr. 35
875.	Voronovicea									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
876.	Vulcănești						9	10	11			Comrat	Федоров, Чеботаренко 1974: 40, nr. 136
877.	Zadubrovka-Groapa (I)		5	6	7							Zastavna	Тимощук 1976: 154, nr. 77; Тимощук 1990: 152; Русанова, Тимощук 1984: 6
878.	Zadubrovka-Hârtop		5	6	7							Zastavna	Приходнюк 1975: 100, nr. 31
879.	Zadubrovka-Kupinjia (II)		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 155, nr. 78; Русанова, Тимощук 1984: 6
880.	Zadubrovka-Selišce (III)					8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 155, nr. 79
881.	Zališčiki		5	6	7							Zalişčiki,	Приходнюк 1975: 100, nr. 32
882.	Zamostea					8	9	10	11	12	13	Vižnicja	Тимощук 1976: 155, nr. 80
883.	Zastavna									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
884.	Zastavna									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
885.	Zastavna									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
886.	Zelenai Lipa - Tureckaja Krinica							10	11	12		Hotin	Тимощук 1990: 169
887.	Zeleniv-Lan			6	7					12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 155, nr. 81; Русанова, Тимощук 1984: 6
888.	Zelenyj Gai			6	7							Zalişčiki,	Приходнюк 1975: 100, nr. 34
889.	Zgurița-Malul Iazului		5	6	7	8	9					Drochia	

ANEXA nr. 2.

REPERTORIUL NECROPOLELOR POPULAȚIEI SEDENTARE

(Situri arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean, secolele V-XIII)

Nr	Necropola	Tip necro polă	Crono logia	Morminte total	Inhumări	Incinerări	Raionul	Bibliografie
1.	Dănceni	Plană	V-VI	1	1	0	Ialoveni	Рафалович 1986: 24-27
2.	Selişte	Plană	V-VII	5	3	2	Orhei	Рафалович 1972a: 215-216; 1973: 141-143
3.	Moleşti-Râpa Adâncă	Plană	V-VII	1	1	0	Ialoveni	Тентюк 1990c
4.	Corneşti	Plană	V-VII	1	0	1	Hotin	Приходнюк 1975: 109
5.	Čeponosy	Tumulară	V-VII	2	0	2	Hotin	Тимощук 1976a: 94-95, 167
6.	Hansca	Plană	V-VII	5	1	4	Ialoveni	Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 1981: 7
	Subtotal			**15**	**6**	**9**		
7.	Cobusca Veche	Plană	VIII-IX	14	0	14	Anenii Noi	Сергеев 1960
8.	Čornivka	Tumulară	IX-X	10	0	10	Novoselicja	Михайлина, Тимощук 1983: 216-217; Тимощук 1990a: 168; Михайлина 1997: 74-76
9.	Revno	Plană	IX-X	53	0	53	Kicmani	Тимощук 1990a: 183-184; Михайлина 1997: 70-73.
10.	Alcedar	Tumulară	IX-X	254	0	254	Rezina	Федоров 1964b; 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974.
	Subtotal			**331**	**0**	**331**		
11.	Brăneşti	Plană	IX-X	98	95	3	Orhei	Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984.
12.	Revno	Izolat	IX-X	1	1	0	Kicmani	Тимощук 1990: 35
13.	Bila-Carina	Izolat	IX-X	1	1	0	Kicmani	Тимощук 1990: 35, 99.
14.	Giurgiuleşti – Râpa Chiţei	Izolat	IX-XI	2	2	0	Cahul	Postică, Tentiuc, Hâncu 1999.
15.	Giurguleşti – Stana lui Mocanu	Izolat	IX-XI	1	1	0	Cahul	Postică, Tentiuc, Hâncu 1999.
16.	Vikno-Martinivka	Plană	IX-XII	6	6	0	Zastava	Моця 1990: 135.
17.	Musorivca	Plană	IX-XII	2	2	0	Zastava	Моця 1990: 135.
18.	Calfa	Plană	X-XI	6	6	0	Anenii Noi	Чеботаренко 1973a: 73-75.
19.	Brăneşti	Izolat	X-XI	2	2	0	Orhei	
20.	Echimăuţi	Izolat	X-XI	2	2	0	Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 109.
21.	Hansca Căprăria	Plană	X-XII	75	75	0	Ialoveni	Hâncu 1973a.
22.	Hansca	Plană	X-XII	6	6	0	Ialoveni	Чеботаренко 1982; Чеботаренко, Тельнов 1983: 91, 95-97, fig. 2,2.
23.	Lucaşeuca	Izolat	X-XII	1	1	0	Orhei	Хынку 1969a: 12.
24.	Costeşti	Plană	X-XII	4	4	0	Râşcani	Хынку, Титов 1974: 72-75.
25.	Gorišnji Širovcy	Tumulară	X-XII	4	4	0	Zastava	Тимощук 1982: 63-65; Моця 1990: 118-119.
26.	Djurkov	Plană	X-XIII	+	+	0	Kolomiiskii	Моця 1990: 135.
27.	Oleškov	Plană	X-XIII	126	126	0	Sneatinsk	Моця 1990: 135.
28.	Sanciovcy	Izolat	X-XIII	1	1	0	Hotin	Моця 1990: 135.
29.	Perebykivcy	Izolat	X-XIII	1	1	0	Hotin	Моця 1990: 135.
30.	Darabani	Plană	X-XIII	+	+	0	Hotin	Моця 1990: 135.
31.	Šipincy	Plană	X-XIII	+	+	0	Kicmani	Моця 1990: 135.
32.	Kicmani	Plană	X-XIII	+	+	0	Kicmani	Моця 1990: 135.
33.	Ivancivcy	Plană	X-XIII	5	5	0	Kicmani	Моця 1990: 135.
34.	Novoselka	Plană	X-XIII	5	5	0	Kicmani	Моця 1990: 136.
35.	Dubovcy	Izolat	X-XIII	1	1	0	Kicmani	Моця 1990: 136.

36.	Lencăuţi	Plană	X-XIII	4	4	0	Cernăuţi	Моця 1990: 136.
37.	Černovka	Plană	X-XIII	2	2	0	Novoselicja	Моця 1990: 136.
38.	Lencăuţi	Plană	X-XIII	8	8	0	Kel'menci	Моця 1990: 136.
39.	Dnestrovka	Plană	X-XIII	5	5	0	Kel'menci	Моця 1990: 136.
40.	Makarovka	Izolat	X-XIII	1	1	0	Kel'menci	Моця 1990: 136.
41.	Kulišivka	Plană	X-XIII	+	+	0	Sochireni	Моця 1990: 136.
42.	Kuty	Plană	X-XIII	+	+	0	Kosovsk	Ратич 1957: 175; Моця 1990: 136.
43.	Mamornica	Izolat	X-XIII	1	1	0	Gliboca	Моця 1990: 136.
44.	Ostricea	Izolat	X-XIII	1	1	0	Gliboca	Моця 1990: 136.
45.	Vasilev (4 necr.)	Plană	XI-XIII	44	44	0	Zastava	Моця 1990: 135.
46.	Copacincy	Plană	XI-XIII	33	33	0	Gorodnekov	Моця 1990: 135.
47.	Mihalcea	Izolat	XI-XIII	1	1	0	Gorodnekov	Моця 1990: 135.
48.	Cornev	Plană	XI-XIII	3	3	0	Gorodnekov	Моця 1990: 135.
49.	Gorodnica	Plană	XI-XIII	51	51	0	Gorodnekov	Моця 1990: 135.
50.	Mitkov	Plană	XI-XIII	3	3	0	Zastava	Моця 1990: 135.
51.	Selişte	Plană	XII-XIII	3	3	0	Orhei	Рафалович, Лапушнян 1974a; 1974b.
52.	Mateuţi-Şcoala Nouă	Plană	XII-XIII	14	14	0	Rezina	Хынку 1969c.
53.	Dnestrovka	Tumulară	XII-XIII	8	8	0	Kel'menci	Моця 1990: 118-119.
54.	Orheiul-Vechi	Izolat	XII-XIII	1	1	0	Orhei	Postică, Hâncu, Munteanu 1998: 46.
55.	Dobrynovcy	Izolat	XII-XIII	1	1	0	Zastavna	Тимощук 1976a: 122.
56.	Hansca Limbari	Plană	XII-XIV	110	110	0	Ialoveni	Hâncu 1970a.
	Subtotal			**652**	**649**	**3**		
	Total			**998**	**655**	**343**		

ANEXA nr. 3.

REPERTORIUL COMPLEXELOR FUNERARE TUMULARE

(morminte ale nomazilor din secolele X-XIV descoperite spaţiul pruto-nistrean)

Nr.	Denumirea	Cronologia mormintelor (secole)							Raionul	Bibliografie
		X-XI	XI-XII	X-XII	XII-XIII	XIII-XIV	XII-XIV	X-XIV		
1.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 205
2.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 200
3.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 206
4.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 203
5.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 205
6.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 206
7.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 205
8.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 206
9.	Badragii Vechi							1	Râşcani	Чирков 1989: 13-14
10.	Badragii Vechi							1	Râşcani	Яровой, Чирков 1987: 3
11.	Badragii Vechi							1	Râşcani	Яровой, Чирков 1987: 9
12.	Badragii Vechi							1	Râşcani	Яровой, Чирков 1987: 31
13.	Badragii Vechi							1	Râşcani	Яровой, Чирков 1987: 62-63
14.	Badragii Vechi							1	Râşcani	Яровой, Чирков, Бубулич 1990: 35-36
15.	Badragii Vechi	1							Râşcani	Чирков 1990: 161-163
16.	Badragii Vechi	1							Râşcani	Чирков 1990: 163-167
17.	Badragii Vechi							1	Râşcani	Яровой, Чирков 1987: 34-35
18.	Bălăbăneşti							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 79
19.	Bălăbăneşti							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 79
20.	Bălăbăneşti							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 72
21.	Bălăbăneşti							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 79
22.	Balabani					1			Găgăuzia	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 14
23.	Balabani					1			Taraclia	Postică, Sava 1996: 66-67
24.	Balabani							1	Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 66
25.	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 68
26.	Balabani							1	Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 44
27.	Balabani							1	Taraclia	Postică, Sava 1996: 70-71
28.	Balabani							1	Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 42
29.	Balabani					1			Taraclia	Postică, Sava 1996: 71
30.	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 69
31.	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 71
32.	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 37
33.	Balabani							1	Taraclia	Postică, Sava 1996: 71
34.	Balabani							1	Taraclia	Postică, Sava 1996: 72
35.	Balabani					1			Taraclia	Postică, Sava 1996: 69-70
36.	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 69
37.	Balabani					1			Taraclia	Postică, Sava 1996: 69
38.	Baştanovka							1	Odesa	Шмаглий, Черняков 1970: 81; Добролюбский 1986: 97, nr. 106
39.	Baştanovka							1	Odesa	Шмаглий, Черняков 1970: 81; Добролюбский 1986: 71, nr. 89
40.	Beliajevka							1	Odesa	Алексеева 1975: 34-36; Добролюбский 1986: 95, nr. 87
41.	Belolesje				1				Odesa	Добролюбский 1986: 100, nr. 140
42.	Bîciok							1	Anenii Noi	Агульников 1985: 47
43.	Bolgrad							1	Odesa	Гудкова & 1991.
44.	Bolgrad							1	Odesa	Гудкова & 1991.
45.	Bolgrad							1	Odesa	Гудкова & 1991.
46.	Borisovka							1	Odesa	Шмаглий, Черняков 1970: 67; Добролюбский 1986: 95, nr. 88
47.	Branişte							1	Râşcani	Левицкий 1985: 46, fig. 42
48.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 9
49.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 62-63
50.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 62
51.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 62
52.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 60
53.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 51
54.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 50
55.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 49
56.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 47-48
57.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 18

58.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 17
59.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 9
60.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 8
61.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 8
62.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 4
63.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 4
64.	Brăviceni	0	0	0	0	0	0	1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 17
65.	Burlănești	0	0	0	0	0	0	1	Edineţ	Демченко 1987: 56
66.	Burlănești	0	0	0	0	0	0	1	Edineţ	Демченко 1987: 52
67.	Burlănești	0	0	0	0	0	0	1	Edineţ	Демченко 1987: 19-20
68.	Butor	1							Grigoriopol	Добролюбский 1986: 100, nr. 137
69.	Calančak	1							Odesa	Добролюбский 1986: 100, nr. 136
70.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 20
71.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 61-62
72.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 48-49
73.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 10
74.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 25-26
75.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 40
76.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 14
77.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 8
78.	Camenca							1	Camenca	Добролюбский 1986: 96, nr. 101
79.	Camenca							1	Camenca	Добролюбский 1986: 96, nr. 100
80.	Camenca					1			Camenca	Добролюбский 1986: 98-99, nr. 125
81.	Caplani							1	Ştefan Vodă	Agulnicov 1984: 95; Добролюбский 1986: 103, nr. 157
82.	Cârnăţeni							1	Căușeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 96
83.	Cârnăţeni	1							Căușeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 96-97
84.	Cârnăţeni							1	Căușeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 96
85.	Cârnăţeni	1							Căușeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 95
86.	Căuşeni	1							Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 86
87.	Căuşeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 95
88.	Căuşeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 97
89.	Căuşeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 89
90.	Căuşeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 95
91.	Căuşeni					1			Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 79
92.	Căuşeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 100
93.	Căuşeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 90-91
94.	Căuşeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 72
95.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
96.	Cazaclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
97.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
98.	Cazaclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
99.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
100.	Cazaclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
101.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
102.	Cazaclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
103.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
104.	Cazaclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
105.	Cazaclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
106.	Cazaclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
107.	Cazaclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
108.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
109.	Cazaclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
110.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
111.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
112.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
113.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
114.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
115.	Cazaclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
116.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
117.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 149-150
118.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 152
119.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 136
120.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 136
121.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 139
122.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 134
123.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 147
124.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 141
125.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 136
126.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 147-149
127.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 139
128.	Chircăiești				1				Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 150
129.	Chircăiești							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 139
130.	Chirileni	0	0	0	0	0	0	1	Ungheni	Raport p.29-30
131.	Chirileni							1	Ungheni	Abâzova, Klociko 2000: 521

132.	Chirileni	1							Ungheni	Abâzova, Klociko 2000: 518-519
133.	Chirileni							1	Ungheni	Abâzova, Klociko 2000: 521
134.	Chirileni	0	0	0	0	0	0	1	Ungheni	Raport p. 73-74
135.	Chisliţa					1			Odesa	Добролюбский 1986: 99, nr. 129
136.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 91
137.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 98
138.	Chisliţa					1			Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 99
139.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 99
140.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 91
141.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 94
142.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 99
143.	Ciauš					1			Odesa	Добролюбский 1986: 101, nr. 146
144.	Cimişeni							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 83
145.	Cimişeni							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 82-83
146.	Cimişeni							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 82
147.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 16, fig. 11/5
148.	Ciobruci					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 93, nr. 71
149.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 6-7, fig. 8/2
150.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 7, fig. 8/5
151.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 15, fig. 11/1
152.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 17, fig. 11/6
153.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 21, fig. 12/3
154.	Ciobruci		1						Slobozia	Добролюбский 1986: 94, nr. 82
155.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 12, fig. 9/6
156.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
157.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
158.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
159.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
160.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
161.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
162.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
163.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
164.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
165.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
166.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
167.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
168.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
169.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
170.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
171.	Codru Nou							1	Teleneşti	Яровой 1985: 14, fig. 9/4
172.	Codru Nou							1	Teleneşti	Яровой 1985: 26
173.	Copciac							1	Găgăuzia	
174.	Copciac							1	Găgăuzia	
175.	Corjeuţi							1	Briceni	Левицкий, Demcenco 1994: 224
176.	Corjeuţi							1	Briceni	Левицкий, Demcenco 1994: 221
177.	Corjevo					1			Anenii Noi	Добролюбский 1986: 103, nr. 156
178.	Corpaci							1	Edineţ	Яровой 1984: 39
179.	Corpaci							1	Edineţ	Дергачев 1982: 38
180.	Corpaci							1	Edineţ	Дергачев 1982: 34
181.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982: 8
182.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982: 17
183.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982: 13
184.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982: 5
185.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982: 17
186.	Cotiujeni							1	Şoldăneşti	Агульников 1992: 1108
187.	Cotiujeni							1	Floreşti	Агульников 1992: 117
188.	Cotiujeni							1	Floreşti	Агульников 1992: 114-115
189.	Krasnoje	1							Transnistria	Кетрару, Серова 1983: 143-144; Серова, Яровой 1987: 33; Добролюбский 1986: 101-102, nr. 147
190.	Krasnoje							1	Transnistria	Серова, Яровой 1987: 75
191.	Cuconeştii Vechi							1	Râşcani	Дергачев 1982: 29
192.	Cuconeştii Vechi II							1	Râşcani	
193.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 574
194.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 568
195.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 568
196.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 567
197.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 563
198.	Doina							1	Cantemir	Бубулич 1992
199.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 153
200.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 141
201.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 148
202.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 141
203.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 158

204.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 155
205.	Dubăsarii Vechi							1	Criuleni	Борзияк, Левицкий 1989: 114
206.	Dzinelor							1	Odesa	Добролюбский 1986: 98, nr. 116
207.	Dzinelor		1						Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 112
208.	Dzinilor							1	Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 105
209.	Etulia						1		Găgăuzia	Серова 1981: 62
210.	Făleşti							1	Făleşti	Федоров 1960, p. 179ю
211.	Feştelița							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 21, fig. 21/2
212.	Feştelița							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 21, fig. 21/3
213.	Feştelița							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 14, fig. 10/2
214.	Feştelița							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 57, fig. 34/6
215.	Feştelița							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 57, fig. 34/5
216.	Feştelița							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 16, fig. 24b
217.	Fricaţei		1						Odesa	Добролюбский 1986: 101, nr. 145
218.	Fricaţei					1			Odesa	Добролюбский 1986: 101, nr. 144
219.	Fricaţei		1						Odesa	Добролюбский 1986: 101, nr. 143
220.	Fricăţei					1			Reni	Добролюбский 1986: 98, nr. 118
221.	Frumuşica					1			Floreşti	Гросу 1981: 159-164
222.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 13, fig. 11/2
223.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 18, fig. 13/4
224.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 23, fig. 11/2
225.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 29, fig. 22/8
226.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 8, fig. 6/2
227.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 26, fig. 20/5
228.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 28, fig. 20/1
229.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 11, fig. 8/3
230.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 6, fig. 4/3
231.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
232.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
233.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
234.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
235.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
236.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
237.	Gradeška			1					Reni	Субботин, Добролюбский, Тощев 1995: 109-126
238.	Gradeška		1						Reni	Добролюбский 1986: 103, nr. 160
239.	Gradeška					1			Reni	Добролюбский 1986: 103, nr. 161
240.	Gradeška			1					Reni	Субботин, Добролюбский, Тощев 1995: 109-126
241.	Gradeška			1					Reni	Субботин, Добролюбский, Тощев 1995: 109-126
242.	Gradeška			1					Reni	Субботин, Добролюбский, Тощев 1995: 109-126
243.	Gradištea							1	Reni	Добролюбский 1986: 98, nr. 117
244.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 14
245.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 32
246.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 25
247.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 19
248.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 10
249.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 11
250.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 11
251.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 4
252.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 413
253.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 17
254.	Gura-Bâcului			1					Anenii Noi	Дергачев 1984: 4
255.	Hadjimus		1						Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 159
256.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 159
257.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 156
258.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 159
259.	Hadjimus							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 157
260.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 173
261.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 166
262.	Hajilar							1	Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 100
263.	Hajilar							1	Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 100
264.	Hajilar							1	Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 100
265.	Hajilar							1	Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
266.	Hajilar							1	Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
267.	Hajilar							1	Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
268.	Hajilar							1	Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
269.	Hajilar							1	Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
270.	Hajilar				1				Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
271.	Hajilar							1	Ştefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
272.	Hancăuţi							1	Edineţ	Дергачев 1982: 46
273.	Hancăuţi							1	Edineţ	Дергачев 1982: 46
274.	Hlinaia		1						Odesa	Добролюбский 1986: 92-93, nr. 70

275.	Holmscoie					1			Arţiz	Добролюбский 1986: 98, nr. 120
276.	Iablona					1			Glodeni	Добролюбский 1986: 102, nr. 148
277.	Iablona							1	Glodeni	Добролюбский 1986: 102, nr. 149
278.	Iablona							1	Glodeni	Добролюбский 1986: 102, nr. 150
279.	Ivanovka					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 192 193
280.	Ivanovka					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 191 192
281.	Ivanovka					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 190
282.	Joltyj Jar		1						Odesa	Добролюбский 1986:109, nr. 141
283.	Kalčeva							1	Cervonoarmeisk	Субботин 1997: 100
284.	Kalčeva							1	Cervonoarmeisk	Субботин 1997: 100
285.	Kalčeva							1	Cervonoarmeisk	Субботин 1997: 100
286.	Kalčeva							1	Cervonoarmeisk	Субботин 1997: 100
287.	Kočkovatoje					1			Tatarbunar	Добролюбский 1986: 98, nr. 124
288.	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 136
289.	Kuzminki			1					Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 131-132
290.	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 128-130
291.	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 136
292.	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 136
293.	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 128
294.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 52
295.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 49
296.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 46
297.	Liman		1						Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 16-18
298.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 16
299.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 14-15
300.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 15-16
301.	Manta							1	Cahul	Агульников 1992: 34, fig. 25/3
302.	Manta							1	Cahul	Агульников 1992: 36, fig. 27/2
303.	Manta							1	Cahul	Агульников 1992: 33, fig. 25/2
304.	Mărculeşti			1					Floreşti	Левинвкий, Тентюк 1990: 95
305.	Medveja							1	Briceni	Сава, Дергачев 1984: 107
306.	Mereni			1					Anenii Noi	Дергачев, Сава 2002
307.	Mereni			1					Anenii Noi	Дергачев, Сава 2002
308.	Mirnoje					1			Odesa	Добролюбский 1986: 99, nr. 131
309.	Mokra	1							Râbniţa	Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002: 214
310.	Mokra	1							Râbniţa	Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002: 215
311.	Mokra	1							Râbniţa	Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002: 188 190
312.	Novokamenka					1			Izmail	Добролюбский 1986: 97, nr. 107
313.	Novokamenka		1						Odesa	Добролюбский 1986: 98, nr. 123
314.	Ogorodnoje	1							Odesa	Добролюбский 1986: 100, nr. 139
315.	Olăneşti							1	Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 102, nr. 151
316.	Opaci	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 100
317.	Opaci	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 100
318.	Opaci	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 97-98
319.	Opaci	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 97
320.	Orlovka							1	Reni	Бондарь, Субботин 2000: 157
321.	Orlovka							1	Reni	Бондарь, Субботин 2000: 154
322.	Palanca	0	0	0	0	0	0	1	Drochia	Курчатов 1990: 59
323.	Palanca	1							Drochia	Gukin, Kurceatov 1998: 136-139
324.	Palanca	0	0	0	0	0	0	1	Drochia	Курчатов 1990: 44-45
325.	Palanca	0	0	0	0	0	0	1	Drochia	Курчатов 1990: 6
326.	Palanca	0	0	0	0	0	0	1	Drochia	Курчатов 1990: 59
327.	Palanca	0	0	0	0	0	0	1	Drochia	Курчатов 1990: 19
328.	Palanca	0	0	0	0	0	0	1	Drochia	Курчатов 1990: 49
329.	Palanca	0	0	0	0	0	0	1	Drochia	Курчатов 1990: 59
330.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 84-85, nr. 16
331.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 17
332.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 88, nr. 39
333.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 84, nr. 15
334.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 87-88, nr. 37
335.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 88, nr. 40
336.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 36
337.	Parcani							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 186
338.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 94, nr. 83
339.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 18
340.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85-86, nr. 23
341.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 88-89, nr. 43
342.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 94-96, nr. 85
343.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 25
344.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 88, nr. 42
345.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 24
346.	Parcani	1							Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 20
347.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 22
348.	Parcani							1	Transnistria	Манзура, Ларина, Сава 1992: 177
349.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 88, nr. 41

350.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 18
351.	Parcani				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 84, nr. 14
352.	Parcani				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 89, nr. 44
353.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 21
354.	Parcani							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 94, nr. 84
355.	Pavlovka							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 95
356.	Pavlovka							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 94
357.	Pavlovka							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 96
358.	Petreşti	1							Ungheni	Чирков 1990: 158
359.	Petreşti							1	Ungheni	Яровой 1987: 23-24, fig. 17/2
360.	Petreşti	1							Ungheni	Чирков 1990: 159-160
361.	Petreşti							1	Ungheni	Яровой 1987: 18 19
362.	Petreşti							1	Ungheni	Яровой 1987: 20-21, fig. 16
363.	Petreşti							1	Ungheni	Яровой 1987: 21-22, fig. 13, 4; 20/2
364.	Plavni					1			Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 18
365.	Plavni							1	Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 62
366.	Plavni							1	Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 47
367.	Plavni							1	Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 45
368.	Plavni		1						Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 42; Добролюбский 1986: 99, nr. 133
369.	Plavni							1	Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 18
370.	Plavni	1							Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 70; Добролюбский 1986: 100, nr. 135
371.	Plavni		1						Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 43
372.	Plavni			1					Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 56;Добролюбский 1986: 100, nr. 142
373.	Ploskoje				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 30
374.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 27
375.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 30
376.	Ploskoje							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 95, nr. 86
377.	Ploskoje				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 29
378.	Ploskoje				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 33
379.	Ploskoje							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 27
380.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 31
381.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 28
382.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 32
383.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 34
384.	Ploskoje	1							Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 26
385.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 112
386.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 121
387.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 114
388.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 114
389.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 118-119
390.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 112-114
391.	Pomazany							1	Chilia	Тощев, Редина 1991: 101
392.	Pomazany							1	Chilia	Тощев, Редина 1991: 95
393.	Pomazany (Ševcenkovo)	1							Chilia	Тощев, Редина 1991: 101; Добролюбский 1986: 95-96, nr. 93
394.	Popeasca							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 13-14, fig. 10/2
395.	Popeasca							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 10, fig. 6/2
396.	Primorskoje		1						Odesa	Добролюбский 1986: 98, nr. 115
397.	Purcari							1	Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 102, nr. 152
398.	Răscăieţii Noi							1	Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 102, nr. 153
399.	Răscăieţii Noi					1			Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 103, nr. 155
400.	Răscăieţii Noi							1	Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 102, nr. 154
401.	Roşcana							1	Anenii Noi	Дергачев, Борзияк, Манзура 1989: 36
402.	Roşcana							1	Anenii Noi	Дергачев, Борзияк, Манзура 1989: 36
403.	Roşcana							1	Anenii Noi	Дергачев, Борзияк, Манзура 1989: 24
404.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
405.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
406.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
407.	Rumeanţevo			1					Cantemir	Бубулич 1992
408.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
409.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
410.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
411.	Saiţi	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 98
412.	Saiţi	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 100
413.	Saiţi	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 98
414.	Sărata							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 97
415.	Sărata							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 99
416.	Sărata		1						Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 110
417.	Sărata					1			Odesa	Добролюбский 1986: 99, nr. 127
418.	Sărata							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 98
419.	Sărata					1			Odesa	Добролюбский 1986: 99, nr. 126
420.	Sărăteni							1	Hânceşti	Левицкий, Манзура, Демченко 1996: 40

421.	Sărăteni							1	Hâncești	Левицкий, Манзура, Демченко 1996: 55
422.	Serbka		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 77
423.	Serbka	1							Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 73
424.	Serbka							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 75
425.	Serbka		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 93-94, nr. 78
426.	Serbka					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 94, nr. 79
427.	Serbka							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 76
428.	Serbka					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 72
429.	Serbka							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 73
430.	Serbka							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 74
431.	Sevirovka					1			Florești	Haheu, Gukin 1997: 197
432.	Sevirovka					1			Florești	Haheu, Gukin 1997: 195
433.	Sevirovka					1			Florești	Haheu, Gukin 1997: 196
434.	Sevirovka					1			Florești	Haheu, Gukin 1997: 199
435.	Slobozia							1	Ștefan Vodă	Высоцкий 1992: 26, fig. 11/2
436.	Slobozia							1	Ștefan Vodă	Высоцкий 1992: 29, fig. 16/2
437.	Speia							1	Anenii Noi	Дергачев, Манзура, Сава 1992: 95
438.	Speia							1	Anenii Noi	Дергачев, Манзура, Сава 1992: 86
439.	Ștefan Vodă				1				Ștefan Vodă	Высоцкий 1992: 37, fig. 32/3
440.	Ștefan Vodă				1				Ștefan Vodă	Высоцкий 1992: 35, fig. 28/1a
441.	Ștefan Vodă				1				Ștefan Vodă	Высоцкий 1992: 34, fig. 28/1
442.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 94, nr. 81
443.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 9
444.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 61
445.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 46
446.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 5
447.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 4
448.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 67
449.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 82-83, nr. 2
450.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 89-90, nr. 50
451.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 3
452.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 69
453.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 84, nr. 11
454.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 49
455.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 51
456.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 52
457.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 56
458.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 47
459.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 60
460.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 66
461.	Sucleja		1						Slobozia	Добролюбский 1986: 82, nr. 1
462.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 8
463.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 63
464.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 84, nr. 12
465.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 84, nr. 10
466.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 84, nr. 58
467.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 7
468.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 90-91, nr. 58
469.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 54
470.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 65
471.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91-92, nr. 64
472.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 62
473.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 45
474.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 6
475.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 94, nr. 81
476.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 57
477.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 59
478.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 55
479.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 53
480.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 68
481.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 48
482.	Suvorovo				1				Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 111
483.	Svetlyj							1	Cimișlia	Манзура 1984: 128
484.	Svetlyj							1	Cimișlia	Манзура 1984: 130
485.	Svetlyj							1	Cimișlia	Манзура 1984: 129
486.	Svetlyj							1	Cimișlia	Манзура 1984: 129
487.	Svetlyj							1	Cimișlia	Манзура 1984: 130; Добролюбский 1986: 103, nr. 158
488.	Svetlyj							1	Cimișlia	Манзура 1984: 129
489.	Svetlyj							1	Cimișlia	Манзура 1984: 128
490.	Svetlyj							1	Cimișlia	Манзура 1984: 133-134
491.	Talmaz							1	Ștefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 30, fig. 16/5
492.	Talmaz							1	Ștefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 50, fig. 24/5
493.	Talmaz							1	Ștefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 51, fig. 24/6
494.	Talmaz							1	Ștefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 55, fig. 27/2

495.	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 28, fig. 15/6
496.	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 55, fig. 27/4
497.	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 52, fig. 23/7
498.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
499.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
500.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
501.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
502.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
503.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
504.	Taraclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
505.	Taraclia	1							Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
506.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
507.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
508.	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
509.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
510.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
511.	Taraclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
512.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
513.	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
514.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
515.	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
516.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
517.	Taraclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
518.	Taraclia		1						Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
519.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
520.	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
521.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
522.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
523.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
524.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
525.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
526.	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
527.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
528.	Ternovka		1						Slobozia	Добролюбский 1986: 88, nr. 38
529.	Ternovka					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 87, nr. 35
530.	Ternovka							1	Slobozia	Сава, Клочко 2002: 161; Агульников, Сава 2004: 194
531.	Ternovka							1	Slobozia	Сава, Клочко 2002: 164
532.	Teţkani			1					Râşcani	
533.	Teţkani			1					Râşcani	
534.	Tiraspol							1	Transnistria	Хахеу 1990: 130
535.	Tiraspol							1	Transnistria	Сава 1988: 45
536.	Tiraspol							1	Transnistria	Сава 1988: 47
537.	Tiraspol							1	Transnistria	Хахеу 1990: 121
538.	Tochile Răducani							1	Cantemir	Яровой 1986: 13-14, f.7/4
539.	Tochile Răducani							1	Cantemir	Яровой 1986: 18 19, f.7/5
540.	Tomai							1	Găgăuzia	
541.	Trapovka					1			Tatarbunar	Добролюбский 1986: 97, nr. 109
542.	Trapovka					1			Tatarbunar	Добролюбский 1986: 98, nr. 122
543.	Trapovka							1	Odesa	Добролюбский 1986: 95, nr. 90
544.	Trapovka		1						Odesa	Добролюбский 1986: 98, nr. 121
545.	Tudorovo					1			Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 99, nr. 130
546.	Tuzla		1						Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 108
547.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 127
548.	Ursoaia		1						Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 118
549.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 109
550.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 106
551.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 109
552.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 111
553.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 111
554.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 118-119
555.	Vadul lui Isac	1							Cahul	Агульников 1991
556.	Vadul lui Isac	1							Cahul	Агульников 1991
557.	Vadul lui Isac	1							Cahul	Агульников 1991
558.	Vişnevoje	1							Odesa	Добролюбский 1986: 100, nr. 138
559.	Vişnevoje				1				Odesa	Добролюбский 1986: 100.
560.	Zârneşti							1	Cahul	Кетрару 1969, p. 49; Добролюбский 1986: 95, nr. 92
561.	Zârneşti							1	Cahul	Кетрару 1969, p. 49; Добролюбский 1986: 96, nr. 102
562.	Zârneşti							1	Cahul	Кетрару 1969, p. 51; Добролюбский 1986: 96, nr. 103

ANEXA nr. 4

ISTORICUL CERCETĂRII ARHEOLOGICE
(Studierea siturilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean)

Primele încercări de cercetare în spaţiul pruto-nistrean a vestigiilor arheologice din perioada evului mediu timpuriu au fost realizate la sfârşitul secolului XIX. Aceste investigaţii reprezentau studii haotice, de regulă, realizate de arheologi amatori.

Cercetarea ştiinţifică sistematică a civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a demarat abia după cel de-Al Doilea Război Mondial, odată cu iniţierea programului de investigaţii istorice din URSS, în cadrul căruia regiunii pruto-nistrene i se rezervase un loc deosebit.

Pe parcursul a circa 65 de ani, în procesul de studiere a acestui fenomen, au fost implicaţi zeci de istorici şi arheologi din diverse instituţii de cercetare din diferite ţări, în special din fosta URSS, iar în ultimul deceniu din Republica Moldova, România, Ucraina şi Rusia.

1. Începutul cercetărilor arheologice

Pentru istoriografia sovietică, studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a reprezentat chiar de la început, o direcţie prioritară de cercetare, situaţie dictată, în primul rând, de interesele strategice ale Rusiei. Deja în anul 1946, când abia luase sfârşit războiul şi rănile marii tragedii erau încă destul de pronunţate, la Chişinău erau delegaţi arheologi şi istorici din diferite centre de cercetare ştiinţifică [Смирнов, Полевой 1967], împuterniciţi să elaboreze o “istorie nouă” pentru acest ţinut, o istorie proslavă, care să aprobe ştiinţific realităţile teritoriale postbelice stabilite în această parte a Europei şi să elucideze rădăcinile „milenare” ale acestei situaţii politice.

Istoriografia oficială sovietică, a lansat o singură opinie privitor la problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, pe care au promovat-o foarte activ cercetătorii din instituţiile academice de la Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa, Cernăuţi, Lvov, Ujgorod şi Chişinău.

La sfârşitul anilor ’40, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean devenise o preocupare directă şi constantă a instituţiilor de cercetare ştiinţifică din cadrul Academiei de Ştiinţe a URSS cu sediul la Moscova (*Institutul de Istorie; Institutul de Istorie a Culturii Materiale, transformat în anul 1954 Institutul de Arheologie; Institutul de Etnografie; Institutul de Slavistică şi Balcanistică)* şi Leningrad *(Institutul de Istorie a Culturii Materiale devenit mai apoi Filiala din Leningrad a Institutului de Arheologie).*

Aceste structuri ştiinţifice reprezentau *„instituţii academice de bază”* («головные академические институты»), misiunea cărora era de a coordona şi controla activitatea ştiinţifică a subdiviziunilor academice din republicile unionale de atunci, inclusiv din Chişinău. În cazul RSSM, această coordonare se referea în primul rând la probleme ce vizau civilizaţia medievală timpurie şi presupunea cercetarea fenomenului ca parte inalienabilă a lumii slave.

La diferite etape, din cadrul respectivelor instituţii, de cercetarea problemelor de acest gen – direct sau indirect – erau preocupaţi marii corifei ai istoriografiei sovietice: L. B. Cerepnin, A. D. Udal’cov, B. A. Râbakov, Gh. B. Fedorov, V. D. Koroliuk, G. G. Litavrin, E. A. Rikman, S. A. Pletnjova, I. P. Rusanova, V. V. Sedov, T. D. Zlatkovskaja, M. A. Velikanova etc.

Începând cu anul 1950, timp de circa 20 de ani, în RSSM, a activat sub egida Institutului de Arheologie al AŞ a URSS *„expediţia arheologică slavo-nistreană”,* condusă de Gh. B. Fedorov, transformată în 1953 în *„expediţia arheologică moldovenească”,* iar din

1957 în *„expediţia pruto-nistreană”,* misiunea şi scopul căreia era să studieze vestigiile slave în Moldova. În anii ’50-’60 expediţia lui Gh. B. Fedorov a efectuat şi investigaţii arheologice în regiunea ucraineană din sudul Basarabiei.

Începând cu anul 1974, Institutul de Arheologie al AŞ a URSS, în persoana I. P. Rusanova, s-a implicat activ în cercetările arheologice din nordul Bucovinei, unde a realizat importante investigaţii de teren în colaborare cu B. A. Tymoščuk, care în anii ’80 a devenit titular al Institutului de Arheologie din Moscova.

Cu concursul direct al specialiştilor din Moscova, în perioada respectivă, au fost scrise primele lucrări de Istorie a Moldovei. În anul 1949 a fost elaborat „Cursul de Istorie a Moldovei” [КИМ 1949] sub redacţia acad. L. B. Cerepnin, iar în anul 1951 – publicată prima ediţie a lucrării „Istoria Moldovei” [ИМ 1951], sub redacţia acad. A. D. Udal’cov [v.: Lazarev 1989]. În anii ’60-’80 în cadrul instituţiilor din Moscova, problemele civilizaţiei medievale timpurii au fost abordate în monografii semnate de G. B. Fedorov [Федоров 1960a; 1999], V. D. Koroliuk [Королюк 1985], V. V. Sedov [Седов 1979; 1982], I. P. Rusanova şi B. A. Tymoščuk [Русанова 1976; Русанова, Тимощук 1984a; Тимощук 1990a; 1995], M. V. Velikanova [Великанова 1975].

În anii ’70 în cadrul instituţiilor ştiinţifice de la Moscova au fost organizate diverse simpozioane şi publicate mai multe culegeri de cercetări ştiinţifice [ВЭИСВР 1976; ЭИВР 1979; КПИКНЦЮВЕ: 1979], consacrate civilizaţiei din spaţiul Europei de Sud-Est, în cadrul cărora teritoriul pruto-nistrean ocupa un loc deosebit.

În acelaşi timp, sub patronajul instituţiilor academice centrale, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean se realiza şi prin intermediul unor structuri locale, care abordau secvenţe istorice din cadrul anumitor regiuni, în conformitate cu împărţirea teritorial-administrativă din timpul respectiv. Or, pe parcursul anilor, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean s-a făcut separat pentru fiecare din cele trei regiuni componente ale ţinutului nominalizat: RSSM / Republica Moldova, regiunea Cernăuţi şi sudul Basarabiei.

2. Cercetări arheologice în RSSM / Republica Moldova

În perioada anilor 1946-1960, când instituţiile ştiinţifice şi cadrele locale din RSSM se aflau în procesul formării, studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean reprezentând un domeniu exclusiv al specialiştilor din Rusia şi Ucraina.

Începând cu anii ’60, studierea civilizaţiei medievale din spaţiul pruto-nistrean devenise şi o preocupare constantă a specialiştilor originari din RSSM care, în perioada ce a urmat, au promovat în linii generale, aceleaşi opinii şi principii ştiinţifice pe care le-a promovat şi şcoala sovietică de arheologie şi istorie veche. În acest context, trebuie să remarcăm că, până la căderea URSS în anul 1991, cercetarea arheologică de la Chişinău s-a realizat exclusiv în limba rusă, motiv din care toată terminologia de specialitate fusese preluată în mod direct de la Moscova.

Aşadar, cu mici excepţii, istoriografia oficială de la Chişinău, n-a deviat în problema civilizaţiei medievale timpurii cu nimic de la principiile panslaviste, promovate de către istoricii sovietici. Mai mult decât atât, în perioada anilor ’70-’80 istoriografia oficială de la Chişinău a fost mult mai consecventă decât istoriografia din centrele academice din Moscova şi Leningrad, promovând o linie foarte dură în cercetare, de multe ori cu exces de zel, exercitând o presiune puternică asupra cercetătorilor cu alte viziuni decât cele oficiale.

Începând cu primii ani de democratizare (1987-1990), la Chişinău, ieşea din anonimat şcoala istoriografică naţională românească în domeniul arheologiei şi istoriei vechi. Aceasta porni să-şi croiască drumul, fie şi anevoios, încă din anii ’60, înregistrând succese foarte modeste în anii ’70-’80. În ultimul deceniu al secolului XX, şcoala istoriografică românească de la Chişinău s-a impus plenar, inclusiv în probleme ce ţin de istoria evului mediu timpuriu.

Pe parcursul anilor ’90, dar mai ales în a doua jumătate a deceniului şi la începutul secolului XXI, la Chişinău s-au revigorat pe teren nou tendinţele vechii şcoli sovietice, promovate mai ales de persoane pseudo-savante, din aşa-zisa cohortă a „moldovenismului primitiv”.

Cu toate acestea, în RSSM / Republica Moldova, au fost realizate cele mai numeroase cercetări istorico-arheologice, referitor la problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, aici fiind concentrat şi cel mai numeros potenţial ştiinţific în problema dată.

Procesul studierii siturilor arheologice medievale timpurii în cadrul RSSM / Republica Moldova a cunoscut patru etape de bază: 1). 1946-1960, 2). 1960-1977, 3). 1977-1991, 4) 1991-2005.

2.1. Etapa I: 1946-1960

Prima etapă a studierii civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a decurs în condiţiile lipsei din regiune atât a unor instituţii proprii de specialitate, cât şi a cercetătorilor autohtoni.

Cercetările erau coordonate de către reprezentanţi ai Institutului de Arheologie al AŞ a URSS din Moscova, special delegaţi în RSSM pentru a realiza obiectivele propuse. Scopul arheologilor sovietici, era, după cum se afirma deschis în publicaţiile vremii, de *„a descoperi pe teritoriul dat aşezările slavilor vechi”*. Pentru realizarea acestui obiectiv, în anul 1950 a fost organizată *expediţia slavo-nistreană (славяно-днестровская экспедиция)* a AŞ a URSS, condusă de Gh. B. Fedorov. Denumirea expediţiei arheologice reflecta foarte exact scopurile pe care şi le-au propus arheologii de la Moscova.

Această etapă s-a caracterizat prin iniţierea periegezelor arheologice de amploare în regiune şi prin inaugurarea unor şantiere arheologice de importanţă deosebită: *Echimăuţi*[1], *Alcedar*[2], *Lucaşeuca-Cornul Blăjiei*[3], *Brăneşti-Valea Budăi*[4], *Orheiul Vechi*[5], *Măşcăuţi*[6], *Lopatna*[7], *Cobusca-Veche*[8], *Calfa*[9] *etc.*

Rolul primordial în cercetarea monumentelor medievale timpurii l-a avut în această perioadă Gh. B. Fedorov, numit mai târziu *„părintele arheologiei slave din Moldova”*. Trebuie să menţionăm că cercetările de teren, iniţiate în perioada postbelică în RSSM, pot fi calificate, dacă facem abstracţie de învelişul politico-ideologic, drept acte pozitive în sine. Ele au reprezentat investigaţii metodice, realizate conform principiilor ştiinţifice ale timpului. Această apreciere nu vizează publicaţiile editate în anii ’50, ele fiind realizate la nivel superficial, în baza unui material arheologic selectiv, cu interpretări etnoculturale evident tendenţioase.

Cel mai fecund în plan editorial s-a dovedit a fi Gh. B. Fedorov, care începând cu anul 1951, a publicat zeci de lucrări, unele în colaborare cu discipolii săi, în titlurile cărora, la modul direct, se enunţa scopul respectivelor investigaţii: *„Славянские памятники в Молдавии”, „Славяне Поднестровья”, „Древние славяне в Молдавии”, „Славянские городища в Молдавии”, „Древнерусский город на Днестре”, „К итогам / Из итогов работ Славяно-Днестровской экспедиции”, „Основные итоги и задачи изучения древнеславянской культуры Юго-Запада СССР” etc.* [Федоров 1951; 1952a; 1952b; 1953a; 1953b; 1953c; 1953d; 1954a; 1954b; 1955; 1957; 1958a; 1960a; 1960b; 1964; 1965; 1966a; 1966b; 1967; Fedorov 1957; Федоров, Чеботаренко 1966; Федоров, Полевой 1968].

Despre caracterul slav al vestigiilor arheologice din spaţiul pruto-nistrean în perioada anilor 1949-1960 au scris arheologii P. I. Zasurţev [1949], B. A. Râbakov [1950], M. Iu. Smişko [1952], G. O. Dzis-Raiko [1959], E. M. Mahno [1956], alţi specialişti din Moscova [Борисов 1951; Щукин 1957] şi Chişinău: Gh. D. Smirnov [Смирнов 1960a; 1960b; Смирнов, Рафалович 1965] şi Gh. P. Sergheev [Сергеев 1960].

---

[1] Cercetări: Gh. B. Fedorov, 1950-1952, 1958, 1961, 1964.
[2] Cercetări: Gh. B. Fedorov, 1950, 1952-1954, 1957, 1959, 1961, 1963.
[3] Cercetări: Gh. B. Fedorov, 1950, 1953, 1954, 1957 şi I. Hîncu, 1957-1959, 1961.
[4] Cercetări: Gh. B. Fedorov şi P. P. Bîrnea, 1958-1959.
[5] Cercetări: Gh. D. Smirnov, 1947-1962.
[6] Cercetări: Gh. D. Smirnov, 1947; Gh. B. Fedorov, 1950; A. I. Meliukova, 1961.
[7] Cercetări: Gh. B. Fedorov, 1953.
[8] Cercetări: Gh. P. Sergheev, 1953.
[9] Cercetări: Gh. F. Cebotarenco, 1959, 1961-1962, 1964-1968.

Efortul arheologilor şi istoricilor care au activat la sfârşitul anilor '40-începutul anilor '50 s-a materializat în primele tratate de istorie, elaborate în cadrul Filialei Moldoveneşti a AŞ a URSS sub redacţia acad. L. B. Cerepnin şi A. D. Udal'cov: „Cursul de Istorie a Moldovei" [КИМ 1949] şi „Istoria Moldovei" [ИМ 1951].

În perioada la care ne referim, civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean nu a constituit obiectul de studiu al unei monografii specializate. Totuşi, aspecte ale civilizaţiei din secolele VI-IX au fost abordate într-o lucrare monografică cu un diapazon cronologic mai larg, redactată de Gh. B. Fedorov [Федоров 1960a].

În anii '50, pentru a contura clar dimensiunile civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, ştiinţa sovietică a formulat câteva noţiuni arheologice noi: «*Раннеславянская культура*» (*Cultura slavilor timpurii)* sau «*Древнеславянская культура*» (*Cultura slavilor vechi)* pentru civilizaţia secolelor VI-IX şi «*Древнерусская культура*» (*Cultura veche rusească)* sau «*Восточнославянская культура*» (*Cultura arheologică a slavilor de răsărit)* pentru civilizaţia secolelor X-XIII.

O importanţă vădită pentru evoluţia eficientă a programului de cercetări arheologice din RSSM l-a avut dezgheţul poststalinist din a doua jumătate a anilor '50. În această perioadă s-au stabilit relaţii de colaborare ştiinţifică între arheologii sovietici ce activau în RSSM şi arheologii din România [Федоров 1958]. Au fost organizate expediţii arheologice comune în Moldova (*Orheiul Vechi*, *Echimăuţi*, *Alcedar*, *Lucaşeuca*) şi în România (*Histria, Poieneşti, Murighiol*), s-au organizat seminare ştiinţifice, care au facilitat schimbul de idei, în vederea formulării unor puncte de vedere comune vizavi de unele probleme şi au deschis discuţiile privind caracterul civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-balcanic în general şi est-carpatic în particular. Un rezultat practic al acestei colaborări l-a constituit publicarea în anul 1960 a unui volum comun de materiale arheologice, care s-a dovedit a fi prima şi ultima lucrare de acest gen [МИА 1960]. Dialogul dintre arheologii sovietici şi români a avut impact pozitiv, cu urmări practice doar în problemele arheologiei geto-dace şi medievale târzii. Cât priveşte arheologia medievală timpurie, cele două părţi n-au găsit limbaj comun. Cu toate acestea, colaborarea sovieto-română a influenţat pozitiv arheologia medievală timpurie de la Chişinău, oferind posibilităţi necunoscute anterior în ceea ce priveşte caracterul civilizaţiei locale din spaţiul pruto-nistrean.

În a doua jumătate a anilor '50 apar pe arena ştiinţifică primele cadre naţionale în domeniul arheologiei, manifestându-se atât prin săpăturile de la *Lucaşeuca* (I. Hîncu), *Brăneşti* (P. P. Bîrnea), *Calfa* (Gh. F. Cebotarenco), cât şi printr-un şir de publicaţii promiţătoare [Хынку 1957; 1960a; 1960b; Чеботаренко 1956; 1960]. Ion Hîncu, devine, în anul 1960, primul arheolog moldovean, care a obţinut titlul de candidat în ştiinţe istorice, conferit de Consiliul Ştiinţific Specializat al Catedrei de Arheologie a Universităţii „Mihail Lomonosov" din Moscova [Хынку 1960b; 1960c]. În acelaşi an, pentru prima dată în istoriografia sovietică, Ion Hîncu înaintează problema privitor la prezenţa elementului romanic în cadrul civilizaţiei medievale timpurii în spaţiul pruto-nistrean [Хынку 1960a]. Acest fapt a provocat rumoare în cercurile academice oficiale de la Chişinău şi Moscova[10].

2.2. Etapa a II-a: 1960-1977

A doua etapă în cercetarea monumentelor arheologice medievale timpurii din RSSM începe odată cu fondarea la Chişinău a primei instituţii de profil arheologic – *Sectorul de Arheologie al AŞ a RSSM* şi formării în cadrul acestuia a *şcolii sovietice moldoveneşti de arheologie medievală,* care se va impune în continuare pe făgaşul cercetării monumentelor arheologice. În această perioadă, avându-l conducător pe Gh. B. Fedorov, îşi susţin tezele de candidat în ştiinţe istorice în cadrul Institutului de Arheologie al AŞ a URSS de la Moscova P. P. Bîrnea (1966), Gh. F. Cebotarenco (1968), L. L. Polevoi (1969) şi I. A. Rafalovič (1972).

---

[10] În anul 1960 Gh. D. Smirnov, în ajunul susţinerii tezei de doctorat a dlui Ion Hîncu, s-a deplasat special la Moscova pentru a-l „convinge" pe tânărul arheolog să se dezică de interpretarea romanică a vestigiilor arheologice descoperite la Lucaşeuca [v.: Ion Hîncu. Scara vieţii. Manuscris].

În această perioada, pe teritoriul RSSM au fost continuate săpăturile de la *Calfa, Lucașeuca și* inițiate o serie de șantiere arheologice noi: *Hansca*[11], *Pohorniceni-Petruha*[12], *Proscureni-Troșcea*[13], *Brănești-Moțca*[14], *Brănești-Necropola*[15], *Rudi-Farfuria Turcească*[16], *Seliște*[17], *Dănceni*[18], *Șepte Bani-Hucea*[19], *Alcedar-Odaia* [20], *Recea*[21], *Mălăieştii Vechi*[22], *Etulia*[23] *etc.*, care au furnizat materiale arheologice deosebite. În acelaşi timp, în procesul cercetării tumulilor din epoca bronzului de la *Zârneşti* [Кетрару 1969: 49-50] şi din valea râului *Cogâlnic* [Оболдуева 1955] au fost descoperite câteva complexe funerare ale nomazilor din perioada medievală timpurie.

Este semnificativ faptul că șantierele arheologice din această perioadă erau, în majoritatea absolută a cazurilor, organizate şi conduse de către arheologi din RSSM (I. Hîncu, P. P. Bîrnea, Gh. F. Cebotarenco, I. A. Rafalovič), foști discipoli ai lui Gh. B. Fedorov, care au participat foarte activ, începând cu anii 1953-1954, la toate campaniile arheologice din teritoriu. La sfârşitul acestei perioade, în cercetarea civilizaţiei medievale timpurii sunt antrenaţi şi arheologii N. Gol'ţeva (1974), Gh. Postică (1976) şi I. Vlasenko (1977). Un rol crucial pentru evoluția ulterioară a cercetării științifice l-au avut investigaţiile arheologice de la *Hansca*, *Pohorniceni* şi *Lucaşeuca* realizate de către Ion Hîncu, care au deschis o nouă perspectivă în studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean. O importanţă deosebită au avut-o şi descoperirile arheologice efectuate de către I. A. Rafalovič la *Seliște*, *Dănceni*, *Șepte Bani-Hucea* şi de către Gh. F. Cebotarenco la *Calfa* şi *Etulia*.

Spre deosebire de anii '50, când accentul cercetării arheologice era pus pe monumentele medievale timpurii din regiunea Nistrului Mijlociu, de tipul *Alcedar-Echimăuţi*, în anii '60-'70 se dă mare atenţie siturilor din zona centrală şi de sud a spaţiului pruto-nistrean, de tipul *Hansca-Etulia*, nefiind însă neglijate nici monumentele arheologice din regiunile de nord şi nord-est ale spaţiului nominalizat.

Publicaţiile de specialitate din anii 1961-1977 s-au remarcat printr-un conţinut arheologic mai bogat. Ele erau mai riguroase din punct de vedere metodic, întruneau date arheologice relativ complete, uneori chiar exhaustive. Aceste fapte vin să confirme o creştere substanţială a nivelului metodic al şcolii arheologice de la Chişinău, care începea să se remarce şi pe planul general al URSS. Cele mai bune sub acest aspect realizări aparţin lui Ion Hîncu [Хынку 1969a, 1970a, 1973a], care a efectuat importante investigaţii privind metodele de studiere a ceramicii medievale. În acelaşi timp, au fost atestate şi publicaţii arheologice de sinteză, destul de slabe din punct de vedere metodic [Чеботаренко 1973].

La mijlocul deceniului al şaptelea, în cadrul AŞ a RSSM a fost elaborată o nouă ediţie a tratatului *Istoria RSSM*. Primul volum al *Istoriei RSSM,* editat în anul 1965 în limba rusă, iar peste doi ani şi în limba română, cu grafie chirilică [ИРССМ 1967], a fost conceput de pe poziţiile oficiale ale istoriografiei sovietice, conform căreia civilizaţia medievală timpurie din spaţiul carpato-nistrean era calificată drept civilizaţie exclusivă a slavilor[24]. Aceleaşi idei sunt expuse în tratatul

[11] Cercetări: I. Hîncu (1964-1977) şi I. A. Rafalovič (1964-1972).
[12] Cercetări: I. Hîncu (1961-1963).
[13] Cercetări: I. Hîncu (1973).
[14] Cercetări: Gh. B. Fedorov (1962) şi I. Hîncu (1963).
[15] Cercetări: Gh. B. Fedorov, Gh. F. Cebotarenco, M. Velikanova (1962-1963).
[16] Cercetări: Gh. B. Fedorov (1969-1970).
[17] Cercetări: I. A. Rafalovič (1969-1973).
[18] Cercetări: I. A. Rafalovič şi N. V. Gol'ţeva (1974-1976).
[19] Cercetări: I. A. Rafalovič (1962-1963).
[20] Cercetări: I. A. Rafalovič (1963).
[21] Cercetări: I. A. Rafalovič (1966).
[22] Cercetări: P. P. Bîrnea (1960-1961).
[23] Cercetări: Gh. F. Cebotarenco şi T. A. Ščerbakova (1972-1974) şi S. M. Iovcov (1976).
[24] În calitate de autor al compartimentului privind civilizaţia medievală timpurie din tratatul Istoria Moldovei - ediţia 1965, Institutul de Istorie l-a desemnat pe Ion Hîncu, care a prezentat pentru publicare un text prin care susţinea ideea continuităţii populaţiei romanice în spaţiul pruto-nistrean. Cazul a provocat o reacţie dură cu învinuiri de ordin politic din partea lui Gh. B. Fedorov, membru al colegiului de redacţie, care a impus rescrierea respectivului capitol din care s-au omis ideile neavenite [v.: Ion Hîncu. Scara vieţii. manuscris].

de istorie economică *История народного хозяйства МССР с древнейших времен до 1812 года* [ИНХМССР 1976] şi tratatul istorico-etnografic *Молдаване* [Молдаване 1974].

În perioada anilor '60-'70, clasificarea vestigiilor arheologice medievale timpurii din RSSM a cunoscut anumite schimbări. Conceptul *Culturii slave timpurii din secolele VI-IX* a evoluat. Recurgându-se la analogii cu monumente medievale de pe teritoriul Ucrainei, s-au evidenţiat două faze separate: *Cultura slavă timpurie de tipul Praga-Penkovka, datată în secolele VI-VII* şi *Cultura slavă timpurie de tipul Luka-Raikovezkaja, datată în secolele VIII-IX* [Рафалович 1972]. În altă ordine de idei, conceptul de *Cultură Veche Rusească* [ДКМ 1974] se încetăţenea faţă de monumentele de tipul *Alcedar-Echimăuţi* din spaţiul Răut-Nistru şi din nordul Moldovei. Se fac încercări absurde de a inventa în baza vestigiilor arheologice din secolele XII-XIII din regiunea centrală şi de nord a Moldovei – o aşa-zisă *Cultură arheologică a izgoilor halicieni (Культура галицких выгонцев)* [Бырня 1969]. Monumentele arheologice din partea centrală şi din sudul spaţiului pruto-nistrean de la sfârşitul mileniului I-începutul mileniului II sunt evidenţiate, în anii '60-'70, sub denumirea de *Cultura balcano-dunăreană* [Чеботаренко 1964a; Хынку 1968a; 1968b]*, Cultura slavilor de sud, Cultura slavo-bulgară* sau *Cultura Primului Ţarat Bulgar* [Чеботаренко 1963; 1979]. Se vehiculau două scheme cronologice pentru aceste vestigii: secolele IX-XI (Gh. F. Cebotarenco, Gh. B. Fedorov) şi X-XIV (I. Hîncu). În acelaşi timp, Ion Hîncu, încearcă să evidenţieze patru variante teritoriale ale culturii balcano-dunărene din spaţiul pruto-nistrean: *tipul Petruha-Lucaşeuca, tipul Hansca, Tipul Etulia şi tipul Stâncăuţi* [Хынку 1974a], ultima variantă neavând pe atunci acoperire arheologică.

Un pas important în valorificarea ştiinţifică a materialelor arheologice obţinute în timpul săpăturilor din RSSM l-a constituit publicaţia periodică *Археологические исследования в Молдавии* iniţiată în anul 1972, care găzduia rezultate primare ale investigaţiilor arheologice din RSSM. Pe această cale, în anii 1972-1974, în primele patru volume [АИМ 1968-1969; АИМ 1970-1971; АИМ 1972; АИМ 1973] au fost publicate materiale descoperite în complexele medievale timpurii de la *Hansca*, *Etulia*, *Rudi*, *Selişte*, *Proscureni-Troşcea* etc. Pe parcursul anilor '60 au fost lansate o serie de culegeri de etnografie şi arheologie, în ele fiind publicate un şir de materiale referitoare la săpăturile unor situri medievale timpurii [МИАЭМССР 1964; АЭИМ 1968].

O altă iniţiativă a arheologilor de la Chişinău a constituit-o editarea în anii 1973-1975 a ciclului de publicaţii arheologice în 8 volume *Ахеологическая карта МССР*. Monumentelor medievale timpurii le-a revenit volumul 6, redactat de Gh. B. Fedorov şi Gh. F. Cebotarenco care, în spiritul vremii, fusese intitulat *Памятники древних славян (VI-XIII вв.).* Din nefericire tocmai acest volum fusese cel mai slab pregătit în cadrul ciclului nominalizat, conţinea multe contradicţii şi greşeli elementare. Cu toate acestea, apariţia Hărţii arheologice a reprezentat un pas pozitiv pentru ştiinţa arheologică din RSSM, care a dat un imbold cercetării monumentelor arheologice în general şi a civilizaţiei medievale timpurii în special, adăugându-se la publicaţiile mai vechi de acest gen [Бырня, Чеботаренко 1964].

În anii '60-'70 la AŞ a RSSM au fost publicate culegeri istorice, în care erau incluse diverse studii arheologice, printre ele evidenţiindu-se lucrările consacrate civilizaţiei medievale timpurii [ДПМ 1969; КДЗСВ 1975]. Printre lucrările arheologilor din perioada respectivă deosebim: *publicaţii de materiale referitoare la săpături:* Хынку 1969a; 1969c; 1970a; 1972e; 1972f; 1972g; 1972h; 1973b; 1973c; 1974b; 1974c; 1974d; 1975b; 1976a; 1977a 1978; Хынку; Рафалович, Никулицэ 1970; Хынку & 1971; Рафалович, Хынку 1972; Чеботаренко 1960b; 1964b; 1969; 1973; 1974; Чеботаренко, Щербакова 1974; Рафалович 1963; 1965; 1968a; 1968c; 1972b; 1972c; Смирнов, Рафалович 1965; Рафалович, Хынку 1972; Рафалович, Гольцева 1974; Никулицэ, Рафалович 1974; Рафалович, Лапушнян 197a; 1974b; Башилов 1963; Бырня, Дергачев 1964; *studii istorico-arheologice:* [Хынку 1963a; 1964; 1968a; 1968b; 1968c; 1969b; 1970b; 1970c; 1971a; 1971b; 1972a; 1972b; 1972c; 1973b; 1973d; 1974a; 1974e; 1975a; 1975c; 1975d; 1975e; 1976b; Хынку, Загний 1970; Хынку, Окушко 1972; Хынку, Рафалович 1973; Рафалович 1966a; 1966b; 1967;1968b; 1968d; 1972a; 1975; Рафалович, Рикман 1965; Чеботаренко 1963; 1964a; 1965; 1968; Федоров, Чеботаренко 1966; Федоров, Салманович 1970; Бырня 1969; *lucrări metodice:* Хынку 1965; 1973e; şi *cercetări antropologice:* Великанова 1964; 1965.

Conceptual, majoritatea arheologilor de la Chişinău urmau cu fidelitate calea trasată de Moscova, astfel că, arheologii Gh. D. Smirnov, P. P. Bîrnea, I. A. Rafalovič, Gh. F. Cebotarenco, L. L. Polevoj, au constituit în RSSM şcoala autohtonă a slavisticii.

Chiar de la începutul acestei perioade, s-a făcut vădită detaşarea conceptuală treptată de ceilalţi colegii de breaslă a arheologului Ion Hîncu. Distinsul savant încerca să formuleze o viziune proprie cu privire la caracterul civilizaţii medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean şi să elucideze de rând cu elementele considerate tipic slave vechi şi turano-iraniene, elementul romanic autohton [Хынку 1960a; 1963b; 1964].

În anii 1971-1974, au fost publicate şi o serie de lucrări arheologice de generalizare: *Очерки истории и культуры Молдавии (II-XIV вв.)* şi *Древняя культура Молдавии*, care au inclus, în principiu, materiale referitoare la perioada medievală timpurie. În paginile acestor lucrări, alături de ideile specifice istoriografiei sovietice referitor la caracterul slav al civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, a fost promovată şi viziunea neoficială a lui Ion Hîncu care evidenţia în cultura medievală timpurie din Moldova elemente romanice.

În anii ’60-’70 au fost elaborate un şir de sinteze istorico-arheologice referitoare la civilizaţia medievală timpurie din RSSM. În anul 1969 Ion Hîncu publicase o monografie despre aşezările din codrii Orheiului din secolele XI-XIV, în care susţine ideea caracterului multicultural al civilizaţiei din perioada nominalizată, evidenţiind elemente etnoculturale slave, turanice şi romanice [Хынку 1969a]. A doua lucrare de sinteză fusese publicată de către Isak Rafalovič în anul 1972 [Рафалович 1972] care, fără vreo rezervă, susţinea ideea exclusivismului slav în secolele VI-IX în spaţiul pruto-nistrean, negând cu desăvârşire orice prezenţă romanică în acest spaţiu. A treia lucrare de sinteză, finisată de Ion Hîncu în anul 1977 [Хынку 1977b][25], n-a văzut lumina tiparului, fiind interzisă la ultima etapă a procesului de editare. Monografia era consacrată civilizaţiei secolelor X-XIV atestată pe teritoriul Moldovei şi argumenta ideea caracterului multicultural al civilizaţiei medievale din ţinut, acordând un loc deosebit elementului romanic.

La mijlocul anilor ’70, devenind şef al Sectorului de Arheologie al Institutului de Istorie al AŞ a RSSM, Ion Hîncu a întreprins o încercare de a reorienta direcţiile de bază în cercetarea istoriei vechi din RSSM [Postică 2002]. O atenţie specială acordase Ion Hîncu istoriei monumentelor arheologice medievale timpurii şi cercetării încercând să depăşească postulatele antiromâneşti ale arheologiei sovietice şi să creeze o şcoală naţională de arheologie antică şi medievală, atrăgând în cercetare arheologi tineri. După o activitate laborioasă de aproape 3 ani, în decembrie 1977, fiind oficial învinuit de autorităţile sovietice de *naţionalism, antislavism şi antiştiinţă*[26]*,* Ion Hîncu fusese scos din funcţie şi obligat să abandoneze cercetarea în domeniul arheologiei şi istoriei medievale timpurii [Hîncu 2002a]. S-a interzis promovarea oricăror atitudini şi idei de acest gen în instituţiile academice şi de orice cercetător.

În consecinţă, fusese lichidat *Sectorul de Arheologie* din carul Institutului de Istorie, în ianuarie 1978 creându-se pe bază de concurs *Consiliul ştiinţific pentru studierea complexă a problemei relaţiilor slavo-volohe şi originii poporului moldovenesc* care urma să activeze în cadrul *Secţiei de Etnografie şi Studiul Artelor a AŞ a RSSM.*

2.3. Etapa a III-a: 1977-1991

A treia etapă de studiere a civilizaţiei medievale timpurii, începe odată cu triumful, în cadrul AŞ a RSSM, a şcolii ortodoxe a panslavismului militant (Gh. B. Fedorov, N. A. Mohov, V. S. Zelenciuk, P. V. Sovetov, P. P. Bîrnea, I. A. Rafalovič, Gh. F. Cebotarenco etc.) care, după o purificare metodică a cadrelor, a impus un singur concept în problema tratării civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean: cel susţinut de arheologia sovietică.

[25] Manuscrisul lucrării se păstrează în arhiva Muzeului de Arheologie al AŞM.

[26] Învinuirile de naţionalism, antislavism şi antiştiinţă aduse lui Ion Hâncu, au fost formulate într-un document oficial al Academiei de Ştiinţe a RSSM anunţat în mod public la şedinţa Institutului de Istorie de către preşedintele Academiei A. Jucenko la începutul lunii decembrie a anului 1977.

În această perioada, cercetarea monumentelor medievale timpurii (în versiunea oficială: *„monumentele slave”*) de pe teritoriul RSSM devine o problemă de stat, de importanţă strategică şi, respectiv, foarte actuală. Această situaţie a condus la o adevărată „explozie” a investigaţiilor de teren în cadrul monumentelor medievale timpurii şi la o creştere sporită a publicaţiilor ce ţineau de acest domeniu. Centrul oficial al cercetărilor devine Sectorul de Arheologie în frunte cu P. P. Bîrnea, tutelat de V. S. Zelenciuk – directorul Secţiei Etnografie şi Studiul Artelor şi de către P. V. Sovetov - şeful Secţiei Istorie Medievală a Institutului de Istorie a AŞ al RSSM.

Preocuparea de căpătâi a conducerii academice de la Chişinău, a fost pe parcursul anilor ’80, promovarea în cercetare a ideei slavismului şi stârpirii oricăror manifestări ce probau prezenţa în ţinut a populaţiei romanice. Astfel, P. P. Bîrnea şi I. A. Rafalovič formulaseră o „idee nouă”, potrivit căreia în spaţiul pruto-nistrean slavii reprezintă populaţia băştinaşă, populaţia romanică fiind una venetică [Бырня, Рафалович 1978; Бырня, Рафалович 1983]. Astfel, în faţa cercetătorilor din cadrul Academiei de Ştiinţe a RSSM se punea în mod direct, sarcina cercetării aprofundate, fără nici o deviere, a culturii slave din Moldova. În acest context, majoritatea absolută a arheologilor tineri, angajaţi anterior la Sectorul de Arheologie de către Ion Hîncu, au fost impuşi să plece din cercetare sau să se reprofileze în alte domenii ale ştiinţei istorice[27]. Drept urmare, la Academia de Ştiinţe, la facultăţile de istorie ale Universităţii de Stat din Chişinău (din 1978) şi ale Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă” (din 1985) s-au conturat direcţii de alternativă în cercetarea civilizaţiei medievale timpurii[28].

La începutul anilor ’80 s-au încercat tentative de efectuare a unor schimbări în limbajul arheologic, propunându-se scoaterea din uzul curent a noţiunilor cu conţinut etnic, folosite inadecvat de către arheologi, inclusiv în nominalizarea culturilor arheologice şi înlocuirea lor prin noţiuni neutre, fireşti de altfel, care nu obligau la nimic cercetătorii, lucru care ar fi scos tensiunea din cercetare şi ar fi permis un dialog constructiv între specialişti. Pentru început, fusese promovată ideea înlocuirii noţiunilor *„Cultura slavă timpurie” şi „Ceramica slavă timpurie”* cu noţiunile *„Cultura medievală timpurie”* şi *„Ceramica medievală timpurie”*[29].

În acelaşi timp, s-au făcut paşi importanţi în depăşirea conceptelor tendenţioase din istoriografia sovietică privind *„hiatusul de populaţie din secolul V în spaţiul pruto-nistrean”* şi *„lipsa totală a legăturii de continuitate între aşezările din secolele III-IV şi VI-VII din regiune”*. În acest sens, au fost realizate, metodic, săpături la *Hansca*, urmate de publicarea materialelor, însoţite de o analiză detaliată a situaţiilor stratigrafice [Постикэ, Тельнов 1985: 149-150] şi *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 134-135], fapt ce contravenea poziţiei oficiale din istoriografie, şi demonstra prezenţa în secolul V în spaţiul pruto-nistrean a unei populaţii sedentare, urmaşă a comunităţilor antice târzii (=daco-romane), legate genetic de aşezările datate de arheologi cu secolele VI-VII.

În anii ’80 în cercetarea civilizaţiei medievale timpurii s-a produs un schimb de generaţii. Din vechea gardă, în cercetare rămăseseră doar arheologii P. P. Bîrnea, Gh. F. Cebotarenco şi numismatul A. A. Nudel’man[30], îşi continuară

---

[27] În anii 1975-1977 Ion Hîncu a angajat în cadrul Sectorului de Arheologie mai mulţi tineri, inclusiv 7 absolvenţi ai facultăţii de istorie a Universităţii de Stat din Chişinău şi un antropolog, absolvent al Institutului de Stat de Medicină, dintre care mai târziu doar unul (Gh. Postică), s-a menţinut în cercetarea arheologică.

[28] Realizarea la USM a cercetărilor arheologice de alternativă a fost posibilă datorită poziţiei prof. Ion Niculiţă, prof. A. V. Repida – decanul facultăţii de istorie şi prof. R. Iu. Engelgardt – şeful catedrei istorie antică şi medievală, iar în cadrul UPS „Ion Creangă”, datorită „Perestroicii” declanşată în anul 1985.

[29] Ideea eliminării din uzul ştiinţific curent a noţiunilor *„cultura slavă timpurie”* şi *„ceramica slavă timpurie”*, ţinând cont de „slăbirea” la un anumit moment a vigilenţei administraţiei de la Academie, a fost strecurată de către subsemnatul în trei publicaţii editate în cadrul AŞ a RSSM [Дергачев, Ларина, Postică 1983; Postică 1985b; Postică, Тельнов 1985], fapt ce a provocat o reacţie vehementă din partea conducerii Sectorului de Arheologie.

[30] În anii 80, Ion Hîncu fusese imobilizat din cercetare prin decizia forului academic, I. A. Rafalovič decedase subit în anul 1980, iar Gh. B. Fedorov se retrase complet din programele de săpături arheologice.

activitatea ştiinţifică N. V. Gol'ţeva, Gh. Postică şi I. Vlasenko, se alătură N. P. Tel'nov (1978), V. S. Beilekči (1978)[31], T. Ščerbakova (1984)[32], I. Tentiuc (1983), A. Čirkov (1983), R. Rabinovič (1986), V. Gukin (1986), S. Travkin (1986) şi V. V. Beilekči (1989). În această perioadă, doi specialişti în arheologia medievală timpurie de la Chişinău au reuşit să obţină gradul ştiinţific de candidat în ştiinţe istorice: Gh. Postică în cadrul Universităţii „M. V. Lomonosov" din Moscova (1988) şi N. P. Tel'nov în cadrul Filialei din Leningrad a Institutului de Arheologie al AŞ a URSS (1989).

În perioada nominalizată, investigaţiile arheologice au fost efectuate în cadrul aşezărilor *Hansca Limbari-Căprăria*[33], *Hansca-la Matcă*[34], *Molești-Râpa Adâncă*[35], *Logăneşti-Bucium*[36], *Dănceni*[37], *Trebujeni-Scoc*[38], *Măşcăuţi-cetate*[39], *Orheiul Vechi*[40], *Alcedar*[41], *Rudi-Farfuria Turcească*[42], *Rudi-Roşcana*[43], *Rudi-tumul*[44], *Mereşeuca*[45], *Hordineşti*[46], *Corpaci*[47], *Răciula*[48], *Ivancea*[49], *Brăneşti-Moţca*[50], *Durleşti-Valea Babei*[51], *Durleşti-La Cramă*[52], *Durleşti-Valea Viilor*[53], *Hlinjeni*[54], *Pohorniceni-Petruha*[55] *etc.* Cu toate deficienţele de ordin interpretativ, efectuarea acestor investigaţii arheologice a reprezentat un act pozitiv, care a contribuit la descoperirea unor materiale ştiinţifice excepţionale.

În anii 1978-1990 Academia de Ştiinţe a RSSM a organizat şantiere arheologice, obiectivele cărora erau desemnate foarte exact în însăşi denumirile acestora: *„Славянская экспедиция"* responsabil V. S. Beilekči, *„Южнославянская археологическая экспедиция"* responsabil Gh. F. Cebotarenco, *„Восточнославянская экспедиция"* responsabil N. Gol'ţeva, *„Древнерусская экспедиция"* responsabil R. Rabinovič, *„Славяно-молдавская экспедиция"* responsabil P. P. Bîrnea, *„Раннеславянский отряд Славяно-молдавской экспедиции"* responsabil N. P. Tel'nov etc.

În aceeaşi perioadă, graţie programului de studiere a tumulilor din zonele de irigare, au fost cercetate peste o sută de morminte ale nomazilor medievali (pecenegi, cumani, mongoli). S-au remarcat mai ales specialiştii în arheologia preistorică [Гросу 1981; Дергачев 1982; 1984; Агульников 1984; 1985; 1990; 1991; 1992a; 1992b; Агульников, Антипенко 1990; Агульников, Бейлекчи 1987; Агульников, Бубулич, Курчатов 2001; Агульников, Сава 2004; Савва, Дергачев

---

[31] V. S. Beilekči şi-a început cariera de arheolog în cadrul Sectorului de arheologie al AŞ în anii '60, fiind preocupat de arheologia preistorică (cultura Gumelniţa). În anul 1978, la îndrumarea lui P. P. Bîrnea, V. S. Beilekči abandonează arheologia preistorică, specializându-se în arheologia slavilor.

[32] T. D. Ščerbakova activa în cadrul Sectorului de arheologie al AŞ RSSM din anul 1973, fiind preocupată iniţial de perioada antică târzie. La începutul anilor '80, ea realizează cercetări arheologice în cadrul aşezării medievale timpurii de la *Alcedar*.

[33] În anii 1979-1981 la Hansca, au activat în paralel, două expediţii arheologice: prima aparţinând facultăţii de istorie a USM (I. Niculiţă şi Gh. Postică), iar cea de-a doua – AŞ a RSSM (Gh. Cebotarenco, N. Gol'ţeva, N. Tel'nov, T. Reaboi). În anul 1981 şantierul arheologic de la Hansca a fost închis [v.: Postică 1985b].

[34] Cercetări: I. Niculiţă şi Gh. Postică (1979) [v.: Постикэ, Тельнов 1985].

[35] Cercetări: Gh. F. Cebotarenco (1979-1981) şi I. Tentiuc (1989-1991).

[36] Cercetări: Gh. F. Cebotarenco (1979).

[37] Cercetări: V. Dergacev, O. Larina şi Gh. Postică (1980).

[38] Cercetări: N. Tel'nov (1982-1989).

[39] Cercetări: Gh. Postică (1983).

[40] Cercetări: Gh. Postică (1993), P. Bîrnea, M. Tkačuk, V. Gukin şi R. Rabinovič (1984-1987).

[41] Cercetări: T. D. Ščerbakova (1984, 1987-1989). [v.: Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997].

[42] Cercetări: V. S. Beilekči (1981-1982).

[43] Cercetări: V. S. Beilekči şi I. Vlasenko (1980-1981).

[44] Cercetări: V. S. Beilekči (1981).

[45] Cercetări; I. Vlasenko (1980-1981).

[46] Cercetări; N. Tel'nov (1981).

[47] Cercetări: N. Tel'nov (1981).

[48] Cercetări; I. Vlasenko.

[49] Cercetări; I. Vlasenko (1981).

[50] Cercetări; I. Vlasenko (1981).

[51] Cercetări: I. Tentiuc (1986-1988).

[52] Cercetări: I. Tentiuc.

[53] Cercetări: I. Tentiuc.

[54] Cercetări: N. Gol'ţeva (1978-1979, 1989-1990) [v.: Гольцева, Кашуба 1995].

[55] Cercetări: Gh. Postică (1988).

1984; Демченко 1987; Демченко Чеботаренко 1988; Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989; Дергачев, Борзияк, Манзура 1989; Дергачев, Манзура, Савва 1992; Дергачев, Сава 2002; Ларина & 1989; Левицкий 1985; Манзура, Ларина, Савва 1992; Манзура, Клочко, Савва 1992:; Чирков 1990; Postică, Sava, Agulnikov 1995; Postică, Sava 1996; Абызова, Клочко 2000; Яровой 1985; 1986; 1987; 1990; Яровой, Чирков 1987].

În anii '80 în cadrul Academiei de Ştiinţe este elaborat tratatul *Istoria RSSM în şase volume*. În anul 1982 a fost publicată varianta „monovolum" [ИМССР 1982], iar în 1987, a văzut lumina tiparului volumul I al *Istoriei RSSM* [ИМССР 1987], primul şi ultimul din seria programată, celelalte volume fiind scoase de pe rol sub presiunea puternică a opiniei publice de la Chişinău. După cum se obişnuia în istoriografia sovietică, lucrările au fost elaborate şi publicate în limba rusă, abia după aceea fiind traduse şi editate în limba „moldovenească" [ИРССМ 1984; ИРССМ 1988]. Noul „tratat" de istorie reprezenta o lucrare filtrată foarte riguros care, spre deosebire de ediţiile anterioare, nu lăsa nici un pic de îndoieli în privinţa caracterului slav al civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean şi excludea orice posibilitate a prezenţei romanice în acest ţinut până în secolele XIII-XIV.

În perioada dată cercetarea s-a axat pe materiale arheologice concrete, din care cauză accentul nu s-a pus pe studii monografice, ci pe aspecte etnoculturale sau izvoristice, materializate în articole din diverse culegeri sau reviste. La calitatea de monografii, elaborate în perioada dată, pretindeau patru broşuri. Una dintre acestea, purtând un caracter polemic, aparţine lui Gh. F. Cebotarenco [Чеботаренко 1982]. Autorul încercase, dar fără de succes, să revizuiască concluziile promovate de Ion Hîncu în anii '70 în baza investigaţiilor arheologice de la *Hansca*. Altă lucrare, semnată de Gh. B. Fedorov, Gh. F. Cebotarenco şi M. S. Velikanova [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984] însuma materialele descoperite în necropola de la *Brăneşti,* datată cu secolele X-XI. Alte două broşuri, publicate de către Ion Hîncu [Хынку 1987; Hîncu 1990] sunt consacrate cetăţilor antice şi medievale din RSSM şi problemei originii moldovenilor, ultima reprezentând o relansare deschisă a concepţiei formulată de autor cu două decenii mai înainte.

În anii '80, ţinând cont de sarcinile puse în faţa cercetătorilor, a fost publicat un număr impunător de culegeri istorico-arheologice, consacrate în totalitate sau parţial problemei civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean, în cadrul cărora era promovată aceeaşi idee despre aşa-zisul caracter slav al culturii medievale timpurii din zonă [СВС 1978; СМСРЭИМ 1983; АИСПДПМ 1985; АЭИМ 1989; АЭИМ 1990; АИМУМ 1990; ДЮЗСССР 1991; АИСО 1991].

În aceeaşi perioadă, a continuat editarea colecţiei *„Археологические исследования в Молдавии",* completându-se cu opt volume noi [АИМ 1974-1976; АИМ 1977-1978; АИМ 1979-1980; АИМ 1981; АИМ 1982; АИМ 1983; АИМ 1984; АИМ 1985], care a găzduit un şir de publicaţii arheologice, deosebit de importante, vizând evul mediu timpuriu.

Printre articolele cercetătorilor deosebim: *publicaţii arheologice* [Чеботаренко 1983b; 1989; 1990a; Чеботаренко, Щербакова 1981; Чеботаренко, Тельнов 1983; Чеботаренко, Тельнов 1985; Чеботаренко, Субботин 1991; Постикэ 1981; 1983; 1985b-c; Дергачев, Ларина, Постикэ 1983; Постикэ, Тельнов 1985; Тельнов 1983; 1986; 1988a-c; 1989; 1991a; 1991b; 1991c; Тельнов, Рябой 1985; Тельнов, Чеботаренко 1988; Рафалович, Гольцева 1981; Тентюк 1988; Рабинович 1991; Рабинович, Гукин 1991;. Бейлекчи 1985a-b; 1986; Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983; Власенко 1983; 1985a-b; Сорокин, Власенко 1985; Иовков 1981; Гукин 1991], *studii arheologice* [Федоров, Негруша 1979; Федоров, Полевой 1983; Бырня 1991; Чеботаренко 1979; 1982; 1983a, 1990b; Равдина 1988; Постикэ 1985a; 1990a; 1990b; 1990c; 1990d; Hîncu, Postică 1990; Рафалович 1980; 1983; Полевой 1985; 1988; Тентюк 1989; 1990; Рабинович 1990; Бейлекчи 1990], *studii numismatice* [Нудельман 1985] şi *studii paleoantropologice* [Великанова 1978; 1983].

În linii generale, anii '80 au reprezentat pentru arheologia medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean o perioadă contradictorie, când a triumfat factorul politic în cercetare, promovat prin forme excesive de către conducătorii subdiviziunilor academice, manifestându-se intoleranţă totală faţă de alte opinii ştiinţifice, situaţie care n-a putut fi schimbată nici de „Perestroică" începută în anul 1985, nici de atitudinile oamenilor de cultură şi ştiinţă de la Chişinău din anii 1987-1991.

2.4. Etapa a IV: 1991-2005

Ce-a de-a patra etapă a demarat odată cu independenţa de stat a Republicii Moldova (27.08.1991) şi s-a caracterizat prin iniţiative şi acţiuni concrete ale cercetătorilor de la Chişinău, orientate către renunţarea la vechile postulate ale istoriografiei sovietice şi adoptarea unor atitudini ştiinţifice libere de restricţii. Nu au subscris la aceste atitudini doar cercetătorii alolingvi de la Chişinău, aceştia continuând să promoveze postulatele istoriografiei sovietice.

Pe parcursul anilor '90, monopolul cercetării arheologice deţinut de Academia de Ştiinţe s-a prăbuşit. În această perioada, în Republica Moldova s-au constituit mai multe centre ştiinţifice, preocupate într-un fel sau altul de problemele arheologiei şi istoriei medievale timpurii.

În anul 1991, în urma unei reforme demult aşteptate, în cadrul Academiei de Ştiinţe a Moldovei a fost creat *Institutul de Arheologie şi Istorie Veche,* restructurat în anul 1998 în *Institutul de Arheologie şi Etnografie*[56]. În cadrul *IAIV* au fost realizate cercetări în domeniul arheologiei medievale timpurii de către Gh. Postică (1991-1995), P. P. Bîrnea (1991-1998), N. Tel'nov(1991-2005), I. Tentiuc (1991-1999), A. Gorodenco (1991-1996, 2001-2004), V. Gukin (1991-1997), R. Rabinovič (1991-1996), E. Kločko (1991-1993), I. Corman (1992), T. Reabţeva (2000-2005).

Alt centru ştiinţific, preocupat de problemele civilizaţiei medievale timpurii este *Facultatea de Istorie şi Laboratorul de Tracologie a Universităţii de Stat din Moldova*, unde în perioada 1990-2003 a activat Ion Hîncu care, după 12 ani de izolare academică, a revenit în cercetare, realizând un şir de studii foarte importante pentru domeniul arheologiei şi istoriei medievale timpurii.

Un al treilea centru ştiinţific, *Departamentul de Istorie şi Relaţii Internaţionale* îşi desfăşoară activitatea în cadrul *Universităţii Libere Internaţionale din Moldova*, axându-se pe cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean – Gh. Postică (din 1995), I. Tentiuc (din 1999), L. Bacumenco (din 1997) şi V. Pleşca (din 1998).

În cadrul celui de-al patrulea centru ştiinţific – *Facultatea de Istorie şi Etnopedagogie a Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă"* – s-a profilat direcţia cercetării civilizaţiei medievale timpurii – Gh. Postică (1985-1991 şi 1992-1996 prin cumul), S. Musteaţă (din 1995) şi C. Vârlan (2001-2005).

Al cincilea centru ştiinţific este *Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei*[57]. În cadrul lui se realizează cercetări în fenomenul culturii medievale timpurii, dirijate de N. Gol'ţeva (1991-1996).

Al şaselea centru ştiinţific este *Şcoala Superioară de Antropologie*, fondată în anul 1996, în cadrul căreia s-au întrunit mai mulţi arheologi, foşti colaboratori ai Institutului de Arheologie şi Istorie Veche al AŞM, inclusiv cercetători ai culturii medievale timpurii: R. Rabinovič, N. Russev şi P. P. Bîrnea. Aceşti savanţi au elaborat o serie de lucrări, prin intermediul cărora se promovează puncte de vedere ale fostei istoriografii sovietice.

Al şaptelea centru ştiinţific a fost fondat în anul 1991 la *Universitatea din Tiraspol,* în cadrul căreia activează mai mulţi arheologi, inclusiv specialişti în problemele evului mediu timpuriu: T. A. Ščerbakova, V. A. Hohlov, S. A. Romašov şi N. Tel'nov (din 2004), promotori fideli a vechilor postulate ale istoriografiei sovietice.

Problemele arheologiei medievale timpurii reprezintă o preocupare nu doar a instituţiilor academice, ci şi a asociaţiei obşteşti *Centrul de Cercetări Arheologice din Republica Moldova*, format în anul 1997, în cadrul căreia s-au manifestat Gh. Postică, I. Hîncu, S. Musteaţă, L. Bacumenco, V. Pleşca etc.

În anii 1991-2005, afectată de tranziţia la relaţiile de piaţă, cercetarea sistematică a monumentelor arheologice din perioada medievală timpurie, la fel ca şi cercetarea arheologică în general a fost, în mare, parte paralizată. Investigaţii

---

[56] În anul 1991, în cadrul IAIV al AŞM a fost creată Secţia Arheologie Daco-Romană şi Medievală care, în anul 1998, a fost transformată în Secţia Arheologie Antică şi Medievală. În anul 2005, în urma deciziei Guvernului, Institutul de Arheologie şi Etnografie a fost dizolvat, iar structura arheologică de cercetare a acestuia a fost ataşată la Institutul Patrimoniului Cultural, format în cadrul AŞM.

[57] Conform deciziei Guvernului Republicii Moldova din luna noiembrie 2005 în baza Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei şi Muzeului de Arheologie al AŞM a fost creat Muzeul Naţionala de Arheologie şi Istorie a Moldovei..

arheologice de teren au fost efectuate doar la câteva situri medievale timpurii: *Hansca*[58], *Orheiul Vechi*[59], *Măşcăuţi-Livada Boierului*[60], *Măşcăuţi-Cetate*[61], *Giurgiuleşti*[62], *Rudi*[63], *Tătărăuca Veche*[64], *Lucaşeuca*[65].

Cu toate acestea, perioada nominalizată a fost deosebit de prolifică la capitolul publicaţii ştiinţifice. Începând cu 1991, pentru prima dată în perioada postbelică, la Chişinău, a apărut posibilitatea de a expune şi a susţine deschis, inclusiv prin publicaţii, diferite opinii privitor la problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean. În aceste lucrări, s-au conturat două concepţii clare cu privire la interpretarea vestigiilor arheologice medievale timpurii: 1. *concepţia interpretării romanice* şi 2. *concepţia interpretării slave*. Prima concepţie fusese susţinută de către reprezentanţi ai arheologiei naţionale din Republica Moldova de la USM, ULIM, UPS „I. Creangă", IAE al AŞM, iar cea de-a doua de către arheologii alolingvi de la ŞSA, IAE al AŞM şi Universitatea din Tiraspol.

Spre deosebire de perioada precedentă, anii 1991-2005 reprezintă pentru Republica Moldova perioada apariţiei unui mare număr de monografii şi broşuri (18 în total!) consacrate civilizaţiei medievale timpurii. Cele cinci monografii semnate de arheologii Gh. Postică [Postică 1994; 1995], I. Tentiuc [Tentiuc 1996], I. Corman [Corman 1998] şi S. Musteaţă [Musteaţă 2005a], reprezintă studii competente care abordează diverse aspecte ale civilizaţiei medievale timpurii, atestate în spaţiul pruto-nistrean, inclusiv cercetări specializate care cuprind aproape toate segmentele cronologice din perioada secolelor V-XIII.

Alte două monografii editate la Tiraspol, constituie publicaţii integrale despre vestigiile arheologice, descoperite în anii '70-'80 în cadrul siturilor de la *Hlinjeni* şi *Alcedar* [Гольцева, Кашуба 1995; Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997].

O altă lucrare monografică, vizând tumulii de lângă Camenca, include o serie de materiale ce ţin de cultura nomazilor medievali [Манзура, Клочко 1992].

O altă lucrare istorică importantă, monografia regretatului prof. univ. Al. I. Gonţa din Bucureşti, publicată postum la Chişinău, consacrată relaţiilor românilor cu slavii din cele mai vechi timpuri [Gonţa 1993], se referă nemijlocit la problema civilizaţiei medievale timpurii.

Două lucrări cu caracter monografic despre cetăţile antice şi medievale timpurii din Republica Moldova au fost publicate de Ion Hîncu [Hîncu 1992; 1993].

Alte două lucrări, în care autorul exprimă o atitudine specifică faţă de istoriografia domeniului, venind în contradicţie cu toată ştiinţa academică şi universitară, sunt semnate de istoricul Andrei Groza [Groza 1997; 2001].

În cadrul Şcolii Superioare Antropologice, în special prin intermediul revistei „Stratum-Plus" au fost publicate, începând cu anul 1999, patru monografii consacrate perioadei medievale timpurii (toate în limba rusă), elaborate în stilul istoriografiei sovietice. Prima dintre acestea, întitulată "*Этногенез волохов, предков молдаван, по данным археологии (историографический аспект)",* reprezintă un manuscris, elaborat de către G. B. Fedorov la începutul anilor '80, şi editat cu o întârziere de 20 de ani în scopul relansării vechilor concepţii ale istoriografiei sovietice în Republica Moldova [Федоров 1999; Ткачук 1999].

De rând cu aceasta, o monografie cu „răsturnări" istoriografice „răsunătoare" vizând originea românilor, fusese semnată de R. Rabinovič şi intitulată: *Искушение „волошским орехом", или Балканские волохи и русские волхвы* [Рабинович 2000].

---

[58] Cercetări: Gh. Postică (1990-1991).
[59] Cercetări: Gh. Postică (1996-1999).
[60] Cercetări: Gh. Postică şi S. Musteaţă (1997-2000) [Musteaţă 2005a].
[61] Cercetări: S. Musteaţă (2001-2002) [Musteaţă 2005a].
[62] Cercetări: Gh. Postică, I. Hîncu, I. Tentiuc (1997). [v.: Postică, Hîncu, Tentiuc 1999].
[63] Cercetări: R. Rabinovič (1993-2002) [Sava & 1995; Рабинович, Ткачук 1995].
[64] Cercetări: R. Rabinovič.
[65] Cercetări: A. Gorodenco (2002).

Monografia *Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII-X вв.* reprezintă un studiu mai vechi (teza de doctorat), scris la sfârşitul anilor '80 de către N. Tel'nov [Тельнов 2002a].

În acelaşi an, N. Tel'nov publică, în colaborare, monografia: *И… разошлись славяне по земле. Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв.*, unde încearcă să reînvie ideile fostei istoriografii sovietice, susţinând ideea exclusivizmului slav în perioada secolelor VI-XIII în spaţiul carpato-nistrean [Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002].

O monografie care conţine materiale arheologice importante privitor la cultura nomazilor medievali din stânga Nistrului, descoperite lângă satul Mocra, a fost publicată de către M. Kashuba, S. Kurceatov şi T. Ščerbakova [Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002].

În anii '90, la Chişinău au fost fondate două publicaţii arheologice: *Revista arheologică* editată de Institutul de Arheologie şi Etnografie şi *Stratum-plus* editată de Şcoala Superioară de Antropologie. În aceste ediţii, în rând cu lucrările ce ţin de preistorie şi antichitate, şi-au găsit loc mai multe articole de specialitate consacrate perioadei medievale timpuriu.

În acelaşi context, în anii '90, la Chişinău au fost lansate pe piaţă un şir de reviste cu profil istoric: *Revista de istorie a Moldovei (Institutul de Istorie al AŞM), Destin românesc*, *Analele ULIM - seria Istorie*, *Analele USM - seria ştiinţe umanistice*, *Tyragetia – Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*, *Anuarul ANTIM (Asociaţia Naţională a Tinerilor Istorici din Moldova)*, *Symposia Professorum (ULIM)*, alte publicaţii periodice care au găzduit articole de arheologie şi istorie medievală a specialiştilor de la diferite instituţii din Republica Moldova şi de peste hotare. În afară de aceasta, în ultimul deceniu, graţie deschiderii ce s-a produs după prăbuşirea regimului totalitar, cercetătorii din Republica Moldova au avut ocazia să publice zeci de lucrări ştiinţifice în România, Ucraina, Rusia, Germania etc.

În deceniul ce s-a scurs în cadrul Institutului de Arheologie şi Etnografie al AŞM a fost publicat volumul serial *Археологические исследования в Молдавии* [АИМ 1986]; au fost scoase de sub tipar alte trei culegeri, cuprinzând diverse studii şi materiale arheologice, inclusiv medievale [ХКДОМ 1991; МИАЭМ 1992; VAM 1997]. În cadrul USM au fost publicate trei culegeri de articole istorice şi arheologice, inclusiv materiale e abordau perioada medievală timpurie [PAINU 1992; OVPCD 1997; SHIN 1999]. O culegere de materiale istorico-arheologice, care viza problemele civilizaţiei medievale timpurii, a fost publicată la iniţiativa Secţiei Ştiinţe Umanistice a AŞM [PAIECM 1996]. Un volum ce includea materiale arheologice din perioada medievală timpurie a fost publicat cu concursul ANTIM, UPS „Ion Creangă", USM şi ULIM [SIVM 2004].

Pe parcursul anilor '90, au fost publicate un şir de lucrări istorice generale, în care era analizată şi problema civilizaţiei medievale timpurii. În anul 1991, a fost editată lucrarea *Istoria românilor (Antică),* compartimentele medievale timpurii vizând continuitatea populaţiei romanice [IRA 1991], fiind redactate de dr. Nelu Zugravu de la Universitatea „Al. I. Cuza" – Iaşi. În anul 1992, la Institutului de Istorie al AŞM a fost elaborată lucrarea *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până la începutul epocii moderne* [IM 1992], compartimentul evul mediu timpuriu abordat de pe poziţiile teoriei continuităţii, au fost scrise de dr. hab. Demir Dragnev. Câţiva ani mai târziu, în 1997, a fost publicată lucrarea *История Республики Молдова* [ИРМ 1997], elaborată de pe poziţiile fostei istoriografii sovietice, compartimentul medieval timpuriu, aparţinând arheologilor P. P. Bîrnea şi N. Tel'nov. Pe aceeaşi undă falimentară a fostei istoriografiei sovietice, în cadrul ofensivei militante a curentului politico-ideologic al *„moldovenismului primitiv",* la Chişinău s-au publicat lucrările propagandistice de cea mai joasă speţă ale lui Vasile Stati [Stati 1998; 2002], în care se vehiculează cele mai negre tradiţii ale istoriografiei sovietice în problema etnogenezei românilor şi a civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean [v.: Eremia 2003].

În contextul publicaţiilor cu caracter general, trebuie menţionate şi cele două manuale de liceu: *Istoria Românilor. Epoca Antică şi Medievală,* contribuţie la compartimentul medieval timpuriu având subsemnatul [Dragnev, Postică 2001; 2002] şi prof. univ. P. Parasca [Parasca & 2002].

Printre lucrările ce ţin de problema civilizaţiei medievale timpurii din perioada 1991-2005 deosebim: *publicaţii arheologice* [Постикэ 1992a; 1992b; 1995b; 1996e; 1999a; Postică, Sava, Agulnikov 1995; Postică, Sava 1996; Gol'ţeva, Postică 1996; Postică, Hîncu, Tentiuc 1999; Тельнов 1991c; 1997a; 1997b; Тельнов, Рабинович 1992; 1997; 1999; Tentiuc 1994;

1998a; Тентюк, Абызова 1992; Tentiuc, Melnikov 1998; Рабинович 1991a; Рабинович, Ткачук 1995; Haheu, Gukin 1997; Gukin, Kurceatov 1998; Хохлов 1997; 2000; Дергачев, Манзура, Савва 1992: 95; Sava et al. 1995; Агульников 1992a: 114, 117; Chetraru, Serova 1992: 144, 153, 155, 158; Манзура, Ларина, Савва 1992: 177, 186; Манзура, Клочко 1992; Abâzov, Clocico 1997: 95-108; Гольцева, Кашуба 1995; Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997; Чеботаренко, Тельнов 2000; Левицкий, Хахеу, Рябцева 2000; Кашуба, Курчатов , Щербакова 2002]; *studii istorico-arheologice* – [Postică 1991; 1994a; 1994b; 1995a; 1996b; 1996c; 1996d; 1997a; 1997b; 1999a; 1999b; 1999c; 1999d, 2000a; 2000b; 2005b; 2006a; Hîncu, Postică 1991; Hîncu 1992a; 1995; 1996; 1997a; 1998; 1999a; 1999b; 20001; 2000b; 2000c; 2000d; 2002b; Gol'ţeva 1995; Тельнов 1999; 2002a; 2002b; Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002; Бырня 1999; Tentiuc 1997; 1998c; 1999; 2001; Ткачук 1991; 1999; Рабинович 1990a; 1990b; 1993; 1999a; 2000; 2002; 2005a-b; Corman 1993; 1996a; 1996b; 1997, 1998; Рабинович, Рябцева 1997; 2005; Рябцева 1996; 1997; 2002; 2005a-b; Musteaţă 1996a-b; 1997a-b; 1998a-d; 1999a-d; 2000; 2005a-b; Федоров 1999; Bacumenco 1999; 2005; Pleşca 2001; 2004; Ghimpu 1997a; 1998a; 1998b; Vârlan 2002; 2004], *studii istorice* [IRA 1991, IM 1992; Gonţa 1993; IRM 1997; 2004; Groza 1997; 2001; Dragnev, Postică 2001; Parasca & 2002] şi *studii numismatice* [Рабинович 1999b; Травкин 2002; Руссев 2002; Руссев, Фокеев 2002; Муссуров, Носова 2002; Ciocanu, Nicolae 2003].

În perioada anilor 1991-2005, în cadrul facultăţilor de Istorie a Universităţilor din Iaşi şi Cluj-Napoca, la recomandarea subsemnatului şi cu sprijinul nemijlocit al profesorilor universitari Dan Teodor, Victor Spinei, Ioan Caproşu şi Nicolae Edroiu, au fost elaborate un şir de teze de doctorat în probleme de arheologie medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean. La Universitatea „AL. I. Cuza" din Iaşi - Igor Corman: *Spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII* (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor) - 1995, Ion Tentiuc: *Populaţia din Moldova Centrală în secolele XI-XIII* (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Victor Spinei) - 1996, Sergiu Musteaţă*: Populaţii şi culturi în spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX* (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Ioan Caproşu) - 1999. La Universitatea Babeş-Boleai din Cluj - Corneliu Vârlan: *Civilizaţia autohtonă din sudul Basarabiei în secolele VIII-XI*, 2000 (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Nicolae Edroiu); Iuire Stamati: *Civilizaţia nord-dunăreană în sec. V-VII: Stadiul cercetării arheologice în R. Moldova*, 2004 (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Nicolae Edroiu).

În aceeaşi perioadă, în cadrul facultăţii de Istorie a Universităţii din Sankt-Petersburg şi-au susţinut tezele de doctorat (candidat în ştiinţe istorice) în probleme ce ţin de istoria, arheologia şi numismatica medievală a spaţiului pruto-nistrean R. Rabinovič [Рабинович 1997] şi S. Travkin [Травкин 1995].

Privită în ansamblu, perioada 1991-2005 demonstrează că pentru arheologia medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean, ea a reprezentat o etapă destul de dificilă. După descătuşarea ştiinţei din braţele factorilor politici şi după obţinerea libertăţii de creaţie a cercetătorilor, ştiinţa din Republica Moldova s-a dezvoltat în condiţii prielnice, libere de dictat. Cu toate acestea, la cumpăna celor două milenii s-au înregistrat totuşi încercări de a se revenire la vechile practici de cercetare bazate pe interese geopolitice şi de revigorare a concepţiilor falimentare sovietice. Or, o asemenea abordare a problemei, dacă se ţine cont de libertatea de creaţie oferită de procesul de democratizare a fostelor societăţi totalitare, nu are nici o perspectivă.

3. Cercetări arheologice în regiunea Cernăuţi[66]

În Ucraina postbelică existau câteva instituţii de cercetare, mai mult sau mai puţin preocupate de problemele civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, implicându-se în mod direct în cercetările din regiunea Cernăuţi şi sudul Basarabiei, mai puţin de pe teritoriul RSSM.

[66] Regiunea Cernăuţi constituie o unitate teritorial-administrativă a Ucrainei, alcătuită din trei componente istorice: Bucovina de Nord, ţinutul Herţa şi partea de nord a fostului judeţ Hotin. În istoriografia sovietică, la fel ca şi în istoriografia ucraineană contemporană, spre deosebire de istoriografia românească, denumirea „Bucovina de Nord" este extinsă asupra întregii regiuni Cernăuţi.

Monumentele medievale timpurii din RSSM au reprezentat un obiect de cercetare în anii postbelici pentru specialiştii din Kiev. Astfel, începând cu anul 1946, în studierea acestor situri s-a implicat foarte activ Institutul de Arheologie al AŞ al RSSU de la Kiev, care a delegat în regiune mai mulţi specialişti (M Smişko, E. Mahno, G. Dzis-Raiko etc.). În anul 1947, cercetătorul Gh. D. Smirnov este transferat de la Kiev la Filiala din Chişinău a AŞ a URSS [Arnăut 1996; Бырня 1991a: 6], devenind primul arheolog profesionist din RSSM.

În anii care au urmat, dată fiind implicarea deosebit de activă în investigaţiile arheologice din RSSM a cercetătorilor din Moscova, arheologii din Ucraina şi-au concentrat atenţia asupra monumentelor arheologice din nordul şi sudul spaţiului pruto-nistrean: în regiunea Cernăuţi şi în sudul Basarabiei.

În regiunea din sudul Basarabiei, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii a fost întreprinsă de către specialişti de la câteva instituţii ucrainene: *Universitatea din Odesa, Muzeul de Arheologie din Odesa şi Filiala din Odesa a Institutului de Arheologie al AŞ a RSSU.*

În regiunea Cernăuţi, cercetările arheologice au fost iniţiate de către *Muzeului Ţinutului Natal din Cernăuţi* în anul 1948 [Тимощук 1954]. În anii care au urmat, au fost deschise şantiere arheologice sub egida Universităţii de Stat din *Cernăuţi* şi a Institutului Pedagogic din Ivano-Frankovsk [Тимощук 1976a].

Începând cu anul 1969, problema civilizaţiei medievale timpurii din nordul Bucovinei şi fostul ţinut Hotin constituie obiectul special al unor monografii ale arheologilor ucraineni [Тимощук 1968a; 1969; 1975a; 1976a; 1976b; 1978a; Винокур, Тимощук 1977; Тимощук 1982; Баран 1988; 1989a; 1989b; Вакуленко 1977; Вакуленко, Приходнюк 1984; Приходнюк 1975; Добролюбский 1986; Михайлина 1997; Винокур, Горишній 1994; Винокур 1997; Возний 1998], care tratează diferite aspecte cultural-cronologice ale civilizaţiei medievale timpurii din nordul Bucovinei şi sudul Basarabiei.

În anii '70-'80 au fost publicate, de asemenea, o serie de culegeri [СДД 1983; Славяне 1990; 1993; АПВЗ 1990; ПРСВСЗП 1982; ДДМ 1987] cu articole consacrate perioadei medievale timpurii. Pe parcursul deceniilor postbelice au mai fost organizate şi unele simpozioane ştiinţifice dedicate problemelor civilizaţiei medievale timpurii din regiunea Cernăuţi şi sudul Basarabiei.

Problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a fost abordată, la diferite etape de cercetare, de către arheologii ucraineni în lucrări monografice sau articole ştiinţifice, în contextul unor cercetări generale ce vizează etnogeneza slavilor sau studierea relaţiilor etnoculturale pe spaţii mai largi. În acest context pot fi menţionaţi O. Prihodnjuk [Приходнюк 1975; 1981; 1983; 1989], A. T. Smjlenko [Смиленко 1972; 1989].

Începând cu anul 1991, problemele civilizaţiei medievale timpurii din nordul şi sudul spaţiului pruto-nistrean constituie o preocupare directă a următoarelor instituţii de cercetare din Ucraina: *Institutul de Arheologie al Academiei Naţionale de Ştiinţe din Ucraina, Filiala din Odesa a Institutului de Arheologie, Institutul de Istorie al Academiei Naţionale de Ştiinţe a Ucrainei, Muzeul de Arheologie din Odesa, Universitatea din Odesa şi Universitatea din Cernăuţi.*

Primele monumente arheologice din perioada evului mediu timpuriu au fost semnalate în Bucovina de Nord la finele secolului XIX. Studierea acestor monumente a început, însă, la sfârşitul anilor 40 secolul XX. În procesul cercetării siturilor arheologice medievale timpurii din regiune diferenţiem 3 etape de bază: I. 1948-1969, II. 1969-1991, III. 1991-2005.

3.1. Etapa I: 1948-1969

Cercetarea pe plan arheologic a civilizaţiei medievale timpurii din regiunea Cernăuţi a început în anul 1948, de către expediţia *Muzeului Ţinutului Natal din Cernăuţi* sub conducerea lui B. A. Tymoščuk [Тимощук 1954; Тимощук, Русанова, Михайлина 1981]. La prima etapă, investigaţiile arheologice s-au limitat la periegeze de teren realizate de către B. A. Tymoščuk care, pe parcursul timpului a descoperit sute de aşezări şi cetăţi din perioada secolelor V-XIII. În unele aşezări, cum sunt cetăţile *Lencăuţi* (secolele XII-XIII), Zadubrovka (VI-VII) etc. au fost realizate săpături arheologice sub egida *Universităţii din Cernăuţi.*

În perioada respectivă au apărut lucrări ce ţineau de istoria Cnezatului Halici-Volânean, printre acestea remarcându-se monografia lui T. V. Paşuto [Пашуто 1950]. În acelaşi timp, în plan arheologic s-au făcut studii asupra unor situri din perioada secolele X-XIII, atribuite populaţiei vechi ruseşti de către autorii săpăturilor [Тимощук 1952; 1954; 1955; 1956a; 1959; 1965; 1967; 1968a-b; Логвин, Тимощук 1961]. În acelaşi timp, în regiunea Nistrului Superior a fost cercetată prin săpături metodice prima aşezare din secolele VI-VII [Смиленко 1972; 1989] care, conform viziunilor istoriografice sovietice, este pusă exclusiv pe seama slavilor. În dreapta Nistrului, au fost identificate mai multe monumente medievale timpurii, care erau atribuite în totalitate slavilor [Баран 1964]. În anii 1965-1969, studiind cultura tumulilor carpatici din aşezarea Glubokoje, L. V. Vakulenko a descoperit câteva locuinţe medievale timpurii [Вакуленко 1974].

3.2. Etapa a II-a: 1969-1991

În anii 1969-1991, interesul faţă de monumentele arheologice din regiunea Cernăuţi a crescut brusc. În perioada menţionată, monumentelor arheologice medievale timpurii din regiunea dată li s-a acordat o atenţie deosebită, ba chiar mai mare decât vestigiilor din aceeaşi perioadă descoperite în Rusia sau în alte regiuni ale Ucrainei. Cauza acestor eforturi speciale pentru arheologia medievală a ţinutului, la data respectivă, ţinea de factori subiectivi din domeniul politic. Cu toate acestea, dacă trecem peste intenţiile preconcepute şi interpretările tendenţioase ale unor arheologi, aceste cercetări s-au dovedit a fi foarte importante în plan ştiinţific, evidenţiind vestigii materiale de certă valoare, care au fost studiate corect din punct de vedere metodic şi au fost publicate la un nivel corespunzător.

În anii 1969-1991, în regiunea Cernăuţi au fost iniţiate săpături arheologice de proporţii la o serie de monumente, care au devenit ulterior situri de referinţă: *Kodyn-I (secolele IX-X)*[67], *Kodyn-II (secolele V-VIII)*[68], *Gorečča II (secolele V-VII)*[69], *Korovia-II (secolele V-VII)*[70], *Lenkivcy (secolele V-VII)*[71], *Kolokučka-I (secolele V-VII)*[72], *Kolokučka-II (secolele V-VII)*[73], *Lomačncy (secolele V-VII)*[74], *Gorišni Širivcy-VII (secolele VIII-IX)*[75], *Grozincy (secolele VIII-IX)*[76], *Dobrinovcy – II (secolele VIII-IX)*[77], *Raşkov-I (secolele VII-IX)*[78], *Raşkov-II (secolele V-VII)*[79], *Raşkov-III (secolele V-VII)*[80], *Sokol (secolele V-VII), Luka-Kavetčinska (secolele V-VII), Teremcy (secolele IV-V), Revno-I (secolele IX-X)*[81], *Revno-II (secolele X)*[82], *Čornivka (secolele VIII-X)*[83].

Cercetarea arheologică a monumentelor medievale timpurii din Bucovina de Nord a fost realizată de către mai mulţi specialişti, care reprezentau diverse instituţii de profil din Cernăuţi, Kiev şi Moscova: B. A. Tymoščuk[84], I. P. Rusanova[85], V. D. Baran[86], I. Vinokur[87], L. Vakulenko şi O. Prihodnjuk[88], L. Mihajlina şi I. P. Rusanova[89].

---

67 Cercetări, B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova,1971, 1974-1975 [Русанова, Тимощук 1984: 9].
68 Cercetări, B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova,1971, 1976-1979 [Русанова, Тимощук 1984: 9].
69 Cercetări, B. A. Tymoščuk, 1972, 1974 [Тимощук 1969: 149-150].
70 Cercetări, B. A. Tymoščuk, 1970, 1972 [Тимощук 1969: 156].
71 Cercetări, B. A. Tymoščuk, 1972 [Тимощук 1969: 158].
72 Cercetări, B. A. Tymoščuk, 1972 [Тимощук 1969: 156].
73 Cercetări, B. A. Tymoščuk, 1973 [Тимощук 1969: 156].
74 Cercetări, B. A. Tymoščuk, O. Prihodniuk 1968 [Тимощук 1969: 158].
75 Cercetări, B. A. Tymoščuk, 1972 [Тимощук 1969: 151].
76 Cercetări, B. A. Tymoščuk, 1971 [Тимощук 1969: 151-152].
77 Cercetări B. A. Tymoščuk 1973-1974 [Тимощук 1969: 152-154].
78 Cercetări V. D. Baran 1970 1973-1975, 1977 .
79 Cercetări V. D. Baran 1975-1978.
80 Cercetări V. D. Baran 1975-1978.
81 Cercetări B. A. Tymoščuk, L. Mihajlina 1972, 1977, 1979-1980 [Тимощук 1969: 161-163; Тимощук, Михайлина 1978: 116].
82 Cercetări B. A. Tymoščuk, L. Mihajlina 1972.
83 Cercetări I. P. Rusanova 1979-1980.
84 Grozincy - 1971, Revno-I, Revno-II - 1972, Dobrinovcy-Toloca, Cernăuţi – Klocučna-II - 1973, Goreča-I, Korovia, Lencăuţi, Kolocučna, Kodyn-I - 1971, Kodyn-II - 1976-1979.
85 Kodyn I, II.
86 Teremţy - 1979, Raşkov *II*, III - 1973-1981.
87 Bakota.

În anul 1969, în Bucovina de Nord au început cercetările sistematice realizate de *Universitatea din Cernăuţi*, sub conducerea lui B. A. Tymoščuk [Хорошкевич 2000; Винокур 2002]. Din 1977, în procesul cercetării se implică foarte activ L. Mihajlina, de la aceeaşi universitate. Investigaţiile lui B. A. Tymoščuk de la *Kodyn*, începând cu anul 1974, sunt conjugate cu cercetările expediţiei Institutului de Arheologie din Moscova, dirijată de către I. P. Rusanova [Хорошкевич 2000; Плетнева, Макарова 2002].

În anul 1969, în cercetarea monumentelor arheologice medievale timpurii din regiunea Cernăuţi s-a implicat foarte activ Institutul de Arheologie din Kiev, sub egida căruia a fost organizată expediţia arheologică condusă de B. D. Baran, care a realizat performanţe deosebite în cadrul aşezărilor din secolele V-VIII de lângă *Raşkov*, iar mai apoi în aşezarea *Teremcy* din secolele IV-VII de pe malul din stânga Nistrului.

În anii '70, investigaţii arheologice de amploare în cadrul monumentelor arheologice medievale timpurii din regiunea Bucovinei de Nord au mai fost efectuate de către L. V. Vakulenko şi O. M. Prihodnjuk, care reprezentau aici o altă echipă importantă a Institutului de Arheologie din Kiev, realizând săpături arheologice importante în aşezările de la *Socol* şi *Luka-Kavetčinska*, din stânga Nistrului.

Investigaţiile arheologice efectuate în Bucovina de Nord în perioada respectivă au o importanţă aparte datorită faptului că aici au fost descoperite câteva sute de monumente medievale timpurii, inclusiv multe cetăţi şi chiar aşezări cu caracter urban.

În acelaşi timp, în cercetarea problemei civilizaţiei medievale timpurii din regiunea Cernăuţi s-a constatat o „explozie" de monografii. Astfel, într-un timp foarte restrâns, arheologii B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova, I. Vinokur, V. D. Baran, L. V. Vakulenko şi O. Prihodnjuk au elaborat şi publicate mai multe lucrări monografice ce ţin de diferite aspecte cultural-cronologice ale civilizaţiei medievale timpurii din nordul Bucovinei şi fostul ţinut Hotin [Тимощук 1969; 1975a; 1976a; 1982; Винокур, Тимощук 1977; Русанова, Тимощук 1984; Баран 1988; 1989a; Приходнюк 1975; Вакуленко 1977; Вакуленко, Приходнюк 1984].

În anii '70-'80 au fost publicate o serie de culegeri de articole consacrate perioadei medievale timpurii [ПЭС 1978; СДД 1983; ДИУ 1995; ЭКТУССР 1985; ДСКР 1989; АУССР 1986; Славяне 1990; 1993; СР 1990; АПВЗ 1990]. Aceste lucrări reprezintă publicaţii de materiale sau studii istorico-arheologice [Тимощук 1969; 1970; 1971; 1972a; 1972b; 1973a; 1973b; 1973c; 1974a; 1974b; 1975a; 1975b; 1975c; 1976a; 1976b; 1976c; 1978a; 1978b; 1981a; 1981b; 1982; 1985; 1989a; 1989b; 1990a; 1990b; Тимощук, Михайлина 1978; 1979; Тимощук, Русанова 1983; 1988; Тимощук, Русанова , Михайлина 1981; Малевская, Раппопорт, Тимощук 1970; Русанова, Тимощук 1976; 1978; 1979; 1981; 1984a; 1984b; Баран 1970; 1971; 1972; 1978; 1980; 1981; 1983a; 1983b; 1988; 1989; Приходнюк 1975; 1981; 1983; 1989; Вакуленко 1977; 1983; Вакуленко, Приходнюк 1984; 1990; Винокур 1979; 1981; Михайлина, Русанова, Тимощук 1978; 1979; Михайлина, Русанова 1980; Михайлина, Тимощук 1983; Баран Я. 1981; 1983; Беляева, Баран 1985; Беляева 1988; Котляр 1985; 1991; Гавритухин 1989; 1991; Брайчевський 1983; Горюнов, Казанский 1983].

3.3. Etapa a III-a: 1991-2005

În anii 1991-2005, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din regiunea Cernăuţi s-a axat pe studii istorico-arheologice, realizate pe baza materialelor arheologice obţinute în deceniile precedente.

Din lipsă de fonduri investigaţiile arheologice de teren în regiunea dată, la fel ca şi în alte regiuni postsovietice, sunt stopate practic.

---

[88] Socol-Luka-Kavetčinska - 1974-1977.

[89] Karapciv – 1979, Korostuvata – 1980, Bila – 1980, Gorişny-Şirivcy.

Cu toate acestea, în aceeaşi perioadă, direcţia de cercetare ştiinţifică în domeniul evului mediu timpuriu se consolidează, din punct de vedere organizatoric. La *Cernăuţi*, în cadrul Universităţii de Stat, este formată *Catedra de Etnologie, Istorie Antică şi Medievală* şi *Centrul Bucovinean de Cercetări Arheologice.*

În acelaşi timp, au fost publicate opt monografii foarte serioase ce tratează problema civilizaţiei medievale timpurii [Тимощук 1995; Русанова, Тимощук 1993; Русанова 2002; Михайлина 1997; Baran, Козак 1991; Винокур, Горишній 1994; Винокур 1997; Возний 1998].

În paralel, sunt organizate un şir de seminare şi simpozioane ştiinţifice referitor la problemele nominalizate. Au fost publicate o serie de culegeri istorico-arheologice [50РВПБ 1991; РРМЦСКР 1993 1993; ППИРС 1997; ГВД 1993; НПДМСТ 1994; КУРК 1995; ПССИАЕ 1999; ЕППСЕ 1999; ЕРСГ 1994]. În 1993 a fost fondată o publicaţie ştiinţifică a Centrului Bucovinean de Studii Arheologice: Вісник Центру буковинознавства.

În rezultatul activităţii cercetătorilor, pe parcursul perioadei în cauză au fost publicate diverse articole ştiinţifice [Тимощук 1993; Баран 1997; Баран Я. 1997a; 1997b; Михайлина 1993; 1994; 1997; 1999; 2001; Михайлина, Пивоваров 1993; Михайлина, Возний 1993; Михайлина, Левчук 1994; Михайлина, Юрійчук 1994; Михайлина, Моця 1995; Приходнюк 2001; Винокур 1999; Брайчевський 1999; Пивоваров, Чеховський 1994; Пивоваров 1999; Войнаровський, Сайко 1990; Войнаровський 1991; 1992; 1994; 1999; Возний 1994; Филипчук 1994; 1995; 1999; Манигда 1999].

În anii '90, în rezultatul democratizării societăţilor postsovietice, s-a produs o apropiere între arheologii din România şi Ucraina. În acest context, un fenomen pozitiv al perioadei date l-a constituit crearea, în anul 1994, a *Comisiei mixte pentru probleme de istorie, arheologie, etnografie şi folclor a Academiei Române şi Academiei Naţionale a Ucrainei.* Până în anul 2003, au fost organizate 9 sesiuni ale acestei comisii, în cadrul cărora au fost discutate şi analizate diverse aspecte ale civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean, rezultatul practic al acestor lucrări fiind publicaţia *Interacademica* [Interacademica 2001].

Alt pas pozitiv în direcţia colaborării dintre cercetătorii din România şi Ucraina este crearea, în baza Institutului Român de Tracologie, a şantierului româno-ucrainean de la Solotvino, reg. Transcarpatia, unde au fost cercetate vestigii arheologice din epoca fierului şi evul mediu timpuriu. Rezultatul practic al acestei colaborări a fost publicarea monografiei *Solotvino* [Vasiliev & 2002].

4. Cercetări arheologice în sudul Basarabiei

Diferenţiem patru etape în procesul cercetării monumentelor arheologice medievale timpurii din regiunea de sud a Basarabiei: I. 1886-1912, II. 1949-1976, III. 1976-1991, IV. 1991-2005.

4.1. Etapa I: 1886-1910

Descoperirea primelor obiective arheologice medievale timpurii în regiunea din sudul Basarabiei şi în Transnistria se datorează arheologului-amator I. Stempkovski şi prof. F. Knauer. În anii 1886-1910 I. Stempkovski, împreună cu soţia sa, au cercetat în regiunea Tiraspolului 412 tumuli (*Parcani, Ploskoe, Serbaka, Sukleia, Ternovka, Tiraspol, Ciobruci*), în cadrul cărora, de rând cu multiple complexe funerare preistorice, au descoperit şi câteva zeci de morminte ale nomazilor medievali (pecenegi, cumani, mongoli) din perioada secolelor X-XIV. Un număr important de morminte ale nomazilor medievali a fost descoperit în anii 1889-1892 de către prof. F. Knauer în sudul Basarabiei (Pavlovka, Sărata). Materialele respective, în ultimul sfert al secolului XX, au fost sistematizate şi puse în circuitul ştiinţific de către arheologul din Odesa A. O. Dobroliubskii [Добролюбский 1986: 10-15, 24-26, 82-103].

4.2. Etapa a II-a: 1949-1976

În anii 1949-1976, în sudul Basarabiei au fost realizate importante periegeze, în rezultatul cărora au fost descoperite în regiunea lacurilor dunărene câteva zeci de aşezări din secolele IX-XI [Фурманська 1952: 150-152; Чернышь, Черняков

1964: 89-96; Шмаглій, Черняков 1965: 215-221; Кравченко 1967: 227; Субботин 1968: 227-235; Чеботаренко 1969; Субботин 1972: 365; Гудкова 1972: 357-362; Агбунов, Загинайло 1975: 244; Козлов 1991: 5].

În acelaşi timp, au fost efectuate primele cercetări sistematice în cadrul unor aşezări medievale timpurii din regiune: *Glubokoje - 1949* [Фурманська 1952: 150-152], *Kriničnoje – 1957, 1967-1968* [Федоров 1960c: 40; 1965: 28; 1968b: 287; 1969: 391-392], *Bolgrad-1962-1963* [Пассек, Черныш, Черняков 1962: 11-13; Пассек, Черныш 1963: 1; Черныш 1964: 40] şi *Safjany - 1965* [Кравченко 1971: 71-79].

În perioada respectivă, Gh. B. Fedorov atribuie monumentele medievale timpurii din zona de sud a Basarabiei aşa-zisei *culturi balcano-dunărene*, pe care o datează în secolele IX-XI şi care, în viziunea autorului, avea un caracter slavo-bulgar, aparţinând Primului Ţarat Bulgar, concepţie acceptată întru totul de către Gh. F. Cebotarenco. Concomitent, au fost evidenţiate două grupuri locale de situri medievale timpurii: din regiunea inferioară a Nistrului şi din zona lacurilor dunărene [Федоров 1966; Чеботаренко 1969; 1973].

Unii arheologi ucraineni, fără a efectua cercetări specializate, divizau aceste monumente în situri *de tip Saltovo* şi situri de tip *„slave de sud”* [Шмаглий, Черняков 1965; Субботин 1968]. În aceeaşi ordine de idei, alţi autori considerau aceste monumente drept variantă a *culturii saltovo-majaţk* [Артамонов 1956, 1970; Плетнева 1967].

În paralel cu studierea aşezărilor populaţiei sedentare, în anii ’50, în sudul Basarabiei sunt descoperite şi importante vestigii ale populaţiilor nomade din secolele X-XIV. Astfel, în baza cercetării unor tumuli din epoca bronzului, a fost identificat un şir de morminte ale nomazilor medievali. Începând cu mijlocul anilor ’60, în legătură cu intensificarea procesului de cercetare a tumulilor, în stepa Bugeacului [Добролюбский 1986: 13-14] sunt depistate câteva zeci de morminte ale nomazilor medievali, inclusiv la Neruşai [Шмаглий, Черняков 1970: 25], Ogorodnoje [Субботин & 1970: 130-155], Beleajevaka [Алексеева 1971: 32-41], Trapovka [Ванчугов, Загинайло, Тощев 1976: 216-217], Mirnoje [Доконт 1978: 193-196].

4.3. Etapa a III-a: 1976-1991

În anii 1976-1991, în sudul spaţiului pruto-nistrean au fost realizate importante cercetări arheologice în cadrul mai multor aşezări din secolele IX-XI şi ale unor necropole tumulare. În această perioadă, graţie atenţiei deosebite pe care o acordau autorităţile problemei slavilor din spaţiul pruto-nistrean, în regiunea dată au fost efectuate cercetări sistematice în aşezările: *Suvorovo (1981), Šabo (1981-1983), Bogatoje (1983-1984), Nagornoje (1984-1985), Červonoarmeiskoje (1986-1988) etc.* În cadrul programului de cercetare a necropolelor tumulare din zonele de irigaţie, începând cu mijlocul anilor ’70, în regiunea Bugeacului au fost studiate zeci de morminte ale nomazilor medievali (pecenegi, cumani, mongoli etc.).

Cercetarea aşezărilor medievale timpurii din sudul Basarabiei a fost realizată de către arheologii V. I. Kozlov şi A. T. Smjlenko la *Šabo*, A. T. Smjlenko la *Suvorovo*, A. A. Kozlovskji şi A. T. Smjlenko la *Bogatoje* şi *Nagornoje*, Gh. F. Cebotarenco şi L. V. Subbotin la *Červonoarmeiskoje*.

În perioada respectivă a fost studiată foarte amplu civilizaţia nomazilor medievali din zona de sud a spaţiului pruto-nistrean. Începând cu anul 1976, în legătură cu declanşarea unor proiecte grandioase de irigaţie, în sudul Basarabiei, sub egida Filialei de la Odesa a Institutului de Arheologie a AŞ a RSSU, începe un proces sistematic de cercetare în masă a tumulilor. În rezultatul acestor investigaţii, au fost studiate câteva sute de morminte ale nomazilor din secolele X-XIV [Добролюбский 1986: 14], descoperirea cărora s-a datorat, de regulă, arheologilor specialişti în preistorie: *Baştanovka* [Шмаглий, Черняков 1970: 71, 81], *Beliajevka* [Алексеева 1971: 34-36], *Belolesje* [v. Добролюбский 1986: 100, nr. 140], *Bolgrad* [Гудкова & 1991], *Borisovka* [Шмаглий, Черняков 1970: 67], *Kalančak* [v. Добролюбский 1986: 100, nr. 136], *Kamenka* [v. Добролюбский 1986: 96, nr. 100, 101; 98-99, nr. 125], *Chilia* [Субботин & 1994], *Chisliţa* [Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995], *Ciauş* [v. Добролюбский 1986: 101, nr. 146], *Divizia* [Субботин & 2002], *Dzinelor* [v. Добролюбский 1986: 97, nr. 105; 97, nr. 112; 98, nr. 116], *Fricaţei* [v. Добролюбский 1986: 98, nr. 118; 101, nr. 143-145], *Gorodnee*

[Чийшимя 2003], *Gradiştea* [Субботин & 1995: 109-126; Добролюбский 1986: 98, nr. 117; 103, nr. 160, 161], *Holmskoie* [v. Добролюбский 1986: 98, nr. 120], *Joltiy Jar* [v. Добролюбский 1986:109, nr. 141], *Kalceva* [Субботин 1997], *Kocikovatoje* [v. Добролюбский 1986: 98, nr. 124], *Liman* [Субботин, Тощев2002], *Mirnoje* [Шмаглий, Черняков, Алексеева 1971: 233-235; Тощев1975: 61; 1978; Доконт 1978]; *Novokamenka* [v. Добролюбский 1986: 97, nr. 107; 98, nr. 123], *Ogorodnoje* [v. Добролюбский 1986: 100, nr. 139; Субботин & 1970], *Orlovka* [Бондарь, Субботин 2000], *Pavlovka* [v. Добролюбский 1986: 96, nr. 94-96], *Plavni* [Андрух, Добролюбский, Тощев 1985], *Pomazany (Şevcenkovo)* [Тощев, Редина 1991], *Primorskoje* [v. Добролюбский 1986: 98, nr. 115], *Suvorovo* [v. Добролюбский 1986: 97, nr. 111], *Trapovka* [Ванчугов, Загинайло, Тощев 1976: 216-217], *Višnevoje* [v. Добролюбский 1986: 100, nr. 138].

Au fost publicate un şir de culegeri ştiinţifice care întruneau importante studii în domeniul arheologiei medievale [ПРСВСЗП 1982; ДДМ 1987; НИАСП 1987] şi o monografie în problema civilizaţiei nomade medievale timpurii din sudul Basarabiei, semnate de A. O. Dobroliubskii [Добролюбский 1986]. Un pas important în cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din sudul Basarabiei a fost elaborarea Hărţii arheologice a regiunii [Гудкова & 1991]. În acelaşi timp, au fost publicate mai multe articole ştiinţifice referitoare la civilizaţia medievală timpurie sedentară şi nomadă din sudul Basarabiei [Кравченко 1978; Смиленко, Козлов 1985; Смиленко, Козловский 1987a, 1987-b; Смиленко 1989; 1991; Козлов 1981; 1984a; 1984b; 1987; 1988; 1990; 1991; Добролюбский 1981; 1982; 1984; 1985; 1986; Добролюбский, Руссев 1985; 1986; Добролюбский, Гребенников 1991; Добролюбский, Дзиговский 1981; Руссев 1982; Субботин, Черняков 1982; Чеботаренко, Субботин 1991; Гудкова 1990a; 1990b].

4.4. Etapa a IV-a: 1991-2005

Începând cu anul 1991, cercetarea monumentelor medievale timpurii din sudul Basarabiei a fost, practic, stopată din lipsă de fonduri. Unele materiale ocazionale au fost obţinute în timpul studierii aşezărilor traco-geto-dace şi antice târzii de la Orlovka şi Satul Nou, în cadrul şantierului arheologic româno-moldo-ucrainean.

Cea mai importantă lucrare din perioada respectivă în problema civilizaţie medievale timpurii din sudul spaţiului pruto-nistrean, rămasă, din păcate, sub formă de manuscris, este teza de doctorat a cercetătorului V. Kozlov „Население степного междуречья Дуная и Днестра конца VIII – начала XI веков н. э. (Балкано-Дунайская культура)” susţinută în anul 1991 în cadrul Universităţii din Sankt-Petersburg [Козлов 1991]. O contribuţie importantă este monografia dnei E. Stolearik referitoare la circulaţia monedei bizantine din regiunea din nord-vestul Mării Negre, în cadrul căreia a fost abordată în mod special circulaţia monetară din regiunile din sudul şi centrul spaţiului pruto-nistrean [Столярик 1992].

După anul 1992, publicaţiile ştiinţifice privind civilizaţia populaţiei sedentare din perioada medievală timpurie din sudul Basarabiei sunt sporadice. Pot fi menţionate doar câteva lucrări în care sunt tratate aspecte ale civilizaţiei din secolele VIII-XI [Смиленко 1997; 1999; Смиленко, Козловский 2000; Бондарь, Булатович 2002]. În acelaşi timp, în legătură cu publicarea materialelor obţinute din cercetarea, în anii ’70-’80, a unor grupuri tumulare, sunt puse în circuit ştiinţific mai multe complexe funerare ale nomazilor medievali [Тощев, Редина 1991; Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995; Субботин, Добролюбский 1995; Субботин 1997; Бондарь, Субботин 2000; Субботин & 2002; Субботин, Тощев 2002; Чийшимя 2003].

5. Contribuţii arheologice ale cercetătorilor din România

Primele abordări de specialitate din istoriografia românească a problemei civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean în datează din perioada anilor ’20-’30 ai secolului XX. În contextul elaborării unor lucrări generale ce ţineau de istoria Basarabiei, subiectul nominalizat a fost abordat de către I. Nistor [1923], Al. Boldur [1937], I. Zaborovschi [1926], care considerau că teritoriul respectiv a făcut parte din spaţiul de geneză al neamului românesc.

În ştiinţa istorico-arheologică din România postbelică, problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean este abordată începând cu a doua jumătate a anilor '50, când a fost înfiinţată comisia mixtă sovieto-română în probleme de istorie şi arheologie [Федоров 1958b].

Primul arheolog din România postbelică care a abordat problema vestigiilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a fost prof. univ. Ion Nestor, care, în contextul activităţii comisiei sovieto-române din anii 1957-1958, a atras atenţia asupra similitudinilor dintre monumentele arheologice din perioada secolelor IX-XI din Basarabia şi monumentele arheologice din România şi din Bulgaria de nord-est din aceeaşi perioadă, formulând conceptul culturii Dridu [Nestor 1958]. Din considerente subiective, problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi alte subiecte ce ţineau de regiunea anexată la URSS, a fost exclusă din cercetarea ştiinţifică din România pentru o perioadă de circa două decenii.

De la sfârşitul anilor '70, problema în cauză este abordată foarte activ de către arheologii Dan Gh. Teodor şi Victor Spinei, în contextul studierii realităţilor istorice de la răsărit de Carpaţi. În cercetările realizate pe parcursul ultimilor 30 de ani, arheologii români au ajuns la concluzia caracterului unitar al civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean şi perpetuării populaţiei vechi româneşti în aceste ţinuturi pe parcursul perioadei nominalizate [Teodor 1978a; 1980; 1981; 1983a; 1983b; 1984a; 1984; 1985; 1991; 1992; 1995; 1996a; 1997; 2001; Spinei 1979; 1982a; 1982b; 1992; 1995; 1986; 1992; 1996; 1999; Mitrea 1980; 1991; 1992; 1994; 1995; 1998; 2000; 2001a; 2001b; 2002; Edroiu 1999; Andronic 2005].

Problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a fost abordată la răscruce de milenii, în legătură cu elaborarea unor tratate privind istoria românilor [IR 1998: 115-127; IR 2001-II: 639-662 725-737; IR 2001-III: 38-120, 143-391], în cadrul cărora arheologii D. Gh. Teodor, V. Spinei, M. Bărbulescu, Şt. Olteanu etc. s-au pronunţat în favoarea unităţii etnoculturale a spaţiului carpato-danubiano-nistrean pe parcursul evului mediu timpuriu şi perpetuării românilor în aceste teritorii, inclusiv în regiunea pruto-nistreană.

LISTA TABELELOR, DIAGRAMELOR, HĂRŢILOR

LISTA TABELELOR

Tabela nr. 1. Date generale privind monumentele arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII).
Tabela nr. 2. Date generale privind monumentele arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean pe baza criteriului cronologic şi teritorial-regional.
Tabela nr. 3. Date generale privind repartizarea pe etape cultural-cronologice şi zone a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII).
Tabela nr. 4. Date generale privind repartizarea pe zone şi etape cultural-cronologice a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII).
Tabela nr. 5. Date statistice privind repartizarea zonală şi cultural-cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII).
Tabela nr. 6. Date statistice privind corelarea aşezărilor din secolele VIII-IX cu aşezările premărgătoare din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean.
Tabela nr. 7. Date statistice privind corelarea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI cu aşezări premărgătoare din perioada secolelor VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean.
Tabela nr. 8. Date statistice privind corelarea aşezărilor de tipul Alcedar-Echimăuţi cu aşezările premărgătoare din secolele VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean.
Tabela nr. 9. Date statistice privind corelarea aşezărilor din secolele X-XII din regiunile Bucovina de Nord şi Hotin cu aşezările premărgătoare din secolele VIII-IX.
Tabela nr. 10. Date statistice privind corelarea aşezărilor de tipul Răducăneni din secolele XI-XIII cu aşezări din perioada premărgătoare de tipul Dridu (secolele X-XI) din spaţiul pruto-nistrean.
Tabela nr. 11. Date statistice privind aşezările de tipul Brăneşti-Lencăuţi din secolele XII-XIII cu aşezări premărgătoare din secolele X-XI din spaţiul pruto-nistrean.
Tabela nr. 12. Date statistice generale privind structura „masivelor” de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-XIII.
Tabela nr. 13. Date statistice privind structurile teritoriale locale formate de aşezările din perioada secolelor V-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Tabela nr. 14. Date statistice generale privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII.
Tabela nr. 15. Date statistice particulare privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII.
Tabela nr. 16. Date statistice generale privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII – IX.
Tabela nr. 17. Date statistice particulare privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX.
Tabela nr. 18. Date statistice generale privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele X-XI.
Tabela nr. 19. Date statistice particulare privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele X-XI.
Tabela nr. 20. Date statistice generale privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele XII-XIII.
Tabela nr. 21. Date statistice particulare privind structura masivelor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele XII-XIII.
Tabela nr. 22. Date statistice generale privind tumulii şi mormintele nomazilor din secolele X-XIV din spaţiul pruto-nistrean.
Tabela nr. 23. Date statistice privind distribuirea cronologică a mormintelor nomazilor medievali din spaţiul pruto-nistrean din secolele X-XIV.
Tabela nr. 24. Date statistice privind tumuli cu morminte ale nomazilor din secolele X-XIV.
Tabela nr. 25. Date statistice privind repartizarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în tumuli.

Tabela nr. 26. Date statistice privind tumulii cu morminte ale nomazilor din secolele X-XIV din spaţiul pruto-nistrean.
Tabela nr. 27. Date statistice privind tumulii construiţi de nomazii medievali în secolele X-XIV în ţinutul pruto-nistrean.
Tabela nr. 28. Date statistice privind amplasarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV din vale râului Ialpug în cadrul tumulilor.
Tabela nr. 29. Evoluţia cronologică a unităţilor teritoriale din aşezarea Hansca.
Tabela nr. 30. Date privind componenţa numerică a unităţilor teritoriale din cadrul aşezării Hansca.
Tabela nr. 31. Date privind raportul dintre locuinţele amplasate în mod „singular" şi în cadrul unor „cuiburi" din aşezarea Hansca.

LISTA DIAGRAMELOR

Diagrama nr. 1. Repartizarea zonală a siturilor arheologice din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 2. Repartizarea cronologică a aşezărilor din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 3. Repartizarea zonală a aşezărilor din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 4. Repartizarea zonală şi cronologică a aşezărilor medievale timpurii în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 5. Repartizarea zonală şi cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 6. Repartizarea zonală şi cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 7. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean după principiul de continuitate cultural-cronologică.
Diagrama nr. 8. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din Republica Moldova după principiul de continuitate cultural-cronologică.
Diagrama nr. 9. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din zona de nord a spaţiului pruto-nistrean după principiul de continuitate cultural-cronologică.
Diagrama nr. 10. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din zona de centru a spaţiul pruto-nistrean după principiul de continuitate cultural-cronologică.
Diagrama nr. 11. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din microzona Lăpuşna-Hânceşti după principiul de continuitate cultural-cronologică.
Diagrama nr. 12. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din microzona Orhei după principiul de continuitate cultural-cronologică.
Diagrama nr. 13. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din microzona Rezina-Şoldăneşti după principiul de continuitate cultural-cronologică.
Diagrama nr. 14. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din regiunea Cernăuţi după principiul de continuitate cultural-cronologică.
Diagrama nr. 15. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în microzonele de nord ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 16. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în microzonele din centrul spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 17. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în microzonele de sud ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 18. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în zonele de nord, centru şi sud ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 19. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 20. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în microzonele de nord ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 21. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în microzonele de centru ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 22. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în microzonele de sud ale spaţiului pruto-nistrean.

Diagrama nr. 23. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 24. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele VIII-IX în microzonele de nord ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 25. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele VIII-IX în microzonele de centru ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 26. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele VIII-IX în microzonele de sud ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 27. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 28. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele X-XI în microzonele de nord ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 29. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele X-XI în microzonele de centru ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 30. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele X-XI în microzonele de sud ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 31. Date privind baza evolutivă a aşezărilor de tipul Dridu (secolele X-XI) şi Răducăneni (secolele XI-XIII) din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 32. Date privind baza evolutivă a aşezărilor de tipul Alcedar-Echimăuţi (secolele X-XI) şi Brăneşti-Lencăuţi (secolele XII-XIII) din Republica Moldova.
Diagrama nr. 33. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 34. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI din microzonele de nord ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 35. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI în microzonele de centru ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 36. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI în microzonele de sud ale spaţiului pruto-nistrean.
Diagrama nr. 37. Date generale privind monumentele arheologice din spaţiul pruto-nistrean cu orizonturi cultural-cronologice succesive.
Diagrama nr. 38. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu orizonturi cultural-cronologice succesive.
Diagrama nr. 39. Repartizarea pe etape a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu un singur orizont cultural-cronologic.
Diagrama nr. 40. Repartizarea zonală şi pe etape a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu un singur orizont cronologic.
Diagrama nr. 41. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 2 orizonturi cultural-cronologice succesive.
Diagrama nr. 42. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 2 orizonturi cultural-cronologice succesive.
Diagrama nr. 43. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 3 orizonturi cultural-cronologice succesive.
Diagrama nr. 44. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 3 orizonturi cultural-cronologice succesive.
Diagrama nr. 45. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 4 orizonturi cultural-cronologice succesive.
Diagrama nr. 46. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 4 orizonturi cultural-cronologice succesive.
Diagrama nr. 47. Monumente arheologice din secolele V-XIII din spaţiul pruto-nistrean cu straturi culturale continuii şi discontinui.
Diagrama nr. 50. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean după numărul de secole.
Diagrama nr. 51. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 2 secole.

Diagrama nr. 52. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 3 secole.
Diagrama nr. 53. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 4 secole.
Diagrama nr. 54. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 5 secole.
Diagrama nr. 55. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 6 secole.
Diagrama nr. 56. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 7 secole.
Diagrama nr. 56. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 7 secole.
Diagrama nr. 58. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 9 secole.
Diagrama nr. 59. Repartizarea în grupuri teritoriale a aşezărilor din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 60. Repartizarea în grupuri teritoriale a aşezărilor din secolele V-VII din spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 61. Repartizarea în grupuri teritoriale a aşezărilor din secolele VII-IX din spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 62. Repartizarea în grupuri teritoriale a aşezărilor din secolele X-XI din spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 63. Repartizarea în grupuri teritoriale a aşezărilor din secolele XII-XIII din spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 64. Date privind structurile teritoriale locale formate de aşezările din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 65. Date privind structurile teritoriale regionale din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-XIII.
Diagrama nr. 66. Date privind structurile teritoriale locale formate în cadrul masivelor de aşezări din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 67. Date privind structurile teritoriale locale formate în cadrul masivelor de aşezări din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 68. Date privind structurile teritoriale locale formate în cadrul masivelor de aşezări din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 69. Date privind structurile teritoriale locale formate în cadrul masivelor de aşezări din secolele XII-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 70. Date privind repartizarea pe etape cultural-cronologice a cuiburilor de aşezări din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 71. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Bucovina de Nord repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 72. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Hotin repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 73. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Briceni-Edeneţ repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 74. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Ocniţa-Soroca repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 75. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Rezina-Şoldăneşti repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 76. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Răutul de Mijloc repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 77. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Călăraş-Nisporeni repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 78. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări compuse din 2-10 unităţi din regiunea Orhei în secolele V-XIII.
Diagrama nr. 79. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din regiunea Corjeva-Gura Bâcului repartizate după etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 80. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Lăpuşna-Hânceşti repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 81. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Cahul-Cantemir repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 82. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Dunărea de Jos repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 83. Date privind componenţa cuiburilor de aşezări medievale timpurii din microzona Nistrul Inferior repartizate pe etape cultural-cronologice.
Diagrama nr. 84. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în spaţiul pruto-nistrean.
Diagrama nr. 85. Repartizarea regională a tumulilor cu morminte de origine nomadă din secolele X-XIV în spaţiul pruto-nistrean.

Diagrama nr. 86. Date privind mormintele nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele X-XI.
Diagrama nr. 87. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele X-XII.
Diagrama nr. 88. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XI-XII.
Diagrama nr. 89. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XII-XIII.
Diagrama nr. 90. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XIII-XIV.
Diagrama nr. 91. Repartizarea regională a mormintele nomazilor din spaţiul pruto-nistrean fără inventar datate în secolele X-XIV.
Diagrama nr. 92. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XII-XIV.
Diagrama nr. 93. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Nistrului Inferior.
Diagrama nr. 94. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Bugeac.
Diagrama nr. 95. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Nistrul de Mijloc.
Diagrama nr. 96. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Prutul de Mijloc.
Diagrama nr. 97. Repartizarea mormintelor nomazilor din regiunea Nistrul Inferior în unităţi teritoriale locale şi etape cronologice.
Diagrama nr. 98. Repartizarea mormintelor nomazilor din regiunea Bugeac în unităţi teritoriale locale şi etape cronologice.
Diagrama nr. 99. Repartizarea mormintelor nomazilor medievali din regiunea Nistrul de Mijloc în unităţi teritoriale locale şi etape cronologice.
Diagrama nr. 100. Repartizarea mormintelor nomazilor medievali din regiunea Prutul de Mijloc în unităţi teritoriale locale şi etape cronologice.
Diagrama nr. 101. Date generale privind distribuirea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean din secolele X-XIV.
Diagrama nr. 102. Distribuirea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele X-XIV (fără de inventar).
Diagrama nr. 103. Distribuirea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele X-XI.
Diagrama nr. 104. Distribuirea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele X-XII.
Diagrama nr. 105. Distribuirea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XI-XII.
Diagrama nr. 106. Distribuirea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XI-XIII.
Diagrama nr. 107. Distribuirea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XII-XIV.
Diagrama nr. 108. Distribuirea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XIII-XIV.
Diagrama nr. 109. Distribuirea regională a tumulilor din spaţiul pruto-nistrean cu un mormânt din secolele X-XIV.
Diagrama nr. 110. Distribuirea regională a tumulilor din spaţiul pruto-nistrean cu 2 morminte din secolele X-XIV.
Diagrama nr. 111. Distribuirea regională a tumulilor din spaţiul pruto-nistrean cu 3 morminte din secolele X-XIV.
Diagrama nr. 112. Distribuirea regională a tumulilor din spaţiul pruto-nistrean cu 4 morminte din secolele X-XIV.
Diagrama nr.113 . Distribuirea regională a tumulilor din spaţiul pruto-nistrean cu 5 morminte din secolele X-XIV.
Diagrama nr. 114. Distribuirea regională a tumulilor din spaţiul pruto-nistrean cu 6 morminte din secolele X-XIV.
Diagrama nr.115. Distribuirea regională a tumulilor din spaţiul pruto-nistrean cu 7 morminte din secolele X-XIV.
Diagrama nr. 116. Distribuirea regională a tumulilor din spaţiul pruto-nistrean cu 11 morminte din secolele X-XIV.
Diagrama nr. 117. Distribuirea regională a tumulilor din secolele X-XIV din spaţiul pruto-nistrean după numărul de morminte.
Diagrama nr. 118. Repartizarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în cadrul tumulilor din valea râului Ialpug.
Diagrama nr. 119. Amplasarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în cadrul tumulilor din valea râului Ialpug (1 – Balabani, 2 – Cazaclia, 3 – Taraclia).

LISTA HĂRŢILOR

Harta nr. 1. Aşezările populaţiei sedentare din secolele V-XIII si mormintele populaţiilor nomade din secolele X-XIV în spaţiul pruto-nistrean.
Harta nr. 2. "Masive" regionale (microregiuni) in spaţiul pruto-nistrean. Cartare în baza datelor arheologice din secolele V-XIII.
Harta nr. 3. Aşezări din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Harta nr. 4. Aşezări din secolele V-XIII din spaţiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.
Harta nr. 5. Aşezări din secolele V-VII in spaţiul pruto-nistrean.
Harta nr. 6. Aşezări din secolele V-VII din spaţiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.
Harta nr. 7. Aşezări din secolele VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean.
Harta nr. 8. Aşezări din secolele VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.
Harta nr. 9. Aşezări din secolele X-XI din spaţiul pruto-nistrean.
Harta nr. 10. Aşezări din secolele X-XI din spaţiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.
Harta nr. 11. Aşezări din secolele XII-XIII din spaţiul pruto-nistrean.
Harta nr. 12. Aşezări din secolele XII-XIII din spaţiul pruto-nistrean încadrate în "masive" regionale.
Harta nr. 13. Aşezări din secolele V-VII în regiunile Bucovina de Nord si Hotin.
Harta nr. 14. Aşezări din secolele VIII-IX în regiunile Bucovina de Nord si Hotin.
Harta nr. 15. Aşezări din secolele X-XI în regiunile Bucovina de Nord si Hotin.
Harta nr. 16. Aşezări din secolele XII-XIII în regiunile Bucovina de Nord si Hotin.
Harta nr. 17. Aşezări din secolele V-VII în zona de nord a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 18. Aşezări din secolele VIII-IX în zona de nord a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 19. Aşezări din secolele X-XI în zona de nord a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 20. Aşezări din secolele XII-XIII în zona de nord a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 21. Aşezări din secolele V-VII în zona de centru-nord-est a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 22. Aşezări din secolele VIII-IX în zona de centru-nord-est a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 23. Aşezări din secolele X-XI în zona de centru-nord-est a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 24. Aşezări din secolele XII-XIII în zona de centru-nord-est a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 25. Aşezări din secolele V-VII în zona de centru a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 26. Aşezări din secolele VIII-IX în zona de centru a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 27. Aşezări din secolele X-XI în zona de centru a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 28. Aşezări din secolele XII-XIII în zona de centru a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 29. Aşezări din secolele V-VII în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 30. Aşezări din secolele VIII-IX în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 31. Aşezări din secolele X-XI în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 32. Aşezări din secolele XII-XIII în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 33. Mormintele nomazilor din secolele X-XIV în spaţiul pruto-nistrean.
Harta nr. 34. Mormintele nomazilor din secolele X-XIV încadrate în masive regionale.
Harta nr. 35. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XIV.
Harta nr. 36. Morminte fără inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XIV.
Harta nr. 37. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XI.
Harta nr. 38. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XI-XII.
Harta nr. 39. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XII.
Harta nr. 40. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XII-XIII.
Harta nr. 41. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XII-XIV.
Harta nr. 41. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XIII-XIV.
Harta nr. 43. Aşezări ale populaţiei sedentare si morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean.
Harta nr. 44. Aşezări ale populaţiei sedentare si morminte tumulare ale nomazilor din secolele XII-XIII în spaţiul pruto-nistrean.
Harta nr. 45. Morminte ale nomazilor din secolele X-XIV în regiunile Prutul de Mijloc si Nistrul de Mijloc.
Harta nr. 46. Morminte ale nomazilor din secolele X-XIV în regiunile Nistrul Inferior si Bugeac.

Harta nr. 47. Aşezări ale populaţiei sedentare din secolele X-XIII si morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XIV în zonele de centru si de nord ale spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 48. Aşezări ale populaţiei sedentare din secolele X-XIII si morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XIV în zonele de centru si de sud ale spaţiului pruto-nistrean.
Harta nr. 49. Aşezările de tipul Dridu în spaţiul pruto-nistrean (secolele X-XI).
Harta nr. 50. Aşezările de tipul Alcedar-Echimăuţi în spaţiul pruto-nistrean (secolele X-XII).
Harta nr. 51. Aşezările de tipul Revno în spaţiul pruto-nistrean (secolele X-XI).
Harta nr. 52. Aşezările de tipul Răducăneni în spaţiul pruto-nistrean (secolele XI-XIII).
Harta nr. 53. Aşezări de tipul Brăneşti-Lencăuţi în spaţiul pruto-nistrean (secolele XII-XIII).

REZUMAT

Teza de doctor habilitat „*Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*” reprezintă o investigație istorico-arheologică complexă realizată în baza cercetărilor de specialitate din ultimii 65 de ani. Lucrarea abordează aspecte ale culturii materiale şi spirituale, organizării social-politice şi militare a populației din spațiul pruto-nistrean în perioada secolelor V-XIII, cât şi relațiile cu migratorii şi statele vecine.

În *Introducere* este fundamentată actualitatea temei de cerectare, analizat gradul ei de studiere, formulat scopul, determinat obiectul de studiu, obiectivele cercetării şi ipoteza de lucru, stabilit cadrul geografic, cronologic şi istoric al cercetării, reflecatată metodologia cercetării, apreciată noutatea şi valoarea prcatică a investigației, cât şi modul de aprobare a rezultaelor de bază.

În capitolul I *Sursele şi Istoriografia* este determinată baza izvoristică a cercetării şi istoriografia problemei. Sunt examinate sursele scrise (bizantine, vechi ruseşti, maghiare, occidentale, orientale, epigrafice), arheologice şi numismatice. Este efectuată analiza istoriografiei din punctul de vedere al interpretărilor arheologice şi istorice.

În capitolul II *Cadrul demografic* este stabilit tabloul etnodemografic al spațiului pruto-nistrean în perioada medievală timpurie. Sunt reflectate datele istorice privind perpetuarea în ținut a populației autohtone de origine romanică, cât şi informațiile referitoare la populațiile alogene (huni, slavi, bulgari, unguri, pecenegi, uzi, cumani, mongoli) care s-au perindat prin regiune în rezultatul migrațiunilor şi au stăpânit peste aceste pământuri timp de secolele la rând.

În capitolul III *Habitatul* sunt analizate aşezările sedentare ale populației locale şi aria de viețuire nomadă în spațiul pruto-nistrean. În baza metodei cartografice şi statistico-matematice sunt clasificate, corelate şi sistematizate aşezările populației sedentare, efectuată analiza lor tipologică, cronologică şi teritorială. Este calculat indicele continuității aşezărilor populației autohtone pentru perioada secolelor V-VII, VIII-IX, X-XI şi XII-XIII. Sunt analizate cetățile şi primele aşezări de tip urban din regiune.

În capitolul IV *Economia* este efectuată caracteristica ocupațiilor de bază ale populației autohtone. Sunt prezentate în modul corespunzător agricultura, meşteşugurile, ocupațiile auxiliare, comerțul şi circulația monetară.

În capitolul V *Spiritualitatea* este abordată problema credințelor religioase ale populațiilor din spațiul pruto-nistrean. Sunt analizate construcțiile de cult creştin şi păgân, necropolele şi practicile funerare, obiectele de cult şi semnele cu caracter magic.

În capitolul VI *Organizarea social-politică şi militară a autohtonilor* sunt reconstituite formele de organizare social-politică şi militară a populației autohtone. În baza datelor arheologice este descrisă obştea sătească medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean şi evoluția ei pe parcursul secolelor V-XIII. Prin metoda cartografică, în spațiul respectiv, sunt evidențiate 14 *„masive” de aşezări*, buna parte a cărora au o continuitate perfectă pe tot parcursul evului mediu timpuriu, constituind în fapt formațiuni social-politice autohtone de tipul „*țărilor*” sau aşa-numite *„romanii populare”*.

În capitolul VII *Relațiile cu statele vecine* sunt analizate raporturile populației din spațiul pruto-nistrean cu formațiunile politice limitrofe: Imperiul Bizantin, Primul Țarat Bulgar, Cnezatul Kiev şi Cnezatul Halici-Volânean. În baza evaluării informațiilor documentare, în lucrare se constată lipsa probelor privind dominația bulgară sau veche rusească în ținutul pruto-nistrean, semnalând în acelaşi timp prezența în acest teritoriu a stăpânirii militaro-politice constante a triburilor nomade de stepă.

În *Încheiere* sunt formulate concluziile de bază ale investigației, civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean fiind interpretată drept o parte din masivul civilizației vechi româneşti carpato-danubiene.

SUMMARY

The Doctor Habilitat dissertation *„The early medieval civilization form the Prut-Dniester space (5th-13th centuries)"* represents a complex historic-archaeological investigation based on the field researches from the last 65 years. The thesis approaches aspects of the material and spiritual culture, of the socio-political and military organization of the population living in the Prut-Dniester space between the 5th-13th centuries, and their relations with the migratory peoples and the neighboring countries.

The *Introduction* argued the actuality of the research topic, analised its degree of research, formulated the aim, determined the object of study, the objecties of research and the work hypothesis, established the geographic, chronologic and historical framework, reflected the methodology of resesarch, appreciated the novelty and the practival value of the investigation, and the method of approval of the main results.

Chapter I *The resources and Historiography* determined the basis of historical resources and the analyzed the historiography of the research. The written (Byzantine, old Russian, Hungarian, occidental, oriental, epigraphic), archaeological and numismatic recourses were examined. The analysis of the historiography was done from the viewpoint of archaeological and historical interpretations.

Chapter II *The demographic framework* established the ethno-demographic picture of the Prut-Dniester space in the early medieval period. There was reflected the historic data regarding the perpetuation of the autochthonous population of Romanic origin and the information regarding the foreign population (Huns, Slavs, Bulgars, Hungarians, Pechenegs, Uzes, Cumans, and Mongols) who inhabited this area during the migrations and dominated these lands for centuries.

Chapter III *The habitat* analyzed the sedentary settlements of the local population and the nomad living area in the Prut-Dniester space. On the basis of the cartographic and statistic-mathematical method we classified, correlated and systematized the settlements of the sedentary population. We undertook their typological, chronological and territorial analysis. The index of the continuity of autochthonous' population settlements was calculated for the 5th-7th, 8th-9th 10th-11th and 12th-13th centuries. We analyzed the fortresses and the first urban type settlements from the given region.

Chapter IV *The economy* was dedicated to the characteristics of the main activities of the autochthonous population. The chapter presents the agriculture, the handicrafts, the auxiliary occupations, the commerce and the monetary circulation.

In Chapter V The spirituality was approached the issue of religious beliefs of the population from Prut-Dniester space. There are analyzed the Christian and pagan cult constructions, the necropolis and funerary practices, the cult objects and the signs of magical character.

In Chapter VI *The social-political and military organization of the autochthons* were reconstructed the forms of social-political and military organization of the autochthonous population. On the basis of archaeological data was described the early medieval village community from the investigated region and its evolution between the 5th-13th centuries. The cartographic method gave the possibility to highlight in this area 14 „massifs" of settlements. The majority of them have a perfect continuation during the whole early medieval period, representing actually autochthons social-political formations of „ţări"(countries) or the so-called „romanii populare" (popular Romanias) types.

Chapter VII *The relations with the neighboring countries* analyzed the relations between the population form the Prut-Dniester space with the neighboring political formations: The Byzantine Empire, the First Bulgarian Kingdom, Kievan Rus and Halič-Volyn Princedom. The evaluation of the documentary information revealed the lack of arguments regarding the Bulgarian or old Russian domination in the investigated region, signaling, in the same time, the presence on this territory of the military-political dominance of the nomad tribes from the steppe zone.

In *Conclusion* were formulated the main conclusions of the investigation: the early medieval civilization from the Prut-Dniester space was interpreted as being part of the Carpathian-Danubian old Romanian civilization massif.

РЕЗЮМЕ

Диссертация на соискание ученой степени доктора хабилитат *„Раннесредневековая цивилизация пруто-днестровского междуречья (V-XIII вв.)”* представляет комплексное историко-археологичекое исследование которое подводит итог научным изысканиям проведенных в течении последних 65 лет. В работе исследованы вопросы материальной и духовной культуры, социально-политической и военной организации населения пруто-днестровского междуречья в период V-XIII вв., а также их отношения с мигрирующими племенами и соседними государствами.

Во *Введении* обоснована актуальиность темы, проанализированна степень ее изучения, сформулированна цель работы, определен предмет, задачи и рабочая гепотиза исследования, определены географические и хронологические рамки работы, исторический контекст, методология, новизна работы и ее практическая ценность, изложены апробированные результаты исследования.

В первой главе *Источники и историография* определена источниковедческая база работы и историография проблемы. Представлены письменные (византийские, древнерусские, венгерские, западноевропейские, восточные, эпиграфические), археологические и нумизматические источники. Проанализирована историография с точки зрения археологической и исторической интерпретации.

Во второй главе *Демографическая ситуация* определен этнический состав населения пруто-днестровского междуречья в раннесредневековый период. Отраженны исторические события связанные с развитием в регионе местного романского населения, а также информация касающаяся других групп населения (гуннов, славян, болгар, венгров, печенегов, торков, половцев, монголов) которые неоднократно проходили через данный регион в процессе миграций, господствуя над этими землями в течении многих веков.

В третей главе *Среда обитания* проанализированы поселения оседлого населения и ареал проживания кочевников в пруто-днестровском междуречье. На основе метода картографии и статистико-математического анализа произведена классификация, корреляция и систематизация поселений оседлого населения, проведен их типологический, хронологический и территориальный анализ. Определена степень «непрерывности» и «прерывности» в развитии поселений местного населения в период V-XIII вв. Рассмотрены проблемы крепостей и первых городов в регионе.

В четвертой главе *Экономика* охарактеризованы занятия автохтонного населения. Представлены сельское хозяйство, ремесла, промыслы, торговля и монетное обращение.

В пятой главе *Духовность* представлены религиозные верования населения пруто-днестровского междуречья. Проанализированы христианские и языческие культовые сооружения, могильники и погребальные обычаи, культовые предметы и магические знаки.

В шестой главе *Социально-политическая и военная организация автохтонного населения* на основе археологических данных охарактеризована сельская община пруто-днестровского междуречья и ее эволюция в период V-XIII вв. При помощи картографического метода, в регионе выделены 14 групп поселений («территориальные структуры»), большая часть которых имеют непрерывное развитие на протяжении всего раннесредневекового периода, являясь отражением древних социально-политических формирований типа „земель” известных у романского населения под названием „țară”.

В седьмой главе *Отношения с соседними государствами* проанализированы отношения населения пруто-днестровского междуречья с прилегающими государствами: Византийской империей, Первым Болгарским царством, Киевским княжеством и Галицко-Волынским княжеством. На основе исторических данных, в работе отмечено отсутствие доводов относительно господства южных или восточных славян в пруто-днестровском междуречье, констатируя в то же время в этом регионе военно-политическое присутствие кочевников.

В *Заключении* сделаны выводы в соответствии с которыми раннесредневековая цивилизация пруто-днестровского междуречья интерпретирована как часть древнерумынской цивилизации карпато-дунайского региона.

Termeni-cheie:

civilizaţie; evul mediu timpuriu; spaţiul pruto-nistrean; cadru geografic; arheologie; sit; cronologie; cartografiere; cultură arheologică; cultură materială; cultură spirituală; habitat; aşezare; selişte; cetate; locuinţă; cadru demografic; autohton; alogen; sedentar; nomad; migraţie; Marea Migraţie; continuitate; discontinuitate; etnogeneză; etnogeneza românească; etnocultural; populaţii; români; romanitate; iranieni; turanici; huni; kutriguri; utriguri; slavi; sclavini; anţi; avari; bulgari; unguri; pecenegi; uzi; cumani; mongoli; agricultură; meşteşug; comerţ; monedă; circulaţie monetară; spiritualitate; credinţe religioase; creştinism; păgânism; complex funerar; biserică; mănăstire rupestră; sanctuar; necropolă; tumul; rit funerar; morminte; înhumare; incinerare; organizare social-politică; organizare militară; structuri teritoriale; obştea sătească; uniuni de obşti săteşti; ţară; Romanii populare; dominaţie politică; Bizanţ; Ţaratul Bulgar; Cnezatul Kiev; Cnezatul Halici-Volânean; Ţara Moldovei.

Key words:

civilization; early medieval period; Prut-Dnieter space; geographic framework; archaeology; site; chronology; cartography; archaeological culture; Material culture; spiritual culture; habitat; settlement; unfortified settlement; citadel; dwelling; demographic framework; autochthons; foreign; sedentary; nomad; migration; the Big Migration; continuity; discontinuity; ethnogenesis; Romanian ethnogenesis; ethno-cultural; populations; Romanians; romanity; Iranians; Turanics; Huns; Kutrigurs; Utrigurs; Slavs; Sclavins; Ants; Avars; Bulgars; Hungarians; Pechenegs; Uzes; Cumans; Mongols; agriculture; handicraft; commerce; coin; monetary circulation; spirituality; religious beliefs; Christianity; paganism; funerary complex; church; cave monastery; sanctuary; necropolis; barrow; funerary rite; burials; inhumation; incineration; social-political organization; military organization; territorial structures; village community; unions of village communities; country; Popular Romanias; political domination; Byzantium; Bulgarian Kingdom; Kiev Princedom; Halič-Volyn Princedom; Moldova Country.

Ключевые слова:

цивилизация; раннее средневековье; пруто-днестровское междуречье; географическая среда; археология; памятник; хронология; картография; археологическая культура; материальная культура; духовная культура; среда обитания; поселение; селище; городище; жилище; демографическая среда; автохтонный; иноземный; оседлый; кочевой; миграция; Великая Миграция; континуитет; дисконтинуитет; этногенез; этногенез румын; этнокультурный; население; румыны; романцы; иранцы; тюрки; гунны; кутригуры; утригуры; славяне; склавины; анты; авары; болгары; венгры; печенеги; торки; половцы; монголы; земледелие; ремесла; торговля; монеты; монетное обращение; духовность; религиозные верования; христианство; язычество; погребальный комплекс; церковь; скальный монастырь; святилище; могильник; курган; погребальный обряд; могила; трупоположение; трупосожжение; социально-политическая организация; военная организация; территориальные структуры; сельская община; союзы сельских общин; царэ; народные романии; политическое господство; Византия; Первое Болгарское Царство; Киевское княжесто; Галицко-Волынское княжество; Цара Молдовей.